

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XXXVIII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1909.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

R

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék naplója
19.49..... Sz. 2064

F4234/75

Let.
1980.

Let. rev.
1965

A Magyar Nyelvőr 1909. évi dolgozótársai és gyűjtői.

<p>Ádám Imre Alexics György Alföldy László Alföldy Marcell 5 Antibarbarus Aranyifjúság Balassa József Bánóczy József Baranyai Zoltán 10 Beke Ödön Belányi Tivadar Bellosics Bálint Bencsik János Benkóczy Emil 15 Benkő József Bérczi Fülöp Binder János Bittenbinder Miklós Borsodi László 20 Budai Domokos Budapesti Hírlap Budapesti Napló Csapodi István Csefkó Gyula 25 Csokán Pál Csúri Bálint Czóbel Ernő Egri Anna Endrei Gerzson 30 Fatér József Fekete József Fest Aladár Filológus Fokos Dávid 35 Frecskay János Fridrich Ferenc Fülöp Adorján Gábor Ignác Gagyi Jenő 40 Gallovich Jenő Gálos Rezső Gárdonyi József Germanista</p>	<p>Gesztési Gyula 45 Gesztési Mihály Gyórfly István Hajtai Ilona Hajtai Etelka Halász János 50 Haraszi Gyula Historikus Horger Antal Ispánovics Sándor Jenő Sándor 55 Kántor Mihály Kardos Albert Kelemen Béla Kemenes Péter Kertész Manó 60 Keszthelyi Miklós Klaniczay Sándor Komjáthy Sándor Koronczy Imre Kovács Asztrik 65 Kovács Márton Král Miklós Kropf Lajos Kulcsár Gyula Laukó Albert 70 Leyrer Mátyás Lukács József Magassy Antal Magdó-Pandi István Marianovics Milán 75 ifj. Marich Ágoston Melich János Mészáros Kálmán 120 Mészöly Gedeon Nádai Pál 80 Népiskolai Tanügy Otthonunk Öreg Tanító 125 Ósz János Paal Gyula 85 Pál András Pálfi Márton</p>	<p>Parászka Gábor Paszlavszky Sándor Pável Ágoston 90 Pekár Károly Philanthus Pintér Kálmán Popovici J. Prohászka János 95 Saguly József Sándor János Sándor O. Schön József Sebestyén Ede 100 Sebők Dezső S. Gy. Simai Ödön Simonyi Zsigmond Somssich Sándor 105 Szabó Dezső Szabó József Szalézi Értesítő Szász Ferenc Szilágyi Ádám 110 Székely János Székely Artúr Sztrokay Lajos Tagányi Károly B. Takáts Lajos 115 Téger Béla Téglás Béla Teleky István Tordai Ányos Trencsény Károly 120 Varga Ignác Vecsei József Vértesy Dezső Viski Károly Volák Lajos 125 Vozári Gyula Weiner Imre Zolnai Gyula</p>
---	--	--

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szöveget kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

AZ IDEGENSZERŰ KIFEJEZÉSEKRŐL.

Lehet-e erről a kérdésről már végleges ítéletet mondani? Haladt-e odáig a magyar nyelvtudomány, hogy sikerrel, minden ellenmondást lehetetlenné téve, állítsuk föl a korlátokat, meddig lehet a nyelv szellemét megterhelni! Be lehet-e már bizonyítani a *magyarosság* jogos voltát a magyar beszédben és írásban?

Sajátságos a helyzet ebben a tekintetben. Úgy áll a dolog, hogy szinte a nyelvtudomány előrehaladottsága gyöngíti meg az antibarbaristák minden erősségeit. Be van bizonyítva, hogy az idegenszerű kifejezéseknek egész légiója él és virul a magyar írásban és beszédben, az »elévült hibák« a nyelvet nem hogy megrontották volna, hanem inkább gazdagították. Ilyenek: belátja hibáját, jól beüt, nem csinál belőle titkot, élire veri a pénzt, elnapolja az országgyűlést, elveszti a fejét, föltűnést kelt, kéz alatt vásárol, doktornak adja ki magát, kibír, kitart, kiáll valamit; s ezeken kívül olyanok, melyeket első tekintetre inkább tősgyökeres kifejezéseknek tartanánk: kirug a hámból, elkotródik, körmömre ég a dolog, gyökeret ver (Simonyi: Elévült és látszólagos hibák): nem olyan polgárai-e ezek a magyar nyelvnek, mint az »Uj földesur« Ankerschmidtje a magyar földnek, ki rövid néhány esztendő alatt hamisítatlan magyar urrá változott? Ki merné ezeket hibásaknak vallani? Kiüldözhetnénk-e ezeket most már nyelvünk megcsonkítása nélkül?

De ha így áll a dolog, akkor tulajdonképen hol van a magyar nyelv »szelleme?« Ha ezekről tudomásunk van, kinek van joga a magyar »nyelvérzékére« hivatkozni, mikor ezt vagy azt az idegenszerű kifejezést hibáztatja? Hiszen, ha a főtebb elsorolt kifejezések idegenszerűsége elévülhetett, akkor majd el fog évní az is, hogy: *voltál már Bánk bánnál?* Csak használjuk egész bátran, idők folyamán egyszer csak ez is kifogástalan magyar kifejezéssé fog átvedleni.

S még rosszabbul járhat az antibarbarista, ha saját csálhatatlan nyelvérzékét a népnyelvben nyilatkozó magyaros »szellemmel« próbálja támogatni.

Nézzünk a szemébe annak a szellemnek!

A magyarság megállapításában leginkább olyan esetekben szoktak a jó magyar nyelvérzékre hivatkozni, mikor arról van szó, hogy bizonyos igékkel micsoda vonzatok járnak. Például magyaros a kérdés ha így kérdezzünk: »Hová való kend?« Mert a német így kérdez: »Von wo sind Sie?« A latin azt mondja: *ponere in aliqua re*, s ezt a magyar úgy fordítja: helyezni valamire; továbbá: *insculpere in aliqua re* = bevésni valahová. Nevezetes különbség az, hogy a magyar *valamin* ért valamit, a német pedig valami *alatt* ért valamit; itt a magyar a dolognak *felszínére* tekint, a német pedig a tárgynak *alája* néz, mikor értelmezi. Ide vág az is, hogy a magyar *valamin* gondolkodik, a német pedig valami *fölött*; itt is a magyar tekintete jobban tapad a tárgy felszínéhez, míg a német *föléje* emelkedik s úgy néz le rája. Latinul elragadni valakitől: *eripere alicui*, a két nép tekintetének útja, látjuk, épen ellenkező, mert a magyar *-tól*, *-től* a kezdőpontot jelöli, s a latin dativus *feléje* irányulást jelent. Ilyen még *intercludere alicui*: elzárni valaki *elől*.

Ezek a közönséges példák azt mutatják, hogy az egyes nyelvek, ahol a fogalmak viszonyításában eltérnek: a viszonyításnak irányában különböznek. A nyelv a fogalmakat térben elképzelve hozza kapcsolatba, ha tehát a nyelv szelme után kutatunk, azt kell megvizsgálnunk, a viszonyítás irányában micsoda állandóságok állapíthatók meg. Mert ha létezik a nyelvnek az a bizonyos »szelleme«, itten csak meg kell lennie? Hol volna meg, ha itten nem?

A térben való viszonyítás irányai a következők: ablatívusi, lokatívusi, latívusi. Ezek a főirányok: honnan, hol, hová. Az ablatívusi irányhoz számíthatjuk a genitívust, elatívust (*-ból*, *-ből*), a lokatívusihoz az inessívust (*-ban*, *-ben*) és adessívust (*-n*, *-nál*, *-nél*), a latívusihoz az illatívust (*-ba*, *-be*), allatívust (*-ra*, *-hoz*, *-nek*), és az akkuzatívust. A három főiránynak ezek az alfajtai úgy keletkeznek, hogy annak a fogalomnak, melyhez egy másikat viszonyítunk, a belsejét, felszínét, oldalát is tekintetbe vesszük, hogy a nyelvi, elméleti viszonyítás közelebb jusson a külső valósághoz.

Ha most azt mondjuk, hogy a magyar ember szelleme követeli, hogy így kérdezzünk: *Hová* való kend? akkor azt kell gondolnunk, hogy itt a latívusnak a magyar ember lelkének konstrukciójában preexisztenciális jellege van. Hogy az olyan megkövesedett valami, mint a kósó kockaalaku kristálya. S épen így a német ész csak így nyilatkozhatik már a priori: *Von wo sind Sie?* az ő szelleme itt az ablatívust követeli.

A legnagyobb tévedés volna ez a hiedelem. Ha az esetek tanát a különböző nyelvekben összehasonlítjuk, azt a meglepőnek látszó, de egészen természetes jelenséget tapasztaljuk, hogy a viszonyítások iránya nagyjában megegyezik a nyelvekben. Miért? Azért mert minden nyelv a világ dolgainak viszonyait akarja jelezni, s azokat az emberi szellem mindenütt nagyjában egyformán látja. Az eredethatározó minden nyelvben ablatívusi, a dolog természeténél fogva, a célhatározó mindenütt latívusi.

De a főtebb elsorolt példák azt mutatják, hogy igen sokszor az irányítás eltér a különböző nyelvekben. Nem jellemzők-e ezek az eltérések az egyes nyelvekre? Ha meggondoljuk azt, hogy ezek az eltérések csak kivételes esetek, határozottan azt kell egyszerre felelnünk, hogy: nem.

De van még egy erősebb bizonyítékunk arra, hogy az ilyenfajta eltérést ne tartsuk valami különös sajátosságnak. Úgy áll a dolog, hogy *a viszonyítás irányának megváltozása egy-egy nyelvben minden külső nyelvi hatás nélkül is beállhat*. Kitűnő példáit találhatjuk ennek saját nyelvünkben, különösen a népnyelvben.

1. Latívus és lokatívus virul szépen egymás mellett a következő kifejezésekben: A köznyelvben: Jöjjenek hozzánk; a székelységben: Jöjjenek immán nállunk es (Krizsa: Vadr. 355). Palóccországban: Isten hozta minálunk. A régi Torna megyéből közlik: Gulyás Pista nálunk gyütt. (Nyr. 17: 41). Ez épen annyira és úgy különbözik a rendes magyar nyelvszokástól, mint; *ponere in aliqua re.* — A köznyelvben: elég az *hozzá*; Mátyusföldről közli Zolnai: elég az *azon*; s ugyanott találjuk: *azon* megyünk (*arra* megyünk), »ezen, a mezen most gyüttem,« *erre, amerre* h.; Vasban: *azon* kéri az Istent, *arra* h.; Zalában: mindenfelé nem *egyiránt* megy a beszéd, *egyformán* h.; a nyakamon hagyta a tehenet = Vasban: *nyakamba* hagyta a tehenet (itt a *-ba* nem *-ban* helyett van ám, mert mondatkeveredés folytán keletkezett: rám hagyta, s a *nyakamba* szakadt). Nem bizom ehlé a tehenhé (*-ben* helyett).

2. Ablatívus és lokatívus egymás mellett: Én a szélen lakom (falu-

végen = Vasban: szírú (szélről) lakom; abban nem parancsolsz = abbu nem parancsúsz. Ennél nagyobb = Mátyusföldön: *ettü* nagyobb (Zolnai közl.). Kigyövök egy héten négy forinttá (Szeged, Nyr. 2 : 86.) = kigyüvök egy héten négy forintbu (Vasm.): Felőle, róla álmodik = vele álmodik. — Kenyérbü, lisztbü nem szorulunk meg, kenyérbén, lisztben helyett. (Kertész M.: Zalavidéki nyelv. Nyelv. Fü. z.). Ilyenforma eltérés, mikor a *miatt* névutót *végett*-el cseréli föl a nép. (Katonánál is előfordul: »Atyja vétke végett egykor a kis Béla elvesztette két szemét«. Bánk bán, V. felv. 5. jel.)

De a lokatívus, hogy így mondjuk, szomszéd az ablatívussal és latívussal, a kettő között a középpont; a kifejezés iránya tehát, a beszélő tekintete, könnyen átcusszanhat a lokatívusról jobbra vagy balra. De gyakori eset, hogy a két ellentétes pólus az ablatívus és latívus is felcserélődhetik:

3. Orvosságot adnak valakinek, erre Tolnában azt mondják: mingyá jobban lett *rá, tőle* helyett. Széltiben mondják: még a nyála is foly *tüle, érte* helyett (Szatmármegye, Nyr.). — *Arról* engedelmet ne kérj, *azért* helyett (Kr. Vadr. 29.) Engedelmet kérek a röviccségről (u. o. 356.) A többiről megkövetjük (u. o.) Vasmegyében jegyeztem föl a következő kifejezéseket: Huncuccságér (-ért) teszi és huncuccságbu (-ból) teszi, egy értelemben. — Nem is kő abbu busúnyi, nem is kő azér¹ busúnyi, s megvan a lokatívusi alak is: nem is kő azon busúnyi. (Az -ért, -ből s az -n a köznyelvben is szolgál ugyan okhatározó gyanánt, de különböző ígék mellett). Kitűnő példa az is, melyet Zolnai idéz Mátyusföldről: *Marásról* adni orvosságot, *marásra* helyett.

4. Nevezetesek azok az elváltozások is, mikor egy-egy főirányon belül történik a változás; tehát a beszélő tekintete a tárgy felszínét, belsejét, oldalait cseréli föl kölcsönösen. Ez igen gyakori a helyneveknél. Zolnai idézete szerint Mátyusföldön így mondják, Deákin (adess.) lakik, a köznyelv analogiái szerint inkább inesszívust mondanánk: Deákiban. Mondják: Győrbe (illat.) utazom és Győrré (translat.) utazom. Zalaegerszegen és Zalaegerszegen. Oskolára (allat.) és oskolába (illat.) adta a fiát (Vasm.). Mit *víghé* nem vüsz ez a gyerek! s van az is; vígbe vüsz (Vasm.) Udba vót = uton vót (Vasm.) Kisz pénzű veszi = kész pénznek veszi. Erről a tárgyról írt dolgozatukban idézik Kunos és Munkácsi: »Julia szép leány egykoron kimőne, buzavirág sződni, a buzamezőbe (Kr. Vadr. 123), mezőre helyett. Mindig ott butykál a rétbe, réten helyett. Tanult az iskolán hogy mint hét évet (Nyr. 8 : 228.) Hátán háza, kebelében kenyere, kebelén helyett. De szép tábla buza, tetejében van egy kis madárka, tetején helyett. — Székelységben mondják: eperszembe vág, eperszemmé helyett (Nyr. 2 : 39.) Megveszik a malacot hájára (hájáért) Zemplénben (Nyr. 19.)

5. Ide tartozik az ígékötők használatának vizsgálata is. Itten azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy a népnyelv különösen a *még* ígékötőt szereti másokkal fölcserélni. Az ok nyilvánvaló: a *még* nem fejez ki térbeli irányítást, csak bevégeztséget vagy beállást; s a friss képzeletű nép

¹ Lehet, hogy valamikor az -ért: helyett értelmében lokatívusi volt, mostanában azonban határozottan latívusi.

nem igen lehet anélkül. *Elő*tudakolom = *me*tudakolom helyett, *föl* vagy *be* van görögve a disznó, meg van görögve helyett; *el*vannak szípen egymással, *lé*killel: megkérlel; a céhmester (sekrestyés) a kaporsot *el*csinállo: megcsinálja helyett; hogy il *el* (meg) eddig? Mindezeket Vas megyében, Sárvár vidékén jegyeztem föl. — Tornamegyében mondják: A lovak *el*-bokrosodtak (Nyr. 17.) A *még* köztöszónak ez a kiküszöbölése újabb keletű; régen te éppen ellenkezőleg ez volt igen általános. Károli G.-nál olvassuk: Megengedé neki az adósságát (Máté ev.), s ennek a nyomai is megvannak Vasban a következő kifejezésekben: *még*terül a nyáj, elterül helyett, *még*ibredek, fölébredek helyett.

Egyéb igekötői cserék: ellettyent a kezé = lelettyent a keze, egy értelemben: erőtlennül leesett; elbeszélte = lébeszíté; nekiviggyan = kiviggyan a nap (kisüt); főfizettek = felülfizettek; kilőtő a hideg = ellőtő a hideg; jól rákeres = sokat megkeres, sokat keres. (Sárvár-vidéki megfigyeléseim).

A viszonyításnak ezek a bőven felsorolt különös elváltóságai értetik meg velünk, hogyan lehet az, hogy egyes olyan alakok fejlődnek ki a nyelvben, melyek közeledést jelentenek egy másik nyelvhez. Ez csak úgy lehet, hogy idővel a nemzedék tekintete valami *újabb mozzanatot* vett észre a fogalmak viszonyában, amit a másik nép már régebben észrevett. Ilyesmit az ezüstkorszakbeli latin írók munkáiban láthatunk. Tudjuk, hogy mandare *alicui*, bízni valakire. S mit olvassunk Suetoniusnál: *ad Pisonem* mandasse (Cal. 25.) Hasonló eset: *insidiari alicui* az aranykorszakbeli grammatika szerint; s a latin nyelv egy későbbi virágzási korszakában már ezt is olvassuk: *Bestiae, quae insidiabantur ad praedam* (Augustinus, serm. 22.), ez is egészen magyarosan: leselkedtek a prédára. Így találjuk Tacitusnál a rendes latinos genitivus helyett: *laudem de Augusto*, ami valósággal a későbbi román nyelvek *de-s*, s a német *von*-os birtokosjelzőjének előhírnöke.

S viszont olvashatunk ilyesmit magyar népdalban: Oda temessenek engem *legelsőbb* (Kr. Vadr. 141.); Veszprémből közlik: A sógorom bevitt *esőbb* a doktorhó (Nyr. 2: 41.) Tehát kétszer is meg kellene gondolnunk a dolgot, ha latin hatás folytán keletkezettnek akarnánk mondani A két szomszédvárban ezt a szólást: »Petur *első* jött be.« (il. ének). Egy harmadfél éves leányka szájából hallottam: Én is nagyval *kalánval* ezek! Órála igazán föl lehet tenni, hogy a latin szövegeztetés még nem rontotta meg a magyar nyelvérzékét. Tisztára önként érvényesült nála az ő nyelvérzék, mely az összetartozó szók megegyeztetésére hajtotta; s így találkozott pontosan a latin nyelvszokással.

Ennyit a fogalmak viszonyításáról.

Az ítéletek egymás mellé és alá rendelésénél talán még csattanósabb jelenségekre bukkanunk. Nagy garral hirdetjük és tanítjuk a mellékmondatok kötőszavaira és igemódjaira nézve a sajátos magyar és latin nyelvi különbséget, pedig itt is kevés megrögzött alakkal találkozunk.

A köznyelvben általános a magyar célhatározói mellékmondatban a felszólító mód. Csakhogy ez se imperatív szabály. A Balatonvidékről közlik: Oda híttá a fiatát, hom majd keres a fejibe (Nyr. 4:36.). Ugyanílyent közöl Varga Ignác: Ez én cselédémék is kimentek, hogy összepetrencézik e bikként. (Felső Őrvidék nyelve, Nyelv. Füz.). Úgy tetszik nekem, ez az eredeti ősmagyar nyelvszokás; most a felszólító mód általánossá válása latinosság? Vasban, Sárvár vidékén hallottam ennek az ellenkezőjét: Sokan számítottak rá, hogy ne essék; itt meg a rendes jelentő mód helyett van felszólító mód, mert ki akarták fejezni az óhajtást is; éppen úgy, mint a latinban *moneo, suadeo* mellett az alárendelt mondatban indikatívus is, konjunktívus is állhat, aszerint, hogy puszián kijelenteni akarunk-e valamit, vagy felszólítást kifejezni. Így találtam meg a népnyelvben a latin *etiamsi* megfelelőjét, melyről tudjuk, hogy indikatívus és konjunktívus egyformán áll mellette: Nem kap ilyen borocskát, koma, Istent imággyon *se!* (*se = etiamsi* tagadó alakja). Ezt Nagy Sándor közli a váci nyelvjárásból (Nyelv. Füz.). Mondhatjuk így is ezt a mondatot: Nem kap ilyen borocskát, koma, ha Istent imád *se*. Hasonló pompás összetalálkozás a következő is. Latinban a próbálást, kérdezést jelentő igék után kivételesen *si* kötőszóval is kezdhető a függő kérdés; ez a kivételesség a magyarban is megvan; Rábaközből közlik: Szíp lánt níztem, *ha* nekem annák (Nyr. 18:45), a *níztem* igének itten éppen próbálkozás értelme van. A *félést* jelentő igék után a magyar kijelentő, a latin óhajtó mondatot szokott használni, s ennek folytán a magyar állító mondatot a latin *ne* kötőszóval, a tagadó mondatot *ut* kötőszóval fordítja. De mit közöl Zolnai Mátyusföldről: Szároz a föld igen má; igen fítti, *hogy ne* szeggyík le. Szóru-l-szóra azon latinosan; ha a nép óhajtást akar kifejezni, kifejezi, nem törődik az analógiákkal. Ilyenforma szuverén nyelvhasználat igen gyakori Jókainál, a legnagyobb magyar stílusművésznél. »A pleszkováciak négy őrt küldtek hajómra, *akik* megakadályozzanak

hogya a hullát száraz földre találjam kitenni«. (A kik: *hogya* helyett latinosan; Arany ember).

Mi következik ezekből a megfigyelésekből? Az a szinte kétségbevonhatatlan *nyelvtörvény*, hogy a nyelvben mindazok az alakok megvannak *a lehetőségben*, miket a többi nyelvek képeznek; s mindazt, mire az eszköze megvan a szükség szerint, alkalomadtán, idővel, *a valóságban* is előteremti. (Pl. a magyarnak nincs eszköze a mult idejű accusativus cum infinitivo képzésére, mert nincs mult idejű főnévi igeneve. Jelen idejű acc. c. inf.-t már képez: »Anyját látja jóni a korlátok felől«. Toldi. (A németnek nincs eszköze a tárgyias igeragozásra). Tehát a nyelv *romlásáról*, ha idegen példa szerint valamit előteremt, nem lehet beszélni, mert ugyanazt a saját készletéből is előteremthette volna, amint gyakran meg is cselekszi. Amit idegen analógiák szerint megalkot, megalkothatja a saját analógiái szerint is. Ezek az üldözött németességek: *betartja* a szabályt, *betekinti* a jegyzőkönyvet, éppen olyanok, mint azok, melyeket a népnyelvből idéztünk; itt is a *még* igekötőt akarják eltüntetni. Tehát felhozhatjuk a mentségükre a nyelv legfőbb törvényét, az analógia törvényét; amit ezzel nem menthetünk, azt a nyelvszokással, a nyelv másik nagy törvényével védhetjük meg, pedig a legtöbb idegenszerűséget éppen azért üldözik, mert általános keletű. *Aminék ellene mond az analógia, szentesíti a nyelvszokás; amit nem igazol a nyelvszokás, védi az analógia.*

S csakugyan, amint a köztudatban erősebben és erősebben gyökeret vernek ezek az abszolút nyelvtörvények, amint a »nyelvtények« elfogulatlan tudományos felfogása iránt bizonyos tisztelet támadt, amint a »fejlődés« bűvös jelentésű fogalmát itt is fölfedezték: a »helyes magyarság« normáinak kevés a hitele, mert úgy érzik, hogy nincs elég tudományos alapja, sőt épen az elfogulatlan tudomány húzta ki alóluk a gyékényt. Nem látják be, miért jobb ez: voltál a Bánk bán-ban, mint ez: voltál a Bánk bán-nál. Egy mindenhez értő tárcaíró, Szász Zoltán, cikket is írt erről a Pesti Napló mult évfolyamában, ahol bizony kategorikusan leszamarazza mindazokat, akik tiszta magyarságot követelnek a magyar nyelvben, s a *nyelvszokás*, az *analógia*, s a *nyelvfejlődés* szent nevében követeli, hogy minden újabb keletű germanizmusnak és germanosemitizmusnak is éppen úgy tág kaput kell tárunk írásunkban

és beszédünkben, mint azoknak a régebbieknek: *élire veri a pénzt, doktornak adja ki magát, kirúg a hámból* stb.

S valóban úgy áll a dolog: ezeket a nyelvtörvényeket használva nem lehetünk következetesek a helyes magyarság megállapításában. Ha egy részét szentesíti a nyelvszokás, mért nem szentesíti valamennyit? Ha egy része rossz, mert a rendes analógiák ellen van, van egy csomó, mi ellene van az analógiáknak, mégis jó. Ha egypár kifejezés jó, mit a nyelvfejlődés létrehoz, mért nem jó valamennyi?

Pedig amint bizonyos az, hogy *kirúg a hámból* kifogástalan kifejezés a magyarban, époly bizonyos, hogy borzasztó ilyent hallani: *lekési a vonatot*. Lehet százszor jó: *elveszti a fejét*, mégis ezerszer is rossznak kell mondani: nálunk arra mindig *van számítva*, hogy vendég jön. *Sokat kibír*, bizonyos, hogy jó; *betartja a szabályt*, bizonyos, hogy rossz.

A nyelvtudomány logikája azt követelné, hogy következetesek legyünk; mi az hát, ami ezekre a következtelenségekre sarkal bennünket, mi súgja ezeket a főntebbi bizonyosságokat? Az érzésünk. Látjuk, ha ingatag alap a nyelvtan a jó magyarság normáinak fölállításában, van egy másik alap, ami szilárd. Látjuk, hogy amint az idegen szavak átvétele stilisztikai kérdés, az idegenszerű kifejezéseket is stilisztikai szempontból kell vizsgálnunk. Ebben a kérdésben is a fejtelenséget idáig az okozta, hogy a stilisztikai és grammatikai szempontok állandóan összekeveredtek. (L. e sorok írójától a Nyr. 1908. áprilisi számában: Az idegen szavak átvételéről).

(Vége következik.)

KULCSÁR GYULA.

SZÉKELY HANGSULYOZÁSI KÜLÖNÖSSÉG.

Steuer János a székely éneklő hangsulyról írván (Nyr. XIX. 317.), 'egy füst alatt a székely erősségi hangsulyról is ejtett egy-két szót'. Ő jegyezte föl először az ilyeneket: *egy-néhány, egyáltalában, hadd lássuk! jójj elő hát!* egyik *se* tudta, észre *se* vettem. Az első három elszigetelt jelenségnek látszik. Hozzájuk tehetjük ezt is: *egynémely*. Az *egy-gyel* összetettekben nyilván a mindig hangsúlytalan határozatlan névelőt látja a nyelvérzék. Az *egyáltalában* sokkal gyakrabban hangsúlyozódik így: *egyáltalában*. A *hadd lássuk* szólás *hadd* szava az elhomályosulás útján van,

ez idő szerint holmi nógató szó, benne már nem érezzük az *engedd* jelentést. Többször nem használatos s leggyakoribb kapcsolatában alakja is megkopott: *hallám, halám*. Sőt az erdélyi magyarság ma már fölváltva használja a *halám* és *hogylám* kifejezést, amiben kétségkívül az oláh *se vedem* (Erdély közepén *sze vegyem*) kifejezésnek is van hatása.

Másként áll a dolog a jójj *elő* hát, egyik *se* tudta, észre *se* vettem mondatok hangsúlyával. Mielőtt magyarázatukra térnénk, lássunk még egy pár szokatlannak s első tekintetre tán hihetetlennek látszó hangsúlyozást:

De *kiabált*, de *lár mázott*, de *fenyegetett!* – De *nem adta!* – *Esett* az eső, *fáztunk*, mentünk is *vóna*, *de* nem lehetett. – De *csókolta*, de *lapogatta*, de *simogatta*, *de* milyen dologba *vót*. – *Bezzeg vót dologba*. – De *hunyan*, *ha nincs!* – De *ha* nincs. – *Oda ne add semmiért!* – *El* nem engedném a *világért!* – *Soha életembe!* – *Engedelmeskedni kell!* – *Tedd* az *édes* anyád szemére! – *Hogy* az *öreg* isten *vesse* beléd! – De *nem akarta!* – De *nem akarta!* – De *nem akarta!* – *Menjen a* fenébe!

Ilyenszerű, nem csak magassági, hanem valóságos erősségi hangsúlyozási esetek bizonyára nemcsak Székelyföldön, és Erdélyben, hanem mindenütt közönségesek. Felindulás, harag, káromkodás, gúnyolódó kedv, tréfálkozás, élénkségre való törekvés ugratja a hangsúlyt ilyen szeszélyesen. Világos ez kivált az utolsóelőtti három példából. Mindez azonban a magyar hangsúlyt és szórendet vizsgáló rendszeres tanulmányok tételeit meg nem másítja. Meit nem mondattani, hanem retorikai hangsúlyozás ez. S bizonyára ezért nem esik szó róla mondattani dolgozatokban.

Steuernek jójj *elő* hát, egyik *se* tudta, észre *se* vettem példái retorikai példák. Könnyen meg lehet erről győződni. Ha minden fölindulástól, a hatás vágyától menten beszél, a székely is így mondja: *szeretnék* valamelyikkel *találkozni*, de *egy*et *se* látok. — Ellenben: *Mondtam* hogy *itt* legyenek *ügy-é*, s *egy*et *se* látok! — Hogy *itt* nem a *se* kívánja a hangsúlyt, még könnyebben beláthatjuk, ha az *egy*et helyébe ezt tesszük: *egyiket*. Tehetjük, mert az előbbi mondatban is az *egy*et tk. e helyett állott. Akkor az utóbbi mondat így hangsúlyozódik: *Mondtam*, hogy *itt* legyenek *ügy-é*, s *egyiket* *se* látom! Semmi esetre *se* így: *egyiket se* látom. Hogy *itt* valami

ritmusra való törekvés igazítja a hangsúlyozást, az *egyáltalában* példájából is világos. Aki az *egyáltalában* szónak az első tagját szokta hangsúlyozni, ha különös nyomatékkal akarja ejteni, a második hangsúlyt a harmadik szótagra teszi. Ha azonban a második szótagot szokta hangsúlyosan ejteni, a negyediket hangsúlyozza hozzá, tehát *egyáltalában*, vagy *egyáltalában*.

No de mindez nem székely hangsúlyozási különösség. Amiről szólni akarok, az már csakugyan székely hangsúlyozás. Ime a példák:

Kügg egy liter pálinkát.

Aggy egy *kanna* vizet.

Vess egy *villa* szénát a marháknak.

Három zsák búzát adott el.

Ojan *szekér* szénát hozott hogy!

Kéj egy *kicsi* kenyeret.

Egy *kicsi* lisztet *kértem* ehejt.

Montam hogy *hozzon* egy *kosár* fát bé.

Egy *kosár* fától *nem* fájul meg a dereka.

Egy *sing* vászon kéne nekem.

Egy *kossó* vízért *nem* csinállok lármát.

Egy *üveg* pálinkát hoztam.

Egy *kevés* pénzt hoztam, ha *elvennék*.

Hozzon egy *öl* fát bé.

Egy *szem* szilva *métt* nehezebb, mind egy *szekér* alma?

Minde példákban a különös hangsúlyiak mértékjelzőként állanak a jelzett előtt. Ha a határozatlan névelő helyett szám-név áll, akkor is így hangsúlyozódnak.

A köznyelvben ezekhez hasonló esetekben a jelző és a jelzett egyformán hangsúlyos, pl.: egy *kosár fától*, egy *üveg pálinkát*, egy *korsó víz* stb. De a köznyelvben is csak a jelzõt hangsúlyozzuk, ha ezt akarjuk kiemelni, s ha a jelzett annyira nem új, hogy akár el is maradhat, pl. ha e helyett: ha egy *szekér* almát küldene se kéne, ezt is mondhatnók: ha egy *szekérrel* küldene se kéne. S talán még egy esetben, ha ilyen összetétel felé hajló állandó kapcsolatok kerülnek elő, mint: egy *marék virág*, egy *villa széna*, egy *falat kenyér* stb. Pl.: egy *falat kenyeret* *nem* sajnállok tőle. Ezek különben, úgy látom, a fentiekkel azonos kapcsolatok.

TELEKI JÓZSEF GRÓF MINT NYELVÉSZ.

I. A nyelvújításról.

'Nyelvújítás'. Minő természetellenes szó ez! Mondhatjuk-e egy fejlődő egészről, hogy megújodik, vagy megújítható? Aki ezt a szót csinalta, bizonyára nem a nyelv természetéből, igazi mivoltából indult ki, hanem valami emberi kézművet, pl. a házépítést tartotta szem előtt. Ezen a házon rossz a fedél, oldaláról több helyütt lehullott a vakolat, tehát meg kell újítani. E kifejezés a nyelvet lealacsonyítja, düledező házhoz hasonlítja.

Új szóról azonban mindenesetre beszélhetünk. Mindamellett, hogy igazat adunk Brassai szellemes megjegyzésének, mely szerint új szó tulajdonképpen képtelenség. »Aki ehhez a névmellékhez *szelid* — így szól Brassai — legelsőben ragasztotta a *-ség* képzőt, éppen úgy nem alkotott új szót, mint az az idegen, ki egy bizonyos szóhoz, melynek pl. accusativusát még nem hallotta, *t* betűt ragaszt, vagy mint aki a *hágcsál*, *rágcsál* példájára *vágcsál*-t alkot. Ez, mint amaz, nem új szerzemény, hanem a nyelvnek tős-törzsökös birtoka és mielőtt valaki csinálta volna, virtualiter megvolt a nyelvben«. »Ha — folytatja tovább — az így keletkezett szókra is kiterjesztjük az 'új' nevezetet, úgy mindnyájan, akik valaha tollat fogtunk a kezünkbe, sőt akárhány jeles szónok is, mind szócsinálók vagyunk és voltunk.« (Brassai: A neo- és palaeologia ügyében. 29. l.¹ NySzÉ. V. k.). A különbség csak a Brassai álláspontjában van. Szerinte az oly szó, mely a nyelvben virtualiter már megvolt, vagyis a nyelv természete szerint, tehát helyesen van képezve, nem új szó. De az ily szó első megjelenésére bizonytalannal ráillik az 'új' nevezet. A helyes új szók képzése többé-kevésbé öntudatlan. Amennyiben mégis öntudatos az új szók alkotása, annyiban beszélhetünk nyelvfejlesztésről is. Az elvetett mag kifejlése nem annak jószágától, hibátlan voltától függ, hanem a véletlentől. »Némelyek köves helyre esnek, mások a tövisek közé, másokat pedig a madarak kapkodnak el«. Az új szó elterjedése sem a szó minőségétől függ, hanem a véletlentől.

A nyelvújítás a nyelv életébe vágó kérdés. Ha beszélni akarunk róla, ezt oly állásponttól tehetjük, mely a nyelvtudomány, a gramatika mivoltán alapul. Ez a nyelvhelyesség álláspontja. Gramatika és nyelvhelyesség egymástól el nem választható fogalmak. Úgy viszonylanak egymáshoz, mint elmélet és gyakorlat, mint pl. az esztetika és kritika. Gramatika a nyelv elmélete, a nyelvhelyesség pedig alkalmazott gramatika. Épp, mint az irodalmi kritika nem egyéb, mint alkalmazott esztetika.

A nyelvhelyesség kérdése igen nehéz, megfejtése csaknem lehetetlen. Egy elvet mégis lehetne felállítani s ehhez a legnagyobb szigorúsággal kellene ragaszkodni. Azt t. i., hogy a nyelvtudósoknak ne legyenek előítéletei. Ez elfogatlanságból önként következik a vele egylényegű törvény: a nyelvész ne ítéljen egyoldalú szempontból. Se a nyelvtörténeti, se a terminológiai, se a Noreen racionális álláspontja ne legyen a mi álláspontunk, hanem mindenik együttvéve. Ez azt teszi, hogy egy álláspontot se fogad-

¹ Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. (Nyelv- és Széptudományi Értekezések.)

junk el mint elvet, hanem csak mint eszközt. Akkor becsüljük meg ez álláspontokat, ha nem becsüljük túl őket. Különben is ezen álláspontok nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak, nem önálló, hanem egymással szorosan összefüggenek.

A nyelvújítás tárgyalásában a nyelvhelyesség nehéz álláspontjára kell helyezkednünk. Hogy mily bajos e tekintetben a helyes felfogásra eljutni, misem bizonyítja jobban, mint az a több mint harmincéves tollháboru, mely a nyelvújítás forrodalmában lefolyt. A neológia magáénak vallhatta a győzelmet, de a békét nem tudta megkötni. Aminthogy neológia és konzervativizmus közt béke soha nem is lehet, csak örökös harc.

A magyar nyelvújítás fattyúhajtásainak oka abban kereshető, hogy a neológiának nem volt számbavehető ellenzéke. Nem mondom, hogy nem volt Verseghye, Sipos Józsefe, Beregszászija, hogy hiányoztak az alapos, józan felfogású munkák a Mondolatot se lehet letagadni, se a mögötte álló ortológiát; de a legnagyobb baj mégis az volt, hogy az ortológiának nem volt folyóirata. Igaz, hogy a Tudományos Gyűjteményben, Felső Magyarországi Minervában helyet találtak a Beregszászi Pál s más ortológusok közleményei is, de kiáltó szó volt ez a pusztaiban. A Tudományos Gyűjtemény, Erdélyi Múzeum, Felső-Magyarországi Minerva, Élet és Literatura mind a neológia terjesztői voltak.

Igy történt, hogy az ellenőrizetlen neológia sok hatalmaskodást követett el. A szükséges folyóirat csak 1872-ben jelent meg, de hamarosan félelmes ellensége lón a neológiának, s már születése évében döntő győzelmet is aratott ellenfelén. A Magyar Nyelvőr szerkesztőjének, Szarvas Gábornak, oly tulajdonságai voltak, amilyenekre ennek az időnek szüksége volt.

A régi szabású, jó neológusok, Kazinczy nevelései, nagy méltatlankodással fogadták az ifjabbak reakcióját s a Nyelvőr keletkezésekor mindjárt hangot is adtak méltatlankodásuknak. Szemere már nem él. Fogarasi mentegeti az új szókat, ahogy tudja, a Nyr.-rel szemben. (Az új szókról. NySzÉ. IV.).

Toldy a sértett büszkeség kifakadásaitól telt választ ír a Nyr. támadásaira. Hálátlansággal vádolja a Nyr.-t, hogy gyalázza a nyelvújítást, bár eredményeit maga is felhasználja. »Azt hiszik tán, uraim, hogy valamit ráfogok a Nyelvőrre? — kérdi Toldy. — Nem, nyomban így magyarázza ő maga is találó hasonlatosságát: 'Hogy ez így van, hogy a nyelvvel csak élni kell, s aztán *magától is művelődik*, szépül, hajlékonyodik, ügyesedik, gyarapszik,' — (Uraim, becsületemre mondom, így állanak ezek szóról-szóra a tavali Nyelvőr 58. lapján) — 'azt a nyelvújítás eredménye is fényesen bizonyítja'. (Az új magyar orthológia. NySzÉ. IV.).

Szarvas tiltakozik a Toldy vádja ellen. »Ez értelmezés szerint — jegyzi meg reá — mi határozott ellenségei vagyunk nyelvünk fejlesztésének s azon állapotába akarjuk visszaerőltetni a nyelvet, a melyben az az újítás előtti korszakban volt; s legfőljebb azt a gazdagodást engedjük meg, amelyet a népnyelv bányája szolgáltat neki. Ez határozottan nem áll...«, »mi a társadalom mai fejlettségéhez képest szintén elégtelennek jelentettük ki mind a történeti, mind a népnyelvet; s kijelentettük azt is, hogy új fogalmak jelölésére bizony új szókra is van szükség. Mi csak a kontárkodó szó-

faragás ellen emeltük fel elsőrendben szavunkat, s eddigelé ama korcs szavak ellen indítottuk meg az irtó háborút, a melyek egyáltalában szükségtelenek, vagy pedig könnyen helyreüthetők». (A nyelvújításról. NySzÉ. IV.).

Az ifju konzervatívek csakugyan győztek az öreg forradalmiakon. Ballagi Mór szólalt még fel egynéhányszor, azt a régi vádat hangoztatva a Nyelvőr ellen: hogy a nyelvfejlődés történelmi folytonosságát nem veszi számba.

Imre Sándor nagy alapossággal szól a kérdéshez. Kimutatja, hogy nyelvújítás minden nemzet irodalmában volt. A görögöktől a németekig. Eszerint a nyelvújítás szabados dolog. A magyar neológiát a nemzet akkori közérzésével igazolja, s eljárására is talál védelmet. »Nyelvújítóink, ugymond, alkottak sejtések után, mint a nép, — vagy hibás analógia útján, mint ismét a nép, hibás tanok alapján, mint némely más téren, más körben«. (Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. NySzÉ. V.).

Brassai is hangoztatja szavát a vitában. A Nyelvőr törekvését helyesnek tartja, csak a taktikáját rosszalja. »A palaeológia akarata jó, ügye szent, de eljárása rossz, célszerűtlen, kártékony. — A neológiának is meg kell adni, hogy jó volt az akarata, mert a nyelvet tökéletesíteni óhajtotta. De rossz volt az elve, mert a nyelvsegregénység hamis eszméjéből indulván ki, a tökélyesítést a magyar nyelv minden áron való gazdagításával akarta eszközölni«. (Brassai: i. m.).

Igy az a harc, mely egy századdal azelőtt kezdődött s melyet az Akadémia a Ponorí Thewrewk művével betetőzöttnek hitt, az ortológia győzelmével végződött.

A nyelvújítás oka, mint Imre Sándor is állítja, a nemzet közérzésében volt. Ezt bizonyítják az 1790—91-iki országgyűlés végzése, ezt bizonyítja az irodalom és nyelvtudomány hirtelen felvirágzása, a közélet mindennemű törekvése, a drámaírás fellendülése s a színészet ügyéért való buzgóság. Ezt említi a nyelvújítás leghathatósabb okául Teleki József is alább tárgyalandó művében: 'A' magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólás-módok által'. A magyar nemzet a maga nyelve helyett mostanig a deákot használta, s mellette műveletlenül hagyta a magáét. József korában a német nyelv az egész országban elterjedt s a magyarnak egy helyett két ellenséggel kell megküzdenie. De akaratumk ellenére is többet kell németül beszélnünk. »Mi ennek az oka?« kérdi Teleki. »Főként az, hogy a' Német szükségünknek jobban megfelel, mint a' Magyar. A' műveltebb nyelv mindég elnyomja a' műveletlenebbet«. Ha nem akarjuk, hogy nyelvünkkel együtt nemzetiségünk is elveszen, igyekezzünk nyelvünket oly állapotba helyezni, hogy a' műveltebb némettel szembeállhasson. »Melly szép, melly hathatós indító ok a' Nyelvmívelésre!« kiált fel Teleki. »Itt a' botlás is dicsőséges!« (Teleki 125—126.).

Ugyanez a felfogás nyilatkozik meg Kölcsinek Kazinczyról mondott emlékbeszédében azon a helyen, ahol a nyelvújításról szól: »A' mi magyar nyelvünkkel véghez vitt újításokat sokan nevelték 's nevetik maiglan; pedig azok a nemzeti ébredező szellem természetes kiütései valának.« »... (ezen szellem) nyelvünket ragadá meg legelőbb«. (Ak. Évk. I: 151.).

Bizonyára igaz Riedl Frigyes azon felfogása, hogy a magyar nyelvújítás egészen a német példájára indult meg. (Riedl Fr.: Kazinczy és a német irodalom. Budapesti Szemle, 18: 120.). Hogy ez való, beigazolja egy pillantás e kor német íróinak és nyelvészeinek törekvéseire.¹ Igazolja a mester, Kazinczy felfogása a nyelvről és a nyelvújításról. Bizonyítják végül Teleki nyilatkozatai a német nyelvről.

A német irodalom legelső s egyik legmerészebb újtója Klopstock volt. De új, szokatlan szavai, különösen a szórendnek merész felforgatása nem igen talált követőkre. Wieland és Goethe új szók mellett sok gallicizmust kevernek írásaikba. Schiller és Schlegel angol szólásokat használnak Shakespeare-fordításaikban, Voss pedig görögösíteni akar.

Ez időben nagy nyelvészeti vita folyt le Wieland és Adelung, a kor leghíresebb filológusa közt. A pör azon a kérdésen folyt: *Was ist Hochdeutsch?* A német irodalmi nyelv megállapítása a 18. század második felében történt. Már előzőleg is akadunk oly törekvésekre, melyek a német irodalmi nyelv megalapítását célozzák. Leibniz már 1679-ben figyelmezteti honfitársait az ő németül írt *Ermahnung an die Teutsche*-jében nyelvök művelésére s egy tudós társaság tervével foglalkozik. Ezt követték *Unvorgreifliche Gedanken*-jei, melyek a német nyelv kiművelése és megjobbítása körül forognak. (Raumer: Geschichte der germanischen Philologie, 159—160. l.) Christian Thomasius 1687-ben Lipszében németül tartja első előadását, s már 1711 körül a hallei egyetemen a legtöbb előadást németül tartják. E törekvések a 18. század közepe felé egyre erősödtek. A német irodalmi nyelv megállapításában jelentékeny érdeme van Gottschednek. 1748-ban jelent meg nyelvtana: *Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst*. Adelung a német irodalmi nyelv megítélésében Gottsched nyomain haladt, ki Lipszében német nyelvművelő társaságot szervezett s a várost Németország Athénjévé tette. De később a többi német dialektus elszakadt a szabályozótól, s önállóan fejlődött tovább. Wieland befolyása már Lipszétől elragadta az elsőséget. Adelung konzervatív felfogása ezt nem hagyhatta szó nélkül. Fölveti a kérdést, hogy melyik nyelvjárás legyen az irodalom nyelve. Szerinte »Felső-Szászország« művelt osztályainak nyelvét kell az irodalom nyelvének tekinteni, mert ez bőség és izlés dolgában már elérte a tetőpontot. Mióta a többi tartomány nem ezt a nyelvet tartja irányadónak, azóta bennök az izlés elfajult. Ez szülte az idegen szók felkapását, az elavult és tájszók felvételét az irodalmi nyelvbe, holott az ennek természetével homlokegyenest ellenkezik. E baj onnan van, mert a többi tartományok izlés nélkül szűkölködnek. Szabadulás csak úgy lehet belőle, ha visszatérnek ahhoz a mintához, melyet »Felső-Sachsen« 1740 és 60 közt adott a németeknek. (Magazin für die Deutsche Sprache, I. Jahrg. 1. Stück. 1782.).

Wieland tagadja, hogy Szászországnak oly kizárólagos érdemei vannak a német irodalmi nyelv körül. Elismeri Gottsched érdemeit, de a nyelvtisztítás előmenetelére a legnagyobb lökést a hamburgi patrióták társasága adta. Azután azt az állítását cáfolja Adelungnak, hogy a nyelv művelése és fejlesztése a felsőbb, művelt társadalmi osztály joga. Franciaország példá-

¹ Vö. még Rubinyi M. A Mondolatról és nyelvújításunk egy elhanyagolt forrásáról. NyF. 6. sz.

jával bizonyítja, hogy az írók képezik ki és állapítják meg az irodalmi nyelvet. Az ő műveik fennmaradnak, de a népi nyelv folyton változik, folyton hajlik a romlás felé. De bármily tökéletes egy élő nyelv, a változhatatlanság pontjára eljutottnak sohasem tekinthető, míg új eszmék, új érzések fejlődhetnek. A nyelv fejlesztése, kivált ha azt alig néhány évtizeddel előbb kezdték használni, az íróknak szoros kötelességök. Nem tagadják, hogy a nyelvben bizonyos határokat az íróknak is tisztelniök kell, de állítja, hogy még nem jött el az idő az írók számának bezárására, s hogy a nyelvjárásokból, mint közjóságból s a nyelv aranybányáiból méríteni szabad, új szokat és szólásformákat alkotni az íróknak jogában áll, s ismét életbe hozhatja az elavult szavakat. Csak akkor vehető egy nyelv szótára teljesnek, ha a stílusnak minden nemében bír mesteri műveket. Akkor intézhetik el a minden nembeli jó írók, mi *hochdeutsch* a szónoki és költői nyelvben, mi hochdeutsch a komikusok nyelvében, mi hochdeutsch a tudományok, művészetek nyelvében, s mi hochdeutsch a felsőbb osztályok tárgyalásában. (Der Teutsche Merkur, 1782—83.)

Alább látni fogjuk, mekkora hatással volt e vita Kazinczy nyelvjavító programjára. Mikor a Felső-Magyarországi Minerva megindul, az első évfolyam számára (1825) le is fordítja Wieland feleletét, mely nálunk akkor még alkalmoszerű volt, »Tükörül azoknak, kik nyelvrontást emlegetnek, s' ezt kérdezzetük: Mi a' tiszta Magyarság? — s' intésül a' szerefelett merészeknek.«

Németország íróit és nyelvészeit ez időben egy más kérdés is nagyban foglalkoztatja: az ortográfia kérdése. Klopstock már 1778-ban kiad egy munkát a német helyesírásról, s merész kísérletet tesz benne arra nézve, hogy az eddigi német helyesírást elvesse és fonétikáivá tegye. Klopstock műve nagy visszhangot keltett és utána számosan fáradoztak a német helyesírás javításán, persze kiki a maga módja szerint. (Raumer, i. m. 234.) A helyesírás megállapításán fáradozók seregében Adelung is fellépett. Először az ő nyelvészeti folyóiratában (Magazin für die Deutsche Sprache I. évf. 1782.): »Grundgesetz der deutschen Orthographie«. Később pedig külön könyvet ír róla. A helyesírás főtörvényéül ezt állapítja meg: »Úgy írj, ahogy beszélsz.« Az a kiejtés pedig, amelyet az írásban követni kell: a hochdeutsch, vagyis azon felsőbb osztályok kiejtése, melyekben a hochdeutsch otthonos. (Raumer, i. m. 235.)

A magyar nyelvújítás korán végigtekintve, íróinkat ugyanolyan irányú törekvésekben találjuk, mint a németeket. Költőink és íróink csapata eltanulja a forradalom eszközeit, miután már megérezte a forradalom szükségét. A nyelvújító buzgólkodás mellett a németek ortográfiai törekvéseit szintén megtaláljuk az egész korszakon keresztül. A nyelvészeti vizsgálódások köréből ez a két tárgy emelkedik ki legélesebben: nyelvújítási és ortográfiai harc. Ezek a kérdések töltik be a folyóiratok lapjait, ezeket a kérdéseket tűzi ki pályakérdésekül a Marczibányi-familia végrendelkezését intéző bizottság.

A német irodalom óriási hatását e korra tagadni nem lehet. Teleki tárgyalandó művében, ahol csak alkalma nyílik, a legáradozóbb dicsérrel emlékezik meg a német irodalomról. Könyve egyik helyén örvend rajta, hogy nyelvünk végre-valahára megszabadult a bilincsekbe vert francia iz-

léstől, melynek helyét »a' szabadabb és maga erején mérészen felfelé repülő Német nyelv követése foglalta el.« »A' Német nyelvbéli szabadságnak követése által, úgymond Teleki, nyelvünkben nagy változás történt.« Egyfelől »a' nyelvbéli régiségek' felfedezése«, másfelől »a' vidéki szók' és szóllások' kikeresése« s végül »az új szóknak nyelvünkbe iktatása közszerepetet nyert.« (97. l.)

Más helyen igazi szónoki lendülettel szól a német nyelvről. »Tekintsd meg magyar Haza mívelt szomszédodnak tündöklő nyelvét; ezt a' nyelvet, mely sokáig el volt nyomva, mint a' Tiéd, sokáig durvának, bárdolatlanak tartatván minden idegenektől és számos hazafiaktól gúnyoltatott, megvetetett, mint a' Tiéd; tekintsd meg ezt a nyelvet mondom, mely most legszebb virágjában vagy, minden idegenekkel méltón vetekedik, az elsőséget eggynek sem engedi és soktól elveszi, . . . mely nélkül egy tudós sem léphet az idő szellemével előre! Nem szép, nem ébresztő kép ez reád nézve?« (112. l.)

Össze van forrva a közérzülettel az a felfogás, hogy: nyelvében él a nemzet. Ez a gondolat fogat tollat minden íróval. Ez a gondolat vezeti Teleki egész nyelvészeti munkásságát, ez csillan fel akadémiai megnyitójában. Teleki nem egyedül gondolataink közlésének eszközüül tekinti a nyelvet. Valami felsőbbrendűt lát benne. »Ha a' nyelvet eredeti rendeltetéséhez képest — így szól egyik akadémiai megnyitójában — csak úgy tekintjük, mint gondolataink', eszméink' és óhajtasaink' közlésének eszközeit; úgy valóban a' nemzeteknek nincs okok honi nyelvökhöz különösen ragaszkodni; hanem minden nemzet ennek elmellőzésével válassza azt, mely a' gondolatokat leghelyesebben, az eszméket leghatározottabban, a' fogalmakat legpontosabban, az óhajtasokat legtisztábban kiteszi. De a' nyelvnek nemcsak eszünkkel van baja, annak szívet szívvel összekötni, érzelmeket gerjeszteni, az emberek belsejébe hatni, indulatokat mozgásba hozni is kell, és épen ez az, mit nem tehet az egyes nemzeteknél minden nyelv egyformán; ez az, mi szükségessé teszi a' nyelvek különbségét a' nemzetek közt.« (Ak. Évk. III:190.)

Ez a felfogás hatja át az egész kort. S még ennek is a német irodalomban találjuk első, tudományos alapon való megfogalmazását. Herder az Über die neuere deutsche Litteratur című művében új eszméket fejteget az irodalomtörténet módszeréről. Ne általános, néhány kísérlet útján elvont szabályokból igyekezzünk a költészet megfejtésére, hanem mélyedjünk el a különböző népek és szellemi fejlődésük korszakainak tanulmányozásába, hogy költészetüket megérthessük. »A nyelv szelleme azonos az illető nemzet irodalmának szellemével.« (»Der Genius der Sprache ist auch der Genius von der Litteratur einer Nation.«)

(Folytatjuk.)

CSÚRI BÁLINT.

ALMANEVÉK.

Márki Sándor Aradvármegye monographiájában a következőket írja a *sikulai almáról*: »Magyarország pomonájának büszkesége. Hagymány szerint a borosjenei basának a vár mostani főbejáratával szemben a plébániai lakás helyén levő gyümölcsös kertjéből mindössze két almafa maradt meg, melynek gyümölcsét a parasztok nem ették, mert későn ért; némelyek azonban, kik szénaboglyában tartogatták, tél végén már jóízűnek találták. 1800 táján mutatába bevitték egyet Sikulára Atzél Istvánhoz ki pincéjéből husvét táján felhozatván, azt rendkívül megkedvelte, Pesten, Bécsben bemutatta és sikulai jobbágyait rábírta, hogy saját kertjeikben is mentől többet ültessenek. Az eredetileg *borosjenei alma* így vette nevét *Sikuláról*.« (II. kötet, II. rész, 252—253. l.)

Sikula aradmegyei község, Borosjenőtől nyugotra, a Fehér-Körös mellett (1235-ben először mint személynév szerepel; 1334-ben plébáni, 1561-ben nyolc portával a Losonczyaké, u. o. II. k. I. r. 246. l.), közel 4000 gör. kel. oláh lakossal. A »*merele de Sikula*«, melyet az odavaló oláhok szekér számára hoznak be, igen keresett almafajta az aradi piacon.

A földmivelésügyi miniszterium kiadásában megjelenik (magyar és francia nyelven) egy gyönyörűen illusztrált munka Molnár Istvántól »*Magyar pomologia*« címmel; benne olvasom, hogy a »sikulai« almát nevezik még *székely almának*: Seklerapfel. T. i. a tévedés onnan keletkezett, hogy a községnek latinosan írt nevét (Sicula) *székelynek* magyarázták. A névváltozás menete tehát eredetileg borosjenei *török alma* > *sikulai* (amely községet oláhok lakják) *alma* > tudákos etimológiázással *székely alma*.

A *batul alma* (batullen, pomme de Transylvanie) neves erdélyi termék, büszkesége Erdélynek; oláhuul *măr pătule* és *măr bătule*.

Molnár István (id. m.) a következőket írja: »Szarmazása ismeretlen; valószínű azonban, hogy a Maros folyó mentén keletkezett magról és innét terjedt szét nemcsak az ország nagy részébe, hanem a külföldre is, ahol mint kiváló piacos almát szinte megbecsülik. Neve állítólag a *pătule* szóból ered, ami oláhuul boglya-, vagy kalangya-feneket jelent. Pince híján ugyanis az oláhok ezt az almát őszkor a szénaboglya fenekére teszik s befödik; tavasszal pedig eltakarítván a szénát, a szépen megsárgult almát értékesítik.«

Pătule: cubile, stratum (Lex. B.); (Havaselföldén) endroit ou l'on conserve le maïs, magasin en treillis plus ou moins grand, gremier; (Moldvában) enceinte fermée avec appentis, pour le bétail (apud Fr. Dame); (a Zsil völgyében) négy villán vagy egy fán *magasra rakott széna*, hogy a marhák hozzá ne férhessenek (A. Viciu: Glosariu de cuvinte dialectale, Balázsfalva, 1899); (Luceava megyében) a víz közepén *karókra épített leshely*, melyet a vesszőkerítéssel haránt elzárt kapuk mellett emelnek. Éjjel rajta (pe *pătule*) tartózkodnak a halászok s fogják szigonnyal a halakat (Serătoarea, IV. 117—118. l. A *pătule* s a belőle képzett *pătulesc* 'rentrer les céréales, engranger' általános keletű szó.

A *măr pătule* olyan nemes fajta alma, melyet elrakuak »pe *pătule*« s ott őrzik meg; népetimológiával (a *pătule* összecseng a *bat*: verek,

ütök s a *büt*: bot szóval) alkották a *mür bütul*-t. A szónak utóbbi formája került a magyarba.

Candrea a következő eléggé tetszetős magyarázatát adja a *pätul*-nak: eredetije a lat. *patibulum*, *patublum, ebből: *patublum »*pätul*« vált mint a *sublum«-ból (e helyett: »*insublum*«) *sul* rouleau, bobine, cylindre, a »*sub(u)la*«-ból *sulä*: alêne, poinçon, stb. A »*patibulum*«-nak az oláh *pätul*-hoz közeledő jelentése olvasható Placidus grammatikus glossáiban: »*dicitur et patibulum trames, id est pertica in qua pulli dormientes adpensi sunt*« (Thes. Glossar. III. 55. l. V. ö. Convorbiri Literare, XXXIX. 425—428. l.). Candrea véleményéhez nem járulhatunk hozzá, mert a *pätul* képzett szó a *pat*-ból; de *Cihacé*hoz sem, aki az oláh »*pat*«-ot a magy. *pad*-ból származtatja (723. l.) Az utóbbihoz azért se, mert a makedóniai oláhok nyelvében is el a *pätulü*: ort für neugeborene zicklein; rebenhütte (V. ö. Romanafi megyében *pätulu*: bett, apud G. Weigand: VII. Jahresbericht, 86. l.)

Az oláh *pat* eredeti jelentése »réteg« volt (v. ö. *päturä*), ebből aztán »ágy«. Az albánban *patë* (gegben: *pat*): stockwerk > ujjörög: *πατος*: boden von einem geschir, glas, fass, etc. és »anus« is; alb. *patome*: fussohle > ujgr.: *πατομα*: fusboden, stockwerk; bolgár: *poton* stockwerk; kisorosz: *pat*: dachboden (G. Meyer: Etym. Wörth. der albanischen sprache). A »*pätul*« < *pat* + *ullus*, amely már régóta terméketlen képző az oláh nyelvben.

A *pojnik*, *ponyik alma* Ponikapfel, ugyancsak kiváló erdélyi fajta; Molnár István (id. m.) imígy nyilatkozik róla: »Alsó-Fehér megyében Pojánamik (hiba, e helyett: *Pořana mică*) tisztáson fedették fel eme(z) almafajtát, mely valósággal fejedelme az ősi eredetű erdélyi almáknak.« Bolyai Farkasnak kedvelt almája volt; a sírjára is meghagyta, hogy ilyen almafát ültessenek. Ime mit ír halála jelentésében: »Emlék se legyen, hanem ha valaki egy *pojnik* almafát ültet, a gyümölcsét szedőktől vagy oltóktól vegye köszönetét« (Bedőházi János: A két Bolyai, Marosvásárhely, 1897. 352. l.). Bedőházi mondja, hogy »a kegyelet *ponyik* almafát ültetett fejfájául sírdombjához« (364. l.)

Az oláh *pořanü*: *clairière*, *petite prairie* située dans une forêt > óbolg.: *pořana*: campus, portio, pars terrae általánosan ismert szó; egy csomó hely is viseli ezt a nevet túlnan Romániában s Bukovinában s nálunk is a köv. helységek: Nyirmező, Alsó-Fehér m., Pojana, Krassó-Szőrény m., Pojana, Szeben m., Pojén (ol. *Pořen* is) Torda-Aranyos m., Aranyos-Polyán, Torda-Aranyos m., *Pořana Marulü*: Almás-Mező, Fogaras m., *Pořana Săratü*: Sósmező, Háromszék m., *Pořana Rusca*: hegycsoport, Krassó-Szőrény m. stb. Az erdélyi magyarság ajkán járatos *pořána* (*Cihac* 268, Miklosich, Etym. Wörthb. 255) és *pořán*: két bérc között elterülő hegynyak (Hétfalu, Tsz.) oláh réven került be (Nyr. 23: 485).

A *mür poënic*, aztán ebből *poënic* (ejtve így is: *poënic*) tehát eredetileg pojánán termő alma, s nemesítés folytán egy külön erdélyi almafaj. A magyar *pojnik* az oláh *poënic* alakból, a magyar *pojenics*, amelyet Molnár István említ, az oláh szó többesszámú formájából: *mere poënic* származik.

A *szercsika alma*: szerbben *srčika jabuka*: eine art bester Gattung

Apfel in Slavonien (Kar.) híres szlavóniai fajta. Csaplovics János (Slavonien und zum theil Croatien, Pest, 1819) a következőket állítja: »Eine Gattung Äpfel, die man sonst nirgends findet, wenigstens ist sie mir noch nirgends zu Gesichte gekommen. Man nennt sie *szerecsika*« (164. l.). Csaplovics tévedett, legalább újabb korban más vidékeken is ismerik; íme mit mond Molnár István (id. m.): »Miként szláv eredetű neve is mutatja, valószínű, hogy a Dráva mellékéről származott át a Duna és Tisza közére, ahonnan nemcsak hazánk többi vidékein is elterjedt, hanem a külföldön is ismertsévé vált.«

Erdélyben, Kalotaszegen (Tsz.) s Aradon (u. o.) *szerecsika* almának ejtik, s ez az alak, mert csak Erdélyben s az országnak oláhok lakta részein járatos, valószínűleg az oláh *sărăciță* mása, ahogy oláh nyelven hívják e gyümölcsöt Aradon. A széltiben használt forma *sărăciță*. A *sărăciță* forma analógia révén keletkezett; oláhuul ugyanis a *salsola Kali* neve: *îarbă sărată* (= sósfű), *îarbă porcului* (= disznófű), *sărigea*, *săriciță* (v. ö. Conv. Lit. 23 : 997.); homokos sós talajban termő fű, (Z. C. Panfu : Plantele cunoscute de poporul român, Bukurest, 1906. soude-épineuse, salzkraut-nak fordítja, Cihac meg *salsola prostrata*-nak, I : 242. l.). A *szerecsika alma*, az általános keletű alak, szerb-horvát eredetű. (V. ö. Miklosich: Etym. Wörth. *serdo* cikkben.)

Van egy másik *szerecsika* szó is a magyarban 'méreg' jelentéssel. Aradon gyermekkoromban megtörtént, hogy egy kocsmárosné (a három 8-as korcsmáros felesége) szerecsikával megmérgezte az urát; ekkor énekelték városszerte :

Ki az urát nem szereti,
Szerecsikát adjon neki.

Az oláh *sărăciță*, *săriciță* : Mercurius sublimatus corrosivus ; (Moldvában) acidum tartaricum Conv. Lit. 26 : 459. l.) szláv jövevényszó: óbolg.: *sěra* : sulfur (alb. : *sěre* : Theer, Hölle; pechschwarz). Az oláhságnál is, mint keleten általában, nagyon el van terjedve a kendőzés szokása : a legtöbb öregasszony ismeri a módját, hogyan kell csinálni *sărăciță*-ból fehéritő vizet. Dr. Gh. Crăiniceanu *Igiena țărănului român* c. művében (Bukarest, 1895.) írja, hogy a fehéritő készítéséhez a paraszt asszonyok használnak »*săriciță* (argint viu [élő ezüst, t. i. kénész] *cu apă tare* [erős víz, t. i. vitriol]) și *știubele*« (*plumb*, 180).

A nagy *szerecsika* (*szērēcsika*) hydrargyrum bichloratum corrosivum ; arsenikum ; vmi hashajtószer¹ (Tsz.) azt tartom oláh kölcsönszó, mert csak Aradon s a délvidéken járatos.

A teljesség kedvéért megemlítem (szolnoki tanár koromban hallottam), hogy Szolnokon a loccos almát, amely sokáig áll s belül olyan barnává válik mint az ütődött körte, így nevezik : *oláh sült*. A máramarosi oláh tutajosok szállította almát meg tiszaháti almának hívják.

ALEXICS GYÖRGY.

¹ Az utolsó jelentés helytelen ; hashajtószer nem jelent.

NYELVMŰVELÉS.

Helyesírás. Mikor 1903-ban, évtizedes küzdelem után sikerült az irányadó iskolai körökkel, a Közoktatási Tanácsal s az oktatásügyi kormányal elfogadtatnom az egyszerűsített helyesírást, meg voltam győződve, hogy helyesírási vitáink véget érnek s hogy rövid idő múlva az egész magyar irodalom az új, egyszerűsített és magyaros helyesírást fogja követni. Ebben a meggyőződésben a legújabb eset se ingat meg, sőt inkább megerősít. Ladik Gusztáv dr., az Országos Törvénytár szerkesztője, a belügyminisztertől fölhatalmazást kért, hogy a Törvénytárban, amelynek közleményeit a régi helyesírás szerint kapja kézhez, a törvényeket mindvégig az új helyesírás szerint nyomathassa. Javaslata mellett fölhozta, hogy az új hivatalos iskolai helyesírás az iskolában és az irodalomban országszerte uralomra jutott s a belügyi kormány néhány állandó hivatalos kiadványában is érvényesült, a Rendeletek Tárában és a Belügyi Közlönyben (és tegyük hozzá: szintúgy az oktatásügyi kormány kiadványaiban, pl. a Hivatalos Közlönyben s a Néptanítók Lapjában). A javaslat — melyben az idők jelét láthatjuk — a szokásos aktavándorlás útján a belügytől az oktatásügyi kormányhoz került, onnan a M. T. Akadémia elnökségéhez, onnan pedig az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályához. Az osztály a megbízott két előadó indítványára egyhangulag azt határozta, hogy a javaslatnak elfogadását ajánlja. Ez az indítvány december 21-én az Akadémia teljes ülése elé került, és ezen a fokon valósággal pikánssá vált az ügy, mert hisz az osztály az új, országos helyesírást ajánlotta, nem pedig a régibbet, az Akadémiáét, és arról volt szó, hogy az Akadémia is ehhez az indítványhoz járuljon hozzá a saját helyesírásával mintegy szembehehelyezkedve. Ekkor Szily Kálmán, nyilván a helyzetnek furcsaságát érezve, ügyes kibúvót eszelt ki: tartsuk függőben a kérdést és utasítsuk a nyelv- és széptudományi osztályt, hogy iparkodjék előbb a kétféle helyesírást kiegyeztetni, hogy így — innen is, túlról is engedve — egy új, egységes helyesírásban lehessen megállapodni. Az Akadémia el is fogadta az indítványt. Szily Kálmán az indítványát egyrészt avval okolta meg, hogy a mostani zűrzavar tűrhetetlen, másrészt avval, hogy a kiegyenlítés alkalmasint lehetséges lesz, mert az Akadémia, mikor utószor — hat évvel ezelőtt! — állapította meg a maga helyesírását, »talán nagyon is konzervatív volt«, a hivatalos iskolai helyesírás pedig talán kelleténél messzebb ment. Szily Kálmán indítványában legfurcsább az, hogy — Szily Kálmán indítványozta. Nyelvészeink még jól emlékeznek rá, hogy mikor négy évvel ezelőtt meg kellett állapítani a Nyelvtudományi Társaság új folyóiratának helyesírását s a választmány egyes tagjai amolyan kiegyeztető írásmódot ajánlottak, Szily Kálmán volt az, aki leghevesebben tiltakozott e »harmadik helyesírás« ellen. Persze: *sapientis est mutare consilium in melius*. Azonban előre láthatni, hogy Szily Kálmán csalódnai fog reményében. A nyelv- és széptudományi osztály csak kénytelen-kelletlen ha belemegy a helyesírásnak új tárgyalásába, mert attól fog tartani, hogy ha — mint hat évvel ezelőtt — egészben, vagy bár csak részben az új helyesírást fogja ajánlani, az Akadémia összes ülésében a történet- és természettudósok megint leszavazzák (mert hisz ők, mikor még iskolába jártak, a régit tanulták). Ha pedig az

Akadémia bele fog menni abba a furcsaságba, hogy utolsó határozata után hat évvel újra s most mást határozzon a helyesírás dolgában s például elfogadja az iskolai helyesírás egyszerűsítéseinek a felét, akkor megint egy kellemetlen helyzet fog előállni: az iskola nem fogja elfogadni a kiegyezést, mert az iskola már csakugyan nem engedheti, hogy minden hat esztendőben megbolygassák a helyesírást! — Az iskolában ugyanis jelenleg a legnagyobb egyöntetűség uralkodik, nincsen semmi zűrzavar (sőt nézetem szerint sokan túlságos pontoskodással a legkisebb részletekben is olyan egyformaságot erőszakolnak, amilyen a világnak egy nyelvében sincsen, még a franciában se.) Az iskola s az iskolai irodalom 1903-ban egyszerre elfogadta valamennyi egyszerűsítést, még azokban a pontokban is, amelyekben átmenetül meg volt engedve az eltérés, t. i. az egyszerű *c-re* s az *amint*, *ahogy*-féléknek a nyelvérzék követelménye szerint való egybeírására nézve. (A hivatalos rendeletbe ezt a két engedményt Wlassics Gyula akkori miniszter éppen Szily Kálmán tanácsára vette föl!) Hogy pedig az irodalomban még nem lett általánossá az új helyesírás és hogy az öreg urak ragaszkodnak a régi írásmódhoz, ezen csak az csodálkozhatik, aki nem ismeri eléggé a nyelv s az irodalom életét és fejlődését, s aki nem tudja, hogy pl. a németeknél szakasztott így van a dolog. De ez nem baj, illetőleg olyan baj, amely évről évre csökken, s ettől ugyan nem fájhat senkinek a feje!

SIMONYI ZSIGMOND.

Olvasás közben. Alexander Bernátnak a művészeti nevelésről írt gyönyörű munkáját olvasva, a következő új szóalkotásokat jegyeztem ki belőle, amelyek szótárainkban még alig vannak följegyezve: »A gyermeknek csak egy törekvése van: mozogni, csinálni vmit, hogy egyéniségét érvényesítse. Az *egyénülés* felé teszi meg az első útát» (161). — »Összehasonlítván a hasonlókat és *egyetemesítvén* a hasonlókban a közös elemeket» (225). — »Nem közvetlenebb, elfogulatlanabb és *érzesebb műérzésünk*, ha nem keverünk bele mindenféle tudós reflexiókat?» (217) — »Legtöbbbet vétkezett a gimnázium és . . . a tanítóképző intézetek is; nekik köszönjük műveltjeink esztétikai *fogékonytalanságát*, teljes művészeti barbárságát» (171; ezt a szót már másutt is olvastam, de pl. az *érzékenyek* ellentéte nem *érzékenytelen*). »Mi a művészet? nemesített *magunkérzésének* nemesített kifejezése» (239). »Ha (a történet tanára) az adatokat meg akarja eleveníteni, ha a kor *magaérzésébe* be akar hatolni, ismernie kell a kor művészetét» (234; érdekes, hogy az *önérzet* a *magaérzéssel* rokonértelmű tagokból áll, mégis mást jelent). — »Ezek a (műtörténeti és esztétikai) tanulmányok érdekelhetik a szakembereket, de *műérzőt* és *műértőt* nem nevelnek» (225). — »A meleg érzés . . . jéghidegnek tünteti föl a gondolkodásnak *okfűrkésző* eljárását» (191, vö. *oknyomozó*). — »Mindenekelőtt a szemléleti világban kell otthon éreznünk magunkat, hogy azután elvont gondolkodásunk is tárgyias, *valós*, termékeny lehessen. A gondolat szemlélet nélkül üres, valótlán» (142, vö. *való*, *valószerű*). — Még megemlítem a következő érdekes többszt: »Akinek, hogy a természetért ragyogjon, hatalmas víz-esések, vérvörös *naplementék*, égbenyúló havasok kellenek . . .»

HAJTAI ILONA.

Böngészet. 1. *Az ikes igék sorsa.* E cím alatt Csapodi István azt írja a Budapesti Hírlap 1908. IV. 24-i számában: Érdekes sajátsága a magyar nyelvnek, hogy az igék nagy táborától különválasztva egy egész sereg igét az egyes szám harmadik személyében *-ik* végződéssel ejt, anélkül, hogy erre — legalább a mai nyelvben — valami szemmel látható ok kényszerítene. A magyarnak így tetszik, legyen meg a tetszése szerint. Hogy az ikes igéink fogynának, hogy az *-ik* végződés elkopna, éppen nem tapasztaljuk, sőt iktelen igék lesznek ikessé, például illan, illanik; bukkán, bukkánik; falatoz, falatozik. Hogy azonban a harmadik személy *-ik* függeléke visszahasson az ige második és első személyére is s így egészen más legyen az ikes, más az iktelen igeragozás, azt Révai óta sem fogadta be az élet s az iskolában is azokat a tanulókat lehetett legnehezebben erre tanítani, akik nem könyvből tanultak magyarul.

Nyelvünk fejlődésének legújabb korszakában odáig jutottunk, hogy ma már az iskola sem tartja fenn az ikes és iktelen igeragozás ortodox szabályát. Így a gimnáziumokban széltében használt Bartha-féle magyar nyelvtan megvallja, hogy az *s, sz, z* tövű iktelen igék jelen idejének egyes második személyében *l* ragot használunk: *olvasol, madarászol, nézel*, viszont különösen az *l* tövű ikes igék *sz*-et és az első személyben *k* ragot vesznek föl, például bomlik — bomlasz, bomlok, illik — illesz, illek, bánik — bánsz, bánok. Bizony furcsán hangzana ma már a bomlól, illel, bánól, avagy olvasasz, nézesz stb.

Színnyei magyar nyelvtana is azt vallja, hogy vannak *változó* ikések, melyek a harmadik személyben majd ikések, majd iktelenek, az első és második személyben pedig mindig az iktelen igék ragjait veszik föl, például *hajol* vagy *hajlik*, de *hajlok*, *hajolsz* vagy *hajlasz*; *megielenek*, *megjelen* vagy *megjelenik*; *pattanok*, *pattansz*, *pattanik* vagy *pattan*; sőt olyan ikes igéket is megenged, [amelyek a harmadik személyben mindig fölveszik az *ik*-et, holott az első és második személyben mindig az iktelenek ragozását követik, például *hazudok*, *hazudsz* — *hazudik*; *bújok*, *bújsz* — *bújik*; *eltünök*, *eltünsz* — *eltünik*].

A fölszólító módban is Simonyi nem az ikes és iktelen ragozás szerint állítja a hosszabb és rövidebb alakot, hanem fokozatbeli különbséget lel köztük, például *adjál* (inkább kérés), *adj* (követelés).

Igaz, a tanárok legnagyobb része a külön ikes és külön iktelen ragozás híve és ezt a szokást találjuk nagyobbára könyvekben is. Mondjuk tehát, hogy a kérdés még kiforratlan, kiki a tetszését követheti.

Van azonban egy igealak, melyre nézve a közbeszédben már teljesen bekövetkezett az új fordulat. Az úgynevezett *ható* alakban az igék mindig iktelenek, még a harmadik személyben is. Például nem mondjuk ma már: *ehetem*, *ehetel*, *ehetik*, hanem *ehetek*, *ehetsz*, *ehet*, nem *ihatik*, hanem *ihat* a magyar. Erről akárki *meggyőződhet*, még pedig szintén *ik* nélkül.

A fejlődésnek erre a fokára eljutott immár az élő közbeszéd, fogadja el az irodalom is és ebben járjon elül a *Budapesti Hírlap*.

2. *Frazeológia* címmel a többi közt a következőket írja Kenedi Géza Az Ujság 1908. VII. 18-i számában:

A multkor a vasúton csendes inkognitóban akaratlanul is végighall-

gattam néhány úri ember beszélgetését. Vidékiek voltak, akik a mi vélekedésünk szerint tisztábban és helyesebben beszélnek magyarul, mint mi szegény fővárosiak. Éppen hazafelé utaztak Budapestről és az itteni dolgokról beszélgettek. A hangsúlyukban nem is volt hiba, mivel a beszédjük népies volt. Nem olyan mekegő, mint a budapesti nyelv, ami olykor kétségbeejti az embert a sok nyílt *e* hangjával. Hanem azért mégis megdöbbentem. Amennyi *közhelyet* ismerek az ujságokból, azt mind belekeverték a beszédjükbe. Sőt látszott, hogy keresik. Tetszett nekik az úrias, előkelő, irodalmias, vagy mit tudom én miféle székesfővárosi szójárás.

Azóta nincs nyugodalmam. Teringettét, itt megint új dudva nőtt a magyar nyelv virágos kertjében. Amíg mi éjjel-nappal azon veszekszünk, hogy a romlott, magyartalan szavakat és kifejezéseket kigyomláljuk a nyelvből (nagy sor az ilyen termékeny kertben ez is), ihol már megint új veszedelem nő a nyakunkra: a *közhely* . . .

Közhely minden olyan szólásmód, amelyet valaki valamely gondolata kifejezésére kényelem okából a sokak után, kivált pedig az ujságok után használ, hogy becses fejét ne kelljen törni gondolatainak minél helyesebb kifejezése végett. Ezt banalitásnak is szokás olykor nevezni, bár ez szélesebb fogalomjelző . . .

Az emberek legtöbbször az ujságokból szedi a maga kényelmes kifejezéseit. Aminek azután rendszeren az a vége, hogy később egészen telepszívja magát az ilyen közhelyekkel és olyan laposan beszél, mint a gyúródeszka. Ha sokan teszik írásban és szóban, a nyelv lassan megmerevedik, triviálissá, színtelenné lesz és elszegényedik. Természetesen nemcsak az ujságokban vannak ilyen közhelyek. A lompos parlamentí nyelv, továbbá a törvénykezési nyelv és a hivatalos nyelv is tele van szélesre taposott szólásmódokkal. Amelyeknek — fájdalom — megvan még az az átkozott tulajdonságuk is, hogy nem a magyar nép nyelvéből és nem a régiebb és tisztább nyelvből vannak véve, hanem — szintén kényelem okából — a németből vagy a latinból származtak át a magyar nyelvbe. És azt bizony sokkal inkább ellaposították, mint gazdagították.

Egynéhány ilyen közhelyet úgy hamarjában teszek itt egymás végébe:

Magas színvonalú beszéd, írás, fölolvásás stb. Ez riporterí közhely. Már a régi egyiptomiak ismerték . . . Körülbelül minden unalmas és üres művelődéstörténeti dolgozat ezzel kezdődik.

Nagyszabású beszéd. Ezt a hosszú, de silány országgyűlési beszédekre mondják. A szabók örülnek neki, a szónokok soha.

Az emberi kor legvégső határáig t. i. éljen! Ezt először — amennyire tudom — Tisza Kálmán mondta. Megtetszett és azóta közhely. *Lehetetlenséggel határos.*

Nyüig alól fölszabadul és társai. Pl. Békó alól fölszabadul. Bilincsek-től fölszabadul. Többnyire helytelenül is használják.

A tönk használata — noha eredeti magyar gondolat — a közhelyekben fölötte magyartalan. Rendszeren így használják: A tönk szélére jutott. Tönköt mondott. Helyes használata a közhelynek is ez: *Tönkre ment.* A tönk t. i. azt a fatőkét jelenti az udvaron, amelyen a keshedt, elhasznált deszkákat, faneműeket, elromlott bútorokat a gazda olykor tüzfának föl

szokta aprítani. Ami a tönkre *megy*, annak már vége. De a tönk szélére nem *megy* semmi.

Reflexiókat fűzni valamihez. Felemás közhely.

Állásponthoz csatlakozni, tökéletlen frázis.

A beállott halált konstatálni, riporter közhely.

Visszhangot kelteni, németes közhely . . .

Persze az olvasó[nak] utolsó kérdése ez:

— Mit tegyek tehát, hogy a *közhelyektől* szabaduljak és szebben beszéljek magyarul?

Édes magyarom, ez nagyon egyszerű. Ne sajnáld az édes eszedet fársztani. Keress a gondolataidhoz olyan kifejezéseket, amelyeket *te* csinátlál és nem más. És amelyek tökéletesebben, helyesebben fejezik ki azt, amit gondolsz, mint valami silány közhely.

Hogy ez a kis fáradság a magyar nyelv gazdagodását, szebbülését, tisztább mivoltát és erejét szaporítja, az éppen olyan nyilvánvaló, mint az, hogy aki meg akar vagyonosodni, annak vesződnie, dolgoznia kell. Ha csak csinálni meg lopni nem akar.

3. A Vasárnapi Ujság 1908. 30. számában olvassuk a következő figyelemreméltó megrovást:

A *vonyigó*. Egyik népismeretetéssel foglalkozó tudományos közlönyünk legutóbbi számában egy gazdasági eszköz rajzát mutatja be, ezzel az aláírással: »szalmahúzó«. Hát igaz, azt az eszközt szalmahúzásra használja a nép. Amikor nem fölülről kezdik meg a kazlat vagy boglyát, hanem csak az oldalából húznak ki egy kisebb mennyiséget, pl. egy *aljadzóra* valót, akkor ezt a szerszámot használják hozzá. De ezt a szerszámot a nép fia nem szalmahúzónak nevezi, s a szalmán kívül a széna húzására is épp úgy használja. Annak népies neve: *vonyigó*. S feltűnik nekünk, hogy a népies kifejezések elhanyagolását vagy helytelen használatát most már tudományos munkákban is mind sűrűbben tapasztaljuk. A szépirodalomban ez már megszokott dolog régtől fogva. Íróink nagy része alig látott falut valaha, s mégis bátorságot vesz magának [! olvasd: s mégis nagy bátran . . .] a nép fiát szerepeltetni elbeszéléseiben. Sokszor még keresetlen népies kifejezésekkel is igyekeznek élni, ami olykor nagyon furcsa módon sikerül. Így egy nagyon felkapott írónk elbeszélésében olvassuk, hogy a »*takarítás*« június elején veszi kezdetét; az aratás szinonimját, a takarítást [olv. a takarást] így ferdíti el s olyan korra helyezi annak idejét, amikor áldott országunkban még fűzőld a búza. Ugyanőtöle olvastuk azt is, hogy a magyar paraszt nehéz subában s félmázsás kalappal fején végzi az aratást. Még Porzótól is — aki különben eléggé ismeri a falusi életet — olvastunk olyasmit, hogy tavasszal fekszik végig a frissen kaszált sarjú petrencén, holott a sarjút a második kaszálás adja és a petrencén éppen nem kényelmes »végig« feküdni. De ennél nagyobb baj az, hogy ily furcsaságok most már tudományos leírásokban is előfordulnak. Egy neves tudósunk többek között leírja, hogy miképp nyomtatják a búzát Bulgáriában s egész leírásában nem használ egyetlen megfelelő szót, s hosszú körülrással írja le az ágyazást, vagy annak megfordítását. Ideje lenne, hogy íróink érintkezzenek is néha a néppel, ha már róla akarnak

írni. Még pedig nem úgy, mint néhai való jó Dugonics Andrásunk tette, aki kiment hetenként egyszer a pesti piacra, s ott elbeszélgetett a vásárokkal, hogy ellesse egyes mondásaikat. Hanem úgy, ahogy a jelesebb olasz írók már régebb idő óta teszik, az évnek egy szakát Firenze vidékén töltve, ahol a legszebb nyelvet beszéli a nép.

No még egyszer az *elmemozdító*, most már — gondolom — csakugyan utójára (l. Nyr. 37 : 414). A Magyar Nyelv nagy Csalhatatlanja még folyvást erősködik, hogy az *elmemozdító* abban a népies bordalban de bizony csak rossz értelmű lehet, mert *elmebódító* és más efféle változatban is előkerül. Nohát itt van a Nyr. kézirat-gyűjteményéből két olyan változata, amely határozottan a jó értelem mellett bizonyít (az első egy vas megyei borköszöntőből, melyet Bellosics Bálint tanítóképző tanár küldött be 1893-ban, a másik pedig veszprémmegyei, kenesei lakodalmas versekből, amiket egy-két évvel ezelőtt Mikolík Imre tanárjelölt jegyzett föl):

1. Ez a bor oly bor, Máma <i>szívvidámító</i> , Holnap szívzomorító, Ruharongyosító, Erszénypusztító . . .	2. Ez a bor oly jó bor, Ma <i>szívvidámító</i> , Holnap pedig emberbolondító, Ruharondító, Országpusztító.

Ime itt *szívvidámító* felel meg az ismert változat *elmemozdító*jának. (Vö. »Szívünk vígságára Isten a bort adta, amint a zsoldárban szent Dávid mondotta«, Népk. gy. 7 : 352. »Szívvidámításra isten a bort adta, amint a zsoldárban szent Dávid megírta« Nyr. 6 : 475, ennek változata uo. 11 : 42.) — Más régi bordalok annyira mennek, hogy szerintük a bor »torkainkat nedvesíti, *elménket élesíti*« Erdélyi:Népd. és m. 3 : 82. («Mostan e bor olyan kincs, melynél semmi jobb nincs. Az ő jóságá, *eszünk okossága*, ifjak vígsága, vének orvossága.« Uo. 1 : 110.) Ugyanez a két verssor már Szirmay Antalnál megvan: »Maradjon a szőlő, mely kapállás nélkül legyen mindég termő! torkainkat nedvesíttse, *az elménket élesíttse!*« (Hungaria in parabolis, 2. kiad. 1807. 73. l. Vö. uo. 93. l. »vinum Tokainum acuit ingenium.«) — Tessék még most is elhiteni az emberekkel, hogy az *elmemozdító* csak *elmebódító* lehet!

SIMONYI ZSIGMOND.

Apróságok. A Pesti Hírlap 1908. június elején a következő díszmagyar mondatot közölte »le«: »Az annyira aktuálissá vált katonatiszti fizetések rendezése . . .« Tették volna hozzá, hogy: a minden hó első napján annyira aktuálissá vált katonatiszti fizetések! Mert az ő mondatukban a katonatiszti fizetés van aktuálisnak feltüntetve. De ha sem a katonatisztek, sem azok fizetését,¹ hanem az utóbbinak rendezését óhajtáná a lapos aktuálisnak (nem is időszerűnek) jelezni, akkor — speciell (?) — így kellene mondatát indítani: a katonatiszti fizetések annyira aktuálissá vált rendezése . . . stb. De hiába, »lap«-osaink jelszava az ismert »Hop ká cajt« s így gyorsan, rosszul és lehetőleg magyartalanul írnak.

¹ Bocsánat! helyesen: sem a fizetésüket. — A szerk.

Ó — oh, ach! A Vörösmarty-szobor talapzatán a »Hazádnak rendületlenül légy hive óh magyar!« idézet kétségtelenül a költő írásmódjával van feltüntetve. De ha ez avultasnak bizonyulna, bizonyára mellőzhetnők. Magyaros-e az óh kiírása? Nem magyarosb-e az ó! írásmód? Az óh (oh), inkább németes s az ach-ra emlékeztet (tán abból ered). És ne tévesszen meg bennünket az „ó!“ írásmódnál e szó két értelme, melyet szójátékra használ a Romeo-fordításban költőnk, midőn Mercutio a dajkát gúnyosan így üdvözli: Üdvözöllek ó hölgy!

SZABÓ JÓZSEF.

Fizetésrendezésünk. Az Orsz. Középisk. Tanáregy. Közlönyben többször szemet szúrt ez az összezsugorított kifejezés. Ez olyasmit jelent, hogy mink rendezzük azt a fizetést. Ha pedig a mienket rendezik, akkor így kellene helyesen, magyarosan szólnia: Fizetésünk rendezése. Igazam van-e?

BELÁNYI TIVADAR.

A Déli Vasut sorompói előtt a német szövegű *Warnung* mellett a következő épületes *Intés* is olvasható:

A pályárai eljárás ugy ennek, és az építményeknek mindennemű megsértése, a' pályakorlátoknak önhatalommal kinyitása, a' távirati sodronyok rongálása és a' pályaszemélyzetnek ellenszegülni tilos; és a törvény szigora szerint fenytetik.

SZÉKELY ARTUR.

képez: „— — Enyhítő körülménynek vétetik az is, hogy a megsebesített asszony a vádlott anyósát képezi“. (V. i. egy husággal képezte!)
»paripát lovagol« e h. paripán l. (= ein Pferd reiten).

»szépen lakik« e h. szép lakása van.

SZTROKAY LAJOS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A moldvai csángó c-ről a NyK. szerkesztője végét szakította az érdekes vitának, nyilván abban a hiszemben, hogy jelenlegi tudomásunk alapján úgysem lehet már semmi újat fölhozni. De hiszen: ha nem lehet, akkor magától is vége szakad, ha pedig lehet, akkor úgyse szakad, hiába szakítjuk végét. Már pedig nem lehetetlen; és lehet fölhozni s kiemelni olyan körülményeket, amelyek még csodálatosabb színben tüntetik föl Wichmann legendáját, mint aminőben ő látta. Először is: valóban akusztikai és fiziológiai csoda lett volna, ha az előbbi megfigyelők az s'-et valamennyien c-nek hallották volna, és Wichmann, — ki különben minden tekintetben annyira óvatos és módszeres — mikor ezt állította, hihetetlen és elfogadhatatlan föltevést kockáztatott. Szarvas Gáborról, de az utána ottjártakról is lehetetlen elhinni, hogy a régibb közlemények sugallták volna nekik a c hangot az s' helyett, holott mind a két hang folyton szerepel minden magyar ember beszédében. Hiszen idéznek ők sorda-féle alakokat is, tehát mikor a csángóktól csorda helyett sordát hallottak, ezt nem értették

cordának. — S idézhetünk még egy magyar tanut a csángó *c* mellett: Viola Józsefet, akinek tanuskodása még nyomósabb a többienél, mert egyikük se töltött annyi időt a csángók közt, egyik se ismerhette szokásait és beszédüket olyan jól, mint ő. Viola József dr. a múlt század derekán évtizedeken át Sturza moldvai fejedelem udvari orvosa s egész Moldva kórházainak főkormányzója és több moldvai falu birtokosa volt, köztük valószínűleg csángó faluké is (köztük Szosz-Tázlóé?). Mint magyar embert s a magyar Akadémia tagját természetesen érdekelhették a csángó magyarok.¹ A Tudománytár 1840-i 7. kötetében a 138. lapon azt olvassuk: »A m. tud. társaság azon felszólítása következtében, melyet több ízben tagok, nem tagokhoz bocsátott, oly anyagok gyűjtése iránt, mik a táj és népnyelv, szellem, erkölcsök és szokások ismertetésére tartoznak, többi közt D. Viola József aransarkantyús, a moldvai uralk. fejedelem belső orvosa, s m. acad. lev. tag, az itt következő két *csángó magyar* költeményt küldötte be a társaságnak, a *Jászló melléki csángó magyaroktól* hallottakat, mind a kitételek, mind a szöfuzetek, a mennyiben érthetőség engedé, a beszélő pór csángó előadásához hiven meghagyatván».

Ezután következik szóról szóra az a két csángó dal, amelyet aztán Erdélyi János 431. és 430. szám alatt vett föl gyűjteményébe, csak néhány eltéréssel.² És íme, ott van a két népdalban elejétől végig a *c* hang: *czángo, czukoj, czerélték, csak egy guczmát, — czángo* (háromszor), *ninczen, guczmán.* — Aki olyan jól ismerhette a csángókat, arról nem lehetjük, hogy ennyire tudatlan maradhatott a csángó kiejtés ismeretében, s okvetetlen azt kell hinnünk, hogy amit ő *cz*-vel ír, azt csakugyan *c*-vel hallotta. — Így tehát mindenből, amit tudunk, csak az következik, hogy Wichmann elhamarkodva következtette abból, hogy ő nem hallotta a *c*-t, azt, hogy a csángó *c* csak legenda.

U. i. Épen most kaptam meg Kárpáti Gracián szabófalvi lelkész szíves válaszát tudakozódásomra. Ő elég hiteles tanu, régóta a csángók között él, előbb évekig a déli csángók papja volt, most pedig az északiak közt működik. Válasza így hangzik:

„Szabófalván és általában az éjszaki csángók a *cs*-t *s*-nek hangoztatják, de nem oly erősen mint mi, pl. csángó: *sangó*, csók: *sók*, csilán [csalán]: *silány*, dicsértessék: *disértesszék . . .*; megsemertem az ebédétől: megcsömör[ő]jdtém . . . Cs helyett *cz*-t használnak a beszédben Nagypatakon = Valea-Mare (bákói kerület) Bacău, hol a szeipelők [selypítők] faluja van, pl. *diczértesszék, czango* kölök, *megczufolta* kölkemem, *czurog* az

¹ »Magyar hazájáról mindvégig melegen emlékezett meg», olvassuk róla a Pallas Lexikonában.

² Valószínű, hogy a Tudománytár is, Erdélyi is Viola kéziratából közölte a két dalt. Amott Szosz-Jászló a népdalban előforduló helység, emitt Szosz-Zászló, Szosz-Zászló. (De helyesen Tászló, ol. Taslau, helység és folyó Bákótól északnyugatra 30 km-re.) Azonfölül Erd. 431. dalában 2. sor Kokojába, Tt. helyesen Rokojába, 3. s. hozták: hozták, 3. vsz. 2. és 4. s. Erd. szükségim, Tt. szükségim, 4. s. a val: avval, 4. vsz. vann: van. — A 430-ban Erd. 1. s. Ugyan miért: Tt. helyesebben Ugyan mért, 2:4 enyhítt: enyhít, 3:3 és 4 moszt, szok: most, sok. — Az első dalhoz a Ttárban két jegyzet is van: »*Czukoj*, csukoj, csukuj: oláh bojárók hajdui, rendőri zsoldosok» (a MTsz. is csak ebből a dalból ismeri a szót). »*Maliga*: málé v. kukoricalisztból készült sütemény».

esz [es, eső], *czerisze* fut a luva: *cserjésbe*, *czetertelen* a bákói vászáron veszünk holmi egymászt a mnyireászának: csütörtökön a bákói vásáron veszünk holmi egymást a menyasszonynak. — Különb en ezekről a fiatal tudós barátom Rubinyi úr igen sokat írt mindenütt a hely színén és primo motu; talán helyesebben és megkapóbban, mint én, kire a megszo-kottság miatt nem is bírnak az újság ingerével már. A nyelvész urak azt olvasgatnák.“

Hát hiszen olvasgatják, de tamáskodnak ott is, ahol nem kellene, s nem elég, hogy hihetetlen „legendákat“ eszelnek ki, a hibát még kimé-letlen polémiával tetézik.

SIMONYI ZSIGMOND.

Karácsony. A Nyelvőr 37:177. lapján azt állítottam, hogy a szláv *kračunŭ* alak valamikép összefügg a szláv *krak*, *krok* (: lépés), *krakati*, *kračati*, *kračiti* (: lépni) szavakkal s így tulajdonkép »lépő, átlépő, forduló» napot jelenthetett. — A Nyr.-beli cikkre »Szereda, Karácsony« címen Baloghy Dezső néhány sort ír a Nógrádi Hirlap 1908. évi július 19-iki szá-mában, s azt mondja, hogy ugyanezt a gondolatot ő is bizonyította „Tudo-mányos portyázások“ c. művében. Szívesen elismerem, hogy Baloghy Dezső e művének 62. lapján szóról szóra ezt mondja: »Nem vélek csalódni, úgy tartva, hogy a *karácson*, szláv *kračun* ó-szláv *kračunu* a *krok* (lépés-)beli *kročiti* igéből kerülvén, eredetileg lépőt jelentett . . .« Amikor azonban ezt elismerem, egyúttal kijelentem, hogy éppen a szerző érdekében többet mű-véből nem idézhetek. Ha idéznék, hát kiderülne, hogy kettőnk felfogásában, bizonyításában mégis csak nagyon nagy különbség van.

MELICH JÁNOS.

Mohó. E szónak eredetét kutatva szőfejtő szótáraink nagyon messze járnak az igazságtól. CzF. szerint »ezen szó eredetileg az evésre vonatkoz-ván, azokkal áll százmazási viszonyban, melyek szintén evésre és az evvel járó szájtátogatásra emlékeztetnek, milyenek a mohón rágcsáló *mókus*, a ruhanemű és más testeket megrágó *moly*, a szájmozgatás által történő igező: *mond*, továbbá hangváltozattal a *majzol*, *máhol*, *mámmog*, *mamóka*, a francia *mâcher*, *manger*, lat. *mandere* stb.« Budenz a *bolyog*, *bódul* szók családjához számítja s a *bohó* (*bolhó) szóval eredetileg azonosnak tartja: »szintén az ugor *molgo- igéből s annak 'moveri, agitari' első jelentéséből magyarázható a hasonló alakú *mohó* (avidus, cupidus, *mohón* avide MA.) e h. *molhó».

Először Simonyi Zsigmondnak egy nyelvtörténeti megállapítása te-relte helyes irányba figyelmemet. Ő kétszer tárgyalta szavunkat, a szótótk-ról s az elvonásról szóló értekezéseiben (Ért. a nyelv- és szépt. k. 14. k. 7: 38, Nyr. 16: 245, 29: 489, Elvonás NyF. 11: 13). Az utóbbi helyen meg-állapítja, hogy »*mohó* nem volt a régi nyelvben, hanem csak *moh*, s ebből *mohon* és *mohság* . . . *Mohó* először Faludinál van . . . Alkalmasint a leg-gyakrabban használt módhatározó *mohon* forma vált először ezzé: *mohón* (talán a *mohókdik* hatása alatt, mely a NySzban idézett *moholkodik* alak-ból magyarázható) s végre a *későn* : *késő*, *olcsón* : *olcsó* mintájára lett *mohón* : *mohó*«. S valóban a *mohón* alak sem fordul elő hosszu ó-val a 18. század

előtt: Calepinus és MA. szótárában, honnan Kresznerics, Budenz és a NySz. idézi, nem úgy van, hanem rövid *o*-val (C. első és MA. második kiadásában).

Mármost az én nézetem szerint ezen a csapáson tovább kell haladnunk. A módhatározó *mohon* forma nemcsak a »leggyakrabban használt«, hanem eredetileg az egyedül használt alakja volt ennek a szócsaládnak. Igaz, hogy a kódexek korában már megvan a *moh* melléknév is: »Ne akary moh lenned mynden gyenyerködehez... ees a mohsagh elközylyth mynd a saryglan« (ÉrsK) stb. De ez a *moh* már maga is félreértés és elvonás útján keletkezett a *mohon*-ból, csakúgy mint *mohó* a későbbi *mohón* alakból. Erre a föltevésre az a körülmény batorít, hogy szláv nyelvterületen találtam a *mohon* határozóhoz föltűnően hasonló kifejezéseket, még pedig a szlovénban: »*na mah* im Nu, sogleich; *v en mah* mit einemmal«. ¹ Ebből azt következtetem, hogy valaha régen egy ilyenféle szláv kifejezést vettek át, csak a prepozíciót cserélve elmagyar raggal, s kezdetben így mondták: *mahon (v. *egy mahon*) kiitta, *mahon megette, azaz hirtelen, egyszerre (v. *máhon). Ebben a szóban aztán az első szótag magánhangzója hasonult a másodikéhoz, *mahon: *mohon*, szakasztott úgy, mint több más szláv szavunkban, pl. *barona*: *borona*, *nyaszolya: *nyoszolya*, *mástoha: *mostoha* (l. ezekről Asbóth O. érdekes fejtegetését Nyr. 32:265--268; vö. még *mandola*: *mondola* Félégyháza, *mondula* Dtül, stb. effélék). CzF. szótára még *mahó*, *mahón* alakokat is említ, s az első szótagnak eredetibb hangszíne van megőrizve a *máhol* igében, melyet Baróti SzD. jegyzett föl Kisdied Szótárában: »*máholni*, tele tömött pofával enni«. ²

MARIÁNOVICS MILÁN.

A Címszó-jegyzék, — melyet Szily Kálmán adott ki 1899-ben az új nagy szótár gyűjtőinek használatára s mely eddigi szótáraink címszavait foglalja magában, — azt hiszem, ritkán szerepel nyelvészeink segédeszközei között. De mivel mégis lehetnek, akik időről időre fölvilágosítást keresnek benne, figyelmeztetésül elmondom egynémely tapasztalatomat, amelyet e szójegyzék használata közben tettem. Az előszó tele van bocsánatkéréssel, szinte-szinte olyan benyomást tesz, mintha fázna a kritikától. Annyi bizonyos, hogy arra a célra, amelynek szolgálni akart, a lehető legalkalmatlanabb volt. (Ezt most már könnyű volna eldönteni, ha megkérdeznék a gyűjtőket, hogy hát mi hasznát vették a Címszó-jegyzéknek?) A gyűjtő pl. olvassa Mikszáthnál, hogy a paraszt bevitte a pénzt a *takarékba*. Megnézi a Cj.-ben, vajjon az eddigi szótárak fölvevették-e már a *takarék*-pénztárnak ezt a rövidített formáját, ott csakugyan megtalálja a *takarékot*, tehát fölöslegesnek tartja az új kijegyzést. Pedig hát ez a *takarék* nincs meg a szótárainkban, hanem csak olyan két *takarék* szó, mely talán sohasem volt tényleg használatban: az egyik borítékot, a másik összegyűj-

¹ Szó szerint 'egy csapásra', mert *mah* a. m. Schwung, Hieb, Schlag (Pletersnik ki-tűnő szlovén szótárát bátorokodom használni, noha Asbóth Oszkárnak ez úgy látszik nem tesz). A szerb-horvátban is *mah*, az öbolgárban is.

² Kassai, kire a MTsz. hivatkozik, nyilván csak SzD.-től vette (mint Sándor I. is); CzF. szótára se SzD.-ra hivatkozik, hanem tévedésből Simai Kristófra, de ennél nincs is meg ez a szó.

tött pénzt jelent. (A Cj. készülése után, igaz, a m i *takarékunk* is megjelent mint tájszó a MTsz. II. k. 4. füzetében). Lehet az is, hogy a gyűjtő ilyen szót talál: *aluszekonyodik*, de nem jegyzi ki, mert a Cj. szerint már megvan Kresznericsben; pedig nincs meg Krben. Viszont azt hiszi a gyűjtő, hogy az *odvasul* szó nincs meg, pedig ott van *advasul* alakban. — Hasznos lett volna megjelölni azokat a szókat, amikre eddig csak szótári adat van, mert ezeknek nagy része koholt szó, sohasem élt! Pl. *alkottyu*, *aprótózs*, *aránysó* és sok más. Minek is kellett fölvenni SI-ból és CzF-ből azokat a szókat, amik még Ballaginak sem kellettek? Pl. *aggvítész*, *aggnőtelen*, *ágyugomb*, *ágyugombóc*, *aranyműhely* SI.; *aknácsolat*, *adósulni*, *alabástromműves*, *alapcsücsök*, *állkapocsficam*, *apostoliság* CzF. stb. stb. Ezeknek nagy része úgyszólván tudományos műszó akart lenni, pedig ezeket az előszó 6. pontja szerint ki kellett volna zárni; szintúgy a 4. pont szerint az olyan kicsinyítőket, minők *állatocska*, *árkocska* stb. Az 1. s 2. pont szerint kizárt tájézetésekből s egyértékű szóalakokból is sok megmaradt, pl.: *áhé* = *áhi*, *arca* = *arc* = *orca*, *alosó* = *alsó*, *csabrág* = *zsabrák*, *zsibrák* = *zsobrák*, *sib* = *zsis*, *zódé* = *szodé*, *zabakol* = *zabukol*, *zszerlödik* = *zsörtölödik*, *för* a *fürnek* kétes olvasata stb. Ezek mind azonos szópárok. Nagyobb baj, hogy van sok olyan szó is, melyről vagy már ki van mutatva, hogy hibás olvasat, pl. a *böling*, *bukkáz*, *csampolya*, *csunga*, *erez*, *kosog*, *fajuszka* stb. efféle székely szók, amiket már Kriza János helyreigazított a NyK. 10. kötetében, továbbá *nyalóság* és *nyulásodik* Nyr. 19:571, *zizetel* 28:122, *gadaj* NyK. 22:412, *sőt fülgomb*, melyet maga a Cj. szerkesztője cáfolt meg Nyr. 28:459; — vagy amelyek nyilván hibás olvasatok, vagy szótári hibás okoskodás szüleményei, minők *aladni* SI. e h. *alutni*, *meggyógy* e h. *meggyógyul*, *elgyal* e h. *elgyalat*, *sib* e h. *zsis*, *patác* e h. *patacs*, *nőszülni!* *nőszülő-asszony!!* stb. stb. Ezt az utolsó csodabogarát, amelynél a Cj. CzF-ra hivatkozik, CzF-ék Kresznerics szótárából vették, Kr. Calepinusra hivatkozik, ámde Calepinusnál (pronuba alatt) nem *nőszülő asszony*, hanem *niozolio azzony* van!

KOVÁCS MÁRTON.

Jámbor és társai. Horger Antal a Nyelvőr novemberi számában megemlítette a *jámbor* főnévi használatát, melyet szótáraink a XVII. század óta csak melléknévi értelemben említenek. A *jámbor* tulajdonkép a *bonus homo*, *boni homines* féle idegen megtisztelő kifejezések fordítása. (Simony: Nyr. 17:486). A *jó-ember*-ből lett *jómbor* és ebből a *jámbor*. Éppen ilyen elhomályosult összetétel a *némber* is, mely a *nő-ember*, *né-ember*-ből lett. (Nyr. 9:391). — Egészen ehhez hasonló összetétel ment át a horvátba a magyar *fő-ember* szóval. A régi horvát nyelvben, mint egy 1642-ből való *urbarium* bizonyítja, ez a szó *fember* alakban volt meg. «*Gorščaki, ti nisu dužni v gradu biti pri pečah, nego listi nositi do Ribnika, do Karlovca, do Prilišća i po femberih*» (Mon. Historico-Juridica Slavorum Meridionalium Vol. V. p. 219). Magyarul: »a gorscsákok (montanistae) nem kötelesek a várban lenni a kemencék mellett, hanem leveleket vinni Ribnikbe, Károlyvárosba, Prilistyébe és a főemberekhez«. Már most kétféle eshetőség van. Vagy a magyarban megtörtént az összevonás és ez a *jámbor*, *némber* után nyilván nem lehetett más, mint **jémber* (egykori *fő-embérből*). Ez mehetett

át a horvátba *fember* alakban. Azonban szótáraink, úgy a Nysz. (az első idézet Molnár bibliájából), mint az Oklsz. (1578-ból) csakis az összevonatlan *fő-ember* alakról tudnak. Tehát valószínűbb az a másik eset, hogy ez került át a horvátba s itt fejlődött belőle *fember*. (Annál is inkább, mert a horvátban *ő* és *é* féle hangok nincsenek). — Az *ember* szónak még egy ilyen összetételéről tudunk. Budenz József ajánlja a M. Nyelvészetben (5: 546) a helytelenül alkotott *elnök* helyébe: «*Elő* névszó, kivált régebben, az 'első' helyett használtatott. Összetéve evvel: *ember*, lenne: *elő-ember*, amit a *nő-ember* = *néember* szerint össze lehetne vonni: *előmber*. — A *praeses* szó elül ülőt teszen ugyan: de a magyarban nincs szükség az ülő kifejezésére; magától értetik, ha az egész gyülekezet ülő, akkor első embere (elő-embere), *előmber* is ül. Azért a magyar szó nem is volna oly szűk értelmű, mint a *praeses*, *präsident*, anélkül azonban, hogy azt határozottan nem jelentené. Ámde az *elnök*-nek van már egy kis családja — mind nagyon is közszükségű tiszteket viselő tagok: *elnöki*, *elnökség*, *elnökölni*, *elnöklet*, — hát az *előmber* is lesz-e képes ezeket szintolly könnyen előállítani? . . . Ugy véljük, nem kerülne nagy fáradságunkba az ilyenek ejtése sem: *előmberi*, *előmberség*, *előmberelni*, *előmberlet*, *előmberkedni*».

GESZTESI GYULA.

A szélhámos görög megfelelője. A sokat tárgyalt *szélhámos* »tulajdonkép a szélső, lógós, tehát szabadabb járású lovat, s átvittem szelest, szeleburdit jelent. . . »¹ Nem lesz talán egészen érdektelen, ha a görög *paréoros* (szélhámos, lógós ló) hasonló jelentésváltozására rámutatunk. — Bailly szótára (Dictionnaire grec-français,³ 1899.) szerint *paréoros* 3. «*propr. suspendu en dehors, d' où 1. subst. paréoros (s. e. hippos . . . cheval de volée ou de main . . . 3. fig. qui a l' esprit égaré . . .*» Elischer-Fröhlich homerosi szótára (1901.) e két jelentést 1. vezetőklő, lógós, 2. csélcspap, csapodár, könnyelmű-vel fordítja. Hasonlóképp a többi szótárak. (Autenrieth-Kaegi szótára 1902. a 257 és 347. lapon két képet is közöl a *paréoros*-ról. Átvitt értelméről már a Thesaurus Graecae Linguae (Paris, 1842—7.) megjegyzi, hogy a vezetőklőről vett metafora. (Tom. VI. 506. B.) Ezzel a változott jelentéssel már az Iliasban előfordul, a 23: 603. sorában. Ameis-Hentze kiadása 1906. e helyen ugyanígy magyarázza, mint Szinnyei J. a *szélhámos*-t a MTsz. Bevezetésében, ill. még előbb a Nyr. 22: 278—9. lapján.

(Budapest.)

SÁNDOR O.

Pata 'kacsa' (Nyr. 37: 430, 472). Ugyanez a szó *pat* és *pqt* alakban és 'vadréce' jelentéssel megvan a vogulban is (l. NyK. 25: 333). Oda csak török forrásból kerülhetett, de Gombocz Z. nem említi a vogul nyelv török elemei közt (NyK. 28. k.).

KOVÁCS MÁRTON.

¹ Simonyi Zs.: Elmemozdító, Nyr. 27: 414. V. ő. az ott említett irod., a MTsz. Bev. és ugyanitt sub v. szélhámos.

EGYVELEG.

Az Eszperanto hódít. A Nyelvőr novemberi füzetében hasonló címmel egy közlemény látott napvilágot. Mivel ezen nemzetközi érintkező nyelv úgy elterjedtségénél, mint fontos szerepénél fogva megérdemli, hogy vele komolyan foglalkozzunk, vállalkozom arra, hogy e komoly helyen az Eszperanto részére is megszerezem az ügyet megérdemlő komolyságot. Jókaí Mór nyilatkozata éppen úgy nem illik e kérdéshez, mint Eötvös Károlynak a Wagner-zenéről szóló ismert nyilatkozata nem illik a komoly zenebírálathoz. Azt hiszem tudós embereknek fölösleges magyarázni, hogy milyen fontos a nyelvek ismerete. A mai kor fejlett műveltsége, a tudományok folytonos haladása, az emberi elme diadala a természeti erőkön, mind-mind szükségessé teszik, sőt rászorítják az embert a minél szélesebb körű intézkedésre. A nyelv csak eszköz. De sajnos, hogy ezen eszköz megszerzése a különböző országok szerint újabb és újabb nehézségekbe ütközik. Tehát ha valaki nagyon rászorul erre az érintkezést közvetítő eszközre, úgy hét-nyolc nyelvet kell tanulnia. Kimutatták, hogy az iskolai nyelvtanítás segélyével alig két százalék éri el azt a célt, amelynek eléréseért 98 százalék hasztalan küzd és fecsérlí idejét.

Érdekes, hogy amilyen mértékben nőtt az általános érintkezés szükségessége; oly mértékben nőtt egy közös érintkező nyelv megteremtése érdekében az úgynevezett »kozmozglottista« — világnyelvi — mozgalom. Kezdetben inkább egy közös ideográfiát akartak alkotni. Az ekkori rendszerek mint *Pasigraphia*, *Pasilogia* és *Pasialia* láttak napvilágot. A *Lingua Universalis* csak későbbi keletű. Csak akkor kezdték kísérletezni a tulajdonképeni nemzetközi érintkező nyelvvel, mikor a műszaki felfedezések bevették a távolság sáncait. Ekkor már elégtelen volt a »Pasigraphia.« Körülbelül kétezeregynehány ilyen kísérletet lehetett eddig felkutatni. A mai kutatások eredményeként eddig mint legelső műnyelv-alkotót Rajmundus Lullus-t lehet megemlíteni, aki 1550 táján szenvedett vértanuságot, mint boszorkánymester. Ez időtől kezdve minden évben, minden országban lehet egy-két kísérletet kimutatni.¹ Eddigi kutatásaim alapján még magyar kísérletekről is beszámolhatok. Első volt nemes tapolcafői Kalmár György (1771) a *Prodromus* híres szerzője. Ezt követte Réthy András (1820), Gáthy István, az első magyar gyorsíró, a konstantinápolyi Névtelen, Bolyai Farkas, Bobula mérnök és Fazekas József. Ezek a kísérletek a kivitel kezdetlegessége folytán kudarcot vallottak. A sokszor és sokat emlegetett Volapük dicsőségének és kudarcának nagyon egyszerű a magyarázata. Az az egymillió ember az eszme kedvéért szegődött a Volapük zászlaja alá, mert az érintkező nyelv szükségességének érzete már ekkor igen széles körben elterjedt. Ha akkor bármit is adtak volna annak az egy milliónyi tömegnek, azt hiszem mindent elfogadott volna, hogy csak lássa már a kedvelt eszmének diadalra-jutását. Ma már mosolyogva gondolunk a Volapük-tákolmányra.² Nem csoda, hogy a dicsőség

¹ V. ö. *Histoire de la Langue Universelle*, Paris, Hachette et Cie. 1907.

² L. Einstein: *Weltsprachliche Zeit- und Streitfragen*. Berlin 1887.

A. Landa. *Soll Volapük Weltsprache werden?* Leipzig. 1889.

Liptay. *Eine Gemeinsprache der Kulturvölker*. Leipzig. Brockhaus. 1892.

igazán csak 4—5 évig izgatta az emberiséget. Ezzel szemben ne feledjük, hogy az Eszperantónak huszéves multja van, amelyben csak fejlődés mutatható ki.

A latin nyelv bebizonyította, hogy a nemzetközi nyelv eszméje nem utópia. Erről tehát nem is akarok szólni, bár Rubinyi Mózes szellemes, de laikus cikkében erősen tagadja. Rubinyinak legerősebb bizonyítéka Brugmann és Leskien röpirata volt. Kár hogy nem ismerte Baudouin de Courtenay feleletét erre. Úgy látszik Brugmann és Leskien már maguk sem hiszik amit akkor megírtak. Az volt eddig a legnagyobb baj, hogy a tudomány emberei méltóságukon alulinak tartották ilyen »játékkal« foglalkozni. Innen ered ez a nagy kételkedés. Ha azt állítják, hogy tanítványom Medgyesi tanár és a többiek, akik még írtak a kérdésről, nem ismerik az idetartozó irodalmat eléggé, akkor én nyugodt lélekkel állítom, hogy a bírálók egyáltalában nem ismerik. Magánkönyvtáramban eddig sikerült 1700 idevonatkozó irodalmi művet összegyűjteni, s mondhatom, hogy van még hatszor annyi. Bálint mondása csodálom hogy az újszerűség szokatlanságával hat. Kérem tessék csak Müller Miksának, az oxfordi világhírű tanárnak műveit figyelemmel olvasni. Ezekben s magánlevelezéseiben nagyon sokszor említi, az élő »nemzeti« nyelvek logikátlanságát. Sőt ugyancsak Müller Miksa írja egy Zamenhofhoz intézett levelében: »Az érintkező-nyelv megalkotásának jelentősége egyenlő fontos a könyvnyomtatás feltalálásával.« De nem csak Müller Miksa ereszkedett le a tudományok Olimpusáról, hanem még sok más világhírű tudós. Descartes, Leibnitz, Condillac, Bertelot, Javal, s más százan bizony nem resteltek e kérdéssel foglalkozni. Aki tehát bírálni óhajtja az Eszperantót, az ismerkedjék meg előbb az egész mozgalommal. Kolumbust kinevezték annak idején. Minket is. Ezzel nem akarom az Eszperanto terjesztőit Kolumbus-hoz hasonlítani; csupán a nevetőket akarom párhuzamba állítani. Szinte kiszámíthatatlan károkat okoz egy-egy felületesen odavetett bírálat. Hol lennének mi már az eszperanto-mozgalommal, ha nem jelent volna meg annyi támadó cikk! Csak legújabbban foglalkozik velünk a sajtó.

Meg kell jegyeznem, hogy az Eszperantó a legnagyobb nemzetköziség alapján épült föl. Minden művelt nép körében találhatók szók, amelyek mindenütt egyformák. Ezek az úgynevezett nemzetközi szók. Ha ezekből nagy gonddal egy gyűjteményt állítunk össze, úgy megkapjuk az Eszperantó szótárát, amelyet mindeu művelt ember megért. Hogy német szó kevés, magyar szó meg alig van benne? akkor a svédek szintén síránkozhatnának, hogy svéd szó, a finnek hogy finn szó nincs benne, s így tovább. Nem az a fő, hogy minden nyelvből legyen benne valami, hanem hogy a lehető legtöbb nyelvben levő szóalakok forduljanak elő. Mivel pedig köztudomás szerint a román nyelvek szállítottak a legtöbb nemzetközi szót, nem is csoda ha a szótár is ilyen jellegű. Nyelvészeti szempontból ez minden esetre jobb és helyesebb, mintha így volna: *Éno* (magyar) *pfeije* (német) *zovemas* (horvát) *dogon* (angol) *hjerlilingan* (svéd). Kiváncsi vagyok, hogy mit szólnának a nyelvészek ehhez. Hát nem helyesebb, ha ilyen szókkal élünk, mint amilyenek: *bibliotek'*, *bluz'*, *pantalon'*, *lamp'*, *sak'*, *doktor'*, *advokat'*, *profesor'*, *matros'*, *volum'*, stb.? Ezeket minden művelt ember érti. A nem művelt részére mindegy hogy mit tanul, mert

az csak a betűt tanulja. Ezerkétszáz ilyen tőszóából áll az eszperantó-szótar. Ehhez járul 32 képző, 16 rag, a tíz számnév, a névmástáblázat, a változatlan névelő a prepozíciókkal — és készen vagyunk az eszperantó nyelvtannal.

Ha egy kis szeretettel fogunk az Eszperantó tanulmányozásához, mozgalmának megfigyeléséhez, úgy előbb-utóbb felismerjük nagy előnyeit. Ugy a tudományos élet, mint a nemzeti törekvések s a praktikus élet csak szenved azáltal, s megkárosodik, ha megnehezítjük e nyelvnek a terjedését. Miért maradjunk mi a külföld mögött? Gothában már az iskolák is kötelezően tanítják az Eszperantót. Elméleti vitáknak az ideje e kérdésben már elmúlt. Az Eszperantót a huszéves mult és a nagy jövőjű jelen a modern kor, a praktikus élet fő tényezőjévé avatta.

IFJ. MARICH ÁGOSTON,
a magyarországi eszperanto mozgalom
vezetője.

Kölcsey kiadatlan levele. — Kölcsey Ferenc Kerekes Ferenchez.
Vettem Sept. 1-ső napján 1836.

»Nagy Károly, August 27 d. 1836.

Nagy tekintetű Professor Ur,

Emlékező tehetségem, hála istennek, soha sem volt igen gyenge. Kevésbé nevezetes férjfiakra is vissza tudok emlékezni, annyival inkább olly jelesre, mint Professor Ur, kit még iskolai pályáján társai' sorából ki tetszőnek becsülve ismertem. Későbbben, midőn hajlandóságom engem is a' magyar literatura körébe vonzott, lehetetlen vala részvételem szemlélnem a' Professor által Virgil' Georgikonjából kiadott fordítási mutatóványt; de lehetetlen vala egyszersmind nem sajnálnom, hogy illy Kezdet után szűk körünkől magát ismét kivonni látszaték. A' tegnap vett becses munka bizonyítja: mikép Professor Úr nem vetette el nyelvünk' gondját. Mert bizony hosszú 's állandó vizsgálat teheté azt, hogy publicumunk előtt illy valamivel felléphessen.

Gyűlésünk van, 's időm nincs, hogy az előttem nagy érdekű könyvet egyszerre elolvashassam; lehetetlen vala mégis megállanom, hogy imitt-amott bele ne nézzek, így a' kitérések közül némelyeket előlegesen keresztül futottam. Akadtak szemembe, miket én másképen hiszek; de a legnagyobb véleményi különbség sem tehetné, hogy tiszteletemet meg tagadjam azon philosophi mély és józan tekintettől, melyet Professor Úr 'a nyelvtudományra vetett. Különösen nagy becsben áll előttem a' berekesztés; s alig várom, hogy gyűléseink' végével időm legyen a' könyvnek studiummal leendő elolvasására adnom magamat.

Az akadémia ez idén a' nyelv gyökszavainak előszámlálását tevé jutalomkérdéssé. Azt hiszem: igen korán! Mert, mint Professor Ur is megjegyzi, a' gyökér kitalálás nem olly könnyű, mint pl: azt Kresznerics gondolta. Gyökereinket csak azután lesz lehetséges összeszedni, ha sok olly elődolgozások lesznek, mint ez a könyv, miért köszönetemet ezennel bemutatom.

Az említett Kérdésre öt vagy hat verseny felelet jött be; 's közülök

csak egy érdemlé figyelmemet. Ez philosophi elvekre igyekezék állítani épületét; s bár elveiben sok helyt különbözöm; de a lélek, mellyel bevezetését írta, minden esetre tisztelőmet kívánta.

Most ohajtom: bár Professor Ur is fellépett volna e' versenyre; vagy ha ezt nem tette: bár szakadatlan futná e pályát, mellyet munkájával megkezdett. Nyelvünkben tudománnyal és philosophi lélekkel készült nyomozásokra nagy szükség van. Ugy nevezett philologjaink a' paradigmák megtanulásán túl nem igen lépnek.

E kapkodó olvasgatás mellett is, mellyre eddig érhettem, könnyen szemembe tűnt, mikép az *ódom* végzet mint szenvedő forma, 's az *ikes* igék *iktelen* igék formára hajtogatása sok helytt találkozik. Okát, miért történt így, az előbeszéd XI.d. lapja megmondja.

Az egész könyv bizonyosság, hogy Professor Úr a' maga elveit mély vizsgálatra építette; 's illy férfit perfunctorie megczáfolni akarni, nevetséges igyekezet lenne. A' helyett tehát, hogy valami czáfolgatást csak próbálnék is: bátor vagyok némi rövid kérdést megfejtés végett előterjeszteni.

1. mennyire megy a' különbség az *atom etem* végzetű szenvedő forma 's a factitívum verbum közt?

A debreczeni Grammatika a' factitívum verbum egyedüli sajátjává vétete . . .[?]

2. az *ódom*, *ődöm* végzet lehet e reciprocum és passivum verbum végzete egyformán?

3. lehet-e a reciprocum verbumból egyszersmind factitívumot is csinálni? s ha lehet, mellyik hajlítás jön elől, a' reciprocumot vagy a factitívumot jelentő-e?

4. ezen formákra nézve mennyiben kielégítő az, mit eddig grammatikusaink péld. egyfelől a debreczeni grammatika, másfelől Révai és Horvát Istv. mondottanak?

Én úgy hiszem itt még sok fejtegetni való van, valamint az *ikes* igékre nézve is. Azonban úgy hiszem, hogy a' Révai iskolája által megállított paradigmák a' passivum és reciprocumra nézve helyesek, de természetekre 's a' factitívumhoz való viszonyokra nézve, még felfedezéseket lehetne tenni. Az *ikes* igéket illetőleg Révai kétség kívül extremumra ment, vagy is inkább, merném állítani; egyoldalulag vette a tárgyat. Azért szeretném, ha valaki megvizsgálná:

1.) mi teszi azt, hogy némely activum verbumok csak passivummá váltokban veszik fel az iket; mások ellenben két képen veszik fel: vagy úgy hogy passivumokká lesznek, vagy úgy, hogy csak közép igékké?

2. Azon igék mellyek az iket felvén közép igék lesznek, mindnyáján olyanok-e, hogy az iket el is vethetik? 'S azok, mellyek elveszthetik, az elvetés által megtarthatják e közép igei jelentésöket, vagy activumokká változnak? 's azt hiszem ez fontos: mert ha activummá változnak: akkor kétséget sem látszik szenvedni, hogy *ikes* korokban, az az, közép igei jelentésökkel, cselekvő forma szerént nem hajtogathatók.

Szerencsésnek tartanám magamat, ha ezen idevetett kérdésekkel azt nyerhetném, hogy Professor Ur az *ikes* igékről vizsgálódásait leírná; mert bizony grammatikánk ezen caputja még fejletlen; 's én azt hiszem felfejtése nagyon fontos következményekre vezetne. Szegény Verseyi e' részben

tökéletesen legyőzöttnek tartatik. Ő nem tudá magát jól kimagyarázni; talán nem is volt maga magával teljes tisztaságban: de hogy rajta igazságtalanság történt: aligha nem való.

Ohajtom, ne legyen utolsó találkozásunk levelekben. Azért becses válaszáért most és ezután könyörögvén, nagy becsú barátságába ajánlott tisztelettel maradok

alázatos szolgája

Kölcsey Ferenc.

A Nemzeti Múzeum kéziratárából közli

BITTENBINDER MIKLÓS.

Uj jövevényszók.¹ A véletlen hozott össze a napokban egy régi ismerősömmel. Azelőtt gyakran találkoztunk, de a sors szétválasztott bennünket. Engem balvégzetem Amerikába vitt, ő pedig itthon maradt. Én az amerikai magyarság küzdelmeinek voltam tanuja, ő azonban e küzdelmeknek eredményét látta, az amerikai dollárokat, melyeket honfitársaink haza küldtek. Beszélgettünk a régi időkről, szórakozásainkról, szenvedélyeinkről. Ismerősömmek az volt a szenvedélye, hogy gyűjtötte a — tájszókat. Amikor megkérdeztem, hódol-e még e szenvedélyének: »Igen« így szólt »még gyűjtöm, s eddig még minden új tájszónak sikerült megállapítanom az értelmét. Csak egy szóval vagyok megakadva. Zemplénben, Sárosban, Sopron és Győr vidékén hallottam, de sem azt nem sikerült kisütnöm, hogy honnét veszi eredetét, sem abban nem vagyok biztos, hogy mit jelent.«

Talán segítségére lehetek, volt válaszom.

»Tán Amerikában tanulta meg a tájszólásokat?« volt válasza »hísz ott legfeljebb elfelejtett magyarul!«

Lehet, hogy igaza van, mondtam lehangoltan.

»Nos hát, ha oly jártassága van, mondja meg hát, mit jelent e szó: *csencsolni*?«

Nagyot nevettem. Ismerősöm kérdőleg és kételkedően nézett rám.

Kérdésére könnyen megfelelhetek. *Csencsolni* a magyarba átvett *change*; angol szó, értelme: váltani, változtatni, megmászítani stb. Használják pedig mindenütt, hol Amerikából visszatért magyarok vannak.

»Tehát körülbelül ugyanaz, mi a francia *changer*? Különös! És amerikai honfitársaink e szót átvették?«

Nemcsak ezt, hanem sok más angol szót is. A tengeren túl élő honfitársaink közt egész zagyva nyelv képződött, melyet csak ők értenek meg. Hogy ezt demonstráljam, megszólaltatok egy amerikai magyar aszszonyt, ki szomszédnőjével rövid beszélgetést folytat:

A. Jó reggelt miszisz.² Miféle trabli³ volt az este maguknál?

B. Jaj lelkem, az emberemnek volt egy kis argomentje⁴ az egyik burdossal⁵ és tetszik tunnyi peda⁶ volt hát ilyenkor egy kek⁷ sör rendesen elfogy, ettű pedig már jó tele volt mind a kettő, úgy hogy majd csak nem

¹ Vö. Spissák Ferenc közlését: Az amerikai magyarság nyelve, MNy. 1906. A szerk.

² *mistress* = asszony, asszonyság, rövidítése Mrs. (miszisz), ³ *trouble* = zavar

⁴ *argument* = vita, ⁵ *board* = ellátás, *boarder* = a ki ellátásban van, ⁶ *payday* = fizetés napja,

⁷ *kek* = hordilka.

megfájtolták¹ egymást. Az egyik a suflit² a másik a pikát³ fogta, és ha közibjük nem megyek, az egyik ma már a morgba,⁴ a másik pedig a dzsélbe⁵ van. Igy is a klájer⁶ elé kerülnek. Pedig mindig jó barátságba voltak, hisz a majnába⁷ is bodik⁸ voltak és a cugszprezent⁹ is szerette őket. Most mind a kettő elveszti a dzsábját¹⁰ és muffolhatnak¹¹ más plezre.¹² Hiába a férfi mind krézi,¹³ ha iszik. Én mit sem sejtve a porcsón¹⁴ ültem a rakáncserbe,¹⁵ csak a réper¹⁶ volt rajtam és olvastam a magyar pépert,¹⁷ mikor csak azt hallom, hogy kiabálnak és szidják egymást. Beugrottam, hát a burdos mán ott birkózott az emberemmel a flóron.¹⁸ Mikor ezt láttam, hamarjába fölkaptam a rencsről¹⁹ egy pél²⁰ vizet, azzal végig öntöttem a burdost, azután a dinerbakettel²¹ jól fejbe kólintottam, erre ő kelme eleresztette az emberemet és nekem jött, de biz én se voltam lézi²² és olyan puncsot²³ adtam a szeme közé, hogy arrul koldúl. De még ezzel se volt vége. A konerba²⁴ ott állt a brúm²⁵ ennek a sztíkjivel²⁶ egypárszor meglegyintettem magyarul, mire kiugrott a járdba²⁷ és azzal aztán vége lett. Valahány sörös batli²⁸ volt a háznál mind utána hajítottam és megfogadtam, hogy leverem a derekát annak a söredzscentnek,²⁹ ha még csak a sztríten³⁰ is meglátom. Fölszaladtam az opsztészre,³¹ kidobáltam az ablakon a burdos tronkját,³² meg az új szútját,³³ menjen másfelé. Most pedig elmegyek a sztorosho,³⁴ hogy beszéljen a bászokkal³⁵ talán sztelérezhetik³⁶ a dolgot...

»Elég már, elég ebből ennyi« szólt ismerősön. Hosszasan elgondolkozott, végre így fakadt ki: »Csak arra vagyok kíváncsi, hogy nyelv-tudósaink e kifejezéseket jövevényiszóknak fogják-e minősíteni?«

GESZTESI MIHÁLY.

Svábbogár. Anatole France-nak *Le joyeux Buffalmacco* c. novellájában olvasom, hogy a című írt kellemetlen féregnek két neve volt Toscanában a hajdani századokban, mikor Florenc és Sienna versengtek egymással: a florenciek siennainak (siennois), a siennaiak florencinek (florentin) hívták; jegyzetben azt is megemlíti, hogy ugyancsak ezt a bogarat az oroszok porosznak, a poroszkok meg oroszoknak (*Russen*) nevezik.

Mi a németnek és a muszkának ebben a versengésében semlegesek vagyunk; tiszteletben tartjuk a két népnek egymás iránt való nem igen barátságos érzését és mindkettőnek a nevét lefoglaltuk ilyen céla: van *svábunk* is, *muszkánk* is, de a mi nyelvünkben mindegyik mást jelent: a *sváb* sárgásbarna, a *muszka* fekete, másképp *csótánnak* is hívják. Ha pedig valaki azt hiszi, hogy a svábbogárnak a német iránt való atyafiságos indulatunk adott nevet, nagyon téved. Németül is *Schwabe*-nak nevezik.

KESZTHELYI MIKLÓS.

¹ to fight = harcolni, viaskodni, ² shovel = lapát, ³ pick = csákány, ⁴ morgue = halottas ház, ⁵ jail = áristom, ⁶ Squire = békebíró, ⁷ mine = bánya, ⁸ body = társ, ⁹ superintendent = főfelügyelő, ¹⁰ job = munka, ¹¹ to move = hurcolkodni, ¹² place = lakhely, ¹³ crazy = örült, ¹⁴ porch = előcsarnok, ¹⁵ rocking-chair = hintaszék, ¹⁶ wrapper = pongyola, ¹⁷ paper = újság, ¹⁸ floor = padló, ¹⁹ range = takaréktűzhely, ²⁰ pail = veder, ²¹ dinner-bucket = ebédhordó doboz, ²² lazy = lusta, ²³ punch = ökölcsapás, ²⁴ corner = sarok, ²⁵ broom = seprű, ²⁶ stick = nyél, ²⁷ yard = udvar, ²⁸ bottle = üveg, ²⁹ agent = ügynök, ³⁰ street = utca, ³¹ Úp-stairs = emeletre, ³² trunk = láda, ³³ suit = egész öltözet, ³⁴ store = üzlet, kereskedés, ³⁵ boss = gazda, ³⁶ settle = rendezni,

Különös szófejtések. Eötvös Károly 'Gr. Károlyi Gábor följegyzései' című művének 2:287. lapján olvassuk: «*Baracco* azt jelenti, amit nálunk a *barakk* szó. Magyarul szín, raktár, fedeles szín. Magyarországon Kossuth után ismerik a nevet.» — A szerző nyilván téved. A *barakk* szónak a magyarban való elterjedése és Kossuth háza (*Collegno al Baracone*) közt épen semmi összefüggés sincs. Német közvetéssel jutott e szó hozzánk, s közismertté a királyi és csász. kir. gyalogság révén lett. Valószínűleg a 60-as évek végén vagy a 70-es évek elején ment használatba s kizárólag mint katonai műszó. Egy olasz-német szótár szerint: *Baracco*: ein kleines Soldatenhüttlein. Németes alakja: *die Baracke*, franciás: *baraque*. Jelentése: csekély szilárdságú, ideiglenes szárnyék, deszkából vagy ponyvából, katonaság részére; különösen nagy gyakorlatok és háború idején. A nép falun, városban a színek, sátorok számos fajtáit építi s különbözteti meg, de egyetlenegyét se nevez barakk-nak. Csupán a katonaságtól ismert *Soldatenhüttlein* a barakk. A baraktól, jelentését és hangzását tekintve némileg különbözik a *barák*. Ideiglenes épület ez is. Rendesen ott találjuk, ahol sok kubikos munkás tanyázik. Ebben soha senki ne keressen katonát. Ebben árulja a zsidó, talián, spanyol vagy ami nemzetiségű *barákos*, élelmezési vállalkozó az ő mindenféle portékáját: élelmi szereket, italokat és szerszámokat.

CSOKÁN PÁL.

Eötvös Károly Deák Ferencről szóló munkájában (2:63) azt írja: »Az ebédet, el ne felejtjük, mindig gazdag villásreggeli előzte meg. Ennek a neve túl a Dunán mind máiglan *fölöstököm*. Egyhangú szó, hosszú is, tatárhangzású is, de már ezt a nyugoti ősmagyarság így ejti ki a száján. A mi tudósaink korszakonként sok furcsa betegségbe, s mindig másba meg másba estek. Volt idő, amikor azt tanították, hogy a világteremtő öreg isten maga is tiszta magyar nyelven, és pedig borsodi szójárásban beszélt Ádámmal és Évával, Noéval és Ábrahámmal. Volt más idő, amikor úgy jöttek ránk a tudósok, mint a sáskák: hogy merünk mi magyar nyelvről beszélni, holott a mi nyelvünk finn, tót, német s minden más gyűlevész származás, csak magyar nem. Ebben az időben a *fölöstököm* szóról is bebizonyították, hogy azt a némettől tanultuk, lévén az voltaképpen nem egyéb, mint *fröstök* vagy *früstük*, vagy mint Erdélyben divatba is jött: *frustuk*. A jó Hornyik János váltig magyarázgatta, hogy amikor a magyar ember maga perli el a maga jó ősi szavát, hogy idegent öltön helyette, úgy cselekszik, mint az ökor, aki a maga fejére hányja a földet. Hiszen éppen a *fölöstököm*-ről legbizonyosabb az ősi tiszta magyar eredet. Őseink a reggeli időben nem fekdtek neki az evésnek, a sütés-főzésnek, ezt hagyták akkorra, amikor már a napi munka nehezebb részét derekasan elvégezték és az ellenséget vagy levágták vagy elkergették. Ellenben az erősítő ital élvezéséhez ugyancsak hozzáláttak a leghevesebb csetepaté, futás és kergetés közben is. Mi volt ez az erősítő ital? Bizony nem más, mint szeszé erjesztett jó sűrű kanca-tej. Erős, csipős savanyu, édes, tápláló, erősítő, valósággal isteneknek való folyadék, ételnek-italnak egyaránt beválik. Nem olyan színes, mint az író, nem is olyan átlátszó, mint a savó, nem is olyan sima, mint a tej, hanem habos és fölleges és réteges, mint amely erjedés után a tej föléből készül,

s azért a régi följegyzések szerint a neve is *föl*, vagy *fölös*. A *tejföl*ben ma is megvan e szó. Miben tartotta ezt a honfoglaló vitéz? Bizony nem is cseh üvegben, nem is ezüst kancsóban, nem is töredékeny mázos korsóban, hanem igenis tartotta tökében, melyet vékony szíjra fűzve a nyakába akasztott, az oldalán félszakosan hordott.

Az a tök volt ez, amelyet kobak néven ismer túl a Duna is, más más vidék is, s amelyet már kertekben igen ritkán látni, mezőn és vadon pedig sehol. Kettős öblű tök. Felső öble valamivel kisebb, mint az alsó. Ebben szokták tartani őseink legbecsesebb italukat. Ebben az erjesztett kancatejet is. Ennek volt a neve »fölös tök.« Két szó, mely utóbb egygé nőtt össze. S kiterjedt értelme nemcsak a kancatejre, hanem minden reggeli étkezésre.

Ezt bizonyította be Hornyik János, Kecskemét hirös városának határjáró írásából. És pedig olyan időből, amikor még Kecskemét határain nem láttak németet.

Hanem azért mégis van tudósunk, akin nem fog az oktatás, s tovább is csak ökör módjára hányja a saját fejére a földet.«¹

Sírföliirat a nyelvújítás virágkorából. Kolozsvár mellett, egy kis temetőben a Szamoson túl találtam 1899-ben egy 1841-ben készült cifra sírföliiratot. Itt közlöm a legjellemzőbb versszakát:

Férje karjai közt 9 évet töltött
 Midőn egészsége tüdősenyvet öltött
 És hét hónapok alatt mindinkább enyészvén
 Lelkének adaték a mennyei részvény.

ALFÖLDY LÁSZLÓ.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Zentai tájszók.

abronica: vízhordó rúd, két végén kampószerű behajlással a kanták felfogására.	áll: körülbelől ott áll, hogy majd lehet tölteni, pl. a krumplit v. kukoricát.
aggyig: addig.	állóját: áldóját: nézd csak az anyja istenállóját.
Ágó: Ágnes.	alma: két asszony közti alma (aug. 15. és szept. 8. közt).
ajnároz: rendez, gondoz; csirkét ajnároz: szétrakja a kikelő tojásokat.	által: szemközt: az iskolának által.
ajnye: ejnye.	amattul: annál: jobb mint a tiszavíz, még amattul is jobb (t. i. a másik kút vizénél).
akar--akar: akár--akár.	andalog: báméskodva megy: gyere hamar, ne andalogj!
akárhun veszi: akárhöl.	
alszél: amelyik alulról fúj, a Tiszán felfelé.	

¹ Vö. Szarvas G. fejtegetését a *fölöstökömről* Nyr. 14: 178 és Simonyi Zs. magyarázatát 8: 298. — *A szerk.*

angyi: annyi.
 annyi: van annyi szemem: látom!
 ár: zöldsár: a Tisza májusi áradata.
 arra vetek: azt okolom.
 asszony: feleség: az én asszonyom.
 avított ruha: avult, ócska.
 avval vagyok, hogy: azt tartom.
 ázkodik: ázik.
 babonáság: tót babonáság, magyar hazudság. (Szokták mondani, ha a babonás szokást tréfaképp el akarják ütni.)
 babrál: lassan végez el valamit. Be soká babrálod magadat.
 bajosan: nem igen. Bajosan kell, mert van még.
 bámulandó: jaj de bámulandó vmi van itt (t. i. a kirakatban): bámulni való.
 bankálkodik, bangálkodik: báméskodik: ne másfelé bangálkoldj!
 bár: leszáll a kőd, bár eső lesz belőle.
 barom: csorda: a tehén künn volt a barmon.
 bécsi kapú: szája van akkora, mint a bécsi kapú.
 behasal: annyira belehasalt ez a fenyő abba az árokba: hosszában esett bele.
 békéltet: csendesít: megverte őket az óvó néni s azután békéltette cseresznyével; mikor aztán elbékéltette őket, nem rítottak.
 berészegszik: megrészegszik.
 beszédes: nagyon beszédes vagyok vele: szoktam vele beszélni.
 betelli-e már? megtelt-e már a hordó vízzel.
 betud: alig tudtam be a szobába: betuszkolni.
 biztosan: bizonyosan.
 biztos leszek benne: csak ne adja senkinek, én biztos leszek benne: bizonyosan megveszem.
 bogarak: bolgárok.
 bogárhátú töltés: domború.
 borzasztatlan kedves.

bölcs: szörnyen adta bölcs ember az; egyik percben kicsúfolja az embert, másikkban hozzá fordul.
 böngészni: kaszások után kalászatot szedni.
 büzsög: zúg: büzsögnek, mint a méhek.
 cégérré teszem magamat: szégyent szerzek magamnak.
 cimbora (határos) a mi Tiszánk Csokával, Szentmiklóssal szinte, Szanáddal szinte.
 család: gyerek. Van két családja is. csak. Pista! dörgess az ablakon, mert a kislányok vannak itthon csak.
 csatornázni: csatornán eresztetni a vizet az ártézi kútból a hordóba.
 csattogás: mennydörgés villámlással. Édesapám 80 esztendő, de nem igen tud egy-egy esztendőben annyi csattogást, mint most.
 csepp: elátam kanászbojtárnak, pedig egy csepp disznó sem vót.
 cseprő-csupró vetemény (pl. sárgarépa, petrezselyem).
 csevejeg, elcsevejeg: ácsorog.
 csipás: csipés: szúnyogcsipás.
 csipkod: csipked.
 csirában van: már csirában van: csirázik.
 csív: cső.
 csoda életlen volt a kasza: nagyon.
 csodákszom: csodálkozom.
 csorkolyázik: korcsolyázik.
 Csöre: Örzse.
 csörgő-pörgő szolgáló: akinek a nyelve jól jár.
 csörmelék: a forgács alja a földessel keverve.
 csupa új: egészen új.
 csücskőbe végződik: csücsba.
 darabol: felvált pénzt: legyen ójan szíves, darabója fel ezt az ötvenest.
 dig-dug fát játszunk: malmozásféle, csakhogy fadarabkákat dugdosnak az itt megjelölt módon:

diplomas: diplomás: ez már diplomos kormányos lesz.
 dőcörög: dőcög pl. az egykereű taliga, mikor tisztítják.
 dupó tücsök: kicsiny.
 ebelasztí cipő: everlasting.
 ebídel: ebédel.
 édesdajkám: édesanyám.
 egész: egészen: egész ide szoktak már a leányokhoz.
 egy: milyen egy goromba kölykek vannak itt; kiszúrja kének a szemét egy öt forinttal; adjál bár egy húsz forintot.
 elbékíteni: lecsendesíteni: rítt nagyon, aztán nem tudta elbékíteni.
 elél: de sok pénzt eléltem attól a leánytól; élje el a pénz kamatát.
 elejét állja a bajnak: megakadályozza. Miért nem átak elejét?
 elfázik míg kiúszik a vízből: megfázik.
 elfog: 1. vágja a kés: nem tudom, hogy elfogja-e? Elfogta (a bicsak a drótot); 2. levon: elfogtam a bérét, mert kárt tett.
 elfordulok: holnap majd elfordulok erre: erre jövök.
 elig: alig; eligha nem.
 elkallódnék: jó volna; de elkallódnék most a szérük között egy ilyen kút.
 elkocogok: elmegeyek lassan.
 elmúlik. Mán tíz óra! Elmúlik rajtuk az idő.
 előbbre tartani: a kocsival, lóval előbb állni.
 elsőbb: előbb: gyertek elsőbb erre.
 elszível: eltűr.
 elugrott: megugrott: akkor is 72 frrtal elugrott.
 élvezet: táplálék? »Elpusztulnak a fák, nincs élvezete.«
 ember: férj: az én emberem.
 emel: elkezd: begyün, hát emeli a panaszt.

ennél többet nem is láttam: most először.
 erdei disznó: szalad, mint egy erdei disznó.
 ereszet: eresz; künn alszik az ereszet alatt.
 éri: eléri, utóléri: menjen ki nő, talán még éri szóval.
 erő: teher: nagy erőt tart ám ez a kötél.
 estefelé: jó estefelét kívánok.
 eszembe hozta: juttatta: nemsokára megindul a hajózás, eszembe hozta, tegnap láttam egy nagyot.
 eszembe vágódott: jutott: most vágódott az eszembe, én nem tudom, ezek milyen vadászok lehetnek.
 Etus: Etel leánynév becezője.
 evedző: evező; evedzzél egy kicsit.
 éves: lehettem akkor úgy 16—17 éves körül.
 fáj lesz a lábam: megfájdul.
 fáj volt: fájt: neki hasaltam, de aztán fáj volt a mejjem.
 fakciós: kötekedő: nem voltam goromba, hanem hogy ő nagyon fakciós.
 fattyú: a kigyomlálni való kukorica.
 feladja magát: kiemelkedik az eleje a vízből: feladja magát, de a fara nem adja föl magát (a hajóról).
 felcsupál: kitép; felcsupálták a foghagymát: kitépték, ellopták.
 -féle: az ura ojan rokonféle.
 felmondott a helyyel.
 felokosít: felvilágosít. Kèd tartozik nekem. Miért? A jó szóért. Nem tudja ked, hogy felokosítottam kedet? Igaz-e?
 felszorít: az embereket mind felszorították oda, mert arra szorították az embereket, ahol baj van (pl. a töltés mentén).
 fésűkszik, füsükszik: fésülködik.
 fias disznó, fias tehén.
 ficsér: halász.

fiók töltés: oldal, mellék töltés.
 fikszuntfertig: készen: én máskor két óraker egészen fikszuntfertigre voltam.
 flekk: folt: jaj de poros ez, úgy rá van ragadva, szintúgy flekkes.
 fordul: az előtt való nap 11-et fordultam: jártam meg bizonyos útat.
 fölbiztosították a házat.
 fölértett: fölébredt.
 fölös: sajtáságos[?]; nem ides, fölös íze van.
 fölzejlotta a nyulat valaki: felzavarta.
 füllent: hallgat: ide se füllent.
 füttyög: hortyog.
 gazdul: gazdagodik: ez az én menyem; ha ezek meg nem gazdulnak, egy sem, oly tüzes asszony.
 göröncs: göröngy.
 gyaparodik: gyarapodik.
 gyáva fa ez a földben, nem tart semmeddig sem: puha.
 gyomromnak áll: fáj. Kicsit eszem, egy kis darabot, s asztán elég, mingyár a gyomromnak áll.
 gyug: dug; legyuggatom.
 hagyott színű: szinehagyott.
 hall: azóta nem hall a fejem se. (A baleset óta.)
 hangász: zenész.
 hátulsó szomszéd: a telek lábjáról.
 hénár: hinár.
 heptika: benne van abba a heptika.
 harmonikás: harmonikás.
 heti eleség: egy hétre való eleség
 hétköznapló ruha: hétköznapi.
 hetle-kotla: aki mindenhez érteni, tudni akar.
 himmel-hámmal verte el a jég a gabonát: helyel-közzel.
 hívös oldal: az éjszaki oldal: az iskolán túlhan, a hívös oldalon.
 hírül se: koránt se: a tavaly hírül se volt így befagyva.
 hogy lenne ez a kis cipő? mi az ára?

honcsik: vakondtúrás.
 igazít: rendez; az adóját igazítani: rendezni.
 intregentik: intelligencia: eljönnek az intregentik.
 iskola: az isten nevével való káromkodás eltakarására, pl. hasad iskoláját.
 itt való: az itt való: ide való: az itt való állatorvos.
 italos: nem vagyok én italos, se részeg nem voltam: nem szoktam inni.
 jajszó: most neveltük a szolgálóját, olyan jajszót huzott, hogy!
 Jóska pohara: fizesd meg a Jóska poharát: áldomást József napján.
 józan ész: soh' sincs józan ésszel: józanon.
 jövedelem: jövedelem adó: azért bizon fizethetjük a nagy árendát meg a jövedelmet.
 juhász pásztor.
 kacér: pénztáros (Kassier).
 kalap alatt aludt: átvirrasztotta az éjszakát, az asztal mellett: ülve aludt.
 kamatos: kamatot szed vagy fizet: május 24-ig meg van kamatolva.
 kána: kanna, kánta.
 kapdoz: sietve tesz-vesz; sietek, kapdozok a kertben.
 kapkod: azért vannak csak egy lóra kapkodva (a bérkocsisok), hogy egy lovat csak könnyen kitar.
 karmizsál: körmöl.
 kártya: levelezőlap: írt neki kártyát.
 kászolít: el van kászolítva: két sor rözse köze falevéllal kítöltve.
 kantár: a fazék hordására nádkötélből font készülék.
 kávédaráló: őrlő.
 kerepelő: úgy jár a kerepelője (szája), mint a seregélyhajtó kerepe.
 kerül: akad: még most se került gazdája.

későn-korán: őrzöm én azt későn korán.

kételkedésben voltak ők én rám szörnyen: kételkedtek bennem.

kétrétesen van rajta is a lék: két sorjában.

keves: kevés.

kezemre esik: kezem ügyében.

kieszközöl: kieszel: minden fenét is kieszközölnek ezek a színészek.

kifelülről: kívülről. Honnan? Felelet: Kifelülről.

kimaradt: a szódavizesnél szolgált, de most újévkor onnan is kimaradt.

kinéz: hozzá vágjuk magunkat a flaszterho — s azután? — akkor majd szépen kinéziünk.

(Vége következik.)

kiszorultunk a takarmányból s hogy a fű is zöldel, kicsaptuk a jószágot.

kisszerű: hallod! egy kisszerű marcot tegyél a ló elébe.

kitanult: tudákos: az nagyon ki van tanulva, majd meglátja egyszer elsül a feje.

kitelik: beteljesedik: látod az én szavam mindig kitelik.

kierőtlenedik: úgy ki vagyok erőtlenedve, már annakelőtte volt rajtam (a betegség).

kivet az eszéből: ez nem ér semmit, csak vesse ki az eszéből: felejtse el.

korábban való: virágzott már a korábban való pl. krumpli.

FÜLÖP ADORJÁN.

Vezetéknévhalmozás.

Érdekes jelenség dívik Csurgó lakossága közt. Szinte gombamódra bukkannak itt elő a kettős vezetéknévű családok s első pillanatra úgy tűnik föl, mintha csupa nemesi predikátum volna. Igaz, egyik-másik vezetéknévesszítés nem épen a legnemesebb tartalmu, ez azonban nem változtat azon, hogy hivatalos idezéskor az illető hivatal rá ne vezesse az idézett teljes címét a meghívójára. Levelezések s egyéb írásbeli avagy szóbeli érintkezések is teljes címmel járnak. Próbálná valaki teljes címe egy részét elhagyni, sem meg nem találnák, sem el nem fogadná a levelet.

Érdekes egyik-másik utólag felvett vezetéknév származása; egyik-másik egész családi történetet örökít meg. Különben magukban foglalnak ezek családi, házastói, örökbefogadó, testi hibát észrevételező, becéző, társadalmi szolgálatot megjelölő, birtokvásárló, testi sajátságokat feltüntető, nagyszülői keresztneveket fenntartó, honnan való beköltözést jelző, egykori testvéri gúnyolódást folytató kifejezéseket. Lássuk őket sorban:

Sánta Balázs Horváth János (János apja, Balázs sánta volt.)

Kondor Bosznai János. (A család egy tagjának hosszú, kondor (göndör) haja volt.)

Horváth György Görbe. (A család egy tagja görbe volt.)

Kis Tóth József

Nagy Tóth József

} az egyik kicsi, a másik nagy volt.

Peti Peterdi János. (Peterdi Jánost egy Peti nevű asszony örökbe fogadta, kire az asszony vagyonát hagyta; így kapta Peterdi a Peti nevet.)

Kárpáti Belevári János. (Kárpátról költözött Csurgóra.)

Fejes Belevári József. (Valamely szülő egyik gyermekét fejesnek nevezte s így rajta maradt a családon.)

Törpe Belevári József. (A család egyik tagja mint gyermek lassan nőtt.)

Szabási Szabó József. (Szabásról való.)

Csicskár Varga József. (A család megvette a *Csicskár* házat.)

Berkes Varga Ferenc. (Varga elvette Berkes leányát s így kapta apósa nevét.)

Paizs Belevári István. (István nagyanyja neve Paizs volt, persze családi neve, s ez maradt a családon t. i. Beleváriékon.)

Javós Belevári József. (Javas asszony volt a családban.)

Sándor Belevári János. (Sándor és János fiu volt a családban, ketőjük megkülönböztetése céljából nevezték így).

Mátyás Takács János. (Mátyás nevű volt a család valamely férfia, kinek nevét vezetéknevűl ivadékaik kaptak megkülönböztetésül).

Récsi Belevári József. (Récsi nevű asszony lakott Belevári Józsefnél, s vagyonát hagyta rá).

Jácsi Pap András. (Jácsról származik.)

Dencsi Bódizs János. (Dencsről való.)

Szentkirályi Ferenc Peti. (Petinek becéztek egy gyermeket s innen való aztán a Peti Szentkirályi család, csakhogy itt a Peti megkülönböztető vezetéknev a keresztnév után következik.)

Bodri Belevári Sándor. (Apósa Bodri volt).

Horváth János Iván. (János és György csúfolódtak, György öccsét Ivánnak mondta s így a János családon Iván név ragadt.)

Horváth Balázs Ferenc. (Balásznak két fia, Ferenc és János felvették apjuk halála után annak nevét, illetőleg a nép különböztette meg így más Horváth családtól.)

Szentkirályi János Dani. (Apósa Dániel volt.)

Gyurkó Belevári József. (Apjuk György volt.)

Horváth Baka János. (A katonaságnal baka volt.)

Természetes, hogy a nép a bábeli zavar elkerülése végett használja e vezetéknevhalmozást, mely a hivatalos használatba is átmént.

LEYRER MÁTYÁS.

Családnevek.

Alsó. Bágya. Báts. Bede. Buda. Csaby. Csonka. Csucsy. Csuka. Csűrös. Dura. Hánts. Jánó. Kapca. Kónya. Makray. Orbonás. Pipos. Retegi. Tornya. Vajna. Zeyk. Závár.

(Hunyadmege, Déva környékéről.)

TÉGLÁS BÉLA.

Gúnynevek.

Cigányok: Hunyás Miska. Dobos. Böge cigány. Gelavici. Bódés. Ibrus cigány. Bögös cigány. Józsi cigány. Oláh Jancsi. Meztélábos cigány.

Utcák tréfás elnevezése: Borhordó ut (vázsonyi h.; azon hozzák a bort). Torkászó (szük utca). Kutyaszorító (szintén). Cukor udvar (mindig bűzös). Akasztó domb (virágutca h.). Korpatelek (a lakosok drágállották a kenyérlisztet s azt mondták, hogy inkább korpát vesznek; különben Tó-utca).

Faluk: Essegvár helyett mondják Segvár. Litér h. Mitér. Szólós-Györök h. Görös Györök.

(Szentgál, Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Családi gúnynevek. Liti. Az illető családból egy asszony a rucákat hívogatván, lili lili helyett liti liti-t hangoztatott.

Povéci. „Fölveszi“ helyett egy társaságban az illető család egy tagja sok évvel ezelőtt povéci-t mondott.

Bömhénc. Nagyehetősége után ragadt ez a név egy családra.

(Kis-Kanizsa, Zala m.)

KORONCZY IMRE.

Aranybika. Beris. Bigya. Bornyu. Bózsa. Csisztók. Citrus. Fürgész. Golica.

(Homoród-Almás.)

SÁNDOR JÁNOS.

Bajdi. Berecs. Bergi. Bibács. Ciga. Cuki. Csiríz. Csupi. Dudi. Dungyi. Dörgő. Domi. Greci. Grohi. Glóz. Glózás. Gyuko. Klimi. Kolmi. Mikács. Marcsi. Offi. Őszi. Opács. Slezés. Stáli. Somi. Sziri. Silah. Titi. Tiszi. Upi. Vareg. Vargács. Vupi. Vampi. Züm. Zümmögő. Zsebrák.

(A pesti diáknyelvből.)

Sufa. Bonyi. Zupás. Bengi. Benguli. Mojket. Vajbi. Tésztás. Dongó. Papagály. Pítlosz. Nauzikaa. Bazsa. Culi. Vajas. Dákó. Csödör. Grünfir. Taki. Dakszi. Zsalu. Nákó. Perga. Gáter. Gibera. Borabucski. Stok. Tulok. Zsuka. Upi. Koca. Zotyó. Balfi. Veszka. Pötyörke. Frottó. Fricska. Boróka. Birka. Lityóka. Pipóka. Rityi. Bolondka.

(A felsőbb leányiskolák nyelvéből.)

SEBŐK DEZSŐ.

Lókereszt. — *Egeres.* (azért híják így, mert szakálában egérialakú hústömeg [kinövés] van.) — *Bubosné* (magas copfot viselő nő). — *Forduló zsidó.* — *Literes* (mértékHITELESÍTŐ). — *Bagolyfülü.* — *Lutris.* — *Jézus-Mária-Boldogíts.* (Egy falusi cég, mely így hangzott: J. M. Bergstein.) — *Hólé.* (Egy korcsmáros, ki rossz bort mért.) — *Csibetipró.* — *Pipacsné* (vörös képről). — *Silapsi* (alamuszi).

FRIDRICK FERENC.

Lencsés, köles, kisnyős, könyes, röges, csajhos, kanos, bakos, kunyhó, mahu, vakjancsi, máró, gecsi, csutka, koha, csepegő, csimaz, tuli, sobre, dobre, luló, nyeste, durungó, mamó, hitel, leszékúr, kandez, butyok, zbinya, bada, bodi, tutyi, cirüske, juhcsüd, vasbunda, beni, vini, bolya, fanyelvű. — (Zsidók:) Hamarráment, fertőugró, mitugrász, nyomásrontó, ködverő, csúnyababa, kukumusz, megöl, vértályog, békaszór, roszkorjött, bableves, szűz, görbetízes, csömör, lótoló.

(Füzesabony, Heves m.)

TORDAI ÁNYOS.

Mesekezdet.

Dióbélen Dunci Péter,	Arkangyélum kotkodács,
Verediktum vár,	Mos madzagol Nagy Mátyás.
Déca Gyurka, Belce koma,	Letye fitye, féketü,
Illa boza vár;	Vajjon mi lesz még ebbü?
Molca király, kis Ferenc,	Ebbü lehet még kettő.
Pála moj goszpodár;	Szintabélis, kolpita,
Ás más, kalamás,	Most indul égy mese.

Ezt a mesekezdést egy öreg koldustól írtam le, aki sürgetésemre, hogy mondjon már egy mesét, így szólt:

»Várjon, hogy mongyam el elébb az évángyeliümát!«

(Nagy-Beeskerek, 1874.)

HARASZTI GYULA.

A kaszárnnyából.

A katonának jelentkeznie kell, ha bemegy valamely idegen legénységi szobába. Tréfásan így jelentkezik:

»Legöregebb a várba'
Begyött a szobába!

Az újonc még *bundás*, a második évét szolgáló baka már: *öregcsont, vén szenvedő*. A *hatbeli* már pihenhet, a *hétbeli* (azaz az 1907. évben bevonultak) dolgozzék.

Ha a szolgálatban levő bakától kérdezik, hogy milyen szolgálatot teljesít, így felel:

— *Őrség* vagyok. Vagy:
— *Készültség* vagyok.

Az öreg baka mondja az újoncnak:

»A múlt hétén itt *harcászoltunk*, majd gyöttök tik még ide eleget. Mink má nem, mer má csak tíz *kisnapunk* van! Osztán danóhattyük:

»— Örmester úr, hun a cibil gunyám?
Aggya ide, az illik má én rám!«

(Eger, 1908.)

BENKÓCZY EMIL.

Népdalok.

1. Kis pej lovam a fedeles rácsújba,
Nem jól ugrott be a kurcer galoppba.
»Napos káplár, ezt a huszárt rapportra,
Rapport után az egyes áristomba!«
Tíz nap egyes, húsz kaszárnnya-áristom,
A rózsámat egy hónapig nem látom.

(Nagyenyed. Egy közös hadseregbeli huszártól hallottam.)

BUDAI DOMOKOS.

1. Damokosi naty hegy alatt   S én és abból vizet ittam
 Van éty fórás titok alatt,   S az babámtól elvátosztam,
 S aki jabból vizet iszik,   Ugy elvátosztam szegéntől,
 Babájától megvátózik.   Mint az elmúlt esztendőből.

2. Az elmúlt éccakán   Édesém és ott vót
 Ojan ámot láttam,   A lovat hajtotta.
 Hogy Barassó mellett   Édesém ostora
 Hat ökröt szántottam.   Sejém a csapója,
 Magam és ott vótam,   Éggyet csandariccsa,
 Az ekét tartottam.   Elszalad a lova.

(Csik-Szentdomokos.)

SZABÓ DEZSŐ.

Adoma.

Pompás jelenet játszódott le a napokban egy vidéki közkórházban. Bejött egy paraszt, hogy felvétesse magát a betegek közé. Az egyik irnok ki a törzskönyvbe bejegyzí a beteget, sorra elkérdezte a beteg életrajzi adatait.

— Hogy hívják és hány éves?
 — Skrilecz József, 59 éves.
 — A vallása?
 — Katholikus.
 — Vagyona van?
 — Ami rajtam van, meg a betegségem, — mondta a vén magyar és erősen köhögött.

— Talán asztmatikus? — szólt az irnok és fürkészőleg nézett a betegre, aki haragosan felelt:

— Nem az! Híszem mondtam már, hogy katolikus vagyok.

(1908. XI. 29.)

BUDAPESTI NAPLÓ.

IZENETEK.

Joannovics György, a Magyar Nyelvörnek kezdettől fogva hűséges és kiváló dolgozótársa, elhúnyt 88 éves korában. Hálánk és szeretetünk kíséri sírjába!

B. u. é. k. lapunk és ügyünk minden barátjának.

K. Gy. azt írja: „Szíveskedjék az *orgonál* szó használatáról felvilágosítást adni. E vidék (Parajd, Udvarhely m.) nagy része úgy használja, hogy *orgonázni*, azonban jórész *orgonálni*. A szótárakat böngészttük, de egyikben *orgonál*, a másban *orgonáz*, s némelyben mindkettő megvan. Ezen hegyes, erdős helyen, hol gyakran hallani a farkas-ordítást, ezt is orgonálásnak mondják, azért legtöbbször az orgonázás mellett fognak pártot.” — Bizonyos, hogy rendszeren így mondjuk: *orgonál* — mint *dudál*, *trombitál*, *dobol*, *hegedül*. De az is bizonyos, hogy *orgonáz* se hiba, mert egyaránt mondják: *furulyál* és *furulyáz*, *vacsorál* és *vacsoráz*, *babonál* és *babonáz*, továbbá *hárház*, *nótáz*, *hozsannáz*, *lármáz* stb.

P. J. Emlékezete nem csalta meg: azokat a mellékneveket, amelyeket most Szily Kálmán mint az *alkalmatos*-féle fölösleges *-at*- képzősek különös társait idéz (MNy. 4 : 469, *örömetes, keservetes*), már egyszer tárgyaltuk a Nyr-ben, még pedig éppen Sz. K.-nak az *alkalmatos* képzéséről szóló értekezésének ismertetésében, 33 : 5. Ott fölemlítettük azonkívül a palóc *gyönyörvetes*-t s most hozzátehetjük a *könyörvetest* (*keneruetest* EhrK., *könörötös* NácK.; „mint szerelmes,” jegyzi meg Toldy a NádK. szójegyzékében) és a *lyukatos likatos*-t (NySz. és MTsz., emebben *likat* fn. is 'gyér cser-erdő', egy adat, elvonás?) — Sz. K. magyarázatához még több szó is férne. Ha pl. az *alkalmatos* az ellentétes *alkalmatlan*-analógiájára keletkezett, miért nem lett a *lábat-lan* mintájára *lábatos*, vagy *fogat-lan*: *fogatos, gondatlan*: *gondatos, páratlan*: *páratos, felet-lan*: *feletes* stb. stb.? S hogy az *alkalmatos* nem szorult az *alkalmatlan*-ra, hanem lehetett valamikor néhány ilyen fölös *-at*- képzős főnevünk is: **alkalm-at*, **szerelm-el*, **irgalm-at*, a mellett szólnak nyelvemlékeinknek ilyen pleonasztikus képzései: *vitel-et* MünchK. 15b, JordK. 357, *felvitelet* ÉrdyK. 480b, *vitel-és* uo. és 489; *kivitel-és* PeerK. 142, *kérelm-és* l. NySz., *bevételés* MünchTör. Nyr. 24 : 419, *hozatalás* LevT. 1 : 171, sőt talán *tét-emény, tét-el, hit-el* stb. (Vö. TMNy. 475, 498.)

H. I. *Lanka* a Székelyföldön s az irodalomban rendszeren fűntöte lejtős (nem meredek) hegyoldalt jelent; *lankás* = lejtős.

B. T. L. Az *ö-zés* történetére nézve kétségkívül fontos lesz a kódexeknek módszeres földolgozása. Az is alig lehet kétséges, hogy az *ö-ző* nyelvjáráások *ö-ző* alakjai nem függetlenek az *ö-ző* nyj.-októl. Hogy a nyelvemlékeknek *terek*-féle írásmódja *török* ejtést jelölt (bold. Halász Ignác nézete), az nagyon kétes. *Török* lehetett szlávós ejtés, vagy támadhatott a **gërög* analógiájára, mint emez viszont *görög*g lett a *török* hatása alatt.

Beküldött kéziratok. Zolnai Gy. Képvisel és rokonai. — Csúri B. Köznyelv és népnelv. — Gagyhy D. Elrüg. — Alexics Gy. Tretina. — Szilágyi Á. Búsbeteg. — Pál A. A csángók eredetéről. — Vecsei J. Rezula.

Új könyvek és füzetek. Mohai L. Jelentéstanulmányok a másodlagos komplikációs jelentésváltozásról (Székesfehérvár, Számmer Imre). — Dézsi L. Arany János magyar irodalomtörténete (különnyomat). — Mikszáth K. Az én kortársaim (két kötet, 8 K, diszk. 12 K, Révai testv.). — Legifj. Szász Károly: Versek (Hornyánszky, 3 K). — Walter Gy. Szent Ágoston hitoktatói működése (Stephaneum). — A műveltség könyvtára. VI. A társadalom (Athenaeum, 24 K). — Hanvay Z. Falusi glosszák (Rimaszombat, Lévai Izsó). — A Társadalmi Múzeum Értesítője. Szerk. és kiadja a Társ. Múz. 1. sz. — Ifjúsági Lapok. Szerk. Vértes O. J. Budapest, VII., Dembinszky-u. 19. (Egész évre 4·80 K).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

AZ IDEGENSZERÜ KIFEJEZÉSEKRŐL.

(Vége.)

Hogy mennyire stilsztikai kérdés a nyelvhelyesség, bizonyítja a következő idézet Mikszáthtól. »Egy falusi legendában« (Az Ujság 1908-i évf.) egy közönséges falusi történetet mesél el, amely a vége felé a csodásság mezejére csap át, t. i. a történet hőse, egy kis fiu, a templom udvarában a kis Jézussal labdázik. Hire fut ennek a faluban, néhányan odamennek meggyőződni a dolog felől, s így folytatódik a történet: »Mikor pedig reszkető kezekkel *kinyitotta volna* az ajtót az egyik Bályi gyerek, az illető fehérszemélyek *bemenének* az elhagyott udvarba«. Mit láthatunk itten? *kinyitotta volna, bemenének* kétségkívül olyan latinosságok, miket a mai nyelv szokás, sőt a mai stílus is egyáltalán elkerül. S ki nem érzi, milyen nagyszerűen fokozzák a csodás, a legendai hangulatot azon a réven, hogy az ilyen stílust szoktuk meg az evangéliumokban? Bizonyos kellemes hangulat kapcsolódik hozzá, melynek fölkeltése itt helyénvaló, mert éppen az a célja az írónak. Egyebütt ez a hozzákapcsolódó hangulat kirívó volna, egyebütt tehát nem használható.

Látjuk, az érzések, esztétikai hangulatok világába vezet bennünket ez a kérdés. Ha itt folytatjuk vizsgálódásainkat, csak akkor jöhetünk tisztába azzal, mért kirívó a legtöbb barbarizmus.

Tudjuk az esztétikából, hogy a stílusok keveredése mindig fonák érzést kelt bennünk. Például gótszélű templomban a barokk oltár roppant fonák módon hat reánk. (Ilyent látni a rozsnyói székesegyházban). A gótszélű lendületes nagy vonalai, takarékos díszítése sajátos magasztos érzést kelt bennünk, melynek megvan a saját ritmusa; most ha meglátjuk a barokk oltár apró lendületű vonalait, borzasztóan gazdag aranyozását, túlhalmozódó díszítéseit: előbbi érzésünk nagyvonalu ritmusát ezek a kunkorodó vonalak megzavarják, s így támad az a kellemetlen

érzésünk. Éppen így, ha azt hallom: *jól néz ki*, ezt is hallom mellette: *er schaut gut aus*. A magyar kifejezésnek van egy melléköngéje, melyet kellemetlen hallani, azért, mert más stílusa, mint a magyar szónak. — Elmegyek a Bánk bán-hoz, roppantul bántó, mert ezt hallani mellette: *zu Bánk bán*. Éppen olyanféle érzésünk támad, mint mikor a zongora egyik kalapácsáról levált a bőröcske, s játék közben, a művészi dallamba bele-belesívít az a borzasztó zörejh hang, mikor a kalapács érce csapódik az érchúrra. Beszéd vagy írás közben mindig csak egy-egy szónak az érzéki hatását akarjuk érezni, egyszerre kettőét hallani fülsértő. Olyan ez, mint a zenében két össze nem hangolt hang. Ez pedig már nem nyelvtani szabály, hanem esztétikai. Ha most ezt a kulcsot használjuk, bizonyos kifejezések helyessége vagy helytelensége felől nem támadhat kétségünk. Amint föntebb láttuk, a nyelvtan szerint kétséges a magyar vagy idegen eredete ennek: Petur *első* jött be. Nemde nem kétséges most már a helytelensége? Elég az, hogy megvan a melléköngéje: *primus*; amint ezt kiérezttük, mindjárt tudjuk, hogy rossz; s most már mellékes, magyar-e az eredete vagy latin.

Ezzel a módszerrel meg tudunk olyan dolgokat is magyarázni, mikkel szemben eddig tehetetlenül álltunk. Igaza van Simonyi Zsigmondnak, hogy *el van utazva* teljesen helyes, kifogástalan magyar szólások analógiájára is kifejlődhetett: *meg van akadva*, *meg van indulva*, *el van romolva*. Hogy van tehát, hogy a jó magyar stílus nem veszi be mégse? Mert az szintén »tény«, hogy nem veszi be. Más magyarázata nem lehet, mint az, hogy ehhez a kifogástalan magyar eredetű szó-láshoz is hozzátapadt — hogyan, hogyan nem — az idegen melléköngéje: *er ist verreist*. Ilyen furcsaság is megeshetik. S ez az eset nem is áll magában. Hiszen a magyar szenvedő ige is magyar származású, mégis idegenszerű a derüre-borura való használata; csupán csak azért, mert gyakori ismétlődése a német és latin stílus hangulatába sodor bennünket, ahol olyan sokszor találkozunk a szenvedő alakkal. Ez a végzetes körülmény lerontja az *el van utazva* kifejezésnek még azt a mentségét is, hogy többet fejez ki, mint *elutazott*. Hogy miként fűződött hozzá ez a kellemetlen melléköngéje, külön lélektani vizsgálatot érdemelne; de ennek tudása reánk nézve most nem fontos, elég, ha érzésünk tisztán megmondja.

Most már képesek vagyunk azt is megfejtani, hogy bizonyos idegen eredetű kifejezések miért honosodhattak meg minden akadály nélkül, s miért nem rontják a stílus magyarosságát. Emlékezzünk csak arra, hogy a nyelv a fogalmak viszonyának újon meglátott mozzanatai kedviért mily szuverén módon törí át az analogiák korlátait. Ez az emberi szellem új és új diadala mindig a saját korlátain, hogy tökéletesebben tükrözödjék benne a világ képe. Erre a célra jó neki minden eszköz, egy-egy ilyen diadalában megfelel e k e z i k mindenről. Mikor hatalmába kerítette ezt a kifejezést a magyar nyelv: *jól beűt* (a vállalkozás), olyan erős volt annak a m o z z a n a t n a k hatása, mit ezzel kifejezhetett, hogy nem érezte az idegen zörejhangot. Egy erősebb érzés elnyomott egy gyöngébbet. *«Élire veri a pénzt»*, olyan hatalmas volt ennek az újon meglátott ké p n e k az érzelmi hatása, hogy hallatlanná vált az idegen kifejezésnek érzése. Ezért olyan szívós az élete ennek a rűt idegen kifejezésnek: *«nagy súlyt fektet rá»*, mert nagyon kifejező képet tükröz; de mivel ezt mégis kísérte valamelyes idegen mellékíz, hogy segít magán a legújabb magyar stílus? A *fektet* ígét kikűszöböli s helyébe teszi: *vet.* »Nagy súlyt vet rá«. Szinte látni lehetett, hogyan küzd ennél a kifejezésnél a kifejező kép hatása az idegen melléközönge hatásával. Szívós volt a küzdelem. S úgy tetszik nekem, a legutolsó esztendőkbén ért véget a harc egy kompromisszumban: az idegen kifejezésnek fele maradt meg, fele elpusztult az éleihalálküzdelembén s bevonult a kifejezésbe a: *vet.*, amely már nem kelti föl a német *legen* emlékét. Ilyen küzdelem környékezte az *el van utazva* kifejezést; itt meg az új mozzanat hatása volt gyöngébb az idegenség érzésénél s a kifejezés belepusztult a küzdelembé. Mindenűtt ilyen sokfélék a létért való harc eshetőségei; s a szók, kifejezések is éppen úgy küzdenek a létért, mint az állat- vagy növényfajok.

Ha megfigyeljük a megmagyarosodott idegenszerű kifejezéseket, azt látjuk, hogy a többségük metaforikus jellegű, a ké p n e k, az átvitelnek van legnagyobb ereje az idegen mellékíz elfeledtetésében. Végelemzésben úgy tekinthetjük ezeket, mint valami Heine-féle rövid dalnak a fordítását, mely egy hasonlaton alapul. Miért rontanák ezek a nyelvnek szerkezetét? hiszen le lehet fordítani őket a rendes magyar viszonyítások minden megtörése nélkül. Arany János sokszor haragosan tiltakozott az ilyen kifejezések megrovása ellen. S ő

volt az első, ki az érzésnek fontos szerepet juttatott ennek a kérdésnek tárgyalásában; s szerény dolgozatom nem is akar egyéb lenni, mint annak részletes megmagyarázása, amit ő egy szóval odavetett.

Ő, a magyar népnyelv leggeniálisabb alkalmazója, nagy szabadságot engedett magának ezen a téren, éppen úgy, mint Jókai, a magyar nyelv Shakespeare-je. Őnála olvassuk két helyen is ezt a kifejezést: *néz ki*, amit a mai stílus elkerül, holott a népdalba is befészkelődött. De nem merném megróni nála még ezt sem. Figyeljük csak meg, hol és miért használja őket.

Egyik hely a Nagyidai cigányokban van:

(Puk Mihály) Tántorogva lépked és nehezen halad,
Feje le van vágva, hozza hóna alatt.
Behunyott szemével oly szomorún *néz ki*.¹
Hogy csupa kín arra még reá is nézni.

Mit látunk itten? Az első, ami mindjárt szemünkbe ötlük, az, hogy itt sokkal konkrétabb értelme van, mint az általános nyelvhasználatban, itt közeledik ahhoz az értelemhez, amit a *kinéz* eredetileg fejez ki. »Kinézünk az ablakon«. Ugyanis a levágott fő ijesztő, mély szemüregére utal, melyből valóban a szó szoros értelmében *kinézni* lehet csak. A másik, ami szembeötlük, az, hogy a kifejezés használata humoros. Arany Jánosnál a szavak aláhúzásának mindig stilisztikai jelentősége is van (nemcsak értelmi); nem lehet-e kiérezni, hogy az aláhúzással ki is csúfolja ezt a kifejezést, s ezzel együtt Puk Mihályt, aztán Csórit a nagy álmodót, ki álmában látja így kinézni Puk Mihályt.

A másik hely ugyancsak szatirikus költeményben van (Vojtina levele):

S te meg nem láthatád az örömet,
Hogy néz ki nyomtatásban leveled.

Ha nem láttuk volna az előbbi példát a Nagyidai cigányokból, könnyen arra ragadtatnánk, hogy ezt a kifejezést itt megrójuk. De az élesen rávilágít erre is. Akinnek a stílus minden kis rezzenésére megrezzen az idegzete, érezheti, hogy itt határozottan fonákul hat a »kinéz«. Csak az a kérdés most, helyénvaló-e ennek a fonák érzésnek a felkeltése? Miről van itt szó? Nem valami fonák, komikus jellemvonásnak feltün-

¹ Arany is aláhúzta.

tésére szolgál? Ellentétben van a kifejezés felkeltette érzés a jellemvonás keltette érzéssel? Határozottan azt mondhatjuk, hogy erősíti, a komikus hangulat csak fokozódik általa. Ime, így válik arannyá minden, amihez Arany hozzá nyúl. A lángész felségjoga az ilyen fényes botlás, ami precedens gyanánt nem szolgálhat. Ilyent Jókainál is találhatunk. A Mire megvénülünk-ben Bálnokházy, ez az üresfejű nagy úr «*kegyragyogásu* arccal» fogadja Lórándot, a rokonát; a rejtett iróniának árulója ez a németes összetétel. Ilyenforma a köznyelvben, mikor az üres, izetlen elméskedést rossz képzésű szóval jelöljük: *elménc-ség*; mikor az ifjút egy kis lenézéssel *ifjonc*-nak mondjuk.

Összegezzük megfigyeléseink eredményét. Az idegenszerű kifejezések stilisztikai vizsgálata mire képesít bennünket? Az első, legfontosabb eredmény az, hogy kiküszöbölhettük így azokat a következetlenségeket, mire a nyelvtani megítélés kényszerített bennünket. Egységes alapra tettünk szert, az érzést tettük legfőbb bírónak ebben a kérdésben. Így voltunk csak képesek a leghatározottabban egyszersmindenkorra kimutatni az abajdoc idegenszerűségek jogosulatlanságát a magyar stílusban, amik ellen a nyelvtani érvelés már-már tehetetlenül állt; így tudtuk megértetni, miért idegenszerűek azok a kifejezések is, melyek tisztára magyar analogiák szerint képződtek, vagy amelyeknél kétes az eredet; így tudtuk megmagyarázni, miért évült el sok idegen eredetű fordulatnak az idegenszerűsége, melyek ellen az elfogult »nyelvérzék« nem akarja a hadakozást megszüntetni; így tudtuk megmagyarázni, miért helyénvaló a nagy stílművészek egy-egy olyan barbarizmusa is, melynek az idegenszerű fonák hatása egyéb körülmények között nyilvánvaló. Kiszült, hogy nem abszolút módon rontják a nyelvet az idegenszerűségek, csak a stílus egységes hangulatát bontják meg a nekik megfelelő idegen szóhasználat által; s nem azon kell vitatkozni most már, milyen eredetű a kifejezés, hanem azt kell *önmagunkon megfigyelni, mennyire kíséri valamely idegen szóhasználat érzelmi velejárója.*

Azt mondhatná valaki, hogy ezzel az új alappal éppen ellenkezőleg a fejtelenséget növeljük, ha mindenkinek a szubjektív esztétikai érzésére bízunk a döntést. Hiszen a szubjektív érzés annyiféle, ahány az ember.

Erre az ellenvetésre azt feleljük, hogy általános tapasztalás-

talat szerint mindig működik, minden időszakban, bizonyos egységes stilisztikai lelkiismeret, melynek irányát a kor nagy stílművészei adják meg. A mi legújabb emberöltőnknek irányát észrevehetjük: Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Ambrus Zoltán, Eötvös Károly adják meg, akik Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, Gyulai Pál stílusán nevedtek nagyra. S aki szorosán megfigyeli mostani nagy íróinkat, kiket említettem, láthatja, hogy stílusbeli tisztaság tekintetében azokat a lángeszű mestereket is felülmulják. Gárdonyi, Eötvös Károly stílusa tisztább, mint Jókaié, Mikszáthé, Herczeg, Ambrus prózájában kevesebb idegenszerűségeket találhatunk, mint Arany és Gyulai prózájában. (Persze, Petőfi minden emberöltőtől független). S Herczeg, Gárdonyi, Eötvös, Ambrus, akiket most legjobban olvasnak, meglepően megegyeznek azoknak az idegen szónak és szó-lásoknak elkerülésében, amikbe beleütközik az izlésünk, ha rossz vezércikkekben és sebtiben, gondatlanul megírt hírlapi tudósításokban találkozunk velük. Ők öntudatosan vagy öntudatlanul, de szinte csalahatatlan biztossággal elkerülik azt, ami nekünk, olvasóknak nem tetszik. Ebből magyarázható pl. az az érdekes jelenség a magyar irodalomban, hogy minden emberöltőnek úgyszólván új Shakespeare-fordítás kell. A Shakespeare-fordítások első korszaka volt a Kazinczy kora, a második a Kisfaludy-társaság teljes Shakespeare-kiadásának időszaka, a harmadikat most éljük, most egyenkint újra lefordítják már csaknem valamennyit, mert érzik, hogy a nagy-kiadás stílusát már a mostani közizlés nem igen veszi be. — Mi következik mindebből? Az a hihetetlenül hangzó valóság, hogy egy-egy korszakban az érzés meg izlés ellenmondó sokfélesége tulajdonképpen a mesék országába tartozik, hogy a szubjektívításban sokkal jobban megegyezhetünk, mint elméleti meggyőződéseinkben. Gondoljunk csak valami színelőadásra, pl. a *Folt, amely tisztít* utolsó jelenetében, mikor a romlott, gonosz Eurikétát megölik, mennyire egy érzés fogja el az egész színházat a megkönnyebbülésben; s színház után, mikor az érzék alól felszabadultunk, milyen heves vitája indul meg az elmebeli felfogásoknak: jogos, helyes, emberséges dolog volt-e egy védtelen leánynak a megölése? Így van ez nagyjában a stílus-érzékkel is. S ha nem is egyezünk meg minden kifejezésre vonatkozólag... A vitát lehetetlenné tettük. A vita ezután csak ennyiből állhat: »az én érzésem szerint idegenszerű

ez a szólás«, mire a másik ezt mondja: »az enyém szerint nem«. Punktum. *De gustibus non est disputandum*. Majd a *reprezentans* írók írásában eldől a kérdés. S már az is eredmény, ha megszűnik az az öblös hangú hivatkozás a csalhatatlan »nyelvérzékre«: »ezt jó magyarsággal csak így lehet mondani«. Az ilyen beszéd a stílus avatott ismerői előtt szinte tűrhetetlenül hangzik.

Talán majd ki is megy a divatból ez a szó: »*nyelvérzék*«, ami eddig egymaga bitorolta ennek a két fogalomnak a helyét: *nyelvtudás* (ami nem egészen nyelvtantudás!) és *stílusérzék*. Aki tud németül és latinul, s nagy magyar írók olvasásával megtanult jól magyarul, az egy kis stílusérzékkel megkapja a biztos sugallatot a magyarba jutott idegen szólások dolgában. A magyar tanárságra nagyfontosságú szerep jut ebben a tekintetben. A magyar tanárok nyelvtudására és stílusérzékére vár a föladat, hogy az iskolában kitarató munkával, rendszeresen dolgozzék a magyar stílusérzék fölkelésében, a rút idegenségek megéreztetésében. S tartozom azzal a kijelentéssel, hogy ebbeli munkájukban bátran fölhasználhatják az eddigi elméleti irodalmat is, mert azt az érdekes jelenséget tapasztalhatjuk, hogy eddig is érvényesült lap pangva a stílusérzék, csakhogy amit a stílusérzék jónak vagy rossznak mondott, azt nyelvtani okokkal bizonyították; s ez adott okot annyi vitára. — Ne riasszon meg senkit a Szász Zoltánok nagyképű tudálékoskodása, akik azt hiszik, hogy minden abajdoc barbarizmussal a nyelv csak gazdagszik. Nem gondolják meg ezek a vendégszereplő nyelvészek, hogy a *jól néz ki* legalább is két jó zamos kifejezést szorít ki nyelvünkéből: *jól fest, jó színben van*; ezek éppen oly kifejező átviteles szólások, mint az a rút jövevény. De ha csak egy kifejezést szorítanak is ki! Akkor se gazdagszik a magyar nyelv; ellenben bizonyos, hogy az egész emberiség szellemi kincstára szegényedik, éppen úgy, mintha Goethe olvasása teljesen elfeledtetné, kipusztítaná Petőfi műveit.

KULCSÁR GYULA.

KÉPVISEL ÉS ROKONAI.

Azt a nyelvi jelenséget, amellyel Simonyi a Nyelvőr múlt évi utolsó füzetében (433—438. l.) foglalkozott, én is figyelgetem egy idő óta, s ha már szóba került, hadd mondok el róla a magam véleményét. Simonyi »Furcsa összetételek« címe alatt tárgyalja a *képvisel*-féle szavakat, s Buzás Dezső is az összetételek rovata alá fogta volt »A divat« című nyelvhelyességi cikkében (Nyr. 37 : 315). Én azonban az efféle szók keletkezését és főképp újabban tapasztalható elszaporodását másképen fogom föl.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy azon »furcsa igék« (így nevezném inkább, mint »furcsa összetételeknek«), melyeket Simonyi három-négy évtized megfigyeléseiből a 436—438. lapokon összejegyez, legnagyobb részt — szerencsére — nem mondhatók még általános használatú, megállapodott szavaknak. Mint Simonyi maga is helyesen megjegyzi, legtöbb ilyen kifejezésünk tréfás célzattal készült, s hozzá teszem, hogy legtöbbjük pusztán alkalmi kifejezésmód, alkalmi szóalkotás, úgyhogy a nyelvész egyelőre inkább csak nyelvi jelenséget, irodalmi divatot láthat bennük, mint szókincsünknek kialakult új elemeit. Ilyenek a *gyorshajtani*, *elhadgyakorol*, *atyafilátogat*, *főszerkeszt*, *műfelháborodni* stb. A költői példák sem különbek, amelyeket Arany Aristophanesében a görög eredeti tréfás utánzataiként olvasunk, Latkóczynak anapesztusokba erőltetett *istenimádhat* kifejezéséről nem is szólva. Az a körülmény azonban, hogy oly gyakran találkozunk efféle igékkel, kétségtelenül mélyebben fekvő nyelvi ok létre figyelmeztet bennünket.

Szókincsünknek többé-kevésbé megállapodott elemei közé az ily igék közül eddig a következőket kell számítanunk: *képvisel*, *kárpótol*, *gyógykezel*, *végrendelkezik*, *gyorsír* (különösen *legyorsírni*), *számfejt*, *gondvisel*, továbbá az ezektől alaktani szempontból némileg különböző *pártfogol* és *árverez* igéket. Mindezek közül eddigi tudomásunkkal, Simonyi észrevétele szerint is, a *gondvisel* jelenik meg először az újabb nyelvfejlődésben, még pedig Kónyinál. Én azt hiszem, hogy ez nem véletlen dolog, s hogy a *gondvisel* igének elsőül jelentkezése is csak megerősítheti az ily igék keletkezéséről való nézetemet. Simonyi úgy fogja föl a *képvisel*-félék származását, hogy az első ilyen példák megalkotásakor »megtévedt, hibás nyomon

indult el a nyelvérzék, valami olyan okoskodásból, hogy ha *viselő* és *viselet* mellett van *visel* ige, akkor *képviseelő* és *képviselet* mellett is lehet *képviselet* ige* (Nyr. 37:434, és már 4:491). Ez a magyarázat valójában helyes, de nem emeli ki a szóban forgó igék keletkezésének egy nevezetes forrását, s ez szerintem abban áll, hogy az efajta szavak mind bizonyos igen gyakran használt és legtöbbször kifogástalan összetett névszóknek analogiás igei visszaképzései, amely tü-neményben nem csupán az egyszerű *viselet* : *viselő* : *visel* szavak analogiai ereje hatott, hanem éppen oly — ha nem nagyobb — mértékben az az erő is, amely az állandó használatú, megszo-kott összetételek egyes tagjait szoros egységgé szokta forrasztani. Mindjárt a legelső példa is, amely Kónyi tollán alkalmasint ösztönszerűleg született, a *gondvisel*, nézetem szerint létét annak köszönheti, hogy a régiségben fölötte közönséges összetett szók voltak a *gondviselés*, *gondviselő*, *gondviseletlen*, *gondviseletlenül* és *gondviseletlenség* (a NySz.-nak egész halom példája mutatja nagy kelendőségüket), sőt mellettük még a *gondviselet* is hallható volt. Ime öt-hat mindennapos összetett szó, amelyekben a *gond* az ő *viselő*jével, *viselés*ével, *viselet*ével és *viseletlenség*ével szoros egységgé tapadt, egytagúsága folytán mintegy elenyészett a testesebb *viselő*, *viselés*, *viselet*, *viseletlen*, *viseletlenség* szavak mellett, vagyis az összetételnek az a tü-neménye állt be, amelyben az előtag nyelvérzékünkre nézve elveszti önállóságát (vö. *rúgkapálok*, *rúgkapálsz*, jobban mondva, azaz jobban írva: *rúkkapálok* stb. a leggyakrabban használt 3. személyű *rúgkapál* hatása alatt, az eredetibb, szétbontott *rúgok-kapálok* helyett). És ha már a *gondviseletlen*, *gondviseletlenül*, *gondviseletlenség* szók is annyira járatosak voltak, csudálkozhatunk-e, föntebbi észrevételeink után, ha Kónyi öntudatlanul visszaképezett, elvont belőlük egy *gondvisel* igét, annyival inkább, mert a most említett névszók annyira emlékeztetnek a jelentés szempontjából is közel álló *neveletlen*, *neveletlenül*, *neveletlenség* szavakra, amelyek mellett ott áll s analogiául kínálva kínálkozik az alapszó: *nevel*. (*Neveletlen* : *nevel* = *gondviseletlen* : *gondvisel*.)

Igy született a *gondviselés* (stb.) kegyéből a *gondvisel* ige, a nyelvtudós szerint hibás analogiára, »megtévedt, hibás nyomon«, az író tollán azonban egy hatalmas nyelvi jelenségnek, a szóösszetételnek ereje folytán s az analogia örök törvénye

szerint. Hogy ez az analogia az elmélkedő nyelvész szemében »hibás« volt, az mit sem tehet, hiszen az analogiás alakulások nagy része »hibás« analogiából származik. Ha pedig már megvolt és közhasználatú lett a *gondvisel* szó, egymaga is példát teremthetett volna hasonló igék keletkezésére, amint ilyesmit az analogiák történetében nem egyszer tapasztalunk is. Így vonta például maga után az egyetlen *kettőnk* a *hármónk*-at, *négyőnk*-et, *ötőnk*-et, szóval: *valamennyiőnket*, stb.

Ámde nincs is szükségünk arra a magyarázatra, hogy a legrégebbről kimutatható *gondvisel* szó adott legyen létet a többi hasonló igéknek; előtámadhattak ezek közvetlenül azon erők hatása alatt is, amelyek a *gondvisel*-t is teremtették. Hogy a *gondvisel* szolgált volna pusztán mintául a többieknek, már azért sem merném állítani, mert nem tudom, mennyire volt ez a szó közhasználatban. A NyUSz. csupán annyit tud róla, hogy — úgy látszik — Kónyinál bukkan föl először. De nevezetes, hogy sem Czuczor-Fogarasiban, sem a nagyobbára belőle kiírogatott Ballagi-féle Teljes Szótárban (1867), sőt a mindent lajstromozni hivatott akadémiai Címszó-jegyzékben (1899) sincs följegyezve. Pedig élnie kellett, hiszen a Nyelvőr, amint emlékszem, igen sokszor meg-megróttá. Nyilván fogott rajta a szó, mert Kelemen Bélának neologias hajlamú Kézi Szótára (1904) sem veszi föl, s ami még többet jelent, Simonyi sem említi már föl Helyes magyarsága (1903) szójegyzékében, holott Anti-barbarusa (1879) külön cikkben róttá volt meg, Szász Károlyból mutatva ki használatát.

Legjobban a *képvisel* és *kárpótol* igék gyökereztek meg irodalmi és társalgási nyelvünkben, s keletkezésüket és elterjedésüket ugyanazon nyelvi jelenségek magyarázzák meg, amelyek a *gondvisel* igéét: a fölötte gyakran használt *képviselő*, *képviselet*, *képviseleti*, *képviselés* és a *kárpótlás* mint erősen egybeforrt összetételek hatottak vissza akként, hogy belőlük a nyelvérzék a *képvisel* és *kárpótol* alapszavakat elvonta, viszszaképezte. Ezek már CzF.-ban is megtalálhatók. Hasonló elvonások: *gyógykezel*, valószínűleg a *gyógykezelés* összetételből, amely egyébként az erőszakosan elvont *gyógy*-gyal van alkotva; *számfejt* (a NyUSz. nem tud róla), a sűrűn használt és kifogástalan *számfejtés*, *számfejtő* szavakból; *végrendelkezik*, az alig kifogásolható *végrendelkezés*-ből, s én még a *vendégszerepel* igének erős meggyökerezését is hajlandó vagyok az

összetételnek is érezhető *vendég-szereplés* visszahatásából magyarázni, noha voltaképen a *vendégszerep* továbbképzése útján keletkezett.

Már a *pártfogol* és *árverez* igék keletkezése nem ilyen egyszerű, mert sem a régi *pártfogó*-ból és az úgylátszik újabb eredetű *pártfogás*-ból a *pártfogol*, sem a nyelvújítás alkotta *árverés*-ből az *árverez* közvetlenül nem származhatott. Ilyenek származása módjának kiderítését a Nyelvújítás Szótárától várnök, ha ez nem csak az első előfordulás bizonytalan értékű megállapítását tekintené legtöbbször föladatának. A két szónak egyike sincs e szótárban megmagyarázva. Az *árverez*-nek -z képzőjére magam sem tudom micsoda analogia vezette a nyelvújítókat. De erről adjanak számot ők maguk, akik sokszor bizony minden kimutatható minta nélkül gyártották szavaikat és alakjaikat. A *pártfogol*-nak -l képzőjét a *pártfogás*-nak elvonható tövével szemben talán a *számadol*, népiesen *számodol* igének a *számadás*-hoz való viszonya, vagy a *pártfogás* mellett meglevő rokonértelmű *pártol* igének hatása tenné érthetővé.

A *képvisel*-féle igék keletkezésével rokon az a jelenség, hogy néhány -ás -és képzős igei névszónknak szabályos összetételéből analogia útján olyan összetételes melléknevek keletkeznek, melyeknek utótagját -ó -ő képzős igenév teszi. Ilyen a szabályos *népfölkelés*-ből visszaképzés és analogia útján támadt *népfölkelő*; továbbá *rokonézés* mellett *rokonéző* (pl. »rokonéző érdeklődés« Bpesti Hirlap 1908. X. 4. sz. 5. l. és egyébütt); *önmegalázkodás*-ból *önmegalázkodó* (»a vallásos érziület önmegalázkodó indulata« Bp. Szemle 1899. jún. füz. 354. l.); *közélelmezés* visszahatásából «közélelmező ügyosztály» (Bp. Hirlap 1908. XI. 22. sz. 18. l.), továbbá *részvéltatógató* (amelynél csak emlékezetemre hivatkozhatom), a különben összetételnek is erősen újszerű *részvéltatógató* visszahatásaként.

Itt Csapodival szemben (Nyr. 19:285) meg kell jegyezni, hogy a *népfölkelő* nem egészen olyan kifejezés, mint az *országgyűlő* volna az *országgyűlés* visszaképzésekép, mert *gyűlő* önálló személyfogalmunk nincs, míg a *népfölkelő* mellett megvolt és megvan az egyszerű *fölkelő* is, amely az analogiában szerepet is játszott (*fölkelés* : *fölkelő* = *népfölkelés* : *népfölkelő*). De általánosságban is alaptalannak tartom nyelvhelyesség kérdésében az olyan ellenvetéseket, amelyek kialakult formák és kifejezések helytelenségét hasonló, de ki nem alakult

formák és kifejezések szokatlanságával s ennél fogva helytelenségével akarják eldönteni. Az *országgyűlő* föltétlenül hibás szó volna, mert nincs meg, és nyelvérzékünk semmi szükségét nem érzi; míg a *rokonérző*, *önmegalázkodó* és hasonló kifejezéseket önkéntelenül alkotja az irodalmi nyelvérzék, amely természetesen nem lehet azonos a népi nyelvérzékkel. A *-cska* *-cske* például élő kicsinyítő képző, amely kivételesen egyik névmásunkhoz is hozzátapadt: *magácska*. Nem mondhatná-e valaki (a tájékozatlanságból túlzó ortologia nálunk nem szokatlan dolog), hogy *magácska* helytelen alak, éppen olyan helytelen, mint ezek volna: *énecske*, *técske*, *ócske* stb. Ez utóbbiak föltétlenül hibásak volna, de csupán azért, mert nem fejlődtek ki, hiszen kifejlődésükre szükség sincsen. A *magácska* alak azonban hogy létrejött, egészen természetes, mert akit magázunk, azt inkább szoktuk becézgetni, mint akit *te*-nek szólítunk; a megszólításul nem használt *én* és *ő* névmásoknál pedig természetesen semmi szükség sincsen becéző alakra. A *maga* szónak az alakja is igen alkalmas volt a kicsinyítő képző fölvételére (vö. *mama* : *mamácska* ; *anya* : *anyácska* ; *apa* : *apácska* ; továbbá keresztnevekben : *Annácska*, *Irmácska* stb.), míg a megszólító *te* egytagú voltánál fogva alig talál az eleven nyelvérzékben elég analógiát. Kíérezhető ilyen kicsinyítésünk jóformán csak: *fácska* és *szócska*, amelyek azonban jelentésüknél fogva sokkal távolabb állanak a *te* megszólítástól, semhogy alakjára hatással lehettek volna; míg az *apa*, *anya*, meg a női keresztnevek, melyeknek *-cska* képzős becézései megvannak, a *maga* megszólításhoz közel állanak, sőt együtt is járnak vele; a *nőcske* sem hathatott a *te*-re, a *jócska*-ról, *ócska*-ról meg csak a nyelvész tudja már, hogy a *jó* és *ó* kicsinyítései. Az *országgyűlő* és hasonló alakok lehetetlensége éppoly kevésbé dönthet a bizonyos analógiák útján szükségszerűleg és önként támadt kifejezések helyességében, mint ahogy nem lehetett az ötvenes években a *bennünket*, *benneteket* ellen azt a tudákos ellenvetést elfogadni, hogy, ha ezek helyesek, akkor a *tőlünket*, *velünket*, *nekünket* stb. is helyesek volna. Ez utóbbiak nem fejlődtek ki, mert nem volt ok a kifejlődésükre, míg a *bennünket* és *benneteket* névmásokat, bármily furcsa alakok is, természetes szükség és természetes analogia hozta létre (l. Budenz-Album 140).

De hadd említék föl még egy pár hasonló szóalakulást,

amelyet az összetétel ereje az analogiától támogatva hozott létre, s amelyeken az én irodalmi nyelvérzékem nem ütközött meg: »Csúnya baján *kárörvendez* egész Európa« (Kozma Andor versében, Pesti Hírlap 1900 jan. 28, Simonyi is idézi egyébként ezt az igét), — a *káröröm* hatása az *örvendez* igére. »A *szócsatározó* s tenni nem tevő sváb legények haszontalanságán mulat« (Oláh Gábor cikkéből, Bp. Hírlap 1908 dec. 25, 63. l.), — a *szócsata* összetétel hatása a *csatároz* igére, vagy a »szócsatázás« gondolatának a *csatározással* való kapcsolódása. »Le a sugárral, mely oda villan, Könnyü kedéllyel és *aranyifjan*« (Bárd Miklós versében, Bp. Hírlap 1908 nov. 8), — elvonás a kifogástalan *arany ifjuság* kifejezésből, az *ifjuság*: *ifjú* analogiáján. S ahogy ez az *aranyifjú* született az *aranyifjuság* ölen, úgy szülte szerintem a *baljóst* is a *baljósokat*; sőt a *tüdőbetegeken*, *gyomorbetegeken* stb. is megesik a szívem, tudván, hogy elnevezésük, vagy legalább nevük elterjedése a magukban véve kifogástalan összetételű *tüdő-betegség*, *gyomor-betegség* stb. szavaknak köszönhető.

Mikor azonban néhány elterjedt sajtáságos szavunkat a fentebbiek szerint megmagyarázni iparkodtam, eszem ágában sincs kész szavakul elismerni mindazokat az újságírói szellemességtől sugallott kifejezésmódokat, amelyeket Simonyi összejegyzett, legkevésbé pedig Rákosi Jenőnek alkalmi szavát, a *felnőttekoltatunk*-ot, amely már nem is összetett szóból van tovább lendítve, mint előzője, a *népoltatunk* (< *népoltatás*), hanem egyenesen egy jelzős szerkezetből: *felnőttek oktatása*. Én nem félttem irodalmi nyelvünket, s azt hiszem, hogy az efféle igék közül vajmi kevés fog meggyökerezni s olyan elfogadott szavunkká válni, mint a *képvisel* szó.

ZOLNAI GYULA.

A JELENTÉSTANNAK EGY ÚJ IRÁNYÁRÓL.

A jelentéstanban tagadják a hangtörvényekkel egyenlő-rangu törvények létezését. Érdekes erre vonatkozólag A. Thomas-nak, a kiváló romanistának véleménye: Il y a des lois en phonétique, et c' est pour cela que la phonétique doit être considéré comme une science, au sens rigoureux du mot. Il n'y a pas de lois en sémantique, et l'on conçoit difficilement qu'il puisse jamais y en avoir. Mais si la sémantique n'est pas

à proprement parler une science, c'est une spéculation sans laquelle la science demeurerait incomplète.¹ De a jelentésváltozások öntudattalanságának elvéből, mely a jelenkori nyelvészet egyik alapigazsága,² következik, az öntudatlan működésnek pszichikai törvényei lévén, hogy a jelentésváltozások törvényszerűségére is világot vethetünk. Thumb és Marbe könyvének (*Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung*. Leipzig, 1901.) megjelenésekor, mely éppen az asszociáció-kapcsolat s ezzel valami asszociáció-bázis megállapítását célozta, merültek föl újból ezek a kérdések (ism. I. Gombocz, *Nyr.* 31:160, és Rubinyi, *Nyelvtudomány* 2:32). Ilyféle törvények megállapítása eddig hiábavaló volt, vö. Schuchardt (*Literaturblatt für germ. u. rom. Ph.* 23:394.): Demnach könnte ich... was er [Thumb] gegen den Schluss hin sagt, nur als einen schönen Traum betrachten: »Das weitere Problem, unter welchen Bedingungen geläufige Association sprachliche Wirkungen erzielen muss, also die Frage nach der 'Ausnahmslosigkeit der Analogiebildungen' kann erst dann mit Erfolg bearbeitet werden, wenn einmal ein reiches Material sprachphysiologischer Elemente zu Gebote steht«.

A jelentéstannak ezen vitás kérdései közé új gondolatot dobott mostanában A. Meillet, a jeles indogermanista, s különösen a szláv és örmény nyelvek bűvára, kinek új csapáson haladó összehasonlító idg. kézikönyve fordította feléje a indogermanisták közfigyelmét,³ s neki talán sikerült vagy sikerülni fog állandó jelentéstani törvények megállapítása. A Collège de France-on, 1906 februárjában tartott székfoglaló előadásán, mellyel a Bréalnak, az összehasonlító nyelvészet tanárának örökét foglalta el, vázolta új elméletét. Egy-két gondolatot kiemelünk innen, az egész előadás különben megjelent a *Revue des Idées* 1906. évfolyamának 296—308. lapjain.

— Minden nyelvi tényt, mondja ott, nem lehet a szervek anatómiai szerkezetével, sem ezek működésével megmagyarázni, a pszichikai működéssel sem, mert ezek állandók lévén, mindenütt ugyanazok, tehát nem foglalják magukban a változás elvét. De van egy olyan elem, melynek különböző körülményei állandó, vagy gyors vagy lassú változásokat hoznak létre,

¹ Nouveaux essais de philologie française 28. — ² Gombocz: A jelenkori nyelvészet alapelvei 8. — ³ Ismertetését I. Schmidt Henrikától, *NyK.* 35:101.; ² 1907.

ez a társadalom strukturája. A nyelv önálló intézmény, fejlődésének általános föltételeit a nyelvtudomány van hivatva meghatározni, megvannak azután anatómiai, fiziológiai és pszichikai föltételei, melyeket az illető tudományok fejtenek ki s melyeknek tekintetbevétele fontos az általános nyelvészet törvényeinek megállapításakor, de végeredményben a nyelv szociális intézmény, ebből következik, hogy a nyelv tudománya társadalmi tudomány, és az egyetlen változó elem, amelynek segítségével a nyelvi változásokról számot adhatunk, a szociális változás, amelynek a nyelvi változások közvetlen, de főleg közvetett következményei. Ebből nem szabad azt gondolni, hogy ezzel a történelmi fölfogásra tértünk vissza, mert ha a történet hat is a társadalmi változásokra, ezeket nem egyedül a történeti tények idézik elő. Meg kell határozni, milyen szociális szervezetnek, milyen nyelvi szerkezet felel meg és mi módon felelnek meg a nyelvszerkezet változásai a szociális szervezet változásainak.

Fölolvasását így végzi:

Ha ugyan még kevés is az erre vonatkozó kutatás, az új problémákat mégis megjelölhetjük. A XIX. század a történelem százada volt: a történeti alapra helyezkedett nyelvtudománynak bámulatos eredményei voltak, a társadalmi tudományok most alakulnak ki: a nyelvtudománynak is ott kell helyet foglalnia. A nyelvi problémákat szociális problémáknak kell fölfognunk.

A nyelvi tények illetén fölfogását, melyet itt vázlatosan megjelölt, részletesen és példákkal megvilágítva fejtegette a Durkheim szerkesztésében megjelenő *L' Année sociologique* c. évkönyv 9. kötetében. Ezt az értekezést ismertetjük itt kivonatossan, lehetőleg magyar példákkal megtoldva.

A nyelv első föltétele az emberi társadalmak létezése, a nyelv tehát szociális tény. Durkheimnak, a kiváló francia szociológusnak meghatározása a szociális tényekre: az egyénenkívüliség és a kényszer (*coercitio*) a nyelvre is áll. A nyelv léte független a beszélő egyénektől s bár ezen egyének összeségén kívül semmi valósága nem lenne, mindegyiktől külön álló, amit az mutat, hogy egyiktől sem függ megváltoztatása, és hogy minden, a közszokástól való eltávolodás reakciót okoz (primitív fokon a nevetségessé válást). Mindezek ellenére a nyelvtudomány távol maradt a szociológiai kutatásoktól, sőt a szociális

környezet rendszeres tekintetbevételétől, amelyben a nyelv fejlődik. Ezt Meillet a nyelvészet genetikus történetéből magyarázza, a nyelv tanulmányozásának első célja ugyanis gyakorlati volt, s először a konkrét tényeket vették szemügyre: kiejtést, szókat, grammatikai formákat és mondatok elrendezését és nem a nyelvfejlődés processzusait. Ezzel a nyelvészet ugyan objektív és módszeres tudomány lett, abban az időben, midőn a társadalmi tudományok vagy egyáltalában nem léteztek, vagy csak homályos ideológiák voltak, de az okok kutatását elhanyagolták.

Nagy lépést tettek akkor, mikor a régi nyelvtant szűk keretéből kiemelték és egyrészt az artikuláció anatómiai és fiziológiai föltételeit, másrészt azokat a pszichikai jelenségeket határozták meg, melyek a nyelvben közreműködtek. A folyamatok, amelyekkel a nyelv tényei bekövetkeznek, részben megvilágosodtak, de az okok ismeretlenek maradtak, jobban kísérjük a nyelv fejlődését, de továbbra is ismeretlenek maradtak számunkra azok az akciók, melyek az újítást és megőrzést, vagyis a nyelv történetét határozzák meg. Ha tehát a nyelv fejlődésének környezete szociális környezet, ha a nyelv tárgya a szociális viszonyok elősegítése, s ha a nyelv határai a szociális csoportosulások határaival egybeesnek, előrelátható, hogy a nyelvtények okainak is szociális természetűeknek kell lenniök és csak a szociális tények segítségével helyettesíthetjük a nyers tények vizsgálatát a folyamat vizsgálatával, vagyis a dolgok vizsgálatát az akciók vizsgálatával, az összetett jelenségek közötti kapcsolatok megállapítását a viszonylag egyszerű tények elemzésével, mindegyiket beállítva saját fejlődésébe. Így észre fogjuk venni, hogy az azonosnak látszó jelenségek különeműek a valóságban. Pl. a fr. *wε* (írva *oi*) > *wa* (mely utóbbi a XVIII. század folyamán lett általános) hangváltozás Párizsban önkéntes hangtani folyamat eredménye, mely az egyénektől indult ki, de Franciaország többi részén már az eltanulás eredménye. Ezt a két jelenséget el kell tehát választani egymástól, az első esetben önkéntes (spontán) hangváltozással van dolgunk, melynek fiziológiai okait eléggé kifejtették már, míg a másik esetben a helyi beszédeknek a köznyelvvvel való helyettesítése áll elő, mely a kis helyi nyelveknek a civilizáció nagy nyelveivel való helyettesítésének típusába tartozik.

A nyelvtényeknek az a csoportja, ahol a szociális okok

hatása a legbiztosabban megállapítható, a jelentésváltozásoké. A jelentéstanban az első fölfogás a logikai volt: a jelentésváltozásokat metaforáknak fogták föl. Bréal Essai de Sémantique-jában már pszichikai és szociális okokat is fölfedett, de teljesen még nem fejtette ki rendszerét. Wundt a Sprache-ban a logikai a priori-főosztásokat az asszociációkkal és apperpepciókkal helyettesíti. De maga Wundt sem tagadja, hogy az asszociáció távol van attól, hogy mindent megmagyarázzon. Hogy befejezett elméletté nem fejlődött a jelentéstan, oka, hogy a szók történetét nem kísérték kellő figyelemmel, s hogy ebből nem vonták le az elveket.

A jelentésváltozást előidéző folyamatok előtt figyelmet kell fordítani arra, hogy ezek mindig más okokkal karöltve járnak. Fontos először a nyelv átvitelének *diszkontinuitása*.¹ A gyermek nem kap kész nyelvet, teljességében alakítania kell ezt azok után, amiket hall, gyakran megtörténik tehát, hogy a kiejtés néhány finomságát, vagy a nyelvtan némely különösségét nem veszi észre, vagy másképp fogja föl, és újításokat visz a nyelvbe. Ha pl. a fölnöttek valamely szót rendes jelentésén kívül, mely dominál bennük, különös jelentésben is használnak, ez a szókatlan jelentés ragadja meg a gyermekeket s náluk ez válik rendessé. Pl. a francia *soûl* eredeti jelentése 'jóllakott', később az erős *ivre* 'részeg' szót elkerülve 'itallal jóllakott' vagyis 'ittas' értelemben is használták. Ez a ritkább használat maradt meg a gyermekek emlékezetében, általánossá lett, úgyannyira, hogy most már a *soûl* szó az erősebb, s az *ivre* a finomabb. A diszkontinuitással persze nem tudunk mindent megmagyarázni, de legalább minden nyelvi változás lehetőségét és módozatát meghatározza. Másik jelentős körülmény a hangváltozásnál, hogy a kimondott vagy leírt szó sohasem ébreszti föl bennünk annak a tárgynak vagy cselekvésnek valódi képét, amit jelöl, csak olyan képzet irányába tereli figyelmünket, amit a szó jelölte tárgy percepciója ébresztene föl. Természetes, hogy a halvány és kis kép maga is alá van vetve a változásnak nagy ellenállás nélkül. Az *alak és használat változásai* is magával vonják közvetve a jelentésnek megváltozását. Ameddig egy szó származékaihoz szorosan csatolódik, a típus értéke őrzi a szó jelentését, de ha a szócsoport szétesik, a szók készek a

¹ Az újgrammatikusok elmélete, I. Gomboz i. m. 22. l.

különböző behatásoknak engedni. Pl. a *vivus* 'élő' szóhoz a római nyelvérzék közel érezte a *vivere* és *vita* szókat; jelentését tehát nem vesztette el. De azóta, hogy a fr. *vif* alakilag elvált a *vivre* és *vie* szóktól, az 'élénk' jelentés árnyalat kerekedett felül, mely különben mellékesen a latinban is megvolt. Más példa: *tegmen* szokásos képzésmódja folytán elválaszthatatlan a *tegere* igetőtől, meg is maradt 'takaró' jelentése; *tectum* képzésmódja nem termékeny, jelentése 'tető' már specializáltabb; *tegula* képzése holt, jelentése tehát még távolabb áll: 'cserépszindely'; végül *toga*-nak, melynek képzése nagyon régi, egészen távoli jelentése van: egy (takaró) ruhadarabot jelent. Latinban a *captivus* szorosán összefüggött a *capere*, *captus*-szal, 'fogoly' jelentését megőrizte. A román nyelvekben a *capere* ige nincs meg, úgy hogy a *captivus* jelentése a konzerváló ige hiányában elváltozott, olasz *cattivo* 'rossz', fr. *chétif* 'gyenge, hitvány'. A magyarban például *fulánk* jelentésében, melynek eredetileg valami fúró eszközt kellett jelentenie, nem érezzük a 'furas' képzetet, mivel a *fúr* igetőtől (< fúl R.) elvált (Sim. MNyelv² 356). Vagy az *állat* az *-at et* képző termékletlensége folytán az eredeti 'status' jelentésből 'statura'-n és 'res'-en keresztül 'animal'-lá fejlődött.¹

A nyelv átvitelének diszkontinuitása, a tárgyak és cselekvések képeinek homályos fölidézése és az egyes szók izolálása, csak a jelentésváltozás lehetőségét állapítják meg, de nem képesek meghatározni: szükséges körülmények, de nem elégséges körülmények. Az általános okokat három, egymástól jól elválasztható típusra vihetjük vissza.

Vannak a mondat szerkezetéből eredő változások; némely mondatban valamely szó speciális szerepet játszik, pl. *homme* 'ember', *chose* 'dolog' teljesen határozatlan értelemben van, vagyis amint mondtuk, a szók nem idézik föl a hozzájuk kapcsolt tárgyak képét, vö. fr. *on* < *homo*, ném. *man* ~ *mann* 'ember'. A franciában a megelőző *ne* (< *nec*) hatása alatt, lat. *passum* > fr. *pas*, *ne* .. *pas* 'nem'; lat. *rem* > fr. *rien*, *ne* .. *rien* 'semmi'; lat. *personam* > fr. *personne*, *ne* ... *personne* 'senki'; lat. *punctum* > fr. *point*, *ne* ... *point* 'egyáltalában nem', tagadó értelmet vett föl az eredeti állító helyett, sőt az argotban

¹ Az izolálódást az újgramatikusok a jelentéskéjlődés következményének fogták föl. Gombocz i. m. 32. l. Wundt *korrelatív jelentésváltozás*-a az izolálódáshoz hasonló dolog, vö. *Völkpsychologie*? I. 2 : 452. és Gombocz: *Nyelvtörténet és lélektan* 52. sk. 1.

és a társalgás nyelvében magukban is tagadók. M.-ban számtalan esetet idézhetünk: *akár* (< *akár-ol — *akár-ol 'akarod', Sim. MKötőszók 227.) vagy a névutók közül pl. *mellettem* tkp. a. m. mellemen, vö. *nyakunkon a török* s efféle kif. (Sim. M. Hat. 2: 78) stb. Látjuk tehát, hogy ezek a tisztán nyelvi folyamatok nem új jelentéseket alkotnak, hanem az önálló szókat egyszerű nyelvtani eszközzé alakítják át.

Viszont gramatikai kategóriák is hatnak valamely szó átalakítására, bár nagyon ritkán, pl. *homo* emberi lényt jelentett nemi különbség nélkül, de mivel alakja hímnemű volt, a román nyelvekben eredeti jelentése mellett 'férfi' jelentése is kifejlődött. L. pl. gör. *idein*, aor. 'látni', *oida* perf. 'tudok', szlávban hasonlókép *viděti* 'látni' es *veděti* 'tudni', az aoristos egyszerű észrevevést jelez, míg a perfektum előbb lefolyt cselekvést jelöl, s ehhez illik a 'tudni' jelentés.

A jelentésváltozásoknak második csoportja, ahol a szók kifejezte fogalmak változnak. A fr. *père* és *mère* az idg. atyát és anyát jelentő szók folytatásai, mégis nem jelentik teljesen ugyanazt, amit idg. megfelelőik. Az idg. szók inkább a szociális viszonyt, mint a fiziológiai értelemben vett apaságot és anyaságot jelölték, ez utóbbit a latin pl. *genitor*, *-trix*-szel fejezte ki. De az idg. patriarkális család megszűnése után az atya és anya nevét fiziológiai értelemben vették, azóta már a fr. nyelvjárási alakok az állatok himjét és nőtényét jelentik, az 'atya' s 'anya' kifejezésére az irodalmi formát használják. A m. *hatos* eredetileg 6 krajcárost jelentett, azután 10 krajcár, most 20 fillér értékű. A név megmaradt, a fogalom változott. Hasonlókép *hadnagy*. Eredeti jelentése 'dux', majd 'hauptmann', most a legalacsonyabbfoku tisztet jelenti.

A jelentésfejlődés a szociális és házi szervezetet is visszatükrözi. Pl. a 'künt'-et jelentő szó, a kapu nevéből jön, lat. *foras*, *foris*, görög *δὲξασθε*, örm. *durs*, perzsa *dar* és pl. 'künt' értelemben azt mondják: 'a mezőn', vagyis a házon kívül, az ír nyelvben *immag* 'künt' (< *mag* mező), gall *i maes* 'künt' (*méaz* mező), litv. *laukan* u. a. (*laukas* mező). Ezek oly családokban voltak használatosak, melyek a szociális egységet, a családi zárt szervezetet mindennel szembehelyezték, ami künt volt, pl. a mezőkkel. Vagy pl. *sponsa* 'igéret' a latinban 'jegyes', a román nyelvekben már 'feleség' értelemben van (fr. *épouse*), (*spondeo* a leánykérőnek adott rituális felelet az atya részéről).

És itt újabb tétellel van dolgunk: az egy nyelvet beszélő emberek szétozlása elkülönült csoportokba, a különbözőség (heterogenitás) magyaráz meg sok jelentésváltozást. Az emberek elkülönített csoportokba való szétválásának hatását a nyelvre már Bréal észrevette. A főjelenség az, hogy egy-egy szó, melynek az egész társadalom nyelvében tág jelentése van, a társadalom keretében, kisebb csoportokban megszorított jelentéssel szerepel. Minden ember másképp használja a nyelv anyagát, pl. *operáció*, orvos, katona, pénzügyi ember, matematikus mind mást ért rajta.¹ De olyan csoportok, melyekben a szók értelme specializálódik, nemcsak az egyhivatású emberek csoportja, hanem mindazon egyéneké, kik társas viszonyban vannak egymással, és az egyes szók jelentését a hozzáfűződő fogalmak asszociációja határozza meg. Pl. a nők csoportja nem egyenlő a férfiakéval, az *öltözködni* szónak pl. más árnyalata van a nőknél ('jól öltözködik') és más a férfiak beszédében. A kaszárnyának, a diák- és sporttársaságnak megvan a maguk műnyelve ('osztálynyelve, csoportnyelve'), érdekes, hogy egyidejűleg vagy folytatólagosan több csoporthoz tartozó egyének különböző befolyásoknak vetik alá magukat. Az egyes mestersegek nyelvében számtalan metaforát veszünk észre: *daru*, *bak*, *csiga*.

(Vége következik.)

BARANYAI ZOLTÁN.

EGYETÉRTÉS.

Az *egyetértés*ben az a nevezetes, hogy az *-ás*-képzős összetételnek első tagja tárgyragos, holott pl. a szénagyűjtés nem *szénátgyűjtés*, a levélírás nem *leveletírás* stb. Mai nyelvünkől legfőlebb még egy-két ilyen szót említhetünk, de azok nem annyira közkeletűek: *nagyothallás*, *örtállás*, *ellentállás* (rendesen *őrállás*, *ellenállás*)² s a német példára alkotott *jótállás* e h. kezeskedés, kezesesség, szavatosság. Mindezeket tulajdonképp így kell elemeznünk: *egyterért-és*, *ellentáll-ás*, nem pedig *egyter-értés*, *ellent-állás*. De nevezetes, hogy a régibb nyelvben az utóbbi módon elemezték és sokkal szabadabban

¹ Vö. az újgrammatikusok alkalmi jelentés-elméletét. Gombocz: A jelenkori nyelvészet alapelvei 20. l.

² *Ört áll* és *ellent-áll* eredetileg nem tárgyesittel voltak értve, hanem valószínűleg csak a helyragos *helyt-áll*-félék mintájára keletkeztek, de utóbb «eltolódott» a jelentésük és keletkeztek ilyen kétségtelen tárgyesetek is: *megállja a sarat*. A szerk.

és sűrűbben éltek velük; leggyakrabban találjuk kódexeinkben, de sokszor olvassuk még később is, pl. Geleji Katona István-nál és Kisfaludy Sándornál, néha újabb írónknál is. Ilyen kifejezés volt régebben a *nagyotalítás*¹ (*nagyot alít* = sokat tart maga felől; vö. még »a maga tudóssága felől való *nagyot tartás*» Sipos: Ó és új magyar) s talán a *különbetértés*, az egyetértésnek ellentéte ('dissensio' MA). Geleji Katona műszókat is alkotott ilyen módon: *azont-szólás* (tautologia), továbbá *bótút-szedés* (Titkok titka 2. k.), *személyt-válogatás* (uo. 2:1345) stb. (sőt *bűnt-bocsánat* 3:6.) — Más példák:

Erszébet asszonyt meglátogatásáról (TihK). Egymást apolgatások szőnetlen (uo. 327). Imádlak az töviskoronát fejedbe viseléséért (PozsK. 17), pokolba szállatodért és foglyokat szabadétásodért (18). Tanúságot vehetünk sz. András apostolnak úr Jézust követéséből (ÉrdyK. 146 b). Az ő nyakát elvágásnak előtte (DebrK. 9). Szulimán indulása, királ fiát meglátása (Tin. 7). Harmad nap meglátják az én halálomat, az én istenemet megtagadásomat, az ő haragjának éneám várását (RMK. 6:123; az utolsó kifejezés módjára az előbbi is így lehetne: az én istenemnek megtagadását). De tekénts meg Krisztusnak méltóságát, szent fiadnak keresztfán ként vallását (uo. 257). Hítet-adás (Gyöngy. KJ. 2:9:5). Jejuna et frigida calumnia; szemtelenül, orca nélkül valakire valamit fogás (PPBl.). Hire volt, hogy elevenen ment [a halottnak] Lórának melleje; Lórát szoros ölelése volt e hírne kútfeje (KisfS. Somlyó 3:123). Már kész Gyula a csatát elkezdésre (KisfS. Gyula 5:56). Pört-igazítás (Ungvárnémeti Tóth L. Vers. 44). Az idegen neveket leírás (uo. 196, s hasonlók többször). Sok esetben többet ér a sokat-gondolkozás a sokat-tanuláznál (Imre S. Néphumor 34). Iszonyu betegséggé vált az álmokat-látás nyavalyája (Jókai: Vadon vir.¹ 2:42). Azzal nagy »kezet-lábat csókolás« mellett kiment a cselédek ajtaján (Jókai: Fekete vér I. 7. fej.).

Névmás-tárggyal: Ellene járunk mindenben szerzésének, ezzel adunk okot minket büntetésének (RMK. 6:83). Az ő engem bosszantása közelíti az én halálomat (Apor P. Lev. 1:366). — Tagadással: Vádolom én bűnomet egyháznak hét szentségét nem tiszteltembe (VirgK. 12).

Itt tehát az igéből képezett főnév — az igenevek módjára — követi az illető ige szerkezetét: '*ő engem bosszant*' — '*az ő engem bosszantása*'. Ugyanilyen fejlődést találunk itt-ott más nyelvekben is, pl. a legrégebb latinságban s a középfelnémetben, de sehol se oly gyakran, mint a régi szlávtságban. Miklosich összehasonlító szláv mondattanában olvassuk: »Das substantivum verbale hat die rection des verbum, welche jetzt nur noch in zahlreichen resten aus alter zeit.. nachgewiesen

¹ Ezt is G. Katona könyvéből idézi a NySz.; *nagyot alít* ma is megvan a népnyelven, l. MTsz. (*nagyotalánítani* a régi Tsz-ban hiba).

werden kann: altslov. *po prijětij mi otŭ boga velikyj darŭ*, wörtlich etwa: post acceptionem meam [a deo] magnum donum, d. i. postquam magnum d. accepi . . ; lat. *quid tibi hanc curatio est rem?* Plautus« (Mikl. 880, 376); »mittelhochdeutsch *ein grüezen die vrouwen*» (uo. 845).

Nézetem szerint itt ismét a magyar és a szláv mondatannak egy olyan fontos egyezésével van dolgunk, amely a régi szlávásznak a honfoglalók nyelvére való erős hatását bizonyítja.

MARIÁNOVICS MILÁN.

TELEKI JÓZSEF GRÓF MINT NYELVÉSZ.

(Folytatás.)

II. Teleki és a nyelvújítás.

Teleki felfogása a nyelvújításról nem volt egész életén át egyenlő. Később változott. A nyelvújításról szóló nagy munkájában határozottan a nyelvújítás pártján van, sőt azt minden írónak és nyelvésznek hazafias kötelességévé teszi. Ha fontolgatjuk érveit, azt látjuk, hogy itt nem Teleki, a nyelvész beszél, hanem Teleki, a patrióta. Az az érv, mely ennek kijelentésére készíti, nem magából a nyelvből van véve, hanem kívülről. Csinaljunk új szókat, fejlesszük szorgalmasan nyelvünket, mert nemzeti létünk forog veszélyben. A nemzet életének kockán forgása tehát az az ok, mely Telekit a nyelvújítók pártjához fűzi.

De, hogy mily világosan látott, mily eredeti felfogásban ítélt már műve írásakor az újításról, az ortológusok és neológusok tüzes harcairól, műve bevezetésének elolvasása után kiki meggyőződhetik róla. Bírálja az újítók eljárását. »Sokan közüllök — ugymond — dicséretes tűzöktől megvakítván, mások a' dologhoz a' szükséges előismeretek nélkül fogván, megint mások és talán a legveszedelmesebbek, tsupán az újságtsiklandoztató kedvességétől, vagy valamelly hiú hírvágyástól ösztönöztetvén, újításaikban igen messze mentek, a' nyelv ősi természetére nem ügyeltek, és ott mívelték nyelvünket, a' hol nem kellett volna«. »Igy nyelvünk . . . a' legnagyobb veszedelemben kezdte fogogni«. (MNYTök. 1. 1.). Sok érdemes hazafi megdöbbsent a veszély láttára, s hogy elhárítsák, kezdének kikelni az újítások, kivált a hibás és ok nélkül való újítások ellen. De ezek is túllóttak a célon. A régiség vak szeretetétől indítatva mindent kárhoztattak a nyelvben, ami új. Aztán sorra jön a *Mondolat* bírálata, a sértő címmetszésé, »mellyet hazai Literaturánk szelid Gyenniuusa örömet borítana örök éjbe«. (MNYTök. 2. 1.). Aztán a *Feleleté*, mely »személyes sértések fullánkjai által ügyekszik az ellenfélt letiporni«. »Az *Ó és Új Magyarának Szerzője* a' két felek között való eggyeztetés színe alatt lép ugyan fel, de . . . tárgyától eltér és egy szorgalmatos, ügyekező Tudósunknak üldözését árulja el, mint alattomos tzéjját«. (MNYTök. 3. 1.). A *Tudományos Gyűjtemény* és *Erdélyi Muzeum* csak nagyobb teret nyitott a tüzes harcnak. Köszönet illeti

hát a Marczibányi alapítvány kezelőit, hogy e nehéz kérdésben óhajtanak felvilágosító szót.

Már e bevezetésből látható, hogy kevesen ítélték oly világosan, oly helyes érzékkel és tapintattal, mint Teleki. Későbbi nyilatkozataiban még óvatosabbnak mutatkozik. »A' nyelvbeli újításokra nézve — mondja egyik akadémiai megnyitójában az akadémia munkásságáról — még nem volt alkalmunk gondolatainkat, meggyőződésünket a' haza elejébe terjeszteni. Sokkal nevezetesebb ezen kérdés a' maga egész kiterjedésében, hogy sem azt oly könnyen el lehetne dönteni. — Hogy minden nyelvnek tökéletességében előre kell haladni, hogy tehát újítások, javítások itt is szükségesekek, kétséget nem szenved; de épen oly bizonyos az is, hogy ezeknek a' nyelv' természete, a' nemzet' szüksége szerint és úgy kell megtörténni, hogy gondolataink közlése ezáltal nehézséget ne szenvedjen, különben a' nyelv nem felel meg tzeljének«. »Nehezebb itt az illendő határt elvonni, a' közép utat kijelelni, és itt mutatkozott eddigelő, itt fog ezután is kifejlődni főként a' vélekedések' különbsége«. »Az egész nyelven, annak minden egyes szavain vizsgálódva keresztül kell mennünk, a' nyelv' minden rejtekit, minden régiségeit gondosan fel kell keresnünk, hogy annak természetét meghatározhassuk, hiányait kitanulhassuk és ezeknek kipótolásáról gondoskodhassunk. Ezen munka nagy és annyival nehezebb, minél gazdagabb nyelvünk. Bevégzése sok fáradságot, hosszas időt kíván«. (Ak. Évk. II. k. 5. l.)

III. Teleki nyelvtudományi munkái.

A nyelvújítás szükölködött egy rendszeres, összefoglaló mű nélkül. Nem volt elve, nem volt nyelvtudományi alapon megteremtett munkája, melyet vezérfonálként követett volna. A grammatikák ugyan kikifakadnak a nyelvújítók törekvései ellen,¹ de a nyelvújítással foglalkozó speciális mű nem volt. *Kis János, Pántzél Pál, Teleki László gróf* 1806-ban megjelent művei ugyanily célzattal készültek, de mint Teleki József gróf művével való összehasonlításukban látni fogjuk, még igen ingadozók voltak s nem volt széles nyelvtudományi alapjuk. A *Mondolat és Felelet* csak gúnyiratok; nem tanítani, hanem gúnyolni, nem hármóniát teremteni, hanem harcolni, sebezni akarnak.

Mintegy a közérzésből fakadva jelent tehát meg a Martzibányi alapítványt kezelő bizottság hirdetése a *Tudományos Gyűjtemény* 1818-iki I. füzetében (108. l.) Müller Jakab múzeumi igazgató által.

A kérdés pontjai ezek:

I. 1815-dik esztendőre.

Mi a' Dialectus Grammatikai tekintetben? Vagynak-é ezen értelemben a' Magyar Nyelvnek Dialectussai? Ha vagynak, mellyek azok különösen, miben különböznek egymástól, és mint lehetne általok bővíteni a' Magyar Írói nyelvet?

II. 1816-dik esztendőre.

Minő tudományos rendszabások szerint kellene és lehetne új sza-

¹ A Debreceni Grammatika, Révai Grammatikája, Verseyhy Analytica-ja stb.

vakkal és szóllásmódokkal a' Magyar Nyelvet bővíteni a különbéle tudományokra nézve?

Elkerülhetetlenül megkívántatnék a' megfejtsében, hogy a' Magyar Nyelv belső történetei, grammatikai alkotmánya, az Európai tudós nyelveknek példái, és az a' tekintet, hogy a' Magyar Nyelv napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.

III. 1817-dik esztendőre.

Mellyik volna azon legalkalmasabb mód, melly szerént egy tekéletes Magyar Szó-Könyvet (Lexicont) lehetne készíteni? Ki kellene-e ennek a' Nyelv Régiségeire és a' Tartománybéli szavakra s szóllásmódokra, vagy a' Magyar Nyelvnek különbéle Diálectusaira is terjedni? Mellyik legrövidebb uton lehetne a' legalkalmasob módot végrehajtani?

E' három kérdéshez egy tiszteletreméltó Hazafi¹ még ime negyediket kapsolta:

Miképen lehetne a' Magyar Helyesírást (Orthografiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett philosophiai principiumokra építeni?

A legjobb pályamunkák jutalma 100—100 rhénes forint. A pályázat határideje 1818, nov. 15.

A pályázat nem maradt eredménytelen. Minden kérdésre érkeztek feleletek, egyik-másikra több is. A' *Magyar Nyelv Diálectusairól* Pálóczi Horváth Ádám írt. A Magyar helyesírás philosophiájáról Kolmár József. Gáti István pályaműve az összes kérdéseket felelte röviden. De a pályaművek közt legtekintélyesebb a fiatal, huszonhat éves Teleki József gróf két munkája: »A' Magyar Nyelvnek Tökélletesítése új szavak és új szóllásmódok által« és »Egy Tökélletes Magyar Szótár' Elrendeltetése, készítése módja«. Annnyiből, hogy önálló tanulmány nem foglalkozik velük, Teleki nyelvtudományi munkái meglehetősen mostoha bánásmódban részesültek. Toldy, emlékbeszédének kereteihez képest elég teret szentel a nyelvújításról írt műve ismertetésére. Imre Sándor a nyelvújításról szóló pályaművében szintén foglalkozik vele. Simonyi »A magyar nyelv« »Irodalmi nyelv, stb.« című fejezetének repertoriumában elismeréssel szól róla. Császár Elemér a Versegly-életrajzban szintén nagy elismeréssel említi, de hosszabban nem foglalkozik vele. Szavai, melyeket Teleki művéről mond, bizonyára csak az igazságot foglalják magukban. »A neológia legnagyobb tudománnyal megírt vitairatá«-nak nevezi. Ha a »vitairat« név nem illeti is meg, mert az még nem teszi vitairattá, hogy a nyelvújítás mellett foglal állást, — de az a jelző megilleti. Teleki műve nem vitairat, több annál. Nem vitairat, mert épen a nyelvújítás szabályozójául készült, s maga Császár mondja, hogy csak »az igazságot hirdeti« a tudomány, »ha e munka megjelenésétől számítja a neológia igazi győzelmét, és egyszersmind az 1821. évet jelöli meg azon határpontul, amely után a nyelvújító törekvések túlszainak gátat vetettek«. (Császár E.: Versegly F. élete és művei. Budapest, 1903. 359. l.)²

¹ E tiszteletreméltó hazafi Teleki László gr. volt, József apja.

² Meg kell még említenem, hogy — mint a napilapokból utólag értesültem — Böszörményi Géza dr. Teleki egyik fejezetét (A szók értelmének elváltoztatásáról) a NyT. 1908. április 11-iki ülésén külön tanulmány tárgyává tette.

Az ifju Telekinek a Szótárról írt munkáját elismeréssel emlegeti Volf György »Előterjesztés a Nyelvtörténeti szótár ügyében« című cikkében (Nyr. 10.). Különösen pedig Zolnai Gyula teszi részletes méltatás tárgyává (Az új nagy szótár föladatáról. Budapest, 1899, Dobrowsky és Franke) s nem egy tételét ma is érvényesnek tartja. Azonban a bővebb ismertetést a maga helyén adjuk.

IV. A' Magyar Nyelvnek Tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által.

1. A magyar nyelv története.

»A' Magyar Nyelvnek Tökéletesítése« négy részből áll. Az első rész nyelvünk történetét foglalja magában, a második az újítások szükségéről szól, a harmadik azon módokat adja elő, melyek segítségével nyelvünket gazdagíthatjuk, a negyedik pedig azzal foglalkozik, hogyan kell élni ezen módokkal, hogy az újítás fogatos legyen.

A nyelvünk történetéről szóló részben az érdekelhet bennünket leginkább, hogyan vélekedik Teleki a nyelv eredetéről, nyelvünk rokonságáról. A nyelv eredetének vizsgálata igen nehéz. A *józan okosság*, a *nyelvhasználat* és az *egyszerűség* egyedüli útmutatóink. De tántoríthatatlan igazságokra így sem juthatunk el. A mi nyelvünk vizsgálata meg már annyival is nehezebb, mivel nem ismerjük jól nemzetünk ázsiai lakóhelyét. Ezt ma már csak a nyelvhasználat segítségével lehetne kideríteni. De így is nagyon elágazók a vélemények. Ha némely nyelvekben hasonló szavakra és szóllásformákra akadunk, vakmerőség azokat mingyárt a rokonság bizonyítékának tartani. Mert egyik nemzet a másik szomszédnemzettől számos szót és szóllásformát fogad el. Ily hibában szenved a Bochart elmélete, ki a tótót, s az Adelungé, ki az *Otahiti* és *Algonkin* nyelveket tartja nyelvünk rokonnak. Thomasius Ferdinánd is téved, mikor nyelvünket az óegyiptomival mondja rokonnak. Teleki a Révai felfogásához csatlakozik, ki a rokonságot a semita és lapp nyelv között osztja meg.¹

Őseink lakóhelyének megállapításában »tudatlanságunk' egyenes megvallása utolsó és egyetlen menedékünk«. (14. l.) — Aztán áttér nyelvünk első kifomáltatására. A dolgot egészen Herder nyomán adja elő, kezdve azon herderi kijelentéssel, hogy »az embert tsupán állatnak tekintve is, nem foszthatjuk meg a' nyelvtől« (20. l.) Mint Herder, a nyelv legrégebbi elemeinek ő is az indulatszókat tartja. Csupán ezekből azonban még nem fejlődhetett a nyelv. Az értelem formálhatta azokat tudatos, tagozott szókká. Majd az érző szervek, különösen a látás és hallás szerepéről szól a nyelv keletkezésében, s az emberről, mint *sensorium commune*-ről. Herder módszerével fejti meg a magyar *villám* szót, melynek gyökere a szem érzékletét tükrözi vissza hang utján. A gyökökről szólva ő is, mint Herder és Adelung, az egytagú gyökök eredetiségét vallja. Ily gyökérszó a nyelvben kevés van. — Azután a beszédrészek keletkezését igyekszik megfejtteni.

¹ Érdekes megjegyzése van Schlözerről a 14. lapon. Beregszászi keleti-magyar nyelvhasználatát védi vele szemben. »Ezen tudós hazánkfianak szép fáradozásait tsak a' részre hajló Schlözér nevezheti említést nem érdemlő álmadozásoknak«, mondja Teleki.

Kifejtven a nyelv eredetét, a nyelv történetét ejti sorra. Nyelvünkre már Ázsiában több idegen nyelv gyakorolt befolyást. Török-tatár, perzsa, arabs, zsidó, kazár és kalmuk befolyást említ, azzal vigasztalván magát, hogy a mi nyelvünkől is vettek más nyelvek kölcsön.

Szól az Európába költözésről, említi a tót, német és latin hatást. Nyelvünket az első századokban egészen elhanyagolják, parlagon hagyják az Árpádok. Utánuk számos királyunk hasonlóképen. Részletesen tárgyalván a reformáció nagy hatását, a jezsuiták és a deák nyelv káros befolyásának említése után nyelvünk újabb fellendüléséről szól Mária Terézia uralkodásának közepén. Az országgyűlés pártfogása még nagyobb lendületet adott a fejlődésnek. Nyelvünk és irodalmunk akkori állapotának részletes rajzával zárja be a történeti részt.

2. A nyelv művelés szükségége.

A nyelv művelés szükségét tárgyaló második részt először filozófiai alapon világítja meg. »Az ember okos állat«. (92. l.). Az okosság különbözteti meg az embereket az oktalan állatoktól. »Állapotjoknak szünetlen javítására segíti és az egész természet urává teszi«. (92. l.) Az »okosság használása, kimívelése kerülhetetlen, szoros kötelességünk«. Az emberi lélek halhatatlan és végtelen tökéletességre van teremtvé. Vég nélkül való tökéletesedés az ember főcélja. A tökéletesedés fő eszköze a nyelv, tehát a nyelvet művelni kell.

Mikor az emberi elme az »okosság« birtokába jutott, akkor keletkeztek a »fiszta képzetek«. Ez Adelungból merített fogalom alapján beszél tovább a belső, lelki nyelvről és a külső jelekből álló nyelvről. Herder nyomán a nyelv és értelem szoros viszonyát hangoztatja. »A' lelki tehetségek által műveljük a' nyelveket, és ezek által a' lelki tehetségeket. A' kettő oly szoros egybeköttetésben vagyon, hogy az egyik a másik nélkül nem állhat meg«. (95—96). Ezt meggondolva, kimondhatni azt az igazságot, melyet a tények is valónak bizonyítanak, hogy »a' nyelv kimíveltetése oly szorosan eggy lábón áll az egész Nemzetnek pallérozottságával, hogy azt ama'ból könnyen megítélhetjük«. Ezek alapján kimondja Herderrel, hogy »a' nyelvnek tsinosítása, tökéletesítése nem tsak meg engedhető, hanem kerülhetetlenül szükséges, minden Nemzetnek, minden embernek szoros kötelessége, sőt olly természetes, mint a természet maga«. (97—98. l.)

Ezután egy másfajta érvel hoz fel állítása támogatására: a művelt nemzetek példáját. Átkutatja az olaszok, franciák, angolok, hollandok és dánok s különösen a németek irodalmát; kimutatja, hogy a nyelvújítási mozgalmakon mindegyik művelt nemzet keresztülment és nyelve győzelmesen, megcsinosodva, szebbé, hajlékonyabbá, gazdagabbá válva került ki a küzdelemből.

Itt következik Teleki legfontosabb, leghatalmasabb érve: a politikai. A magyar nyelv szegény, nem felel meg a műveltség mai állapotának, a német pedig már hajlékony, kiművelt. Ezért nem is nélkülözhetjük. Kiküszöbölésére egyetlen mód a magyarnak hasonló fokra emelése. S ezt tenni kötelességünk, mert a nyelv pusztulásával a nemzet élete forog kockán. »Melly szép, mely hathatós indító ok a Nyelv művelésre! Itt a botlás is

dicsőséges«. Az ortológusok és neológusok közt nem is annyira a »nyelvművelés szükségéről«, mint inkább »annak különböző módjairól« folyt a küzdelem. S itt egy oldalvágást mér azokra, akik a nyelvet idegenből tett szólamódokkal fertőztetik meg. »Az emberi elme megfoghatatlanságai közé tartozik . . . az, hogy hazánkfiai közül épen azok, kik az új eredeti szavaknak legnagyobb pártfogói, nyelvünket idegen nyelvből fordított szólamódok által, melyek annak egész belső természetét megrontják, megfertéztetni semmi véteknek nem tartják«. (127. l.)

3. Írói hatalom és nyelvszokás.

A nyelvművelés szükséges voltának bebizonyítása után természetesen következik ez a kérdés: kiket illet a nyelv fejlesztése, s hogy: minő viszony van az író és nyelvszokás közt. E kérdés vita tárgya az egész magyar nyelvújítási harc folyamán. Tudjuk, hogy Wieland és Adelung vitájában ez a kérdés is fontos helyet foglal el. Wieland határozottan állítja, hogy a nyelvnek az író nem rabszolgája, hanem parancsolója. Adelung tagadja ezt, s azt mondja, hogy a nyelvfejlesztés nem az írók joga, hanem a legműveltebb nyelvjárás magasabb társadalmi osztályáé. Az író ennek a nyelvszokásnak köteles rabszolgája. Fontossága csak annyiban van, amennyiben, ha helyes és finom ízlésű, a mindennapos érintkezés nyelvéből a legjobbat és leghelyesebbet szedi ki.

Nálunk különösen Kazinczy hangoztatta az írók jogát. A *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi 12-ik kötetében (87 lap) Beregszászi *Dissertatio Philologica*-ját és Sipos Ó és új magyar-ját bírálva az írónak szinte isteni hatalmat tulajdonít, midőn ezt mondja: »Az író parancsolja, hogy úgy legyen, és úgy lesz«. Később enged ebből a merev álláspontból. Kis János hasonlóképen az írók jogának vallja a nyelvfejlesztést már pályadíjnyertes művében is, s később hasonlóképen a *Felső-Magyarországi Minerva* I. kötetében (1825). Az író feladatát Adelunghoz hasonlóan fogja fel Révai. S érvelésében sok helyes észrevétel található. »Ezt a nyelvet nem magok az írók teremtik; az ő érdemök másban határozódik. Tulajdonkép nem ők magok művelik a nyelvet, csak mindazt összegyűjtik és szép egészbe fűzik össze a nemzet számára, ami általánosan szép, jó és kiművelt van a nyelvben . . . De erre csakis azok képesek, akik a tárgyi ismereteken kívül saját nyelvüket is tudományosan ismerik s egyszersmind szépérzékkel is bírnak«. Később ismét kifakad: »Veszedelem némelly írónak azon öntetszelgő meggyőződése, hogy a mi még élő nyelvünk az ő kezükben van, s hogy ők ennek képzői. Mert ők könnyen romlott érzékűek lehetnek . . . s így könnyen eltávozhatnak attól, ami a nyelvben szép, helyes és általános«. (Vö. Elab. Gram. II. 942—4 és Bánóczy J.: Révai élete. 384—6 l.)

Beregszászi még túlzóbb álláspontot foglal el *Dissertatio Philologica*-jában. Szerinte »a szokás az úr a nyelvben, az író semmi«. (»Usus ergo dominatur in linguis, Scriptor nequaquam«. VI. l.)¹

A szokás mindenhatóságát Horatius is vallja:

¹ V. ö. még Beregszászi mentségeit Kazinczy bírálataival szemben különösen a nyelvszokás értelmezéséből: Pennaháború, nemzeti nyelvünk' dolgában: 85—89. l. (Nyomtatott Neu-Pesten. 1820.)

»Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi«.

(De arte poet. 70—72.)

Az író és a nyelvszokás viszonyát Teleki igen helyes érzékkel döntötte el. Művének ez a fejezete igen szépen van megírva s fejtegetése még ma is teljesen kifogástalan.

A nyelvek gyermekkorában a nyelv igen gyors változásnak van kitéve. Az írástudatlan emberek közt a nyelv csak a közönséges beszédben él, s a körülményeknek sokkal nagyobb befolyásuk van reá, mint a fejlődöttebb korban. Egészen más a művelt, írásba foglalt nyelvek állapota. Ily állapotban a nyelv nincs kitéve oly gyors változásnak. Az írás századokra és egy egész nemzetnek szól, hosszas gondolkozás gyümölcse; s megkivánhatjuk az írótól, hogy a mindennapi beszéd legszebb oldalait fogadja művébe. Az írás tehát a legtökéletesebb köznapi beszéd nyelve. Az írónak a nemzet tanítójául kell magát tekintenie s a pallérozottságban elől kell járnia, szóval a nyelvet művelnie kell. Hogy az író mily hatással van nemzete szellemi életére s nyelvére, bizonyítja a rómaiak, németek, franciák és angolok példája. A szokás nagy hatalmát a nyelvben Teleki is vallja és elismeri. A nyelv primitív korszakában korlátlanul uralkodó. De sem Adelungnak, illetve Beregszászinak, sem Kazinczynak: a két legszélső álláspont képviselőinek nem ad igazat. »Az író nints a' nyelvszokásnak úgy alája vetve, . . . a' mint Adelung látszik azt vitatni; a nyelvszokás nem egy oly Tyrannus, hogy az egyes író annak parancsait . . . vakon megfogadni kénytelen lenne; de nem is egy oly Árnýékfejedelem, ki a' hatalmas Aristokraták, az egyes írók kényeknek szabadon ki lenne téve.« De Kazinczynak is megfelel. »Az Író nem parantsol, tsak javasol, és a' későbbi (írásbeli) szokástól függ a' javasolt. újítás elfogadása. Az Irónak szabad, sőt kötelessége nemtsak most, hanem örökkön örökké a' nyelvszokást igazgatni, javítani, a' rossz ellen kikelni, a' jövendő szokástól várván igyekezetének foganatosságát.« (135. l.) De a nyelvszokás sem mindig a helyest fogadja el. Reá »egy nagy elméjű embernek nagy és hathatós befolyása lehet oly annyira, hogy annak helytelen újításai is elfogadtanak.« (133. l.) Megjegyzendő; hogy Teleki *nyelvszokáson* csupán az irodalmi nyelvszokást érti.

4. A nyelv művelés módjai.

Művének harmadik részében Teleki a nyelv művelésre szolgáló módokról szól. Ez művének legfontosabb része. Nemcsak azért, mert arra ad feleletet, ami az összes nyelvújítók előtt kérdések kérdése volt, hanem azért is, mert benne Teleki legértékesebb, legmélyrehatóbb gondolatai vannak elrejtve, melyek őt már fiatalon legképzettebb, legkiválóbb nyelvészeink közé emelik.

Ha szükséges a nyelv fejlesztése, akkor ezen munkálkodni kinek-kinek szükséges ugyan, de tagadhatatlan, hogy végrehajtását »nem lehet minden hazafinak önkényére bízni; különben a' nyelv idétlen lesz és tzeljének soha sem fog megfelelni.« (137. l.)

Mind az író, mind a *nyelvszokás*, vagyis az irodalmi nyelv egy fel-

sőbb erőnek van alárendelve: a nyelv természetének. Ez határozza meg, hogy az »újíttások között melyik elfogadható, melyik helyes és szükséges.« De a nyelv természetét csak fáradságos munkával, összehasonlítás segítségével nyomonhatjuk ki.

Minden nyelv két részből áll: »az eggyes szavakból és a' szavak egymásután rakásából, vagy szóllásformákból.« »Az új szók eredetükre nézve lehetnek vagy nemzetiék, vagy idegenek«; »továbbá tsak némely tekintetben újak, még pedig vagy olyanok, melyek valamely új értelemben vétetnek, vagy elavultak, vagy vidékiek.« S így a nyelvújíttásnak hét módja képzelhető: »új gyökerek koholása, származtatás, összetétel, költsönözés, értelem változtatás, az elavult szóknak felélesztése és vidékieknek terjesztése.« (142—3 l.) Ezen módokat vizsgálja a következő fejezetekben s tanácsokat ad, melyiket s mennyiben lehet követnünk s melyiktől kell tartózkodnunk.

a) Új gyökérszavak koholása.

E fontos kérdést fejtegetve, először világos meghatározásokat ad. »A' gyökér szavakat . . . meg kell különböztetnünk a' törzsoököttől.« »Gyökér szónak nevezzük azt, mely más szótól nem származik, de melytől más szavak származhatnak.« »A' törzsoök szó ellemben a' származtatást különösen megkívánja, és valamely szóról tsak annyiban mondhatjuk el, hogy törzsoök, a' mennyibe attól más szavak származtatnak, a' nélkül mindazáltal, hogy annak magának származtatására tekintենek. A' gyökér szó tehát nem mindég törzsoök, de soha sem lehet származék; a' törzsoök szó lehet ugyan egyszer'smind gyökér szó, de valamely felsőbb törzsoöknek lehet származékja is.« (143. l.) Pl. *szél* valóságos *gyökér* s egyszersmind *törzsoök* a *széles*-re nézve. De *széles* már *gyökér*nek nem mondható, de lehet *törzsoök* a *szélesít*-re nézve. A nyelvekben a gyökerek száma igen kevés. Egy-egy új gyök feltalálásával azonban a nyelv bámulatos bőséget nyerhetne s az új gyökerek behozása a nyelvre nézve a legnagyobb haszonnal volna összekötve. »Mind e' mellett is kénytelenek vagyunk az új gyökerek' koholását minden nyelvre, és így a' Magyarra nézve is egyáltalában tilalmazni.« (144. l.)

b) Szóképzés.

Az új szók másik csoportja: a szóképzés, vagyis »származtatás-útján alkotott új szók.« »A' már kész régi gyökerekből a' nyelv természete szerént új szavakat alkotni mindég szabad volt és szabad lenni soha meg nem szünhetik.« (146. l.)

A *hajlítás*, *származtatás* és *összetétel* ugyanegy forrásból származtak, t. i. két szó összecsatolásából, csakhogy míg az összetételben mindkét szó eredeti formájában és értelmében van meg, addig a szóképzésben és ragozásban a jelentés elhomályosúlt. Nyelvünk a szóképzés terén áll legnagyobb fényében.

»A' Magyarban a származtatásbeli ragasztékok mindég egyenesen a' törzsoökhöz ragasztatnak.« Vannak bizonyos analogiák és törvények, melyeket a szószármaztatásban figyelemmel kell tartanunk. Egyik képző egyféle, másik másféle beszédrész képzésére szolgál. Erre nagy részletességgel elsorolja a képzőket a beszédrészek s a szerint, hogy milyen jelen-

tésű szókat képeznek. Közben egész kis polemikát folytat hol Verseggyvel, hol Beregszászival. Pl. a *sokadalom* szóról ezt jelzi meg a lap alján: »Ez ellen, mint rosszul koholt új szó ellen helytelenül kél ki Verseggy tiszta Magyarorszába Pest 18.(05) 58. l., mert az Erdélyben régtől fogva szélitibe használtatik. Ha pedig az ő állítása szerint a' közönséges szokást vesszük vezérül, az Erdélyire is kell tekintetet venni.« (157. l.) Védelmezi a »fennség« szót Beregszászival szemben az ily névszók analógiájával, mint: *messzeség, hamarság*. (158. l.) Cáfolja Verseggy azon nézetét, hogy a *-vány -vény* eredetileg csak mássalértőket (mellékneveket) képezett. (161 l.) Révai-ról mindig a legnagyobb tisztelettel szól, bár feladata megoldásában tőle teljesen független. Úgy látszik a nagy szorgalmat, a fáradhatatlanul kutató, lelkes tudóst tisztelte Révaiban. A vitás kérdésekben is mindenütt inkább Révai, mint Verseggy felé hajlik. Érdekes az ikes ragozásban elfoglalt álláspontja s egyszerűsége jellemzi az ő óvatosságát. Az igeképzés tárgyalását mingyárt az *ikes* igével kezdi. (166 l.) Nem tudja eldönteni, hogy képző-e az *-ik*, vagy nem. »Ennek haszna nyelvünkbe igen kiterjedett és még is annak természete tökéletesen kifejtve nintsen. Hogy valyon ezen ragasztéknak felvételével megváltozik é az igének egész természete?« (166. l.) Az *ikes* ragozás kérdésében a következő nyelvszokásra bízta a döntést. »Tsak a későbbi nyelvszokás határozhatja el ezen nevezetes kérdést, úgy látszik mindazáltal, mintha ez már is Révai felé hajlana« (így!). (166. l.)

c) Összetétel.

A harmadik fajta képzésmód: az összetétel. Különbséget kell tennünk az »*összszerkesztés*« (syntaxis) és »*összetétel*« közt. Az előbbi a szavak pusztá egymás után rakásából keletkezett, az összetétel részei azonban szoros viszonyban vannak egymással s egyetlen képzetet fejeznek ki. Az összetétel keletkezése úgy történt, hogy bizonyos elemek elvesztek s a két főrész szorosan összekapcsolódott. Pl. *hazaszeretet* ebből keletkezett: »a' hazának szeretete«, vagy »a' haza szeretete«.

»Az összetétel a' Magyar nyelvben két, vagy néha több szavaknak egybeüházásából származik . . . a hajlításbeli ragaszték kihagyatván.« (181. l.) Hibáztatja az ily összetételt: *örökbefogadás*, csupán annyiban tartja megengedhetőnek, amennyiben ebből is kimaradt egy összekötő elem. T. i. eredetileg *örökbe való fogadás* volt. Itt következik aztán a fejezet tüzetes része: összetett főnevek, melléknevek, igék. A fejezet végén megjegyzi, hogy »az összetétel törvényei nyelvünkbe voltaképen nintsenek is kifejtve, meghatározva és nevezetességöknek tekintetéből megérdemlenék, hogy azokat Nyelvtudóssaink egyike, vagy másika nyelvvizsgálódásainak különös tárgyává tegye.« »Azért még is (nyelvünk) a nyelviüvelésnek ezen módja nélkül nem szűkölködik«, hiába igyekszik Beregszászi attól megfosztani. Bátran fölhasználhatjuk, használjuk is föl ezt a módot is nyelvünk bővítésére. (191. l.)

d) Kölcsonzés.

Ez akkor áll elő, ha két nemzet kölcsönhatásban áll egymással. Fontos dolog, hogy a kölcsönző és átadó nyelvek rokonok-e, vagy nem. A keleti liangok sohasem férték össze a nyugotiakkal. A magyar keleti

nyelv s így az idegen szók elkerülhetetlen fölvétele után is megtartotta eredetiségét, bár az átvétel törvényei csak kevésbé fejlődtek ki benne.

A nyelvek vagy »*egyvelegek*«, vagy »*eredetiek*«, vagy »*leánynyelvek*«. Az *egyveleg nyelvek*, mint az *angol* is, — eredeti természetük elváltozván, — a kölcsönzésre semmi törvényt nem ismernek, s így majd minden nyelvből kölcsönözhetnek szavakat. Az *eredeti nyelvek* megkívánják, hogy a kölcsönzések csak gyéren és úgy történjenek, hogy idegenségüket elveszítsék. A *leánynyelvek*, mint a *német*, anyjokból minden szót kölcsönözhetnek, valamennyire — főként végzeteikben — elváltoztatván őket.

»Azzal . . . egy nyelv sem büszkélkedhetvén, hogy tsupa eredeti szavakkal bír, a' költsönzésnek szükséges volta kétségben sem hozathatik.« (166. l.) Itt az a kérdés merülhet fel, hogy mely nyelvekből kölcsönözhetünk. Mivel a magyar nyelvnek »*anyja nints*«, »*rokonai pedig . . . részserént tölle nagyon messze és így . . . esméretlenek lévén, részserént pedig a' míveltségnek legalsó léptsőjén álván, mi azokhoz nem folyamodhatunk.*« (199. l.) Nincs más hátra, mint idegen nyelvekhez fordulni. Ezek közt legismeretesebb, legmíveltebb a deák és a német. Ezek közül is a deáknak adja az elsőséget, mert »*az a' holt nyelvek közé tartozván . . . nem szorítunk egy Nemzetre is.*« (200. l.) »*Egyébbaránt — ugymond — ezzel a' több nyelveket épen nem akarom kirekeszteni.*« (200. l.) Ezután azon törvényeket sorolja fel, melyeket az idegen szók átvételében szem előtt kell tartanunk. Ilyenek: a magyar nyelv hangzóilleszkedése (miloszt > malaszt; angelus > angyal), a kettős mássalhangzó kerülése a szó elején (stall > istálló; groschen > garas), kemény mássalhangzók felcserélése lágyabbakkal (Georg > György; sakristia > sekrestye). De megjegyzi, hogy »*ittén valamelly kifogást nem szenvedő törvényeket fel-állítani nem lehet.*« (201. l.)

Az utókor nem szentesítette a nyelvújítás e tévedését. Ma a *latin* csak visszavátozott *latinva*, az *alagya elégiára*, a *gyenius geniusra* stb.

Teleki szerint van rá eset, hogy az idegen szókat egyáltalában nem tudjuk megmagyarosítani. »*Az illy szókat is mindazonáltal valamennyire megmagyarosíthatjuk, ha azokat, tsupán kimondásokat tekintvén a' Magyar helyes írás törvényei szerént írjuk p. o. filozofia, kharakter, Akadémia 's a' t.*« (206. l.) Kivételt tesznek itt is a tulajdonnevek, helynevek. Ezek írását a kiejtés szerint változtatni nem szabad. Tudatlannak mondanók, aki Castelreagh-t, Newtont, Shakespearet így írná: Kesztlri, Njuten, Sekszpir. A görög és római írónévek megváltoztatásában se kövessük a németeket. Ne írjunk *Homért*, *Horácot* *Homeros* és *Horatius* helyett. Hísz ezzel úgy sem tehetjük őket magyarokká. »*Jó volna ha lehetne! Görögök, Romaiak maradnak ők örökön öröké, hagyjuk meg tehát nékiek Romai és Görög neveket.*« (209. l.)

(Folytatjuk.)

CSÜRI BÁLINT.

BRASSAI SZÉLJEGYZETEI A MAGYAR NYELVÖRHÖZ.¹

a. 82. [anno 1882] p. 222.

kabala: equa. Caballustól jó. Az eke-kabalát átengedjük a szlávnak.

kacér: catus, kater. — Ezt csak álmodta Miklosich, magyarul kikapós stb. teszen.

kád. — Szláv közbenjáró nélkül elég a lat. cadus-ra utalni.

kádár-t a magyartól kölcsönözte a tót.

p. 223. *kakas*. — Onomatop. Cf. coq.

kalács. — Ázsiából jött a magyarral.

kaláka a szláv *tlaka* ellenére maradjon magyarnak.

kalamáz, *kulimáz*. — Ezt is éppen úgy kölcsönözhetette a szerb a magyarból, mint megfordítva.

kalapál nem tesz »hämmern«-t!

kalász: arista, ähre. — *Arista* nem *aehre*, hanem *granne*, kalász pedig csak arista-t tesz; bizonyossága, hogy van kalászos és kalásztalan buza. Hogy a szláv *klas* melyiket teszi, nem tudom. Cf. Lex.

kamara. — Latin, nem szláv eredetű.

kamat: szl. *kamata*. — Melyik az eredeti?

p. 269. *koma*: *kumu*, *kumm*. — Egyik mint a másik a compaterből eredvén, magyar-szláv kölcsönviszony nem létezik.

p. 270. *kompona*. — Mérőserpenyő, és a *komp* (Erd. *hidas*) szóval betűben és jelentésbe[n] rokonos [így!]. A szl.-tól kölcsönzést tagadnom kell. A szó a székelynél honos és az oláhok is elkölcsönözték.

konc-nak frustum jelentése légből kapott. Velős *koncot* mindenki ismeri. »Egy *konc* papír« honnan ered, kutatni való.

kuszdl: in frusta redigere. — Megint ráfogás; szótárainkban helyesen *verwirren*-nel van tolmácsolva, tehát a cs. »kus«-on nem alapszik.

konkoly. — Szláv és újjörög synonymáival együtt ismeretlen szár-mazásu.

kopic-ot a Tájyszótár *kullancs*-nak magyarázza. Csak tudatlanságból teszi, mert a *kullancs* egy nagy bogár a többnyire microscopicus *acarust* nem jelenti. A szláv nyelvekben nem lelni párját.

kopoltyu: krebsscheere. — Honnan látta [?] ezt a jelentést Mikl., nem képzelhetni. *Kopoltyú* a halak lélegző szervét jelenti; ném. *kiemen*; cs. szl. hasonlatosság ezzel dugába dül.

korcsma. — Etymológiáját bajos volna eltalálni; de biz' a *kručma* vagy *krčma* őseit se volna könnyebb kikutatni. Tehát nem tudni, melyik a kölcsönzés.

korcsolya: t. *krčula*. -- Hogy miképp kölcsönözhettek egy idegen szót két oly különböző dolog jelölésére, mint *Schrotleiter* és *Schlittschuh*, nem bírom megfogni.

¹ Első felület I. Nyr. 37: 120. — Az itt következő megjegyzések Miklosichnak a magyar nyelvbeli szláv elemekről szóló munkájára vonatkoznak, amelyet Szarvas Gábor közölt magyarul a Nyr. 1882-i évfolyamában. Mondanunk se kell, hogy Br. kritikájának tetemes része téves. — *A szerk.*

kormány, a szegény magyar se csónakot, se kormányt nem látott, míg a tótok meg nem mutatták neki.

p. 171. *korong* és *kering* után szláv szavak vannak idézve, de nem tudhatni, melyiket teszi a közül. Így nem lehet hozzászólni.

korpa szlávból van, mert szrb. *krupa* stb. = dara. Ez aztán logika.

kosz: Grind is szláv, mert *kasa* = coma (üstök?). Az előbbihez hasonló képtelenség.

kovács. — A barbár magyarnak ez sem volt!

a. 82. p. 271.

*kozsó*k. Miután árja és nem árja nyelvekben kaphatni párját, internationalis közös és így nem szláv sajtászó.

p. 272. *kölönc*. — Szláv szó, mert *kilnec* = ék. De *kölönc* = töke!

kömény a lat. cuminum-ból s a szl. kumin is abból!

köntös = *Κανθvs*, mediai ujjas.

könyv, igaz: *köny* nem csak Buch, hanem Thräne is; a *knjiga* csak az elsőbbit teszi.

kucik stb. Synonymái *puccik*, *góc*; mindnyájok[at] nem lehet a szláv *kut*-ből származtatni. Maradjon magyarnak!

kulyak orthographiai szabály szerint Dunántúl *kulak*, Erdélyben *kujak* = ököl.

kupa szl. kupa. Akármelyik vehette a másiktól.

kuruzsló. Sub iudice lis est. Gyarmathy? Unus testis, nullus testis!

p. 273. *kutat* a *kútnak* természetes derivatuma. Előbb hát ennek kelene a szlávságát kimutatni.

kuvik csuvik. Onomatop.

p. 316. *lakat*. — Internationalis.

lakoma a *lak* (jól *lakott*) gyök derivatuma. Nem szláv!

lanka, hogy ez a szó valahol gyümölcsöst, ligetet, berket, lankát tegyen, arra a MNySzót. unus (azaz nullus) testis. *Lankás* hágó Erd. a lassan emelkedő hágó és éppen ellenkezője a *Farkas* (lex.) állította *jäh*-nek. *lapát*, *lapocka* egy eredetűek a *lapos*-sal. *Lap* pedig tiszta magyar gyök. *lapu* a levél synonymája, s nem teszen *bojtorjánt*.

laza (Vide lexica).

317. lap. *liu* tót lév (Vid. lex.)

len, a *linumból*. — *lencse*. — Internat.

lengyel, miképp alakulhatott *lehu*, *ljachu*, *leh*, *lech* stbből, azt csak Mikl. tudja.

a. 82. p. 321.

mozdít, *mozog*, *mozgat*, *mozdul*, *moccan* stb. egész család; úgy van-é a cs. *hmoždíti*-vel s az ószl. *zmoždžiti*-vel?

mozsár: mortarium, mörser, *možar*, *možár*. — Internat.

munka: ezt az ószl. *manka* [!] = cruciatus nem tulajdoníthatja ei.

A rum. *munkü* azt teszi: enni.

p. 331. A *parola* és *pácsi* szavakra a kérdések és feleletek ostobaságok. A *pharao* (*fáró*) játék műszavai!

p. 359. *nadrág* — mutuo!

360. *natragulya*, a magyar éppen úgy vehette a *mandragorá*-ból, mint a szl. Szintűgy a *naspolyát* is a *mespilus*-ból.

néma. Hogy magyar őseink közt ne lettek volna „némák“ s erre nekik szavuk, nem lehet hinni.

némét. Hogy Tacitus a germán néptörzsök közt *nemetes*-t is nevez meg, hogy az *-es* többes sz. ragja, és hogy tulajdonképpí névnek a *nemet* marad: bizonyos. Hogy a magyarok azzal a törzsszel találkoztak legelőször össze, lehetséges. Micsoda tárgyi okok nem engedhetnék meg tehát a *némét* származását a *Nemetes* névre vinni vissza?

néne, hogy ez a viszony a magyarnál hajdani idő óta meg ne lett volna, azt esztelenség lenne állítani. Tehát nevének is kellett lenni: de más a *nénén* kívül nincs, a csupa *soror*-ra éppen nincs. Mi a következtetés?

nódit. Sok másokkal együtt sohasem hallottam. *Nógat* pedig a *nó,* *na* verbalisatioja, mint pl. *ümget.*

nyoszolya = ágy (azt hiszem *ágyfa*); szl. *nosilo* = lectica. Tehát *nyosz.* szláv szó (Mikl.). Torockón *naszaró lány* = brautjungfer.

nyavalya. Internat. (Cf. lex.)

odor: a csürnek az a helye, ahova berakják a gabonát; ószl. *odru:* gerüst, tehát *állás* v. *állvány*; szép következtetés. Elfelejtik az *odút* = cavitas (Cf. lex.)

olaj. — Magyar, német, szláv, oláh, mind az *oleum* származékai.

ólom = szl. *olovo.* *V* és *m!* *Ólom* az *olvaddal* van rokonságban.

ontora, ontra: kimme (V. lex.)

p. 361. *oszlop:* stütze; szl. *stlŭpŭ, stlp.* — Ezek mind *támaszt* jelölnek, de *oszlop* nem *támasz* (V. lex.)

otromba: elefantenrüssel. — Sz. G. annyira imádja a szlávokat, hogy még ezt is elhiszi Dankovskynak! De a paralelizált *tranba, truba, trumbę* sem ehez, sem igazi jelentéséhez messzről se közelítnék.

toromba: Giebel des Hauses. Elöttem s azt hiszem sok mások előtt ismeretlen szó. *Torom torony* helyett igenis létezik, de ennek az *otrombával* semmi köze.

ozsonnya: szl. *užina.* — Gyöker[ét] a magyarban nem lehet kimutatni. Ki-é a szerbben?

pad: boden, bank. Azt hiszem, igazi jelentése csak az utóbbi, az első a *padlás* rövidítése, holott az ószl. *podŭ* csak az elsőt teszi. Mind a kettőnek az eredetije ezen értelemben a német *boden.*

paizs-t a cs. és t. *paveza* nem teszi kölcsön vetté.

pajta: horreum, scheune, hütte. Tudtomra egyiket se teszi, hanem *Viehstall*-t, tehát a *pojata:* *domus* erőltetett rokonság.

p. 362. *pákosz* (Farkas: pákász): leckerhaft. Szlávból, mert *pakost* csehül = verkehrtheit. Hogy lett substantivumból adiectivum és *visszásság*-ból *nyalánk*?

palást: pallium. — Palliumnak szláv *plasti*-vá meg *plašč*-á kellett lenni, hogy *palást*-á legyen!

pall hangutánzó, és nem *palati*-ból. Főlebb *paliti* = égni.

panasz szláv szó, mert *ponosu:* *exprobratio!*

paprika: török bors. Mielőtt a szb. és t. paprikához mennénk, ne felejtkezzünk el a *piper*-ről.

paraszt: prostu ószl. simplex. Melyik a másíkból?

parázna nem hurer, hure, hurerisch, hanem házasságtörő. Melyik a másíktól?

p. 363. *parázs* nem favilla, se nem loderasche, hanem glühende kohle, gluth. *pražiti* = pörköl.

paripa nem csak *reitpferd*, hanem Wallach (herélt ló) is, szl. *parip* teszi-é az utóbbit? Aztán a *παριππος* = lovaglótárs felhozása nevetség!

párna szl. *perina*. Melyik a másiktól?

paszkonca, *patkonca*, nem tudjuk, virágos vagy magvas kender-é? Szintűgy amikhez hasonlítják: cs. *peskonnice*, virágos kender, lengy. *ploskonne*, magvas kender. Erd. patkanca a. m. nem teljes virág. Hogy jöhetett ez a kender nevétől?

pásztor. Egyként magyarázható a szláv *pastyr*-ből és a latin *pastor*-ból, Sz. G. — Hát ha a *pásztor* és *pastyr* mindketten a *pastor*-ból indultak ki?

p. 364. *patak* ószl. *potoku*, úszl. szerb *potok*. Ha a szl. nyelvekben van más neve is a *pataknak*, a *potok* ebből van véve.

p. 364. *patvar* sem *calumnia* sem *discordia*; tehát nem is *potvorü*. *patvarkcdik* = *cavillat* (Cf. lex.)

pázsit: ószl. *pažitü* — anceps.

pecér pšar-ból? Bajosan.

pehely szrb. *pahalj*, anceps vagy parallel.

p. 365. *penész plésni*-ből? Kérdés.

pénz. A *pensumból* a magyar is, a szl. is. — *pereszlen* anceps.

pulya, *puja*. Az első alak gyanús (Cf. lex.) A másikat Erdélyben a tótoktól messze használják. Magyarok a tótok között nem ismerik. A cs. *pidi*-ből bizonyosan nem lett.

pih nem létező szó. — *pihe* és *puha* semmi rokonságban nincsenek. *pih* = *halitus*: nonsens.

pinty, *pinc* (!). Onomatop. — *pipe*, *pislen*. Onom.

pir a *piros*-ból és *pirít*-ből abstrahált neologismus. Amazok egyike sem szl. eredetű. — *pite* nem magyar szó.

a. 82. p. 411.

pogácsa. — Internat.

pohár. *Becher*-rel rokonos. Internat.

pók. Őseinknek ismerni kellett s nevet is adni nekik; ószl. *paqkü* erőltetett.

pokróc nem tesz operculumot, mint a *pokrovčč*, hanem kelmenév.

p. 412. *póla*, *pólya*: *povijalo* erőltetett.

polyva, *peyva*, nincs más magy. ergo

porongy: brut. *porod*-ból bajosan lett

porond a magy. *porból*.

poroszló és *poroszka* közt nincs rokonság, (szrb. prusati v. lex.)

pozdorja anceps.

p. 413. *prém*, ha *bräme*-ből ered, nem szláv.

p. 414. *prücsök* stb. onomatop. — *pukkan* onomatop.

pujka. Hogy miért adtak volna a tótok hamarább nevet neki, mint a magyarok, non liquet.

puliszka, Kreszn. értelmezése helytelen. Nem is pergelt liszt, nem is csak haricskából van, hanem tengeriből is, még pedig kiválóan; nem is tartozik belé a sajt, mert tejjel, túróval, zsirral, töpörtyüvel, szilvaízzel,

káposztalével s pusztán is eszik, a lisztet keménykc péppé főzve. *Polentá*-val rokonos.

puszta a *tisztával* correspondeal: ném: *baar*.

puzdra. Ijjas, nyilas őseinknek *puzdrájok* is volt.

p. 415. *ráb*, anceps. — *raj*, anceps. — *rák*, anceps vagy internat.

rakonca. Amire *raknak* valamit. A *rukunica* egyebet teszen.

ráró, anceps.

rása: rasch. Szörkelme, amely ha az, ami a német rasch, a szl. is tőle vette.

réce, *ruca*, anceps. A *góca*, *kácsa* szavaknak nincs megfelelőjük a szl.-ban.

p. 416. *rezsnyice*, hogy *žerna* nem létező diminutívuma, *žernici* anagrammája legyen, credat judaeus Apella. Azt hiszem, ered. oláh szó.

ritka. Csak történetesen találkozik a *rédükü* *rédék*, *rijedak*-kal.

rombol. Előbb a primitívumának: *ront* a szlávságát kellene kimutatni.

rostély: kétségen kívül Rost = Roscht (svájciasan) származéka.

p. 417. *rózsa*. Ha valaki a padlásra akar felmenni, ne menjen előbb a pincébe. Ilyen a *rozsa* = *Rost* is.

rúd. Szekeres őseink még a szekerőknek is a tóttól kölcsönöztek — *rúdat*.

ruha az állítólag idegen *köntös* helyet: eben gubát.

p. 415. *repcé*, a *Rübsen*-ből van átalakítva. De Sz. G. ahol *ca*, *ce*, vagy *ár*, *ér* suffixumokat lát, mindjárt szlávnak tartja.

a. 82. p. 456.

sajtár stb. Az elől írott szó egyedül maga teszi a *Melkkübel*-t vagy *Melkgeschirr*-t. A többi, melyeknek más jelentései vannak, csak a szl. rokonság kedviért idézvék. A főbaj megint a perhorrescált *ár* suffixum. A *sajt* törzse figyelembe veendő.

saraglya: Schragen. Miért messzebb menni a németnél? Lehet internat.

sás. — Internat. *šah* mit tesz? (v. lex.) Erd. *sáté*.

sátor. — A szb. *šator* nem elég a kölcsönzés bizonyítására.

selyp: kérdés létezik-e mint subst. v. adjectivum, v. csak *selypít*-ből van abstrahálva? Onomatop. még pedig jobb mint a német *lispeln*.

seregély. Természetesen származik a *seregtől*. A szl. *skvorec* longe petítum.

p. 457. *sisak*, anceps. — *suba*, anceps.

szabad: a szl. svoboda-ból ráfogás. A *szab* magyar gyök.

szablya. — Mért nem közvetlenül a németből? Vagy hátha a német vette tőlünk? (V. lex.)

szajkó, anceps. — *szakács*, anceps.

szálka világos diminutívuma a *szál*-nak. Csak elfogultság hozhatja le *skala*-ból.

szalma. Lehetetlen, hogy a magyarnak szava ne lett volna rá; de más nincs. t. *slama*, valamint *szalonna*: t. *slanina*.

p. 458. *szamár*: t. somar; cs. soumar. Hát az olasz *somaro* mit vétett. Appedig nem tanulta a tóttól.

szán, *szánka*. Miért kelleit a tótnak előbb lenni, mint a magyarnak?

szapora szl. szó, mert a *sporu* = iber! (Cf. lex.)

szappan. Internat.

szarka: úszl. *sraka* anceps. — *szecska* anceps.

szekrény. Inkább a *scriniumból*, mint a hihetőleg innen származott ószl. *skrinija*-ból.

p. 459. *szelencze* nem teszen sótartót, mint *solnica* (tót)

szelindek = Dogge; holott a cs. *slidník* = vizsla.

széna. Lehetetlen, hogy őseink ne ismerték volna, de más neve nincs. *szerencse*; sokat kell gyűrni a *sűręšta-t*, *sreča-t*, *strünšte-t*, hogy a magyar szó kiszüljön.

szikla se lett *škála*-ból. — *szikra* se *iskra*-ból.

szipóka. A paralellizált szavak *sípot* jelölnek. A *szipóka* pedig *szívást* vö. *szippant*.

p. 494—498. *Lesz, leend*. *Lesz*: főmondatban, *leend*: mellékmondatban. Ez a különböztetés németes. A magyarban nincs conjunctivus modus. *Leend, látand, menend* a közbeszédben ismeretlen.

p. 511. *szoba*: ószl. *istuba* = *zelt*. Krit. sem érdemel. Alig az ószl. cs. szb. *izba* is. A szb. *soba* a magyarból!

szobor. A hv. szl. *sobor* = fulcrum. De a támasz sem oszlop sem szobor,

p. 512. *szolga*: szl. és rum. *sluga*. A magyarnak hát M. és Sz. G. szerint se *rabja*, se *szolgája* nem volt!

szomszéd: *sasędtü* (ószl.), *sósed* (úszl.) anceps. NB. mordv. *sused*.

szökcső, szöcskő (igaz. szöcske). Előbb meg kellene mutatni, hogy *szökik* sem magyar szó.

szömörcsők nem csak gombát (tulajdonképp csak jelzőjét), hanem egyenesen *szümölcsöt* (Warze) jelent, a mit elfeledett eltulajdonítani Mikl. Cf. »Egy agg lant van Gyöngyös táján; rút szömörcsög ül pofáján.« F.

szövetnek. Dank jobban tudja, mint mi, hogy mit tesz és *gyertya-tartónak* állítja, hogy a *svétínikü*-ből származtathassa.

szuszék (igaz. szúszék). M. *gabonásnak* fordítja. Farkas helyesen: *Getreide- v. Mehlkasten*.

tábor, anceps. — *takács*: szb. *takač*, t. *thač*. anceps.

p. 513. *talyiga* stb. A magy. *tól*-ból (trudít) származhatott. Az orosz (ószl.) *telege* nem taliga.

tályog: Geschwür. Egyebet teszen, mint a szb. *talog*, szálladék, seprő.

tanya: mint az isztinának úgy ennek is a tótoknál kellett hazát keresni.

tányér, anceps. Cf. *tenyér*.

tár nem *magazine*, hanem *ausstellung*. *tár* (verb.): öffnen, erschliessen, ausstellen.

taraczk. Toroczkón: *vassalak*; aztán: Dactylis glomerata; aztán ágyu neme.

tarhonya: a mongoloknál *tarhona*. Tehát Ázsiából hozták őseink.

tarka. Tekervényesen van a t. *strakatból* kivonczolva, szintúgy mint *társ* a *tovarisból*.

p. 514. *táska*. Internat.

tatárka nem polygonum Fagop., hanem (kikeresendő); nem szláv!

teher. anceps. — *tengelicz*. Onomat.

tisztá. Szegény magyar, még tisztája se volt!

tiló: a cs. *trlo* csak a nyelvét teszi a tilónak!

tilos, ha e szláv, úgy *tilt* is az, de ebbe nem mert beléfgni Mikl., hanem a tilosnak ad hamis értelmet: ein geschlossener Platz, wo Vieh geweidet wird, hogy szl. *trlo*-ból = legelő, hozhassa le, *tilos* = tilalmas.

tisza, *tiszafa*: taxus, anceps.

tiszt tisztel ige gyöke; nincs szükségünk a *čisti*, *čast*, *činste* stb-re. *tolmács* (Megtek. a lex.) — *tompa* (dto). -- *tornác* (dto).

torony, elég a német Thurm.

tök, Ázsiában is van. Aztán *tyky*!

túró nem Quarg = Sajtból készült productum; székel . . .

tükör: tykri, anceps.

p. 563. *ugorka* anc. Cf. Gurke (lex.)

úcza: nem létezik; *utcza ulica*-ból nem lett, *ut* diminutivuma!

p. 564. *udvar* — *dvor* uszl. szb. mit tesz? Cf. sansk. *dvar* kapu.

ugar ancepsz. — *ugrál*, ószl. *igrati* (Cf. lex.)

unoka. Internat. — *uzsonna*: anceps.

vacsora: *večerja*, anceps. Cf. *vecsernye*.

vádol: accusat és nem calumniatur (Ver.) Az ószl. *vada* pedig = calumnia, a mire van szava a magyarnak.

vályog: tótul *válek*, anceps.

vánkos: t. *vankuš*, anceps.

vápa sem lacuna, sem árok, sem posvány, sem láp, hanem egyszerűen *bévágás* és a *vág*-gal rokonos. A *hápahupást* néhol *vápahupás*-nak mondják.

p. 565. *varázsol*: *vražati* ószl. anceps.

várda a fr. *garde*-val rokonos. — *veder*: t. *vedro*, anceps.

venyige: szőlőtő v. vadszőlő értelemben non liquet = sarmentum, t.

vénik: laubbauschen. Quid hoc?

veréb: ószl. *vrabij*, úszl. *vrabelj*, *vrabec*, anceps.

viasz: ószl. *vosku*, ószl. *vojsk*, szb. *vosak*. A szl. szavak mind a *wachs* változatai, a mit a *viaszról* nem lehet mondani, haneha a *viaszk* tájszólást vesszük eredetinek.

vihar, anceps. — *vitéz* anceps.

p. 566. *vitortla*. A szláv szavak csak *székkakast* tesznek. Hát a Segel jelentés nem eredeti?

vižsla: cs. *vyžel*, t. *vižla*, anceps. Feljebb a *spürhundnak* egészen más neveit emlegette szlávul.

zab: szl. mhr. *zob*, anceps. — »A zab . . . voltaképp európai kenyérnek való gabona.« Tudtomra élelemszerűl csak a scotusok, hegyi tótok és székeliek használják: kenyérnek pedig csakis a tótok. Aztán: szerb-magyar nevét amaz [sic] alkalmazásából vette, hogy kiválóan lovak élelmezésére fordítják. Ez az etymol. processus magyarázatot igényel.

zabla, *zabola*: . . . t. *zubadlo*, anceps. — *zálog*, anceps.

zár: t. *zavor* anceps. Hanem hogy *fazár* a *zavor* anagrammája legyen, képtelenség.

zászló: . . . *zaslona*, Vorhang. Idétlen következtetés.

(Vége.)

Közli: PÁLFI MÁRTON,

NYELVMŰVELÉS.

Olvasás közben. Béla belehalt a lövésbe, amivel a saját kondása támadt rá, amikor a földesura vadorzáson — *törközésen* (a törközés a vadnak hurokkal fogását jelenti) érte (Bársony I. Ali, a magyar tigris, B. H. 1907. VIII. 11). — Óvatosan hátraléptem. Egypár *várahozásos* másodperc telt el (uo.; vö. ném. *erwartungsvoll*). — *Olaszfal* (a. m. spanyolfal, uo.). — A kis tigrist *meghorkolta* a kanca (uo.). — Jött hizelegve, s a rácsához dörgölődött; a *pracliját* kinyújtotta (uo.). — Fő foglalatossága erdőlés, só- és borvizhordás és fanemüek *fölglyártásából* áll (Balásy D. B. H. 1907. VI. 29). — A rengeteg erdők sok helyütt tövig *tarolva*, másutt *elherdálva*, legtöbbször elspekulálva . . . (uo.) — A szász és oláh a maga földjén szaporodott, *lépesedett*, *gazdagodott* (uo.). — A nagy király *téveteg eszméje*, hogy csak a többnyelvű ország lehet erős (Néptan. L. 1907. 34. sz. 13; érdekes kísérlet a hibás alkotású *téveszme* elkerülésére). — A sajátágos hangulat, amely a nemzeten röviddel a diadal után *eluralkodott* (P. Napló 1907. VIII. 11). Nagyon is szokatlan kifejezés, de egy pár év óta többször olvastuk e h *elhatalmasodik*, *elhatalmazik*, *erőt vesz*, *lábra hap*. — Politikai tévedések útvesztőjéből ki akart szabadulni a nemzet, s újabb *labirinsben* tévelyeg (u. o.). Értjük; aki ezt írja, az csak a német *Labirynth*-et ismeri, de nem ismeri a latin *labyrinthus*-t. Legközelebb talán ezt fogja így magyarosítani: *Die Braut von Korinth*: a *korinsi* menyasszony; vagy *Absinth*: *abszins*. Így fordították lapjaink azelőtt a *turbulentet* *turbulensnek*, mert nem tudták, hogy latinul *turbulentus*. — Nemcsak *Erdély képviselőtét* féltjük e reformtól, hanem *Erdély békéjét is* (B. H. 1907. VIII. 9.). Nyelvérzékem itt mind a két birtokviszonyban megkívánja a *-nek* ragot. [Brassai jól megokolt szabálya szerint is így volna magyarosan: Erdélynek nemcsak képviselőtét féltjük, hanem békéjét is.] — Folytonos vérvesztésben szenved és *csökönös kíváncsi-félben van* a székelység (B. H. 1907. VI. 29). Furcsa szófűzés. — Látjuk az anyag kidolgozását egészen addig a pontig, *a míg az bevégezettségének teljes kialakulásáig ér* (Néptan. L. 1907. 34. sz. 13). Az író ezt nyilván sokkal szebb stílusnak tartja, mintsem ha ezt írná: *amíg teljesen elkészül*. — Ugyanaz az író követi el az itt következő cifra metaforákat: »Könyvében megtalálhatók a [német szóknak] magyarnyelvű egyértékesei. Még pedig nem szolgálai utánzásban, hanem ha lehetséges volt, *a magyar nyelv törzsökéről leszüretelve*. Mi úgy találjuk, hogy ez a könyv nem muzeális elhelyezésre, hanem az élet célzatával lett írva. Eképen *nem gyapotha göngyölve kellene azt tartanunk, hanem bele kellene ömleszteni az ipar szervezetének ereibe*« [a Mesterségek Szótárát!]

EGRI ANNA.

A rémlik ige szerkesztése.¹ Ez az ige rendesen alanytalan: *úgy rémlik, hogy* . . (mint *úgy látszik hogy*, *úgy tetszik hogy*). Azonban ne gondoljuk, hogy soha sincs alanya. Előfordul bizony hébe-hóba alannyal is, mint a következő példák bizonyítják: Bizony siratható amennyit felej-

¹ Nevezetes dolog, hogy e szóra nem ismerünk eddig régibb adatot, mint SzD. Kisded szótárából: »Rémieni. Úgy rémlik előttem: úgy tűnik elmémbe.«

teitem [a görögéből], csak úgy rémlenek előttem a gyönyörű görög versek, mint a messziről jött s elfáradt hang rezeg a fül dobjain (Horváth Ádám írja 1789, l. Kaz. Lev. 1 : 271). Az egész bolondság előtte úgy rémlik, hogy talántán nem is való az, csak félig (Arany). Amott egy rongyos csárd a rémlik . . . hej, kinek ilyen sincs, annak palota (Tompai Összes költ. 1 : 105). Az a vidék hagyományos befolyását nem szünteti meg, s mintegy örökké tartó álmom, *belerémlik* az ébrenlétbe (Jók. Magyar föld 55). Az Ája Szófia féldholdja rémlik az éjszakában (Mikszáth első Almanachja 82). Amíg az irány, melyet ő kezdett, ma már diadalmasan érvényesül, ő maga egy magányos sziklafok homályos távlatából rémlik az irodalmi közönségre (Egyetértés 1896. II. 20, tárca). „Olykor úgy rémlik, mintha . . . De az már nem rémlik, hanem egészen bizonyos, hogy a . . . munkást mindig rabolja valaki» (Quintus, Az Ujság 1908. II. 9). Gyermekkora nem *rémlett el* eszébe (Vör. Zalán f.). A régi időkől, regék tavaszából *kirémlett* még egy pár pesti alak. (Oláh G. Keletiek nyugaton 4.) Előörs ama nagy századok hőseiből, akik úgy rémlenek elébünk, mint egy-egy óriás fej (uo. 25). Melyek mint a hegy fogai *rémledeznek ki* (Orbán B. A Székelyf. leír. 1 : 30).

SZILÁGYI ÁDÁM.

Szűkölködni valami nélkül. Ismeretes nyelvünkben ez a szólás: szűkölködni valami nélkül és szűkölködni valamilyen körülményben. Nyelvünk minden különbségtétel nélkül használja mind a kettőt, mert jelentésük ugyanaz. Vannak azonban, kik már különbséget tesznek e két szólás közt; eszerint: pénzben szűkölködöm a. m. van pénzem, de nem elég; pénz nélkül szűkölködöm a. m. egyáltalán nincs pénzem. Vajjon szórszállhasogatás-e ez, vagy nem? Egyelőre bajos megmondani. De nem lehetetlen, hogy ilyen jelentésárnyalat a jövőben még ki fog fejlődni. »Minthogy a nyelvnek nem lehet egyéb célja, mint az, hogy gondolatunkat fejezze ki, majdnem szükségképpen kell következtetnünk azt, hogy a nyelvnek sem többet, sem kevesebbet nem szabad magában foglalni, mint ami e célra szükséges.« (Müller: Nyelvtud. fölolv. I : 39.) Mivel e két szólás szorosabb különbség nélkül van meg nyelvünkben, valószínű, hogy ilyen különbség kifejlődhet még.

TELEKY ISTVÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

*Szittyia, francia és társaik.*¹ Ismeretes dolog, hogy a mi *szittyia* szavunk a latin *Scythia*-ból lett: Scythia-országot Szittyia-országnak olvasták, mert *sc* a magyar írásban valaha *sz* hangot jelölt, *thi* pedig igen gyakran a *ty* hang jegye volt (vö. *scnt*, *athiam* stb., továbbá: *hostia*: *ostya*, *Mathias* : *Mátyás* stb.).² Mivel pedig Magyarország, Németország,

¹ Az itt előforduló idézeteknek nagy része a NySz-ra gyűjtött adatokból való. Mivel a személy-, ország- és népnemekre von. adatok nagyon hézagosak voltak, pótlásukat és összeállításukat a szótárnak végére halasztottuk, de minthogy akkorra sem pótolhattuk, Szarvas Gábor kívánságára egészen mellőztük.

² Azért már a Pann. ének s az Érték. az *sc*-t az *sz* hangnak szokottabb jelével, a *z*-vel váltja föl: *Zythia* (Pann.). »Zent Fylyepp . . . meene zytyyaban« (286). Emekt már Imre Sándor

Törökország mellett a nép neve *magyar*, *német*, *török* volt, Szittya-országból is *szittya* népnevet következtettek ki; l. Zolnai Gyula tanulságos fejtegetését: Nyelvemlékeink . . . 163. l. és Nyr. 30: 142.

A szittyához hasonló eset — hogy t. i. az országnévből idővel népnév vált — több is van. Ilyen első sorban a *francia* (melyet szintén említett már Zolnai az id. helyen). Eredetileg az ország neve volt *Francia*, latin képzés a Francus népnévből. Így fordul elő a kódexekben (EhrK. 134; »Franciából el ky hozak« KazK. 33), Molnár Albertnél (Scult. 4) s később is még Mikesnél, pl. »A herceg Francziában való létünkkor a fejedelemhez . . . barátságát mutatta« (39. lev., így többször is, de gyakrabban: Franciaország). — Mint népnév és melléknév úgy látszik csak sokkal később szerepel: »Infeccti redeunt Gallicis delinimentis: bé-szíják a frantzia kényességeket, s úgy jönnek haza« (PPBl). Ott már két, vagy három várat megvett a Frantzia (Mik. TLev.¹ 304). Francia udvariasság (Fal. NU. 143. Kr.) Francia vérszem (Fal. TÉ. 309. Kr.). A Frantzia udvariások (Fal. TÉ.¹ 324). Laudon generálisnak az adjutántja francia fi volt (1760. Hazánk 1:376). — Ehhez csatlakozik a *franciás* melléknév, mely már kuruc-kori emlékekben előkerül: Sokféle nyelven szól, hol francziáson, hol német beszéden (Thaly: Adal. 2: 383).

A *franciához* egészen hasonló eset az *anglia*. Ez is az ország neve volt, ahogy máig is nevezzük (így pl. MA-nél is az id. h.). Azután ezt is használták a nép és nyelv neve gyanánt: *Francia* menuett első mindenkénnél, azt elhagyván kezdnek futosó *angliát* (Orczy: KöltH. 105). Jól beszél Frantziaul, Olaszul, Spanyolul, *Angliául* (KirBesz. 78). Ötödik Károly mondotta, hogy ő szeretne beszélni: Olaszul az ő szeretőjével, Spanyolul az Istennel, *Angliául* a madarakkal (uo. 115). Sok vagyon, aki magát *anglia* versre veti (Révai: Elegyes versek 18). *Anglia*-posztó (Arany: NC. 2: 46). *Anglia* maga is a. m. angol posztó a Székelyföldön (l. MTsz).

Mivel *Francia* és *Anglia* eredetileg országnév, természetes, hogy a nép neve régebben *franciai* és *angliai* volt (mint *szittyai* is Rajnánál stb.):

Franciai (s mellette *francai* is, pl. *franczay kyal* LevT. 1: 51, 59, 255, *franzai királ* Tinódi 17, 18): Franczay kyalnal (ÉrsK. 72). Franczay laos kyal'h (ApostMél. 30). Érkezének napleszálláskor az franciai követe (Mon. Irók. 18: 26). — Az *angliai* piraták *austrai* és *franciai* hajókat sokakat elfogtak (18. száz., Rettegi Gy., Hazánk 1: 288).

A *franciai* és *francia* mellett régebben a *franc* és *francúz* is használatban volt, mind a kettőt a németből vették át (*Franz* és *Franzos*): a Frantzokat (Helt. Krón. 24). Csak így meg a francz hires sámpánerét (Thaly: VÉ. 2: 349). *Frantz ország* (Helt. Krón. II, Megy. Dial. 47). — *Franczúz* (Pázm. Kal., Kr.) Nem szégyenlé most a Portugallus a Franczú-zokat hívni (Zrínyi 2: 195). Franczuz nyelv (GKat. Gram.) Jó volna, adná

helyesen így olvasta: szittya (A m. nyelv és nytud. rövid tört. 92.) — De megtaláljuk már a 16. században a maihoz egészen hasonló írásmódot is: »Jól lehet magyaroc ebben *Szityaban* hatalmasoc és nagy urac valanac, de maga az Istent nem ismeric valac« (Hofgreff-féle énekeskönyv 41). — Ezekből újra meg lehet ítélni, mennyi értéke volt Szilády okoskodásának, — ki a *szittyát* Dugonics alkotásának tartotta, — és Szily Kálmán állításának, mely szerint »a régi irodalomban a népet, kivétel nélkülül, *scythiának*, *scythiainak* s az országot *Scythiának* írták s a beszédben minden bizonynyal latinosan is ejtették« (NyUSz).

megérteni a francúzsnak . . (RákGy. Lev. 151, 217, 308). *Francúz ország* (Pázm. LuthV. 120, Kász. Tf. 56). — *Frantzúzi hirtelenség* (GKat. Titk. 1117).

Végre előfordul a latin *anglus* és a *franc*-ból latinositott *francus*; igaz, hogy az utóbbira csak egy gyanus adatunk van: »*francusul* olvasny« (Pesti: Nom.¹ 3) olv. *franczuzul*?¹ De az *anglus* használatban volt mindaddig, míg Sándor István önkényesen nem rövidítette *ángolyá*:² »Angli: *Anglusoc*« MAL. (Britannicus: *Angliai* uo.) »Anglus, balon [wallon], spanyol, scotus« (RMK. 1: 340). A mértékletesség egy nem bor-nemisza anglusnak nem fért fejébe (Fal. 303). Spanyolországon azt gondolnák hogy Spanyol, Angliában pedig Anglusnak vélnék: in Spanien passirt er für ein Spanier, in Engelland für ein Engelländer (KirBesz. 78; uo. 78. és 115: Angliául beszél). De ha beljebb nézed még az Anglusokat, fontra, lotra veted véghez vitt hartzokat (Orczy: KöltSz. 18).

Az *anglus* mellett itt-ott *anglis* is előfordul, úgy látszik a német *-isch*-végű alak hatása alatt: »anglicus — *anglis*« [?] Schlägli szój. 530. »Egy pár szarvasbűrből varrott jó pár kesztyű dupla *anglis* varrással« (1724-ből, MNy. 4: 264).

Van aztán még néhány népnév, mely alakjára és keletkezésére nézve a *szittyá* és *fraucia* társa. Ilyen a *Bosniá*-ból keletkezett *bosnya*,³ melyet történetíróink még ma is használnak (pl. »Az Ujlaky család . . egyik tagja bosnya királyi címet is viselt.« Borovszky S. BHirl. 1891. VIII. 24, 3). Ilyen a *slésia*-gyolcs (1799. OklSz, *slesiai gyolcs* NySz), *Persia*-szőnyegen pihen szép sátorban (Thaly: Adal. 2: 117. NySz.). — Így lett *Tirol*-országból a *tirol* népnév: Együtt küzdöttek németek, tirolok, lengyelek, tótok (Jókai, Az Ujság 1904. V. 15). Megemlíthetjük még a *Japán*-ból lett *japán* népnevet és mellékevet, de ez kétségkívül a *román*, *germán* mintájára alakult. Ismét másképp keletkezett a *hollandi* helyett néha előforduló *holland* (*hollandok*), t. i. elvonással a latinus *Hollandia* alakból.

SIMONYI ZSIGMOND.

Látni láttam. Ez a szerkezet nyelvünknek igen érdekes sajátosságaihoz tartozik. Használja a nép, a nagy írók, a köznyelvnek minden alakja. A főnévi igenév jelentésének bizonyos kiemelésére szolgál. Simonyi (Magyar Hat. 2: 300.) a mordvinban s a zürjénben is kimutatta ez alakot,⁴ de szláv hatás eredményének tartja. W. Meyer-Lübckének azonban az IF. 1903-i évfolyamában egy értekezése jelent meg, amely ezt a szerkezetet egymástól távol, minden kapcsolat nélkül való nyelvekben megállapítja, oroszban, román nyelvekben, héberben, szíriai nyelvben stb. s egyben igen érdekes elméletet állít fel e szerkezet megmagyarázására. Szerinte ugyanis e szerkezet egy kérdésnek s egy feleletnek összevonásából keletkezett: *látni? láttam!* »Unter anderem wird ein Ritt vorgeschlagen und einer der

¹ Előfordul *francus* mint a *francu* főnévből képezett melléknév, I. NySz.

² Talán a német *Engelländer* mintájára (vö. *die Angelsachsen, die Angeln*). — A Gyöngyösi szótártörődékben »Anglia . . Angaly] orszagh« („az y alsó kampója is látszik“, mondja Melich): alkalmasint tollhiba eh. Anglya orszagh.

³ Cz. F. szótára azt mondja: »*Bosnya* Bosnia szóból eredett, önállólag nincs szokásban.«

⁴ A vogulban is megvan, I. Szabó D. idézetei NyK. 34: 428–9. — S. Zs.

Sprechenden fängt den Gedanken auf: ‚reiten‘ sagt er halb sich, halb die andern fragend und antwortet sich selbst nun mit der Energie, die einer solchen Selbstaufforderung folgt: ‚reiten wir‘ (Id. h. 125. l.) E felfogás sok esetben helyes lehet, de úgy véljük, van e jelenségnek egy általánosabb érvényű magyarázata. Leghelyesebb lesz a magyar példákon kívül Meyer-Lübke néhány példájából kiindulni:

1., magyar: *látni láttam* (pl. a híres énekest, de) *hallani nem hallottam*.

2., orosz: *vidatiŭ vidalŭ no ne uznalŭ* (látni láttam, de nem ismertem meg). Vagy: *ja spatŭ to ne splju, bolŭše takŭ ležu* (én aludni, nem alszom, hanem csak itt fekszem).

3., francia népies: *pour véler, a vélera, mais on peut pas savoir au juste quand a vélera* (elleni, elleni fog, de nem lehet tudni, mikor fog elleni.)

Ezen példák mutatják (s M.—L. sok hasonlót idéz), hogy itt nem az a fontos, hogy a főnévi igenév kérdez, s a ragozott ige felel, hanem az, hogy egy lélektani alany az uralkodó képzet s ennek két sajátsága kerül szóba: az egyik sajátságot megállapítjuk, de a másikat tagadjuk. Szó van az énekesről. Ekkor valaki így gondolkozhatik: »Ami annak az énekesnek a látását illeti, hát én láttam (látni láttam), de ami a hallását illeti (már t. i. a meghallgatását), én nem hallottam. Vagyis ezen kifejezésekben mintegy elvont módon a tudatba tolul a cselekvés képzete (látás) s ennek, a cselekvés elvont formájának nyelvi kifejezése a főnévi igenév. Most már nem az énekes a lélektani alany, hanem az ő meglátása: a meglátása megtörtént, ezt fejezi ki a *látni láttam* (s a népnyelvben csakugyan nagyon el van terjedve ez a változat is: »hallást hallottam, de meg nem értettem«, »hallottam hírét, de látását nem láttam«, l. MHat. 2 : 300).¹

De miért kell itt ilyen *figura etymologica*-szerűen kifejezni a fogalmakat? Azért, mert az állításra a legtöbb esetben tagadás következik.² Az énekesnek a beszélő személyre vonatkoztatva két passzív sajátsága van: látás és hallás. A fontos a második, melyet meg kell tagadni. A tagadás kellemetlenségét, mintegy enyhíti, hogy valaminek legalább megerősítése előzi meg.

Abban tehát Meyer—Lübkenek tökéletesen igaza van, hogy itt egy általános nyelvi jelenséggel állunk szemben, mely bizonyos több ismeretkörünkbe nem eső nyelvben is megvan. Sok esetben kérdés és feleletnek összevonása is lehet e szerkezet eredete.³ De általában a főnévi igenév elvont cselekvést fejez ki s e szerkezetekben is az a szerepe, hogy szemé-

¹ *Hallás-át hallottam*: ízről ízre ennek megfelelő szerkezet van a tatárban, l. Bálint G. Kazáni t. nyt. 143. — S. Zs.

² Legtöbbször hasonló a mondat szerkezet az ilyen *-nek*-ragos kifejezések esetében is: szépnek szép, de nem jó (l. MHat. 1 : 295).

³ Vö. »Kaszinózní, azt tud. De írni? Bár írni tudna úgy, mint kaszinózní« (Az Ujság 1908. IV. 28. 9). — Érdekes Aranyánál *A hamis tanu* következő helye:

Igy kötődik szóval: »oldjak-e? kössek-e?«

Ne feleljetek rá körözsi halászok!

Kétélű a kérdés, bajt hozna reátok;

Kötni: összekötné hálótok egy bogba,

Oldni: szélyeloldná hosszan a habokba.

Itt a két igenév mellett bátran lehetne kérdőjel. — Vö. még: Hinni csak elhinném, de látni?.. (Gyulai: Egy m. udvarh.)

lyektől és tárgyaktól s minden viszonyoktól elvonatkoztatott cselekvést fejezzen ki. Ha esetleg kérdésben van, akkor is csak az a használatának oka. Más esetekben azért nincs a főnévi igenévnek ilyen szerepe, mert az elvont cselekvésnek kifejezését egy rákövetkező tagadás s a megkívánt ellentét nem teszi szükségessé.

ALFÖLDY MARCELL.

Brassai is olyanformán magyarázta, mint a cikkíró: »*Látni láttam, de enni nem ettem; inni csak iszik, de enni nem akar*, melyekben Szvorényi hiányos mondatokat képzel [Szv. t. i. hiányosnak mondja és így magyarázta, Nyttana 1. kiad. 362. §: »*Inni csak iszik, de enni, azt nem akar* — mi az ivást illeti, csak iszik, de a mi az evést illeti, ezt nem akarja«], .. itt én nem látom a hiányt, az ellipsist. Itt ugyanis az *inni* stb. a világeért sem képeznek külön mondatot, hanem a maguk valódi infinitívusi szerepökben szolgálnak az illető mondatok inchoativumaiul, és mindnyájokat magyarázhatni adverbialis *t*-vel ragozott *ás, és* végű nevekkel: *látást láttam, de evést nem ettem. Ivást csak iszik, de evést nem eszik*. És ezek szintoly helyes mondatok, mint amazok.« (Brassai: MMondat 3 : 400). — Vö. még ezt az érdekes népnyelvi mondatot: »*Enni, azt ne mondja senki, de ami dógozni, vót*« (Nyr. 14 : 186), azaz enni nem ettünk, de dolgozni dolgoztunk.

A szerkesztőség.

Fértát, pománába. A Nyr.-ben (1905. 82—83) Gencsy István: A gyergyói nyelvjárás című munkájából olvastam a következőket: »A vele egy megyében fekvő szomszédos Csík járás nyelvével márcsak meg kell egyeznie (t. i. a gyergyói nyjárásnak) és valóban mintegy 125 csíki szót ismernek, melyek a mienk is egyszersmind.« Aztán fel vannak sorolva a kérdéses szavak, köztük a *fértát* és *pománába* is.

Ezt a kijelentést (»a mienk is egyszersmind«) úgy is értelmezhetni: a miénk, mi teremtettük, nem idegentől átvett szó. A fenti két szóra azonban ez a kijelentés semmiképp sem alkalmazható. Aki járatos az oláh nyelvben, az rövidesen megmondhatja, hogy mind a kettő az oláhból van átvéve. Ismeretesek e szók a hétfalusi csángó nyelvjárásban is. Lássuk csak, hogy ejtik az oláhok, a csángók és a gyergyóiak mind a két szót külön-külön: ol. *fortát*, atyafi, bácsi;¹ csángó nyj. *fortát*, atyafi, bácsi; gyergy. *fértát*, atyafi. Ebből kitűnik, hogy a csángó átvette minden változtatás nélkül, míg a gyergyóiak az első szótag hangzóját *é*-nek ejtik. A másik szó: *pománába*; ol. *pománě*, ajándék; csángó *pománo*, gyergy. *pomána* (l. Nyr. 23:485, Szinnyei). *Pománába* = ajándékba; a csángó nyjban *pománábo*. Ez a szó előfordul Kolumbán Lajosnak A hétfalusi csángók a multban és a jelenben c. munkájában is. Mikor a temetésnél a halotti torról beszél, azt mondja: »Ezen megvendéglést *pománának* nevezik.« S jegyzetben így magyarázza meg ezt a szót: Oláhoktól vett szokás. Ez az állítása azonban téves. A torozás ősrégi magyar szokás, amit a csángó ember csakis tornak és nem pománának nevez. A pománának a torhoz nincsen semmi köze.

PÁL ANDRAS.

¹ Ghetie Román-m. szótára szerint *furtat* »cimbora, társ, pajtás, bajtárs, barát.« *A szerk*

Egy különös szó. *Andítani:* ez a különös szó úgy látszik csakis Szemere Pálnál és Vitkovicsnál kerül elő, s a két jó barát bizonyára egymástól tanulta el. Szemere 1809-ben azt írja: »Andítani lehet, hogy abból a tévedésből, mit tőlem két hét óta imígy-amígy tanulgat, nemsokára a magyar nyelvről is értekezést fog készíteni« (Kaz. Lev. 7:50 és Szemere P. Munkái 3 : 14). Vitkovics 1810-ben azt írja: »Andítom, hogy nagy munkásságomba fog kerülni a jambus« (l. Kaz. Lev. 8 : 11). Továbbá: Te már andítottad, hogy én hamar nem felelek soraidra, és be is telt (Vitk. Munkái 3 : 66). Andítom, hogy nagy munkásságomba fog kerülni (uo. 124.) — Az a kérdés, honnan vették ők ezt a szót. Mivel sehol előttük (sem utánuk?) elő nem fordul, »andíthatjuk«, hogy Szemere — mint annyi más szót — ezt is maga alkotta. De miből? Aligha csalódunk, ha föltesszük, hogy az *andalog* (*andalít*) és *sajdít* (*sejdít*) igéből gyúrta, s így *andít* mintegy 'andalodva sejt'. Az is lehet, hogy a rokonjelentésű német *ahnden* (*ahnen*) igének is volt része Szemere furcsa szóalkotásában.

KOVÁCS ASZTRIK.

A Königsbergi Töredékhez (Nyr. 37 : 456). Köveskúti Jenő cikkéhez, mely a KT-et karácsonyi éneknek bizonyítja, érdekes a következő hely egy rábavidéki 1846-i kézirat »Karátsonyi Inek«-éből:

Kelletek föl pásztorok hát mit szunyadosztok
Gyertek elly mast énvelem majd egy ujhírt mondok
ki halota hogy azüz [így] fiatszült mégis szüz
tsuda dolog ligen ez valamikint lehet ez.

(A kéziratot Straszer Sándor közölte velünk.)

A szerkesztőség.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Párbeszéd.

(Kaposvár környékéről.)

— Te Csicsa, mit vatacc az almáriomban? — A gyűrűmet keresöm.
— Maj' adok én néköd meleg gyűrűt csak é ne lóduj onna! — Ne káccs mán akkorát, no! — Azonközben bejön az apjuk: Mit kajabáltak annyit?
— Ez a Csicsa egyre ott vatat az almáriomban! — Lóduj onnan gyerek. Mönny be inkább Kaposba. — Máma má nem mék. — Hát mikó? — Maj' csak a gyü hétön, amikó az öreg Bencs is bemögy. — No akkó inkább magam mögyök, nem várok annyi időt. Istentelen fattyu vagy te Csicsa. — Maraggyon csak itt édös apám, szól a nagyobbik fiu. Maj' bemögyök én! Sose fárisza magát!

SEBESTYÉN EDE.

Adomák.

A palóc meg a tisztesség. Várkonyba helyezték N. község plebánosát. Az ózdiak, meg a bolyokiak szállították a holmiját, amelyre a káplán ügyelt fel, ott maradván még a régi parochián. Még csak a vendégszoba butorának és a bornak az elszállítása volt hátra.

Három ózdi palóc ment három tágas szekérral a bútorért, borért. Be is állítanak a parochiára:

- 'csértessék a Jézus, ifjú káplány uram!
- Mindörökké!
- Mē'gyöttönk . . . ifjú káplány uram!

A káplán bevezeti őket a szobába s megmutatja nekik az elviendő butort: Ezt viszik!

— Má' eztet a sok derágaságot itt la-ë? Má' ollyat min' nem töszünk! Hát hol is van az 'igasság? Hát, hogy a bolokiak mē' a várkonyiak ki bort vitt, ki korompért, mi mē' ezt a' sok derágaságot vinnénk? Hát oszt' ki felez azë? Győjjék komám, oszt' ragasszónk bē, oszt' mēnyönyök!

A káplán cselhez folyamodott. Utánna szól az embereknek:

— Hajják kentek? Meghagyta a plébános úr, hogy a legböcsületebb emberekre kell bizni ezt a sok fényes butort, én magukat néztem annak . . .

A palócok gondolkodnak egy darabig, egymásra néznek, s az egyik mondja is aztán:

— Má' ha így van ifjú káplány uram, akkó' szállíjuk! Igaz-ë Esván' bátyám! Hát igaz a', hogy a zócdi a legügyesebb. Igaz-ë Esván' bátyám? — 'Bia!

— Mikó a' tavaszon a' várkonyi zsidót szállítottuk, akkó is mink köllöttönk, nem köllött a' várkonyi. Nem is tud az úgy ahho! — No Esván' bá ragasszónk ki, oszt' rakoggyónk!

Utoljára tették föl a bort. A káplán inti őket, hogy vigyázzanak reá, ki ne folyjon!

— Má' fijatal káplány uram, ha a szentségēs Szúz Anyát ráúltetik is, csak' mēkóstojjuk! . . .

BENKÓCZY EMIL.

A nép a törvényszék előtt. A pestvidéki kir. törvényszék előtt lefolyt végtárgyalások során a vallomásokból ellesett szólások és szók:

Pestmegye, *tótfaluí asszony* szájából:

hátyi: háti kosár.

tuska: ősszel levágott kukorica szárnak a földben hagyott gyökere vége.

Gödöllői ember mondja: Nem *becs alá való* a tyúkkár, nem szaladok avva bíróhoz.

Első heltésü jérce: korai februári, amely már szeptember-októberben tojik.

Pándi dohányos ember: A *kontós* könyvembe a Czákó Csíri András írta be a *tartozást*; a Géber úr meg a maga könyvibe *kontózta* be.

KRÁL MIKLÓS.

A szegény étellel foglalkozó magyar. Szegedről küldik be nekünk ezt a kedves apróságot. Szalay József szegedi kihágási bíró egy öreg magyart idézett tegnapi maga elé, a miatt a vád miatt, hogy az udvarból nem hordatta ki a szemetet.

— Hány éves? — tette föl a kérdést a bíró.
 — Leginkább hetven.
 — Hogy érti ezt?
 — Hát úgy, hogy közelebb vagyok a hetvenhez, mint a nem hetvenhez.

— Mivel foglalkozik? — Szögény étellel.
 — Mégis miből él? — Kis áréndás földdel vergődök.
 — Gyereke van-e?
 — Nincs neköm. Egy fiam van, de az is a maga szögénye.
 — Volt már büntetve? — Ennél többet sohasem voltam.
 — Hisz még nem büntettük meg.
 — Nem tudom kéröm, mert még soha se vótam ilyen vesződelőmben. Ennél többet se vótam urak előtt.

A kihágási bíró négy koronára büntette az öreg magyart.

(1908. VII. 5.)

Budapesti Hirlap.

A járványos asszony. Egy szegedi bíró előtt jóképű magyar jelent meg a napokban. Válopört indított a felesége ellen.

— Hát aztán miért akar válni az asszonytól? — Kérdezte tőle a bíró.

— Nagyon járványos, kéröm, nem lehet azt már kiállani.

— Mit ért az alatt, hogy járványos, talán kolerás, vagy hólyag-himlős az asszony?

— Nem a' kéröm, hanem mindég kódorog, mint a gazdátlan kutya!

(1908. X. 30.)

Budapesti Napló.

Helynevek.

(Deregnő, Zemplén m.)

Falurések: Felvég. Alvég. Szoroska. Sápsor (Svábsor).

Kertek: Várkert. Hustát. Vadaskert. Káposztáskert. Lucsernyáskert. Ótványoskert. Konyhakert. Halastó. Kúfalvirágoskert.

Rétek: Bosacin (Basaszin). Homokfej. Fűzesalja (Fűzesallya). Lapina vagy Lapinnya. Ritkás. Ritkásszugoly. Kuva. Méhesalja. Lázacska. Urfája. Kukó. Rakattyaalja. Farkasláb. Hidacskaszeg. Forrásalja. Karaly. Kisortás. Nagyortás. Paszadó.

Szántók: Nagy fekete nyár. Kis fekete nyár. Malmocska. Egresalja. Hudákméhes-tábla. Lapinadomb. Kanalis-tábla. Diák táblája. Mogyoróska. Vápa. Vizpályadomb. Kuvaalja. K. Pázsitka. K. tábla. Lucernás tábla. Halastó-tábla. Fűveskerti tábla. N. Prékopa. K. Prékopa. Pludertábla. N. Pázsitka. K. Városidomb. N. Városidomb. K. Hosszak. Nyilásdomb. Hangyálszeg. Kosárok. N. Hosszak. Kenderföld. Alsó keskeny. Botszegi. Ortovány. Farkasláb. Dinnyésdomb. Szélesföld. Tócskadomb. Kertalja. Szélmalomdomb. Felső Keskeny. Főnyeske. Karajdomb. Rázdomb. Szemszuró. K. Homok. N. Homok.

Legelők: Rétekalja. Nyilásalja. Vajáni kertekalja. Fűveskert. Felső tó. Oltványos. Koplaló. N. Koplaló. Tó.

Erdők: Uj-erdő. Felső erdő. Ritkás egres. Ritkás gorony. Egres. Malomszeg. Alsó erdő. Botszögi. Lapos. Kalazin. Vörösmort. N. Récse. Égett gorony.

Patakok: Rágya patak. Ógát patak.

Folyók: Labarc (Laborc). Zong (Ung). Dussa.

Utak: Várkertut. Vízpályut. Bosacinut. Egresut. Lapinaut. Urfájaut. Fluderut. Alsó mélyut. Hangyálszegut. Botszögiut. N. Hangyálszegut. Felső Mélyut. Malompatakut. Homokut. Keresztut.

Tavak: Nagy halastó. Ábrántó (Ábrohámto). Malmocskató. Fövenyestó. Orsitó. Hosszutó. Bikató. Tetvestó. Botszögítő. Hangyálszegtő. Rétekaljátó. Kuvató. Kerekto. Lapinató. Egrestó. Netecs. Lapostava.

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

IZENETEK.

L. F. *Szükség törvényt bont és szükség törvényt ront* egyaránt szokásos két alakja a közmondásnak, szótáraink is idézik majd ezt, majd am azt. Ritkább változat: *szükség törvényt szeg*, CzF. szótárában. (Kresznerics szótárában *A szükség vasat tör* a német közmondásnak szolgál fordítása, mint a latinak utánzása a PP.-Bod-féle latin-magyar szótárban: *nincs a szükségnek szabott törvénye = necessitas caret lege*, németül is: *Not kennt kein Gebot.*)

R. A. A *konstelláció* nem német-latin szókeverék, nem a *stellen* ige (*Zusammenstellung*) van benne, hanem a latin *stella* főnévből származik s a napnak és egy-egy bolygónak vagy a napnak s a holdnak egymáshoz való helyzetét jelenti. Nagy szerepe volt a konstellációnak a középkori csillagjósolásban.

N. L. Különös volt a multévi egyetemi rektor beszédében a kartársi szellem helyett az *ügyféltesség* szelleme. Már az *ügyfél* sem egyértékű a *kartárrsal*, az *ügyféltesség* meg éppenséggel nem számíthat elfogadásra, hisz meg sem értenék, a rektor úr is odatette rekeszbe a magyarátát, hogy *kollegialitás*.

T. Gy. *Kasamadtner* osztrák-német üdvözlés s ebből van elrontva: *gehorsamer Diener*, engedelmes szolgája.

Beküldött kéziratok. Csefkó Gy. A nagykanizsai nyelv. — Szathmáry F. Lolva stb. — Trencsény K. Mesterségszók. — Kertész M. Nó és né. — Székely J. Tájsszók, versek stb. — Prohászka J. Malonyai tárcáiból stb. — Klaniczay S. A zeugmáról. — Kovács A. Régi helyesírásunkhoz. — Mészöly G. Megfejtetlen alakok a HB-ben. — Simonyi R. Tájsszók. — Kulcsár Gy. Magyaros szók és szólások. — Dánielisz S. Joannovics György. — Köveskúti J. Vonyogó. — Gábor I. Az alliterálva rímelő verselés. — Ósz J. Mesék.

Új könyvek és füzetek. Bódis J. Xenophon Sokrates hiperkritikusai és pedagógiai értéke. Szent István t. 2 K). — Jovanovics Lyubomir: Bukvar (szerb ábécés könyv felnőtt analfabétáknak. Ujvidék, Ivkovic Gy. — I. Popovici: Poezia populara romana (Oravica 1908). — Suomen kansan vanhat runot I. II. (A finn nép régi dalai I. II. Niemi: Viena népköltése: Kalevala-énekek. A finn irod. társ. kiadv. Helsingfors 1908).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

MAGYAROS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

Az idegenszerű kifejezések tárgyalása közben láttuk, hogy az egyes nyelvek grammatikájában lényeges különbség alig van; csak a kifejező eszközök mások, melyek azonban az illető faj gondolkozásmódjára egyáltalában nem jellemzők; a különbségek jelentéktelenek.

De ha ez igaz, miért lehet fordítás közben oly kevés kifejezést áttennünk más nyelvre szórul-szóra? Hogyan van, hogy annyi kifejezés »idegenszerű« a másik nyelvben? Szók, szerkezetek miért válnak lefordíthatatlanná?

A fölvetett kérdés a magyaros szók és szólások természetének vizsgálatához vezet bennünket; mi által válik a kifejezés magyarossá? mi adja beszédünknek a magyaros zamatot? Ebbeli vizsgálódásainkban rábukkanunk majd arra, hogy a nyelv törvényeinek kutatásában is két élesen elhatárolt területet kell megkülönböztetnünk, mint a lélek törvényeinek feltárásában. Határozottan megvan a nyelvnek is a *logos-a*: ez a grammatika; s megvan a *psychéje*, ez a jelentéstana. A grammatika minden nyelvben közös, miként minden fajnak ugyanaz a logikája; a nyelv *psychéje* ellenben a változásoknak végtelen mennyiségét engedi meg.

I. Érzetkifejező szók.

Régi vitás kérdés, hogy a beszédhangoknak az ember belső világával van-e valami kapcsolata. Már Plato, Leibniz, Bopp, Grimm, Heyse tulajdonított a hangoknak bizonyos eszmei tartalmat, de ezt újabban némiképen lenéző mosollyal emlegetik. Bizonyos, hogy hangok eszmét nem fejeznek ki, de hiszen lelkünk tartalmát nem csupán eszmék teszik. A beszédhangok kimondása közben kétféle érzeteink támadnak: hangérzetek a fülön keresztül s mozgásérzetek, melyek a szájban keletkeznek a kimondás által. S lelkünk primárius elemei nem az érzetek-e? Azok a hang és mozgásérzetek nem kapcsolódhatnak-e a többi rokon érzetekkel?

Wundt a nyelv eredetében éppen ennek tulajdonít legnagyobb jelentőséget, hogy az ember összes érzéki érzeteit hangérzetekké tudja átváltoztatni, s így keletkezik az indirekt onomatopoezis. Természetesen a szók legnagyobb részéről lehetetlen ezt kimutatni. Hogy *kéz, láb, fej, szem, fa* kimondása közben keletkezett hang- és mozgásérzetünk rokon volna ezeknek a dolgoknak a hatásával, nevetséges volna állítani. Hanem bizony vannak jelenségek, melyeknek elnevezéseiben most is, a jelentésváltozások annyi viszontagsága után is, megérezhetjük idegeink rezzenéseit. Igen sok magyar szó van, melynek kiejtése körülbelül ugyanazt az érzetet támasztja bennem, mint az a jelenség, melyet kifejez. S ezeket a szókat nevezem elsősorban *magyarosaknak*, mert ezekben már nem csupán az ösztövérfogalom (*logos!*) van meg, hanem már meg-megrezdül a sajátos magyar psyché is.

Legelőször azokat a szókat kell megfigyelnünk, melyekben hangutánzás van, mert azokon a legszembeötlőbb s legbizonyosabban megállapítható az érzet átváltoztatása érzetté. Ezekben a szókban: *suhog, zúg, dörög, cincog, sziszeg, zörög, korog, dobog, dobban, sivít, nyisszan, koppan, tocsog, csikorodul, csikorog, csattan, csetten, puffan, huppan, duhhan, robban, ropog, dong, döng, kotyog, rotyog, szotyog, szuszog, csicsereg*, stb. mindenki megérezheti, hogy a szoros objektív elem, a fogalmon kívül van valami más is, olyanféle színezet, mellyel utánozni igyekszünk a természeti jelenséget. A kívülről jövő hangbenyomás érzetét olyan szóval igyekszünk kifejezni, melynek hanghatása olyanforma, mint a külső jelenségé. Jól megjegyezzük ezt! Csak a hatás olyanforma! A szó nem pontos megfelelője a külső hangnak, még annyira sem, mint *kakuk*, vagy *kukorikú* (pedig ezek is igen távol vannak a pontos utánzástól), tehát a szóhanggal nem is annyira a külső jelenségről adunk számot, hanem a mi szubjektív érzetünkről, csak arról, hogy micsoda hangérzetünk rokon a külső benyomás érzetével. Például a latin a *morog, mormog* fogalmát úgy mondja: *murmurat*. Mikor Vergilius a méhdongást a mezőn így fejezi ki:

strepit omnis murmure campus, Aeneis, VI. 709.

láthatjuk, hogy a latin a dongásról egész másképen ad számot magának, mint a magyar; még ehhez: *murmure*, könnyebben asszimilálódhatunk, mert rokon a magyar *mormog*gal, de *strepit*,

ehhez már egyáltalában nem tudunk hozzátörödni, ha a méhdongást akarja utánozni. Az égdörgés Ovidiusnál így van:

Fit fragor; hinc densi funduntur ab aethere nimbi.
(Metamorphoses, Vízözön.)

A *dörög ö* hangjai helyett az *u* hangok *funduntur*-ban pompásan fölkeltik az égdübörgés érzetét.

Horatius a patak csobogásában nem hallja a *cs* hangot (latinban persze nincsen *cs*):

. . . quid obliquo laborat
Lympha fugax *trepidare* rivo? (Ad Qu. Dellium).

Pedig hogy hangutánzás akar lenni a *trepidare*, onnan gondolható, mert ennek alapjelentése: remeg, nyugtalankodik, s csakugyan van benne valami, ami *csörgedez* hangzásával rokon, ha abból a *cs* hangot elhagyjuk. A magyarban a kisebb mennyiségű víz hangzását jelentő szókban mindegyikben benne van a *cs*: *locsog*, *csobog*, *tocsog*, *csörgedez*, *csurran*, *csurog*, *pocsolya*, *pocsároz* = *vordácsul* (a kacska meg a gyerek a vízben), *csöppen*, *csobban*, s tisztára ezért mondják a költők a patakra, hogy *cseveg*, *csacsog*, *csacska csermely*.

Beszélgetnek sajkámmal
A *fecsegő* habok (Pet. Vizen).

Németben a tücsök ciripelését így fejezi ki Goethe:

. . . Aus allen Winkeln und Tiefen die Nacht hervordrang, und der klingende Ton der Grillen durch die feierliche Stille schrillte. (Wilhelm Meisters Lehrjahre I.)

Hogy van a tücsökciripelés Homerosnál?

. . . τεττίγεσθιν εοικότες, οί τε καθ' ύλην
δενδρέω ἐφεθέμενοι ὅπα λειριόεσσαν ἰεῦσιν. (Ilias III. 151—2.)

Németben is, görögben is azt látjuk, mint a latinban, hogy a magyar csengés élesebb. A patak csörgedezéséből Horatiusnál nem hangzik az éles *cs*, Goethenél és Homerosnál a *ciripelés*ből nem hangzik a *c*, pedig különösen Goethe valósággal duskál a hangokban. Viszont azt látjuk, hogy az *i* a *ciripelés*ből mindenütt élesen kihangzik. Ezek az idegen példák legfeltűnőbben mutatják, hogy a természethangokat többféleképen utánozhatjuk, vagyis csak annyiban utánozzuk, hogy a beszédhang érzete föltámassza a külső jelenség keltette érzetét, ez pedig aztán a külső jelenségnek képét magát.

Tehát már a hangutánzásnál érzetkapcsolódás van. Mit jelent ez? Azt, hogy két érzetről van itt szó, tehát megvan a szónak magának az önálló érzeti velejárója, mely több-kevesebb élességgel azt festi, mi szaladt át az idegeinken a külső jelenség hatása alatt. Az ilyen szók, mint *koppan, toppan, roppan, dobban, csattan, csetten, nyisszan, duhhan, csörren, puffan, csöppen, cuppan, kërren*, mutatják, hogy a jelenség nagy hirtelenséggel rohanta meg idegzetünket; a mindegyikben meglevő hosszú mássalhangzó jelzi a jelenség hirtelen befejeződését, és azt, hogy idegrezgéseink nagy erővel indultak meg, de azonnal megakadtak, szinte megtorpadtak. Hogy belső lelki mozzanatokot festenek ezek a hangutánzó szók, látható abból is, hogy ezeknek mintájára alkotott a nyelvérzék¹ hasonló szavakat, melyekben már nincs hangutánzás, csak gyors belső lelki mozzanat: *hökken, retten*, (kedvem) *szottyán*. Ezek már emancipálódtak a hangjelenségtől, s ezért lehet aztán már ilyen szavakat olyan külső jelenségekre használni, melyek látási képzetek: *mozzan, bukkan, szökken*; Gárdonyi mondja »A mult velünk él« c. elbeszélésében: Nekem *elcsökkent* a vérontó kedvem; nyilván az *eltűnt* szóba helyettesítette be a *csökkent* szót, hogy a mozzanat hirtelenségét éreztesse. És székely példa szerint használja ezt a *lűktet* (és *lök*) igéhez csatlakozó kifejezést: *fellűkken* a nap.²

Az ilyen szavak már kissé lefordíthatatlanok. *Kedvem szottyán*: die *Lust kommt mich an*, mondja a német, semmi ez a magyar kifejezéshez képest. Kisfaludy Károly egész más értelmű szóval fejezi ki ezt a hirtelenséget, de ugyanilyen a formája a szónak:³ Kedvem *lobbant* paripázni. (VigBesz. 50.)

Lobban már olyan szó, amint látjuk, amely külső (fény) jelenségre és belső mozzanatra egyaránt alkalmazható. Ilyenek a hangjelző szók között *rezzen, szesszen*. Van rá eset, hogy, ha az ilyen eredetileg külső jelenségre vonatkozó szót pusztán lelki jelenségre alkalmazzuk, akkor egy csöpp változtatás esik rajta; *dobban*, ha önállóan, hangbenyomástól függetlenül használjuk belső érzet lefolyására, úgy mondjuk: *döbben*.

»Döbbenet által a szív ere fagy.«

¹ Ilyesmiben működik a nyelvérzék, nem az idegenszerűségek elbírálásában.

² Benedek Elek közli Udvarhely megyéből Nyr. 9: 236: »*lűkkenni*: felmászni a hegyre». Bizonyára ilyen kifejezésekből: a *hegyre lűkkentek* = fölirándultak a hegyre (vö. MTsz.).

³ Simonyi könyvéből idézem: Német és magyar szólások,

S ezen a réven helyettesítheti néha egyik szó a másikat. *Dobban* és *döbben* között csak az a különbség, hogy *dobban*-nak megfelel egy külső hangbenyomás, *döbben*-nek nem, de teljesen ugyanazt a belső idegrezdülést éreztetik.

Ady Endre egyik versében (Őszi lárma) azt mondja:

(Az őszi éjtszakában) Valami dobban.

Valaki minden jajt összelopott,

Valaki korhadt, vén deszkákon kopog.

Itten a *dobban* szóban benne van a költő szörnyű *megdöbbenése* is. Nyilván pleonazmus lett volna, ha a gyöngébbek kedvéért így mondta volna: Valami dobbanástól szörnyen megdöbbsentem.

Hogy ezekben a szókban a hosszú mássalhangzó a hirtelen befejeződést festi, bizonyítják a következő szók: *kopog*, *topog*, *ropog*, *zörög*, *csörög*, *pufog*, *zuhog*, *dohog*, *csöpög*, *csupog*; ezek valószínűleg a *koppan*-féle alakokból lettek, hiányzik belőlük a hosszú mássalhangzó, s nem is jelentenek már hirtelenséget, hanem annak éppen az ellenkezőjét. A jelenség és érzet még nagyobb elaprózódását *r* hang felvételével éreztetjük. (Az *r* kiejtésénél nyelvünk hegyét rezegtetjük.) Moccan —*mocorog*, szesszen—*szeszereg*, tüsszen—*püszörög*, s ezek mintájára: *nyöszörög*, *dödörög*, *kucorog*, *csicsereg*, *pityereg* (németben is *plärren!*), *bizsereg*, *ciceréz* = *csöcsörész* = *gügyörész*; ilyen szók ezek is: *pereg*, *dörög*, *döbörög*.

Az *r* kimondásával járó elaprózódó mozgásérzet különösen alkalmas ilyen vibráló külső jelenség éreztetésére. Ovidius *Fastijában* olvassuk:

Flamma nitore suo templorum verberat aurum

Et tremulum summa spargit in aede iubar. (I. 76—77.)

Ki nem érzi ebben a két sorban, hogy az a sok *r* hang az áldozati láng fényének vibrálását akarja éreztetni, láttatni a templom padmalyának aranyozásán? Tehát itt látási érzet van hanggal megérezkítve. Ilyesmit találunk a *Metamorphosisok* VI. könyvében, a *Niobében*, ahol *turba rotarum* a kerékküllők messzire fénylő pergését tünteti föl, mint Ady Endrénél:

Kerekeim a sár ne érje,

Patáitokat semmi piszok!

A levegő vibrálását festi Verlaine (*Crépuscule du soir mystique*):

Le Souvenir avec le Crépuscule
Rougeoie et tremble à l' ardent horizon.

Az *r* nemcsak külső, érzékszervi, hanem belső érzeteket is feltűntethet; Ovidius főntebb idézett sorában:

Fit fragor; hinc densi funduntur ab aethere nimbi,

fit fragor azt jelenti: *egy csattanás!* s ha a *fit* szót gyorsan kimondjuk s utána egy másodpercig megállunk, aztán *fragor*-t ugyanannyi időtartam alatt gyorsan kimondjuk (annyi a morája!), tisztára azt a pillanatnyi megrezdülést érezzük, mit a hirtelen égdördüléskor szoktunk érezni.

Vörösmarty Vén cigányában olvassuk:

Véred forrjon mint az örvény árja.

Hogy a vér forrására hasonlatképen az örvény árját hozza föl, ami hasonlatnak éppen nem mondható szerencsésnek, az csak onnan magyarázható, hogy az *örvény rv*-je az *ő* azon pillanatbeli belső forrongását nagyszerűen kifejezi; s hogy ez a hangcsoport itt a fő, csattanósan bizonyítja, hogy ez meg is ismétlődik kétszer, rokon hangcsoportban, melynek érzéki hatása ugyanaz: *forrjon, árja*.

De nézzük a hangutánzó szavaknak egy másik csoportját. *Dong, döng, zeng, peng, cseng, zsong, zsibong*, s ilyen maga a *hang* szó is. Kétségtelen ezekben is az indirekt onomatopoiia. Itt az *ng* hangcsoport hangzása festi a hanghullámok továbbrezgését és lassu elhalását.

Kalapáctól dong a donga,

mondja Arany János a Bajuszban. Ady Endre ilyenforma ösztönből írhatta:

»Üzengetett hozzám trillázva az élet.«

Üzen fogalmába geniósan beleiktatta *zeng* hangzásbeli erejét; szakasztott úgy, mint Ovidius a *funduntur*-ba az égdübörgést, pedig ez annyit jelent: lezúdul (a zápor).

Mint a *koppan*-féle szók mintájára születhettek szók látási képzetekre, úgy a *cseng-peng*-ből is az *l, r* helyettesítésével látási képzetekre illő szavak lesznek: *leng, ring, reng*, melyek szintén hullámrezgéseket és azoknak fokozatos megszűnését jelölik. S a következőkben már gyakorító képző ez a hangcsoport: *keríng, terjeng, hajlong, borong*. (Hogy mennyire hangzást éreznek ki ebből a hangcsoportból, mutatja az, hogy

egyszer a Kakas Márton megrajzoltatta, amint a becsukott üzletek ajtajában *hallgatóztak* az emberek, hogyan *pang* odabenn az üzlet.)

Láttuk, hogy a látási és belső érzeteket kifejező onomatopéitikus szók mind a hangutánzó szókból vezethetők le. S ehhez nem is kell valami különös éleslátás. A fontos megjegyezni való ezekben az, hogy lehetetlen bizonyos hangok sajátos értékét »valeur-jét« észre nem venni. Pl. a zöngés hangokban bővelkedő *dobban* sokkal hangzatosabb jelenségre illik, mint a zöngétlen *toppan*. A *cs*, *c* a benyomásnak élességét jelzi. Az *l*, *r* inkább látási és belső érzetekre illik a *z*-vel szemben, stb. Ebből a hangértékből magyarázható, hogy tompább hatású jelenségekre úgy alkotunk szót, hogy a szó jellemző éles hangját letompítjuk. *Locsog*-ból így lett *lotyog*, *tocsog*-ból *totyog*. Zalában mondják: *laficul* (mosdás közben a vízzel hevesen »*pocsároz*»), s Gárdonyinál olvassuk, hogy a kutya, mikor iszik: *lafatyol*, ez már nem hangzik olyan élesen, mint a *laficulás*. A *totyog*, *lotyog* továbbváriálása következtében lettek: *kotyog*, *motyog*, *mutyog*, *rotyog*, *szotyog*, *tetye-mutya*, *tutyi-mutyi*, *szeszemőtyál*, *totyafeszes*; s meg vagyok győződve, ezekkel a szókkal vérrokonságban van az *ityeg-fityeg*, sőt a *var-tyog* is. Ezek mind olyan letompított, tökéletlen jelenségek. A hang még nagyobb tompítása még nagyobb tökéletlenségre illik: *nyafog*, *nyög*, *nyög-nyög*, *gurnyaszt*, *gunnyaszt*, *nyámnyám* (ember) = tehetetlen, nehézkes, gyáva, *nyámmog*.

A kemény hang alkalmas a keménység, a lágy a lágyság kifejezésére. *Gyömöszöl* puhább dögönyözés; a keményebb dögönyözést hogy fejezi ki Jókai?

Kidömökölte hátából a magyar betegséget (Felfordult világ, I. fejt.)

Ady Endre főntebb idézett soraiban láttuk:

Kerekeim a sár ne érje,
Patáitokat semmi piszok!

A sok kemény hang, különösen a *t*, nemcsak a pata, hanem a kövek keménységét is érezteti itt, s azt is, amint a pata és kő összeütődik. A latinban pata = *ungula*, nincsen benne kemény hang, s hogyán segít magán Vergilius?

Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

Zalában a hirtelen megszűnő csók *cuppan*, de a hosszabb, ragadósabb csók *caffanós*; mert az *f*-t hosszabban, ragadósabban ejtjük.

A magánhangzók közül az *i* hangot érezzük legélesebbnek. S csakugyan, ha a *szesszenés* élesebb, fájdalmasabb, akkor *szisszenés*. Gárdonyi a *lühög* fogalmát mikor enyhíteni akarja, azt írja: *lehög*; a *lebegés* gyorsabb tempója *libegés*. S innen magyarázható, hogy a fényérzeteket kifejező szókban mindben benne van az *i*; a fény nagyon éles érzet: *csillog*, *villog*, *csillámlik*, *villámlik*, *villan*, *csillag*, s aztán ezekhez hasonló gyors látási tüneményekben: *libben*, *illan*, *pillangó*, *pillog*, *kíviggyan*.

A többi érzetekre, a tapintás-, íz- és szag-érzetek elnevezéseire nem terjeszkedünk ki, mert erre vonatkozó vizsgálódásainkban folyton éreztük, hogy ingatag talajon állunk. S ennek megvan a nagy lélektani jelentősége: a külső világra vonatkozó észrevevéseinket leginkább a látás és hallás által szerezzük, a külső világra vonatkozó indirekt onomatopoiia biztos nyomait tehát most már csak itt, a látás és hallás körében találjuk. Belső érzeteink pedig, amint láttuk, leginkább a szókiejtés mozgás-érzeteivel vannak kapcsolatban. De e három forrásból keletkezett szók kölcsönösen átvihetők a másik területre, néha egy kis változtatással. *Dobban*—*döbben*. *Robban* — (kedvem) *lobban* — (a láng) *lobban*. *Zeng*—*reng*. Az ilyen szók az emberi (ezeknél a magyar) lélek szoros kapcsolatát mutatják a külvilággal. Ezekben látjuk az emberi szó csodás hatalmát: benne van az én, a világ; az én legfinomabb idegrezdülésem kapcsolatban az égdübörgéssel. Ezek a szók átszármaztatják rám őseim megrezzenéseit egész pontosan; talán nem is gondolta Ady Endre, mennyire pontosan mondja a teljes igazságot, mikor így szól:

»Pedig a szó nekem ópium,
Pogány titkokat szívhatok belőle.«

Ezek a szók a magyar léleknek legősibb és legeredetibb elemeit hordozzák; s láttuk, hogy a legnagyobb mértékben sajátosak, itt olyan pontos összetalálkozásokat idegen nyelvekkel nem találhatunk, mint a nyelv logos-ának, grammatikájának kialakulásában, azért, mert a változatok végtelensége lehetséges. Csak azt láttuk, hogy a nyelvek minduntalan közeljárnak egymáshoz (*cirpel* = *schrillte*, *retten* = *schrecken*, *rezzen* = *zittern* stb.). A figyelmes olvasó észrevehette azt is, hogy nagyon kevés szó tárgyalására szorítkoztunk — óvatosságból; most már kevés szó van, melynek érzeteinkkel való közvetlen kapcsolata

ilyen szembetűnő; s könnyen megtörténhetik velünk, hogy valamely szóba olyan érzethangulatot olvasunk bele, melynek nem volt szerepe a szó létrehozásában, csak utólag kapcsolódott hozzá. Például *vörös*-ben mintha erős színérzet lappangana; pedig tudjuk, ez a szó *vér*-ből lett: *vérés* — *vérés* — *vörös*.

De a stílusbeli jelentősége az ilyen érzeteknek is, melyek csak utólag kapcsolódtak a szókhöz, roppant nagy. S minden szónak sajátos érzethangulata van. Hogy néha valamely név helyett szókeresés közben más név pottyan ki a szánkából (pl. *Seregélyes* : *Gerencsér*),¹ abból magyarázható, hogy a szók érzethangulata rokon.

A nagy költők az igazi mesterek a szó ezen járulékos elemeinek kihasználásában. Sokszor éppen ez az oka, hogy a szót eredeti értelmétől elütően használják. Horatiusnál főtebb láttuk már *trepidare* ilyenfajta szerepét. Arany Jánosnál olvasuk az Éjféli párbajban:

Szól a zene, *öblöget* a rézkürt.

Tudjuk, hogy *öblöget* a mosás egy fajtája; de a szó kimondásával kapcsolatos mozgásérzet a rézkürt hangját pompásan érezteti; s ezért van ez a merész szóalkalmazás.² Ady Endrénél éppen ilyen célu szóalkalmazás *tornázó* = *féktelenkedő* helyett:

Tornázó vágyaim tora.

Gárdonyi egy nehézkes falusi földbirtokost »vén *Bendegúznak*« nevez tréfás kedvében ("A mult velünk él"); ki nem érzi, hogy nagyrészt a szó hangzása miatt történt ez? Ilyenfajta ösztönből mondja a nép a németet *cinege*-lábúnak. Mért éppen *cinege*-lábú? Más apró madárnak is vékony a lába; világos, hogy a *cinege* szó hangzása kelti fel a vékonyság képzetét. Az asszonyos természetű férfit is ezért mondják éppen *Katica*-embernek.

De még akkor is, mikor nincs sajátos szóalkalmazás, érezhető a nagy költőknél a szóhangzásnak ez a jelentéstől független szuggesztíója. Petőfi intuíciója csodálatos ily sugalló erejű sorok alkotásában:

Hullámzik a víz, reng a könnyű sajka,
Reng, mint a bölcső, melyet ráncigál
Szilaj kezekkel a haragvó dajka.
Sors, életemnek haragos dajkája,

¹ Magammal történt meg egypárszor.

² Vö. MTsz : *öblöget* : öblös hangon szól (pl. a klarinét), és : szaporán beszél. — *A szerk.*

Te vagy, ki sajkám úgy hányod-veted,
 Ki rám zavartad fergeteg módjára
 A csendriasztó szenvedélyeket. (Tündérialom.)

Vagy: Legyek kőszirt, mit a hegyrül a völgybe
 Eget földet rázó mennydörgés dönt le. (Egy gondolat bánt)

Az embernek igazán megáll az esze, mikor látja azt az ádáz fenekedést, mellyel nekitámadnak az újabb magyar költészetnek, hogy a magyar szavak zenei ízét fokozottabb mértékben érvényesíti, s a magyar szavak savát-borsát használja föl az érzelmek erősebb éreztetésére. Tudjuk, — már Wundt kifejtette — hogy az érzetek mily szoros kapcsolatban vannak az érzelmekkel. Goethe Mignonjában

Dahin! dahin — s az erre rímelő — *ziehn*

kiejtésénél keletkezett mozgásérzetünk mily hatalmasan fölkelti a vágyat, melyet az a csodaszép költemény lehel. De nemcsak érzelmeket — képeket is képesek láttatni a hangok:

»Ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht. (U. o.)

a *w* és *h* a szellő képzetét valósággá teszi. Szakasztott ugyanezt látjuk az öreg Homerosznál:

*ὄη δὲ Ζεφύροιο ἐλεύατο πόντον ἐπι φοῖξ
 ὀρνυμένοιο νέον, μελάει δὲ τε πόντον ὑπ' αὐτῆς.* (Ilias VII. 64.)

Az első sorban, ahol a szellő ráfuj a tengerre, mire az felborzolódik, négyszer van »hehezetes« hang; látjuk is ám magunk előtt az elsötétült hullámzó tengert! Csattanós rövidséggel mennyit lehet így kifejezni! Hallottak a mi modern kritikussaink valamit harangozni a zene és költészet határ-sértéseiről, s azért mihelyt a nyelv muzsikáját hallják, mindjárt Lisznyay nevét kiáltozzák. Nem veszik észre, hogy a legnagyobb költők ebben egyek, semmiben annyira, mint ebben. Akik Lisznyay nevét Ady Endre, Juhász Gyula, Babits Mihály nevével egy napon emlegetik, azok nem veszik észre, hogy Lisznyayban csak csöngés-bongás van, egyéb semmi; s nem tudják, hogy az abszolút zene sem művészet hatalmas, eleven érzés nélkül, amit a mi nagytehetségű modernjeink minden sorából kiérezhetünk. Lisznyayék és Adyék közt csak az a különbség van, ami kontár és művész között; s aki ebben különbséget nem tud tenni, az nem tudja megválasztani a ludat a hattyútól.

(Vége következik.)

KULCSÁR GYULA.

A JELENTÉSTANNAK EGY ÚJ IRÁNYÁRÓL.

(Vége.)

A hivatásos csoportok nyelvének sajátosságaihoz hozzájárul a társadalom testétől való elkülönülés, mely az egyes csoportok nyelvének sajátos kifejezéseit célzatosan gyarapítja, különösen szótári szempontból, így a csoportok külön nyelvei *argot*ká válnak, sőt ezek mesterséges nyelvekké rendszeres elváltoztatások segítségével, pl. Franciaországban a mészárosok (*boucher*) nyelve: a *boucherbème*. Annamban a dísznö- és gabonakereskedőknek, sampánosoknak, énekesnőknek megvan a maguk külön nyelve.¹ A csoportnyelvekben a jelentésváltozások meg vannak könnyítve azáltal, hogy egy csoportban gyakran ugyanazon dologról lévén szó, az eszmetársulás sok egyénnél ugyanaz, s az értelem pontos meghatározása nélkül is megértik egymást, másrészt a kifejezés gyakorisága érthetővé tesz tágabb értelmű szókat. Az argotbeli jelentésváltozás fő típusa, a szinonimikus változás is így magyarázható meg. Ha egy *A* szónak egy időben két jelentése van: *x* a köznyelvben, *y* az argotban, akkor az *A* valamennyi, *x* értelmű szinonimája az argotban *y* értelemben lesz meg. A francia tolvajargotban a *polir* 'csiszolni' igének már régen 'lopni' jelentése van, a *polir* köznyelvi szinonimái: *fourbir*, *brunir*, *sorniller* és *nettoyer* is ezt jelentik. A magyar diáknyelvben a *puska* a. m. az auktorok fordítása, szinonimái: *flóbert*, *manlicher*, *pisztoly*, *verndl* mind ugyanezen értelműek.² Ilyen szinonimikus változások csak zárt csoportokban magyarázhatók meg, a nyelvi változásoknak való ellenállás, mely a szociális csoport teljességében természetes dolog, a kis csoportokban megsemmisül azáltal, hogy az egésztől elkülönülve, az egyén annál jobban igyekszik kidomborítani szolidaritását a szűk csoporttal, amelynek tagja. Egyik ok, amely a külön csoportok nyelvében szótári változásokat idéz elő, hogy a szóanyag nem egyöntetű és hogy idegen hatásoknak van alávetve. A csoportok tagjai különböző vidékekről összejött emberek, kiknek nyelve nem egységes, ez az ingadozásnak és bizonytalanságnak főoka, és ezzel minden nyelvi változásnak.

¹ A csoportnyelvek elméletével újabban Van Gennep foglalkozott: *Étude des langues spéciales* (Revue des études ethnologiques et sociologiques, 1908. jún.—júl.), régebben R. Meyer: *Künstliche Sprachen* (Idg. Forschungen XII., vö. NyK. 32: 464. l. sk.; l. még R. de la Grasserie monografiáját: *Étude scientifique sur l'argot et le parler populaire* Paris, 1907.

² Dobos Károly: Magyar diáknyelv és szótára 20. l.

Az idegen származású elemek saját nyelvjárásukbeli formákat vegyítenek a csoportnyelvekbe, pl. a német diák- és katonanyelvnek sok nyelvjárási eleme van. Sokszor az átvétel helyett egyszerűen lefordítják az idegen műszót, a magyarban például a kereszténység műszavai:¹ *nagyhét* < *velikaja* ('nagy') *nedělja*, *virágvasárnap* < *cvětnaja* ('virág') *nedělja*, *kedd* < *vtórek* ('második'), *hamvazószerda* < *dies cinerum*, *hálát adni* < *hválu dati*, *husvét* < *męso vŭzimŭ (sumptio carnis) stb. E kettős jelenségnek, az idegen műszók átvételének és lefordításának az a hatása, hogy a hasonló csoportok nyelve országok között egymással is közlekedik és sok hasonlóságot magában foglal, pl. a katonai kifejezések közt egész Európában sok a hasonlóság.² A magyar bányásznyelv pl. majdnem tisztára német eredetű. E jelenség a tudósoknál föltűnő. Ezméiket ugyanis a nyelv őrzi meg, tehát kénytelenek külön műszót alkotni, mely az érdekelt helyen gyorsan elterjed, s a tudomány nemzetközisége folytán az egyes nyelvekben is megjelenik átvéve vagy lefordítva. A *skolasztika* sok szót elterjesztett; sokszor oly szót is lefordított, amelynek csak a kiinduló nyelvben van értelme, pl. *misericors* > gót *arma-hairts* (ném. *b-arm-herzig*). Magyarban elég a számtalan bibliai kifejezésre utalnunk, pl. *konkolyt hinteni*, *aranyborju* stb.)³

Egy nyelvben tehát valósággal annyi elhatárolt szókészlet van, ahány elhatárolt szociális csoport van e nyelv keretében, nemcsak a külön, hanem a minden csoporttal összefüggő fogalmakra is. De az egy csoportban dívó jelentés túlterjed a csoport határán, más emberekkel való beszédben is az ő csoportbeli értelmükben használnak valami szót, s ezt a többi csoport is meghonosítja nyelvhasználatában, különösen a tekintélyben álló csoportok, az arisztokraták és a tudósok szavait szerették használni, pl. az ófn. *frô* és *truhtin* 'fő, úr' szókat a latin *senior*-t utánzó középfokkal (*hërro*, a *hehr*-ből) helyettesítették. Gyakori eset t. i. a történelemben, hogy a nemzet uralkodó osztálya a más osztályoktól különböző nyelvet beszél, s a nemzetnek az uralkodó osztályhoz közel álló részei sokat átvesznek annak a nyelvből, pl. az angol *here* szót nem hasz-

¹ Melich: Szláv jövevényszavaink.

² A tolvajnyelvek összefüggésével L. *Sainéan* foglalkozott: L' argot ancien 1455—1850. Paris, főleg a francia és dél-európai tolvajnyelvek rokonságát mutatta ki (11—17. l., és 144—152. l.)

³ L. Tóth B.: Szájrutl-szájra! 349—369.

nálták azok, akik körülvették a normann arisztokráciát, hanem az ófr. *army* és *host* szókat vették át.

Vegyünk szemügyre valamely nyelvet két korszakban, a későbbi kor nyelve két részből áll, az egyik a folytatása az elsőkorbeli nyelv elemeinek vagy azokon épül föl, a másik idegen nyelvekből jön. Legyen pl. adva a magyar nyelv a XX. században és a vogul-osztják-magyar egység elválása korában: az *adni*, *hal*, *szem* a finnugor alapszó folytatásai, *ravatal*, *lakodalom* a m. nyelvben keletkezett a fu. elemek alapján, míg ellenben a *bor*, *búza*, *ökör*, *buzogány* az állattenyésztő és földművelő harcias török népektől jött hozzánk, *kasza*, *szoba*, *keresztény*, *király* a letelepedett keresztyén műveltségű szláv népektől való, *rét*, *herceg*, *zománc*-ot a német polgárok hozták be, a *pósta*, *paszomány* az olasz kereskedőktől való, a *papíros*, *evangéliom* a középkori egyházi és tudós latinság maradványai, a *masamód* a francia divatot képviseli, a *turf* az angol sport nyelvéből való, *bókol*, *illan*, *király*,¹ *iker*² pedig magyar nyelvjárásokból vannak átvéve. Ezek mindnyájan átvételek az ősmagyar nyelvvel szemben, az már most mindegy, hogy valami urálatláji nyelvből vették-e át, vagy az angolból, vagy egy magyar nyelvjárásból, egy esetben sem valamely ősmagyar szó folytatásai.

A nyelvjárások gyakran vesznek át a köznyelvből is szót, viszont az átvételek nem mindig a köznyelvből történnek, a föntebbi példákból láttuk, hogy az egyes nyelveken beszélőknek milyen osztálya adta át a szót, a németeket pl. a betelepült, mesterségekkel foglalkozó polgárok.

Az átvételeknek tehát első sorban szociális okai vannak és ezeknek hatása is világos és biztos, míg egyéb nyelvi jelenségeknél kevésbé közvetlen és homályosabb.

Látjuk tehát, hogy a köznyelv sokat vesz át a csoportnyelvektől és nem egyedül szakkifejezéseket; de az átvételnél ezek jelentésváltozást szenvednek, a csoportnyelvekben ugyanis pontos és szabályos értelmük van, mivel az érdekközösség folytán mindenki érti, de a szűk határok közül kijutva, általános értelmet vesznek föl. Pl. a latin *causa* a római törvénytudomány nyelvben jogesetet, bűnügyet jelentett, a köznyelvben már csak

¹ Valami dunántúli nyelvjárásból való, az *a-ë (i)* alapján, Simonyi, Beöthy-Emlékkönyv 475; Wichmann Gy. Nyr. 37:199.

² Székely nyelvjárásból való, mert még *i-* és *e-*fokon van = tör. *ikir* (MNy. 3:222.) Kalmár Gy. veszi föl a székelységből az irodalomba (NyÚSz. 484, 139). Nem közmagyar hangviszony látszik még a *csihol*, *csipa* szókban.

'ügy'-et, később 'dolog' jelentése van (fr. *chose*, olasz *cosa*). Ez annak a folyamatnak a betetőzése, amelyet Wundt is észrevett, t. i. hogy a szó nem minden emberre nézve jelenti ugyanazt. A *kutya* egy gyermek nyelvében a házi kutyát jelenti, a pásztorok nyelvében a juhászkutyát, míg a köznyelvben az állatok egy fajtáját. Látjuk innen, hogy a szónak általános értéke szociális tény és hogy a szó értelmének általánossága arányban van a társadalmi csoport kiterjedettségével. *A jelentésváltozás főelve a beszélt nyelv keretén belül levő csoportok létezésében van.* Meillet természetesen megengedi, hogy ebből az elvből nem lehet minden jelentésváltozást megmagyarázni. Példák erre az elvre: a latin *nidus* (< *ni-*zdo, *zdo- ~ *sedere*) származéka *nidiacem* > fr. *niais*, mely először a solymászat nyelvében a fészkekből kivett madarat jelentette, amely persze ügyetlen volt, innen az 'ügyetlen, balga' jelentés. A solymászat megszűntével a 'fészkekből kivett' jelentés is megszűnt, csak az újabb jelentés maradt most fenn. *Chasser* a vadászok nyelvéből került a köznyelvbe < *captiare* (*capere*) 'vadat fogni' > vadat hajtani, úzni > hajtani, kergetni > kikergetni, elkergetni. Magyar példák: *csökönyös*, eredetileg a m. 'halsstarrig (bes. vom pferde', vö. csuv. *š'egāmla* 'makacskodni, lórol)', a nyelvújítás óta irodalmi és széltében általános értelemben használt szó. (MNy. 3: 115.). Sl. Told. még csak így: Tsökönyös ló: *Equus praetervus, pertinax*. 406. l. Eredetileg tehát a lótenyésztés műszava volt. A földművelés műszava volt a *szór*, eredeti jelentése: 'szórni a gabonát', vö. csuv. *sur-*, *sāvār-* 'vanner', oszm. *sawur-* ua., csag. *saur-* ua., kaz. *sawār-* ua., teleuti *sobur-* ua., később vette föl általános 'streuen' jelentését. (MNy. 3: 358.) Az irodalmi nyelvbe átment szakkifejezésekre von. I. Kertész Manó dolgozatát: Beöthy-Emlékkönyv 481—491. l., itt a többek között a következőket említi, amik pénzügyi kifejezésekből lettek köznyelvi szókká: *összeharácsol* < egy adónévből, a tör. *harácsból* (uo. 482.), *dézsma* < *dézsma* 'tized' (uo. 485.); *kontár*, *himpellér* eredetileg az az iparos volt, ki iparát önállóan üzte anélkül, hogy valami céhbe tartoznék, l. uo. 489.

Régi fölfogás, hogy a nyelv tele van elhomályosult metaforákkal. Wundt kimutatta, hogy pszichológiai szempontból e tanítás nem pontos. Most más szempontból látjuk a dolgot. *Arriver* eredeti jelentése: 'partra szállani' (< *ad-ripare*, vö. port. *arribar* 'kikötni'), de a hajósok nyelvében 'partra szállani'

a. m. megérkezni, ez a jelentés ment át a köznyelvbe. *Arracher* 'kitépní' (< *exradicare*) a földművelők nyelvében annyit jelentett 'gyökerét kitepni', a köznyelvben a gyökérrel való összekötés eltűnik. *Équiper* 'fölszerelni' a normann hajósok nyelvéből való, eredeti jelentése: 'fölszerelni egy hajót minden szükségessel' (vö. angol *skip*, ném. *Schiff*) a köznyelvbe való átmenetnél a hajó képzete eltűnik és a szó értelme általánossá válik. Magyarban pl. a *pályafutás* a bajvívók kifejezéséből fejlődött, ered. a. m. a *pályáért* (< *palio* 'díszes köpönyeg') való futás. E példákban és számtalan más esetben metaforáról nem szólhatunk, hanem oly kifejezésmódokról, ahol az etimológiai érzék nem ébred föl és a köznyelvbe a másodrendű, megszerzett értékkel mennek át a szók. Azt is észre vesszük, hogy a csoportnyelvekbeli élénk és erős kifejezések a köznyelvbe való átmenetnél általános és kifejezéstelen jelentésűvé fejlődnek. Példa erre az *arriver*, vagy a *compagnon* (ófr. nom.: *compain*), mely a gót *gahlaiba*, ófn. *galeipo* 'kenyerestárs' kifejezésnek lefordítása, eredetileg a francia katonai csoportnyelvbe ment át a csoportnyelvek nemzetközi érintkezése folytán. Most már az a jelentés elhalványult, ma csak azt jelenti: 'társ'. *Camarade* szintén a katonai nyelvből való volt, eredeti jelentése, 'szobatárs' (< sp. *camarada*, vö. fr. *chambrée*), később csak 'társ', elvesztve eredeti frissességét és erejét.

Sokszor a fejlődés kiindulópontja egy név, melynek később csak egy csoportban lett meghatározott értelme. Így Irországban 1880-ban egy *Boycott* nevű földbirtokost a nacionalista mozgalom folyamán kirekesztettek maguk közül. Ez mint köznévi és ige először az angolban terjedt el (*to boycott*), aztán minden európai nyelvben. Most már senkiségi gondol arra, aki nevet adott ennek a politikai és társadalmi eljárásnak, természetes, hogy értelme is sokkal határozatlanabb, mint amit a földművelő környezetben jelentett. Ilyen köznevekké váló tulajdonnevek a magyarban gyakoriak, legtöbbször ugyan a személy ma már nem ismeretes és nem is határozott személyből indult ki: *andalog* < *Antal* (Sim. MNyelv² 368); *aggastyán* < *Ágoston*; *kaján* < *Kain*; *pete* < *Peti* (NyK. 26:371.); *radó*, 'veszekedő' < *Radó* (Nyr. 28:1), *pali* 'áldozat' < *Pali* (a budapesti argóban¹ Nyr. 26:213.); a következőkben a kiinduló

¹ L. Tábori-Székely: *Tolvajnép*. Bpest, 1908. 110 l.; a Pesti tájszólás kis szótárában [a Pesti Napló 1904. kárácsonyi mellékletében].

pont ismeretesebb: *pecsovics* < *Pecsovics*, szekszárdi tisztartó (Tóth Béla: Szájru-l-szájra¹ 69); *kubinszky* 'nemzeti érzelmű ellenzéki a 60-as években' < *Kubinszky*, dunaföldvári tímármester (uo.);¹ *herbertek* 'nagy emberek fiai' < Gladstone és Bismarck *Herbert* nevű fiáról, Károlyi Gábor szava (I. uo. 374); helynévből származott a *krimicsau* szó *Krimmitschau* szászországi gyárváros nevéből, ahol először (?) próbálták meg a mesterek a *lock-out*-ot, a kizárást. A *fukar* szó a *Fugger* névnek *Fucker* változatából származik. Első jelentése: 'bérlő, árendás' > 'uzsorás' > 'kapzsi, fősvény' (Nyr. 26 : 207.). Ugyanez a köznévvé válás megtörtént a németben is, pl. osztrák-bajor *fucker* 'grosshändler, wucherer' (Melich: Deutsche Ortsnamen 108.). Nagykőrösön, mint Gerecze Ambrus értesít, a gyepmestert *tényi*-nek nevezik, a körülbelül 30 esztendővel ezelőtt működött *Tényi Sándor* gyepmester után. Elterjedéséhez talán az eufemizmus is hozzájárult.

Arra az esetre, hogy egy szó valamely nagyon kis körre szorítkozó csoportnyelvből való, példa: a *filiszter*, mely eredetileg a német teológiai ifjuságnál a választott nép ellenségeit jelentette (*Dávid a filiszteusok ellen*), innen terjedt el mindig általánosodva, végre a mai értelmet kapta: 'szellemi dolgokkal nem foglalkozó'.

Némelykor a régebbi jelentés nyomai megmaradtak, pl. a fr. *maréchal* szónak 'marsall' jelentése mellett van 'lovászmester' jelentése is (*m. des logis*) < ófn. *marahskalk* = lovászygyerek, ez az értelem egyrészt egy árnyalattal általánosulva megmaradt, másrészt így fejlődött: lovász > kir. lovász > udvari főlovászmester > marsall.

Általában: *a valamikor köznyelvet beszélő külön csoportok nyelvének jellege határozza meg a jelentésváltozások jellegét*, a jelentésváltozások nem ugyanazok a lakosság alsóbb osztályai-ban, mint a felsőbbekben, a román nyelvek nagyjában az alacsony néposztályok latinjának folytatásai, innen van, hogy szóanyaguk nagyjában a nép szóanyagából származik, *caballu(m)* 'gebe' > *cheval* (*equus* h.), *bucca(m)* 'fölfúj arc, pofa' > *bouche* (*os* h.), *pelle(m)* 'állati bőr' > *peau* (*cutis* h.) stb. Innen van, hogy a román nyelvek válogatottabb kifejezései majdnem mind át-
vételek.

¹ Az egész dolog történeti háttérét érdekesen világítja meg Bodnár István a *Vasárn. Ujság* 1905-i évfolyamában közölt cikksorozatában, magukra a nevekre vonatkozólag 22. l.

Az itt vázolt elméletet csak úgy tudnánk kétségtelenné tenni, ha minden szóról kimutatnánk, hogy *két adott nyelvperiódus között előállott jelentésváltozások, leszámítva a nyelvészeti okokkal magyarázható és a fogalmak változásából előálló eseteket, a szóknak a csoportnyelvből a köznyelvbe, és a köznyelvből a csoportnyelvbe való átmeneténél történtek meg.* Ha ezeket az eseteket nem lehet megállapítani, föl kell tennünk, ha meg nem is engedjük, hogy az egymás után következő nemzedékek pusztá szeszélyből megváltoztatták az egy és ugyanazon szóhoz kapcsolt fogalmakat. A jelentéstan lélektani föltételei állandók minden nyelvben, s egy nyelv minden korszakában ugyanazok, a változásokat pedig csak valami változó magyarázhatja meg, ez a társadalmi szervezet.

Az elvek kifejtése után világosan látszik az alkalmazandó módszer. Először a szó alakját és a nyelvbeli izoláltságának a fokát kell vizsgálnunk, mert izolált szó másképp viselkedik, mint valami összefüggő szócsalád tagja, másodsor számot kell vetni a mondatbeli fonetikai asszociációk szerepével, követni kell azután a fogalmak történetét. Végre és főképen azt kell vizsgálnunk, mily csoportnyelvből jött át a szó a köznyelvbe vagy hogy ment át a köznyelvből valami csoportnyelvbe. Az elemzésben ezek elválasztandó eljárások, de a gyakorlatban a tények össze is keverednek. A csoportnyelvből a köznyelvbe való átmenet sokszor azért nem magyarázható meg, mert nincs pontos határ a köznyelv és csoportnyelv között, hanem folytonos hullámlás és keveredés van a két szóanyag között. A jelentéstani kérdések vizsgálata a gyakorlatban a lehetőségek és valószínűségek vizsgálatára redukálódik, egészen határozott és abszolút eredményekre jutnunk nem lehet.

A lat. *augurium* (< *avis*) 'madárjósítás' a törvénytészék nyelvében 'jósítás' jelentést kapott, mivel a főképzet a 'jósítás' volt, a mód ('madár'-jósítás) háttérbe szorult, később 'előrelátást' értettek rajta, a román származékok közül: sp. *aguror* 'várakozás'-t jelent, a fr. *bon-heur, mal-heur* < *bon(um) a(u)guri(um), mal(um) a(u)guri(um)* még általánosabb jelentésű. Látjuk e példából is, mint kapcsolódnak egymásba a nyelvi, történeti és társadalmi tények, de látjuk, hogy a lényeges pont a szónak a csoportnyelvből a köznyelvbe történő átmenetele vagy viszont, *a jelentésváltozások főokául tehát a szociális elemek különválását kell tekintenünk.*

Végül még egypár munkát idézek, mely a nyelv szociális hátterével foglalkozik.¹ Finck: Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft c. munkájában az intézmények és a nyelv közötti viszonytal is foglalkozik. Horn: Untersuchungen zur engl. Lautgeschichte-ben fejtegeti az angol kiejtés alakulásának szociális körülményeit: a vidékről Londonba való bevándorlás eredménye a tájszólások hatása az irod. kiejtésre, az irod. kiejtésnek pedig korunkban mind nagyobb hatása van a nyelvjáráásokra, az írásnak a kiejtésre való hatása szintén jelentékeny. Edgar: Les expressions figurées d'origine cynégétique en français c. értekezése a francia nyelvnek a vadászok nyelvéből vett képes kifejezéseit fejtegeti. Meillet kis értekezése: Quelques hypothèses sur les indications de vocabulaire dans les langues indoeuropéennes, a *medve* és más állatnév eredeti nevének az indogermánság egy részében való hiányát abból magyarázza, hogy bizonyos körülmények között tilos volt e neveket kimondani.²

BARANYAI ZOLTÁN.

TELEKI JÓZSEF GRÓF MINT NYELVÉSZ.

(Folytatás.)

e) Jelentésváltoztatás.

Az itt következő fejezet Telekinek egyik legérdekesebb fejezete.

E fejezet foglalkozik először a jelentéstanal a magyar nyelvészet történetében. A jelentésváltozásnak csaknem minden nemét ismeri és ismerteti, csak épen nevet nem ad nekik. Nagy szó ez, mikor Reisig kezdeményezése a németeknél csak 1839-ben lát napvilágot.

A fejezet címe: «A' szók értelmének elváltoztatásáról» (211. l.). Az »elváltoztatás« név a nyelvújítás hatását hordja magán. De csupán a név. A fejtegetés arról győz meg bennünket, hogy a nyelvújítók eljárása egy egészen ismeretlen terület megpillantására vezette Telekit: a jelentéstanéra. A matematikus talajon ifju tudósnál szokatlan óvatossággal, szinte féltékenységgel mozog, de a tárgy szűk tere is arra intette, hogy tartózkodjék a tulságos részletezéstől.

A nyelvújítás egyik módja az volt, hogy a szóknak egy-egy fordulatan bizonyos újabb jelentést adtak. Különösen Faludi gyakorolta nagy szerencsével az újításnak e módját. Tőle való pl. a *hitel* szónak mai pénzügyi értelemben való megszorítása, továbbá e ma általában használt

¹ Röviden ismerteti az *Année Sociologique* X. kötetének, Meillet-szerkesztette *Le langage* rovata (663–669.).

² Ismertette Asbóth O. Nyelvtudomány 1: 142.

metaforák: *mély* tisztelet, *csipős* beszéd, *elröppentett* szó, vminek *kulcsa* (e h. *nyitja*).¹

Nem ily öntudatos az a jelentésváltoztatás, illetőleg változás, mely a társalgási, és a népnyelvben megy végbe. S Teleki erre irányítja figyelmét. Létrejöttét pszichológiai okoknak tulajdonítja. »Ezen inkább a' léleknek belső munkálkodásain, főként pedig a' képzelet szabadabb kitsapongásain, mint a' nyelvek különös belső természetén épült módot, nem lehet megkötni, nem lehet bizonyos szabások alá vonni.« (212. l.) A nyelvfejlődés e módjának sem gátat vetni, sem azt bizonyos határok közé szorítani nem lehet. E módot s különböző nyilvánulásait csak konstatálni lehet. »Valamint az emberi Lélek, és kivált annak képzelő tehetsége maga munkálkodásában megfoghatatlan és tsak némelly közönségesebb törvényeket látszik megfogadni, épen úgy ki-tsapong az, a' régi már esmérletes szavaknak új értelemmel való felruházásában.« (212. l.)

A nyelvek primitív korszakában a fejlesztés e módja nagy szerepet játszott. Az új *képzeteket* a valamely tekintetben hasonló régiekkel neveztek el. De szerepét ma sem veszítette el. Minden nyelvben, minden korban nagy elterjedtségnek örvend.

A jelentésváltozásnak szabályok alá egyedül fogható módjai: a »származtatás« és összetétel. Mert tudnivaló, hogy mindkettő a jelentés megváltoztatásával jár. »A' származtatott szavak, tsak *eggy bizonyos mellék*, az összetettek tsak egy a' két tör'sök által meghatározott *fő képzetnek* kifejezésére szolgálnak.« (213. l.)

Sokszor azonban nem ily eszközökkel fejezzük ki az új *képzeteket*, hanem az eredeti értelemnek valamennyire elváltoztatásával. Pl. »*fazékas* azt teszi tulajdonkép, a' mi *fazékkal* bővölködik, a' ki *fazékat bír*; eleink mindazáltal ezen kifejezés *értelmét* tsupán azon mesteremberekre szorították, a' kik *fazékokat* készítenek. *Sárga-répa* valóságosan tsak azt a' répát jelenti, mely *sárga*; a' mostani nyelv szokás szerént mindazáltal az alatt a' répának azt a' nemét értjük, mely közönségesen *sárga* szokott lenni, de gyakran más színű is lehet. *Eke* a' Németektől kölcsönöztetett, de a' Német *Egge* nem *Ekét*, hanem *boronát* jelent, és a' kettő között nints egyéb hasonlatosság, tsak hogy mind a' két eszköz a' földművelésre tartozik.«

Teleki szerint az »értelem változtatás« annyira el van terjedve a nyelvekben, hogy alig van olyan szó, melyben ennek valamely nyomára ne akadnánk.

Tehát tisztán látja nagy szerepét, nagy fontosságát. Látja azt is, hogy valami lélektani, rejtett oka van, s tisztán látja a jelentésváltozás alakítani okait is: a szóképzés és összetételei jelentésmódosító erejét.

Ámde az értelem megváltoztatásából »a' nyelv belső alkotására nézve... *két kedvetlen következesek* származnak. Először... az *Etymológiának téovázása* . . . ; másodsor a' nyelveknek nagyobb vagy kisebb *határozatlansága*« (213—214. l.)

A metafora útján keletkezett jelentésváltozásoknak nagy bőségét a nemzetek gyermekkorára teszi, mikor a képzelet szabadon csapong. Ilyen jelentésváltozás, mikor a khinai az *Istent felséges Császárnak*, a »miami«

¹ V. ö. Símonyi Zsigmond: A nyelvújítás történetéhez. NySzE. 14 : 8 : 11—12. l.

Nagy Léleknek, a »Bómán« a *fa virágát* a *fa dicsőségének*, a *kicsiny mértéket gyermek mértéknek* nevezi. Az éghajlat a képzeletre nagy hatással van. Különösen a délkeleti népek nyelve van tele tarkábbnál tarkább költői képekkel. A magyar is keleti nép s így az ő nyelvében sem kevés az ily kifejezések száma. »Midőn kedves személyeinket *édeseknek* nevezzük, midőn a' köznép szájából a' *tubámot, rózsámot, lelket, eszem a lelkit* 's a' t. olly gyakran halljuk, nem kell é viszsza emlékeznünk *Eléinknek ősi lakhelyeikre?*«

Teleki érzi, hogy új talajon jár, azért nem mer ezek megfejtésébe bocsátkozni, csak egyszerűen konstatálni akar. »Ez a' mód illy *nevezetes* és egyszersmind illy *kényes* lévén, nem volna ugyan felesleg való abban mélyebben belé ereszkedni; de ezen Értekezésnek azon kívül is igen nagy kiterjedése rövidsége int; a' kényesebb törvények felkeresése pedig az emberi ész munkálkodásainak mélyebb és elrejtett *títkaiba* vezérel. Melyik emberi elme az, mely itt el nem tévelyedne, magát ezen épen olly *fontos*, mint *kimeréhtetlen* tárgyban el nem tévesztené! Elégdjünk meg tehát ez úttal némelly *közönségesebb észrevételekkel.*« (216. l.)

A metafora utján keletkezett jelentésváltozás tárgyalása után a jelentésváltozásnak azon módjára tér át, mikor egy beszédrészt minden változtatás nélkül más beszédrész helyett használunk. »*Magánértők*« (főnevek) helyett *ige*: jobb a' *van* mint a' *nints*. *Magánértő* helyett *mássalértő* (melléknév): »Kotsis, hajós.« *Magánértő* helyett *részesülő jelen*: író, szerző; lelketlen tárgyokról: eső, adó. *Magánértő* h. *rendszámnev*: tized, század. *Mássalértő* h. *magánértő*: fa ember, szalma szék. *Mássalértő* h. *jelentő mód mult*: szerettem férjem. *Mássalértő* h. *határozó*: meszsze föld.

Érdekes, hogy Teleki fölfedezi nyelvünkben az ú. n. jelentésmegoszlást is (Bedeutungsdifferenzierung). Szabó Dávid Kisded Szótárában ugyanis azt látja, hogy *komoly* és *komor* egyet jelent. Ámde a nyelvszokás a *komoly* szót »kihúzta« »eddig volt köréből« s »Nemzetünk Kharakterének egyik fő tulajdonságát, azt a' férfias, élemedett tsendességet« jelöli vele, »mely a' vigság és szomorúság között áll.« Mig a *komor* megmaradt a 'haragos, kedvetlen' szinonimájának.

A jelentésváltozás más fajául említi azt az eljárást, midőn a nyelv érzékelhető tárgyak neveivel lelki tulajdonságokat, vagy egyáltalán nem érzékelhető dolgokat nevez el, pl.: *nyakas, befejezés, állít* stb.

Ismét más neve a jelentésváltozásnak az, mikor a nyelv »a' közönségesebb értelmű szavakat a' valamennyire szorosabb, de ugyan azon Nem-ből való képzetek kifejezésére használja és így azt mintegy szorosabb értelemben veszi p. o. *sárgaság* magában igen szélesen kiterjedő képzet, eleink mindazáltal azt megszorították, és ma már tsak azon *nyavalyát* jelenti, mellyben az emberi testen ezen tulajdonság uralkodik.« (221. l.) Ilyen a *hidegletés* szó. A hidegletés nincs mindig hideggel összekötve, s ellenkezést mondunk, midőn forróhidegről beszélünk. Látjuk, hogy itt az úgynevezett »jelentésmegszorítás«-ról van szó.

Végül arra figyelmeztet, hogy valamely idegen szó tolmácsolása alkalmával az illető szónak ne eredeti, hanem megváltozott jelentését vegyük át. »Melly képtelenség volna, ha mi a' Szomorú Játékot *Ketskebak éneknek neveznők*, a' Görögök példája szerént.« (224. l.)

»Jól érzem én azt, — szól befejezésül Teleki — hogy ezek által a'

dolgot épen nem merítettem ki; sok egyes hasznos jegyzésekkel lehetne azokat megtódnani, de ezek igen messze elvezetnének feltett tzelomtól, mely tsak abban állott, hogy ezen kényes tárgyal és annak természetével valamennyire megismeressem az olvasót. De minden ügyekezetem után is nem kellene e' megvallanom, hogy itten bizonyos meghatározott törvényeket adni nem lehet? Ezeket sokkal könnyebb *érezni*, mint *kijelenteni*.» (225. l.)

Teleki fejtegetése, -- mint maga is váltig bánkódva bevallja, — a valódi célzatot illetőleg nem sikerült, mert nem is sikerülhetett, de a magyar nyelvtudományak mindenkor becsületére és dicsőségére válik.

f) Elavult szók föléléstése; gyökkelvonás.

A nyelvújításnak gyakorlott módja volt az is, hogy elavult, a használatból kiment magyar szavakat kerestek föl a régi nyelvből s igyekeztek ismét elterjeszteni. »Ezeket, — mint Csokonai is mondja, -- méltó a maradéknak új életre és fényre hozni — iure postliminii. Kivált, a mely szónak ágozatjai és mintegy rokonjai, még ma is esmértetnek. Ilyen a hölgy, nő stb.« (Csokonai V. M. Összes művei. Horváth C.-féle kiadás. 482. l.) Valóban, Csokonai gyakorolta is az újítás e módját, még pedig sikerrel, mint ezt a *lom, kehely, harsány, hölgy, kaján, nő, szirt, rügy* stb. szavaink bizonyítják.¹

Már Horatius is megmondta:

»Multa renascentur, quae iam cecidere, . . .
. . . vocabula, si volet usus.»

Adelung tilalmazza, Wieland helyesli a nyelvfejlesztés e módját. Verseghy szintén tilalmasnak tartotta. Teleki sajnálja a szokásból kiment jó magyar szókat, mindazáltal óvatosan jár el ajánlásukban. »A' mennyiben az illy elavult szavakra az újítások tzeljaira nézve *szükségünk* vagyon és azok *kivánságunknak* megfelelnek, annyiban azokat feléléstetni és használni nem tsak szabad, de valóban *kellemetes kötelességünk is*.« (227. l.) Hivatkozik idegen példákra. Dicséri a spanyol akadémia azon szándékát, hogy a nyelv régi állapotát állítsa vissza. Hivatkozik a németek példájára is. A régi szavak nem rontják a nyelv természetét, sőt »azokat már e' régiségek eránt való tiszteletünk — is« ajánlja. (228. l.)

A régi szavakhoz két úton juthatunk: vagy a régi nyelv búvárlása útján, »vagy pedig a' nyelvekben találkozó *származékoknak*, az etymologia törvényei szerént, a' magok szerkeztető részeire való *felosztása* által.« (229. l.) Ez utóbbi a nyelvújítók hírhedt eljárása: a gyökkelvonás. Teleki, bár kijelenti, hogy az elvont gyököket nem használhatjuk minden különbség nélkül, mert jelentésük sokszor bizonytalan, s csak akkor válik bizonyossá, s így használhatóvá, ha nyelvemlékeinkben is megtaláljuk, mégis megengedhetőnek s teljesen kifogástalannak tartja, ha több rokonszárma-zékkal bizonyítható a gyökér jelentése. Verseghynek »a' nyelv belső történetében járatlanságot«, »a' nyelvalkotás Filozofijával esméretlenséget« (233. l.) lobbant szemére, midőn az *néma gyökereket* emleget. »Valyon lehet é olly gyökereket képzelní, mellyek *soha élevenek* ne lettek volna?«

V. ö. Haraszti Gyula: Csokonai V. M. élete (Aigner, Bpest 1880) 287. l.

Telekinek nem hányhatunk semmit szemére e felháborodásáért. Épúgy kora nyelvtudományi álláspontján állott, mint Verseggy. Ez utóbbi talán annyival szerencsésebb, hogy mindig a tapasztalatból indul ki, a valóban létezőt kutatta és sokszor látta, vagy látni vélte a helyest.

A *gyök* fogalma a héber grammatikusoktól származik. (Delbrück: Einl. 4: 24) Értették rajta azon szórészt, mely az anyagi jelentés hordozójának látszik. Alakjára nézve felállították azt a szilárd törvényt, hogy *egytagú*. E mellett szolt a grammatikai analízis eredménye, s másrészt azon általános felfogás, melyet Adelung így fejezett ki: »Minden gyök eredetileg egytagú volt, mert a még nyers őseMBER az ő képzetét szájának egyetlen felnyitásával fejezte ki.« (Idézve Delbrück: Einl. 4. kiad. 126—129.) Humboldt-nak később hasonló felfogása volt. »Nem könnyen felel meg két hang egy benyomásnak«, ugymond. Már a héber grammatikusok összetételteoriájából, mely átnyult egészen Boppig, de a Bopp-féle flexio-elméletből is bizton következett a gyökök történelmi sorrendje. Ha a szók predikatív és demonstratív gyökök összetételéből keletkeztek, akkor a gyökök a szavak előtt voltak meg. Ez volt, mint láttuk, a Teleki felfogása is. Ez volt az általános nézet Teleki előtt és után. Csak természetes tehát, ha a nyelvújítók a nyelvelmékekben talált régi szókkal egy rangba helyezték az elvonás módszerével rekonstruált szavakat.

A gyöknek a héber grammatikusoktól megállapított fogalma az ősnyelv rekonstruálásának szikláján szenvedett számtalan hajótörés következtében teljesen megváltozott. Delbrück fogalmazása szerint (Einl. 4: 135-136): »Ha az analízis minden kísérletéről való lemondással vesszük föl a nyelv flexio-formáit, s így az ősnyelvet egyszerűen adottnak gondoljuk,« . . . »akkor a gyök csak oly szónak definiálható, melyet a beszélő egy összetartozó szócsaládban, vagy egy külön szóban a jelentés hordozójának érez. Hogy hol kezdődik és hol végződik ez a szó, azt megtanítja a jelenre nézve közvetlen nyelvérzékünk, a multa nézve a hagyományban adott szótipusok. E szükséges történetietlen felfogás megszünteti azt a köteleességet is, hogy a gyököket csak az őskor számára állítsuk fel; konstruálhatók azok bármely tetszésszerű nyelvélmélet számára. Természetesen, nem formálhatunk jogot arra, hogy bennök egykori valóság példányait lássuk. Grammatikai abstrakciók azok, csupán azon célból, hogy az ábrázolást szemlélhetővé tegyék.«

Tehát a nyelvtudomány mai álláspontja szerint a gyökkelvonás után alkotott szók, illetőleg gyökök nem tekinthetők egy régibb nyelvállapot képviselőinek. A nyelvújítás pedig kora nyelvtudományának elméletét alkalmazta a gyakorlatban. Hibásnak egyik sem hibás ezért; sem a nyelvújítás, sem a korabeli nyelvtudomány. A nyelvújítás éppen nem.

g) Tájszók fölvétele.

Az erről szóló fejezetben helyes felfogást tanúsít Teleki a nyelvjárások értelmezéséről.

Szól először a nyelvrokonság nivoltáról. A primitív emberek — ha föltesszük is, hogy a nyelvek egy ősanától származtak, — csoportokban ugyan, de az ily csoportok izolálva éltek egymástól s nyelvük mindinkább kezdett egymástól különbözni. Így támadtak először a különböző nyelvjárások és ezekből a közelebbi vagy távolabbi rokonságú nyelvek.

Az egymással folytonos érintkezésben levő nyelvjárásokkal ez a nagy elkülönülés, ez a különfejlődés nem történik meg, mert köztük megvan a kiegyenlítőedés, vagyis mint Teleki kifejezi: »az írás« és »a' szüntelen *közösködés* hathatósan gátolja azt, hogy a' nyelv« az ország »eggyik szegletében másként formáltassék ki, mint a másikában.« (236. l.)

Itt következő nyilatkozatából pedig az tűnik ki, hogy Telekinek már tiszta fogalma volt az *egyéni nyelvről* is. »A' mindennapi tapasztalás bizonyítja, — ugymond, — hogy nem csak *eggyes vidékeknek, helységeknek*, hanem *eggyes háznépeknek*, sőt *eggyes személyeknek* is vagynak különös *szóllásaik*, mellyek valamely különös, az ország több részeibe esméretlen *történeten* vagy *környüálláson* épülvén, tsak igen ritkán lehetnek közönségesek. (237. l.)

Különben a tájszókról való nyilatkozata szerint »valóban megérdemlenék ezek, hogy azon homályból, mellyben lappanganak, *kiragadtatnának* és közönségessé tétetnének!« (241. l.)

Bár némi tartozkodással jut erre a nyilatkozatra, érette mindazáltal dicséretet érdemel. Igaz, hogy Csokonai már 1802-ben így szól: »Bizony a *szegény* közönségnek ma is több *genije* van, mintsem azoknak, a kik szegyenlenek a közé számláltatni: ő a maga új ideáit is ki meri magyarul tenni, s ha reá kész szót nem talál, bátorodik csinálni; míg a *felső* község nem akar, a *tudós* község nem mer, és amaz németizál, e pedig deákizál.« (Ö. művei: 482. l., Horváth C. kiadása.) De a kor két legkiválóbb nyelvésze: Révai és Verseghy másképp beszél. Révai csak akkor hajol meg a népnyelv előtt, ha az ő nézeteinek helyességét bizonyítja.¹ Verseghy pedig ugyancsak a Marczibányi-pályázatra tervezett Feleletében helytelennek tartja a tájszók felvételét.

Teleki a megvetett tájszóknak védelmére is kél e mondatában: »A' sokféle szörszálhasogató vizsgálódásokkal *meg nem romlott*, eredeti erővel felruházott, *eggyügyü emberi elme*, az új képzetek helyes kifejezéseinek eltalálásában gyakran *sokkal szerentsébb*, mint a' *félénk nyelvtudós*, ki nyelvét megrontani minduntalan rettegven, az erősebb, hathatósebb kifejezésekhez nyúlni *nem mer*.« (241. l.)

h) Ú j s z ó l á s m ó d o k.

E tekintetben nagy óvatosságra inti az újítókat, mert »a helytelenül készült *új szóllásmód* a' nyelvet . . *elundokítja*, annak egész alkotását *elront-hatja*.« »A' szóllásmódokra, kivált a' nyelvek *Grammatikáján épültekre* nézve, kénytelenek vagyunk (az íróknak) *kezeket szorosabban megkötni*.« (244. l.)

A szóllásmódokat a körülmények, a véletlen teremtik. Ép ezért számtalan oly szóllás van, mellyben a józan okosság törvényeit, a logikát hiába keressük. Ilyen pl. a lelketlen dolgoknak nemmel való felruházása. »Hogy az ajtó (haec janua, la porte, die Thür 's a't.) miért legyen inkább *aszszony*, mint *férjji nemü*, a' józan okosság megmondani nem tudja; sőt azt sem látja által, hogy miért kelljen annak valamely nemüek lenni.« (245. l.) Ily logikátlan eljárás az is, hogy némely nyelv előljárókat használ, míg más nyelv ugyanazokat a szó után teszi, s így utoljára tekinti.

¹ V. ö. Melich J. Révai M. nyelvtudománya. Bpest, 1908. NySzÉ. 20 : 4 : 11—12.

S itt mindjárt ki is kél Révai ellen, — először és utoljára, — ki, mint Adelung,¹ logikát keresett a nyelvben, s kárhoztatta az ily szólásokat: 'magyarok királynéja,' mert a birtokon nincs kifejezve a birtokosok többsége. Helyettök ezt ajánlja: 'a magyarok királynéjok.' Ezt Teleki egyrészt a nyelvszokással, másrészt a jobb hangzással cáfolja. Hasonlókép a nyelv természetével igazolja az ily kifejezéseket, mint: 'száz ember' a Révaitól logikusabbnak tartott 'száz emberek' kifejezéssel szemben.

Az idegen szólásmódok átvétele ellen, mint amelyek a nyelv eredeti természetét meghamisítják, határozottan tiltakozik. Elítéli »eggy merész hazafi«-nak törekvését, ki a *nemnek* nyelvünkben való áthozásával »nyelvünket felhányni és annak természetes alkotását zűrzavarba hozni *nem áttallotta.*« (254. l.). Ez a merész hazafi Folnesics János volt,² ki a nőnemet akarta a magyar nyelvben általánossá tenni s ilyen szörnyszavakat alkotott: *őné* (= sie), *szépné* (= pulchra), *szűzné* (virgo), *akiné* (quae). Ez eljárásra nem példát ugyan, de némi biztatást találhatni Kis János pályadíjnyertes művében: »A' magyar Nyelvnek mostani állapotjáról« (Pest, 1806). Kis a magyar nyelv hátrányának mondja azt a körülményt, hogy nem különböztet meg nemeket. Ez a körülmény szerinte a nyelv világosságából sokat levon. Folnesics a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain polemiát is folytatott újítása érdekében.

A tájszólásokról azt mondja Teleki, hogy »a' *különböző Beszédejtéseket*, igen *nagy haszonnal* lehet és kell is a' Nyelvek tökéletesítésére használni.« (258. l.)

Az elavult szólások közül helyesli azok felélesztését, melyek a maiaknál »régulásabbak« voltak. Pl. régulásabb a régi *öt* a mai *ötet* helyett, *ennenmagam* a mai *önnönmagam* helyett. De helyteleníti az olyanok használatát, melyek a nyelvnek mai természetével ellenkeznek, pl.: *Vagmuk*, *Vimagamuk*, *teremtévé*, *adnája*.

5. Az újítás elvei.

A munka negyedik, befejező része »Az újításoknak mikori használatáról« címet viseli. Azon elveket és szempontokat tárgyalja, melyeket az újításban szem előtt kell tartani.

Csak akkor és ott újítsunk, amikor és ahol szükséges. Mert a nyelv természetével kifogástalanul egyező újítás is helytelen, ha nincs szükség reá. Hol szükséges hát az újítás?

A nyelvmívelés célja: a nyelv tökéletesítése. Tökéletes a nyelv, ha céljának megfelel. A nyelv akkor felel meg céljának, ha gondolatainkat és érzelmeinket a legkisebb árnyalatokig ki tudjuk vele fejezni. Erre Teleki szerint három dolog szükséges: a *bőség*, *határozottság* és *ékesség*, mely utóbbit ő a *rövidségben*, *tisztaságban*, *réguláságban* és *szép hangzásban* keresi. Azonban megjegyzi, hogy *bőség* abszolút értelemben a nyelvben nincs, csak relatív értelemben. S itt felel meg arra a kérdésre is, hol szükséges a nyelvet bővíteni, hol szükséges az újítás. »Minden eddigi esmétlenül tárgynak, képzetnek, érzeménynek, és gondolatnak kénytelenek

¹ Umständliches Lehrgebäude I: 92. l.

² L. bővebben: Buzás Gy.: A németes összetételek története. Nyr. 35: 347. és NyF. 41. sz.

vagyunk, akár hogy is, új szavakat keresni, ha azok nyelvünkben nem találhatnának.« (274. l.) Mivel a nyelv szépsége csak másodrangú kérdés, azért a *hathatóságot* és *ékkességet* illető bővítésre azt az elvet állítja fel, hogy: »eggyértelmű szavakat csak ott teremthetünk, a' nyelv hajlékonyságát csak ott mozdíthatjuk elő, a' hol a' nyelv természete a' legszorosabb értelemben véve megszenvedí, a' nyelvmívelésnek pedig több tzeljái megengedik.« (274. l.) A nyelv határozottságát pedig ezen törvények felállításával igyekszik előmozdítani. »Ha vagynak nyelvünkben egygy értelmű szavaink, melyek az atyafias képzeteknek kijelentésére minden külömbőség nélkül használtatnak: akkor azokat osszszuk el a' rokonos képzetek között, adjunk közüllök mindegyiknek egy különös nevet, mely kikötőleg annak kijelentésére használtassék.« (279. l.) Ahol nincsenek egygy értelmű szavaink, inkább új szókat alkossunk, semhogy az »atyafias« képzetek már meglevő nevezeteit hol az egyik, hol a másik értelemben használjuk. Oly szókkal, melyeknek jelentése határozatlan, ne is éljünk. (280—81. l.) A nyelv rövidségének előmozdítására nézve arra int, hogy »*két egészen egygy értelmű*« ragasztékot ne használjunk ugyanazon szóban.« Pl. hibás: *egyesülődik egyesül* helyett, *kedvességes kedves béke* helyett.

A purizmust, a nyelvtisztítást ő is ajánlja, mert az idegen, művelt nemzetek példája követésre int. Csakhogy ennek is vannak határai. Nincs oly valamennyire művelt nyelv, melynek ne volnának kölcsönszavai, s a kölcsönszók valóban a nyelv szókincsének meglehetősen részét teszik, s nélkülök el se tudnánk lenni. Sőt ma is folyton kell átvenni egyes szavakat, de ezeket a régebben átvett idegen szók példájára magyarosítsuk meg a magyar nyelv hangejtése szerint. A beszédrészek közül az *ige*, *melléknév* és *határozó* jobban beléhat a nyelv természetébe, mint a névszó, azért először is az idegen eredetű igék, melléknévek és határozók irtásán kell fáradozni. A névszók közül is az absztrakt képzeteket jelentő szókat bátrabban átvehetjük, mint a konkrét értelműeket. A tudományos mesterszóktól szintén nem szabad idegenkednünk. Ha ezek helyett új szót alkotunk, vigyázni kell, hogy az eredetinek jelentését minden előforduló esetben, minden viszonyban kipótolja. Ha ez a pontos egyezés nincs meg, akkor a nyelv semmit sem ér vele. (293—311. l.)

A nyelv régulássága a határozottságot mozditja elő, de az egyformaság unalmasságot is szülhet, azért nem izlés ellen való vétek itt-ott a változatosság kedvéért a nem szabályszerű alak használata. Így a *lők*, *löl*, *önk* felújítása a *levék*, *levél* és *evénk* helyett. (311—318. l.)

Már ez a fejezet is, de a következő: a széphanagzásról szóló is inkább a stilsztikába tartozik. A nyelvújítóknak kedvelt jelszavuk volt, szívesen emlegették nyakatekert szavaik védelmére. Szarvas Gábor méltó helyére állítja ezt a principiumot »A nyelvújításról« írt akadémiai értekezésében. Elfogadja azon megjegyzéssel, hogy ne *széphanagzás* legyen a neve, hanem *célszerűség*; s másodsor azon kikötéssel, hogy pl. ezt a szót: *báj* ne tartsák szebb hangzásúnak, mint: *háj*; *borong* ne legyen nekik lágy hangzású, *dorong* pedig kemény. (NySzÉ. 4 : 10 : 22. l.)

Az újítások fogamatossá tételéről szólva azt kiáltja oda az újítóknak, amit Necker mondott a francia forradalom idején az összegyűlt követeknek: »Ne irigykedjete az időre!« Az újítás eleinte érthetlenséget okoz,

de később elválaszthatatlanul összeforr a nyelv testével. Azonban a siker biztosítása céljából azt tanácsolja, hogy az újításokkal csinján bánjanak. Az új szók lépten-nyomon előfordulása csömört okoz. A Mondolat szerzője az újítások nevetségessé tételére nem választhatott volna jobb módot, »mint azoknak mindenünnen való összeszedezetésüket és eggy folyvást menő érthetetlen előadásban való összeszerkeztetésüket.« (331. l.)

Nagy segítsége az új szók elterjedésének a *világosság, átlátszóság, érthetőség*. Egy tudós társaság létesülése hasonlóképen hatalmas segédeszköz volna e tekintetben.

»Hogy minél előbb a' tzelhoz érhessünk, mondja befejező szavaiban, ójjuk magunkat a . . . hiábavalc *újításbéli viszketegségtől*, fogadjuk el a' mások által *jól alkotott szavakat*; sőt még akkor is, ha azok talám kívánságunknak nem felelnének egészszen meg, ha képzetünk szerint azoknál valamivel jobbakat tudnánk alkotni, sokkal tanátsosabb, a' már *többször mondottat* elfogadni, mint egészszen újat készíteni; tsak a' minden tekintetbe helytelenül és egyenesen *nyelvünk természete ellen* alkottakra nézve tévén kifogást« (336. l.).

(Folytatjuk.)

CSÜRI BÁLINT.

N Ő, N É.

Ez a két szóalak már a legrégebb nyelvemlékeinken differenciálódott: a *nő* megtartotta önállóságát, a *né* pedig denominális képzővé halványodott. Ezt bizonyítja az a jelenség is, hogy az olyan összetett szók, melyekben a *nő* a második tag, a ragok a *nő* hangrendjét követik, a *né*-vel képzett szavakban pedig az alapszó hangrendje a döntő. Így tapasztaljuk már a régi nyelvek olyan szavaiban is, amelyekben a *nő* és *né* egymással felcserélhető: Ez lean nemely gonoz regy *aknevne* (*aggnőnek*) tanalchabol cw annyat merregel meg ewle (PéldK. 75. NySz.). Monda Julianus az byes bayos *aghnenak* (ÉrdyK. 4296. NySz.).

Azonban a *né*-nek ez a képző szerepére való súlyedése csak fokozatosan megy végbe s régi nyelvünk e szó történetével arra szolgáltat bizonyító példát, hogy egy-egy szó külső formájában ha el is veszti önállóságát és képzővé válik, azért jelentéstanilag még önálló szóként szerepelhet. Így az összetétel második tagjának tekinthető a *né* ebben a szóban: *uramne*: Elmentem vala *Mózes uramnéhoz* (Lev.T. 2 : 3). *Bakithy Pál uramnénak* irtam (uo. 20). Ezeket közöld asszonyommal, *hokmester uramnival* (Nád. Lev. 4). *Kerecsényi uramné* hozzád megyed (uo. 14). El ne feledd *Zrinyi uramnénak* halat küldeni (uo. 37). *Gyergy uramné* asszonyom (Tört.Tár 7 : 265). — Az efajta személyragos összetétellel a régi nyelvben igen sokszor találkozunk, p. o. Ez levelet íram Nyéken, *Szent Dorottya asszonyom nap* után való kedden (Lev.T. 2 : 5). *Szent Pál fordulatja nap* után (uo. 17).

Még jobban érezzük a *né*-nek jelentéstanilag önálló voltát a régi magyar urinőknek ilyen aláírásából: Paxy Anna, *nagyságos Révay Ferencne* (Lev.T. 2 : 12). *Az nagyságos Révay Mihály uramné* Bakics Anna (uo. 37.) Kétségtelen, hogy a *nagyságos* jelző csak *Révay Ferenc-re, Révay Mihály*

uram-ra vonatkozik s az egész kifejezésnek tulajdonképpen ez az értelme: nagyságos Révay Ferenc *neje*, n. R. M. *uram neje*; Erre mutat az is, hogy Paxy Anna az urához intézett leveleiben vagy a fönti módon írja alá magát, vagy pedig ilyen formán: P. A. te *Kegyelmed házas társa*.

A következő kifejezések, ha a *né* nem volna bennük önálló szó, valósággal értelmetlenek volnának: Ez a lewel adassek Pinney Kathalyn aszonnak, az *nehay Szalay Péternének* kezéhez (Lev.T. 1 : 237). Ez lev. ad. *nihay Bogdan Istvanének* nekem szerelmes azzonomnak és aniamnak tulajdon kezében (uo. 275). Kéry Frusina, az *nehai Serényi Ferencné* (aláírás; Lev.T. 2 : 6). Nagyságos asszonyomnak, az *nehaj Révay Ferencnének* Paxy Anna asszonyomnak (uo. 56). *Az szegin megholt Zolthay Lewryntzne Posár Ilona* (aláírás; uo. 55.) Posár Ilona, az *nehai Zolthayné* (uo. 56). Istvánffy Theodora, az *nehay Dóczy Miklósné* (uo. 71). Egy szegény néném vagyon *Gerbedy Borbály asszony nehái Zilágyzei Jánosné* (Tört. Tár 6 : 281). *Nehai Fekete Jánosné*, ki most Gicöri Györgyné (uo. 4 : 271). Ezekben a kifejezésekben a *né* még okvetlen önálló szó értékével bírt, s a 16. századbeli magyar nyelvérzék ilyen formán elemelte őket: az szegény megholt Zolthay Lőrinc *neje*, Posár Ilona; Istvánffy Theodora, az *nehai Dóczy Miklós neje*.

A *né*-nek a most említett kifejezésekben való önállósága megmagyaráz egy érdekes negatív nyelvtörténeti jelenséget, t. i. azt, hogy a régi nyelvben az *Özvegy Kovács Jánosné*-féle kifejezés egyáltalában nem fordul elő. Ez egészen természetes, mert akkor, amikor még a *né*-nek megvolt az önállósága, ez a kifejezés éppen olyan nonsens lett volna, mint amilyen nonsens mai nyelvérzékünknek a *nehai Fekete Jánosné, ki most Gicöri Györgyné*; a 16. század nyelvében t. i. *Özvegy Kovács Jánosné az özvegy Kovács János feleségét jelentette volna*. A régi nyelv az özvegyiséget többféleképpen fejezi ki; Paxy Anna az ura halála után így írja magát alá: P. Anna, *nehai* ngos Révay Ferenc *uram házas társa*: vagy pedig: *árva házas társa*; így is: R. F. *meghagyott özvegye* (a latin *relictā vidua*-nak fordítása). Mások is így, vagy némi változtatással: Kabos Gábor *uram özvegye* Ébeni Anna (Lev.T. 2 : 395). Lipóczi Keczer Anna, *nehai*, nemzetes Szirmay Péter *uram özvegye* (no. 396). *Árva Beniczky Anna* (uo). *Árva Teleki Anna* (uo. 454). Egyetlen esetben találkoztam ezzel: *Özvegy Bornemizza Judit asszony* (Tört. Tár 5 : 320. Kornis Ferenc *özvegye*).

A *né*-nek képzővé válása mostani tudomásom szerint a 17. század második felében fejeződik be teljesen; ekkor már nem találkozunk az előbb ismertetett, mai nyelvérzékünkkel nem harmonizáló kifejezésekkel; az *özv. Kovács Jánosné*-féle szerkezet azonban még ekkor nem bukkanik föl, sőt még a 18. század első negyedében sem található meg. Lehet, hogy a német *Witwe Johann Schmied* hatása alatt keletkezett.

KERTÉSZ MANÓ.

ISMERTETÉS.

A magyar nyelvújítás szótára.

Irta Szily Kálmán. Második rész. (Mind a két részre terjedő szövegmutatóval.)
Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása. 1908.

A Magyar Nyelvújítás Szótárának, melyről e folyóirat 31. és 32. kötetében tüzetes bírálatot írtam, a múlt év őszén megjelent a második — nem kiadása, hanem része, „mind a két részre terjedő szövegmutatóval.” Amint akkor szükségét éreztem annak, hogy az ízetlen ömlengések áradatában, amellyel nálunk némely szerzők műveit olvasatlanul fogadni szokták, a tudományos bírálat terhére magamra vállalam: úgy most is kötelességemnek tartom a mű második kiadását, azaz második részét is hasonló bírálat tárgyává tenni. Szívesebben, örömeztőbb bírálnék azonban egy bővített és *javított* második kiadást, mint egy toldalék részt, amely minőségben a főnti munkát megjelenni látjuk.

Sokan intéztek a szerzőhöz — mondja az előszó — „felszólítókat”, hogy „ideje volna a Nyelvújítási Szótárnak vagy második kiadását közrebocsátani, vagy legalább az elsőt egy pótkötettel kiegészíteni.” A szerző az utóbbi módot választotta, ami kétségtelenül kényelmesebb is volt önmagára nézve.

Ezt az elhatározását maga így okolja meg: „Új kiadás a régít elavulttá teszi s mind azokat, kik a régít annak idején megszerezték, mintegy kényszeríti, hogy ezt sutba dobva, az újat is megszerezzék. Ez okból pótkötet, vagyis inkább egy második rész kiadására határoztam el magamat.” Most már tehát, pótkötetként jelenvén meg a NyÚSz., egy tudós sincs arra kényszerítve, hogy a második részt is megszerezze. Avagy talán a réginek a „sutba dobása” volna kellemetlen az áldozatrakész kiadóra nézve, ha t. i. annak a példányai sem keltek el még? Nem tudom, de ez a megokolás az emberben könnyen ezt a gondolatot kelthetné föl. Mindenesetre elszomorítók a mi szegényes irodalmi viszonyaink. Avagy nem elszomorító-e, hogy finnugor tanulmányaink teljes félszázada alatt (ha csupán Fábrián István Finn nyelvtanától, 1859-től számítjuk az időt) egyetlen finn szótárunk tudott csak megjelenni, Szinnyeinek derék munkája, az Akadémia kiadásában (1884), s hogy az azóta letelt negyedszázad e műnek javított és bővített második kiadása helyett az érdemes szerzőnek minden fáradozása dacára csupán egy szójegyzékké zsugorított kézikönyvet tudott napvilágra hozni. (Megjelent ugyanott, ahol a NyÚSz.)

Én azt hiszem, hogy a NyÚSz. szerzőjének az a jóakarata, amelyet a föntebbi megokolásban az olvasók iránt ki akart fejezni, kissé balul ütött ki. A pótkötet ugyanis, mintha a munkamegosztás elvét akarná érvényesíteni, az olvasóra hárítja azt, amit egy javított új kiadásban a szerzőnek magának kellett volna elvégeznie. Az olvasó most, a munka ketté darabolt állapotában, három helyről kénytelen magának az egy-egy szóra vonatkozó tudnivalókat összeállítani: a szövegmutatóból és a szótár két kötetéből, s a két résznek adatait és fejtegetéseit úgy kell sokszor fáradsággal egybevetnie, összeolvasztania, hogy magának valamely kifejezés eredetéről és történetéről egységes képzet alkothasson.

Ám e kényelmetlen eljárás hibájával az újabbnál újabb s érdekesebbnél érdekesebb adatoknak egész kincstára áll szemben, amelybe a szerző a hat év alatt folyóiratainkban fölhalmozódott nyelvújítási anyagot, az előszóban név szerint is fölsorolt uraknak magánúton hozzá juttatott adalékait és saját magának főképp Széchenyi munkáiból és Kossuth Pesti Hírlapjából készült jegyzeteit nagy bőséggel és hangyaszorgalommal hordta egybe. Az új anyagnak legérdekesebb részéül külön kell kiemelnem azokat a szókat, amelyeket újszerűségüknél fogva mindenki a XVIII—XIX. századi nyelvújítás alkotásainak nézne, s amelyeket a szótár XVII. századi íróinkból: Geleji Katonából, Medgyesiből, Gyöngyösiből stb. mutat ki, nem mulasztván el mindenütt megjegyezni azt a bizony elég meglepő körülményt, hogy kimaradtak a Nyelvtört. Szótárból. Ilyenek: *hitágazat*, *hitelésít*, *igenleni* ('megsokall' jelentéssel), *ingyenes*, *tanulmány*, *termény*, *testiség*, *tünékeny*, *valótlan* stb. Ezek a kiválogattam példák mind olyan munkákból valók, amelyek a NySz.-ban hirhedt könnye-elműséggel vannak földolgozva. Helytelenül jár el azonban a szerző, mikor a *vándor* szó adataihoz is egyszerűen oda teszi állandó megjegyzését: „A NySz.-ban nincs.“ Mert a *vándor* igenis megvan e szótárban, Comeniusból vett idézetben, csak azok a Geleji-féle adatok hiányzanak belőle, amelyeket szerzőnk fölhöz. A *töményteni* alakot (*tömény* alatt) érdekes képzésnek mondja, amelyben a Lehtől kimutatott *-tányi -tényi* képző volna meg, s hozzá teszi: „A NySz.-ból kimaradt.“ Mi maradt ki: az érdekes képzés-e, avagy csak a Kájoni-féle adat? Mert a *töményteni* szó sok adatban megvan a NySz.-ban is; azt azonban, hogy ez a Lehr-féle *-tányi -tényi* képzővel volna képezve, alig állítanám, hisz föltűnő, hogy végződését mindig *e*-vel *-teni*-nek írják. A *remény* új, Geleji, Gyöngyösi-féle idézeteihez is szükségtelen volt megjegyezni, hogy a „NySz.-ból kimaradtak“, mert az olvasó úgyis tudja, hogy ismert adatokat nem közöl újra a NyÚSz. Az érdekes XVII. századi példák egyébként nyilván abból az „egész gyűjteményből“ valók lesznek, amelyeket az előszó szerint Simai Ödön bocsátott a szerzőnek rendelkezésére.

Éppen Simai Ödön panaszkodott volt a Nyr. 35 : 476. lapján a miatt, hogy a nyelvújítási adatok gyűjtői csupán a NyÚSz.-ral vetették egybe adalékaikat s nem voltak figyelemmel az azóta különféle helyeken (Nyr., MNy., NyF.) összehalmozódott közleményekre is, úgyhogy az új gyűjtésekbe sok ismétlés és tévedés csúszhatott be. Amily helyes és jogos volt e fölszólalás, éppoly nehéz volt ennek, az annyifelé szétszórt adalékok tömegében, elegendő is tenni. ¹ A NyÚSz. második részének tehát kétségtelenül egyik fő feladata lett, hogy az időközben összehordott nyelvújítási adatokból a legfontosabbakat, s így az új szóknak eddig kimutatott legelső megjelenéseit is gondosan fölhasználja s ezáltal a kutatóra nézve azon időközi gyűjtéseket nélkülözhetővé tegye. És e földadat nem is volt oly nagy, hogy a szerző azt az első rész megjelenése óta lassanként ne teljesíthette volna. Hiszen előbb csak egy, majd 1905-től kezdve összesen

¹ A reám vonatkozó észrevétel (Nyr. 36 : 184) annyiban helyreigazításra szorúl, hogy a *majmol* és *estvény* szókat nem „ugyanonnan“ közlöm, ahonnan ő már évekkel ezelőtt kiírta volt, hanem egyebeken kívül véletlenül ugyanonnan is (vö. Nyr. 31 : 320, 32 : 437 és 35 : 469, 471).

két folyóiratunk foglalkozott a nyelvújítási adatok rendszeres gyűjtésével, ezek se minden számukban, s egy-egy alkalommal egy-két lapnál alig terjedtek többre ilyen közléseik. Még ha ehhez egyéb folyóiratoknak csekély hozzájárulását és a Nyelvészeti Füzeteknek egy-két külön dolgozatát hozzá vesszük is, mégsem tesz a földolgozandó anyag akkora mennyiséget, hogy azt egy szerző hat esztendő leforgása alatt kényelmesen át ne tekinthette, s a maga példányába időről-időre beiktatott rövid utalásokkal nyilván ne tarthatta volna. És mégis arra a tapasztalatra kellett jutnom, hogy a szerző ezt az aránylag csekély anyagot, ezt az egy pár évi — hogy úgy mondjam — jövedéket sem vette kellően figyelembe, s hogy — ami legföltünőbb — a tulajdon vezetése és szerkesztése alatt megjelenő folyóiratnak legfontosabb közléseit is inkább csak ötletszerűleg, találomra értékesítette szótára második részében. Ahelyett, hogy Széchenyi műveiből és máshonnan egy sereg olyan szót és alakot jegyzett ki, amelyek közhasználatba nem jutottak s jóformán ott, azon a hírlaphasábon vagy könyvoldalon haltak meg, ahol időtlenül megszülettek, ahelyett a mai irodalmi szókincs történetére nézve sokkal fontosabb lett volna az életben maradt, meggyökeresedett új szók fejlődését és kialakulását tenni a lehető legnagyobb gondal megfigyelése tárgyává. A Magyar Nyelvben jelent meg például Kornis Gyulától az 1907-iki évfolyamban egy ügyesen írt, becses tanulmány a magyar bölcséleti műnyelv fejlődéséről, sok olyan adattal, amelyeket a NyÚSz.-nak okvetetlenül föl kellett volna használnia. Távolról sem kívánom a szótár szerzőjétől azt, hogy a magyar bölcséleti műnyelv szókisérleteit mind fölvette legyen munkájába; de vannak e műnyelvnek olyan elemei is, amelyek közhasználatú irodalmi szavak, s ha ezek eredetét és fejlődését valaki a bölcséleti nyelv szempontjából nyomozta is, dolgozata eredményeit okvetetlenül figyelembe kellett volna vennie a NyÚSz. szerzőjének. Ilyen szavaink: *szemlélődés* (Benyáknál MNy. 3 : 146), *következtetés* (Horváth Ádámnál, uo. 150), *inger* (Bárány Péternél 1790, uo. 152), *létok* (Fejér Györgynél, uo. 199). Lehr Albert hiában írta meg a Magyar Nyelvben (3 : 179) a *dú*-ról szóló cikkét, a NyÚSz. új kötete nem vesz róla tudomást. Simai Ödön hasztalan mutatott rá ugyane folyóiratnak egy külön cikkében (3 : 184) Gelejinek *távottam, távottad* (a. m. távol tőlem, távol tőled) újításaira, a NyÚSz. szerzője mit sem tud róluk, pedig ez a XVII. századi nyelvújító egyébként hálás forrásul szolgált neki. Simai Ödönnek „Kisfaludy Károly nyelvújítása“ c. cikkéből átveszi a szerző pl. az *ipar, szabadelmű* adatait (MNy. 3 : 267), de már az *évíl* és *bohózat* szavakét nem, pedig amazokkal együtt, ugyanazon lapon vannak tárgyalva. Ugyane cikkíró „Nyelvújítók a XVII. század közepén“ c. dolgozatában mint „legföltünőbb“ dolgot, külön említi meg az Öreg Graduál *mereng* szavát, amelyet eddig Kisfaludy Sándornak tulajdonítottak (MNyelv 1908. évf. januári füz., 14. l.), s íme ez a fontos adat is kimaradt az ugyanazon év őszén, tehát éppen a merengés évszakában megjelent szótárpótlékunkból. Ugyancsak a szerző folyóiratában (MNy. 3:324—326) jelent meg Putnoky Imrétől egy kisebb közlemény, több igen becses nyelvújítási adalékkal, amelyekről a NyÚSz. pótkötete, úgy látszik, alig vett tudomást. Ez annál kevésbé bocsátható meg, mert a cikk írója a következő szavakra mint a NyÚSz.-ból kimaradottakra, külön is fölhívja a figyelmet: *bérkocsis*,

fáklyásmenet, iskolakönyv, jogtudós, keresztlevél, népképviselő, pénzegység, pénznem, pénzrendszer, tűzfal. A *gyám* szónál nincs figyelembe véve Lehr Albertnek fontos közlése, mely szerint e szó a népnyelvben fölötte el van terjedve (Budap. Szemle 116 : 475) stb.

De nem lehet föladatom együtt mindarra rámutatni, amit a szerző elfelejtett, bár szép szerével fölhasználhatott s föl kellett volna használnia. Így ott vagyunk, ahol a kötet megjelenése előtt voltunk, hogy az eddig közzétett pótlásokat magunknak is folyton számon kell tartanunk. S vajjon kárpótol-e bennünket e hiányokért az, hogy másfelől egész halommal találunk a szótárban külön cikkekül olyan szókat, mint *fénydegél, fuvattyuzni, henyétlen* stb., amelyek soha sem nem éltek, sem életben maradt szavainkra hatással nem voltak, amelyekről tehát szerzőnknek szokásszerű „nem jutott szótárba” megjegyzése is több mint fölösleges. Kár, hogy itt teljesen megfélekedezett a szerző arról a helyes elvéről, amelyet az I. kötet előszavában így tűzött ki: „előrehaladni a meggyökeredett új szók nemzedékrendjében, a meddig csak lehet; a halvaszületteket, a fiatalon elpusztultakat pedig mellőzni.” „Ez utóbbiak közül — folytatja tovább s feleli az új kötetben — csakis azok említhetők meg, a melyeknek születése vagy halála tanulságos az életben maradtak történetére.” Ami pedig az időközbeli adalékok hiányos földolgozását illeti, önkénytelenül eszünkbe jut itt az a szemrehányás, amellyel annak idején Nagyszizigethi Kálmán a Nyelvtört. Szótárt a belőle kimaradt szókért illette volt (Budapesti Szemle 72 : 124). Pedig mi ez az 1902-től 1907 végéig vagy 1908 elejéig egyenesen pótlású! közzétett s mindössze néhány nyomtatott ívre terjedő adalék, mi ez ahhoz az óceántányi régi irodalomhoz képest, amelyből a Nyelvtört. Szótárnak a maga adatait össze kellett állítania!

Am nézzük el a pótkötetnek ezt az elég súlyos hibáját s lássuk: mit vett föl a szerző újabb szótárába? Leszámítva a föntebbi fajta halvaszületett *fénydegél, fuvattyuz, henyétlen* stb. szókat (amelyek egyébként jókora számot tesznek), készséggel kell elismernünk, hogy a második rész anyaga éppoly nagybecsű, mint az elsőé, sőt megválogatása amazéhoz képest annyiban haladást is mutat, hogy amolyan *paprika, bojtár, haldokolni, facsarni*-féle köznyelvi szókkal, vagyis az újabb irodalmi szókincsnek természetes elemeivel mint „nyelvújítási” adatokkal, csak *elvéve* találkozunk eggyel-eggyel az új kötetben. Ilyenek mégis pl. a *marhahús* és a *püñkösdí királyi* kifejezések. Amazt már azért is fölösleges volt a NyÚSz.-ba fölvenni, mert, ahova beleillik, az OklSz.-ban úgyis el van róla mondva, ami szükséges, s ennél újabbat a szerző sem mond; a *püñkösdí királyi*-t meg nyilván csak azért említi, hogy fölpanaszolhassa a NySz.-ból való kimaradását; de ha minden ilyen — „újszerűség” nélküli — népies vagy köznyelvi szót fölsorolnánk, amely kimaradt a NySz.-ból, akkor le kellene újra nyomtatnunk az OklSzótár jókora részét, amint a *marhahús*-sal, velejében, meg is történt. Ilyen nem szótárunkba való szók még nézetem szerint: *elcsúnyúl* (PP.-ból, 1708), *elszomorodni* és *eltulajdonítani*; több efféle, dicséretül legyen mondva, úgy látszik nincsen a kötetben. És itt engedelmet kérek t. szerkesztőmtől, hogy visszatérjek első bírálatomnak egy pontjára, amelyet a NyÚSz. szerzője, közbevágott válaszában (Nyr. 31 : 572—573), némi hatással tudott — félreértetni. A szerző ugyanis,

éppen nem meglepő ügyességgel, egy általános érdekű megjegyzésemet egy tőle hosszabb fejtegetéssel elválasztott másik észrevételemhez ragasztja, s azt mondja, hogy „buksi egy kutató lesz az,“ akit félrevezethet szótárának következő cikke: „*Buksi, Márton 1807 (Szt.):* dickkopf. A nép ajkáról.“ Hát a válasznak ezen elmésségére a következőket felelhetem. A többször tisztelt *buksi* szó bírálatomban a következő megjegyzésnek volt a tárgya: „A Nyelvújítás Szótárába nem valók szerintem a fönt már említettekén kívül a következő népi és köznyelvi szók: *buksi, burgonya, busásan, csákó, csárdás, dozni*“ stb. (l. Nyr. 31 : 512—513). Fél lappal följebb egy más csoport szóra hivatkozva, ezt az általános kifogást tettem: „Az a kö-rülmény, hogy *barangol, betyár, bozontos, dörmögni* . . . és számtalan hasonló szavunk bizonyos irónál, illetőleg évnél régebben irodalmunkból ki nem mutatható, még nem ad jogot arra, hogy őket a *nyelvújítás, a tudatos nyelvgazdagítás* jelenségei közé számítsuk, s így a nyelvújítás szótárába való fölvételük határozottan félrevezetheti a kutatót“ (Nyr. 31 : 512). Ez nyilvánvalóan általános értelmű kifogás, és azt jelenti, hogy a köznyelvi és népnyelvi szóknak a mi irodalomtörténeti értelemben vett „nyelvújításunknak“ szótárába való fölvétele — még ha az utóbbi fajta szóknál megmondjuk is népnyelvi eredetüket — igen is félrevezető, nem a maga szemével látó nyelvtudósra, hanem például az irodalomtörténet bűváira, akik e nagyszámú közszavakat, a NyÚSz.-ra támaszkodva, a nyelvújítási mozgalom dicsőségéül fogják majd betudni. Avagy a NyÚSz.-ba valók-e mindazok a közszavak, amelyek irodalmunkban ennek új korszaka, vagyis Bessenyeieék előtt kimutatva még nincsenek, s oda valók-e azért, mert szótárba először Márton József a nyelvújítás virágkorában iktatta be őket? Hiszen a szótárírónak, s főkép olyan gyakorlati (magyar-német) szótárak szerzőjének, aminő Márton volt, mi volna egyéb a föladata, mint lajstromba szedni a nyelvnek lehetőleg minden élő szavát? Ha ez a „szótározás“ — hogy a szerző szavával éljek¹ — a mi nyelvújításunknak szintén egyik jelensége, akkor Ballagi Mór óta Kelemen Bélát kell a legnagyobb nyelvújítónknak mondanunk, anélkül, hogy egyetlen egy szót gyártott, vagy irodalmivá tett volna. (A szótárában először föllépő közszavaknak egész lajstromát, azaz hogy csak egy mutatvány-lajstromát l. a Magyar. Nyelv 1 : 313. lapján.) Ismétlem azonban, s nem kis elégtételemmül szolgál, hogy a NyÚSz. új kötete az elsőhöz képest a nyelvújítási anyag fölvételében határozottan haladást, okulást mutat.

Nem mondhatok ily kedvező ítéletet a fölvett anyag földolgozására nézve, sőt itt részben mintha lankadás, hanyatlás volna észrevehető. Általában gyöngéje a szótárnak, hogy legtöbbször csak az első előfordulások fölhasználására veti a fősúlyt, s igen gyakran — most gyakrabban mint az I. kötetben (vö. Nyr. 31 : 514) — figyelmen kívül hagyja az új szók és kifejezések keletkezésének magyarázatát, nem nyomozza eredetük forrását, pedig ez sokszor könnyű szerrel föl volna lehető. Igaz ugyan, hogy a szerző az első előszóban „a magyar nyelvújítás krónikájának“ nevezi munkáját, ámde a krónikáírás korszakán történelemben és nyelvtörténetben régen túl vagyunk, s ha — amint a szerző egyébként s főkép az első

¹ Egyébként nincsen »szótározva« szerzőnk művében. — Z. Gy.

kötetben sokszor meg is teszi — az oknyomozó és kifejtő módszert minden szükséges helyen alkalmazza, művét sokkal becsesebbé tette volna. Mint jobb, tanulságosan és áttekintéssel szerkesztett cikkeket az új kötetből az *elfogult* és *forradalom* szavakét emelhetem ki. Az ilyenek érzetetik azonban legjobban az olvasóval azt a kényelmetlenséget, hogy össze kell őket az első rész cikkeivel olvasztania. Viszont pl. az *andalogni* cikk merőben mozaikszerű. Nem vet ügyet a szerző eléggé arra a hatásra sem, amelyet főképp összetételes új szavaink keletkezésében a német irodalmi nyelv gyakorolt reánk, pedig szorgos és rendszeres nyomozással egész sereg nemcsak magyartalan (hisz ezeket a szerző is észreveszi), hanem magyaros szóösszetételünk is német hatásnak bizonyúlna. Csak egy-két példát említek az oknyomozás mellőzésére. Miért változott pl. Kisfaludy, Széchenyi *fölmúlni* szava *föllumúlni*-ra, a kezdetbeli *felezet* szó *fölzet* és *felzet*-re? Hogyan lett a *gilice* Vörösmartynál *gili*-vé? (Nem volna nehéz megfejteni.) Mint keletkeztek a *fejlík* (a népnyelvből-e?), *fejlődik*, *gondvisel*, *halmaz*, *kárpótól*, *képvisel*, *szomorkás*, *torlasz* stb. szavak? ¹ A német hatásra vonatkozólag csupán egyet hozok föl, a *trónbeszéd*-et. Erről a NyÚSz., az első részben, mindössze ennyit mond: „*Thronbeszéd* Jelenk. (1 : 155).“ Biz ez édes kevés. Ha a szerző mint szókutató figyelemmel kísérné a ránk legnagyobb hatással volt német nyelvnek szintén szókutató folyóiratát, a *Zeitschrift für Deutsche Wortforschung*-ot, ennek VII. kötetében (1905/906) a 13—14. lapon egész fejtegetést találna a *trónbeszéd* mintaképének, a német *Thronrede* kifejezésnek eredetéről, amelyet e folyóirat 1819-ről mutat ki először. Klugénak e jeles és tanulságos folyóiratáról egyébként alig vettek még tudomást a mi szókutatóink, pedig az eddig megjelent 10 kötetében is (1901-től) becsesebbnél becsesebb olyan német szónyomozások is találhatók, amelyek — a német irodalmi nyelvnek ránk gyakorolt és egyre tartó tetemes hatásánál fogva — bennünket igen közelről érdekelnek. (E nyomozások fontosabb tanulságairól külön óhajtok majd beszámolni.) Mindezen könnyen megközelíthető újabb kutatások figyelembe vétele a Nyelvújítás Szótárát rosszul csoportosított „krónikából“ tudományosabb értékű művé emelte volna. Szerzőnkrol azonban általában azt mondhatjuk, hogy a mi a nyelvújítás magyarázatát illeti, csak fölszinen mozog.

Ami a szótárnak szerkezetét illeti, abban a könyv, sajnos, egyáltalán nem javult meg. Ebben a műkedvelői eredet határozottan lerí szótárunkról. Ezt az eredetét egyébiránt némely részletbeli botlások is elárulják, mint pl.: hogy a *hiányszó* a szerző szerint megvan már 1683-ban az OklSzótárban, holott itt csak a mai napig is élő *vminek hián* kifejezés és a régiségből eddig is ismert *hijános* (ma *hiányos*) van kimutatva; hogy az *-ás* *-és*, *-at* *-et* képzős főneveket a *vég*- cikkben *igeneveknék* híja a szerző; továbbá hogy a *fényképész* és *térképész*-ről mint a *képész* szó összetételeiről beszél, holott egyenesen a *fénykép* és *térkép* származékai. (L. még alább a részletes kifogások között a *szívacs* cikket.) Ami a megújuló szerkezeti hibát illeti, a szerzőből vagy a hozzáértés vagy a türelem hiányzik ahhoz, hogy mindent a maga helyére illesszen, hogy az együvé tartozó dolgokat csoportosítsa, a különműveket

¹ A *gondvisel*, *kárpótól*, *képvisel*-ről l. most Nyr. 38 : 56. stb. — Z. Gy.

szétválassza, mert ebben a tekintetben az ifjabb kötet éppoly ötletszerűséget, éppoly kapkodást és összevisszaságot mutat, mint a testvérbátyja. Ha már az én szigorúbb bírálatomnak ide vonatkozó pontját a szerző, mint „mennyeségtani szabatosággal dolgozó szótáros“ (I. Nyr. 32 : 30), felsőbb-séggel hagyta is figyelmen kívül, megszívlelhetette volna legalább azt, amit Kelemen Béla mondott, aki „Szily Kálmán szíves biztatására“ kapott kedvet és bátorságot arra, hogy, amint mondja, „megkockáztasson“ egy-két észrevételt a NyÚSz.-ról (uo. 32 : 29). Ez a megkockáztatott, de „vakra fordult“ észrevétel a következő: „E l é g lesz, ha pl. a *hátlap*, *háttér*-féle összetételeket, melyek most *hátvéd* alatt vannak említve, ezzel együtt közösen *hátv*-vezérszó alá foglalja a szerző“ (uo. 32 : 30). A szerző azonban ennek az „elég“ szerény és alázatos kívánságnak sem tett „eleget“, hanem úgy nyomatta ki jóformán munkáját, amint újabb adatait a régi kötethez egyes alkalmakkor oda jegyeztette volt. Lapokat kellene megtöltenem, ha a második és javítatlan résznek e nemű rendszeres hibáit mind elő akarnám sorolni. Csupán egyet-kettőt említhetek: *államgazdász*, nem külön, nem is az *állam* alatt van, amelynél legalább remélhetnők, s amely nyomban utána következik, hanem az *álladalom*-nál; *átmeneti* egészen más betűben, a *menet*-nél; *fogorvos* sem *fog*, sem *orvos* alatt, hanem az s-ben a *seborvos* társaságában; *kitüntetés* a *tünni* alatt; *kedvezőtlen* maradt, ahol volt, az *egyenlőtlen* cikkben; *előreható* nem az *előre* alatt, amely származék nélkül áll, hanem az *elő*-nek egy sereg összetétele közé szúrva; *felékkülni* az *ék*-nél; *ékszer* ugyanazon szónál, ám az *ékkő* már az „*ékezni*, *accentuiren*“ (!) alatt; az *élet* alatt egy csomó összetételét látjuk helyesen, ám az *életbe léptetni* közbeiktatott cikk után külön címszóúl lépnek fel: *életjelenség*, *életunt*, s hogy a tárgyalás rendszere még nagyobb legyen, az *élettől* önként megvált *életkedv* és *életveszély* az *életjelenség* címszó alá kerülnek; *befizet*, *lefizet* ma is élő szavaink hol lehetnének másutt, mint az általában alig használt *fizetlen* (a. m. fizetetlen) alatt; a *jogegyenlőséget* a *jogtalanság* hazájában, az *evetkönyvűséget* az *éjszékétségben* fogjátok megtalálni; már sokkal természetesebb és orvostudományi „szabatoságra“ vall, hogy az *elméjüket* veszített s külön címszóúl szereplő származékok közül az *elmeógyógyász* ott van persze, ahol legnagyobb szükség van rá, az *elmeháborodott* körül; itt van az *elmebeteg* is szerencsére, de már az *elmezavar-t* az *elme* alatt kell az orvos uraknak keresniük; az *érzéklét*, *érzékel* és *érzékség*, amiről bölcselmetek álmodni sem képes: mint *érzéklefetti* dolgok vannak elkönyelve; a *vontcsövű* puska meg a nagy sietségben egyenesen a *vonat* alá került, — és így tovább az egész kötetben keresztül. „Sokat gondolkoztam“ Nagyszigethi Kálmánnal én is „azon, hogy nincs-e ebben a szanaszétszórásban valami genialis rend? Azt hiszem, a tisztelt olvasók is meggyőződtek, hogy biz’ abban nincs egyéb, mint hamaros összevisszaság.“ (Bp. Szemle 72 : 117.) S nehéz megértenünk, miért nem segített a szerző az efféle hibákon, mikor egyetlen tollvonással átkitathatót volna sok-sok cikket a maga helyére.

Ilyen tárgyalásrendnek »lucus a non lucendo«-ja után természetesnek találhatjuk, hogy szerzőnk könyvét »mind a két részre terjedő szómutatóval« látta, azaz látatta el. Vagy hogy Nagyszigethi Kálmán szavaival fejezzem ki magam: »Kétségtelen, hogy az ilyen berendezésű szótár, mint ez, külön szómutató nélkül jóformán használhatatlan« (Bp. Szemle 72 : 116). Ha

egyéb nem, a szómutatónak ez a szüksége kellő értékére szállíthatja le Kelemennek következő elismerését: »A mi a szótári alakot illeti, ebben a szerző tökéletes otthonossággal mozog« (Nyr. 32:30). Mert — mondta volt ugyancsak Nagyszigethi Kálmán — »szótárhoz mire való a szómutató? Hiszen a szótár sem egyéb voltaképpen szómutatónál« (Bp. Szemle 72:114). S íme, amit a szótárbíráló szükségtelennek tartott, arra szótárirodalmunk másfél évtizedes haladása után a NyÚSz. mégis rá van szorulva. Csakhogy míg a Nyelvtört. Szótárban a szómutatót a szócsaládosító eljárás, tehát a rendszer hozta magával: addig a Nyelvújítási Szótárban a rendszertelenség tette szükségessé. Lássuk tehát a szómutatót.

Ezt a 44 oldalra terjedő jegyzéket, amely a könyvet csak megdrágította, az előszó hálász szavai szerint Simai Ödön »szakavatottságának« köszönhetjük, bár én azt hiszem, hogy ilyesmihez nem annyira szakavatottság, mint inkább lankadatlan figyelem és lelkiismeretes gondosság szükséges. Ámde nincs is ebben a jegyzékben megköszönni való. Ugyanaz a végzet érte őt is, mint a NySz. szómutatóját: hiányos, tehát megbízhatatlan. Nem fordíthatom időmet arra, hogy az egész két kötetes munkát a bíráló céljából a szómutatóval egybevessem; a második kötetből is csak egy-két betűben és csak kíváncsiságból, még pedig olyan szavaknak néztem a mutatóban utánuk, amelyek e szójegyzéket igazán szükségessé tették, vagyis amelyek nincsenek a maguk helyén (igaz, hogy ezeknek egész sereg a számuk), — s íme mit tapasztaltam? Sem a helyükön nincsenek, sem a szómutató meg nem mondja, hol keressük a következő szavakat: *adósit, államgazdász, asszony szabó, ékkő, életkedv, elmegyógyász, erkölcsíró, erkölcs-tudomány, jeges, jogegyenlőség, kettőséges, napéjegen, paroláz, pénzfolyam, szemlélődés* stb. Hogy hol és merre van ezek hazája, találja ki a tisztelt olvasó maga! Az is hibája a szómutatónak, hogy némely szavak mellé csak az első rész lapszáma van odajegyezve, míg a második tárgyalás helyéé hiányzik, pl. a *fedelet, földkép, kedvezőtlen, lopózik, lopózik* s bizonyára egyéb szavaknál is. Találja meg ezeket is maga az olvasó, én egy viláért sem árurom el! Helytelen az az eljárás is (és itt már csakugyan elkel volna az a bizonyos »szakavatottság«), hogy némely szók, pl. *fölmül, fölhalad*, csupán nyelvújításkori, vagyis ma már ismeretlen alakjukban vannak a mutatóba fölvéve, s mai alakjuk: *fölmül, fölülhalad*, amelyek alatt keresnők, s amelyek alatt tárgyalandók is lettek volna, hiányzanak. Mondom, e hiányokat és hibákat csak véletlenül vettem észre jóformán; de ha több hiba nem volna is a szómutatóban, ennyi is elég arra, hogy belé vetett bizalmunkat teljesen megingassa, s hogy keserű csalódásunkban olybá vegyük, mintha ott sem volna a kötet végén. Mert szómutatót vagy hibátlanul kell csinálni, vagy sehogy, csinálni azonban — nem kell okvetlenül.

Mielőtt egyes cikkekre néhány részletes észrevételt tennék, az I. kötet óta közzétett adalékok fölhasználása módjáról akarok előbb megemlékezni. Az első előszóban azt mondta volt szerzőnk: »nem írtam le semmit, a mit magam nem láttam«. Ezt a becsületes elvét, melyet a Nyelvtört. Szótár, sajnos, nem követett s teljesen nem is követhetett, örömmel vettem annak idején tudomásul (Nyr. 31:515). Csak azt nem tudom: követte-e a szerző ezt az elvét az azóta közölt adalékok átvételében is, mert a közleményekre csak kivételképpen hivatkozik, pl. a Takáts Sándoréira, nyilván bizalmatlan-

ságból. E sorok írójával is tesz némi kivételt a szerző, amennyiben nem pusztán adatokat, hanem itt-ott egész fejtegetéseket kebelez be tőle munkájába, ú. m.:

A Nyelvőrben:

Bugát ugyan, saját vallomása szerint, maga alkotta a *kísérel* igét, . . . de . . . nem tartom lehetetlennek, hogy olvashatta valamikor épen Marikowzkiában . . . s fölhasználta az experimentum kifejezésére. (32: 163—164. l.)

Kór . . . főnévi használatát »langvor, morbus; schwachheit, krankheit« jelentéssel már MA., PP. és PPB.-nál megtaláljuk . . . és Bugát valószínűleg ezekre támaszkodva hozta e jelentést forgalomba. Érdekes, hogy az említett régi szótárak mind a főnévi értelmet adják első helyen, eddigelé azonban erre a használatra a régi irodalomból tudtommal egyetlen idézetünk sincsen. (35: 470—471.)

A szerzőnél:

Bugát ugyan saját vallomása szerint maga alkotta a *kísérelni* igét, de nem lehetetlen, hogy olvasta valamikor épen Marikowzki orvosi könyvében s felhasználta az experimentum kifejezésére. (504. l.)

Kór főnévi használatát: »languor, morbus; schwachheit, krankheit« jelentéssel már MA. PP. és PPB.-nál, és Adáminál is megtaláljuk. Bugát valószínűleg ezekre támaszkodva hozta e jelentést forgalomba. Különös, hogy az említett régi szótárak mind a főnévi értelmet adják első helyen, eddigelé azonban a régi irodalomból nincs adatunk a főnévi használatra. (506. l.)

Hogy ezeket a fejtegetéseket a szerző egy igénytelen nyelvészről szó szerint átveszi, az járja; de „az már kevésbé járja” — mondja Lehr Albert a szerzőtől szerkesztett Magyar Nyelvben (3: 192) — „hogy a forrást nem említi”, „a mint” — ugyanazon folyóiratban (3: 239) egy másik írónknak bizonyára túlzott és helytelen megjegyzése szerint — „ezt az írói tisztesség még a legkisebb dologban is megköveteli.” Viszont megható az a gondosság, amellyel a szerző a *zárjel* cikk végén boldogult Csaplár Benedeknek „Révai Miklós élete” c. munkájára (2: 48) hivatkozik. Az olvasó bizonyára azt hiszi, hogy ezen a helyen, tehát egy irodalomtörténetírónál van a *zárjel* eredete Révaiból kimutatva. Oh nem! Ezt egy nyelvész mutatta ki egy szerzőnkől ismét elhallgatott külön cikkben a Nyr. 32: 280—281. lapjain, s ez hivatkozott volt a Csaplár föntebbi helyére is, csupán azért, hogy vele a *zárjel* első forrásául említett kéz i k ö n y v n e k Révaitól való származását valószínűvé tegye. Ennek az irodalmi eljárásnak a magyarázatát nem keresem, hanem áttérek immár némely részletes észrevételeimre és pótlásaimra, amelyeket betűrendben adok elő.

Alag. Zichy Antal valószínűleg téved. Bizonyára az *állag* szó az, amelyet Széchenyi „lényeg” (substantia) értelemben használ.

Arc. Itt nem ártott volna megjegyezni, hogy a most elősorolt érdekes régi adatok következtében az *arcal*, *arcul*-ból való elvonás nézete (l. az első rész cikkét) többé fönn nem tartható.

Bámész (l. CzF.). Szótárunk nem tud róla. Minthogy sem a régiség, sem a népnyelv nem ismeri, alig lehet egyéb, mint elvonás a *báméskodik* igéből.

Bók. Meg lehetett volna említeni az első rész kiegészítéseképpen, hogy a népnyelvből is föl van a régi Tájszótárban (1838) jegyezve, mint kemesaljai kifejezés: *bókkot hajtok*, a. m. „fejemet le 's felfelé emelgetem.”

Együttmunka. Széchenyinek e szaváról azt mondja könyvünk: „Még nem jutott szótárba.“ Hát szótárba kellett volna-e vennünk, mikor tudtommal nincsen használatban?

Fiatalos. A NySz.-ra való hivatkozás nem szabatos, mert ott nem a *fiatalos* maga, hanem a *fiatalos erdő* kifejezés jelent 'fiatal erdőt'.

Fityma. 'Fitymáló' jelentéssel Arany Aristophanese (1871—74) előtt már Jókai »Elátkozott család« c. regényében, 1857-ben: »ez a nevetségessé tétele saját bajainak; ez a *fityma* őszinteség« (Pesti Napló 1857. febr. 12. sz.).

Kápra. Szász Károly Álmosa (1868) előtt Jókainak ugyanezen regényében: »Csillámló hosszú *kápraténye* [a holdnak]... egész a csónakig nyult végig a... habfűkörben« (Pesti Napló 1857 febr. 28. sz.). „Megint újra kezdődnek a kízó ébrenlét *káprái*, a csúfondáros szörnyek chaosza“ (uo. márc. 4. sz.). [Vö. Simonyi: Elvonás 34.]

Pihenni-hez megjegyzem, hogy *pihenés* származéka és *meg* ígeközös használata (*megpihenni*) már a NySz. tanúsága szerint is a mai jelentést mutatják: requiesco; ausruhen.

Reggelni. (»Dugonicsnál: Regellett az idő.«) Helytelenül megállapított címszó, amely a szakavatott szójegyzékben is hibásan áll: *reggelik*. Hiszen a szó a *reggel*-ből származván, így (*reggel-ni*, *reggel-ik*) minden képző nélkül vált volna igévé! Helyesen *reggeleni*, *reggellik* (vö. *hajnallani*, *hajnallik*), amit, ha már a nyelvérzék nem, CzF. is megmondhatott volna.

Sírkő. Ha talán nem volt is a mai fogalomnak a neve, de mint öszszetétel előfordul már az oklevelekben is (l. OkfSz.).

Sörház. A NyÚSz. — hacsak rossz helyen nem lappang — a szómutató tanúsága szerint sem ismeri. Előfordul Bessenyei Természet világa c. költeményében:

Kerüld az ostoba kevélyt és a durvát,
Mint a *serházakban* pestissé lett k... t.

(Régi M. Könyvtár VII. 177.)

Szivacs. Furcsa egy cikkecske, amely azt mondja el, hogy Bödei Bődös Ferenc uramnál a *szijács* szó *szivats*-nak van írva! Itt már igazán nem ártott volna Simai Ödön uramnak a maga »ismert szakavatottságával« közbelépni. Hiszen akárhogyan van is a *szijács* Bödeinél írva, sőt bár a régi Tájszótár is közöl egy ilyen alakját, ennek a gyaluforgácsot jelentő szónak a mi *szivacs*-unkhoz, vagyis a spongya nevéhez semmi köze. Mind a Bödei, mind a Tsz. *szivats*, illetőleg *szivacs* alakja ugyanis csak sajtóhiba lehet *sziváts* helyett; de ha nem volna is az, a spongya nevét SI. *vízszívó*-jának tanúsága szerint bizonyára a *szív-ni* igéből alkották. (Vö. *gyűjt: gyutacs* NyÚSz.)

Színelt. Geleji Katonának ezt az eddig ismeretlen szavát, amelyet könyvünk csak a *képesít* cikkben említ, külön is érdemes lett volna fölvenni, mert a szómutató sem tud róla. Bár a Váltás titkában a szó csakugyan így áll, mégis kérdés: nem sajtóhiba-e *színesít* helyett? Egyébiránt a *képesít* szónak a jelentését is meg kellett volna a szerzőnek világítania, mert az idézetből magából nem igen világlik ki.

Vakbuzgó. Helytelennek találom, hogy a szerző címszóul ezt a melléknevet veszi, holott adatában (1636-ból) csak a főnévi kifejezés: *vakbuz-*

góság (így?) fordul elő. A kettő nem mindegy. A *vak buzgóság* egyszerű jelzős kifejezés, amiben még semmi újszerűség sincsen. Újszerű azonban ebből a mai melléknévi *vakbuzgó*-nak olyan elvonása, aminő múltkori cikemben pl. az *aranyifjú* az *arany ifjúság*-ból (Nyr. 38 : 61). Ez az adat egyébként érdekesen igazolhatja a *képvisel*-féle szavakról adott minapi magyarázatomat.

Vallásszabadság. A NyÚSz.-ban nincs meg. Ide jegyzem e szavunk történetéről a következő adatokat: „A *vallásos szabadság* veszélyben forog“ (Eötvös: A falu jegyzője 1:256). Tzs. 1835: *vallási szabadság*, de Tzs. 1838: *vallásszabadság*. Azonban Márton Józsefnek már 1823-i német-m.-i. szótárában is megvan a mai alak: „Religionsfreiheit, *vallásszabadság, vallásbeli szabadság.*“

Vérzivatar. Szerzőnk Széchenyiből (1830) idézi, s nem jut eszébe Berzsenyi híres ódájának „A magyarokhoz“ 2. versszaka: „Nyoltz századoknak *vérzivatarja* közt Rongált Budának tornyai állanak! Igy már az 1813-iki Helmecki-féle kiadásban (58. l.), s a költeményt Döbrentei jegyzete szerint (3. kiad. I. 193. l.) „1807belinek lehet tenni“.

Bíráói tisztemhez képest elmondtam jóformán mindent, amit a NyÚSz. új kötetében jót-rosszat találtam. Az egész műről az a véleményem, hogy a Magyar Nyelvújítás Szótára, bár alakjában szétदारolt, kidolgozásában gyarló, műkedvelői, anyagánál fogva mégis becses munka.

ZOLNAI GYULA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tönkre ment. Kenedi Géza, a Nyr-be is átvett rovásában (38 : 23), azt mondja: „A tönk azt a fatölkét jelenti az udvaron, amelyen a keshedt, elhasznált deszkákat, faneműeket, elromlott bútorokat a gazda olykor tüzfának föl szokta aprítani. Ami a tönkre *megy*, annak már vége. De a tönk szélére nem *megy* semmi.“

Bármilyen tetszetősnek látszik is ez a magyarázat, mégsem hagyhatom szó nélkül. Talán sikerül elfogadhatóbb magyarázatát adnom a tönkre-menésnek.

Sohase gondoltam arra az udvaron heverő favágítóra, mikor a romlást okozó *tönköt* kerestem. Mindig Jókai Arany embere jutott az eszembe; a Szent Borbála nevű hajó elsüllyedése. Hogy is történt az?

»Komáromhoz közel jártak már. Füzitön alul egy kis roppanás hangzott a víz alatt; de erre a roppanásra rémülten ordítá a kormányos a vontatóknak: »megállj!« Timár is elhalványodott és megmeredve állt egy percig. — *Tökére mentünk!* kiáltá a kormányosnak.«

Mindig ezt tartottam, most is ezt tartom a *tönkre ment* szólás eredetének. Igaz, hogy Timár Mihály, meg Fabula uram is, a kormányos, azt kiáltották: »*Tökére mentünk!*«, de az mindegy. *Töke, tönk, tönkö, tuskó* egyjelentésű szók.

Azt is elmondja Jókai: hogyan *megy tönkre* a hajó. »A Duna, mikor megárad, elszaggatja a partjait, s az onnan letépett nagy fákat behömpölygeti a medrébe; azokat a gyökereikhez tapadt földtömegek a víz alá

húzzák, s a felfelé vontatott terhes hajó nekimegy a *tuskónak* s kilyukasztja a fenekét. A szikláktól, zátonyoktól megőrizheti hajóját a kormányos, de a víz alatt ólalkodó *tőkétől* se tudomány, se tapasztalat, se ügyesség meg nem oltalmaz: a legtöbb dunai hajó az ilyen lappangó *fatuskók* miatt vész el.«

A víz alatt lappangó veszedelemnek, a hajót elsüllyesztő *tönk*-nek ez a tapasztalati jelentése később elhomályosult. Elvontan — értelem-bővüléssel — már általában romlást, veszedelmet, erkölcsi vagy anyagi bukást jelent. Így mondjuk aztán: *tönkre* jut, juttat, tesz, lesz, silányít, ver, üt (Cz. F.: Mért ütötted *tönkre* jó pej lovamat? Idézet Vörösmartyból) stb. Bár Kenedi tagadja, bizony helyes az is: a *tönk szélére* jutott = a bukás szélére; kicsi híja, hogy egészen *tönkre* nem ment.¹ Sőt — bár szokatlan — a *tönköt mond* is jogos, *csődöt mond* értelemben. Cz. F. még a sakkmatot is *tönknek* mondja: »*tönk a király*«.

TRENCSENY KÁROLY.

Tretina. Az oláh falvak adózási módja s az oláhság jogszolgáltatása régi erdélyi törvényeink szerint a »*jus valachicum*« (»*jus valachale*«; Galiciában »*na prawie woloskiém*«) alapján történt. A Tordán 1548-ban (május 24-én) tartott diéta határozatai közt (Art. XII.) olvasom: »*Modus Exactionis Quinquagesimae. Ex quo Reuerendissimus Dominus Thesaurarius, misertus inopiae Colonorum, pecuniam mensalem redemptionemque lanorum, porcorum, apum et Cedularum condonauit; is modus in exactione ipsius Quinquagesimae obseruari debebit: ex viginti quinque ouibus una ouis cum agnello danda erit, ex quinquaginta una ouis cum agnello et miora, ex septuaginta quinque duae oves cum agnellis et miora, ex centum similiter oves duae cum agnellis et miora. Ubi vero vigesimus quintus numerus ovium non erit, singulae oves duobus denariis erunt redimendae. Si vero supra vigesimum quintum, quinquagesimum, septuagesimum quintum et centenarium numerum oves repertae fuerint, ex quo numero ovis recipere non possit, ejusmodi oves quoque singulae duobus denariis erunt redimendae. Item in singulis possessionibus unus tantum *Kenesius* relinquatur, qui a solutione quinquagesimae erit liber. Connumeratori tamen juxta morem observatum unum caseum et unam manticam vulgo *Izsák* dare debebit. Valachorum quoque Presbyteri a solutione Quinquagesimae liberi sint, ita tamen ut connumeratori unam palmam coreorum, unam manticam videlicet *Izsák* et unum *heueder* dare debeant.«²*

Galiciában az oláhok ekképp adóztak: »*Inhaerentes consuetudini juris valachici . . . ex omnibus censibus et poenis judiciariis et quibusvis datis tertium denarum, tertium porcum, tertium agnum.*«³ Más szóval: fizettek *tretinát* természetben vagy pénzben.

A *tretina* régi adózási nem az oláhoknál, pl. Péter moldvai vajda 1448-iki oklevelében: »*Ne imalí dila suditi tih liud ni grabili ih ni glob*

¹ Kossuth L. azt írta 1874-ben: A nemzet . . . a *tönk örvényének szélére jutott* (idézve Nyr. 3 : 73). A szerk.

² Tocilescu: Revista pentru istorie stb. 1 : 437. [*Izsák*: olv. *iszák*.]

³ Stadnicki: O wsiach tak zwanych woloskich stb. Lemberg, 1848, 17. l.

ni *tretinu* uzeti ot tih ljudi: ne legyen joguk ez embereket elítélni, se fosztogatni őket, se pedig ne vehessenek ez emberektől bírságot vagy *tretinát*.¹

Truhelka Ciro² Bosznia középkori államszervezetéről és judicaturájáról szóló munkájában írja, hogy az állam bevételei voltak: vám, tized, vásárvám, határvám, bányaregale, a pénzverés, sómonopolium, a *margavasium* (= *magavasium*), azaz a Szent Mihály-napkor fizetendő »tehén-ököradó«, aminőt a balkáni szokásokkal hozzánk bevándorolt oláh kenézek is fizettek. A »tretina« olyan adózási mód, melynek eredete a délszláv jogszokásokban keresendő.³

Az oláh nyelvben (Fr. Damé szótára szerint) *tretin*: dans sa troisième année, cheval de trois ans; *tretină*: jument de trois ans (O iapă *tretină*: une jument qui a accompli deux ans). Egy 1745-iki hozománylevélben találok: »I-au fost dat zestri llinii tată-seu 4 iepi si 5 *tritinii*: adott volt atyja hozományképp llinának 4 kancát s 5 *harmadfű lovat* (5 *tritinii*, *Codrescu*: Uricarul 11 : 226. l.); Mindenik keresztfiának ad egy-egy *harmadfű lovat* (un *tretin*) s mindenik keresztlányának egy-egy *harmadfű kancát* (o *tretină*) (Alexandri: Poesii populare ale românilor 81. l.), stb. stb.

A *tretin* (nőnemű alak *tretină*) s annak kicsinyítő képzése *tretinor*, *stretinor* általános keletű szó az oláh nyelvben; eredetije, valamint az adónemet jelentő *tretina*-nak, amely szintén az oláh nyelv legrégebbi elemeihez tartozik, az óbolg. *tretij*: tertius-ból alkotott *tretina* (szerbben: *trecina*: triens, pars tertia. V. ö. Miklosich Monumenta serbica, 249. l.).⁴ A »harmadfű« jelentés az oláh nyelv keretén belül fejlődött (v. ö. *anoatin* és *noatin*: agneau d'un an < lat. annotinus), az »adónem« jelentés pedig, valamint a jogszokások legtöbbje, a délszlávoktól került az oláhba.

A magyarban a *tretina* szónak jelentése nemcsak adónem (V. ö. MNy. 3 : 376), hanem »harmadfű« (állat) is: »Az varhoz minden ember egi egi vagho tehennel tartozik, melliet eök *trethina tehenek* hynak« (Oklsz.). Az utóbbi jelentést az Oklsz. szerkesztője, Zolnai Gyula »species tributii jobagionalis: eine art colonicale steuer« egyértékessel magyarázza. Ez igaz, de csak általánosságban. Az oláh nyelvből felsoroltam példák ugyanis igazolják, hogy a jelentés »harmadfű tehén« (oláhuul *vacă tretină*). Zolnai a »tretinát« (uo.) a tót *tretina*: triens, tertia pars (Bernolák) szóval veti egybe; azt tartja tehát, hogy a magyar nyelv tót elemei közé iktatandó.

Az Oklsz. példái ez adózási nemet olyan vidékeken (Szatmár m. és Szilágy-Somló) említik, ahol a múltban is nagyszámú oláhság élt; már maga ez a körülmény hangos tanúvallomás, hogy a szó eredetijét ne a tót nyelvben keressük. A főntebb idézett adatok bizonyítják, hogy ez adózási mód régi oláhokról mondják, hogy »tretinát« fizetnek; ezek alapján tehát kétségtelenné válik, hogy a *tretina* szó a magyar nyelv oláh elemeihez tartozik.

ALEXICS GYÖRGY.

¹ Hasdeu: Archiva istorica 1 : 153.

² V. ö. Hoernes: Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, Wien, 1907. X. kötet.

³ V. ö. az oláhokra vonatkozó okleveleket Miklosich Monumenta serbica c. művében.

⁴ V. ö. a középkori adónemeket a bolgároknál: *kosarstinu*: legelő használatáért járó adó (ó-szerbben: travnma); *dinnina*: tűzhely után járó adó; *mostnina*: hídvám; *brodnina*: gázlóknál fizetendő vám; *dusegubina*: homicidium; *desetina*: tizedadó, stb.

Különös egyeztetések. A Kardos Alberttől említett »új többszámú szerkezet« (Hamar *lehull* ennek a fának a *levelei* stb. Nyr. 37 : 178) nekem is rég szemet szűrt; s a legkülönbözőbb tiszta magyar vidékeken, ahol valódiságához szó sem fé-*het*, egyformán hallottam. Nagykúnsági embertől is, meg, legutóbb, hevesi palóctól is. De nem általános tájnyelvi, hanem mindig csak egyéni használatban. A jelenség magyarázása a magyar nyelvészek dolga, felszólalásommal csak Kardos megfigyeléseit akarom megszerezni s e jelenségnek a jelzett vidéken való használatával pótolni. Magam csak abból a szempontból nézem a különös szerkezetet, amelyből már évek óta (Nyr. 1904. 1906. foglalkozom a görög és a magyar nyelv egyező szólásmódjainak és szerkezeteinek a feljegyzésével. Nem keresem ugyan az efféle egyezéseket, csak megjegyzem néhanapján, amint a görög auktorokkal való foglalkozás közben elébem akadnak. Most is csak arra hívom fel a figyelmet, hogy e különös egyeztetés épenséggel nem egyedül álló magyar specialitásnak fog bizonyulni, ha megkeressük az eredetét.

Az alany és állítmány egyeztetésébeli inkongruencia megvan úgyszólván minden nyelvben: a constructio ad intellectum néve: jól ösmert jelenség ez! A Kardos említette különös egyeztetésnek a *fordítottja* pedig nálunk is, a görögben, latinban is elég gyakori. Az egyes alanyt többes állítmánnyal fűzi, a kollektív fogalomban rejlő egyedeket több alanynak véve a görög is: *πληθὺς ἦσαν*, a latin is: *quisquis aderant*, akárcsak mi: *nép vagyunk*. S erre aztán, a klasszikus nyelveken kívül tenger példa akad a legkülönbözőbb nyelvek szintaxisában. A szóban forgó egyeztetési módnak azonban tökéletes mása az ó-görög nyelv jól ismert jelensége: semleges többes alany egyes számú ige-állítmánnyal: *πάντα ἔει*. Amint az összehasonlító nyelvtudomány egybehangzóan tanítja, nem is görög talajon fakadt, hanem még őszindogermán örökség a görög nyelvben ez az inkongruencia. De csak a görög őrizte meg ilyenek. Ismeretes eset a szanszkritban is az efféle egyeztetés. (Brugmann Kurze vergleichende Grammatik 643.)

No már most: ez egyeztetésmód természetes és ismeretes oka a többes számnak gyűjtőnévi értelmében található. S hogy az indus és a görög mért épen a neutrumnál alkalmazza, annak nyilvánvaló magyarázatát adja a többes semleges nom.-akkuz.-nak az egyes nőnemű alakkal egyező jellege: *yugā ὕγᾱ*, *juga. Φυγή*, *fuga*. Ez a külső ok, de arra is bátran gondolhatunk, hogy a semlegesnemű szavak eredetileg az anyagnevek, amelyek többes számban alkalmazva is az egybetartozás fogalmát adják, s így könnyen fűződhetnek egyes számú állítmánnyal. Analogia útján lett aztán általánossá minden semleges többes alany mellett ez az egyeztetés. Eltérés persze az ógörög nyelvben is akad már itt-ott. Az egyezést pedig a görög és magyar között nemcsak az azonos, már a nemtől eltekintve azonos, jelenségben látnám, hanem azt gondolnám, közelebbi egyezést is lehetne keresni. Tán a magyar egyeztetési sajátosság is ilyen gyűjtőértelmű többeseknél fejtett ki először, s analogikusan lehetett általánossá a használata.

Vö. Antibarbarus Nyr. 9 : 227. — A szóban forgó szerkezet már a régi nyelvben is előfordul: Te neked vagyon tyzta zemeyd (EhrK. 123). Az istennek vyay [ujjai] semit felsegösb es nagob dolgot neem töt (TihK. 92). Két fogoly szolgálai hogy kihozatnéjek (RMK. 4 : 11). Ha [kegyelmednek] vagyon valami új hírei, írjon k. nekem (LevT. 1 : 183). Tudom, maradt selymei, varrani való eszközei (uo. 2 : 269). Melyet a ti eleitek gyakran cselekedett: quod saepe majores vestri fecere (Decsi: Sall. Jug. 26). Ha spahiánknak szolgálai közinkben jú (Érd. és a porta 62.) Apró kerekei valamennyit percen . . . (Gyöngy. MV. 2 : 190). Megvolt némely uraknak tíz, sőt némelyiknek húsz asztali szolgálai is (Apor: Met. 361).

A szerkesztőség.

Régi helyesírásunkhoz. A Nyr. olvasói emlékezhetnek Ballagi Aladárnak ama híres nevezetes felfedezésére, mely szerint a Peer-kódex litániája Máriát a bűnösök ijedelmének mondja, a Weszprémy-kódexben pedig Mária saját fiát, Jézust, az ő lelke ijedelmének nevezi (l. Nyr. 33 : 190 és NyF. 15 : 44). A Nyr. szerkesztője mindjárt kimutatta a két idézet alapján, hogy az ott olvasható *yedelm*-en a régi nyelvnek *hiedelem* szavát kell érteni, melynek jelentése 'refrigerium, hívenység, enyhülés'. Azonban nem terjeszkedett ki az írásmód kérdésére, mely Ballagi tévedésére okot adott. Ezt akarom ezúttal pótolni, mivel nem érdektelen s talán Ballagi is hasznát veheti munkája folytatásában. A középkori latin írásban egészen közönséges dolog volt,¹ hogy a *h* betűt, kivált szó elején, elhagyták, (mert a *h* hang az olaszok s franciák latin kiejtésében nem is hangzott, azért jöttek át *h* nélkül az olyan szók mint *óra* = *hóra*, *ostya* = *hostia*). De a magyar nyelvemlékekben sem ritkaság a *h* elhagyása. Például: *arpa* e h. *harpha* azaz *hárfa* FestK (NySz); *ofmestór* GuaryK, KazK, *off mester* JordK, ÉrdyK, *oppmester* ÉrdyK (mindezek a NySz-ban, mellettük más nyelvemlékekben *hoffmester*, *hopmester*); *asonlok* e h. *hasonlok* MargL. 27, *alala* e h. *halála* uo. 47, *tykhussal* e h. *tikhussal* uo. 52, *Izelketthek* e h. *hizelkedtek* ÉrsK. 188 stb. stb. — S mivel így váltakoztak *h* nélkül és *h*-val írt alakok, néha viszont oda is írtak *h* betűt, ahol magánhangzóval kezdődik a szó, pl. Le omla a földre mint *heg* holt (mint egy holt, LobkK. 241); *hegyhaznak* e. h. egyháznak VirgK. 12.; *Hurim* 1329. és *herem* BesztSz. = *ewren* SchlSz. 723. (l. Szamota jegyzetét e helyhez); *here* BesztSz. 981. eh. *ere*; l. még Oklsz. az *eresztvény* és *irtvány* cikkeket stb.

KOVÁCS ASZTRIK.

Észbekap. Buzás Dezső *A divat* címen írván a nyelvi hibák közé sorolja az *észbekap* kifejezést (Nyr. 37 : 317), Csúri Bálint pedig (Nyr. 37 : 470) elég meggyőző hangon bizonyítja, hogy a kifejezés nem »újmodi« s így nem »hibás«, mert hiszen megvan a népyelvben is. — Magamnak is már régebben föltűnt e kifejezés hírlapjaink nyelvének figyelése közben s folyóiratunkban már több mint egy éve közöltem is egy példát a használatára (37 : 34, A Nap-ból 1907. 7. 30.). Már akkor kerestem szótárainkban, de nem találtam, épügy mint Csúri sem, aki szintén nem azt találta a MTsz.-

¹ L. Melich J. példait MNy. 1 : 68. — *A szerk.*

ban, ami a Nyr.-ben sajtóhibával van: *észbe kap*, hanem hogy pontosan idézzem: »*Észhe kap*: eszébe ötlük vmi, észreveszi magát idejekorán, mielőtt pl. elszólná magát (Cegléd, Király Pál)«. Azonban Csúri maga hallotta a néptől s ez nekünk magában is elég lenne, ha más erősítő nem volna is.

A kifejezés első láttára mingyárt a népnyelvi *észbevesz*-re gondoltam, amely a népnyelven kívül a régiségben és újabkori irodalmunkban is meglehetősen gyakori (példákat l. Lehr Toldi 25.; NySz.; MTsz. és Nyr. 5:31.); *észbevesz* pedig az *eszébe vesz* birtokviszonyos alakkal egyenlő, ami különben szintén előfordul sokszor (l. az imént idézett helyeken). S amint nem »idétlen« az *észbe vesz* birtokviszony nélküli alak, úgy nem idétlen az ehhez teljesen hasonló *észbekap* alak sem. Hogy igaza van Csúrinek, mikor a *kap* igének a NySz.-ban adott magyarázatai közül a 'valamihez hozzájut' jelentésű használatát választja magyarázóul, ismét az *észbevesz* alak erősíti meg. Ugyanis a *kap* igének ezzel a jelentésével létre jön egy *észrekap* alak (mint *lábra, lóra kap; erőre, lángra kap*), amely megfelel az *észrevesz*-nek. Ebből az *észrekap*-ból aztán igazán könnyen lehet *észbekap* az *észrevesz* és *észbevesz* analógiájára, de meg a *kap* ige többi *-be* ragos vonzatának hatására is (vmi *munkába kap; hajba kap* stb.).

Egyébiránt még egy alak van előttem. Az Ujság 1908. karácsonyi számának mellékletén azt olvasom: Csak most *kap észhez* hirtelen az ember [értsd: a férj] (A tolvaj, Balla Miklós). Ilyen idézetem több is van, mert ez a kifejezés mostanság hirlapjaink nyelvében kezd nagyon divatossá válni: Az 1902-ik évben a pekingi udvar *észhez kapott*. (BH. 1909. II. 21.) Rómában tízezrek vonultak ki bútoraikkal az utcára és bizony *észhez kapott* akkor a hatóság. Itt is *eszíhez kap*, ha ezt májusra megcsináljuk (Az Ujs. 1909. II. 19).

Ez az *észhez kap* is, — amely azonos a MTsz.-ban idézettel — megerősíti, hogy egyrészt a *kap* igének 'valamihez hozzájut' jelentése magyarázza meg a kérdéses kifejezést, másrészt, hogy a birtokviszony nélküli alak nem »idétlen«. Egyébiránt erre még jobban lehetne alkalmazni Buzásnak a csecsemőről szóló szellemes ötletét, mert itt az észnek holléte felől megkérdezett »lángelme« csakugyan az eszéhez kap, de sajnos, »birtokviszony nélkül!«

A kifejezés tehát, jóllehet a régiség nem támogatja, nem hibás, mert míg helyessége ellen csak szellemes ötletek szólnak, addig mellette egyéb kifejezések és az, hogy a népnyelvben is megvan.

PROHÁSZKA JÁNOS.

Zomotor.¹ Jókai Mór ezt a szót, mely nála tort, halotti ünnepséget jelent, Ipolyi Arnoldtól, ez pedig Szirmay Antal könyvéből vette. Ipolyi (Mythológiája 559. lapján) a halotti torról s az »eltemetés utáni halotti bajvivó, lovagi játékok«-ról szólva írja: »A Zemplén megyei nevezetes *Szomotor* helynév is még különösen adatul vehető a névnek pogány korunkból ily eseményre vonatkozó jelentésével — miszerint az szomorú tor volna — eredetére s fenmaradtára. Mit már Szirmay is Anon. (13) nyomán a helynek akar tartani, hol Laborc felakasztatott, s véleménye szerint ezért

¹ Felelet egy beküldött kérdésre. — Zomotor Jókai Leventéjében fordul elő.

tartatott volna ott a tori vendégség, honnét neve«. — Szirmay Antal pedig, kire Ipolyi is hivatkozik, Hungaria in parabolis c. könyvében azt írja: »Post sepulturam conuiuari adhuc ex Asia egressi in consuetudine habuerunt, et *Tor* vocarunt, vnde et locum illum in Comitatu Zemplén, vbi Duce Slaurosum Laborcy suspendio affecto funebre conuiuium celebrarunt, *Szomorú tor* (nunc *Szomotor*) nominarunt« (2. kiad. 136—7, 1. kiad. 108). — De *Szomotor* alkalmasint szláv eredetű helynév (a szlovénban pl. *smoter* a. m. cél, tkp. 'meglátó').

A szerkesztőség.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Zentai tájszók.

(Második fele.)

- könnyes munka: könnyű.
 köztözködésig ér a víz: derékig.
 kúduš: annak a kúdussa vagyok: a tegnapi italnak (Katzenjammer).
 kukorica nadrág: fehérvászon nadrág.
 kuss be te: disznót behajtó kifejezés.
 kutu: a nádnek a földben maradt torzsája.
 lapányos hely: lapályos.
 lapul: de nekilapult a hídlábnak (a hajó): mintha oda lapult volna.
 lecsesedett a jég: engedett, lucskos lett.
 ler: magánóra: a gyermek lerbe jár.
 lerni: a takaréktűzhelynek az a része, hol a sültet, tésztát sütik.
 letelt rólam a strázsaság: az örködés ideje.
 letinkább; mennyibe kerül? letinkább egy forint körül; húzza letinkább 15 ember: mintegy.
 levedző lap [így]: levelező lap.
 leveles ember: gyanus, rossz hírből álló.
 levélhordozó, levélhurcoló: — hordó.
 levetkőztem: nyolc nap alatt 23 kilót levetkőztem: fogytam.
 lipántos: hanyag járású.
 lipe: pille.
 lopó: tolvaj.
 lovagló: fél Magyarországot felhányhatja kő olyan emberért, de azért azt mondja, hogy olyan lovagló nem volt a századnál.
 löcsköl: ne szaladj velem, mert kilöcskölöd: kilocsolod.
 macatos: piszkos.
 magának való: önző ember: szörnyen magának való ember.
 mafla: szájatató.
 malterol: ezt is jó lesz bemalterolni, ne láccon ilyen csorbának a fal alja.
 megaggódni: aggódni: nem kell azon megaggódni.
 megduflítja: duplázza.
 megemelik a töltést: magasabbra.
 megfázítja: a fázik ige műveltetője.
 meghalász: beküldte halászeit, hogy halásszák meg a vizet.
 meghempereg a hóban.
 megkecer: megkerget: ne bándd, mert megkecer.
 meglett: megtalálták: nem is lett meg a paripa, úgy elütötte.
 mejegető: meregető.
 melledző: mellény.
 mereven: tiszta mereven víz lettem: bőrig átáztam.
 mert azért: elmegyek, mert azért hogy megszólnak.
 mester: ravasz: gonosz ez a gyerek, ha ovodába jár, még mesterebb lesz.
 mesterság: mesterség: ez a rongyos

mesterság, aztán tíz embernek milyen erőt ad = ezt a gépet tíz embernek elvinni nagy erejébe kerül. megszállott a víz: leülepedett.

megtagadott mindenben: minden állításomban meghazudtol.

megtébolyodik.

megtér: megváltozik: az idő majd megtér: idáig nagyon komoly volt.

megüti a mértéket, pl. kellő magas. messzelátó: fogazott rúd, melyre felmásznak, hogy messze lássanak.

messzeség: távolság: messzeségét meg sohasem bánám, ha még kijebb kellett volna is mennem.

meszetet, a. m. meszet.

temetődik: mikor temetődik? temetik.

miokért: miért: nem tudom, mi okért nem jött.

miről gyógyította? Kutyát bottal gyógyítják.

mulaszt: tölt: az időt mulasztják hiába.

muszáj, hogy sok szeder van itt.

muslinca: apró légy.

mutató: minta: mondjam, hogy valamennyit hozzon be mutatóba?

Mit mutat azon az egy mázsán? nád farkára jön: szokták mondani a

májusi áradásról, mert akkor búvik a nád elő a földből.

nagyételű: sokat eszik.

nagy idő: későn reggel: gondolom, még nincsen nagy idő.

nagyon néha: nagyon ritkán: jó tehén az nem bír magot hagyni, nagyon néha, nagyon néha.

nájgírig: kíváncsi: arra vagyok nájgírig.

neki hideg van: fázik: neki mindig hideg van, mert nincs megtöltödvé vérrel.

nem elég lesz?: Mit kóstál? 12 kr. Nem elég lesz tíz? Nem bizon.

nem mondhatom: nem tudom. Mit jelent ez a fehér jelző fa itt? Felel: Nem mondhatom.

nem szívelheti: nem szereti.

nem vállalja: nem ismeri el.

nevelő idő: jó, esős idő, pl. májusban.

nincs neki: szegény jószág, nincs neki legelő most.

nyáladék.

nyelvtantot adjon, nyelvtang (nyelvtan).

nyílik az idő: tavaszodik.

nyugosan: nyugodalmasan: csak hogy nyugosan tölthessem az időmet.

nyúlalom: nyúllyuk a mezőn.

ócsullom: olcsónak tartom.

odatartozik: amoda nem vettek be, azt mondták, nem oda tartozandó vagyok.

oláj: oláh: oláj vezér, oláj vajda, olájok.

olajsutu: prés.

olyan rossz gyerek, a világon aki a legrosszabb; — egyszer meg olyan délután két óraker volt.

óra: sok óra van-e? négy óra elmúlt. otthol: otthon.

összetanálni: azt akarja, hogy legény ne legyen, azt akarja, hogy öreg ember ne legyen, azt pedig ritka összetanálni (a válogatós leányról).

összevettük magunkat: összeállítottunk: mi abban szándékoztunk, hogy kivesszük majd 30 frtért, összevettük magunkat 8-an s kivettük 100 frtért.

paci: pici; erős paci, gyenge paci: gazdag—szegény kistermetű ember.

papucsos: papucscsináló.

paraszt: szelíd; parasz csirke.

partnak megy: hiába való dolgot végez.

partos föld: magas fekvésű.

patni: platni: a takaréktűzhelynek a lapja.

peszme: iszapos piszok pl. a kútban. pityergőbe áll pl. szeme, szája.

- pizsla: üvegcilinder nélkül való petroleum kézi lámpa.
- pompaság: pompa: szerette a pompaságot erősen.
- pósta: hír: másnap jött a pósta.
- pörkölődzik: pörkölődik.
- pricskál: fecskend: ne pricskál szemem közé (a vizet).
- punt dolog: meghatározott időre elkészítendő.
- ráereszt: megereszt: ereszd rá a kötelet: ne huzd oly nagyon.
- ráfogoskodik: én arra a tensurra nem ráfogoskodhatom, hogy elvette a pénzemet.
- ráhajt: be van zárva a kapu? Kétszer is ráhajtottam (t. i. a zárban a kulcsot.)
- rajtam gyűtt: nekem jött.
- rákap: 1) kezd: most már lapátra kapok én is: lapáttal kezdem háyni a havat; eddig csak seperte; 2) rájut; ha egy kicsit nedvesebbre kapnak (l. i. homokra kútfúrás közben).
- rámpa: a töltésről levezető kocsiút. reggel-reggelenként meg kell majd hévérezni: megszivatni.
- rémisztó: rémítő: mikor az a rémisztó nagy szél fúj.
- rénfa: kétlábu fogas, hús felakasztásra.
- repedt sarku: megvető kifejezés.
- részes: dolgozott az uram részest: részért, bizonyos hányadért.
- ringázó kés: félkör alakú vágókés, két végén nyéllel.
- rongyoskodtam: rongyosan jártam. sajáta palánta: saláta.
- saral: ne sarajj: ne csinálj sárt az öntözéssel.
- semmié lett: semmivé.
- se síncs: síncs.
- soprony: sorompó.
- sorja, surja: bokros hely: a sorják közt bujkált.
- spalét: a kocsiutat szegélyező bokor ültetvény: (Spalier)
- suttyant: rásuttyantott a vesszővel: gyengén rácsapott.
- suttog az ostorral: pattogtat.
- südőrdődik: sederedik: bukfencet hány a levegőben pl. a galamb.
- szabadott: szabad volt: nem szabadott.
- szapoj: vízmerítő fa eszköz.
- száz fene; egye meg a száz (szász?) fene.
- Szegedé, Szegedébe: Szegedre.
- szegény ember: a szunyog tréfás neve.
- szemez: össze van már szemezve (a láncc): szemezze össze (a láncot): kösse, kapcsolja össze.
- szemző: az a darab fa, a mellyel a cölöp köré csavart láncot átszúrják, hogy szorosan tartson.
- szépebb: szebb.
- szépszagu: jószagú.
- szérő: szérű.
- színest van a kutban a víz: a föld színével egyenlő magasságban.
- szocilista: szociálista.
- szorit: el van szorítva mindenféle a víz járása: gátok közé.
- szotyorista: szociálista. Szörnyen gyűlölte a szotyoristaságot.
- szózó: szónok.
- szuk: zsák utca [zúg?]
- táj: úgy 8 óra tájon fordújj ére.
- takarít: temet: 130 frtért takarítja a halottat.
- talál: majd leoldom a kötelet, mert majd kölleni talál.
- talár: tanár.
- talpon van a búza: egyenesen áll.
- tanászok: a töltésen sokszor tanászok vele; találkozik.
- tanyát vetni: köröskörül nyújtott hálóval halászni a vizen.
- tapaszt: tapaszt: a tapaszt lehullott; tapasztot csinállok (sárból).
- a tavaszba történt.
- térbetyül: térdel.
- térséges lesz: vigyük ki azt a teknőt, legalább térséges lesz.

teszi-veszi: kézi, rudas háló.
 Tétel: Titel (város).
 tokmány: kaszatartó szaruból.
 tót: tavat: kiárendálták a tót.
 top: sonka.
 torzsonkodni kezdtek: civakodni.
 tökös bárka, kibe bele megy vagy tíz métermázsa.
 tömlőz: tömlővel, vászoncsővel öntöz.
 tömődöttemben van nyőlve: sűrűbben.
 törekől: a törektől megtisztítani; le-törekkölték a szalmát a buzáról: a cséplésközben apróra tört szalmát leszedték a buzáról; kukoricát törekölni: egy-egy sort levágni késsel vagy szeggel a kukoricacsőről, hogy a kézzel való morzsolás könnyebben menjen.
 törösködni: törődni vmivel; nem kell azon törösködni; azon törösködnék, ami nincs.
 trászport: csoport: három trászportban vagyunk öt-öt ember.
 treffel, trefföl: etalálja pl. a célt, a gondolatot.
 tropa: satnya; eitropul a saláta, ha ültetés után nincs eső; tropa lesz: elszegényedik.
 túlán: túl: az iskolán túlán.
 tuttyára adtuk: tudtára.
 túle!: szamarhajtó szó kerülőnél, balrafordulásnál.

tüsök: tüske.
 tyurak: testhez álló női téli felöltő.
 uszintották: uszították.
 uton maradt: nem végzett pl. egyetem.
 vadóc: a szabadban tanyázó galamb.
 vándling: nagy, cserép öblögető tal. valamennyi földem van: kevés; vö. mutató.
 vallomás: vallás.
 valódicepő: velocipéd.
 vásál: vásárol.
 végképen: hát ez nem is jól van, végképen nem jól van.
 vella: villa.
 veszi magát: itt jó helyre vette az aranka magát: megél; putton alá veszi magát a légy: alá gyűl.
 veteményelnek: veteménymagot vetnek.
 vétkel: nem vétkellőd?: nem tartod véteknék.
 világosan: világos nappal; milyen világosan érkezett meg a vonat.
 vonal: vonat: a reggeli vonallal.
 zavar: küld, kerget: mért nem zavarod már azt a béreseket haza? zavarász: a fene egye meg a бүдös libáit, az este is hogy zavarásztuk.
 zsákolás: zsákhordás.
 zsebros a szája: hólyagok vannak benne.
 zsidó körösz: sírkő.

FÜLÖP ADORJÁN.

Állatúzó és hívó szavak.

Lovaknak: jobbra: *hőjc!*, balra: *hájc!*, megállítás: *hő!*, indítás: *hí!*
 v. *hí nye!*, hátráltatás: *curukk vissza! vâ nye!*, hívogatás: *nye, macsi, nye!*
Őkröknek: jobbra: *csâ nye! csâhó!*, balra: *hó mēg ide! hó ide mēg! hó mēg ide me!*, megindítás: *hí elé nyé!*, megállítás: *hő!* hátráltatás: *hó vissza nyé! hó mēg vissza!*, hívogatás: *me, Jámbor, me!*
Borjunak: hívogatás: *me, kicsike, me! prücsike me! memeke! üzés: prücsi é! prücsi ki!*
Disznóhívogató: *cséka me! cséka, cséka, cséka!*, üző: *heci huj!*
Kutyauzó: *cújde! cújde ki! ciba ki! kusti ki!*
 (Hétfalu, Brassó m.)

CSEFFKÓ GYULA.

IZENETEK.

D. L. — »Szemere György azt írja egy újabb tárcájában B. H. 1908. VI. 17: A gyilkos természetű dakilit kivéve, akin Csurgó [a házörző kuvasz], valahányszor csak *a foga ügyébe került*, sohasem mulasztotta el egy jóízűt harapni. . . « Azt kérdi, van-e ennek értelme s lehet-e ezt mondani. Hogy van értelme, azt nem kell bizonyítgatni. És nagyon jó íróknál is találunk arra példákat, hogy az olyan állandó szólásokat, minő pl. *keze ügyébe kerül*, módosítják s más más érzékszerv nevével alkalmazzák. Arany János azt írja: »Csak hallgatni kell a pesti beszédet: legottan szembe — azaz *fülsbe ötlök*, mennyire hátravannak még Vámospércsen«. Budenz József azt írta egyszer: ». . . Kiknek a magyar népnyelv jobban *fülsük ügyébe esik*, mint nekünk itt a . . . fővárosban«. Faludi azt mondja: *szemén hordozza* (vö. *szemre veszi* stb.). Baróti Szabó így ír: *lesüté a fülsét* (mint *lesüti a szemét*). Hasonló példák Nyr. 5: 547--8 és Simonyi: A Magyar Nyelv 333.

K. J. Kenedi Géza nem az első, aki nálunk a *közhelyekkel* foglalkozott. Már néhai Jenő Sándor tárgyalta a közhelyeknek jó és rossz tulajdonságait s összegyűjtött egy csomó ilyen kifejezést a Nyr. 1901-i évfolyamában.

M. L. Ha Lehr azt írja: »Hogy a villámlást istenostorának, a villámcsapást istencsapásának mondassék [így], *nem osztom*« (Hivatalos Közlöny 3. sz. 86. l.), a NyUSz. ellenben ezt az *osztom*-ot »kírívó germanizmus«-nak ítéli: kétségtelen, hogy valamelyiknek nincs igaza. *Ha Lehr* csalhatatlan, *akkor* a NyUSz. hibázta el a dolgot.

K. J. A *vonyigónak vonyogó* mellékalakja ismeretes, Somogy megye több vidékéről is közölve volt már a Nyr.-ben s a MTsz.-ban.

G. D. Az *elrüg* igének (Nyr. 37: 475) az a használata, mely szerint *a tehén elrügött* (v. *a tehén elrügja borját*), úgy hisszük, általánosan ismeretes, a szótárak is följegyzik, Arany János is említi a *rüg* igéről szóló cikkekcskéjében a M. Nyelvőr 8: 512. lapján és Hátr. próz. 385.

Sz. K. úr, a MNy. szerkesztője személyeskedéssel vádol bennünket. Így ismétlődik mindig újra a farkas és a bárány meséje.

F. J. Egyelőre nem lehet.

Beküldött kéziratok. Csapodi I. Az Olcsó Könyvtár jelességeiből. — Kántor M. Az ódalgazda. — Magassy A. A katonaéletből. — Magdó P. I. A csángók eredete. — Szilágyi Á. Csángó szó Gyöngyösinnél. — Mariánovics M. Mondani. — Öreg T. Olvasás közben. — Steilner R. Telegdy Felelete. — Borbély Gy. Különség van *zengd* és *zengjed* közt. — Pável Á. Ismertetés. — Szabó Gy. Betlehemjáték. — Fekete J. Tájszók és szólások. — Saguly J. Visszaperdül, mint a gyűrű. — Ádám I. Mitmitke. — Ágner L. Szécsényvidéki nevek.

Új könyvek és füzetek. Kalevala. A finn eredetiből fordította Vikár Béla. A M. T. Akadémia kiadása. 12 K. — Eötvös K. munkái 21—24. k. A Bakony (két kötet). A Balatoni utazás vége. Harc az alkotmányért. (Egy-egy k. 4 K).

Kalevalavihko. Kalevala-füzet, kiadta a Valvoja c. folyóirat Helsingforsban (Setälä, Krohn, Thomsen, Winkler stb. cikkei a Kalevaláról és rajzok Gallén-Kallelától s másoktól).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

JOANNOVICS GYÖRGY.

(1821—1909.)

Hosszú és munkás élet ért véget Joannovics György elhunytával. Ifjukorában a politikai élet küzdőterére lépett; noha idegen származású volt, a magyarság lelkes barátja s a fejlődni akaró Magyarország buzgó harcosa lett, s neki is, mint sok más hazafinak, számkivetés, majd börtön jutott osztályrészül. Midőn a politikai élet szűk körre szorult, s csakis egy-egy ujságcikkben jutott alkalma a magyar alkotmány védőinek sorába állani, elkezdett a magyar nyelvtudomány egyes kérdéseivel foglalkozni. Az alkotmányos élet helyreállítával egy ideig ismét a politika foglalta le munkaerejét, midőn 1867-től 1873-ig államtitkár volt Eötvös József báró mellett. Egy ideig még ezentúl is részt vett a politikai küzdelmekben, de mindinkább visszavonulva a közélettől egész erejét és munkakedvét a magyar nyelvtudomány művelése s az emberszeretet és a művelődés terjesztése között osztotta meg.

Joannovics Györgyöt az az igaz szeretet, mely idegen létére az államfenntartó magyar nemzethez vonzotta, vezette a magyar nyelvtudomány munkásai közé. Élete derekán kezd csak a magyar nyelvészet iránt érdeklődni, midőn a nyelvhelyesség és a helyesírás egyes kérdéseit tárgyalja a Pesti Naplóban s szakfolyóiratokban. Később élénk részt vesz az ortológia és neológia új küzdelmében s Szarvas Gábor mellé állva heves, de mindig tárgyilagos vitát folytat Ballagi Mórral. Lelkes érdeklődése később sem lankad, állandó dolgozótársa marad a Magyar Nyelvőrnek s utolsó felszólalása itt alig tíz hónappal halála előtt jelent meg. S midőn a Szabad Liceum, melynek elnöke volt, a művelt közönséghez fordult, hogy ebben a körben terjessze és népszerűsítse a tudományt, ő maga is odaült a felolvasó asztalhoz s agg korát feledtető tűzzel és lelkesedéssel szólt a magyar nyelv tisztaságáról s fejtegette a magyar szórend szabályait.

A nyelvújítás új harcában, kisebb cikkein kívül, két nagyobb értekezéssel vett részt: *Értsük meg egymást* (1881) és *A végtelen kérdés* (1890). Mindkettőben Ballagi Mórnak az ortológusok ellen intézett támadásaival foglalkozik s a nyelvújítás túlzásait s ezeknek káros hatását mutatja ki. Helyesen látja, hogy a nyelvújítás harca rég véget ért, ma nem harcolni kell, hanem okosan megérteni a helyzetet s a magyar nyelv tisztaságát és épségét megvédeni. »Nyelvünk fejlődésének mostani pályafokán az olyan elnevezés, mint »orthologusok pártja«, »neologusok pártja« valódi anachronismus. A neologia működésének ma nincsen tárgya, sem a még hiányzó szókinsznek előteremtése, sem a meglévők megvédeése terén. A nyelvújítás adta valódi szókinsz — és az nem csekély — mindnyájunk pajzsa alatt áll; sőt nem szabályos alkotásainak is tetemes része érintetlen marad. A többi új szót, amelyek az egésznek csekély részét teszik, nem védeni kell, hanem elvetni és jókkal pótolni. E munkát csak az orthologia végezheti; nem mint »párt«, hanem — amit nagyon óhajtunk — mint az írók, költők, tudósok összhangzásban működő köre, tanácsa.« Ő nem fél e téren a harctól, az eszmesurlódtól sem, csak termékenyítő, ne hiábavaló legyen a harc. »A vélemények ilyen harcának a vége nem lehet más, mint a szépnek és jónak, a nyelvmívelés ügyének teljes diadalma.«¹

Részletesen foglalkozik az ikes igék ragozásával is (*Az ikes igékről*, 1875), s ebben a kérdésben sem helyezkedik merev álláspontra. Nem akarja eltörölni az ikes igék külön ragozását, melynek hétszáz éves irodalmi multja van s melyet »a jelenkori irodalom általánosan és következetesen, a népnyelv pedig, hogy sokat ne mondjak, nagy mértékben ápol.« Másrészt figyelembe kell venni azokat az eltéréseket a szabályoktól, melyek az élőbeszédben már érvényre jutottak. Tehát »meg kell szüntetni az irodalmi multból leszármaztatott szabályok merevségét: a felnőttre ráerőltetett gyermekruhát. Amit a gyakorlat megváltoztatott, azzal szemben hiába tartjuk fenn a régi szabályt.«

Nyelvészeti tanulmányainak legkedvesebb tárgya a magyar szórend kérdése volt. Evvel foglalkozott már a Nyr. I. kötetében s azontúl is gyakran kisebb és nagyobb cikkeiben, a

¹ Értsük meg egymást. 44–45. l.

Szabad Líceumban tartott előadásain s végül *Szórendi Tanulmányok* c. munkájában (1886). A szórend elleni gyakori vétségek irányozták figyelmét e kérdés gondos tanulmányozása felé s munkáit az aprólékos gond, a részletek pontos megfigyelése, a példák ügyes csoportosítása jellemzi. Nem mondhatjuk, hogy megoldotta a magyar szórend nehéz kérdését, de el kell ismernünk, hogy az ő munkái is bevilágítanak nem egy rejtett szegletbe s dolgozatait figyelembe kell venni mindenkinek, aki a magyar szórend kérdésével foglalkozni akar.

Nyelvész társaira nemcsak munkáival hatott, hanem egyéniségének kedvességével is s avval a szeretettel, mellyel mindenkit felkarolt s mindenkinek munkásságát jóakaró figyelemmel kísérte, aki csak a magyar nyelvtudomány szolgálatába szegődött. Ez tette őt életében kedvelté s ez teszi emlékét maradandóvá.

BALASSA JÓZSEF.

MAGYAROS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

II. Kedvet kifejező szók.

Láttuk az előbbi fejezetben, hogy a szók hangzásában az emberi lélek primárius elemei, az érzetek, állandóan hatnak, állandóan megérezhetők. Azonban a szók a fogalmon kívül nemcsak érzetet fejezhetnek ki.

Hasonlítsuk csak össze ezt a két szót: *buta* és *butú*. Mindenki láthatja, hogy a *buta* egyszerűen, ridegen csak az észtelhetségek hiányát jelenti. *Butú*-nak is a fogalmi értéke tökéletesen ugyanaz, de ebben benne van a gyöngéd, vidám, elnéző, kedveskedő szeretet is. *Mosolyog*: egyszerű megállapítás, *somolyog*: alkalomadtán egy csöppnyi hűmört is hordoz magában. *Fanyar*: tisztán tulajdonságot jelent, *fanyari*: a tulajdonság jókedvű megbocsátását is. Amit ezek a szók kifejeznek, már nem érzet, hanem érzelem; nem fiziológiai, hanem lelki állapot. Itt már nem a hangzás a fontos elem, hanem csupán csak a változtatás. Megvan a nyelvben az ösztön, teremteni minden fogalomra két szót, vagy a kedv szerint akárhányat, hogy egyben a kedvét is kifejezhesse az ember, mellyel a fogalmat kíséri. Ilyenfajta szók a kicsinyített szók legnagyobb része: Laczkó Géza dolgozata: *A játszi szóképzés* (Nyelv. Füiz.), érdekes bizonyosságát nyújtja ennek. Láttuk, hogy

az idegen szavak átvételének is igen sokszor az egyéni kedv, érzület az alapja. Az ember lelkülete azzal mutatja ki kedvét, hogy felsőbbes szeszéllyel azért se azt a szót használja, amit megszoktunk pontosan a fogalomra. A föntebbi példákban e célra megváltoztatjuk a szót; de vannak esetek özönnel, hogy egész más szót alkotunk a kedvünk kifejezésére. Lop = *csillent*, kabátka = *rütyőke*, lézeng = *csöszmörög*, kikeres = *kiókumlál*, lusta = *tohonya*, rohoda, szája = *pötyögője*, rossz-kedvű = *kummancos*; *büszke*, *kevély*, *gögös* szók között is igazában nem értelmi, hanem csak hangulati különbség van, a *kevély*-ben már rosszalás van, a *gögös*-ben még inkább. Ilyen célra aztán, ha nem tudunk egészen új szót alkotni, már meglevő más szót foglalunk le, értelmének egy kis megváltoztatásával. Megszökik = *meglép*, ellopja = *elemeli*, mindnyájan rátámadtak = *ráestek*, haszontalan ember = *jó madár*, élhettelen ember vagy = *derék* egy ember vagy! Az ilyen gúnyos használat ellenlábasa: ejnye te *zsivány!* megállj te *betyár!* mondjuk a pajkos gyereknek, s az ilyen szóhasználatnak nagy része van abban, hogy néha egy-egy szónak ellenkezőre fordul az értelme, pl. hogy *pravus*-ból *brav* lett. Jókedvünkben mondjuk a *macska* helyett *cirmos*, s így lett aztán idővel *farkas* főnévvé, *ravasz*, a róka régi neve, melléknévvé.

Ezzel eljutottunk a magyaros szók másik csoportjához, azokhoz, melyek a sajátos magyar kedvet, lelket, hordozzák magukban. Ha magyarból fordítok, mondjuk, latinra, s *kiókumlál*-t *exploro*-val fordítom le, akkor tulajdonképen azt ejtem el, ami a magyar kifejezésben a földolog; *meglépek*: értelmére nézve tisztára *fugio*, de benne van-e a magyar kifejezés humoros zamatja? *Cirmos*nak a fordításánál meg kell keresnem azt a latin szót, mely a macskát ilyen kedveskedéssel jelöli. Megvallom, nem tudom, van-e ilyen latin szó; de biztosra veszem, nagyon kevés ember van a világon, aki az anyanyelvéről idegen nyelvre tudna fordítani úgy, hogy ami a magyarban zamatos, az idegenben is zamatos legyen. Régen tisztázott dolog, hogy a legnagyobb lángelmék is csak egy nyelven lehetnek igazi költők, abban, melynek a pszichéje teljesen a maguk pszichéje.

Itt kell keresni a nyelv nemzeti szellemét. Nem a mondat szerkesztésben, nem a szerkezetekben van meg a nemzeti lélek, hanem a szavak jelentésében. Láttuk, hogy a grammatika, a nyelv logosza, lényegében minden nyelvben ugyanaz,

a szavak jelentésében a teljes egyezés a lehető legritkább jelenség. Miért? A fentebbi példákban láttuk, hogy a szóváltoztatásban — akár az alakját, akár az értelmét változtatjuk — az ember, az egyén pillanatnyi kedve a ludas. Sejtetik azok a példák, hogy a jelentésváltozások megindítója mindig az alkalmi hangulat, nos, a hangulatok, a kedv minemüése, változatosága végtelen: s ezért két nép találkozása egy-egy szó azonos tréfás elváltoztatásában csak a végtelenségben lehetséges, tehát a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Tekintsünk csak bele bármely szótárba, rögtön látjuk, hogy alig van szó, melynek az idegen megfelelője ne volna szűkebb vagy tágabb értelmű.

A népnek és a költőknek beszéde bizonyítja legjobban, hogy a jelentésváltozások megindítója a pillanatnyi egyéni kedv. »Egész *ébatta gyanánt* esett neki«, hallottam Sárvár vidékén kissé csufondáros somolygással mondani, annak a kifejezésére: *egész furcsán* esett neki. *Üzűnn* esik neki, megjárja vele; nem ment el a *jó dúgom*; *főrugta* a gyöpöt — elmenekült; jobb lesz a *fejedallánok* (jobb lesz neked); *sódéraz* a kazal = egyik oldala kinyomul. Petőfinél olvassuk:

Ha az öröm legjobban festi képem:

Magas kedvemben sírva fakadok. (Magyar vagyok.)

Arany Jánosnál:

Szomorúan jár, *tébolyg* a mezőben. (Tengeri hántás.)

Látjuk, hogy *tébolyg* — túlzás, mire a költőt a részvétele indítja. Ilyen túlzás ez is:

De sokallja, meg se hallja,

Már *nyomul* a hősi gyermek. (Szibinyáni Jank.)

Itt meg a lelkes öröme mondat vele olyan szót, ami inkább egész csapatra illik.

Juhász Gyulánál olvassuk:

Az országuúton kósza álmok járnak,

Danol a szél, halódik a határ. (Shakespeare estéje.)

Itt az egyhangú novemberi *széltűgás* = *danolás*, az annak hatása alatt keletkezett melankólia kifejezésére; *danol* a *dalol* ige letompított alakja lévén, kiválóan alkalmas ilyen hangulat sugallására.

Baksay Sándor mondja:

Minek *tapos* ez az ember mindig a *sarkamba*? (Ninette.)

Ninette b o s z a n k o d v a azt akarja ezzel kifejezni: Mért van ez az ember mingyárt mindig ott, ahol én vagyok. Itt is *tapos* eredeti értelmétől elütően van használva.

Hogy a szók jelentésváltozása az egyéni kedvből indul ki, nagyszerű bizonyítékát találjuk Réthei Prikkel Marián gyönyörű dolgozatában: *A régi magyar tréfaszók* (MNy. III : 7—9). A faji humor, ötlet, élc, gúny régi magyar nyelvi megnyilatkozásait keresvén, tulajdonképpen végigtárgyalta a jelentésváltozások összes lehető formáit. Már ő észrevette, hogy »a tréfás szóalkalmazás az eredetileg komoly szóknak tréfás értelmi v. alaki elváltoztatásában jelentkezik.« Az értelmi elváltoztatás jelképi (szimbolikus), példaképi (parabolikus), vagy hasonlati (metaforikus) lehet. Mindegyik fajta elváltoztatás forrása gyanánt a testrészek, a környező élet, az elsőszükségi dolgok, sőt a biblia, a hitélet, a felekezetek szokásai, a nemzetiségek jellemző vonásai szolgálnak; azonkívül meríthetnek történelmi anekdotából, népmesei alakok nevéből, a babonákból, a közmondásokból, alkalmi szólásokból, s az idegen szavakból. Tehát ezekben az átvitt értelmű szavakban úgyszólván benne van az egész magyar élet.

Begyes, nyelves, könyökös (mester), *tőkfejű*: testrészről történt az átvitel.

Hirharang, hörcsökös, bortömlő (iszákos), a környező életből.

Mindentében kanál, elsőszükségi dologról.

Péterkése (rövid kard), *oldalcsont*, a bibliából.

Kisbíró (lelkiismeret), a vallásos életből.

Szentmihálylova, borjunyirópéntek, a keresztény legendából és a kalendáriumból.

Előhasu gvárdián (kevély), *pápakatonája* (félénk), a katolikus hierarkiából.

Pápista, kálvinistabőjt (dózsölés), a felekezetközi viszonyokból.

Törökátok (rossz szomszédság), *némethas* (hasmenés), *tót-répa* (burgonya), *cigánytallér* (hamis tallér), a nemzetiségektől.

Lacikonyha, bástaszekere, történelmi anekdotából.

Vasgyúró (erős), *csalóka-péter* (hamis, ravasz), *hamupipőke*, a népmesékből.

Farkasvacsora (semmiételű vacsora), *jerutánnam* (szerelemre gerjesztő étel), a babonából.

Hübele-balázs (szeleskedő) »hübele Balázs, lovat ad az Isten«, *nyakborbély* (hóhér), »nyaknak hóhér a borbély«, közmondásokból.

Fogdmeg, haddelhaddel (verés), alkalmi szólásokból.

Bónaóra (bolondság), idegen szavakból.

A *mód*, ahogyan tréfás szóalkalmazás történhetik, szintén háromféle: 1. értelmi, 2. alkotásbeli, 3. hangzásbeli.

Az értelmi szóalkalmazás történhetik valami fonák hasonlat vagy kapcsolat föltüntetése által (*barátfül* — derelye, *kancaapostol* — női térítő), tréfás célzás által (*jajbőr* — Achilles-sarka), az alapértelem kerülgetése által (*kalánfülü-angyal* — ördög), nagyítás által (*dörgő-mennykő* — erős), vagy képtelenségek által (*füstfaragó* — kéményseprő). — Sajátos, furcsa összetételek és képzések által pedig az *alkotásbeli* tréfa nyilatkozik: *bánomszabású*: kedvetlen, *orrondi*: nagyorru, *lopész*: tolvaj. — *Hangzásbeli* tréfa van ezekben: *nyifa*: orránbeszélő, *áhi*: bamba.

A figyelmes olvasó észrevehette, hogy ezek az elszámlált alkalmi a tréfás szóalkalmazásnak tulajdonképen a jelentésváltozások alkalmi. Minden tréfaszó, látjuk: átvitel; ennek a tételnek a megfordítását egész bátran általánosíthatjuk: minden átvitelben érzelmi indítékot kell keresnünk, ha később a nagyon közönséges használat folytán le is kopik a szóról az érzelmi színezet. Az érzelemnek aztán nem kell éppen tréfásnak lenni, költői idézeteink szerint a legkülönfélébb érzések szerepelhetnek. Azok a példák még csak egyszerű értelmi eltávolodást mutattak (meleg, elemeli, ráestek, cirnos, tébolyg, nyomúl, danol, ravasz, tapos a sarkamba), többnyire úgy, hogy a jelentés megszűkülött vagy kitért. Réthei Prikkel tréfaszavainak legnagyobb része pedig tartalmas kifejezés, mint a saját példám közt: *sódéraz a kazal, jobb lesz a fejedallánok*.

A magyaros szók özönében ezek a tartalmas kifejezések a legjelentősebbek. Ezekben már nemcsak az egyéni kedv lapang, ezek már nemcsak sajátos alkalmazásuk miatt sajátos kincsei a magyar népszellemnek, hanem ezek már azon fogalom kívül, melynek számára lefoglaltuk, egy másik fogalomra is utalnak. *Sódéraz a kazal* kifejezésben *sódéraz* olyan szó, melynek nincs más nyelvben megfelelője; egyetlen szerencsés pillanat szülötte, a pillanatnyi kedvét alkotójának úgy elteszi a jövődők számára, mint a köszén a sok ezer év előtti napsu-

garat — a mi számunkra. Csakhogy ebben több is van, mint a pillanatnyi kedv. A régi közetekben láthatjuk itt-ott egy-egy falevélnék vagy gyíknak a lenyomatát: úgy hordoz ez is magában egy idegen fogalmat, az emberi *sódar* (vállapoccka) képét, sőt azt a *mozdulatot* is, mikor az ember felső testét a dereka fölött elcsavarintja s így egyik vagy másik lapockája kissé kinyomul.

Ilyen kifejezésekben tehát nemcsak sajátos faji szubjektív, hanem sajátos faji objektív elem is van. S ezek az objektív elemek, mint főntebb mondottam, a magyar ember környezetének és lelkének tárgyaiból szedődnek föl, lépten-nyomon a magyar életre emlékeztetnek, s ez az oka, hogy ha szóruszóra idegenbe áttesszük őket, érthetetlenek. S az ilyen szóknak a száma töméntelen. Ezeknek a szóknak rendszeres összeállítására fogja igazában a magyar lelket elének tárnai, sokkal hívebben, mint akár a népmesék, akár a közmondások, akár a nemzeti irodalom története, mert e népmesékben, közmondásokban, irodalomban nap nap után mindjobban kiviláglik, mennyi az idegen elem, s ha önállóan születik is meg a közmondás vagy a dal, egy szép napon találunk egy idegen közmondást vagy dalt, amely meglepően egyezik a magyarral. Ezekben a tartalmas kifejezésekben megmutatkozik, mit lát meg a magyar ember bizonyos tárggyal kapcsolatban s a két dolognak vilámgyors összekötése mint valami villámlás világít be lelke mélyébe, a kedvébe és a lelke tartalmába. Még ha a bibliából (péterkése), az egyházi életből (előhasú gvárdián), vagy a hitéletből (kisbíró) veszi is a magyar az átviteles kifejezést, még az se igen érthető az idegen nyelvben, mert az idegen nemzet éppen azt a dolgot, éppen abban a kapcsolatban nem látta meg: a legnagyobb ritkaság ilyenben az összetalálkozás.

Ha most azt kérdezzük, hogy a pillanatnyi kedv miért éppen ilyen tartalmas kifejezések alkotására indítja az embert, azt kell felelnünk, hogy a rövidségre való törekvés. Wundt a pszichológiájának esztétikai fejezeteiben azt a sajátos nézetet fejti ki, hogy az idegen, hasonló tárgyra való utalás nem-hogy szemléletessé tenné a hasonlított dolgot, hanem inkább eltereli a figyelmet éppen arról, amit tulajdonképen fel akarunk tüntetni. Pl Wundt szerint a *sóderaz a kazal* kifejezésben *megoszlik* a figyelem a kazal és a sódar között, s így a szemléletességnek éppen az ellenkezője következik be. Elméletileg, a

dolog természete szerint igaza volna Wundtnak, ha a népszellem csakugyan szemléletességre törekednék a két dolog egymás mellé állítása által. Szerény nézetünk szerint a népi és művészi képzelet nem szemléletességet akar, hanem csupáncsak rövidséget. Mert csakugyan pontosabb, szemléletesebb volna a leírás, ha azt mondaná: az elferdült kazalnak egyik sarka kinyomul. Hanem micsoda terjengős kifejezés ez ahhoz képest: *sódéraz*; ebben az egyetlen szóban négy szó lappang! *Borsózik* a háta = a hátában borzongató hideg fut végig. *Meglépesedik* nem pusztán *meggazdagszik* ám! hanem: lassankint meglehetősen vagyonna tesz szert. *Darál* a fülemben: folytonosan unalmas, kiállhatatlan haszontalanságokat beszél nekem. Csak *lesugárzott* a vadréce, amint meglőttem, hallottam egy zamatos beszédű erdőkerülőtől. Lesugárzott = rézsut, egyenesen, hirtelen lepottyant. Oláh Gábor nagy mester újabbban az ilyenfajta új kifejezések alkotásában. *Feldélbábollik* előtte a város, mondja a »Keletiek nyugaton« című írásában. *Feldélbábollik*: vonzó látományként tűnik föl. Ezekben a kifejezésekben, látjuk, nem valamely tárgy egészének plasztikus szemléltetése a cél, hanem csak valamely árnyalat feltüntetése. Árnyalatok szabatos festésére sok szó kell, mert a szimpla szavak egyszerű fogalmak számára születtek meg. S a sok szó elkerülésére legalkalmasabbnak látszik, hogy az árnyalattal bárminő (metaforikus vagy metonimikus) kapcsolatban levő dolgot ragadunk meg s annak a nevét foglaljuk le az újon meglátott szemléletre; s a kapcsolat hirtelen meglátásán való örömünk feledtetni velünk a metonimikusan vagy metaforikusan beiktatott idegen fogalmat, s nem zavarja meg a tiszta, zavartalan szemléletet, mint Wundt tévesen hiszi.

A rövidségre való törekvés érteti meg velünk, hogy az ilyen tartalmas kifejezések legnagyobb része miért összetett szó. A szóösszetétel is tulajdonképpen fogalmak új kapcsolata. *Kákabélü* = olyan rossz bélü, mint a káka. *Tüled-álló* (női ruha) = a testtől messze elálló ruhafajta. *Ádám-szerzete* (házasság) = olyan szerzet, melyet Ádám alapított.

Miként fülemben *vers-tajtékot* hányok,

mondja Zrinyi »Arianna sírásában.« Vers-tajték = sűrű egymásutánban keletkező forró versek.

Ilyen összetételben roppant erős összeszorítása van va-

lamely tartalmas fogalomnak egy szóba. Ady Endre pompás összetételei (*tűzhely-bánat, szél-ficsur, asztal-trón, öröm-város, rím-kutyák*, stb.) szintén ilyen, valóságos szellemi hidraulikus nyomás által keletkezett összefoglalásai egész gondolatsoroknak, megfízszeresedett realitások, éppen ellentétei a Bajza-féle összetételeknek, melyekről nem régen mutatták ki a Nyelvőrben, hogy az irrealitásra való törekvés szülte őket. Hasonlók azokhoz az idegen szavakhoz, melyek elszigetelődés folytán ragadtak nyelvünkbe: *predesztináció, pregnáns, plasztikus* stb.

Ilyen rövidségre törekvő kifejezések azok is, mikor külső, érzéki jelenségre teremtett szót kapcsolatos lelki jelenségre használunk: *elhül* erre, *ámul, remeg* (fél), *elsáppad* (Szeremley Császár Loránd ezeknek a szóknak avatott magyarázója és hüvelyezője). Bonyodalmas lelki jelenségek egy találó szóval kifejezve. Sokszor még költenekek is külső testmozdulatot lelki mozzanatokra: *foghegyről* beszél vele, *lerázza a nyakáról*.

Sokszor szerencsés szóképzések által keletkeznek ilyen sajátos tömör magyar szavak. *Terpeszkedik* (sich breit machen), *kockáztatni* (auf das Spiel setzen), *rimánkodik* (flehen).¹ Az első kettőnek német fordítása mutatja meg, milyen rövidesen megnyit mondanak; *rimánkodik* pedig azért figyelemreméltó, mert alkotásánál fogva a *rí* és *reménykedik* fogalmát egyformán érzeti; ezt ilyen erővel a *flehen* nem képes megtenni, pedig annyit is jelent: *rí*, annyit is jelent: *reménykedik*. Ide tartoznak a szóelegyedéssel keletkezett szavak mind.

Elköteleztelek bé Törökországba (Fogarasi István).

Elköteleztelek = kötelezettséggel eligértelek.

*

Ezekben feltártuk a jelentésváltozások okát, megtaláltuk célját, elszámoltuk lehető teljességgel alkalmait, módjait, most csak az a kérdés, mik az eredményei.

Már az eddigiekből is láttunk annyit, hogy sok olyan szó keletkezik így, melyet nem lehet úgy, amint van, idegen nyelvre áttenni. Például *kifejezés* nem fordítható így németre: *ausköpfung*. Van azonban ezeknek a jelentés-eltolódásoknak más eredménye is.

Nézzük csak a föntebbi példát:

Minek *tapos* ez az ember mindig a *sarkamba*?

¹ Simonyi: Német és magyar szólások.

Csattanósan megmutatja ez az új értelemben vett szó: *tapos*, hogy mi jár az ilyen változással. *Tapos* eredeti értelmében tárgyessel áll. *Taposom* az utat, *taposom* a káposztát, mikor elteszem télire, *tapossa* a ló a nyomtatásnál a buzát. A föntebbi példában azonban mit látunk? *Tapos* mellé olyan eset kerül, amit az a szó vonzott, melyet a valószínűség szerint helyettesít: Minek *jön* ez az ember mindig a sarkamba?

Igy keletkeznek a hungarizmusok. Nemcsak a szó értelme változik meg, hanem melléje kövesedik olyan szerkezet, mely eredetileg nem az ő szerkezete. S minthogy idegen nyelvben ez az új jelentése nincs meg a szónak, ez az új szerkezete is lehetetlen. Pl. latinban *adsum*: jelen vagyok; de idővel más jelentése is lett: segítségére vagyok neki; s akkor már: *adsum alicui*; magyarban a *jelen vagyok* kifejezésének ez a jelentés-fejlődése nem állott be, azért nem lehet mondani: jelen vagyok valakinek. *Íny*: *tetszés* értelmében magyaros szó, azért lehetséges ez a sajátos magyaros szólás: *ínyére van*.¹

De itt olyasmire kell felhívnom a figyelmet, amit eddig nem igen méltattak kellő figyelemre. Vannak olyan szók, melyeknek egyáltalán nincs idegen megfelelőjük. Ilyen a magyar *jár*. Pl. németben *gehen* is *kommen* is eredetileg mást jelent s csak egyes, kivételes esetben találkoznak *jár* értelmével. S mivel már a *szónak* nincs pontos megfelelője, azért nincs azoknak a sajátos kifejezéseknek sem, melyekben jelentkezik. Pl. Oláh Gábornak ez a pompás humoru elmélkedése, gondolatjátéka teljességgel lefordíthatatlan: »Minden élőnek járnia kell, jár az óra, jár az emberek szája, ránk jár az élet rudja, felettünk az idő eljár; járunk a szeretőnk ablaka alatt, járunk a temetőbe, ma még a magunk lábán, holnap szent Mihály lován; Aladárral együtt azon jártattuk eszünket...« stb. (Keletiek nyugaton.) Ilyen magyar szó *jut*. Ennek sincsen se németben, se latinban megfelelője. Ezért borzasztó hallani: eszembe *jön*, mert ez az értelme a magyar *jön* igének nincsen meg, ez a jelentésváltozás természetes úton nem állhatott be, mert útját állja ennek a folyamatnak az őseredeti népszerű *jut* ige. Ezért nem lehet *sich breit machen* = *magát szélessé teszi*, mert *szélesnek* ilyen értelme nem fejlődhetett ki, mert útját állja ennek a pompás *terpeszkedik* szó.

¹ Vö. Kertész M. Analógia a mondatszerkesztésben (Nyelvészeti Füzetek).

Nemcsak szóknak, hanem képzőknek is kifejlődhetik sajátos nemzeti jelentése. Ilyen például magyarban az *-ó -ő* végű melléknévi igenév: nagyon sokféle értelemben használható, mikor a latin *-ns* és német *-end* végű participium nem járja. S ezért lehetséges csak magyarban az ilyen szerkezet: *kapóra jön, futófélben van, eladó-lány, farkasordító-hideg, favágó, buzaérő körte.*

Azt hisszük ezek után, leszámoltunk azzal a közkeletű frázissal, hogy az »idegenszerű kifejezések a nyelv szerkezetét támadják meg.« A magyaros szólások kialakulásának módjából megértettük, hogy nem szerkezetek forognak veszedelemben, a nyelv szerkezete megtámadhatatlan, mint a lélekben az okság törvénye: csupáncsak szók jelentése forog szóban, mikor a »szerkezetekről« szoktunk beszélni. Csupán a magyar szók autochton módon kifejlődött és kifejlődhető jelentése éljen és munkáljon az író lelkében, akkor a szerkezetek is magyarosak lesznek művében. Magyaros szó teremti a magyaros szólást. A szónak idegen értelmű alkalmi használata hozza létre az idegenszerű szólást, ami mindaddig borzasztóan kirívó és művészietlen marad, míg azt az idegen szó emléke, hangulata kíséri; s az idegenszerűsége csak a lehető legritkább esetben szűnik meg, csak akkor, ha bármely fontos oknál fogva megtörténik a kellő jelentésváltozás, vagyis a szó új jelentéséhez annak roppant kifejező volta miatt hozzátörődünk. Az »elévült hibák« legnagyobb része azonban éppen olyan, hogy ilyen beletörődésre semmi szükség, lefordíthatjuk a kifejezések minden szavát anélkül, hogy bármely magyar szó jelentésén erőszakot kellene tennünk.

KULCSÁR GYULA.

(Vége.)

A ZEUGMA A SZÓEGYEZTETÉSBEN.¹

Zeugma néven ismerik nyelvtanaink azt az érdekes jelenséget, amikor több, különböző grammatikai számú alannal kapcsolatban egyszámú állítmány van a mondatban. Az inkongruencia megértésére Wundtnak ismeretes terminológiájával a következő lélektani törvény fogalmazható: *Tudatunkban élő képzettartalomnak kongruenciát kívánó logikai viszonyban*

¹ E cikk készülő nagyobb munkámból, a példák pedig nagyrészt Varga K. Aranygyűjteményéből valók. (Nyr. 29.)

álló részével szemben a nyelvi törvény annál könnyebben érvényesül, minél kisebb egymásutánban, s annál nehezebben, minél nagyobb egymásutánban kerülnek az illető részek a tudat nézőpontjába, illetőleg a nyelvi kifejezés alá.

Már az egyszerű távolság is elegendő arra, hogy az alany és állítmány között az alaki egybehangzás szükségérzése elhalványuljon. Sőt némelykor bizonyos kifejezésbeli hanyagság egymásután következő alany és állítmány közt is előidézi az egyszerű levést kifejező mondatokban:

. . . A vásárok Orosziban nincs a kalandáriomban. (Népk. Gyűjtemény 2 : 195). Elkeszte a rivást hogy ű mijen rosz csikóvá vesződik, holott az ű aptyának vaⁿ szébbné szébbek (Nyr. 37 : 186). Fegyverzörgés, hadi mulatságok inkább kedveltetik, mint a szerelmi báj gerjedelmi (Kisf. K : Széchy M.) . . . a stoicusok az epicuristákkal már egy pár százada dogmák, az akademicusokkal elvek és módszer miatt veszekedett. (Cseng: De off. ford. Bev. IX.) A keleti élet és tradíció, a keleti szokások a keleti vallások: az álmodozó, tétlen és hihetetlen nyomoruságát is békésen szenvedő tömegek képét plántálta a nyugati emberek tudatába. (Bpesti Napló: 07 : 44.) Az Chrystwsnak zakalaban nyolcz zalak kyketh kyzagattak wolt, armenyay kiralnal wagon. (Érs. c. 72, b.) Azokat kik úrszabású nemes vagy szolgáló ember vala. (Mon. Írók II : 63).

A távolsággal, mely a közbeszűrődő mondatrészek vagy mondatok miatt az alany és állítmány között létrejön, együtt jár, hogy a beszélő tudatában elhomályosul, ha nem is a cselekvők képze, de legalább az, hogy megjelölésük milyen grammatikai formában történt. A közbeszűrődő mondatrészek vagy mondatok néha fokozzák grammatikai formájukkal az elhomályosulást, mely aztán közvetlen oka annak, hogy a beszélő a két mondatrész között az alaki egybehangzás szükségét nem érzi s megelégszik egyesszámú igealakokkal, illetőleg a cselekvés fogalmának pusztá jelzésével.

Más oldalról világítják meg a törvény működését, az olyan mondatok, amelyekben több, különböző grammatikai számú alany van ugyan, csakhogy fogalmi tartalmuk nem egyenlő értékű. Az egyik rendszeren valami általánosabb értelmű u. n. gyűjtő- vagy fajfogalom vagy pedig absztraktum, kiemelkedik közülük, a többi pedig — mint értelmező — konkrétan azokat a gyakran egyszerű alkotórészeket jelöli, melyeket a tulajdonképpeni grammatikai alany szerepét játszó általánosabb jelentésű fogalom magában foglal. A nyelvszokás ebben az esetben kétféleképen jár el:

1. S te meg nem láthatád az örömet, hogy néz nyomtatásban leveled, azon betűk . . . (Ar: Vojt. I. I.) Az erőt ásta benső féreg: szenvedélyes, versengő vezérek. (Ar: K. ének). Titkos haditanács gyülekezett nála, benső, bizalmas nagy urak, vitézek (Ar: T.Sz. IV.) Egymásra néz a sok vitéz, a vendég velsz jurak (Ar: Velszi b.) Vajjon újítást akar-e a nép, a nézők (Ar: Nőural. II.) Budának először dicsérete hangzik: hajdani jó élet, heverő, nagy lagzik (Ar: B. H. XI.). Holnapután könny neveli, anyák keserves könnyei (Ar: Kevelh.) Kiváncsi tömeg tolongott D. piacán: férfiak, nők stb. (P. Napló 07: 64). Biztatóbban int a múlt, a régi nagyság képei, a nemzeti erő tusái és diadalai (Beöthy: Széppr. II: 136.) Jön új nép, a germánok (Beöthy-Badics: K. irodtd.³ II: 520.) – Ide való: Nos az új párt rokoní — egy püspök előveszi, hogy mi esett köztük. (Ar. Éjf. p.) A külföldi színpadok kiváló táncosnői, a három W. leány mutatkozik be . . . (A Nap 08: 106.)

2. Jó családja, az áldott szelid lelkek oly gyámoltalanul maradnak itt (Jók.: Életemből I: 106). S a honjavesztett nép, régi szabad gótok . . . szárnyad alatt békén gyarapodva nőnek. (Ar: B. H. II.) – Ide való: Néhány festőművész, többnyire a fiatal gárda tagjai egyesültek. (Bpesti Napló 08: 54.) Nyilván kivételes: . . . és az egész tömeg — mérnökök, építészek, tanárok — mint egy ember lármázott s nem akarta meghallgatni. . . . (M. Hirl. 08: 232.) A képviselők egy része, a delegáció tagjai, pedig Pólába utazott. (Bp. Hirl. 08: 12). Az a kép melyet alkot, a Két szomszédvár képei is, ebből a gazdag érzésvilágból kapja hangulatát. (Jel. i. isk. tára 29: 80. id. Beöthy-től.)

Látni való, hogy az alanyjelölés egyes tagjai között az értékbeli különbség általán nem jelentős a mondat kongruenciájára, ellenben határozottan jellemző, hogy közülük melyik kerül az állítmány közelébe. A közelséggel képzetelvenség és kongruencia, a távolsággal képzetelványosság és inkongruencia jár. E két mozzanat érvényesüléséből áll elő az inkongruencia akkor is, mikor az alanyjelölés egyes tagjai között különmemű voltuk miatt értelmezői viszony nincs. Három eset lehetséges:

1. *Az állítmány követi az alanyokat.* A távolabb álló főnevek képzete, illetőleg alanyok grammatikai formája elhomályosul, a legközelebb álló pedig kiemelkedik, s azért az állítmány grammatikai formájára egyedül ez van hatással:

Mámoros szemei boldog zavartalansága, szapora járása, könnyű fordulása, gondos sürgése-forgása teszi széppé. (Gárd: Az én falum.) Doktorok, borbélyok, valamennyi bába és tudákos asszony ott van. (Ar: Jóka ö.) Műbírálóink és olvasóközönségünk egy része K. műveit élvezhetetlen izetlenségnek vélelményezi. (Váli: Kuthy 135.) A nyomorult bútorok és az a pár ruha: mindössze alig ér ötven forintot. (Bp. Napló 07: 38.) A hódolók lármás nyilatkozatai, a kiadók versenyajánlatai, a hölgyvilág elmámorosító rajongása olybá tünt fel K-nak (Váli: Kuthy 139) . . . nem is sejtett gazdagság, felfedezetlen szépségek, új formák, ezerszínű változat

tárult élénk (Jók: Életemből III : 14.) Ha a t. ingyenolvasók, léhűtők, viccfaragók és egyéb fővárosi elem arra határozná el magát (A Hét 07 : 48). Az aratók és az egész falu népe összeszaladt e csodára (Jókai: Életemből II : 81) Az igazi művészek és az igazi művészet fel fog támadni (M. Hirl. 07 : 232) . . . csapongóbb mozgások s hevesebb szóváltás ébrede (Vör: Két szvár II.) A csuprok és a csőcselék maradjon (Ar: Nőural. II.) Ide való: Kezin való köves aranypercecek, nyakszorító, köves medalyok annyi volt az testin (Apor: Met. Trans. 398). Mikor íróársai és közönsége, minden, de minden csak elismeréssel szólt körülötte, (Beöthy: Széppr. 2:21). Nosza ispán, szolgál . . . Hajdu . . . Kertész, szoba-konyha leányok . . . Egy szóval minden . . . fusson (Faz.: Lud. Matyi III.)

2. *Az állítmány megelőzi az alanyokat.* Ilyenkor a mondatnak pusztán lélektani mozzanatok közrejátszásával való megalkotására még több alkalom nyílik. Megtörténhetik az is — különösen felsorolások alkalmával, vagy ha más mondatrészek fűződnek közbe — hogy a beszélő csak általában, halványan érzi, hogy az igefogalomra több főnevet fog vonatkoztatni s a mondatalkotás pillanatában mindenekelőtt a pusztá igefogalmat jelöli meg. Legalább a következő mondatokban az alanyjelölés s az állítmány közt érezhető bizonyos távolság, kiejtésbeli szünet ilyenforma lélektani folyamatra vall :

Térdet fejet nem hajt sem ő sem vitézi (Ar: TSz. IV.) Esküszí Vad, Mócsing, Hubli, Salavári s Puk Mihály vezérnek több derék huszári (Ar: N. C. III.) De fölveri Toldit a távoli zaj, A gyenge sirlmak, a durva moraj. (Vör: Toldi) Ezzel ékítve jelent meg a magy. delegáció előtt Sch. hadügyminiszter, H. altábornagy és a többi szakügyi előadók és famulusok. (Budapest 32 : 42) — Ide való: Irva van benned isméretek és törvények. (Beöthy Széppr: 2 : 313. id. Bess : Tar. utazásából) Meghallja ki mostan s kik ezután élnek. (Ar : B. H. X.).

De bizonyára csak ritkán történik meg, hogy a tudat előterében a maga egyedülvalóságában jelenik meg az a képzet, mely a képzettartalomnak nyelvi kifejezésében, a mondatban állítmányként szerepel. A cselekvés fogalmával a cselekvőnek, a szenvedéssel a szenvedőnek, az állapottal az állapotban levőnek stb. fogalma gondolatunkban oly szorosán összefügg egymással, hogy egyiknek képzetével a másiknak képze is elevenné, világossá válik. Mikor pl. nyelvileg a cselekvés fogalmát jelöljük meg előbb, akkor a cselekvőnek képze rendszerint ellenállhatatlanul nyomúl utána, a nyelvi kifejezés felé. Ezért olyan mondatokban, melyekben az állítmányt nyomban követi az alany, fel lehet tennünk, hogy a cselekvőnek már elevenen élő s csak a nyelvi kifejezésre váró képze hatással van a

cselekvés fogalmának nyelvi kifejezésére. A következő mondatok tehát:

Van nekem jószágom, sok szép gazdagságom, Sok szép gazdagságom — szép eladó lányom . . . Gulyabeli marhám — szép szántóföldjeim, Szép szántóföldjeim — kaszáló réteim (Nyr. 1 : 93). Hajt a nagy nyomoruság, a szürke lovak meg a házasság. (Ar: Felhők). Ott fekszik a jó Patrik Spens, az urak is körül (Ar: Sir P. Sp.) Csaták után haj! nincs vidám sor, mit ének fűszerezne s vándor kehelynek örömi (Ar: Dalnok bújja) Elsápad a gárgyán és mind a barátok. (Ar: T. Sz. VIII.) Úgy lett ég, tengerek és föld (Ar: Mad. I.) Hullott nagy szemű jég, kövek és oly tűznek esője (Ar: Elv. A. V.) Őt vonja ihlet, vérmes ideák (Ar: Bol. I. II.) Megköszöni egész vidék, minden rangbeli emberek (Ar: Év kezdetén) Asztalhoz is üle a király, a vendég szép ruhás hölgyekkel az idősb leventék. (Ar: Dal. I. II.) Lón kacaj, a hún fők harsány riadási. (Ar: B. H. X.)

a kongruencia szempontjából egyértékűek az olyan mondatokkal, melyekben

3. az állítmány az alanyjelölés egyes tagjai közé került:

A király lejött és sok nagy úri rendek (Ar: Toldi XI.) Nekünk cukor kell sütve főzve, pezsgőbor, osztrigák, halak (Ar: Almanach 1878) Merre Budaszállás lehetett, a régi, s homályban Etellak messzebbi vidéki (Ar: B. H. XII.). Lovag király Poseidon, kinek ércpatájú mének nyerítése, robajja tetszik és a sereget vivő kékorru sebes hajók s a fiatalság versenye (Ar: Lov. I.) Melyet új földhányás jelöl és nagy dombok (Ar: T.Sz. XI.) Míg ugyan a király ott vala s a hölgyek (Ar: T.Sz. II.). Kócsagtollas R. kalap volt rajta meg ama vadász csizmák . . . (M. Könyvt. 204 : 35). A kiállított festmények anyagát részben az országos képtár adta és az E. I. és P-féle gyűjtemények, továbbá azok a vásárlások . . . (A Kor 1 : 3.)

A két utóbbi esetben az inkongruencia előidézésében ugyanaz a két lélektani mozzanat játszik közre, melyet az 1. esetnél megjelöltünk, csak hogy itt a képzet és grammatikai forma elhomályosodása helyébe a vele lélektani szempontból teljesen egyértékű képzethalványosság lép, melynek nagyságához mérten szerepelnek a távolabb álló alanyok között a különböző kapcsoló szócskák, lélektani szerepükben azt az időt töltve be, míg a halványabb képzet megerősödik s a nyelvi kifejezésre alkalmassá válik. S bár könnyen érthető a két lélektani mozzanat mint mondatalkotó tényező, a grammatika és a tudatos mondatalkotás mégsem ismeri el — még a két utóbbi esetben sem — a működésük által létrejövő inkongruenciát. A lélektani lehetetlenséget kívánó nyelvi törvénynek úgy vél-eleget tenni, ha az egyszámú állítmány után több, különböző számú alany következik, hogy többes számú alakban meg-

ismétli az állítmányt, ezáltal azonban a lélektanilag egységes mondatokból több, önálló mondat keletkezik. Az élő beszéd, s az elevenebb költői nyelv nem is ismeri ezt a pontoskodást, melyre már csak azért sincs szükség, mivel az inkongruencia a több, különböző grammatikai számú alannyal kapcsolatban — mint láttuk — legtöbbször csak részleges. Az alany és állítmány közötti alaki egybehangzás szükségérzése működik, csakhogy nem a grammatika követelte tudatossággal s majdnem tudákossággal, hanem azon lélektani törvény alapján, melyet első sorainkban megfogalmaztunk.

KLANICZAY SANDOR.

TELEKI JÓZSEF GRÓF MINT NYELVÉSZ.

(Folytatás.)

V. Teleki elődei.

Teleki művének méltányolhatása végett kortársainak hasonló tárgyú műveivel kell azt összevetnünk.

Kis János, Pántzél Pál és Teleki László gróf művei foglalkoztak először rendszeresen a nyelvújítás és nyelvművelés eszméivel. Mindahárom mű 1806-ban jelent meg. *Pántzél* műve sokkal rendszertelenebb a másik kettőnél. (»A' magyar nyelv' állapotjáról, kimiveltethetése módjairól. Pest, 1806.«) Számítalan idézete nagy olvasottságról tesz bizonyosságot, de nagyobb nyelvtani készültséget nem árul el. A magyar nyelvvel és irodalommal csak általánosságban foglalkozik. Általános stilisztikai és retorikai elvekről beszél, s gyakorlati utmutatást ad arról, hogy mely utak-módok segítenék elő a magyar nyelv fejlődését. Ilyenek szerinte: a magyar nyelv elterjesztése a nemzetiségek közt, tanulmányozása és tanítása az iskolákban stb. Ahol mégis kiterjeszkedik a nyelvújításra, ott óvatosságra int az idegen szók átfordításában, s az új szók készítését csak a magyar nyelv természetének figyelemmel tartása mellett engedi meg.

A *Kis János* műve hasonló tartalmú, de rendszeresebb és bővebb. (A' Magyar Nyelvnek Mostani Állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet. Pesten, 1806.) Idegen nemzetek példájával bizonyítja a nemzeti nyelv fontos voltát és fejlesztésének szükségét. A nyelv eredetét a szükségnek tulajdonítja. Pallérozatlan emberek voltak feltalálói. A nyelvnek három célra kell törekednie: gazdagságra, értelmességre és hathatosságra. (Ez utóbbin azt érti: »ha gondolatainkat és érzéseinket általa mindenkor, vagy legalább többnyire tellyes erejekben kifejezhetjük.« 23. l.) A hathatosság föltételei: a »szép hangzás«, »velős értelem« és »szabadon való helyheztesítés«, vagyis a szórend. A magyar nyelvre a *szegény* jelző csak bizonyos tekintetben illik. A magyar csak az absztrakt gondolatok kifejezésére szegény. — Azután nyelvünk történetén tekint át s végül jelen állapotát rajzolja. Azt állapítja meg, hogy nyelvünk

a tavasz kezdetén áll, Ámde vannak oly íróink, »kiket maga Voltaire sem rekesztene ki az izlés templomából.« És vannak elsörendű fordítóink. Vizsgálódása eredményéül azt állapítja meg, hogy a magyar inkább az érzéseknek s a művelt józanésznek nyelve, mint a distingváló, finom okoskodásnak. Azután azon képességeit vizsgálja, melyek az újtásra szükségesek: a szószármaztatást és összetételt. Nagy fogyatkozásnak tekinti, hogy nincs benne *nem*. A hathatosság dolgában nyelvünket kevés előzi meg.

A második kérdésre, a mikéntre a nyelvújítók szokott eljárásainak felsorolásával felel: tegyük gazdagabbá a nyelvet a nyelvjárásokból merített szavakkal, az elavult szók új életre keltésével, idegenből kölcsönzéssel, új szók csinálásával s végre a szólásformák szaporításával. Az oly idegen szókat, melyekre megfelelő magyar kifejezés nincs, tartsuk meg. De mind a kölcsönzött, mind a csinált szókat alkalmaztassuk a nyelv természetéhez. Nyelvünk értelmesebbé tétele végett a klasszikus írókhoz és a retorikák utmutatásaihoz utasít. A hathatóságot pedig úgy érzük el, ha kerüljük a rúthangzást és vigyázunk a szórendre.

Láthatjuk tehát, hogy Kis nem volt oly nagy purista, mint Teleki. Az általánosságokon természetesen ő sem megy sokkal beljebb, mint Pántzél, a részletezésbe ő sem mer bocsátkozni, s tanácsai is híjával vannak a szükséges érveknek. Utat-módot a helyes tanács követésére sehol sem állít fel.

A magyar nyelv fejlődését Kis szerint is nagyban előmozdítaná élőszóban és írásban való használata: a »közönséges« dolgok magyar nyelven való »folytatása«, a tudományoknak magyar nyelven való előadása, a magyar nyelv tanítása az iskolákban és használata az ipar és kereskedelem terén. Irodalmi téren legnagyobb szolgálatot tennének a széptudományokat, filozófiát, grammatikát és kritikát tárgyazó művek. Mindezek lehetnek eredetiek és fordítások. Ezután a fordítás kellékeit tárgyalja s tudományos művek fordítására buzdít.

Kétségkívül legtartalmasabb az említett három mű közt »A' Magyar Nyelv Elé Mozdításáról Buzgó Esdeklései *G. Teleki Lászlónak*.« (Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás' Betűivel. 1806). A magyar nemzet számtalan viszontagságon ment keresztül. Ez az oka annak, hogy nyelvének művelésében a többi nemzetekhez képest elmaradt. A magyar nyelv eredetének kérdését veti fel először »a' Nemzeti Históriaból lehúzva.« De a történet világitásánál nem tudja a feleletet megtalálni. Nem üti el a dolgot azzal, hogy az eredet felől egyik vagy másik nézethez csatlakozik, hanem egészen eredeti feltogással az etimológiától várja, hogy a homályt felderítse, annak főbb szabályait adván elő. Az eredet kérdésének fölvetése után a nyelv történetét adja elő. Műve következő részét a magyar nyelv leírásának szenteli. Szerinte a magyar nyelv »fenhézjó« (*Lingua Emphatica*). Szűknek nem lehet mondani, de oly magas fokon sem áll, mint a többi művelt nemzeteké. Tehát fejleszteni, bővíteni kell. A bővítés módjai: 1. idegen szók kölcsönzése, 2. régi, kihalt szók fölevenítése, 3. tájszók fölvétele, 4. új szók készítése. Az utóbbi módnál vigyázzunk, hogy a nyelv szelleme tőle ne szenvedjen, világos és érthető legyen, s végre: legyen magyaros végződésű. Csak akkor csináljunk új szót, ha az illető fogalomra nyelvünk szókészletében kifejezést nem találtunk. (V. ö. Buzgó Esd. 56—58).

Ez elvek fejtegetésével három lapon végez. Aztán szól a magyar dialektusokról, kiemeli a magyar nyelv nehéz voltát, dallamosságát, s érinti a helyesírás kérdését is. Erre tőle telhető részletességgel a magyar nyelv szerkezetének leírását adja. Szóba kerül a magyar névragozás, adjectivum, pronomen, postpositio, fokozás, igeragozás stb. Végre a syntaxist tárgyalja. A következő részben az irodalom összes ágain áttekint, hogy kimutassa, »mennyre ment légyen eddig a' Magyar nyelv pallérozása.« A magyar nyelv fejlődésének eddig akadályai voltak: a háboruk, a királynak az országban nem lakása, a deák nyelv használata «a közönséges dolgok (= közügy) folytatásában», hogy nincsenek nyelvművelő társaságok, stb. Az utolsó részben a nyelv művelésére szolgáló eszközöket és módokat fejtegeti. Ilyenekül említi a kereskedés magyar nyelvben való folytatását, nyelvtanok, szótárak írását, nyelvművelő társaságok szervezését, a magyar nyelv behozását az iskolákba, ujságok szervezését, a magyar nyelv alkalmazását a »közönséges dolgok folytatására«, a kötött és kötetlen beszéd fejlesztését. Részletes fejtegetést ír a költészetről, a prozodiáról. Végül nemzeti játékszínek felállítását tartja kívánatosnak.

Érdekes, hogy a nyelvművelés belső eszközeit nem ebben a részben tárgyalja, ahová tulajdonképen tartoznék, s hogy a külső eszközök fejtegetésének sokkal nagyobb teret szentel, mint a belsőeknek. S ezt a másik két műben is kiemelhetjük. Velök szemben Teleki József a belső eszközöket tárgyalja nagy részletességgel.

Teleki László a magyar nyelv szerkezetét is ismerteti amellet, hogy az újítás módjait felsorolja. De mint organikus egész a Józsefé mellett nem jöhet számba. Az ő újítási elvei csak a véletlen következtében kerültek a nyelvleírás mellé, de vele szervi összefüggésben nincsenek, míg József nyelvújítási eszméi szerves összefüggésben vannak gramatikai elméletével.

E művek, noha mentek voltak minden pártszínezettől és polemikus iránytól, nem elégíthették ki az újítókat. A *Mondolat* és *Felelet* már irányánál fogva sem hozhatott békét a harcoló felek közt. Sipos *Ó és Uj magyarja* erősen ortológus színezetű s a rendszeres tudományos mű igényeivel nem léphet fel.

VI. Kazinczy, Verseghy és Teleki.

A század második tizedének utolsó évei leggazdagabbak voltak a nyelvújítást illető iratokban. Ekkor jelent meg Kazinczy műve a *Tudományos Gyűjteményben* (1819 : XI : 3): »Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél.« Verseghy munkája a Martzibányi intézet jutalomkérdésére feleletnek készült, de nem küldötte be, hanem még ugyanazon évben 1818-ban kiadta. Címe: »A Filozofiának Talpigazságaira épített Felelet, a' Magyar nyelv iránt tett Kérdésekre, melly Értekezés gyanánt is szolgál egyszersmind a' Nyelvművelésnek mivoltául és akadályairul. Irta Verseghy Ferenc, Budánn, a' Királyi Magyar Universitásnak betüivel, 1818.«

Kazinczy műve polemikus irat. De az elvi szempont magaslatán áll, s mint a »mester« nyelvészeti felfogását tartalmazó rendszeres mű, továbbá, mint az újítást irányító művek egyik legtekintélyesebbike, önként kínálkozik a Telekivel való összehasonlításra. Ez a kis mű stílusa élénkségét

tekintve valóságos remek. Nem meggyőz, hanem elragad. Elevenségével, szellemes ötleteivel megvesztegeti az olvasót s ha a maga részére — legalább a mai olvasót — meg nem nyeri is, bizonyára szerez neki egy kellemes órát.

Kazinczy nem volt nyelvész. A nyelv tudományához keveset értett. Szerinte a nyelvtudomány nem tudomány, hanem mesterség. Előtte nem a nyelv természete a döntő, hanem az ízlés.

»Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél« című művében utolsó szót akar ejteni az ortológus-neológus pör ügyében. Védi magát azon vád ellen, hogy ő a neológia vezére. Különbséget kell tenni az erőszakos újítás, meg az ízléssel, hozzáértéssel párosított újítás közt. Ez utóbbi értelemben neologus Faludi, Ányos, Péczeli, Aranka, Horváth Ádám, Csokonai, szóval minden nevezetesebb írónk, s ez utóbbi értelemben neológus ő is. A neológiában nem az a kérdés, hogy merni szabad-e, hanem, hogy mit szabad merni.

Majd áttér a neológia céljára, s egyszersmind apológiát ír róla, párhuzamba állítva az ortológiával.

A neológus szűknek találja a nyelvet. Az idegen szókat magyarul akarja visszaadni. Új ideákat akar kifejezni a rendelkezésére álló eszközökkel. Az újító érdekesebbé teszi az írást. S itt néhány új szó bírálata következik. A *hamar* szót már Balassa s újabban Csokonai szépen alkalmazza jelzőül: *hamar* lovak, *hamar* követ. Ungvárnémeti Tóth László találóan adja vissza az *isoliert*, *isolé* szót az *elszigetelt* kifejezéssel. Azután a maga új szólásformáit védi. Azért adja vissza a Hamletfordításban e kifejezést így: *Hány a harang?* e helyett: *Hány óra?*, mert a személyek nem magyarak, hanem dánok. A *borág* szót szépségéért védi a közönségesebb *venyige* helyett. Ha Baróti deákul gondolkozik, deák ékességet használ, baj-e? *Ha a latinban szép, a magyarban is az.*

Az ortológus azt tartja jónak, amit a szokás és a gramatika enged. Elve az, hogy ahol nincs megfelelő magyar szavunk, ott vagy idegennel éljünk, vagy körülírással fejezzük ki a fogalmat. E felfogás értelmében az író nem ura, hanem szolgája a nyelvnek. Az ortológiának nem jó a fölelevenített avult szó, nem jó a »környéki« szó se. Az ortológia legnagyobb hibája az, amit ők erénynek mondanak: az *egységre törekvés*. Ezt a stilisztikának minden nemére kiterjesztik. Pedig tagadhatatlan, hogy a stilisztika különböző nemeinek más a nyelve, mások a forrásai. Más a költészet nyelve, más a prózáé. Más az egyházi beszéd nyelve, más a románé, más a játéksziné. Sőt a közönséges élet nyelve is sokszínű. Ezt tagadják az ortológusok. Pedig a nyelv annál szebb, minél sokszínűbb. Az ortológus az *egység egységére* törekszik, pedig a természet is a *különbözés egysége* által fejlődik (concordia discors). A természet ez alapelvét követi a neológus is.

A szabadságnak nem árt a szerencsétlen merés. Az így keletkezett zavar hamar lecsillapúl. Az irodalomban anarchia nincs, mert a vélemények különbsége nem anarchia.

Más nemzetek ugyanazon eszközökkel és módokkal gyarapították a nyelvet, mint nálunk a neológusok. Homeros, Sophokles, Euripides, Cicero és Horatius új szókat készítettek. Sallustius, Thukydides, Tacitus, Lucretius, Livius régi szókat, szólásformákat, szóalakokat elevenítettek fel. A rómaiak

nyelvben, frázisokban sokat tanultak a görögöktől. Nekünk épígy kell tanulnunk a németektől. Mekkora változás történt Hallertől és Gellertől Klopstockig és Götheig! Pedig a grammatikusok, bár néha nem is értették, mindig szidalmazták őket. Különösen Adelung kelt ki hevesen ellenök: hogy' merik elrontani, amit ő épített, azok, akik nem írtak sem lexikont, sem grammatikát, sem stilsztkát, mint ő. Kotzebue is támadta Göthét, de Herder dicsérte. A német költők is a görög mintájára képezték nyelvöket. Ezért oly Homeros-fordítás sehol sincs, mint náluk.

A nyelv a maga sokszínűségében olyan, mint egy szép szivárvány; ne igyekezzünk ezt a szépséget megrontani.

Miután így tisztázta álláspontját, meghatározza mi szabad és mi nem. „Jól és szépen az ír, a' ki tüzes Orthologus és tüzes Neologus egyszerűsmind, 's egyességben és ellenkezésben van önmagával.“ S a neológusnak minden szabad. „a' mit a' minden Nyelvek ideálja megkíván, a' Magyar Nyelv' természete világosan nem tilt, a' régi és újabb classikusok által nevelt izlés még javasol is, 's a' szükség multhatatlanul parancsol.“

A neológusok vétke, ha a magyar nyelv tökéletes tudása nélkül írni mernek, ha felejtik, mely nemben s az olvasók mely osztályához szólnak. Ily hiba a xenologizmus (idegenszerűség) vadászása, továbbá a túlságba vitt purizmus. Barczafalvi is e hibába esett a Blumauer Éneisének fordításában. De most rájöttek, hogy Barczafalvi hasznot tett: „egy-két szavát elfogadók; a többit pedig addig nevetők, míg világos lett előttünk, hogy a' merés csak szerencsétlen volt, de nem tilalmas.“ És húsz év múlva már ő (Kazinczy) tanácsolta a Báróczi és Dayka életrajzában az új szók gyártását, mert jobb alkotni és bírni, mint nem bírni. Ezt a buzdítását igen sokan vakmerőségnek tartották.

Művecskéjét azzal a buzdítással fejezi be, hogy, mivel a mi nyelvünk rokon nélkül áll, hajtsuk igájába nyakunkat a görög, római, olasz, francia, angol és német nyelvnek. Vizsgáljuk azokat s elmélkedjünk teendőink felől. A maradék bizonyosan a neológiának ad igazat.

Kazinczy tehát egészen esztetikai szempontból ítéli meg a nyelvet. Esztetikai terméknek tekinti, melyet mint ilyet, csakis az írónak lehet joga fejleszteni. Egészen más irányú felfogás, mint a Telekié. — Úgy tetszik, mintha a nyelvtudományt összevétené a stilsztkával s nyelven mindenütt nyelvezetet értene. Különben e tévedést Wielandnál találta s tőle vette át, ki hasonlóan Kazinczyhoz — mint láttuk — azt mondta: csak akkor mondható kifejlettnek egy nyelv, csak akkor lehet a német irodalmi nyelv szótárát teljesnek mondani, ha a stílus minden nemében írtak rajta remekeket, mert akkor tisztán kiviláglík, mi hochdeutsch a költészetben, mi a prózában, mi hochdeutsch a drámában, mi a vigjátékban, és mi hochdeutsch a társadalmi élet nyelvében. A nyelv és nyelvezet ez összetévesztése Kazinczyt még nagyobb egyoldalúságra, nagyobb túlzásra ragadja. Nem fél kimondani Baróti latinizmusainak védelmére, hogy: ha a latinban szépek, a magyarban is azok.

Különben egészen filozófiai alaptól indul ki. Baumgarten Metaphysikájában (73, 74 §.) a tökéletesnek lényegét a különféleség egységében keresi. Ez a régi kifejezés, melyet már Szent Ágostonnál, Crousaz és André tanaiban is megtalálunk, újra feltűnt a Leibniz és Wolf hatása alatt álló

esztetikusok műveiben. Leibniz szerint a szép, Wolf szerint a tökéletesség: a különféleség egysége. Sulzer a gyönyör okát, lényeges feltételét a különféleség egységében látja.¹ Ebből is tisztán látjuk, hogy Kazinczy esztetikai alapon áll, s csak annyiban eredeti, hogy a német esztetikusoktól tanult esztetikai elveket a nyelvtudományban alkalmazza.

Kazinczy művecskéje elmés csevegés, mely stilsztikai tanulságot igen, de nyelvit épen nem tartalmaz. A nyelvújítás, a nyelvfejlésztés munkájában hasznát nem vehették.

Teleki műveivel csak Verseggy *Felelete* mérhető össze. Verseggy is a Marczibányi pályázatra tervezte művét, de letett tervéről s művét a saját neve alatt nyomatta ki. *Felelete*ében mindanegy pályakérdésre kiterjeszkedik. Minket természetesen csak a nyelvújításról szóló rész érdekel.

Verseggy egészen olyan alapon indul ki, mint Teleki a nyelvújítás szükségének bizonyításában. Tökéletesedés az ember célja. Mint okos lelkes lénynek, erre törekednie kell. Az állat oktalan lény, s erre a humanitásra, erre a tökéletességre soha sem juthat el. Az emberi haladás főeszköze az ismeret és ennek közlése embertársainkkal. Erre nézve pedig egyetlen eszköz a nyelv. A nyelvet tehát művelnünk kell, mert csak vele, általa valósíthatjuk meg emberi célunkat.

Mindez eddig azonos a Teleki okoskodásával. Úgy látszik, szinte közhelyé vált Herder azon gondolatának kifejezése óta, hogy értelem és nyelv szoros összefüggésben s ezáltal folytonos haladásban vannak.

Miután Verseggy azon következtetésre jutott, hogy a tökéletesedéshez a nyelv művelése szükséges, a gondolat további szövésébe befonja a nemzet fogalmát. Mivel minden ember egy bizonyos nemzet tagja, a humanitáshoz, az általános emberihez a nemzeti kultúra útján juthatunk. A tökéletesség elérésére a nyelv szükséges, mivel pedig magyarok vagyunk, a magyar nyelv művelésével igyekezzünk e célhoz eljutni.

Ennyi a filozófiai alapvetés. Mindez azonban keveset érdekel bennünket. Annál érdekesebb ránk nézve az ezután következő rész.

A nyelv a gondolatközlés eszköze, tehát csak akkor felel meg céljának, ha értelmes és szép. A tárgyalás folyamán azonban a szép, mint a nyelv célja, kiesik a gondolat szövéséből s a nyelv egyedüli céljának az értelmesség marad.

Verseggy ezt az alapelvet Adelungból merítette,² s így következtetéseiben is közel áll Adelunghoz.

Az értelmesség föltétele, hogy a hallgató vagy olvasó megértse szavainkat s azt értse rajtok, amit mondani akarunk. Ha akár a szó jelentésében, akár a ragok és képzők használatában a közszokástól eltérünk, beszédünk értelmetlen lesz, a nyelv nem felel meg céljának. Az a törvény, mely a közszokást lehetővé teszi: az analógia. Ez kivételt nem tűr, mert a kivétel értelmetlenségre vezet.

Álláspontját kifejtván, a nyelvújítók eljárásainak bírálásához fog. Helytelen az elavult szók felélesztése, mert értelmetlenséget okoz. Hasonló okból helytelen a tájszók használata is. Az a Verseggy, aki Révaiakkal

¹ V. ö. Jánosi Béla: Az aesthetika története. II: 28, 303; III: 10, 16, 21, 55.

² Magazin der Deutschen Sprache I: 57.

szemben sokkal helyesebben gondolkozott a dialektusokról ellenfeleinél, most — habár elismeri, hogy egyes nyelvterületek lakói, vagy az ő szávaival szólva »a külön felekezetek« fejlesztettek ugyan egymástól eltérő használatokat, mind a szó- és hangtanban, mind a mondattanban, azt is elismeri, hogy a nyelvjárásokból sok tanulságot vonhatunk le, — a tájnyelvi sajátságokat, mint eltéréseket a közönséges analógiáktól, hibáknak bélyegzi.

Szintén elvi álláspontról elitéli a purizmust is. A purizmus ugyanis megfeleldezik arról, hogy a tökéletesség elérésében a haza is szerepel, csak hogy nem egyedül. A haza fogalma a tökéletesedésre törekvésben az általános emberibe olvad. De különben se baj, hogy nyelvünkben sok az idegen szó. Hiszen minden művelt nemzet százával vett át ilyeneket. De következetlen is a puristák törekvése, mert csak a latin és görög szavak ellen fordulnak, sőt igazságtalan is, mert kulturánk e két nyelvnek köszön legtöbbit.

A szóalkotásnak csak két módját tartja megengedhetőnek: a szóképzést és az összetételt. Kikél az idegen képzők átvétele ellen. De az eredeti képzők közül is csak azokat szabad felhasználni, melyeknek ma is eleven képző értékük van.

Az idegen szók átvétele legbiztosabb eszköze a nyelvgazdagításnak. Ha az idegen fogalom átvételét nem szégyelljük, miért szégyellnök a nevét? A szó csak ruha s amint ez nem változtatja meg nemzeti mivoltunkat, a név sem változtatja meg a tartalmat. De ha helyettük törvényesen formált magyar szónk van, akkor azt kell használnunk. A tudomány és művészet latin és görög műszavait azonban hagyjuk meg, mert ezeket az egész művelt világ így használja.

A nemzet lelke a maga eredeti tisztaságában a mondattanban, az idiotizmusokban nyilatkozik meg. Amely író idegen idiotizmust használ, a legnagyobb vétket követi el a nemzeti nyelv ellen. Csodálatos, hogy épen azok az írók követik el ezt, akik a nyelvbéli purizmusnak legnagyobb harcosai.

A nyelvújítók a nyelv eredetiségét támadják meg. Törvénytelen szók alkotásával, idegenből vett képzők használatával érthetatlenné, a fejlődésre alkalmatlanná teszik.

Verseghy és Teleki műve több pontban egyezést mutat. Mindaketten megegyeznek abban, hogy az összetétel és szóképzés legtörvényesebb módjai a nyelvfejlesztésnek. De az idegen szók kölcsönvételéről, az elavult szók fölélesztéséről meg a tájszók általánossá tételéről nem nyilatkoznak egy értelemben. Verseghy álláspontja a nyelvhelyesség dolgában, hogy az a helyes, ami könnyen érthető. Már pedig, ha egy elavult szót fölélesztünk, egy szűk körben élő tájszót az irodalmi nyelvben használunk, vétkezünk az érthetőség törvénye ellen. Tehát Verseghy eljárása egészen logikus, egészen következetes volt, mikor ezeket a nyelvfejlesztés módjai közül kizárta. A túlságos purizmust mindketten elítélik, de az idegen szók használatában Verseghy nagyobb teret enged. Mindaketten megegyeznek továbbá az idegen szólásformák átvételének szigorú tilalmazásában. A gyökelonásról Verseghy e műben nem szól. De az *Analytica*-ban (I : 126—7) tilalmazza. Azonban, mint láttuk, Teleki felfogása e pontról korának téves nyelvészeti elméletén alapult.

Ha megfontoljuk az elavult és tájszók felvételének s a szókölcön-

zésnek mint forrásoknak viszonyát az élő nyelv gyarapításához, nem látjuk következetes eljárásnak a Verseggy szempontjából e három forrás iránt tanusított magatartását. Ha az érthetőség kedvéért tiltja meg az elavult és tájszók felvételét, ugyanez okból tilalmaznia kellett volna az idegen szók kölcsönzését is. Vagy, ha az idegen szók kölcsönzését megengedte, a másik két forrást is ép oly joggal tarthatta volna felhasználhatónak. A Teleki eljárása e tekintetben következetesebb.

A két mű összehasonlításából az tűnik ki, hogy a Telekié egy nagy szorgalmú és nagy tehetségű fiatal tudós műve, a Verseggyé pedig egy tapasztalatokban megőszült tudós kiforrott, megállapodott eszméinek foglalata. Ha vannak Telekinek tévedései, azok vagy kora nyelvtudományának tévedései, vagy az uttörőé. Mert a grammatikai kategóriák fejtegetése a magyar nyelvtudományban addig igen ritka volt. Vannak oly észrevételei és fejtegetései is, melyekkel kora nyelvtudományát megelőzte. Annyi azonban bizonyos, hogy Teleki műve nem csupán aktuális értékű, mely a nyelvújítási mozgalmakkal érdekét s értékét veszítette, s mely ma már csak a bibliografusok említését érdemli meg, hanem számottevő munka, méltó arra, hogy foglalkozzék vele a nyelvtudomány.

VII. Teleki elmélete egy tökéletes magyar Szótárról.

Befejezésül Teleki szótárírói elméletét kell megismertetnünk. Ha »A' Magyar Nyelvnek Tökéletesítése« a korabeli nyelvtudomány magaslátán áll, sőt több pontban azt meg is előzi, úgy »Egy tökéletes Magyar Szótár Elrendeltetése, készítése módja« is oly mű, melyet dicsekedve emlegethet a magyar nyelvtudomány, s »a melyben — Zolnai Gyula szerint — nem egy ma is figyelemre méltó s a szótárírás céljaira és módszerére nézve fontos észrevételt találunk.« (Zolnai Gyula: Az új Nagy Szótár föladatáról. Dobrovszky és Franke. 4. lapon.)

Teleki jól ismeri a szótári irodalmat. Helyes érzékkel válogatja ki a külföldi szótárírók elméletéből a helyest, hagyja el a helytelent, s képzeletben oly szótár tervét alkotja meg, melyhez a korabeliek közül kevés hasonlítható. Hisz maga mondja, hogy »ha akármiről állapomon akarunk írni, szükségesképen megkivántatik, hogy mind azt, a' mit ezen tárgyról *mások már mondtak*, a' mennyibe tudniillik az emberi gyarlóság és az idő-környüállások megengedik, *kikeressük, megfontoljuk*, és a' mennyibe érdemesnek találnök, hasznunkra is fordítsuk.« (Egy tökéletes Magyar Szótár: 52. l.) Ismeri az olasz Academia della Crusca szótárát, a francia akadémiát, a Kramer, Johnson, Sheridan, Adelung, Campe stb. szótárát. Mind-egyikből tanul, de legtöbbit az Adelungéból (Grammatisch-Kritisches Wörterbuch der Hoch-Deutschen Mundart. Leipzig, 1773—80).

Ma is tanulságos és számottevő az a felfogás, mellyel egy tökéletes szótár képét elénk állítja.

Zolnai Gabelentzcel a szótárt egyenlő fontosságúnak tartja a nyelvtannal. Nyelvtan és szótár — úgymond — egymást kölcsönösen kiegészítik. A nyelvtan megtanít arra, ami nyelvileg megengedhető, vagyis ami bármely pillanatban tényleg előállhat; a szótárnak ellenben csak azt szabad és lehet

mondania, ami valóban ténynyé vált a nyelvben.» (Az új Nagy Szótár fõladatáról, 28. l.)

Teleki szintén a gramatikával veti össze a szótárt, mely amellet, hogy a nyelv minden kincsét felöleli, arra tanít meg, amire a gramatika nem taníthat. De beszéljen õ maga helyettünk: »Az emberi elme» tudni õhajtott mindent, a' mi az egyes szavakról megjegyzésre méltó, azoknak valóságos és szorosan meghatározott *értelmöket, használásoknak* különbözõ *módját* és egész *természetöket, grammatikai tulajdonságokat* úgy, mint *eredetöket* és különbözõ *történeteiket*. — Erre a' Grammatikák, mellyek az egész nyelv alkotását tsak némelly *hözönseges szempontokból* tekintvén, az egyes szavaknak különös természetök megvizsgálásában nem ereszkehetnek, nem valának elégségesek; ezen nagyobb kívánságnak az eddig készült szótárok, mellyek tsak az idegen nyelvek tanulásának könnyebbítését és az idegenekkel nyelvünknek leendő megesmértetését tzelözvén az egyes szavaknak az idegenekkel való *hiános* és a' dolgot ki nem merítõ *összehasonlításához* kénytelenek folyamodni, épen nem felelének meg. Igy támadtak azon tökéletes *nagy szótárok*, mellyek a' nyelveknek minden *kintseit* magokban foglalják, és kivált a' hazafiaknak a' honni Beszéd minden elrejtett titkaiban való beavatásokat erányozzák.» (5—6. l.)

Bár vannak oly általánosabb szabályok, mellyek minden szótárra nézve érvényesek, azért Teleki szerint a szótáraknak a különbözõ nyelvekhez s azok állapotához képest különbözöknek kell lenniök. A magyar szótár készítésében is tanulnunk kell ugyan az idegen szótáríróktól, de nem szabad öket rabszolgai módon követnünk, hanem nyelvünk sajátos természetéhez kell alkalmazkodnunk. (12. l.)

De Teleki a »tökéletes magyar szótártól amellet, hogy magyar legyen, még egy fontosabb feladatot is vár. Elõtte áll a nyelvújítás nagy problémája. Fontosságát annyira érzi, mint másvalaki aligha. Nagyszabású művet ír tanulságul a merészeknek. De még mindezt nem tartja elégségesnek. Szeretõ aggódása a nyelv sorsa iránt nemcsak késõbb, akadémiai megnyitóiban, de e művében is felfeltûnik. A szótártól várja annak a nagy fõladatnak megoldását: az írókat a nyelvfejlesztés természetes útján vezetni. „Nyelvünk most vagyon egy forrásban, mellybõl való szerentsés kigázolását semmi sem eszközölheti oly bizonyosan, mint egy jól kidolgozott szótár.” (l. m.: 50. l.) Egy ily szótár mutatja meg, mennyire haladt eddig a nyelvünk, hogy az miben bõ, miben szûk, hogy hol kell és hol nem kell bővítenünk. (8. l.)

A szótár anyagáról szólva legelõször is megjegyzi, hogy az abszolút teljesség elvével, mint soha el nem érhetõ céllal, szakít; már csak azért is, mert az erre való törekvésben sok haszontalan anyaggal terhelnök meg a szótárt. Sorra veszi hát a szavak különbözõ neveit s mindegyikrõl kifejti a nézetét.

Kétségtelen, hogy »klaszszisus írõink« szókinccse egyik legfontosabb része egy tökéletes szótár anyagának. Ezt javasolja nemcsak a művelt nemzetek szótárainak példája, hanem a józan okosság is. Ehez járul, hogy az egyes szavak egy jeles író használása által bizonyos megerõsítést, „just” nyerne. (14. l.)

Az idegen szókra nézve bizonyos korlátozást kíván. A »közbeszédbe«

annyi idegen szó csuszott be, hogy ha ezeket mind fel akarnók venni, szótárunkba kellene iktatni az egész *deák* nyelvet minden *barbarizmusával* együtt, Adelung nagy *Wörterbuchj*át szinte szóról szóra, sőt igen sokat a francia akadémia *Dictionnairejéből* is. Teleki álláspontja az, hogy csak a *meghonosult idegen* szókat (pintér, templom, apostol stb.) vegyük fel a szótárba, továbbá azokat, melyek remélhetőleg eredetikkel ki nem pótolhatók, de velők kénytelenek vagyunk élni (filozofia, mathesis, karakter). (15—16. l.)

Petz Gedeon¹ e kérdésben az »amennyiben meghonosultak« elvének nehéz alkalmazhatóságára hivatkozva, helyesebbnek tartja, ha e részben inkább többet, mint kevesebbet ad a szólar.

Zolnai e kérdést »kényes«-nek és »veszedelmes«-nek mondja. Alapos vizsgálat alá veszi e pontban a külföldi szótárirók eljárását, s a dolgot részletesen megvitatva határozottan a Teleki korlátozó elve mellett foglal állást, s egyuttal pontos határvonalat húz a *meghonosodott és meg nem honosodott idegen* szók közt. (Zolnai: I. m. 16—22. l.)

A „tudományos és kézművekbeli mesterszavak“-ra nézve Teleki nem fogadja el D'Alembert és a Crusca mérséklő elvét. Inkább Leibnitz felfogását fogadja el s a »kevésbé esméretes mesterszavak közül is az eredetieket, vagy az olyan költsönözötteket, melyek nyelvünk hangejtése szerént elváltoztattak« a szótár nagyobb megterhelése nélkül bátran fölvehetőeknek tartja. Egyfelől azért, mert »különös« mesterszótárak megjelenését egyhamar nem várhatjuk, másfelől pedig, mert úgy sincsenek nagy számmal az ily mesterszavak. (I. m. 17. l.) Zolnai e pontban »a lehető legteljesebb mértékben« való kiaknázást tartja szükségesnek, hivatkozva Teleki fölfogására s tekintettel ez anyagnak nagy fontosságára. (Zolnai: I. m. 11—13. l.)

A tulajdonnevek fölvétele nem szükséges. A tulajdon vezetéknevek, amennyiben említésre méltók a »históriai szótároknak tárgyai.« A tulajdon keresztnévek fölvétele azonban egy toldalékban kívánatos volna, már t. i. »a' mennyibe eredeti magyarok« (Gejza, Béla), vagy »magyar formába öntettek« (György, László), vagy »közönségesen használtatnak«, »egygy különös toldalékban« »a legnevezetesebb kitsinyítéseket is említvén.« Egy másik toldalékban a hazai helynevek s az oly külföldi helynevek gyűjteményét is kívánatosnak tartja, »mellyeknek nyelvünkben különös, eredeti nevék vagyon.« (Teleki: I. m. 17—18. l.)

A tulajdonneveket Zolnai is általában kizárandóknak tartja, kivéve »a világos fogalomszókból alkottakat« és a keresztnéveket. (Zolnai: I. m. 23—24. l.)

Az *új szók* közül felveendőek azok, melyeket »klaszszisos« íróink használtak, vagy a »tudósok« szükségeseeknek tartottak, természetesen továbbbi terjesztésüknek ajánlásával, vagy kárhóztatásával. A többi új szók közül pedig csak azok, melyek helyesen vannak alkotva, vagy valóságos szükségét pótolnak. (I. m. 19. l.)

Az elavult és tájszók fölveteléről a következőképp vélekedik. Vegyük föl azokat, amelyeket jeles íróink használtak és terjesztettek, amelyek nyelvünk »*belső történeteire*« nézve nevezetesek és egygyik vagy másik *keletibe lévő szó alkotásának* megértésére nézve figyelmet érdemlenek vagy *nyelvünk természetének* kifejezésére szolgálhatnak.« (20. l.)

¹ Szótárirás és szótáriróadalom NyK. 28: 204. l.

Teleki e sokszavú javaslata bátran egyenlőnek minősíthető a teljességnek azon elvével, melyet Zolnai mind a népnyelv, mind a régi nyelv szókincsének fölvételére alkalmaz. (Zolnai: I. m. 6—9. l.)

Teleki a szótár anyagához tartozóknak véli »a hajlítás és származtatásbéli ragasztékokat« is, a nyelv »grammatikai alkotásának megmagyarázására, a' szavak nemzésének állapos kifejtésére.« (I. m. 20. l.) Zolnai minden képző- és rag-elemet a történeti nyelvtanba utal, csupán azon képzők és ragok tárgyalását engedi meg a szótárban, amelyeknek önálló szóból való származása akár az illető nyelv történetéből, akár a rokon nyelvekből kimutatható. (Zolnai: I. m. 27. l.)

Az így összegyűjtött szóanyagot legtermészetesebb tövek szerint (a névszóknál az alanyeset, az igéknél a jelentő jelen egyes harmadik személy), s *inkább betürendben*, mint etimológiai sorrendben felszámolni. (I. m. 21, 23. l.)

Teleki ezenkívül az egész grammatikát is el akarja osztani a szótárban a fölveendő grammatikai műszók alatt. Kívánja az egyes szavak különösebb grammatikai sajátságainak meghatározását. T. i. hogy az illető szó mely beszédrész, a ragozásban van-e rendhagyósága és milyen az, minő mondattani sajátsága van (pl. *aki* személyre, *amely* dologra vonatkozik; aztán: *él* valamiből, *irtózik* valamitől). Előadás közben tekintetet kell vetni a szavak *ebbeli régiségeire* is, mindenütt példát mutatva a legcélszerűbb helyesírásra. (I. m. 23, 24, 28, 29, 30. l.)

Egyszóval Teleki egy csapásra, egy szótár szerkesztésével akarja megoldani mindazon forrongó kérdéseket, melyeknek megoldásában vajudott akkori egész nyelvtudományunk. »Egy nagy hézagot« akar betölteni ezzel a szótárral; oly hézagot, melynek betöltését »nyelvünket esmerő tudóssaink már régtől fogva óhajtván várják.« (I. m. 32. l.)

A szótári anyag feldolgozásáról, az egyes címszókön kezdődő cikkek megszerkesztéséről szintén sok helyest mond.

A címszó jelentésének meghatározására nem tartja elégségesnek a más nyelven való tolmácsolást, hivatkozván Leibnitz e mondatára: »Nun glaube ich zwar nicht, dass eine Sprache in der Welt sey, die anderer Sprachen Worte jedesmahl mit gleichem Nachdruck und auch mit einem Worte geben könne.« (33. l.) Szükségesnek tartja emellett a címszók definícióját is. De utalva Adelungra, szükségtelennek, sőt helytelennek ítéli a filozófia szoros szabásai alapján szerkesztett definíciót, szükségtelennek minden szó megmagyarázását, szem előtt tartva azt, hogy az ily szótárakban a nyelvet ismerő hazafiakhoz szólunk. Elégséges, ha az olvasót a jelentés egy »fáinabb« árnyalatára figyelmeztetjük »eggy jól etalált vonásnak kijelentése által.« (36. l.)

Egy szónak több jelentése is van, melyek bizonyos történetileg fejlődött viszonyban vannak egymással. E különböző jelentéseket a szótárírónak mind fel kell sorolnia. Ezért Petz Gedeon Paullal azt kívánja a szótárírótól, hogy a szók különböző jelentéseinek történeti fejlődését megállapítsa. A kiinduló pontot az etimológia mutatja meg s az új jelentésig átmeneti fokokra találunk. (Petz G.: Szótárírás és szótáriródom. NyK. 28: 199—216. l.)

Teleki ugyanezt mondja, még a lélektani oknyomozás kívánásában is találkozván Paullal, »Az oly szavaknál — ugymond —, mellyeknek a'

nyelvszokás *többféle értelmet* adott, mindenek felett annak valóságos és *tulajdonképen való értelmét* kell meghatározni, körülírni, melyből annak több különböző értelmeit ki lehet fejteni, az emberek által e' részben követni szokott törvényeket, elménknek az ilyenekben észrevehető munkálkodásait szorosan nyomozván. A' hol mindazáltal az *értelem változtatás* olly számos, a' nyelvünkől kiveszett gráditsonon ment keresztül, hogy azokat a legnagyobb ugrások nélkül nem pótolhatjuk ki, . . . tanátosabb a' szót különböző értelme szerint egészen különböző szavaknak tekinteni és azoknak . . . különös zikkelyeket szentelni.« (I. m. 36. l.)

Különösen éles megfigyelés kell a szinonimák jelentésének megállapítására. Az etimológia segítségével ezek jelentésárnyalatait nem igen tudjuk megállapítani, bár a nyelvszokás ez árnyalatok megjelését bizonyítja. Ezen árnyalatok megállapítása fontos kötelessége a szótárnak. Erre nézve a filozófiai definíciónál sokkal jobb szolgálatot tesznek »a' helyesen választott példák.« Kívánatos, hogy e példák a jeles írókból legyenek válogatva, mert ezáltal »nagyobb erőt«, mintegy »szentséget« nyernek. (38. l.)

»A' szók jelentésének meghatározásához tartozik annak említése is, hogy az egyes szavak különösen az *előadásnak* melyik nemében szoktak használni, a' mennyibe tudniillik a' nyelvszokás e' részben valamely bizonyos törvényt állapított volna meg.« (38. l.)

Az etimológiának a szótárban való alkalmazásáról szólva először is »a' vigyázatlan nyelvtudósokat« gúnyolja, akik »a' szó nemzésének magyarázatjában a' legnagyobb képtelenségre vetemedtek.« Hivatkozik Adelungra, ki szótárának második kiadásában az etimológiától »sok részben« elállott. Pedig az etimológiát teljesen elhagyni hiba volna. A szavak »nemzésének« vizsgálata vezet bennünket az azokkal való helyesebb élésre. E nélkül az új szavak alkotására szabályokat állítani nem lehetne.

A tévedésre vezető hiszékenység és a gyáva kételkedés közt e tekintetben nehéz a középutat eltalálni. Adelung »arany szabása« álljon tehát előttünk: »tudatlanságunknak megvallása sehol sem megengedhetőbb, sehol sem inkább kötelességünk, mint az etymológiában.«

A »tudományos szótár« képzetét fejtegetve Zolnai azt mondja, hogy »a szókincset . . . ugyanolyan tudományos, oknyomozó és történeti alapon kell a szótárban tárgyalnunk, a minővel a nyelvtan a nyelv rendszerét magyarázz.« (Zolnai: I. m. 28—29. l.)

D'Alembert-rel Teleki is azt kívánja, hogy a szótár a nyelv történetének leírása legyen, még pedig oknyomozó leírása. A szótár szerkesztőinek pedig ezt ajánlja figyelmeikbe: ne felejtkezzenek meg arról, hogy ők történetírók. (Teleki: I. m. 11—12. l.)

A szótárban megkívántató rövidegről és főbb rövidítésekről szólván a pályakérdés második részére tér át: Mi módon lehet egy tökéletes Magyar szótárt legjobban és legkönnyebben alkotni?

Látva, hogy mily különböző tárgyakat kell egy szótárba fölvenni, mily sok szempontot kell folytonosan szem előtt tartani, bárki is elismeri, hogy egy tökéletes szótár szerkesztése időt kíván. Már pedig azon szótárnak, melynek ő tervét megrajzolta »az emberek határozottsága szerint« lehető legnagyobb tökéletességgel kell bírnia, több évekre kell szólnia »és

a' maradék által netalámtán kidolgozható még *tökéletesebb szótárra* nézve *talpkövíül* kell szolgálni.« (51. l.)

A szótár szerkesztőinek ki kell aknázniok mindazokat a szótári munkákat, melyeket nálunk eddig írtak. Ha nyomtatásban nem jelentek meg, hanem csak kéziratban lappanganak, szorgalmasan felkutatva szintén fel kell használnunk. Mint hasznos forrásműveket, ki kell aknáznunk jeles íróinkon kívül legjobb grammatikusainkat is. Össze kell gyűjteni nyelvünkől a rokonnyelvekkel közös szavakat s az idegen nyelvekből kölcsönzötteket is.

A szótár tökéletességét, de a készítés gyorsaságát is nagyban előmozdítaná, ha a munkában részt venne az egész nemzet tudományos ereje, sőt részt venne abban minden élő hazánkfia. Hisz a szótárban számos oly dolgok fordulnak elő, melyek különösebb képzettséget nem kívánnak. Ilyenek: »a' különböző vidéki szók és szállások közlése, a' közmondások, példabeszédek felkeresése, a' különböző kézművekben előforduló mester-szavak és kifejezések öszszeszedgetése.« (59. l.) S így az az egész nemzet műve lévén, hozzá »minden hazafi nagyobb bizodalommal fog kétségeiben járulni.« (62. l.)

Az a központ, melynek az így öszszegyűlt anyaghalmazt rendeznie kell, a szótár szerkesztőiben van meg. Nekik kell végezniök a munkafelosztást a dolgozó tagok között. A beküldött anyagot nekik kell elrendezniök, megbírálalniok, a hézagokat kipótolniok, s a szükségtelet elhagyniok, szóval „a' különböző kezek által alkotott matériálékból egy *egész egymásba folyó épületet* készíteni, melly tsak *tökéletessége* által árúlja el azt, hogy rajta *olly sokan* dolgoztak, hogy *az egész nemzet fáradozásainak gyümöltse*. (64. l.) Hogy az egész szótáron egszes elv vonuljon végig, szükséges, hogy a szerkesztők száma kettőnél, vagy legfőlebb háromnál több ne legyen. A szótár végső tökéletességének megadása céljából szükség volna egy felügyelő bizottságra is, mely a szerkesztőket igazgassa, lelkesítse. (62—67. l.)

Ez az a kép, melyet Teleki egy tökéletes magyar szótár tervéül megrajzolt. Ez a rajz készítőjének csak dicsőségét emeli az új Nagy Szótár tervrajzolójának megvilágításában, ki a legújabb szótáriróadalom tanulságait elvonva, a magyar nyelvstudomány mai színvonaláról tekintve is reá vissza, igen sok hasznavehető vonást talál abban. Ha van is benne néhány ma már szükségtelen, vagy inkább tárgytalanná lett kívánalom, az csak azt bizonyítja, amit Teleki nem fejezett ugyan ki, de a kívánalmak kijelentésével csak megerősített: hogy az ily művek nem csak nemzetek, hanem korok szerint is különbözök.

A szerkesztés módszeről szóló tanulságos nézetei, az a kívánalma, hogy a szótáriró pragmatikus történetíró is legyen egyuttal, ki a változások okait is fürkészsze, mind-mind arra indít bennünket, hogy megirigyeljük a történettudománytól ezt a tiszteletreméltó tudóst, hogy fölszítsuk mint nyelvésznek már-már elhamvalhodó emlékéét, kinek egész életében legfőbb élvezete volt az igazság kutatásával járó folytonos munka.

(Vége.)

CSÚRI BÁLINT.

ISMERTETÉS.

A nagykanizsai nyelvjárás.

Irta Szabó Lajos. Budapest, 1907. Athenaeum. (Nyelvészeti Füzetek 48. sz.)

Szabó munkája Nagykanizsa városának népnyelvével foglalkozik. A nagykanizsai nyelvjárás — hogy szerzőnk szavaival éljek — »vegyes képet mutat«. Ennek oka a földrajzi fekvésen kívül a történeti fejlődés: a német, török, horvát nyelvű katonák és iparosok megtelepedése. Ez a keverék nyelvjárás a szomszédos göcseji és felsődrávai tájnyelv hatása következtében többnyire őző. Kedveli a zárt és rövid magánhangzókat; ez utóbbiak gyakran megmaradnak *l*, *r* után is. Általános benne a mássalhangzók asszimiláló hatása, a hosszú illetőleg kettős mássalhangzók sűrű használata a szó végén és közepén. Jellemző még a Jesúsítás, meg az, hogy néhány határozórag nem illeszkedik. Az *ly*, mint a dunántúli nyelvjárásokban általában, ismeretlen.

A szerző érdeméül említhetjük meg, hogy dolgozatában érvényesíteni igyekszik nyelvtörténeti ismereteit, s mind a hangtanban, mind munkája egyéb részeiben gyakran rámutat arra, hogy mimódon őrizte meg a nyelvjárás a régi nyelv egyik-másik sajátosságát. Nagyon helyesen nem lát hangváltozást a köznyelvi alakkal szemben ott, ahol a régibb hangállapot megőrzéséről lehet csak szó. Munkájának legterjedelmesebb fejezete a *mondattani rész*. Újabb nyelvjárastanulmányaink egyre nagyobb gondot fordítanak a mondattani sajátosságok tüzetes feldolgozására, mintha helyre akarnák pótolni azt a mulasztást, melyet a régibb tanulmányokban észlelhetünk e téren. A buzgalom miatt néha-néha egy kis túlzásba esnek. Ebben a füzetben pl. aprólékos részletességgel feldolgozta szerzőnk a gyűjtött anyagot mondattani szempontból, de a hangtanban vagy szótanban hiába keresünk sok olyan szót, melyet részint a mondattanból, másrészt a szójegyzékből böngészgettünk ki csak úgy öregéből-nagyjából, pedig megérdemelnék a főlemlítést, pl. *összűtt* (össze × együtt), *filicám*, *csokréta*, *csikorétt*, *szèn* (hiszen), *halom* (hanem), *fiskárus*, *szünteg*, *üffjur*, *topánko*, *nyõn*, *pekulál*, *ófrál*, *paszatos* (piszkos × maszatos), *rebellucio* (rebellis × revolucio), *lõndér*, *Bergel*, stb. A mássalhangzók disszimilációjáról szó sincs az egész munkában, pedig a két utóbbi szó épen jó példa reá. Általában a hangtani rész ellen van legtöbb kifogásunk. A 15. l.-on azt olvassuk, hogy egy magánhangzó közbeszúrásával bővült az idegenből átvett szavak nagy része, s ezt az állítást nyomon követi 9 példa. Ha azonban figyelemmel olvassuk a munkát tovább, hamar tapasztaljuk, hogy kissé elhamarkodott ez az ítélet, mert nyelvjárásunk, mint afféle idegennel kevert nyelvjárás, bizony jól eltűri a szóeleji mássalhangzótorlódást. Hadd bizonyítsák ezt a következő szavak: *proder*, *gréta*, *trágédli*, *stellázi*, *stánëcli*, *prézli*, *glázli*, *smarni*, *krumpli*, *prosenció*, *gráblál*, *planéta*, *fresza*, *stokkház*, *strikhezés*, *trátán*, *prányás*, *bránna*, *truccol*, *frustukkol*, *tróbál*, *Králi*, *Fránci*, *Trézi*, *Plóni* stb., stb. — A Hangrendi illeszkedés c. szakaszban összetéveszti szerzőnk az előreható illeszkedést a hátrahatóval. Szerinte a *vónák*, *járnák*, alakokban az asszimiláció hátraható, ezeken pedig: *sohá*, *oskola*, *suhun* előreható. A *kanál*, *szõkcsõ*, *háksõ* szavakban hangátvetést lát a

szerező. Lehet azonban, hogy ez nem mind az ő hibája, hanem a sajtóé, mert a 25. l-on *szöcskő*-t, a 30-on *háskó*-t olvasunk. A *szolánna* a 9. l-on o : a hangváltozás, a 17-en hangátvetés. A *darázs* szó tévedésből kerülhetett a zs : s hangváltozáshoz, mert tulajdonképen *darás*-nak hangzik (vö. 18. l.) és a s : zs rovatban van helye a *parás*, *sórról* (zsúrol) társaságában. A 16. l-on a *tőfa* (tölgyta) két szakaszban is szerepel; a másodikban semmi keresni valója sincs. Néhány apró következetlenség és sajtóhiba még akad ugyan, de fölöslegesnek tartjuk gombostűre szúrni valamennyit.

Az Alaktan c. fejezetben kimerítően tárgyalja szerzőnk a képzést és ragozást. Érdekes az igeragozásban, hogy az ikes igéket az iktelenektől határozottan megkülönbözteti a nagykanizsai népnyelv. Ámde számos adat arra mutat, hogy az eliktelenedés lassacsckán itt is bekövetkezik. Legbővebb része Szabó munkájának a Mondattan. Simonyi, Molecz művei, Kertész dolgozata (Analogia a mondatszerk.) és néhány derekasabb nyelvjárás-tanulmányunk törte úton tárgyalja a nyelvjárás mondattani érdekességeit. Bő gyűjtést dolgoz fel, helyenként gyenge fogalmazással. Az anyag azonban, amit elének tár, érdekes és értékes.

(Szigetvár.)

CSEFKÓ GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Az Olcsó Könyvtár jelességeiből. *Ij-sebességgel.* Bármilyen ügyesek voltak őseink a nyílazásban, a mai nemzedék, úgy látszik mégis jobban tud vele bakot löni. Az Olcsó Könyvtár 1479/80. füzetében Stifter Adalbert „Kondor” című novelláját, fordította valami B. K., aki nem igen lehet tisztában vele, mi volt az *ijj* és mi volt a *nyil*, mert ezt a furcsa mondást kockáztatja meg: »... a golyó óriás néhány másodpercig ingadozva, aztán gyorsan felszállva, felemelte a kis hajót az anyaföldről, minden pillanatban fokozódó gyorsasággal, *ijj se b e s s é g g e l*, tört fölfelé.« Eszembe jut egy újságíró, aki azt írta meg, hogy a hős kothurnusának ráncaiba burkolózott, már tudniillik a burnust értette. Eleget is boszantották érte.¹

Vagyon. Stifter Adalbertnek úgy látszik, nem sok szerencséje volt az Olcsó Könyvtárban való megjelenhetésével. Pedig olyan szeretettel ír rólunk, magyarokról a *Brigitta* című elbeszélésében, hogy az O. K. szerkesztősége is, úgy látszik ezért sietett megjelentetni már a 28. füzetében a magyar fordítását. Azonban, ha a német szerző megengedhette magának azt a furcsaságot, hogy a magyar földbirtokost bő gatyában állítja az olvasó elé, kinek a kedviért ő, mint vendége is, bő gatyában jár, magyar fordítótól még furcsább, amikor olyan kifejezéssel dupláz rá, melyet csak akkor értünk meg, ha visszafordítjuk németre. Ugyanis a 15. lapon ezt kérdi a lóra ülő utas a kísérő csikóstól: »Kié ama *vagyon*, melyet elhagytunk?« Az olvasó persze eltűnődik magában, hogy az a fiatal csikós legény de jól tudhatott németül, hogy ha erre a németes magyarságú kérdésre azt tudta felelni: »Maroshelyinéé.« Mert hát az a kérdezett *v a g y o n* földbirtok volt. [Gut, Besitz.]

¹ Viszont néhány frónk (Földi, Kemény, Jókai) a *tegezt* tévesztették össze az *ijjal*, 1. Nyr. 25 : 134, 320. — *A szerk.*

Barna ló. A Sevillai borbélyban egészen helyén van az a mulatságos fordítás, hogy Bartholó doktort a beszállásolást kereső katona csúfságból Barnaló-nak szólítja, de már Stifter Brigittájának fordítója furcsa magyarsággal írja, hogy: »jó lesz a két barnát a legelőről elhozni.« Magyar ember ezt úgy érti, hogy a két barna kis lányt, ellenben a barna ló csak pej, vagy pejko. Talán, ha a szerző történetesen sárga lovat említett volna, a fordításba róka került volna, mert a német *Fuchs*-nak mondja a sárga csikót.

CSAPODI ISTVÁN.

Olvasás közben. Követem Egri Anna és Hajtai Ilona jó példáját s én is közlök egynémely érdekes kifejezést az olvastam könyvekből és lapokból, talán hasznát vehetik nyelvünk búvárai és kincstartói.¹ Ezúttal Kemény Zsigmondnak A rajongók c. regényéből közlök némi bön-gészetet.² — »A lekapott süvegek daru- és *kerecsentollai*« (1: 25). [Sólyom-faj; a szó gyakran előfordul 17. századi epikusainknál. *A szerk.*] — *Fal-rejték* (e. h. rejték, uo. 35, 36.) [Ez a *rejték* szónak eredetibb alakja, a régi nyelvben is előfordul, l. NySz., Dugonicsnál is, Erdélyben ma is.] — *Rész-vékény* arccal (uo. 70 és többször is.) [Nyelvújítási szó, talán éppen Kemény alkotása; a NyUSz. csak 1890-i szótárból idézi.] — Talán csak *kigyőzőm* béketűrőssel (92.) [A MTárszótár ezt az összetételt Kalotaszegből közli.] — *Felvergődött* férfiú (94) v. egyszerűen *fölvergődött* (188), így nevezi Kemény a parvenu-t. — A hetykébbek is sokat *hülepedtek*, mihelyt észrevehék, hogy akit meg akarnak támadni, testőrtiszt (108). [NySz., MTsz.] — Guggoljatok csendesesen, mint a haris a fűben (116; vö. hallgat, mint a dinnye a fűben stb.) — Szomorúság *fellegett* egész kifejezésén (140). — Vehetsz haszon-bérbe korcsmát, bortizedet vagy néhány hold *tanarokat* (így, 150). [Helye-sen: *tanárokat*; *tanárok* a Székelyföldön többi közt a. m. »a falu mellett fekvő bekerített darab föld, kaszáló stb.«] — Mégsem *vívhatta le* azon gyanuját. . (207). Egy *levíthatatlan* indulat (uo.; e h. leküzd, leküzdhetet-len). [A *leví* ige csak a NySz.-ban fordul elő.] — »Oly ingerlő játéknak tartja, mint a lovag a *turnát* s lovagtársának egy lándzslökés által a nye-regből kiemelését« (213; tehát olyan értelemben használja, mint Arany J. a Toldi Szerelmében). [Ez az adat érdekesen egészíti ki a *torna* szónak a Nyr. 33: 371. lapján vázolt történetét.] — »Ordít a nép! marakodik a *harz-solt* pénzen« (221; mit tesz ez?) [Talán sajtóhiba *harácsolt* helyett, de az se lehetetlen, hogy azonos a székely *harizsál* és *varizsál* igével, mely kotorgálást, hárogtatást jelent.] — *Mit volt tenni!* (237, a rendes *mit volt mit tenni* helyett). [A Nyr. 34: 91 a rövidebbik szerkezetet mint Arany János stílusbeli sajátosságát említettük, de nemcsak Aranynál és Keménynél fordul elő, hanem Kisfaludy Károlynál is: Mit volt tenni kettő ellen, Vig besz. 16, Olcsó Ktár; s egy veszprémi mesében: Mit vót tenni a medve bácsi-nak, ément a malomba, Nyr. 6: 521.]³ — »Nincs-e közel fogadó?« »*Kuja-komnyi* sincs« (238, a. m. öklömnyi, mert kujaknak mondja a székely em-

¹ Szívesen közöljük — válogatva, s itt-ott megjegyzéseinkkel kísérve. — *A szerk.*

² Először 1858-ban jelent meg. Én a Frankln-féle M. Regényírók kiadásából idézem.

³ Ismét más változat, Benedek Elek-nél: »*Mit volt, mit nem tenni*, lopva visszakul-logtak . . » (Hazánk tört. 213). — *A szerk.*

ber az öklöt). — Deborah büszke, ha az urak *oltároznak* körülötte (247). — Míg Dajka [a püspök] *templomozni* fog, néhány főúr a palotában értekezletre gyűl össze (1: 8). [Ugyaninnen idézi a szót Ballagi, A m. nyelv teljes szótára, CzF. szótárában sem ez, sem az *oltároz* ige nem fordul elő.] — Egy *tücskös* vén nő és egy . . szeszélyes fiatal hölgy (277, nyilván a m. bogaras). [Egy szótár sem ismeri.] — Szabad szolgálnom meleg *herkentyűvel*? Most vették ki a tepsiből (2:10) [MTsz.] — Erős és vakmerő férfiú levén, a rablás hírére minden *menevéd* nélkül a basánál termett (2:102; a. m. menedéklevél, hitlevél; szótárainkban nincs meg). [A Nyr.-ben 25: 80 már Zolnai idézte ugyanezt a mondatot. L. még e szóról Nyr. 14: 181.] — *Harmadidén* (a. m. harmadéve, 2: 107). — *Őszintelen* eljárás (2: 119; különös tagadó képzés az *őszinte* melléknévből). — Klára a mi nagyasszonyunk *becéje* (2: 125; becézettje, kegyeltje). — A meggyült pajtába rohant, mikor már a *boronák* töredezni kezdettek (2: 147; nem a közönséges *borona* szó, hanem székely tájszó, a. m. gerenda). — Nem tudnál-e *hozzá vetni*, vajjon mennyi pénz szükséges rá . . ? (2: 188; vö. *hozzávetés, hozzávetőleg*). — A kis kert sövénye mögött néhány *császnára* és ibolyára talált (2: 223; valami virág neve). [Kazinczy erőszakos alkotása, a. m. *császár-korona*, Munkái 3: 36.] — Ily elmékedések között *bökkent* arra a gondolatra (2: 240). [Vö. *bökkendő* és *bötönik, bötönét* MTsz.] — Homlokán szép darab *holttetem* van (2: 241). [»A testnek vmely részén támadt érzéketlen kinövés« MTsz. »Az ember keze csuklóján támadó íntágulást, az *überbein*-t nevezik *holttetemnek*.« Csapodi, Nyr. 27: 86.] — *Villongós* idők (2: 249; háborus idők.) — *Hivékény* tömeg (2: 277; szabályosabb képzés, mint a *hiszékény*, vö. *tevékeny* a *tesz* igéből.) [*Hivékény* már Geleji Katona Istvánnál is előfordul.] — Érdemmel és *fondorsággal* szerzett tekintély (2: 291.) [A régi *fondor* melléknévből, l. NySz.] — Kineveti ábrándozását, *hicogva* megy . . egy úrfibábhöz nőül (2: 292). [Mít jelent? semmiféle szótárban nem találjuk.] — Egy a fejedelemasszonyénál vmivel *törpébb* ülés várt számára (2: 327.) [*Törpe* Erdélyben a. m. alacsony.] — De csak oly föltétel alatt, kiáltá *puzduri* hévvel György úrri . . (2: 330). [*Puzduri, buzduri* székely tájszó, a. m. hirtelen haragú, fölfortyanó, Zala megyében *puzdorás*, MTsz.]

ÖREG TANITÓ.

Lapszemle. »Amennyiben Károlyi Mihály gróf hajlandó lesz elvállalni a jelöltséget, egyhangú választásra van kilátás, amennyiben jelöléséhez Zselénszki R. gróf és pártja is csatlakoznék« (B. H. 1909. II. 20. 18). Fura egy mondatszerkezet! Az első helyre *ha*, a második helyre *mert* kellene. Ez a bosszantó *amennyiben* a mesterkelt és idegenszerű hivatalos írásmódból ment át a hírlapírók és félműveltek nyelvébe. Legcélszerűbb e kötőszóval csakis akkor élni, ha a főmondatban kitesszük vagy kitehetjük a megfelelő *annyiban* mutató szót, pl. »Megengedi azt a király [annyiban], amennyiben a törvénnyel nem ellenkezik« (mint Gyarmathi írja az ő Nyelvmesterében 1: 294, l. Magyar Kötőszók 3: 223). — »Középponti *fertőztelenítő* intézet« (cikk címe B. H. 1909. II. 21. 9, s aztán az egész cikken végig folyvást: *fertőztelenít, fertőztelenítés* stb.). Itt a rendes és szabályos *fertőtlenít* össze van zavarva a *fertőztet* igével; mintha *sótalanít* helyett azt mondanám *sóztalanít, vagy helytelenít* h. *helyestelenít* (× *helyesel*), *kártalanít* h. *károstalanít*

(X *károsít*). — »A vizsgáló bíró házkutatást is tartott a szerkesztőségben, amikor kitudódott, hogy kik a cikkek szerzői.« (M. Nemzet. Hogyhogy? amikor már kitudódott, hogy kik a szerzők, akkor már nem volt szükség házkutatásra. Hisz ez éppen arra kellett, hogy kiderítsék a szerzőket. A M. Nemzet azt akarta írni: a bíró házkutatást tartott *és akkor* kitudódott, hogy kik a szerzők.) — »Istenem csak *le ne késsem a vonatot!*« (M. Á.) — »Társulatunkban csak a zajteltő tudományos események tárgyalása »csinál telt házat, *ellenére annak, hogy* budapesti tagtársaink száma megüti a kétezeret« (Term. Közlöny 39:153) vagyis *dacára annak!* Helyesebben: *ámbár v. noha v. jóllehet v. pedig* bp. tagt. száma megüti a kétezeret. — »A részletes indokolás számos olyan adatot tartalmaz, amely a még mindig folyó nyomozatnál *elsőranguan* jelentős« (Bp. Napló). Eszerint ezentúl ahelyett hogy *nagyon szép*, azt fogjuk mondani: ez a leány *elsőranguan szép*, vagy: a Lomnici csúcs *elsőranguan magas* stb. — Az az iskolai szervezet egyszerűen *át lett ide ültetve* [így] hozzánk (Hock J. 1908. XII. 5-i beszédében). Akik az iskolában mint példaképek *lettek élénk állítva* [így], az életben elzülленnek (uo.; az *így*-eket a Tanár. Közlöny szerk. iktatta bele XII. 13). — A Libreria felét *le kell hordatni* s újra építtetni (M. Nemzet; talán *lebontatni*; egészen más dolog, ha vkit *lehordunk*). — Az órák *felemelése* szükséges, mert a mai 2—3 óra mellett az eredmény nagyon silány (uo.; helyesen: az óráknak *szaporítása*). — »Az *elmaradt nemzetközi nagygyűlés* nem volt befolyással a művelt nemzetek fiaira« (Magyarország; elmaradt nagygyűlésnek nem is lehet hatása, de *egy nagygyűlés elmaradásának* igenis lehetne hatása, s ezt akarta kifejezni az író). — »Castelet márki tiltakozott a *st. vincent de pauli apácák* iskolájának bezárása ellen« (Esti U.; azt kellett volna írni: a paulai szent Vince apácái). — [Az] »elnök [a] felolvasónak szép és tartalmas előadásáért, *mely* nemcsak a szoros értelemben vett szakembert, hanem mindenkit, *aki* a középiskola tantárgyai iránt *figyelemmel viseltek, érdekelt, köszönetet mond*« (Tanár. Közl. 41:515). Igazán mintaszerű német mondatszerkesztés, sokkal találóbb példa, mint amik a Helyes Magyarság 52. lapján vannak idézve.

ANTIBARBARUS.

Búsbeteg. A 19. század első felében a melancholikust *mélának* és *búskomornak* mondta irodalmi nyelvünk, a második felében *búskomornak* és *mélabúsnak*. Ezek helyett mostanában egy szép székely kifejezést olvastam Benedek Elek tárcacikkében: A kerekfejű magyarok (Néptanítók Lapja 1909. 49. sz.): »Magamról mit mondjak? A barátaim szerint nagyokat hallgatok s mennél jobban megtelik a szívem gyönyörűséggel, annál nagyobbakat. Ennek különben szomorú magyarázata van. Már deresedett a fejem, mikor édesanyám megfejtette csendes mélázásom okát. Hirtelen-halállal meghalt fiát siratta, mikor engem táplált. *Búsbetegje* lett fia halálának s én búsbeteg anyának tejét szoptam . . .«

SZILÁGYI ÁDÁM.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A hangtörvény maga nem elég. Pedig a szófejtésnek egyéb kelékeiről sokszor a legjobb szófejtők is megfelelnek. Erről Schuchardt is sokszor panaszkodik, így pl. Zeitschr. tür Rom. Phil. 30: 207, hol azt mondja: »Szófejtő kutatásokban nemcsak a »hangtörvényeket« kell tekinteni, hanem a szókeveredés lehetőségeit is. Ezt a tényezőt hatásköre terjedelmére nézve kicsinyelni szokták, alkalmasint azért, mert mintaszerű szókul, amelyek a »hangtörvények« széles országútján haladnak, az összehasonlító kutatásokban folyton-folyvást az olyan fogalmak kifejezései szerepelnek, amelyek csekély változattal közkinccsei a nyelveknek.« Elméletben ugyan elismerjük mint ható tényezőt »a szókeveredés (szövegyítés, kombináló szóalkotás, kontamináció)« jelenségét (l. Gombocz Z. Wundt ismertetésében NyF. 7: 20), mely voltaképp »a hangok képzettársulási távolba hatásának«, szorosabban »a fogalmi hasonulásnak« egy fajtája (l. uo. 23–4). De a gyakorlatban sokszor megfelelkezünk róla, ahol igen jó hasznát lehetne venni, sőt ahol nála nélkül nem is boldogulhatunk. Ezúttal csak egy tanulságos példát akarok erre idézni. Gombocz Zoltán Régi török jövevény-szavaink tárgyalásában kétesnek tartja a mi *sarló* szavunknak a szintén *sarlót* jelentő csuvas *šurla*, *šorla* szóval való egyezését, még pedig — némi egyéb kétségen kívül — főleg azért, mert »a szóvégi *ó* így magyarázatlan marad.« A szóvégi *ó* *ő* ugyanis rendszeren csak *-ay*, *oy*-féle török szóvégnék felel meg (pl. *tarló* < csag. *tarlay*, kazáni tatár *tarlau*, kún *tarlov*), holott a csuvas *šorla* csak az eszköznévképző *-la* elemet foglalja magában, tehát magyar megfelelőjének *sarla*-nak kellene lenni. Ámde ha valahol, itt gondolhatunk a fogalmi hasonulásra: a *sarló* fogalma és hangzása olyan erősen asszociálódott a *tarló*éval, hogy szóvégi magánhangzója is a *tarló*éhoz hasonult. Így az *a*-t helyettesítő *ó* semmiképp se marad magyarázatlan.

Ez alkalommal még egy mulasztást említek. Gombocz Z. a *kantár* szó tárgyalásában fölhozza a Besztercei szójegyzék »ant[il]ena: *kantrengu*« (vagy inkább *kentreng*)¹ adatát s csak annyit jegyez meg, hogy Finály a *farmatring* eltorzításának tartja. Ámde meg kell nézni a sokkal jobb szövegű Schlägli szójegyzék megfelelő helyét, ott meg van különböztetve e két név: „antrena: *kentreg*; post[il]ena: *mentreng*.“ Ez utóbbi nyilván a *far-matring* utótagja (vö. a *farmentring*, *farmetreng*-féle alakváltozatokat a NySz-ban és OklSz-ban!), az előbbit pedig még jobban igazolja a schlägli Hortularium, mert ott azt találjuk: „antela: *kentereng*; postela: *mentereng*.“ Ez kemény dió, de minden esetre számba kellett volna venni a *kantár* eredetének magyarázatában. (A két szó, legalább a vége, inkább németesen hangzik, mint törökösen. — Az újabb mélyhangú *matring* úgy látszik csak az összetett *farmetring*–*farmatring*-beli illeszkedés által jött létre, tehát a mai egyszerű *matring* alak megint az összetett szóhoz való „fogalmi hasonulás“ eredménye.)

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Ha a hasonmást nézzük, kételkednünk kell Finály olvasásában. Már Tagányi K. Századok 27: 325 és Sági István NyK. 37: 115 figyelmeztet, hogy inkább *kantreng* van ott. De *kentreng*nek is olvashatjuk, csak a *g* van egy kissé elcifrázva vagy elhibázva, mintha előbb *eg*-et akart volna írni a másoló. Tagányi a NySz-ban is előforduló *kantáragy* szót látja benne.

Visszaperdül, mint a gyűrű. Ennek a hasonlatnak magyarázatáról szólva Lehr Albert a Magyar Nyelv februári füzetében visszatér arra az 1907-iki Nyelvtörvényben megjelent kis cikkre, melyben a fenti hasonlat forrásául az ugyanott leírt gyermekjátékot igyekeztem kimutatni. Lehr Albert azt a magyarázatot nem fogadja el, mert szerinte „messze keressük, amit közel találunk“ és cikkében egyszersmind olyan kérdéseket és megjegyzéseket tesz, amelyekre, úgy gondolom, válaszolnom kell. Ezt az alkalmat egyúttal arra is felhasználom, hogy Lehrnek magyarázatára és cikkemre vonatkozó megjegyzéseire megtegyem észrevételeimet.

Ami Lehr Albertnek azt a megjegyzését illeti, hogy nehezen hiszi, hogy Riedl Frigyes „a kifejezés eredetét kétségesnek“ mondta, arra az a válaszom, hogy most, körülbelül két év múltán is *úgy emlékszem*, hogy Riedl Frigyes a kifejezésnek eredetét kétségesnek mondta egyik előadásában.¹ Ő is felemlítette azt a magyarázatot, melyet Lehr egyedül helyesnek tart, de nem állította olyannak, amely mellett más magyarázat fölösleges, vagy nem is lehetséges, és ez készített arra, hogy a hasonlat eredetéről való véleményemet közzétegyem.

Más magyarázatát a hasonlatnak Balassa Józseftől hallottam, aki lehetségesnek tartja, hogy Arany hasonlatának forrása a nagy farkarikat hajtó gyermekek játéka. Ez a magyarázat már közelebb jár az enyémhez. Ha t. i. a karikat kezünkbe vesszük, megforgatjuk és forgása közben a földre ejtjük, akkor eleinte előre szalad, aztán visszafordul, éppen úgy, mint a biliárd játékban az úgynevezett rekuzék.

Hogy mit akarok avval mondani, hogy ezek a magyarázatok „nem elég szemléltetőek“? Azt, hogy sem az egyik, sem a másik nem teszi a „csikasz vad“-nak visszaperdülését, hogy úgy fejezzem ki magamat, szemmel láthatóvá, legalább is nem annyira, mint a két gyerek rézkarikája. Sem az egyik, sem a másik nem érzékelteti az ijedt vadnak hirtelen visszafordulását.

Ebben a hitemben Lehr Albertnek cáfoló megjegyzései sem ingattak meg. Vegyük őket egyenként.

Lehr Albertnek első ellenvetésével szemben azt tartom, hogy „az erdőben fölvert s kitörő, de a vadászok láttára visszaperdülő vad futása *éppen olyan*, mint a leírt játék karikájáé.“ Mind a farkasnak, mind a rézkarikának visszaperdülését a gyorsaság, a pillanatnyiség jellemzi s ezt Lehr gyűrűjének visszakanyarodásáról éppen nem lehet elmondani. Ami pedig azt illeti, hogy a gyerek rézkarikája „*előbb pereg vissza, csak úgy előre*“, azt hiszem, itt nem a *peregés*, hanem a *visszaperdülés* a fontos, tehát az, hogy a rézkarika pillanat alatt az ellenkező irányba fordul. De egyébként is eleinte éppen mint a farkas a vadászok felé, a gyerek felé halad, aztán pedig, éppen mint a farkas a vadászoktól, *eliramlik a gyerektől*. Ennek éppen ellenkezője történik a guruló gyűrűvel, amely eleinte eltávolodik az embertől s csak azután kanyarodik vissza, hogy egyúttal be is fejezze lassú cammogását.

A második ellenvetést szintén nem tartom elfogadhatónak. A réz-

¹ Riedl F. úr értesítése szerint a cikkíró emlékezete e tekintetben tévedett; előadásai-ban csakis Lehr magyarázatát említette s a kifejezés értelmét nem mondta kétesnek. *A szerk.*

karika ellen t. i. az is kifogása Lehrnek, hogy „folyvást pereg”. Hát egyrészt igaz, hogy „perelve halad”, de a rézkarika nem a farkasnak futását akarja elsősorban szemléltetni, valamint nyilván Arany sem a farkas menekülését akarta elsősorban festeni a hasonlattal, hanem a hirtelen meghökkenését és visszafordulását, de másrészt az is igaz, hogy a perelve haladó rézkarika nem áll meg, nem rogy olyan tehetetlenül a földre, mint a lassan guruló, majd visszakanyarodó gyűrű. Ezt a felfogást nem hogy meggyengítené, de még inkább megerősíti a TSz-ének Lehr Alberttől idézett helye. Az az őz sem áll meg, hanem gurulva halad, vagyis folyvást gurul.

A harmadik ellenvetést azért nem tartom elfogadhatónak, mert tegyük fel, hogy a tőlem leírt játék nem „általánosan ismert”, tehát Lehr szerint nem volna elegendő pusztán a hasonlónak felemlítése, de a jelen esetben nagy súllyal esik a latba az, hogy itt balladai kifejezéssel van dolgunk s a ballada cselekvényének gyorsasága nem engedi meg, hogy a költő a hasonlatok részletezésével, hosszas leírásával bibelődjön. Pedig ilyen esetek, mint Lehr idézetei is igazolják, csak tiszta epikai költeményekben fordulnak elő.

Én ugyan nem merek rá mérget venni, hogy csak az én magyarázatom helyes, de engedjen meg Lehr Albert, hogy az övénel mégis valószínűbbnek találok, valamint azt is higgye el, hogy a gyermekjátékot mindennemű „erős képződzés” nélkül „váltam ki” gyerekkori emlékeim közül. S itt újfent megemlítem, hogy azt is igen fontosnak tartom, ismerik-e Szalontán a rézkarikával mulató gyerekek játékát, vagy sem.

(Eperjes.)

SAGULY JÓZSEF.

A fenével etetni. A Simonyi-Balassa-féle szótár ezt a német szólást *jemanden zum Teufel schicken* így fordítja magyarra: *pokolba küld, a fenével etet vkit.* Lehr Albert erre azt jegyzi meg: „nono!” (a BSzemplében közölt bírálatában 106:97.) Ezt a szükszavú orákulumot többféle is lehetne ugyan magyarázni, de alig tévedünk, ha arra magyarázzuk, hogy Lehr ezt az erős kifejezést a szerzők csinálmányának tartotta s nem tudta, hogy tősgyökeres szólásmód! Pedig már nyelvészeti irodalmunkban is többször foglalkoztak vele. CzF. szótára az *etet* címszó alatt említi és magyarázza: „Fenével etetni, azaz haragjában azt kívánni, hogy a fene egye meg.” Továbbá uo.: „Etetés. Cselekvés, midőn vkit v. vmit etetünk. Utasok, szegények etetése . . . Fenével etetés.” Antibarbarus Nyr. 19:372 a műveltető igék mondatbeli szerkesztéséről szólóban beszél, hogy „emlékszik gyermekkorából egy párbeszédre, melyben az egyik fiú azt kívánta a másiknak, hogy egye meg a fene, s a sértett fél ekkor így felelt: Megállj, megmondom apádnak, hogy a fenével etettél [engem].” Uo. 20:350—1 Barbaricus Róbert foglalkozik e kifejezésben a műveltető ige jelentésével s mint értelmileg hasonlókat idézi a köv. népies kifejezéseket: *Mennyhővel üttet pipát, taplót agyon* (Tompá: Pipás kántor). [Mostohán emlegette kendet] ugyan csak *bujtatta* ám kendetbe az *ördögöt* (Vas Gereben) stb. — S a nép nyelvben szélteben el van terjedve ez a »szokásmondás«, s mi több: az irodalomban sem épen ritkaság. Dunán túl magam is akárhányszor hallottam, de más vidékeken is és nyilván országszerte dívik e szólás, mint hiteles

tanuk bizonyítják. A Nyr.-nek egy alföldi közleményében olvassuk (13 : 287) ezt a mulatságos párbeszédet: No Pista, mit csinál anyád? »Hát éti [eteti] édsapámat.« Hát beteg apád? »Nagyon biz a.« Hát mivel éti? »Hát fenével.« És szintúgy használja a székely ember: »Szegény legényt a fenével éteti« (Népk. gy. 7 : 225). [Német Béla értesítése szerint Nagybányán is mondják: »íteti a fenével: azt mondja, egye meg a fene.« — *A szerk.*] Írók közül pl. Rákosi Viktornál olvassuk: »Hogyha K. úrral találkoztam, m i n t az A l f ö l d ö n m o n d j á k, a f e n e v e l e t e t t e m ő t« (B. Hirl. 1901. IV. 28). A Pesti Hirlapban most harmadéve több közlemény volt erről a szólásról: *a súj egyen meg!* (ez az egyik hozzászóló szerint ebből van elrontva: *a szú egyen meg!*) Ezekben a közleményekben olvastam: »Ha tehát a magyar szúval etet mást, azt kívánja neki . . .« (P. H. 1907. VIII. 25. 39). »Az Alföldön is ismeretes a *sujjal való etetés*« (uo. VIII. 11. 36). »Nem csak *éteti*, hanem *el is viteti a Sujjal* Andris bá azt, aki megharagította« (uo.). Az Ujságban meg azt találtam: »A derék cigányok igaz vendégszeretettel *etették a fenét a csendőrökkel*« (1908. IV. 25, 5; nyilván tréfás fölcseréléssel: mintegy jöltartják a fenét a csendőrök husával). — Hogy nemcsak az étellel lehet etetni az evőt, hanem az evővel is lehet (meg)etetni az ételt, azt nem kell bizonyígtatnunk. Ime egy pár példa erre a mondatszerkezetre: A széna a behordás után erjedni kezd, és ha ebben az állapotban *etjük föl a haszonállatainkkal*, könnyen fölfuvódást idézhet elő (Az Ujság 1908. VII. 12. 40). Zöldül *megettük az őszi árpát* (a népnyelvből idézi Lehr MNy. 4 : 105). Kinek akartátok *vérét itatni a hóhér pallósával?* (1780-i isk. drámában, Csiksomlyói gimn. Értesítő 1907/8. 46). Apámat négyfelé vágták s *vérét fölittatták* a kutyákkal (Jókai: Csataképek, nemz. kiad. 46. l.). Se e zírígység [az irígység] nem *szóllat velem* . . (Nyr. 30 : 487).

KOVÁCS ASZTRIK.

Rezula (Nyr. 37 : 467). Egy szerény megjegyzést akarok tenni Horger Antal Boromissza című közleményének egyik passzusára. Úgy látszik, ő ezt az általános használatban levő szót: *rezula* (tilos növendék-erdő) nem egyébként veszi, mint a *reserva* elrontott vagy magyarosított másának. Pedig dehogy az. Értelmileg sem az; mert *reserva* tartalékot jelent. Tartalék pedig az, amit bármely pillanatban elővehetünk a működésben levő valaminek helyettesítésére. Az erdőt nem helyettesíthetjük a rezulával. De nyelvtanilag sem *reserva* a rezula. *Rado* = irtok. *Rasura* = irtás. Olyan irtás, amelyet nem szántanak fel, hanem a kiirtott fák gyökérhajtásaiból új erdőt nevelnek. Ez a *rezula*.

VECSEI JÓZSEF.

A történeti forrásokban, régi erdészeti iratokban a *rezula* vagy hozzá hasonló szó nem fordul elő. Erdészeti oklevéltárban sokszor van szó *rezervált* erdőkről, melyek alatt első sorban a bányászat céljaira leköttetteket értik, később a XVIII. század végétől kezdve, különösen a kamarai, vagy a kamara kezelése alá tartozó és a közalapítványi uradalmakban, az erdőgazdaság szempontjából fönntartott s tilalmazott urasági erdőket értik, szemben a parasztságnak használatra, legeltetésre átengedett erdővel. (Vö. Erdészeti Oklevéltár II. 736. de különösen III. 253.) Ezekben az adatokban

a rezervált erdőkre németül a *reservirte Waldungen*, latinul a *sylvae reservatae* kifejezéseket használják. Ha tehát a *rezula* szót nyelvészetileg lehetséges volna a német vagy latin szóból származtatni, ellene dologilag sem ellenvetés sem tehető, mert hiszen a tilos növendék-erdő és a rezervált erdő fogalma teljesen fedi egymást.

Ahhoz azonban, hogy a *rasura*-hoz hozzászóljak, ismernem kellene az arra alapított egész okoskodást. Ha a *rasura* szónak Páriz Pápainál található „nyírés, beretválás, vakarás” értelme forogna fönn, akkor azt már a nevendék-erdőre aligha lehetne alkalmazni, mert hiszen a nevendék-erdőt éppen szabadjára engedik nőni, és csak már később, évek múlva tisztogatják meg, *áterdőlők*, mint az erdészek nevezik.

TAGÁNYI KÁROLY.

Az Erdészeti Oklevéltár szerkesztőjének itt közölt fölvilágosítása nézetünk szerint a *reserva*-féle magyarázat felé billentí a serpenyőt. Elő is fordul a *rezolva* alak, igaz hogy egyetlen helyen, egy somogy megyei, mesztegnyei közleményben Nyr. 9: 282, s nyilván ezért (s mivel ugyanabban a mesében *rezola* is van) megkérdőjelezte a MTsz.

Úgy látszik, a *rasura*-féle magyarázat hagyományos, mert a régi Tájékoztató is így magyarázta a szót. (CzF. szótára megkérdőjelezi e magyarázatot, Kúnos I. Nyr. 11: 489—490 és Kovács Gy. Latin elemek a magyarban egyszerűen elfogadja). De a latin *rasura*-t nem találjuk a szótárakban ilyen jelentéssel, még a magyarországi latinság szótárában sem.

A szerkesztőség.

Csángó szó Gyöngyösinél. Rubinyi M. hozott hírt erről a csángó szóról: «*dorcs, dorcsó, dorcső*: nagyon, igen, gyorsan; *dorcső szierik kezem*: igen fáj; *dorcsó menny*: gyorsan menj!» (Nyr. 30: 178.) Ezt a csángó táj-szót, mely — ha nem oláh eredetű — alkalmasint a köznyelvi *gyors, gyorsan* szóval azonos (Budenz szerint ennek eredetibb jelentése 'erős'), megtaláltam már Gyöngyösi Istvánnál. A Kemény János I. könyve II. részében Kemény vadászatra indul, le vannak írva s név szerint megnevezve kopói, van köztük »törökországi faj« (Dervis, Beslia, Taúz), vannak klaszszikus nevűek (Hylax, Philax, Mopsus és Korydon stb.) és magyar nevűek (Szárca, Hattyu, Csóka, Kurta, Csonka). Közül azt olvassuk: »*Dorcséval* az Agrét egy pórázra fogták, *Havasalföldébül* nagy hírrel hozatták«, s mingyárt odább a Kurta nevűről azt mondja, hogy »*Moldvábül* költ«. Ez a *Dorcsé* kutyanev tehát nyilván azonos a moldvai csángó *dorcsé* szóval.

SZILÁGYI ÁDÁM.

Böngészet. Hirlapjaink tárcái közt sokszor találunk olyanokat, melyeknek elolvasása egynémely szempontból a nyelvészre nézve sem érdektelen. Különösen olyan íróink tárcáira mondhatni ezt, kiknek nyelvében sok a magyaros, a népies szólás, fordulat, kapcsolót, mondatszerkezet. Sok táj-szó épen napjainkban, szemünk láttára kerül bele az irodalmi nyelvbe, és pedig így, tárcák útján, s általában bátran mondhatjuk Rubinyival, hogy

„a népnyelv kincsei jeles népi alapon álló íróink hatására mind nagyobb s nagyobb tért foglalnak el“ irodalmi nyelvünkben (Nyr. 36 : 223).¹

Most Malonyay Dezsőből mutatok be egy csomó idézetet, csak úgy kikapva innen is, onnan is. Három leírása van előttem, mindahárom a Dunántúlról való s mindahárom a Budapesti Hírlapban látott napvilágot. Az első a tolnamegyei Sárközből való (*A nagy portán*, 1908. 9. 12.), a másik kettő Zalavárból (*Túl a Dunán*, 1908. 10. 23; *Este*, 1908. 11. 7.). Malonyaynak az ilyen leírásai — mert már több is jelent meg — igazán figyelemreméltók. Sok bennök a népi szó, szólásmód, sőt családnevek, gúnynevek, népdalok stb. is kerülnek elő bennök.² Mindezeket módjában állott a nép ajkáról följegyezhetni népünk körében való forgolódása közben. Tudvalevő ugyanis, hogy Malonyay a magyar nép művészetét tárgyaló nagy munkájához adatgyűjtés végett hazánk minden részét bejárta s hogy ezek az utak a népnyelv kincseinek megismerése szempontjából is megtermik gyümölcsüket, arról nem is kell beszélünk. Külömben majd beszélnek idézeteink s még inkább ki fog ez tűnni később, amikor reményeinknek megfelelően maga Malonyay fogja rendelkezésünkre bocsátani összegyűjtve és kiadva adatait.

A szóban levő leírásokra térve át, mindjárt szemünkbe ötlenek a *zalavári* ősfamíliák nevei, még pedig a megkülömböztető érdekes melléknevekkel együtt:

Lucz József : Kaszás, Róka, Kis, Hanc, Véres.

Király Antal : Rádi.

Benkő Gábor : Gyürkös (markos).

Tót János : Jeszes, Berényi, Bertás.

Horvát Vendel : Pető, Ujláb, János Magyar.

Szabó János : Vas, Réz.

Pata Józsi : Sánta, Kuka.

Mikó Gábor : Kapás, Pösszentő, Tömő.

Varga Sándor : Faragó, Huszár, Halász.

Tarnóczy János : Takács, Góri, Bóha.

Zalaveczy Gábor : Csorba, Nyiszlet (-ett! nyavalyás), (BH. 908. 10. 23.)

Néhány ilyen névnek a magyarázatát is megtalálhatjuk, ami szintén érdekelt bennünket : »Tót János Jeszesnek az öreganyja szeretett sopánkodni, minduntalan Jézushoz fohászzkodott s így maradt rajta : Jeszes.« (Uo.) »Két Mikó fiu dolgozott a cséplőmasina mellett, egyik tömte a dobot, a másik a kazán mellett pösszögetett, így lett az egyik Pösszögető, a másik Tömő.« (Uo.) — Hogy a nyelvészembert is érdekli Malonyay, kitészik a következő mondatból is, melyben nyelvi magyarázat is van : „A hegyen elszéledtek, kiki a maga tanyájára s hangzott a kóté (Kóté = kézi kereplő; régi magyar szó; igéje : koltog, zörög, zörget, — sárközi *l*- kilökéssel : kótog, innen : kolté, kóté) vidám berregése a pászták aljában.“ (BH. 1908. 9. 12.). — Ugyanígy egyéb kifejezések magyarázatát is megtaláljuk; megtudjuk például, mit tesz az : *csendőrt leültetni*. »Van, hogy egy-két jókedvű legény,

¹ A Nyr. már közölt is ilyen böngészetet többször; így Gárdonyi és Móra István tárcáiból (26 : 69, 551.) stb.

² A kalotaszegiekről már írt Simonyi, Nyr. 34 : 477.

merő virtuskodásból, kimegyen *csendőrt leültetni*, amikor már nagyon ott kujtorognak a zöldtollasok. A legények gyanus mozdulatokkal lappanganak a jelesebb hal-ívó helyek táján, — mihelyt csendőr mutatkozik, iramodnak a nádas felé . . . S a csendőr utánuk, viszik órákhosszat, *hadd leüljön*, — lihegjen, mint a tikkadó eb.« (BH. 1908. 10. 23.). Ilyen magyarázat teszi világossá előttünk, mik azok a *nótásfák*: „A Kis-Balaton nádasaiban állanak a *nótásfák*. Mint a kukoricásban a határpásztor, arra kapaszkodik föl, aki ügyeli a környéket, amíg pajtásai halásznak. Ha gyanusát vesz észre, . . . dalolni kezd.« (Uo.). Kiténik, mi a *susogó*: „Szüret után pedig egy két öreg Sára *susogóba jára*: vajjon a kis Sára, lehet-e hamarján Deák Pali párja? A susogó megmaradt, járják az öreg szülikék, ők boronálgatják össze az egymásnak szánt legényt meg leányt ma is.« (BH. 1908. 9. 12.)

A népi kifejezést sok helyütt szükségesnek tartja zárójelben megvilágítani a tárcáíró. Ime egypár példa: »Ugy mondták, szüretre készülődnek, pedig lakodalom lett belőle új borra vagy esztendőre, *zöld farsangon* (husvétkor).« (BH. 1908. 9. 12.). „A csizmaszárat mind kiböködi a *tóró* (tarló)“ (BH. 1908. 11. 7.). „Csak a *csalíngós* (kacér) fehérnép tetszik“ (BH. 1908. 10. 23.). „A Balaton se úgy *kecskézik* már (ha tarajos tajtékzó hullámot ver), amiótátú a sok ur ellepte“ (uo.). »Az is régi ház; gicazsupp a tetőn s fonott *reketyekert* (kerítés) a ház homloka, a lézsőfal« (BH. 1908. 11. 7.). „Nádlézsás, nádból van a *tűzfal* (a ház homloka, oromfal) Tót János Jeszes házán.“ (Uo.; a *nádlézsás*-sal vö.: »Szembe vélünk, Szabó Jánosné Vasék százesztendős, *reketyelézsás*, üstökös házának konyhaajtáján bodorodik már kifelé a vacsorafüst« uo., — talán *lézsás*? vö. MTsz.)

Az előbb említett *kótéra* még meg kell jegyeznünk, hogy madárriogtás közben szokott berregni a pászták aljában, miközben a leányok dalolnak. Hogy mit dalolnak, azt is följegyezte nekünk Malonyay:

Édös szülikém, csak ne is kérdozse,
Hányszor nézők én a csillagos égre.
Mikor este csillag támadt,
Kend se mondta az anyyának,
Csupán csak a kedves édös apámnak.

Aztán meg a nótára előkerülő legények elől menekülve:

Hej iszalag, iszalag,
Futnál, de megfogtalak.
Szaladj rózsám, hogyha tudsz,
Elérsz még ma, hogyha futsz.
Gyer utánnam, gyere hát,
Csizma nélkül, meztláb . . .

Az üldöző legények elől „Surran(t) a leányhad és szól(t) a nóta *ujjent*“:

Kend csak olyan ólommadár,
Mikor viszik, sebösen jár,
Megis botlik két ballábra,
Csigarigás karikába . . .

Végre mikor megbékélnek és a legények pihenő tanyára térnek, a

leányok *játszóba* kezdenek, járják »*karajba* fogózva a *csillegőt*, majd a *lépőt*, meg *ugrósba*» kezdenek s dalolja a soros, a többi meg rája :

Bibor üngöm pántlikája
Fújja a szél a Dunára,
Barna legény fut utána,
Mikor a szél fujdogálja,
Ihaj! tyuhaj!
Tilaj! tulaj!
Mikor a szél fujdogálja.

Haggya kendtök hadd lobogjon,
Vőfélyboton fönnakadjon,
Legyen annak is virága :
Barna kislány pántlikája . . . stb.

Adok másat a helyébe,
Szívet varrok a végére,
Kendtök nevét közepébe,
Abba vigyön esketőre stb.

(Sárköz, Tolna m. BH. 1907. 9. 12.)

Most még egy csomó idézetet nézzünk, külön magyarázatok nélkül.
»Füzvesszöből fonott *csörő-kosárákban* vittek *magukdagasztotta* kalácsot« (BH. 1908. 9. 12.). — »*Madár hessegetni*, szőlőt megőrizni a sárközi leányok jártak a hegyre« (uo.). — »Hajdan is ott űzték a leányt *bakháton*, *horgoson*, gyaloguton át«; »*bakháton* a csizmánk nyoma« (uo.). — »*Igy a szokás* — magyarázza az uton Kovách Aladár« (uo.). — »*Mit akarnak kigyelmeitek*, hogy úgy reánk estek. Nem vagyunk mink nem tudom mik, mi utánunk mit *kóvályog kendtek?*« (uo.). — »Csak a jó Isten *neki-pendítse* [a beteg fiút]« (uo.). — »... már *köpcösíti* a nagy mód« (uo.). — »*bajusza hajdusan* pödrött« (uo.). — »És így forogtak, *örvényeztek*, míg nő-tával bírták« (uo.). — »Az udvaron a *halápfá*, a boglyába rakott ölfá« (BH. 1908. 11. 7.). — »Annyit *ríjok*, kedves, mintha halottat őriznék« (uo.). — »Kigyelmed meg, Bertás szomszéd, mé' nem téríti kigyelmed *túlafelü?* [a csikót]« (uo.). — »... egy-egy játékosabb kedvü [csikó] nem akar haza találni, akárhogy *rössebezik* utána a gazda«; »No! te! no!... a radai hat *rösseb* csicseregjen a melled kosarán!... Há' nem e' csak nem!... egyen ki a ződسالugáteres, palláson szárogatott lila radai *rösseb*, te!... Pille, te!... Há' nem odébb *suttyant* megen'!« (uo.). — »*Jó dógosok*, de a bucsuba' kicsinye, nagyja táncul« (uo.). — »... a kónyi pap szógálója, azt *vakogta ki*, hogy én jártam ott.« (uo.). — »Asszonyom van. *Összűt* *va-gyunk bagóhűten*. De most, zalavári bucsura megesküdök vele« (uo.). — »*Öreg fa, velem összeűt*, — mondja Szabó néne« (uo.). — »*Végtin* oda-értem, hogy *e' fogytunk a pénzbü*« (uo.). — »... egy kis szürke pilula, akkorka, mint amekkorát az üzött nyul *pötyyint*, ha bokor alá *lapíthat*« (uo.). — »*Én elő* a tarisnyából egy e'csövü pisztolt: bal *lapickán* lűttem« (uo.). — »*Eközben* a félkaru csösz, Bonyai bácsi, — úgy *rótán ám*, ahogy a *pásztu eső* esik, — hosszú, hosszú történetet mesél« (uo.). — »A rég özvegységre

maradt nénike hordja be az udvarról, a hidas mögül, tüzelőnek a *szepren-tét*, a venyige rőzsét" (uo.). -- „Szerettem egy lányt, de anyám *szegénylette*. Kerestem egy másikat, azt meg *csunyállotta*" (uo.) — „*Azótátú* maradt egy kis baja a gyomromnak is" (uo.). — „. . . akkó' nem győzték vón' el az urak *ennyi iddíg!*" (BH. 1908. 10. 23.). — „Addig redvesedik, addig, *eccé' beszakad, mint a páhoki pereszteges kü*" (uo.). — „Haki *elpötyt* e' jó szót, ugy veti, mint alamizsnát a kódisnak" (uo.). -- „Mi megesszük a *hajdinakását*, jóllakunk" (uo.). — „Ott hullámzik a lengeteg nád, látszanak a *kanyarikós* csapások: ott a kis Balaton" (uo.). — „Ma már *csóbingos* az élet, tekéntetes uram, mint a kutya farka a ráragadt sok *gizgaztól*" (uo.). -- „*Dorozmás* a föld, mint a Balaton jege, amikor a szélhordta hó ráfagy" (uo.). — „Ha két csendőrt küd *mindenegy* után, akkó' sé!" (uo.). — „Ugy le van forrázva a vidék, mint a *kövesztelt étel*." (uo.). — „Nem köllött neki az élet, a *cseszkónak*" (uo.). — „Délkeletnek, mint itt mondják, *linkós*, mo-csaras, süppedékes a vidék" (uo.). — „Csak *dödörög*, magában beszél, csöndesen"; „Bonyai bácsi *dödörög* utánuk valamit" (uo.).

Idézhetnék még sokat, de nem folytatom a parlózást, maradjon más-korra is.

PROHÁSZKA JÁNOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.¹

Megfogadtam a sintérnek, hogy nem hordok kutyacsontot. (Akkor mondják, mikor valaki másra rátamaszkodik).

Eb fújja, kutya járja: összevalók, egyik olyan, mint a másik.

Te jó vagy, csak a kutyák rosszak . . . Ha vki hiába mentegetődzik.

Szent életű vasfazék, csak a füle kormos: alamuszi macska nagyot ugrik, egeret fog.

Farkas van a templomban. Olyan hideg volt karácsonkor, hogy a templomban farkasok ordítottak. (A mindszentí sekrestyést Farkasnak hitták. Ez volna az a sekrestyés, aki Kisfaludy Károly adomája szerint a gólyát le-lőtte a toronyról).

Jó kedve van, mint a Márton kutyájának. (Históriáját nem tudni.)

Jól van Pista, majd ha János mondja. (A füllentéseiről híres ember-nek mondják).

Hamar főzzetek, mint Halaburgyinak az agyaras juhot. (Halaburgyi v. Halaburdi gúnynév; a viselője temetőcsősz volt. Egyszer a temető mel-lett legelésző nyájából egy sovány birka beugrott a temetőbe. Halaburdi el-fogta; de a juhásznak rimánkodására, hogy ez neki kedves birkája, majd inkább kövérebbet hoz helyette, H. visszaadta a juhot. A juhász azonban birka helyett egy kövér nyuzott kutyát vitt a csősznek. Minthogy pedig H.-nak szava járása volt, hogy «hamar főzzetek», rajta száradt a főnnebbi közmondás; sőt a pajkos gyereksereg rendszeren ugatással boszantotta).

¹ E gyűjteménynek az eleje a Nyr. 22: 47. lapján jelent meg. — *A szerk.*

Okos mint a nádi veréb. (Erről a nép azt tartja, hogy amit nappal csunyít, azt éjjel megeszi).

Mindegy, csak oda vág.

Alsóvároson fát vágnak, ide hullik a forgácsa. (Az alsóvárosi harangszó elhallik a fölső-városba).

Friss mint az ólommadár.

Szép mint a túlsó sor az innensőhöz.

Jó az Isten, jót ad, vén lánynak is férjet ad. (Félig gúny, félig vigasztalás).

Szereti, mint fene a malacot, vagy: kecske a kést.

Jár a fara, mint torba járó kutyáé.

De jó lakodalomban voltam mátká; volt híg kása, kemény kása, kása leves kása, mög dercés hurka, de mind kiszaladt a fazékbul.

A bolond ott is ugrik, hol árok nincs.

Pofon verlek, mint Kurta Marci a malacot. (Eredetét nem tudni).

Több ház, mint templom.

Ugy megütlek, hogy arrú kántálsz.

Lassan kása, előbb való a káposzta, vagy: lassan krajcár, gyün a garas.

Takaros, mint a háromlábú vasfazék.

De csúnya apja volt; az anyja meg tubákol.

Tán nincs vödör a kúton? (Értelme?)

Irigylik a bajuszát = irigykednek rá.

Puha az orra: hazudik. (Gyermekre alkalmazzák).

Szivesen látják sarkkal (= ha megy), de nem lábujjhegygel (= ha jön).

Ellopta a katlan kulcsát = kormos az arca.

Futakon vásár van = megfutamodnak.

Ellopta a barátok töpörtyűjét = varas a szája.

Hiába', nincs a láda fiába'.

Sohse tunnád, tű-e vagy ár, csakhogy könnyen jár.

Sohse tunnád, cirok-e vagy nád, csakhogy zörög.

Úgy jólakott tökkel, mint a kutya döggel.

Be jólaktam kásával, sárga tücsök lábával.

Lukas fogamra is kevés.

Úgy mögüttek, hogy Ábrahámra vicsorítod a fogad.

Elhegedüték rajta a szt. Dávid nótáját = jól elverték.

Disznóhus terömjön a káposztába! (Tréfás szitok).

Még azt se mondja, cserélj pipát = hetykélkedik.

Kend-e, vagy más, vagy az öreg foghagymás? (Hetvenkedő emberre szól).

De ki vattok nyúva, 9 agár hosszúra! (Olyanokra mondják, akik nagyon bizalmasan vannak egymással).

Elbödült, mint a Bödöné tehene.

Míg a világ világ lesz, Miska cigány cigány lesz (addig t. i. nem lesz meg ez vagy az).

Piros mint a tökmag = sáppadt.

Fujtass, more, neked is forrasztok = ha segítesz, te is kapsz.

Hisz' nálatok a tyúk is nagyobbbat tojik, mint nálunk a lúd! (A nagyokat mondóra alkalmazzák).

Széjjel nézek, mint vak Kata.

Mög ne egye a kutya a ruhádat, mint a dóci papét! (A dóci pap ruhája olyan zsiros volt, hogy mikor levetette, a kutya elszaladt vele s összerágta).

Azt gondolja, valaki, — pedig csak egy tala ki! (A bornyúnak mondják: tala te, tala ki te!)

Görbe kémény mögöllelek! — jaj de hozzám szabott apád!

Kéz után keletlen, lapát után sületlen (t. i. a kenyér).

Tál kalán csörrenés nélkül mög nem esik (= titok pedig nincsen hír nélkül).

Eljött Márton szürke lovon (ha Márton napján havaz).

Mögrázta Gergő a szakállát (G. napján is hó esett).

Vén mint az Isten kertésze v. bocskora.

Elszaggatná az ördög bocskorát is.

Tüzes, mint Pap Jóska Iova a fűrészportól. (P. J. hosszú, őszszakállú ember volt, egy rozzant viskóban lakott, nagy fehér köpönyegben járt, s egy nagy könyvbe verseket írt a holdvilágnál. Rossz gebéjét addig »hízalta« fűrészporral, míg végre a „tudós macskájának“ a sorsára jutott).

Beadott, mint Habi a lovának. (H. diplomás lóorvos olyan orvosságot adott a lovának, hogy fölfordult tőle).

Ha a falhoz vágnák, oda ragadna (t. i. olyan piszkos).

Menyecske, de vénecske (vén lány korába ment férjhez).

Verebet fogott az orra (vörös lett a hidegtől).

Olyan ennek a késnek az éle, hogy nyargalni lehetne rajta.

Csaplár Benedek gyűjteményéből összeállította † PINTÉR KÁLMÁN.

Mihaszna, hogy a *saráglya* a fején van (hogy már menyecske).

Forgasd a cipődet! (váltotasd).

Itt *hálátam* (háltam).

Sóba-lébe főztem (zsír nélkül).

Husvét után *kjébb* lesznek a napok (hosszabbak).

Tapogatta, mint tót a hajnalt.

Összejönnek a rokonok, mint a róka a csávába.

Bajlódik, mint a káposzta hús nélkül.

Égyën meg a radai rosseb!

Már levesre jár az idő.

Rendbe' vannak, mint Kaba Nádudvarrá.

Jól van, mint a kan a rozspan.

Diófa alatt esküdtek (összeálltak).

Eldobta a kanalát (meghalt).

(Pest m. Sükösd.)

JENŐ SÁNDOR.

A népnek, noha a *rím* szót nem ismeri, kitünő érzéke van a szóvégek összecsengésének felismerésére. Gyakrabban hallottam, hogy a nép ha rímtelen verset hall, a következő felkiáltást hallatja: „Na e' úgy megy ki, mint a kutya a pitarból!“ Ez a szólás onnan ered, hogy mint a pitarból kikergedett kutya sompolyogva, lomhán megy ki, úgy a rímtelen sor egy-

hangan, lomhán végződik, nagy bosszuságára a népnek, amely érdeklődését a sor végére »a csattanóra« helyezi.

Nemrég hallottam a következő, nem kevésbé érdekes, sőt szellemes szítkozódást. Egy szolgáló, midőn észrevette, hogy egy csirke az utcára szaladt, így kiáltott fel: »Hess be te, hogy a gyomrom legyen a koporsód!«

A debreceni nép józsága mellett gyakran él káromkodással. Egyik kevésbé ismeretes és szelidebb átkozódás: »Hogy a föld egye meg a tested!« (A földbe tegyenek, vagyis halj meg, s por legyen belőled.)

„Ne haduválj!” a. m. ne fecsegj! Eredetét nem sikerült megtalálnom.¹

(Debrecen.)

LUKÁCS JÓZSEF.

Azok szödik az epröt, akik nem rázzák a fát.

Éggy a kucó a kemőncévé: az asszony az urával.

Mögnősüt, évotte a Babud Julát, mögházasodott: már akkor mondják, mikor még nem vette el a lányt, csupán megkérte. Ha aztán mégis csütörtököt mond a házasság, akkor: *évátak:* pedig még meg se esküttek.

Benne van az üdőbe: itt az ideje; mehet már férjhez, csak vigyék.

(Kecskemét.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Erős, mint a söreget, kilenc icce egy főzet.

Majd, ha a tiszta buza vízzé válik v. sohanapján v. borgyuvágó pénteken (sohasem).

A disznó is a piszokba hizik (a kövér piszkosra).

Tekézésnél: Mosmá az én bőrömön dógoznak (az ő rovására dobnak).

Úgy sipétt v. sikétt, mintha sással meccenek a hátát (magas, idéetlen hangon éneklőre).

Fürdészközben: „Jól fölszántották itt. A R. má réföl (ferdén uszik, egyik kezével a fenék felé).“

A. sem csinál sok szemetet a templomban (nem jár).

Köllene ingyen két garas? (Szeretnél olcsón hozzájutni?).

Valahogyan mindig vót, úgy sóhse vót, hogy valahogyan ne lett vóna.

(Zala megye.)

VOLÁK LAJOS.

Hétfalusi csángó sírfeliratok.

(Pürkerec.)

Itten fekszik e sirba',	Ezernyolcszázhetvenegybe',
Rab Samuka mint angyal.	Az ő életének harmadik évébe'
Örvendez a menynyekben	Lett az inferusnak
Az angyali seregben.	Kedves vőlegénye 1871-ben.

Itt nyugszik az Urnak nevében
Piroska Anna és Sára testvérek,
Kiket a halál elragadott életek

¹ A tolvajnyelvből való. – A szerk.

legszebb korikban, kedvesiktől 1885-ben.
 Hátra hatták egy-egy magzatikot,
 A jó Isten álgya meg a porikot.
 Fejér Énok Samu emlékül tétete 1887-ben.
 Az Uristen nyugossa meg a többi angyalkákkal,
 Örvendezzen az égnek dicsó honába'.

Itt nyugszik Korodi Ilonacska
 Elfelejtethetlen angyalka.

Állj meg utonjáró! Kérded itt ki fekszik:
 Tiszteletes György pap uram teste nyugszik:
 Lelke pedig menyben vígad, örvendezik:
 Trombita szó után kettő Edgyesedik:
 Ötven 4 esztendőt szolgált ezen házban:
 Hetven 8 Penig Töltött e Világban:
 Ezerhétszázhuszonkettőben meghaván:
 Tétetet ez sirben szent iván havában.

(Most a pürkereci templom kerítésén, eredetileg a templomban állott ez az emlékkő.)

E sírban itt kisded Biró Páli nyugszik,
 Mig az arkangyali trombitaszó hallszik.

Itt nyugszik Magyarósi Dávid a hátán,
 Aki esdeklük Jézussa után,
 Hogy ítéletnapján
 El ne vigye őt a sátán.

SZÉKELY JÁNOS.

Keresztnevek.

Csicsa : István. Ferku v. Ferci : Ferenc. Gyancsi : János. Gyóska :
 József. Gyutka : Judit. Gyurku : György. Gyulis v. Gyuluska : Julianna.
 Kata : Katalin. Manka : Mária. Nani : Anna. Peti : Péter. Panna : Anna.
 Piku : Miklós. Rózsinka v. Ruzsinka : Rózsa, Rozália.

(Hetés, Dobronak, 1885.)

FATÉR JÓZSEF.

Család- és gúnynevek.

Bodor (Buháj). Bodor (Bálinkó). Bodor (Csányi). Csethe (Bánatos).
 Csethe (Remeti). Csethe (Csacsi). Csethe (Kiscsacsi). Csethe (Kispeti).
 Csethe (Csonkujj). Manasses (Bulger). Manasses (Láli). Kovács (Csucsuj).
 Manasses (Beta). Tóth (Szaro). Székely (Pálpeti). Székely (Picsacsi). Kiss
 (Hosszú). Bodor (Minyuka). Lukács (Landari). Kádár (Laška). Kádár (Sutuj).
 Székely (Kokógyi). Bodor (Májor). Kún (Burli). Kiss (Czimbári). Dezső
 (Czibre). Manasses (Balogsuta). Szabó (Pukucsi). Nagy (Inas). Tretyán

(Kukuj). Kiss (Kápra). Nagy (Hirczkó). Kovács (Marhabandi). Adeleán (Gyibolár). Székely (Kránik). Orbán (Kossuth). Orbán Pintya). Orbán (Nándra). Kovács (Broszkuj). Gergely (Hájháj). Soós (Csujiga). Rusz (Tojás). Veintraub (Festő). Nagy (Bakó). Tretyán (Csutárla). Manasses (Csuszki). Lázár (Góla). Lukács (Szándra). Cserei (Kotofisz). Bodor (Bodorics). Bodor (Riktáj). Csethe (Dudás). Székely (Mányi). Székely (Lakó). Lukács (Geszca). Birtalan (Jancsipisti). Csethe (Gázsa). Soós (Palagyi). Szász (Szeráku). Dezső (Katona). Dezső (Doktor). Zsigmond (Picok). Manasses (Lászlóka). Szabó (Háni). Székely (Libuc). Moldován (Bangó).

(Alsószovát.)

BINDER JÁNOS.

IZENETEK.

Sz. L. Ha egy újabb doktori értekezés az Ars-poeticák íróit *Ars-poétikusoknak* írja, ez csakugyan kómikus szóalkotás, de tkp. nem furcsább, mint ha *klasszikus filológus* helyett *klasszika-filológust* mondanak a *klasszika filológia* hamis analógiájára. (Különben az analógiás hatás itt hasonló a magyar *képvisel*, *gyorsír*-féle kifejezésekhez, l. ezekről Zolnai Gyula magyarázatát Nyr. 38 : 56.)

R. P. azt kérdi: Mit szól a »Magyar Nyelv«-őr ahhoz, hogy Lehr Albert így beszél: »A költői előadásnak az a hajlandósága, hogy nem szeret haladni a közbeszéd vagy a próza kiszabott útján . . . más szóval [talán német szóval, akarja mondani], *szabadságokat vesz magának*.« (MNy. 3 : 421.) — Mit szóljunk hozzá? Annyi bizonyos, hogy ez új magyarság, németből oltott. Kétségtelen, hogy Pázmány Péter vagy akármely más régi jó író egyszerűen azt mondta volna, hogy *sokféle szabadsággal él, v. poetica licentiával él*. Valamint ezt se mondták: *bátorságot vesz magának, fáradságot vesz magának* stb. (Minek az a *magának*?) De már ha Sz. K. nagy Csalhatatlanja mondja, nehéz lesz vele boldogulni, mert Ő lepörli a csillagot is az égről.

Javítás. 140. l. *levedző lap* h. olv. *leveledző lap* (tollhiba volt). A *szuk* csakugyan azonos a *zúg* szóval. — *F. A.*

Beküldött kéziratok. Ispánovits S. Tájszók. — Réthei Prikkel M. Perdikurta. — Merza Gy. Hibás latinizmus. — Parászka G. Nevek és versek. — Vértesy D. Nyelvészeti mozgalmak a mai Görögországban. — Mariánovics M. Szláv jövevényszók. — Kovács M. Számkivet. — Szilágyi Á. Egy bukovinai magyar szóról. — Pál A. Helyreigazítás. — Gagyí J. Jobbanya. — Alszeghy Zs. Tolvajnyelv. — Kántor M. Charmul.

Új könyvek és füzetek. Horovitz Jenő: Idegen szavak magyarázata (Népszava-könyvkereskedés. 1 K 80 f). — Nagy G. A skythák (M. T. Akadémia. 1 K 40 f). — Klasszikus Regénytár 41—45. k. Bulwer: Éj és virradat. Dickens: Dombey és fia. (Révai F.)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakaus-kirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XXV.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

AZ ALLITERÁLVA-RÍMELŐ VERSELÉS A RÉGI MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

A magyar ősi ritmus c. könyvemben, melynek eredményeit — a mellettük elhangzott véleményekből, de főleg az el-
lenkező álláspontot képviselő metrikusaink mélységes hallgatá-
sából ítélve — nagyjában elfogadottaknak lehet tekintenem,
egyebek között azt is kifejtettem, hogy micsoda szerepe volt
az alliterációnak a régi magyar költészet ritmusában. Kimutat-
tam, hogy az alliteráció az ősi négyütemes verssor architekту-
rájában nem pusztá ékítményül szolgált, hanem nagyon fontos
rendeltetése volt: a ritmust tartó iktusoknak erősítése és a vers-
sor két felének, a két rövid sornak összekapcsolása. Kimutattam
azután, hogy az alliteráció szigorú szabályai az idők folyamán
nálunk ép úgy meglazultak, mint más népeknél, melyeknek
költészetében az alliteráció uralkodó volt, és számos példával
világítottam meg azokat a licenciákat, melyeket költőink a XVI.
században az alliteráció elhelyezésére és minőségére nézve
maguknak megengedtek. Hogy az alliteráció hanyatlásának eme
jeiensegei a magyar költészetben a rím meghonosodásával es-
nek össze, az könnyen megérthető. Amíg a költőnek sem a
rímre, sem pedig — ami ezzel okozati összefüggésben volt — a
verssorok terjedelmének egyenletes alakítására nem volt gondja,
egész technikai ügyességét arra fordíthatta, hogy szabályos és
mentül szebben csattogó alliterációkkal csendítse össze az üte-
mek lüktetőit. De mikor a magyar költészetben a rím fellépett
és ennek következtében a verssorok régi szabadsága is korlá-
tok közé szorult, amellet azonban az alliteráció továbbra is
megtartotta eredeti szerepét, a félsorok összefűzését, ezt a ket-
tős sőt hármas terhet a költők már nehezen viselték, kénytele-
nek voltak tehát az alliteráció szabályainak lazításával magukon
könnyíteni. Így keletkeztek azok a hangtanilag ugyan jogosult,
de a fülnek már mégis sokkal bágyadtabban csengő alliterációk:
az *f*-nek *v*-vel, a *k*-nak *g*-vel, *t*-nek *d*-vel, a magánhangzóknak

h-val (azaz a *spiritus lenis*nek *spiritus asper*rel) való alliterálása, melynek példái a XVI. század költőinél minden kétséget eloszlató nagy számban fordulnak elő.

A könyvem megjelenése óta folytatott kutatásaim közben még két nagyon gyakran fellépő licenciát állapítottam meg: a *b*-nek *p*-vel és az *sz*-nek *s*-sel való alliterálását. Nem tartom szükségesnek, hogy ezekre e helyen példákat idézzek; aki utána néz, nagyon sokat találhat. Csak az utóbb említett alliterációnak (*sz*—*s*) egy érdekes bizonyítékát akarom felemlíteni. Egy XVI. századbeli lakodalmi *gajd*ban, melyet Thaly Vitézi énekek és elegyes dalok c. gyűjteményének I. kötetében (341. l.) közöl és mely egyes részeiben valóságos játékot űz az alliterációval, a következő strófákat találjuk:

Azután hamar vigyed **k**apranci **k**akasnak
Kapornyaki **k**appannak, **b**ihari **b**agolynak,
Rókamazi **r**ókának, az **sz**egszárdi **sz**arkának,
Szikszói **sz**ajkónak;
Komáromi **k**akukknak, vörösküi **k**akasnak,
Szömörei **s**eregélynek.

És az ének vége felé:

Az vasvári nagy **g**énnek **g**erébjét ellopta,
 Az **b**ihari **b**agolynak ismét egy som-**b**otját,
 Az **r**ókának **r**okkáját, az **sz**arkának **nagy sarját**,
Pacsirta **p**alástját,
Szajkónak **s**arkantyuját, az **k**akukknak **k**alánját,
 Az **f**ürnek ő **f**uruját.

Seregélynek **s**üvegét, az **e**gérnek **ö**vét,
 Az **v**erébnak **v**erőjét, **l**égynek **l**egyezőjét,
 Az **f**öcskének **f**egyverét, **k**eselyü **k**eszkenőjét,
Kecskének is **k**ését,
Hollónak **o**lvasóját, az **M**áthének **m**ankóját,
 Báránynak is **l**azsnakját.

Látnivaló, hogy e *gajd* költője az *sz*-nek *s*-sel való alliterációját, mint a többiekkel teljesen egyenlőértékűt, egymásután háromszor is használja. Az idézett rész utolsóelőtti sorának első fele:

Hollónak **o**lvasóját

a magánhangzók és *h* alliterálásának feltevését, melyet már könyvemben is nagyon sok példával támogattam, újra igazolja.

Kétségtelen, hogy az ilyen licenciák az alliteráció kiteremtését jóval megkönnyítették és lehetővé tették az alliterációs és

rímes verselés kombinációján alapuló ama versformát, melyet Ráskai Francisco-jában és Istváni Volter-jében az egész éneken véges-végig, Tinódinál és Ilosvainál pedig strófaik elég nagy részében kimutattam. Az igaz, hogy ezekben az alliterálva rímelő versekben a rím ép oly silány volt rímnek, mint az alliteráció alliterációnak, a kettő együttvéve sem került tehát a költőnek valami nagy megerőltetésébe. Amint azonban a rím a magyar költészetben megizmosodott és hovatovább a vers legfontosabb kellékévé emelkedett, úgyhogy a költőknek minél tisztább, művészebb és szebben összecsengő rímek keresésében kellett fáradozniuk, természetes, hogy ezen feladat mellett a szakadatlan alliterálás kötelességét — még a rokon hangzók összecsendítésének szabadságával is, — nyugnek kellett érezniük. És ennek következménye csak vagy az lehetett, hogy az alliterációnak az egyre gyorsabban tért hódító rím előtt háttérbe kellett szorulnia, — amint ez a XVI. sz. vége felé és a XVII. sz. első felében csakugyan meg is történt — vagy pedig meg kellett találni az iktusok összecsendítésének olyan könnyebb formáját, mely a költő mozgásának szabadságát túlságosan meg nem kötötte.

Az a költő, aki az alliterációnak ezt a szabadabb formáját megtalálta, vagy ha talán nem is maga találta, de következetesen és rendszeresen először alkalmazta és ezáltal a már kialakulófélben levő alliterációs verselést újra felélesztette, a Szigei Veszedelem költője volt.

Tudom, hogy ez az állításom meglepetést és kételkedést fog kelteni, de bizonyos vagyok benne, hogy annak, aki fejtegetéseim és a bemutatandó példák világítása mellett vizsgálja meg a Zrinyiász verseit, minden kétsége szét fog foszlani.

A ritmusra nézve már könyvemben kimutattam, hogy azok a »fülsértő elemi botlások és szabálytalanságok«, melyeket Zrinyi verselésének szemére vetni már szinte közhellyé lett, csak metrikusaink téves és helytelen ritmizálásában vannak meg. Tévedésüket pedig főleg az okozta, hogy Zrinyi verssoraiban az alexandrinusnak később kialakult 6+6-os metszetű formáját keresték és nem látták meg bennük a négyütemes ritmusnak azt a fejlődése fokát, melyen csak a teljes négyütemes sorok terjedelme volt korlátozva, ezen belül azonban a kétütemesek szabadon mozoghattak, azaz szótagszámra különbözők lehettek. Ők tehát p. o. így ritmizáltak:

Kevés hasom | líta || nom ezt orosz | lányhoz,
Mert hasomló | hadve || ró haragos | Márshoz.

Zrinyi Sz. V. V. 60.

és elszörnyűködve az ilyen rettenetes cezuráju sorokon, melyekhez hasonló sok száz akad a Zrinyiász énekeiben, rásütötték Zrinyire, hogy egyéni gyenge oldala volt a vers technikája. Pedig az idézett két sor — épúgy, mint ennek az éposznak minden sora elejétől-végig — egész szabályosan és ritmikusan cseng, mihelyt a négyütemes ritmusnak könyvemben megállapított szabályai szerint ütemezzük, azaz: ütemelőzővel, szótagszámra egyre változó esetleg csupán egy szótagból álló ütemekkel és alliterációs sorfűzéssel, így:

Kevés | hasomlítanom   ezt | oroszlányhoz,
Mert | hasomló | hadverő   haragos | Márshoz.

Annak a véleményemnek, hogy az alliteráció Zrinyinél sem versdiszító kellékül szolgál, hanem szerves összefüggésben van magával a ritmussal, már könyvemben kifejezést adtam. De mivel az alliterációt a verssoroknak csak aránylag csekély részében sikerült megállapítanom, bele kellett törődnöm abba a gondolatba, hogy Zrinyi már nem folytonosan és rendszeresen, hanem csak olykor-olykor, amikor könnyen szerét ejtheti, próbálkozik meg az ősi alliterációs verseléssel. Most azonban, hogy az alliteráció fent jelzett szabadabb formájának nyitjára jöttem, az eddig nem alliterálóknak vélt sorokban is megtaláltam az iktusok tervszerű összezendítésének kétségszövegbevonhatatlan jeleit és ezek alapján *az egész éposz* — itt-ott néhány rövid megszakítással — *elejétől végig rendszeresen alliteráló költeménynek* bizonyult.

Lássuk tehát, milyen volt az alliterációnak emez újabb és szabadabb formája?

Olyan egyszerű a fortély, hogy szinte magától kínálkozhatott, mihelyt valamelyik költő az alliteráció képzésének könnyebb módját kezdte keresni.

A alliterációnak az a formája, melyet eddig megismertünk, mindig a négyütemes sor két felét, a két rövid (kétütemes) sort kapcsolta össze egymással. És akár egyszerű volt az alliteráció, mint p. o.:

Az | török | táborban   nagy zöndülés | támadt

Sz. V. IX. 96.

akár párosával csendültek össze az iktusok, keresztező formában (abab):

Valamikor | hajnalnak   volt | hasadása
U. o. II. 64.

vagy ölelkező formában (abba):

Holttestek | között jár   mint | kegyetlen | halál
U. o. XI. 97.

az alliteráció mindig egy négyütemes soron belül játszódott le, annak határait túl nem lépte. A rím ellenben (a magyar költészetben!) nem két félsort, hanem két (esetleg több) teljes négyütemes sort fűzött össze egymással és így sokkal tágasabb területen mozgott. Az alliterációnak nagyobb szabadsága tehát az által volt elérhető, ha kivitték szűk határaiból erre a tágasabb területre, úgyhogy ezentúl az alliteráció is a teljes négyütemes sorokat csendíthette össze egymással. Lásuk ezt néhány példával megvilágítva:

Fegyverét | elhányja,   ruháját | szaggatja,
Meztelen az | fákat   tövéből | rángatja. U. o. XII. 110.

Megütéd | Enceladust   szörnyü | küveddel
Ixiont | szaggatád   sasok | körmével. XII. 99.

Hányszor | foháskodtam   az | szent | Mahometnek
Hogy | értelmes | ágyátul   meg | szabadulnék. XII. 28.

Tizenkét | keresztény   iffiat ő | titkon
Táborbul | kihozat   melyek | voltak | lánczon. XIV. 20.

Talán így | Hercules   bánt az | Sárkányokkal
Vagy | hatalmas | Sámson   philistaeusokkal. VI. 67.

Csuda | karakterek   tüle | formáltatnak,
Keresztény | vérébül   minden | czirkulusnak
De még | ügyis | békét   nem ad az | holtaknak,
Mert | minden | kerékre   négyen | huzattatnak. XIV. 24.

Olykor két sornak három-három iktusa alliterál:

Háromszor | láttatott   Zrininek | feszület,
Hogy | hozzá | lehajlott,   felelvén | ezeket. II. 78.

Lengedező | szellők   csurgóknak | folyása,
Mint | szélvész | háboru   és | Lethe | forrása. XII. 16.

Sőt mind a négy iktus összecsendülésére is van példa:

És mint | tüzes | lidércz   száll le az | folyhóbül
Kinek | lángos | farka   szikrázik sok | tüztül. XV. 69.

Természetes, hogy az alliterálva rímelő verselés az alliterációnak most bemutatott szabadabb formája mellett, melynek példáit a Szigeti Veszedelemben százával találhatni, a régi egy-soros alliterációt, melyben az iktusok közelebbről és ennél fogva erősebben csendültek össze, továbbra is megtartotta és amazal felváltva használta. Hiszen éppen abban állt a költő nagyobb szabadsága, hogy aszerint amint könnyebbségére szolgált, az önmagában alliteráló sort a kétsoros alliterációval tetszése szerint szabadon váltakoztathatta. P. o.:¹

Török leány v ala	de V id h atalommal,
Elhozá egy v árbul	nagy erős h arczczal,
<i>H</i> aiszennek <i>h</i> íják vala	török szóval,
Körözsztég <i>m</i> egáldá	de <i>m</i> ost Barbálával. XIII. 7.

Adsz <i>n</i> yáron <i>n</i> yugovást	és szép csendességet,
Szép cyprus árnyékokat,	hüvös szeleket,
Gyöngé tüvel v arrott	s zép sátor ernyőket,
S zomjuság- megoltó	jó s zagos v izeket. III. 35.

De az alliteráció — ép úgy mint a rím — nemcsak két sort fűzhetett össze egymással, hanem a strófának három, sőt olykor mind a négy során végig csengett.

Háromsoros alliterációra igen sok példa akad a Zrinyiászban. És ilyenkor a negyedik sor vagy külön önmagában alliterál, vagy egészen alliteráció nélkül is maradhat:

Lássunk néhány példát:

De H amviván l elke,	l égy nekem irgalmas,
Mert éretted l észen	h amar bosszuállás.
H óhárodnak l elkét	megeszi ez a vas,
Esküszöm M ahometnek	kit tart ég m agas. VII. 7.

Mi itt h éában	h evertetjük m agunkat;
Amott szigeti bán	m egverte h adadat.
M egölték kaurok	H amvivánt társomat,
És M urtazán fiát	s Ozmánt m eggyalázták. VII. 10.

Mezételen k arddal	k iszökek s átorból,
K iált s egrétséget,	melyet vár Arslántól,
K iáltja társait	a s átorok alól;
De m indennek gondja	van nagyobb m agáról. II. 13.

¹ Az alliterációnak régi, szűkebb formáját megkülönböztetésül dült betűkkel jelzem.

Az | **mint** | lehetett is,
Vitéz | **szolgáim**mal,
Szorgos | **vigyázással**
Vége | **szerencsének**
 készültem | **mindennel**,
 mindenmód | **fegyverrel**,
 és | minden jó | **renddel**;
 de | **vagy**on | **Istennél**. V. 71.

Az | **Gönczös-** | **szekere**
 Mennyei | **seregnek**
 Fegyverhordozó | **sas**
Kivel | **letaszítsák**
 viszi sok | **fegyverét**,
könnyebbíti | **terhét**,
készíti | **ménnyküvét**,
 ördögös | **sereget**. XV. 36.

Akkor | **eszeveszettek**
 Mint | **nyállal** lütt | **medve**
 Mely | **diktamust** | **nem talál**,
 Cupido s | **boszuját**
bujdosnak | **wilágon**,
wánderol | **barlangon**,
nevet ily | **dolgon**
wészi az | **bolondon**. XII. 34.

Láthattuk, hogy a külön önmagában alliteráló sor a strófában nincsen helyhez kötve. Követheti vagy megelőzheti, sőt — mint az utolsó példában — félbe is szakíthatja a háromsoros alliterációt.

Ugyanez áll az alliteráció nélkül maradt negyedik sorra is; lássunk ebből is néhány példát:

Ha | **foly** a | **folyóvíz**
 Az | **ő** | **szemei** is
 Ha az | **gyöngye** | **szellők**
 Az | **ő** | **bánati** is
 vagy | **szép** csurgó | **patak**,
 mind egyaránt | **folynak**;
 ágak között | **fújnak**,
 nyughatatlan | **kodnak**. XII. 12.

Szigetben nem | **laknak**
Kiknek | **árthassanak**
 Sem az | **pokolbeli**
 Nagyobb | **Mahometnél**
 olyan | **körösztények**,
 Alkorán | **levelek**;
 és | **koporsós** | **lelkek**.
 Istene | **ezeknek**. XIV. 62.

Jün | **Balázs** | **deák** is
Medvei | **Benedek**
Mondom, **bizony** | **hatalmas**
 Ki | **lovat** s | **törököt**
 nagy Győri | **Mátyással**,
 hatalmas | **Bikával**,
Bika | **Andrással**,
 öl csak | **egy csapással**. V. 54.

De | **nem tudom** | **Demirhám**
 Mert | **harczról** | **kiáltás**
 Gyorsan az | **harczoló**k
 Látja hogy | **törökök**
 honnan | **érkezők**,
fülében | **beesék**
közikben | **érkezők**;
 az | **futáshoz** | **készek**. VII. 80.

Látja hogy | **megégett**
Ágyuk miatt | **ledült**
Készül már | **ostromhoz**
 Sok százezer | **ember**
 Szigetnek | **wárosa**,
wárnak egy | **bástyája**,
 sok jancsár s | **gyumlia**,
weszélyére | **látja**. X. 7.

De végig csenghet az alliteráció a strófának mind a négy során is, mint p. o. ezekben:

Végre megnyitattá	szép Sziget kapuját ,
K apuig elkésére	vitéz sz olgáját,
Sok vitéz sz avával	ujítja k ész voltát,
K ésérőül ada mellé	K ét száz sz ablyát. XI. 56.

K icsoda engemet	k inombul f ölzörget,
És nagyobb k ínra hí	átkozott f ejemet?
Igy szól Ali : k icsoda	f ekő helyemet
K ereste meg s nyugvásból	f ölráz engemet? XIV. 59.

Sőt az egyik versszakból a másikba is átcsaphat, mint p. o. ebben az ötsoros alliterációban:

De kegyetlen tatár	annak vádolását
Füle mellett ereszti	s f ejébe szablyát
Juranicsnak v ágja;	ő l eburul hanyatt
S v érrel kiereszti	l elke tisztaságát.

L eesik Juranics	mint egy szép v irágszál,
Kit kegyetlen munkás	nagy v assal l ekaszál;
A v agy ha tövébül	kidül l iliomszál,
Mely szép növéseben	tavaszi mezőn áll. IX. 72—73.

Vagy a II. ének következő részében, melyben egy hétsoros, azaz — egy önmagában alliteráló sor megszakításával — két egész versszakon végig csengő alliterációt találunk:

S zent Iván havának	tizedik n apján
Konstanti n ápolyból	megindult Sz ulimán,
Aval az sok h addal	v izeket szárazstván,
Nagy h egyeket bontván	v árosokat rontván.

Egy f ekete sz erecsen	lő volt alatta.
De képiró f alra	sz ebbet nem írhatna ;
Nem vélnéd hogy éri	f öldet sz áraz lába,
Oly sz épen egyaránt	s halkkal v áltoztatja.

V éres nagy sz emei	ugyan kidültének,
Sz áraz f ejecskéjén	van helye üstöknek.
Az orra /ikjain	/angos szellők mennek,
Sz ája tajtékot vér	mint v izi istennek.

Magasan költ nyakán	fejét alá hajtja,
Sz álos rövid serényét	sz él h ajtogatja.
Sz éles melylyel	elefántot h asomlítja ;
Körmmel sz áraz innal	sz arvast meg h aladja. II. 31, 34.

Végül — bár az idézett bőséges és azt hiszem eléggé meggyőző példák után szinte feleslegesnek tarthatnám — mégis helyénvalónak látom, hogy Zrinyi époszának egy nagyobb ösz-

szefüggő darabját a helyes ritmizálás és az alliteráció különféle fajtájának felismerése által nyert új formájában bemutatassam. Ime az utolsó ének közepéből vett tizenkét versszak és az éposz berekesztése:

Sz. V. XV. 12—23.

Zrini pedig m egyen	az g azdag t árházban
M inden d rágaságot	ő r ak e gy r akásban,
Visz tüzet a lája	osztán e gy f áklyában,
M ind füstbe b ocsátja	az m ennyi k incse van.
Egy d olmányt, egy m entét	csak v álaszt m agának,
Az mely l egszebb v ala	m ind közte a zoknak ;
Ebbe szokta m utatni	m agát az u dvarnak,
Ebbe m enyegzőknek	és t riumphusoknak.
K ét arany p ereczet	v álaszta a zután,
Evvel jelt c sinála	v itéz uri k arján.
Egy k ócsag t ollat is	s zegeze s isakján.
S záz aranyat k étfelé	tett d olmányában.
Oh mely c suda dolog,	hogy j utalmát s zerez
Maga h óhérának!	Mely k emény v itéz ez!
Említése h alálnak	igen k eserves,
Rettegett e lőtte	H ektor és A chilles:
De h alálakor i s	S zigetnek H ektora,
Hogy ő b átran n ézhet	s zemmel az h alálra,
És b ár ö ltözzék	rettenetes f ormára,
M egmutatja, m int kell	m enni b átorságra.
M eggyújtá az k incset	és m ind m egégeté,
Fegyverét a zután	s zögrül le s zedeté,
S zámtalan s ok közül	egyet meg s zerete,
Oldalára e ztet	v itézül f ölköté.
Úl vala az i sten	abban az s zéikiben,
Az h onnan v ilágot	nézi k egyelmesben :
Méltóság t isztesség	n agy áll k örületben,
T rónusa h elyheztetve	n agy ö rökségben.
S zerencse s természet	alázatos s ággal
Állnak ő alatta	készek s zolgalattal,
D ücsőség e lőtte	f oly nagy p atakokkal,
V égtelen k egyelme	t enger f ormára áll.
Meg s zámlálhatatlan	d ücsőséges l ölkök
D ücsőséget e lőtte	s zépen é nekelnek ;
Zsidó p oétának	untalan az v ersek
Királyi f ormára	h árfájával m ennek.

Égi m uzsikának	gyönyörű s zózatja,
Sz ép Echónak választját	m eg változtatja.
„ Sz ent, szent, szent m indenható	Isten, Jehova“,
Egész m ennyei s ereg	vigan kiáltja.
Cherubin seraphin	seregek vígadnak,
Az s zent bárány előtt	m agokat alázzák,
És m ás s eregek	fejér ruhában járnak,
Báránnyal mindenütt	ük is ottan vannak.
Ilyen m éltóságból	n agyon parancsola
Az az J ó, az az igaz	az nagy Jehova.
Hogy m inden m uzsika	egszersmind h allgatna,
És h ogy öszvegyülne	m ennyei udvara.

Berekesztés.

V éghöz vittem immár	n agyhírű munkámat,
Melyet irigy üdő	sem v iz el n em moshat,
Sem az é g haragja	sem v as el n em ronthat,
Sem az n agy ellenség	írigység n em árthat.
És m ikor az a n ap	eljün, mely testemen
Csak u ralkodhatik,	fogyjon el é ltemen
H atalma : m agamnak	ugyan nagyobb részem
H ordoztatik széllel	az m agas egekben.
S honnan Scythiából kijött	m agyar v itéz,
M erre v itézségét	látta világ nagy rész,
Az okrul h elyekről	minden szem reám néz,
Hírrel böcsülettel,	valamíg világ lesz.
De h íreket nem csak	keresem p ennámmal,
H anem rettenetes	h ajvívó szablyámmal :
Míg é lek, h arczolok	az ottomán h óddal,
Vígan b uríttatom	h azám h amujával.

Azt hiszem, ezek után nem akadhat senki, aki Zrinyi költészete ellen, melynek magas szárnyalása a rímes és alliterációs verselés kettős terhét oly könnyedén elbírtá, a fülsértő, elemi botlások és szabálytalanságok vádját tovább merné hangoztatni.

Az alliterációs és rímes verselés kombinációját Gyöngyösi költészetében is megtaláljuk. Csakhogy nála az alliteráció már nem cseng olyan huzamosan és rendszeresen, mint Zrinyinél, és p. o. a Murányi Vénus-ban a verssoroknak körülbelül egy harmada alliteráció nélkül maradt. De ezen nem is lehet csodálkoznunk, ha elgondoljuk, hogy Gyöngyösi a ritmusnak azt az ősi szabadságát, mely a félsorok (kétütemesek) terjedelmére

nézve a tizenkettes határain belül még Zrinyinél is fennállott, teljesen feladta és az alexandrinust a 6+6-os, azaz a sor kellő közepére eső metszet korlátai közé szorította. Ha még azt is számba vesszük, hogy Gyöngyösi a rím tisztaságára és művészi alakítására is több gondot fordított, mert azt tekintette a magyar vers legfontosabb elemének, (»A magyar versek regulás rendi kiváltképpen a végső szóknak egyenlő kimenetele, akít cadentiának szoktunk híni«, mondja a Kemény János előszavában), akkor az alliterációs verselésnek az ő költészetében kimutatható példáit nem keveselni fogjuk, hanem inkább meglepően bőségeseknek fogjuk találni.

De nézzünk csak egy összefüggő darabot a Murányi Vénusból:

Ha hamar nem telik	kévánt reménségek,
Elkedvetle nül nek	s nő gondos kétségek,
Hogy megtudják okát,	indul követségek,
Miért történt nem várt	késedelmes ségek.

Mely nehezen vár ja,	gondold, M ária is,
F ülel m indenfelől	m aga, szolgája is,
<i>Ha</i> csak egy reméllett	zörgést <i>h</i> allana is,
F utamodna m indjárt,	ha nem az w olna is.

De sok várásra is	semmit nem hallhatnak,
Csudálják, ily soká	<i>mi</i> okért <i>m</i> ulatnak,
K ésedelmek m iatt	majd kétségre jutnak,
Nem tudván, hogy már az	k apunál f utosnak.

Nem várhatja tovább,	magát bátorítja,
Az k észített l éhrát	alá bocsátatja,
K ádast az várfokrul	melyen l eszállatja,
Ha elérkeztek-é	általa l áttatja.

Visszafordul Kádas,	mondja : nem találja,
Kin asszonya s zívét	nem kevés bú s zállja,
De leküldi megént,	hogy jobban vizsgálja,
Ha rátalál, magát	ezekkel ajánlja :

„ K észen vár asszonyom	f eltett játékához,
Vagy hat fordul vagy vak,	f ogott az k oczkához,
J átszik már, csak győj el,	óhajt is m agához,
Bízik, jót ad Isten	kezdet m unkájához.“ III. 271—276.

Az idézett részben már néhány háromsoros alliterációt is láttunk. Az ilyenekből, mivel az alliteráció tervszerűségét világosabban mutatják, még néhány példát ide állítok:

Ha | bátorít, hogy | **szólj**: mutasd | **félelmedet**,
Szomoru | orzával **függeszd le** | **fejedet**,
 S mikor | indítani látatnál | **nyelvedet**,
 Ohajtás | **szakaszsa** **félben** | **beszédedet**. II. 124.

Honnét | **e/mulandó** **öröm** | gyakran árad
Néha | **haszontalan** **búban az** | **szű fárad** :
 Mert | **nincs** úgy az | **dolog**, az | **mint az** | **hir támad** ;
 Az | **holott** | **nedvest** mond, ott | **gyakorta** | **szárad**. I. 23.

Szédülni kezd a | **wad** s **tántorog** | **végtére**,
 S elesik, | **több-több** seb **fűzetvén** | **testére**,
 S éltető | **párája** **kél szelek** | **mentére**,
 Ily | **witéz** | **bajnoknak** **talált volt** | **kezére**. II. 259.

Mennyit fárad, s | **busul**, **ládd**, | **Wesselényi** is,
 Alig | **birják** immár **lankadt** | **lábai** is,
 S noha | **e/érkezett** az | **hagyott** | **óra** is,
 Mégis | **bajos** dolga s **nincs az** | **lajtorja** is. III. 219.

Az alliteráció nála is átcsap olykor az egyik versszakból a másikba :

Melynek minthogy | **egyéb** **módját** | **nem láthatja**,
 Uj | **mesterségeken** **elmjét** | **forgatja**,
 S mond, | **szabadulását** ha az | **tenger** | **tiltja**,
 Az | **tág** | **levegőég** **szabad útját** | **nyitja**.

Szerez azért | **titkon** **fiával** | **tollakot**,
 S azok | **fűzésékez** **készít** | **viaszokot**,
 (Új **találmány**) | **csinál** azokbul | **szárnyokot**,
 Magára s | **fiára** **ragasztja** | **azokat**. III. 48.

Sőt hatsoros alliterációra is találunk példát Gyöngyösinél, még pedig különösképen ugyanazokkal a mássalhangzókkal (*f* és *sz*), melyek Zrinyinek fent idézett hosszán csengő alliterációjában szerepelnek.

Miként | **ismerteti** **fül az** | **zengéseket**,
Választani az | **száj** tudja az | **ízeket**,
 S orr | **külömbözteti** az | **szagos** | **füveket**,
 Így | **szokta** | **wizsgálni** az | **szem** az | **színeket**.

De | **szerelem** | **dolga** **isteni** | **végezés**,
 S **szűben** az | **egekből** **fuvallott** | **lélegzés**.
Hová ez | **nem járul**, olyan ott az | **szemzés**,
 Mint | **habok** közt | **kormány** **nélkül** az | **evezés**. II. 16, 17.

Nem tartom lehetetlennek, hogy Gyöngyösi ezzel a Szigeti Veszedelem II. énekének említett alliterációját, mely az *f* és *sz* mássalhangzókat csaknem két strófán keresztül (összesen

tulajdonképen 7 soron, de megszakítás nélkül is 6 soron végig) csendítette, és mely akkor bámulatot keltő verselési virtus számba mehetett, akarta utánozni és megmutatni, hogy az alliterációs verselés mezején ő is van olyan legény és tud olyan rendet vágni, mint Zrinyi.

Hogy az alliterálva-rímelő verselés még a XVIII. század elején is legszebb virágzásban volt, mutatja a kuruc költészetnek néhány terméke, melyen az alliteráció csaknem megszakítás nélkül cseng végig. Ilyen p. o. az Esztergom megvételéről való ének:

Rákóczi t ábora	torpad az s ikságon:
Rákóczi s átora	d ombon áll magában.
Friss, kerek d ombon áll	t egnapi n ap óta,
N emcsak az sátor	a d omb is csak azóltá!
Jó k urucz v itézek	csak tegnap dombolták,
A f öldjét k ezekben	süveggel hordották.
»Urunknak sátora	magas helyen legyen;
Szép t ábora f ölött	v égig t ekinthessen!«
»Aranyos zászlója	lobogjon m agasra!
M esszéről m indenki	m indjárt meg láthassa!«
S üveggel hordották	a dombot úgy r akták,
R ákóczi patyolat	s átorát r ávolták.
Nagy R ákóczi jár az	gyönyörű mezőben,
R ettenetes kardja	villog az k ezében.
Kardjával f elmutat	Esztergom v árára,
V ár tornyán lobogó	császár zászlajára:
»Mire a f ényes nap	h áromszor f elsütne —
H ejh! magyar l obogó	/ esz oda f eltűzve!«

Ép így végig alliterálónak bizonyul — az alliteráció szabadabb formájának megismerése után — az Ocskay Lászlóruól való ének is. Lássuk ennek is néhány strófáját:

K iverik k ezébül	s úgy homlokon v ágják,
V ér el borította	mind a k ét orcáját.
V iszik már w iszik már	k ötte paripára,
Nyargalton nyargalvást	w iszik már Ujváriba.
Hogy w itték a k apun,	istrázsa k ialtott:
/tt hozzák, /tt hozzák	az O cskai Lászlót!
H adiszék birái	ott e gyben gyülenek,
H ítiszegő fölött	ők s zéket ü lének.

Irjátok f urérok,	írjad s ereg diák ---
V ér-veres téntával	a n agy s ententiát:
„ V ilág p éldájára	f eje elütessék,
V árnak b ástyjára	karóba tüzessék.
Hadd l ássák m indenek:	az l ator m int jára,
Ki megszegvén h itit	támadt h azájára!“

Ennek a félsornak: »Hadd | **l**ássák | **m**indenek« ritmizálásából — ha még néhány hasonló példát találhatnánk — az tűnnék ki, hogy az a különös székely hangsúlyozás: hadd **l**ássuk, melyről a Magyar Nyelvőrben nemrégiben szó esett,¹ voltaképpen a hangsúlynak régi formáját őrizte meg. Ez is megerősíti azt az állításumat, melyet különben a bemutatott példák ritmizálásánál itt-ott észrevett különös hangsúlyozási jelenségek is igazoltak, hogy t. i. a magyar hangsúly fejlődésének problémája csak a magyar ritmus sajátosságainak kutatásával kapcsolatban az alliterációk ütemjelzése nyomán oldható meg.

De nézzük még az idézett ének utolsó versszakait:

S ha n fejét n agyhamar	hóhér el n em csapja,
Testét vitézljő rend	ízekre szaggatja!
Feltűzék a n fejét	a b ástya f okára,
Amely n éz N yitrára, —	egy n agy árbocfára.
Nagy fekete hollók	sűrűn s zálldosának —
S ott k örnyül k erengvén,	ekkép k árognak:
„Kár, kár, kár, kár vala	Ocskai L ászlónak,
Ilyen nagy vitéznek	lenni á rulónak.
De n em kár h azáját,	v érit eladónak
Szemeit ki v ájni	f ekete h ollónak!
Már Ocskai L ászló	másoknak nagy példa;
Gonosz á rulóknak	így léssen h alála!
L elkeket w ilágon	szélvészek kergetik —
Azután pokloknak	l ángjára w ettetik.
— Ezt s zörzék Ujvárbán	ezerhétszáz tízben . . .
S zegény magyarokat	segítse az Isten!

Azt hiszem, a bemutatott bőséges példák nemcsak az alliterációnak ama szabadabb, az egy sor határain túllépő formájára, melyet e dolgozatomban megállapítani igyekeztem, szolgáltattak kétségbenvonhatatlan bizonyítékokat, hanem egyúttal még jobban megerősítették azt a feltevésemet, hogy a magyar

¹ *Viski Károly*: Székely hangsúlyozási különösség XXXVIII : 1.

költészetben — épúgy mint p. o. az angolban — az alliterációs és rímes verselés szoros kapcsolata hosszú időn át fennállott. De azonkívül az alliteráció ez újabb, eddig fel nem ismert formájának megállapítása magára a magyar ritmusra is újabb, erősebb világosságot vet. És aki az idézett és ütemjelzéssel ellátott sok száz verssorban nemcsak az alliteráció különféle formáira, hanem a sorok ritmizálására is kiterjesztette figyelmét, annak meg kellett győződnie arról, hogy az alliterációt másutt, mint az ütemek iktusaiban elképzelni teljesen lehetetlen és hogy ennél fogva az ezek előtt álló súlytalan szócskák másnak mint ütemelőzőnek nem tekinthetők. És be kellett látnia, hogy az az út, melyen én a magyar ritmus mivoltát keresem, a magyar ritmikának igazi útja.

GÁBOR IGNÁC.

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL A ROMÁN NYELV MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAIHOZ.

A véletlen hozta magával, hogy ezzel a kérdéssel foglalkoztam, mert én abban a jó hiszemben voltam, hogy Alexics György tanulmánya *Magyar elemek az oláh nyelvben* (különnyomat a M. Nyelvőről 1888) az egész anyagot kiaknázza. A munkamegosztás elve lebegett szemeim előtt; azt gondoltam, hogy egy nagy munkaterületből mindenkire eshet valami. Azért nem törődtem a román nyelv magyar jövevényszavaival. Ujból más célra, tanulmányozva az eredeti nyelvemlékeket, csak kíváncsiságból lapozgattam Alexics művét ellenőrző szemmel. Csodálatomra többféle egyezést hiába kerestem benne. Így már láttam, hogy bizony ezen a területen is még sok a tennivaló. Én nem foglalkoztam szorosabban evvel a kérdéssel, de remélem, hogy az új anyag, amelyet alább bátor vagyok közölni, sok érdekes dolgot hozhat napfényre. Észrevételeimet négy csoportba osztom: az első részben közlök olyan szavakat, aminőket Alexics tanulmányában nem ismert, a második részben pedig olyan szavakat, amelyek részint sokkal régiebbek, mint Alexics adatai, részint pedig kiegészítik az ő adatait, a harmadik részben felsorolom az egyetemi könyvtárban levő *Dictionarium Valachico-Latinum* (H 3) magyar eredetű szavait abécé-sorrendben, a negyedik részben pedig helyreigazítom Weigand néhány nagyon különös etimológiáját.

Ezeket az észrevételeket nem teszem semminemű rossz szándékkal. Lehet ugyan, hogy ez a dolog nem épen kedvező világot vet Alexics György munkájára. De határozottan kijelenteni amit nem tud biztosan — nem a tudománynak szokása. A régi román nyelvet csak a Voronetzzi kódexnek Sbiera-féle glossarja alapján ismerni — ezt még idáig csak Puşcariu tette (az Etym. Wtb. der rum. Sprache-ben, amint más alkalommal be fogom bizonyítani) és a Weigand iskolája. A Paliát csak részben excerpálni és az Ishodból a magyar eredetű szavakat fel nem használni, ez mégsem kielégítő. Vagy egészen megtenni valamit, vagy pedig semmit. A budapesti kéziratot tekintetbe nem venni, mikor kéznél van, csodálatos, és belőle csak az *a-* kezdetű szavakat citálni különös. Budapesten a románság régi könyvtára igen tekintélyes, és ha valaki oly buzgalommal keresi a magyar hatást a románra, mint Alexics, hát akkor ne dolgozzék feliben-harmadában. Van kérem egy nagy és kölcsönös hatás e két nép között, mert nem is lehet másként, de ezeket Tacitus örök becsü szavai értelmében *sine ira et studio* kell tanulmányozni. Densusianuval, a román nyelvészet bukaresti professzorával való beszélgetésünk alkalmával meggyőződtem, hogy ezt a kérdést újból kell tanulmányozni, még pedig alaposan. És bízva bízunk, hogy a verejtékes munkának becsületes eredménye lesz, ha rákerül a sor a román lexikon idegen anyagára. Akkor a kis mécses, melyet 1902-ben a román és szláv közösségnek gyujtottam, helyettesíthetem egy szebb és nagyobb világossággal.

Helytelen dolog a tudományba politikát belekeverni (v. ö. 120 l.), mint Alexics teszi. Nem érdeklí a tudományt ebben a kérdésben a román nyelv keletkezése és hogy a román vagy a magyar lakta-e a mai területet és melyiknek mennyi része volt az idegen államformában, hanem hogy mit és hogyan vett át az egyik faj a másiktól. Ezt pedig csak a tudomány képes kideríteni egységes és fáradságos munka alapján.

I.

călujuji, a toată gloatei sale (duces totius exercitus), Palia Ishod cap. 14. Egyes számban *căluză* (kalauz, v. ö. NySz.) *camătă*, Ps. Coresi 30 [kamat].
fagăduitul, Ps. Sch. 172 [fogadott].
geman, Safir și ~ Palia, Ishod cap. 28 [gyémánt].

gunoslia-se, Ps. Coresi 145, *gunosia-se* Ps. Sch. 172, *gunusliia-se* Ps. Coresi és *gunosi-se* Ps. Sch. 359 [gonoszol, NySz. I. 1108].

hălăstui, *nu ~ de moarte sufletul lor*, Ps. Sch. 252 (halaszt NySz.).

întaroşè, *-at*, Palia 120, 122, a *tăroasă* (terhes) melléknévből.

lepiniu, *şi cu ulei uns ~ de azimă*, Palia, Ishod cap. 29, bán. nyelvj. *lepiń*, brassó-vidéki nyelvj. *lipie*, *-i* [lepény].

medelniţa, *face şi ~ spălătoriului* (a mosó edénynek mendencét is csinált), Palia Ishod cap. 38, és *medelniţa*, id. m. cap. 40, mosdó értelemmel. A szó *cadelniţa* (tömjénfüstölő) analógiájára keletkezett a magyar *medéncé*-ből.

siriurele, *şi sfinţeste cu toate ~ lui* (és szenteli az oltárt minden szerezével együtt) [szer].

tabără, *în ~* Palia 37, *şi acoperiră tabăra* (cooperuit castra) Palia Ishod cap. 16 [tábor].

tar, *că încărcaţi ~ pre oameni*, *nu vă atingeţi de ~* Tetraev. Coresi, zač. 61, *cum supt tar zaci*, Palia Ishod cap. 23 (te jacere sub onere), zač. 61. kétszer előfordul *tăr* szó. Coresi, Tetraev. Luca [tár, NySz. III. 443].

utăluitorul, *şi să vrea ~ meu spre mere mare cuvântă*, Ps. Sch. 168, Ps. Coresiben *~* helyett *urătoriul* szót lehet olvasni [utál].

II.

aleneş, *aleneşului tău*, Palia Ishod cap. 23, *între aleneşii săi*, *şi toţi aleneşii*, id. m. az utolsó cap. 23 és az első cap. 32 [ellenes].

băsău, Alexics 30, régibb mint ő hiszi, mert a Ps. Schban is előfordul, cf. *şi lasă băsăul*, id. m. 111. [bosszu, NySz. I. 297].

beteg, Alexics 32, Paliában is előfordul, v. ö. 159: *spuseră lu Iosif că tată său ar fi beteg*, [beteg].

bintătuiesc, Alexics 34. Régibb, v. ö. Palia Ishod cap. 21, *să se bintătuiască* [büntet].

biruesc, Alexics 36, két értelemmel: 1. bírni, 2. győzni, v. ö. Palia 40. I. bírni, és Ishod cap. 23, *până vei creşte şi pământul să poţi birui*, *possideas terram* [bír].

bizuiesc, Alexics 40, v. ö. Palia 155: *bizuiaste pre ei dobitoacele mele* [bíz].

dejma, Alexics 52, v. ö. Palia 85: *~ da-voi fie* [dézsmaj].

fel, Alexics 54, v. ö. Palia 3, 43, 44, 45, 72, Ishod cap. 3.
filer, Alexics 55. A szó régi v. ö. Coresi Tetraev. Luca
 zač. 104.

gilăluesc, Alexics 58 idézi a Voronetzii Codexet és azt mondja: »Ez adaton kívül se a régiség, se a mai nyelv nem tud róla.« Igaz, a mai nyelv nem tud róla, de a régiség igen; v. ö. Ps. Sch. 101: *și cire gilăluiaște dereptul greși* Ps. Coresi nem ismeri a szót, ott *urî* olvasható. Persze Ps. Scheiană-nek hiányzott a glosszárja, pedig azt olvasni kell [gyülől].

hitlën : *hiclën* (hitlen) szóból fejlődött ez az ige: *hiclenesc*, v. ö. Palia 37, *hicleniră-se* Ps. Coresi (Ps. Sch. 229) *că te hitleni*, illetőleg *că te lănucoti*.

hiclenșig, Alexics 64, nem ismeri ezen szót, ez pedig a magyar *hitlenség*-nek egyenes átvétele, v. ö. Ps. Sch. 159: *și hiclenșigu între tire feciu*; a többes száma: *hiclenșigure* v. ö. Ps. Sch. 100: *se nu grăiască hiclenșigure*, *hiclenșig* még a 26, 92, 168. l. is előfordul. A románban még van egy ilyen forma: *hiclenie* Palia (Epilog), illetőleg *hitlenie* Ps. Coresi, (v. ö. Ps. Sch. 225, itt *reu* olvasható).

Iliș. Ez a szó is régibb, mint Alexics hiszi, mert ha ő Hașdeu, Archiva Ist. I. kötetét tovább olvasta volna, akkor a 153. lapon megtalálta volna ezt a szót, még pedig az 1448-ik évből, v. ö.: »*Ne platiti dan, ni posad, ni podvodu, ni iliș, ni na mlîny ștoby ne robili, ni u žoldu ștoby hodili, ni vočki naši ștoby ne vozili i ni odnu našu sluzbu.*« Archiva Ist. I. 153. Épen így 1629-ből is, Xenopol Ist., rom. III. 193.

Izeclen, Alexics megint téved, mert citálva a Voronetzii kódexet azt állítja: »E két adaton kívül sehol nyomát se találtam a szónak sem a régiségben, sem a mai nyelvben.« Ma igaz én sem ismerem, de a *multra* nézve l. Ps. Sch. 40, ahol: *e eu feria căile izēclēne* olvasható.

kelčug, Alexics 70. A szó régibb, mert a Paliában (137) is előfordul: *cum kelčug încă să le dea pe cale* [költség].

keltuesc (Alexics 70) is előfordul a Paliában, Ishod, cap. 38 *cheltuiesc* [költ].

kîn szóból fejlődött a román *chinuiesc*, *chinuiaște* Ps. Sch. 161, Coresi Tetraevanghel, Math. zač. III.: *mult am chinui astăzi în somn derept el*, Luca zač. 86: *se cade lui mult a chinui*; Palia, Ishod cap. 5: *mai tare chinuiaște oamenii* [kinoz]. Alexics-nál teljesen hiányzik ez a forma.

kip, Alexics 72. A szó még Ps. Sch. 176, Palia 20, 87, 91, 156, 166, 168 is ismeretes és a Coresi Tetraevanghel, Math. zac. 90. [kép].

lăcuesc, Alexics 77. Ps. Sch. 22, 223 (Coresinél is *lăcui-va*), 328, Palia 155 háromszor fordul elő, *lasă să lăcuiască, lăcui* p. 158 Ps. Coresi-ben *lăcuiaste* [lakik].

majă, Alexics 80; régibb az adat mint 1588, mert már 1582 (a Paliában, Ishod cap. 25: *dintro majă de aur*) előfordul [mázsa].

murguesc, Alexics 84, csak a Voronetzki kódex-ből citálja a szót, de a Paliában is (Ishod cap. 16) előfordul: *cum în pot-riva lui ați murguit* (audivit enim murmur vestrum contra Dominum) [morog].

neam, Alexics 86. Ps. Sch. 328: *și pamentea ta în neam și neam*, épen úgy 323: *și până la gintu și gintu*, (Coresi *la neam și neam*) [nem].

pîriș, Alexics 90. Coresi, Tetraev. Mat: zač. 12: *fii împăcându-te cu pîrișul tău curând; să nu dea tine pîrișul județului*, zač. 12; *că așu mergi cu pîrișul tău cătră Domnul* Luca zač. 69; *fămi izbâmdă pîrișul meu* Luca zač. 88. Éppen úgy a *pără* főnév is előfordul: *fu și pără în trimișii*, Luca zač. 108. *și se pârără* (beperelték magukat) Palia 76 [per, peres].

sălaş, Alexics 97. Ps. Coresi *salaș* 63 old. Coresi, Tetraev. Luca zač. 108. *unde este sălaş*, Palia 67, 138 [szállás].

sălășuiesc, Alexics *sălășluiesc* (!). Ps. Sch. 10, 36, 229: *sălășuit-ai*, Coresi, Tetraev. Luca zač. 73: *însălășuiescu-se* és *sălășuia-se* ugyanott zač. 108. Coresi Ps. *sălășui* 29. old. Palia 66: *sălășui*. Ez nem jöhet a magyar *szállássol*-ból, hanem a honosított román *sălaş*-ból fejlődött.

șinor, Alexics 94. A szó sokkal régibb, v. ö. Palia, Ishod cap. 39: *cu șinor făcut de mătasa* [zsinor, *șinor* NySz. III. 1308].

șireag, Alexics, Palia 38: *șireagul împărțind*, többes szám *șireagure* v. ö. Palia 103 [sereg].

talpă, Alexics 100. Ps. Coresi 41: *talpele*, Palia, Ishod cap. 35: *și cu talpele*, Candrea-Densusian-Speranță, Graiul nostru 220 *coșar pă tâlchi (tălpi)* [talp MTsz., NySz.].

uriaș, Alexics 106. Ps. Sch. 97: *uriașul*, Ps. Coresi 44, 81: *uriașul*, Palia 16, 37.

III.

A budapesti egyetem könyvtárában van H 3 szám alatt egy román-latin szójegyzék, *Dictionarium Valachico-Latinum*. Ezt a szójegyzéket egy bánáti román a 18. század első negyedében írta és nagyon érdekes, mert nagyon sok magyar eredetű szót tartalmaz. Alexics citálta belőle az első betűt (a-t), de tovább nem törődött vele. Én lemásoltam abéce sorrendben a magyar eredetű szavakat, érdemes őket megismerni:

<i>Aprod.</i> Ephaebus.	<i>Diecsishte</i> (?). Latine.
<i>Ardal.</i> Transilvania.	<i>Dolame</i> . Tunica.
<i>Ardelan.</i> Transilvanicus.	<i>Grof.</i> Comes liber.
<i>Arnye</i> ^u . Tectum curuum.	<i>Gyontar.</i>
<i>Bács.</i> Ovilis (?), <i>bač.</i>	<i>Gyöngyvírág.</i> Lilium conval-
<i>Bacse</i> [?] . Frater maior natu.	lium.
<i>Banyé.</i> Fodine.	<i>Hasne</i> [?] . Utilitas.
<i>Banye</i> [?] <i>de</i> [?] <i>aur.</i> Aurifodina.	<i>Kade</i> [?] . Cadus.
<i>Banye</i> [?] <i>de</i> [?] <i>argent.</i> Argentifo-	<i>Keleuz.</i> Director.
dina.	<i>Keleuzesk.</i> Dirigo.
<i>Banye</i> [?] <i>de</i> [?] <i>arama.</i> Cuprifodina.	<i>Keput.</i> Porta.
<i>Banye</i> [?] <i>de</i> [?] <i>plumb.</i> Plumbifodina.	<i>Kinuiesc.</i> Crucio.
<i>Banye</i> [?] <i>de</i> [?] <i>fier.</i> Ferrifodina.	<i>Kinuieskume.</i> Crucior.
<i>Banye</i> [?] <i>de</i> [?] <i>kositór.</i> Stannifodina.	<i>Kocsish.</i> Auriga.
<i>Becsuié</i> ^{sk} . Villicor.	<i>Koczke.</i>
<i>Bicsluiesk.</i> Aestimo.	<i>Koncs.</i>
<i>Bicse</i> ^u . Aestimatio.	<i>Lade</i> [?] . Cista. Arca.
<i>Bicsulat.</i> Honor. Aestimatio,	<i>Ladicze</i> [?] . Idem.
(becsület).	<i>Ledicsore.</i> Cistula. Arcula.
<i>Bios.</i> Fertilis.	<i>Le</i> [?] <i>kuiture</i> [?] . Habitatio.
<i>Biosime.</i> Fertilitas.	<i>Le</i> [?] <i>kshag.</i> Habitatio.
<i>Cseluitor.</i> <i>e</i> [?] . Deceptor-ix.	<i>Levente.</i> Affaminatus.
<i>Cselarnik.</i> <i>e</i> [?] . Fallax.	<i>Lipian.</i> Lepényhal [igy magyarul].
<i>Cseluiture</i> [?] . Deceptio.	<i>Lipiny.</i>
<i>Cselshag.</i> Deceptio. Fallacia.	<i>Meshtergrinde</i> [?] .
<i>Csemer.</i> Nausea.	<i>Meshteresk.</i> Magistrum ago.
<i>Csishmash.</i> Cothurnarius.	Artificium.
<i>Csishmeshice</i> [?] . Cothurnaria.	<i>Meshteshig.</i> Artificium.
<i>Csont.</i> Os, ossis.	<i>Modosh.</i> Politicus.
<i>Diekucz.</i> Diminutivum.	<i>Mocz.</i> <i>Mokan.</i> Famulus rusti-
	canus.

<i>Nemeshesk.</i> Nobilito.	<i>Procator.</i> Causidicus.
<i>Nemesheskume.</i> Nobilitor.	<i>Procatorie.</i>
<i>Nemeshesk, -e.</i> Nobilitaris.	<i>Se'be'u.</i> Sartor.
<i>Nemeshie.</i> Nobilitas.	<i>Sidalme.</i> Convicium.
<i>Olah.</i>	<i>Siduiesk.</i> Convicior.
<i>Omistesek.</i> Digero.	<i>Siduitor.</i> Conviciator.
<i>Omistiture.</i> Digessio.	<i>Teme'nye.</i> Thus.
<i>Otalm.</i> Defensio.	<i>Teme'nyernik.</i> Turibulum.
<i>Otelmetuie'sk.</i> Defendo.	<i>Tēnyer.</i> Discus. Orbis.
<i>Pante.</i>	<i>Tinyer.</i> Discus. Orbis (<i>cinér</i>).
<i>Pantzir.</i> Lorica.	<i>Tolde'u.</i>

IV.

Weigand is igen nagy kedvvel foglalkozott a magyar etimológizálással. Így p. o. Marosch- und Körös-Dialekte 78, a román *goz*-t a magyar *gőzből* magyarázta. Ez lehetetlen. A román *goz* csak a *gaz*-ból származhat. A szó általános a románban és a régi időben is előfordult, v. ö. Gaster, Chrestomatia rom. I. 241. — *Hädärág* (Cihac II. 663. és Weigand, Körösch- und Marosch-Dialekte) nem származhat a magyar *hadaró*-ból, mert ez csak *hädäräu*-nak felelhet meg, hanem talán kontamináció: *hädäräu* × *harag*. Azért jelenthet a szó nem csak *hadarót*, hanem vastag botot is. — *Pirläu*, Weigand, Körösch- und Marosch-Dialekte 38, nem származik *pároló*-ból, hanem *párló*-ból v. ö. MTsz. — *Tisig recte fűsig*. Weigand *tétseg*-ből magyarázza (!?). De ez nem egyéb, mint *készség* (*késség*, *kíssig*, *kíszség*) 'szerszám', v. ö. MTsz.; ezt különben a bánáti rom. nyelvjárás *kisig* vagy *čisig* alakváltozatai is bizonyítják. Weigand szava lehetetlen a magyarban.

POPOVICI JÓZSEF.

NYELVÉSZETI MOZGALMAK A MAI GÖRÖGORSZÁGBAN.

Nem csekély tanúsággal járhat, reánk magyarokra is, ösmerni azon nyelvészeti szóváltást, mely a múlt hónapok óta a mai görögség nyelvészeit foglalkoztatja. Hellaszban különben is a legszélesebb körű érdeklődés kíséri minden a görög nyelv sorsához fűződő kérdést. Mert a régi nagy nevéből elég szerény jelenre vedlett görögség ezerévek óta nyilvánuló főereje éppen a multakhoz való nagy ragaszkodásban jelentkezik. A mai görög irodalmi nyelv is ebben a konzervativizmusban gyökeredzik. Az erősen megújított és a régiségtől nem csekély mértékben eltávozott népnyelvvél szemben,

archaisztikus elemek túltengése, antik formák dédelgetése a mai görög irodalmi nyelv jelleme. A kettő: a népnyelv és az archaizáló irodalmi nyelv harca azonban korántsem ért még véget. Mindkettőnek külön pártja van, s mindkettő bizik a maga igazában és hisz zászlaja diadalában. Az egyik, a népieskedő túlzók pártja, ki akar irtani a mai nyelvből minden régieséget, s tisztán az élő népnyelvet akarja úrrá tenni szóban és irodalomban. Ennek — a régiséghez húzó, sovíniszta görög szemében — hazaárulás számba menő iránynak, természetesen, óriási ellenzéke van a tudós körökben. A mai görög nép olasz, török, albán s egyéb jövevényekkel éktelenkedő nyelvét undorodva utasítja el magától a Homeros nyelvét visszaálmodó archaizálók serege. Harcot indít a »barbár zagyalék« nyelv ellen.

E száz év óta húzódó vita ma is élénken foglalkoztatja Hellasz fiait; tekintélyes irodalmat termelt, s hullámai kikicsapnak külső országok tudós köreibe, folyóirataiba is.

A két ellenpárt között áll, a tudományos szempontból egyedül helyeselhető, mérsékelt irány, mely a népnyelv figyelembe vételével, s a régiség felhasználásával egyengeti az új görög irodalmi nyelv útját.

Ezeket előrebocsájtottuk, hogy megérthessük azt a határtalan fokú érdeklődést, amellyel a művelt görög nyelve sorsát kíséri s annak tisztaságán munkálkodik. Már mindenik a maga módja szerint. Görög napilapokban a leggyakoribb cikkek közé tartoznak s a legnagyobb érdeklődéssel találkoznak azok, amelyek e százév óta húzódó nyelvészeti vitával foglalkoznak. De különösen megélelünkült a görög lapok ilyenmű rovata mostanság, mikor felmerült az a kormányterv, hogy a nemsokára elközelgő jubileumi ünnepségek alkalmából, a görög királyság felszabadításáért vívott függetlenségi harcok kezdetének századik évfordulójára, elkészíttetnék a *görög nyelv teljes Thesaurusát*. Szóval: egy olyan óriási corpust, mely a klasszikus idők görög nyelvétől kezdve egész a mai korig kísérné végig a görög nyelv fejlődésének sok ezer éves multját; s melyben helyet találnának nemcsak az antik és a bizanci vagyis középkori irodalom teljes szókincse, hanem azonkívül a ma élő görög népnyelvi alakok is, az idegenből átköltözött, s a hellén nép körében valamikor járatos szavak is, ha ma már meg is szűnt az életük.

E tudományos szempontból páratlan jelentőségű, s görög nemzeti szempontból is nagybüszkeségű vállalkozás terve azonban óriási harcot és kavargást idézett fel a sovíniszta túlzók táborában. Mert nemcsak abból a nézőpontból támadták a tervet, amely még teljesen érthető, habár nem is teljesen méltányolható szempont, hogy t. i. ily rengeteg terjedelmű műnek az elkészítése roppant pénzáldozatot, nagy munkaerőt s végül hosszú évek fáradságos munkáját kívánja. Már pedig — hallatszott annak idején — Görögország e három feltételnek egyikével sem rendelkezik ez idő szerint. Érthető, de nem teljesen méltányolható nézőpont ez, ismételjük. Mert ilyen nagy nemzeti vonatkozású és világraszóló tudományos vállalkozásnál, kezen tagadván, előljárójában, a megfelelő görög munkaerők hiányát, a pénz kérdése nem jöhet tekintetbe — Hellaszban. Hisz épen Görögország az, amely tiszteletet parancsoló kultúrérzékkel áldoz a nagy múlt emlékeinek felkutatására, fenntartására és tudományos feldolgozására; s amely a görög haza végtelen nehéz anyagi viszonyai mellett is annyit tesz a kultúra

szolgáltatásban, hogy Hellasz földén járva, s a mi itthoni viszonyainkra gondolva, bizony nem Hellaszt láttam a koldússzegénynek kettőnk között. Nem Hellaszt, ahol kultúrára, a nemzeti tudományra kerül pénz mindig . . .

Ez a szempont hát, komolyan gondolkodván a terv megvalósíthatóságáról, elesik. Marad az idő kérdése, amely már meggondolni valóbb argumentumul hangzott, mert igazán nemcsak Hellasznak, hanem az egyetemes tudományosságnak, a görög filológiának is nemzetközi érdeke és kívánsága az, hogy holmi elsieltett munkával ne kockáztassák e korszakos vállalkozás nagy tudományos értékének a sikerét. Ám ez is könnyen elhárítható akadály, mert hiszen maradhat az a nagy Thesaurus a görög szabadságharcok jubiláris emléke akkor is, ha a jubileumi évnél később születik is meg.

De nemcsak ezek a támadások érték a görög kormány tiszteletreméltó tervét. Nemcsak azt hangoztatták, hogy a thesaurusra nincs pénz, ember és idő, hanem — megszólalt a túlzó sovíniszták pártja is és kereken kijelentette, hogy nekik nem kell a thesaurus. Az athéni egyetem öreg professzora, Misztriótisz kezdte a harcot; a tüzes görög léleknek e páratlan típusa, de egyszersmind a nemzeti elfogultságnak is főképviselője. Aki a tudomány művelésére hivatott filológus létére oly szélsően túlzó, tudománytalan iránynak lesz a vak követője, amely ebben is, meg egyéb kérdésekben is, a leglogikusabb érveket semmibe sem véve, vakon rohan sovíniszta rövidlátásában a — Don Quijoték szélmalomharcába. Misztriótiszék hát kiadták a jelszót, hogy nekik nem kell a »babiloni lexikon«, ahogy a jó öreg professzor elnevezte a készülő új thesaurust. Nem a fentebb ösmertetett, még tárgyilagos, bár nem kevésbé tudományos érzék nélküli érvekkel csatáznak Misztriótiszék. Nyíltan kimondják, hogy nem kérnek a görög nyelv tervezett illetén teljes thesaurusából, mert a görögség szégyenének teremtenék meg azt. S beszélnek illetéknépen: Összegyűjtsük az idegen barbárizmusoktól hemzsegő népnyelvi kincset? Hogy ellenségeinknek adjunk fegyvert a kezébe? Támadják a mai görög nyelvet amúgy is, hogy nem a régi hellének nyelvéből fejlett, csupa új már, szavaiban és rendszerében. Nosza hát, tárjuk elébük a forrást, ahonnet érveiket szedik, bizonyítai, hogy mennyire nem görög a mai görög nyelv! S adjunk új fegyvert azon véreinknek, kik írásaikban ezen népies zagyva nyelvét használják, s a tiszta-görög régi szavak és formák helyett kapva kapnak a „vénesszonyok“ barbár szólásain, útszéli frázisain? Adjuk kezükbe a teljes gyűjteményt! tessék, válogassatok belőle! Eddig is az volt a főérvünk, hogy az elkorcsosult népnyelv nem lehet irodalmunk nyelve, mert tengersok fogalomra szót sem kapunk benne, míg a régi hellén nyelvből mindenre bőven telik. Akik mégis e keverék nyelven írtak eddig, lépten nyomon érezték ezt a nehézséget. Hisz úgy koldulták össze „vénesszonyok“ ajakáról a förtelmes barbár frázisokat és szavakat, mert jó részüket már a nép is elvetette, s tiszta görög szavakkal pótolja ma már. S mi most megnyissuk tiszta hellén nyelvünk ellenségei előtt a bőséges forrást, összegyűjtven nyelvünk minden szégyenét, minden fekélyt, ami csak valaha hellén nyelvünk szűzi testét ékteleníté? . . . Hogy hadd mérítsenek belőle kedvükre ellenségeink? . . .

Ilyen hangon, ilyen logikával beszél a Misztriótiszék pártja. S veri félre a harangot, mint valami nagy nemzeti veszedelem hírére, a Thesaurus tervére. Hiába szól közbe higgadt, okos szavával a másik egyetemi pro-

fesszor, a mai Hellasz legnagyobb élő nyelvtudósa: Hatzidakis György, hivatkozván a tudomány érdekére, mely megkívánja, hogy összegyűjtsük mindazon szókincset, melyet valaha használt a görögség. Hiába hivatkozik arra, hogy nem az egyszer már használatból kiszorított, s jó görög szavakkal pótolta barbarizmusok új életre szólításáról van itt szó. Hisz senki, épeszű ember, nem kívánhatja azoknak újra használatba vételét. Csak a tudománynak teszünk vele szolgálatot, ha szótárba gyűjtjük az utókornak.

Misztriótiszék fanatikus csapatát nem győzi meg a tudós elfogulatlan ítélete. Pedig a dolgok nyilvánvaló összekavarásán alapul az egész kavarodás. A túlzók pártja, indokolatlan rémletésében, nemzeti veszedelemnek hirdeti a — tudomány érdekét!

Bár így, idegenből nézve, szinte komikusnak is tetszetik előttünk e hadakozás, végtelen tanulság rejlik abban reánk nézve. S ez az, amiért a Nyelvőr olvasóival megösmertetem. Mert miről van itt szó? Az idegen hódítók nyelve meggyalázta az akkor már teljesen elerőtlenedett görögség régi nyelvének érintetlen tisztaságát; rányomta a maga jegyét annak szízi homlokára, s Xenophon tiszta pompájú nyelve eltelt a török, olasz, albán s egyéb idegen szavak tömegével. Az irodalom nem védhette meg, mert, ha volt irodalom, nem számolt az élő nyelvvel: a régi nyelvformákat használta makacs-maradian. De többnyire nem is volt. S a nép nyelve csak romlott, romlott egyre tovább; egykor virágos kertjét fölverte a gyom, a burján; sudár fáit megtépdeste a vihar: csonka törzsek, kóré s bogács volt egész talaja. Ilyennek találta a nagy nemzeti felbuzdulás, a XIX. sz. elejével rohamosan meginduló függetlenségi harcok dicső korszaka. S hogy aztán megszületett a nemzeti függetlenség, a nagy Koraisz gondos keze irtogatni, nyesegetni kezdte a görög nyelv e vad hajtásait is, hogy visszavezesse szabad nemzete nyelvét régi tiszta hellén beszédére, számolván, természetesen, a fejlődő népnyelv életével is. Azóta ez úton haladt tovább a nyelvtisztítás munkája, s a régi irtatlan vadonnak jó része gondosan művelt kertté lett újra a lelkes kertészek kezén. Ez a mai görög nyelv történetének a képe. S e kivert gaz felburjánzásától félnek hát Misztriótiszék, ha létrejönne a »babiloni lexikon.« Ebben van az ő tudománytalan gondolkodásuk és a mi nagy tanulságunk. Istenem, volna-e ily tüzes lelkű pártja nálunk, szegény magyaroknál, valamiféle nyelvtisztító tervnek, ilyen tüzes ellensége nyelvrontó munkának? Hogy burjánzik a gaz nálunk úgynevezett »magyar« írók, s magyar újságok nyelvében! S mégis hányan érezzük a görög Misztriótiszék nemes haragját az idegen, német lelkű beszéd hallatára? (mert ez minékünk a görögök „barbár“ zagyvaléka, sőt annál is több átok!)

Ime, ők egy képzelt ellenségnek rémlátására ilyen harcot kezdenek. Pedig ez a szótár, újkori anyagában, a hellének közt főleg a mi nyelvújítási szótárunk szerepét fogja betölteni. Ennek a szókincse jórészt nem kívánjuk mi vissza az életbe! Quod deus avertat! A halottak, hiszen, nem is támadnak már új életre többé. S mégis összeírtuk azt a szótárt, a tudomány hasznára, mimagunk emlékezetére. Az új görög thesaurus is csak ilyen veszedelem leszen, ha világra jön. Rég kiveszett, vagy kiirtásra szánt szóalakok tudományos tárháza. És ez ellen is ilyen vihar támad kicsiny Hellasz nyelvésznepe között. Úgy lehet, el is sodorja az egész szép, jó

kormánytervet.¹ Soviniszta túlzásukban arra sem vetnek ügyet a támadók, hogy hiszen népköltésük is azon a régi zagyva nyelven fakasztott örökszép virágokat a szabadságharcok korában.

Látjuk: bár elfogultság nélkül, tudományos szempontból nézve a kérdést, teljesen kárhozthatni való az új Thesaurus-terv ellen való támadás; nemzeti szempontból tökéletesen érthető az érzelmek forrása, amelyből táplálkozik. Csak a fogalmak összezavarásánál kezdődik a logikátlan, tudománytalan harc; rémlátás, ahol pedig nem járnak rémek.

A mi magyar nyelvünkre nem egy helyről járnak való-élő rémek: újságok nyelvében, fővárosunk rettenetes, nem magyar lelkű beszédében. Régi, gyűlölt német palástban járnak, s nincs aki elhessegetné őket, hogy vissza se jönnének soha többé! . . .

VÉRTESEY DEZSŐ.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

— Felolvasás a Nyelvtudományi Társaságban. —

(IV. közlemény.)

A további példázás helyett álljanak itt betűsorban bizonyító idézetekkel mindama szavak, átvitelek és kifejezések, melyeknek használatában Csúzy Faludit megelőzte:²

Agyaskodás: »Az eretnekek *agyaskodással* alíttyák, hogy az Úr vacsorájában nincsen jelen a Krisztusnak valóságos Sz. teste (S. 209.). Az *agyaskodás* szó »hartnäckigkeit» értelemben ezen kívül csak Faludinál (NE. 75.) kerül elő.

Agyon —: A NyUSz. I. r. szerint az első, ki az *agyon* szónak újabbí átviteles értelmét az *agyon-ütni* igéből más igére (*agyon-lőni*) is átviszí, Faludi volt, Ennek cáfolatául szolgáljon Csúzynak eme mondata: »Szomszéd asszonya *agyon nyomta*, meg-ölte gyermekét» (M. 783.). A NyUSz. II. r. szerint *agyonlő* már Estorás Pálnál (1691.).

Áhitatoskodik (ájtatoskodik): »buzgon *áhitatoskodott*» (HK. 164.) »szeretettel *ájtatoskodó* Szent nép» (Tr. 283.). Előfordul ugyan ez ige már a Thewrewk C.-ben, de az újabbkori írók közül Kresznerics szerint először Faludi élt vele (NE. 137., TÉ. 293.).

Akadéhoskodik: »*Akadéhoskodnak*, mikor a jó téteményekben éppen el-lankadnak» (M. 51.). A Nyr. 25 : 343., Kr. és a NySz. szer. Faludi szava.

¹ Nem sodorta el, éppen most olvassuk külföldi lapokban, hogy a görög nyelvtörténeti szótár méltó párja lesz a Németországban készülő latin Thesaurusnak s munkálatai máris megindulnak az athéni Hatzidakis és Kontos s az Oxfordban tanárkodó Simos Menardos vezetése alatt; mellettük még három jeles hellenista fog részt venni a szerkesztésben.

A szerk.

² Ne lepődjék meg az olvasó, ha egybevetéseimben egy-két utóbb tett helyreigazítást talál. Az oka az, hogy értekezésem még Simai Ödönnek a 17. századi nyelvújítókról írt dolgozata és a NyUSz. II. részének megjelenése előtt készült. [A IV. közlemény tisztán nyomdai akadályok miatt késett ilyen soká. — *A szerk.*]

Árnyék-élet: »A múlando *árnyék életet* kapván, a lélek sérelmével igen keveset gondolnak« (M. 614.). A NySz. és NyUSz. szerint Faludi alkotása. Ha Kr.-nek és a NySz.-nak igazat adhatnánk, hát egyáltalán Faludi kezdte volna az *árnyék* szót összetételekben képes értelemben alkalmazni (vö. még nála: *árnyék-szolga* NU. 285., *árnyék-semmiség* NA. 36.); ámde igazság szerint az *árnyék-életen* kívül már Csúzynál megvannak: az *árnyék-dicsőség* (HK. 66.), *árnyék-gyönyörűség* (HK. 603.), *árnyék-tündérség* (HK. 564.) és az *árnyék-tiszt* (HK. 609.) kétségtelenül valamennyi a régebbi *árnyék-világ* (l. NySz.!) analogiájára.

Bal hír: »Szóllyon a mai magát kérdező, s *bal hire* futamodott Sáfár« (M. 445.). A NySz. nem tud róla; Lukács L. szerint Faludi kifejezése. E mellett Csúzynál előkerülnek még a *bal nézés* (M. 633.), *bal szerető* (M. 586.) és a *bal tekintet* (S. 116.).

Bálványi: »A fősvénység *Bálványi* szolgálat« (HK. 315.). A NySz.-ban nincsen meg; Kr. szerint csupán Faludinál (UE. 3 r. 145.).

Becstelenít: »Káromlással gyalázták, és *becstelenítették*« (HK. 494.). »Szemtől szembe *bóstelenített*« (Tr. 261.). Kr. szerint csak Faludinál kerül elő (NE. 169.). Csúzy egyébként a *becstelenítő* (HK. 284.) és a *becstelenítés* (HK. 193.) tovább képzett alakokat is használja.

Becstelenkedik: »Nem kevélykednünk, hanem inkább *bóstelenkedve* kell szemérmeskednünk ruházatunkal« (Tr. 14.). Kr. szerint először Faludinál.

Békes: »Josef még rabságában is *békes* bátorságot talált« (M. 573.) »egy-ügyű, szeléd, és *békes* keresztény lelkeknek« (M. 763.). A NySz. a *békes* alakot biztosan csak Faludiból és Orczyból tudja idézni.

Békételenség: »*Békételenségekben* gyönyörködnek« (S. 366.). E szóalak megvolt ugyan már a kódexek korában, de a NySz. szerint újabban Faludi hozta irodalmi forgalomba.

Beül az ország székibe: »Meg-kenettetvén, már *bé* is ült az ország *székibe*« (M. 281.). A *beül* ige ugyan megvan már a Kaz. K.-ben és MA.-nél, de az egész kifejezés így csupán Faludinál: »Minek utánna *bé* ült volna mind Görög, mind Bolgár *országának székibe*« (TÉ. 680.)

Bollos-piac: »A szerelmes mennyei völegény nem kedvelli a *bótos piacokat*« (Tr. 445.). A Nyr. 25 : 218. szerint fordított *piacos-bolt* alakkal Faludinál.

Büszke: »Férges gyümölcszi közt ennek a *büszke* kevélységnek nem utolsó az említet gyanóság« (M. 473.). A NySz. a *büszke* melléknevet mai (: elatus) értelmével először Faludiból közli. Érdekes, hogy Csúzy az etymonját is tudja e szónak: »Sokkal *büdősebb* Isten előtt a *helyke ifju*, . . . ezért mondatik *büszkének a kevély*, ki mind Isten, mind az emberek -- előtt utálatos« (M. 91.).

Büzös. »Rút borza túroval tele a kebeled, még-is az ártatlant *büzősönek* itéled.« (M. 627.) A NySz. és Lukács szerint Faludi szava.

Cípőke. »A jól csinált sólya, vagy *cípőke* sokat használ a lábna.« (Tr. 564.). Ezen kívül csupán Faludinál (NU. 258.)

Csipdez: »*Csipdezik* a szűnyogok« (S. 161.). »*csibdező* csallán« (S. 32.) A NySz. és Nyr. 26 : 344. szerint először Faludinál.

Diadalmaskodik: »*Diadalmaskodván*, a pokol-béli sárkánknak hét

fejét őszve-rontotta« (S. 132.) A Nyr. 24 : 218. szerint Faludinál: *Diadal-maskodott* minden ellenségéről.«

Dönt: A NyUSz. I. r. Faludinak tulajdonítja a régi *dölteni* igealaknak *dönteni*-re változtatását; pedig már Csúzy is mai formáját használja: »Básán cser-fáit *ki-dönté* tövökből« (M. 155.). »Egy asszony rivasztására a Libanus Czedrusa majd gyökeréből *ki-döntethetett*« (HK. 388.).

Döntöget: »Evangeliumi Trombita, mely harsogásával *döntögeti* meghasonlott Jérikonak tómerdek falajt« (Tr. címlap.). Lukács szerint (Ny. 25 : 344.) elsőben Faludi élt vele. A NyUSz. II. r. szerint azonban már Csúzy az első használója.

Égbekiáltó: »Béreket el-ne-vonnyák, mert ez *égbe* *kiáltó* vétek lévén, az igazság szerető Isten soha büntetlen nem hadgya« (Tr. 118.). A NySz. nem ismeri; Kr. szerint csakis Faludinál (NA. 175.). A GuaryK.-ben: »*meibe kiałto* bün« (2.)

Egybecsatol: »Halhatatlan lelkeddel *egybe* vagyon *csatolva* . . beteges tested« (Tr. 33.). Lukács Lőrinc Faluditól származtatja.

Egybeforr: »Kövessétek a mai D. Apostoloknak Isteni szeretettel *egyben-forrott* példáját« (S. 253.). A Nyr. 25 : 344. szerint Faludié.

Egybekever: »Semmi jobb nincs a nyelvnél, nincs semmi gonosz-szabb, mert mézet, s mérget *egybe keverni* szokott« (HK. 499.). A Nyr. 25 : 344. szerint Faluditól való.

Ékesgetés: »Az öltözet szükség-re, nem feslettség-re való, szemérmének bé-fedezésére, nem *ékesgetésére* rendeltetett« (HK. 322.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint elsőnek Faludi használja (Mk. I. r. 22.)

Elevenedik: »Úi életre elevenedett« (S. 128.). Szótárilag előkerül ugyan már MA.-nél, de irodalmilag a NySz. szerint csak Faludinál.

Elhíteti magával: »El- sem *híthetem* azt könnyen *magammal*« (M. 47.) A NySz. egyedül Faludiból ismeri e szólást.

Éli világát: »Sokasodik, mert *hónnyen éli világát*« (HK. 169.). A NySz.-ban csupán Faludiból való idézettel.

Ellenfél: Igaz, hogy e szónak mai alakja Faluditól való, csakhogy némi történettel: t. i. a régi irodalomban elsőben *ellenkező-fél* (Zvon: Post. I. 486.) volt, Csúzy ezt *ellenző-fél*-re rövidítette (»csoda látásokra még az *ellenző-fél*-is ezzel a Szent kereszt jelével erősítte magát.« Tr. 25.); míg Faludi az *ellenző-fél*-ből újabb kurtítással *ellenfél* alakot formált.

Ellenmondó: »Ezen *ellen-mondok*-hoz hadarítván údvösséges választást tenni nem tud, vagy- is nem akar« (Tr. 72.). A NySz. nem ismeri; Kr. szerint csak Faludinál (UE. 3. r. 172.).

Erőszakosan: »Életek virágjában *erő-szakossan* szakaszatnak le« (M. 612.) A NySz. ily alakkal egyedül Faludiból idézi.

Értelmetlenség: »Mindен cselekedete vásott értelméből, vagy- is *értelmetlenségéből* származik« (M. 545.). Alapszava Kr. és a Nyr. 25 : 344. szerint csakis Faludinál.

Eszemiszom: »A tündér világ fiai minden boldogságokat *eszemiszomban*, és testi gyönyörűségekbén helyeztetik« (Tr. 704.). A NySz. e szót »heluatio« : dözsölés értelemmel csupán Faludiból közli.

Fejér-nép: »Régi eleink a *feér népet* nem úndok szarvakkal, vagy mezételen mellett szemtelenkedtették« (HK. 38.). A NySz. Kr. szerint a

fejér-nép irodalmilag először Faludinál jelentkezik. Igaz, hogy a NySz. Mikes leveleiből is idéz egy példát, csakhogy ezek jóval később jelentek meg.

Félrevet: »Ezt a palástolt kelepczét el- nem kerülhetjük, sőt mint előnkbe szabott nyilván-valo leczkét *fél-re* nem- *vethettyük*« (Tr. 379.). A NySz. nem ismeri ez igét; a Nyr. 25 : 344. szerint Faludi szava. A NyUSz.-nak azon állítása (88), hogy a *félre*- átvitt értelemben való használatát Faludi honosította meg, téves, mert már Csúzy így alkalmazta : bizonyítják e példán kívül a *félrefarag* (= defleciit, deviat Tr. 62.), *félrehagy* (= relinquit HK. 614.), *félreköt* (= removet S. 684.), *félretesz* (»rendetlen szeretetét *tegye félre*« HK. 567.) használta igéi.

Fel szárnyaz: »Lábokat mint- egy *fel-szárnyazva* sietteti« (M. 614.). Kr., a NySz. és Lukács szerint először Faludinál.

Felvisszál: »*Fel-viszált*, vagy fodorétott hajjal palástollya kopaszágát« (S. 55.). A *visszál* igét »crispo; kräuseln« jelentésben a NySz. szerint csnpán Faludi alkalmazza (NE. 85. Vers. 881.)

Felzavarodik: »Azoknak *fel-zavarodott* habjaiban a dögletes gőzt, és párát úgy hevétti, s úgy veri- által sugárrival, hogy azt onnan ki-vonván, egésségessen éltesse a halakat« (HK. 502.) A NySz. csakis Faludiból idézi.

Foly a nyála valamire: »Ó mint *foly a nyálunk* Cleopatrától drága gyöngyökből készített *nyalánkságok-ra* ? (HK. 377.) A NySz. szerint egyedül Faludi él vele (NE. 15.).

Fösvényhedik: »A Mamonnal szövetkezvén, *fösvénykednek*« (M. 744.). A NySz.-ben és Kr.-nél csakis Faludiból.

Futtatja s fárasztja elméjét: l. föntebb!

Fülhegyre vesz: l. föntebb!

Fűszerszámozás: »Te nálad a *fű-szerszámozás*, és a reggeli bőfögés, óo profétálás« (HK. 355.). Alapigéje Kr. szerint először Faludinál (NA. 9.).

Gondatlanság: »*Gondatlanságával* bűnök-re izgattya az ártatlanokat- is« (Tr. 120.). A NySz.-ban egyetlen, Faludiból vett idézettel.

Gyanu-nyelv: »Ha az Isten képét meg-nem akarod fertőztetni, s-gyalázatosan mások *gyano nyelvén* forogni, Sz. Jánosnak kövesd nyomdokát« (HK. 38.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint a *gyanu* szónak illetén jelzőül való használatára csupán Faludinál van egy példa: a *gyanu-kérdés* (UE. 3. r. 10.).

Gyermek-játék: l. föntebb!

Gyilkoskodik: »Gyűlölségből, a-vagy boszszúllásból *gyilkoskodnak*« (S. 371.) A NySz. és Lukács L. állítása szerint Faludinak szava.

Gyöngyöz: »Csipkézik, nás-fázzák, *gyöngyözik* fejeket« (M. 323.). Kr. és a NySz. szerint ebben az értelemben (= gemmis exornat) először Faludi használja.

Hajtépés: »Nem a mértékletes siralmat tilja, hanem a *haj-tépést*, föld-höz-verést« (Tr. 585.). A NySz.-ban nincsen meg; Kr. szerint csakis Faludinál.

Haldokol: »A világi hiúságok fertőjében úgy élnek (sőt *haldokolnak*) mint hal a vízben« (S. Aj. lev. 2.). »A halálnak torkában *haldokolnak* vala« (M. 811.). A NySz.-ban semmi nyoma; a Nyr. 25 : 345. Faludinak tulajdonítja; NyUSz. helyesen jegyzi meg, hogy »a nép nyelvében bizonyára megvolt már az előtt is« (119.); s ez azért is nagyon valószínű, mert

Csúzynál az alapszava, a *haldok* is előkerül: »Im az annya méhétül mindgyárt meg-kezd *haldoknia*« (735.)

Halmoz: A NyUSz. I. része még Faludinak tulajdonítja ezen igét; a II. részben azonban már 1700-ból idéz reá egy példát. Csúzy is él vele: »Bölcsességgel *halmazott* . . . nádsip« (S. Elölj. b. 2.).

Halványít: »A halál szeplőétől *halványítottván*, minnyájan el-távoztok« (HK. 65.). Kr. és a NySz. szerint Faluditól való.

Hebegés: »Nyisd-fel jobban szádat, s-*hebegés* nélkül szóly« (Tr. 525.) Kr.-nél és a NySz.-ban egyedül Faludiból idézve.

Helybenhagy: »Az új- Keresztények csonka-bonka fogatkozott keresztiségeket- is *helyben* kell *hagynunk*« (Tr. 711.). A NySz. egyedül Faludiból ismeri.

Helyrehoz: A régebbi nyelvben *helyébe hozni*, *helybe hozni* és *helyére hozni* járta. A NyUSz. I. r. szerint Faludi volt, aki az utóbbit mai alakjára rövidítette; ámde már Csúzy is így használja: »Ha valakinek kárt tettél, tartozol azt *helyre-hozni*« (Tr. 562.). Csúzynál nemcsak ez, hanem a továbbképzett *helyrehozás* (Tr. 623.), *helyrehozhatatlan* (S. 522.), meg a *helyrehozó* (HK. 181.) alakok is előkerülnek. A NyUSz. II. r. szer. *helyrehozhatatlan* megvan már Bél-Cellariusnál (1719.) is.

Hím: »Dávid meg-keményedék mig-nem példa-beszédes *him* -alatt titkos értelmű pápa-szemet nem függeszte Náthán P. orrá-ra« (HK. 25.). A *him* szót »fucatio; beschönigung« értelemben a NySz. szerint először Faludi használja.

Hiresedik: »Ragyagunk, tündöklünk, mindenütt *hiresedünk*« (S. 323.). Szótárilag ugyan már MA.-nál: de irodalmi alkalmazásban a NySz. szerint először Faludinál.

Hír-hordó: »Tányér-nyalo udvari nyalkák, és *hirt-hordó* hazugok« (HK. 308.). Kr., a NySz. és Nyr. 25 : 345. egybehangzó állítása szerint Faludi hozta irodalmi forgalomba.

Hívságoskodik: »Az ő választott Jegyesi les-hányo cziffra öltözetekkel *hívságoskodnak*« (HK. 373.). Kr., a NySz. és Lukács egyértelműen Faludinak tulajdonítják.

Hóhérvodik: »Elsőben-is itt szenvednek képtelen gyalázatot és szüntelen *hóhérvodo* lelki gyötrelmet« (Tr. 360.). Kr. és a NySz. szerint a *hóhérvodik*, sőt a *hóhérvodó* is (NU. 131.) először Faludinál található.

Időhallasztás: »Az Úr Isten dél-után a szellőn jár- vala a Paradicsomban, *idő-hallasztással* várván Ádámnak talán meg-térését« (Tr. 251.). Kr.-nél és a NySz.-ban csakis Faludiból való idézettel.

Integtet: »Integtet Szent Epiphanius, hogy inkább az átkozódókkal csókoltasd magadat, mint-sem a hizelkedőknek haljad, s tapasztallyad simogatásokat« (HK. 102.). Ebben a jelentésben (= saepius monet) a NySz. szerint egyedül Faludi használja.

Isméretlenség: »Ezt a tudatlanságot, ezt az *isméretlenséget* kesergette vala Proféta Jeremiás« (Tr. 4.). Az *isméretlenség* megvan ugyan már az Érdy C.-ben, de ezzel az értelemmel (= defectus notitiae) Kr. szerint csupán Faludi alkalmazza.

Istentagadó: »Ateus, *Isten-tagadó*« (Tr. 761.). Az *istentagadás* Pázmány alkotása, míg az *istentagadó*-t a NySz. csak Faludiból ismeri.

Izetlenedik: »Néha a só — is meg-izetlenedik« (HK. 262.). Az *izetlenedik* ige a NySz.-ban *el-* igekötővel pusztán Faludiból van közölve.

Izletlés: »Minden szerencsétlen sorsunk, s-sorsos boldogtalanságunk a tiltott gyümölcsnek *izletléséből* vett eredetet« (HK. 376.). Megtalálható már MA. szótárában, de irodalmi alkalmazáskép a NySz. és Kr. szerint csakis Faludinál.

Javasol: l. föntebb!

Jóra magyaráz: »Mindeneket inkább *jóra magyarázván*, jónak vély« (Tr. Előszó 6.). A NySz. szerint irodalmilag először Faludinál.

Kapdoz: »Les-hányo hízeltetésekkel főstékes jovain *kapdoznak*« (S. 603.). Előfordul ugyan már az Érdy K.-ben, de újabban a NySz. bizonyossága szerint csupán Faludi használja.

Karos: »Tapasztalok hét-szeressen éneklő fűlemiléket, mi-néműek a *karos* Isteni dicséretre köteles szent szerzetesek« (S. 117.). Ebben az értelemben (= choralis) egyedül Faludi él vele (NU. 268.).

Képt viseli: l. föntebb!

Kérdezősködés: »Elmés *kérdezősködés* támad a Bölcsék között, nagyobb volt-é Jákob szeretete, mellyel kedvelli vala Josefet, vagy Josefé« (Tr. 86.). Ezen kívül csak Faludinál (NE. 61. és 115.).

Késedelmeskedik: »Semmit nem sietett, hanem inkább *késedelmeskedett*« (Tr. 713.). Kr., a NySz. és Lukács csak Faludiból ismerik; Simai Ödön megtalálta a 17. századi újtóknál is (l. MNy. 4 : 112.).

Kicsal: »Kain Abelt *ki-csalta* a mezőre, és ott támadott, ott rohant ellene« (HK. 110.). Lukács Faludinak tulajdonítja.

Kiforgat valamiből: »Vér-szopo fegyverrel méne eleiben Esau, hogy megboszszulja magát és Jákobot *örökségéből ki-forgassa*« (S. 704.). Vö. Faludinál: »A gonosz pör *ki-forgat értékünkéből*« (SzE. 525.).

Kigondolható: »Minden *ki-gondolható* gonoszságokkal törvénytelenkedik« (M. 611.). Vö. Faludinál: »Egy kötésre füz minden *ki-gondolható* örömoeket« (NE. 106.).

Kiható: »Ennek a csekély sipnak *ki-hato zöngésével* ohajtatott alkalmatosságokat nyujt a jó akaratú hiveknek (S. Aj. lev. 5.). A NySz.-ban ezen alakban csupán Faludiból idézve.

Kihül valamiből: »A Török kormányval *mindenből ki-hültek*« (S. 753.) A NySz. és Nyr. 25 : 396. szerint először Faludinál.

Kikiürtöl: »Inkább kívánnya egy szívesen nyújtott fillyéredet, hogyssem trombitával *ki-kürtölt*, s marokkal szórt hiúságos pénzedet« (Tr. 541.). A Nyr. 25 : 396. szerint Faludinak szava, holott Csúzy ugyanezen átvitt jelentéssel igekötő nélkül is használja: »Kevélyen *kürtölve* fittogattya kincset« (Tr. 718.). Ezzel vö.: »Kulcsos városokban már fenjen hürlelik, a folyó posták is pófásan *kürtölik*« (Fal., Vers. 914.).

Kiparancsol: »Könnnyű volt néki a parthoz *ki-parancsolni* a halakat« (M. 333.) A NySz. és Lukács szerint csakis Faludinál.

Kirepít: »Minden valóságos *gyönyörűséget ki-repítsenek* [= evolare faciant] (HK. 89.). A NySz. és Lukács szerint elsőben Faludi használja.

Kiszorít: »Az uzorás fősvénységek az igaz útból, t. i. az Isten parancsolatinak ösvényiből *ki-szorétyák*« (M. 50.). Kr., a NySz. és Nyr. 25 : 397. szerint csak Faludinál.

Kitelhető: »Minden *ki-~~telhető~~* gonoszságokkal törvénytelenkedik« (M. 611.). Vö. Faludinál: »Minden erejét és *ki-~~telhető~~* mesterségét ajánlotta« (TÉ. 632.).

Kiürül valamiből: »Szám-kivetettül élünk mindnyájan itt a siralomnak völgyében mind addig, míg szarándokságunknak bé-töltvén napjait, a *világiakból kiürülünk*« (HK. 614.). Ebben az átviteles alkalmazásban csupán Faludinál találkozunk vele: »Ki-sok fogyatkozásokkal születik az ember! a *mellyekből* nem lehet hirtelen *ki-ürülni*« (UE. 365.).

Kivall: »Nem menteteté magát, hanem nyilván *ki-vallotta*« (S. 291.) »Néha nyelvével is *ki-vallya* cselekedetét« (S. 520.). A NySz. szerint Faludi hozta irodalmi forgalomba.

Kobak: »Nem arany serlegből köszönöm ezt rátok, hanem vagy Szent János poharából, vagy Szent Jakab A. szoros szájú *kobakjából*« (S. 741.). A *kobak* szót irodalmi használatban ezen kívül csak Faludinál (Vers. 906. és 909.) találjuk.

Kormány: i. föntebb!

Kölcsönöz: »Az oktanal állatoktól kényszerítették ruházatot *kölcsönözni* magának« (HK. 31.). Szótárilag MA.-nél, de irodalmi alkalmazásban a NySz. szerint csakis Faludinál.

Közbeszéd: »Az új Király Josefet el-felejtette, vagy-is tudni nem akarta, nóha mindenek meg-valának írva, és *köz-beszédben*« (Tr. 380.). A NySz.-ban ezzel a jelentéssel (= sermo) egyedül Faludiból.

Külömb: »Haszontalanól hányattatnak ott a Labyrinthos kelep-czék, a-hol Ariadnánál *külömb* vezér kalauzkodik« (S. 312.). »Sokkal nemes-bekre, sokkal *külömbekre* tett szert« (S. 34.). A NySz. a *külömb* szót »vor-züglicher, besser« értelemben csupán Faludiból idézi.

Lecsip: »A fák virági, ha *le-* nem *csipettetnek* is, magok csekélységéből *le-hullanak*« (S. 161.). Kr., a NySz. és Lukács összehangzóan Faludinak tulajdonítják.

Ledönt: »Jérikó Városának falait csak a Papok trombitája harsogása *döntötte-le*« (HK. 507.). A NySz. és Nyr. 25 : 397. szerint Faludi vezette be az irodalomba.

Lefogy: »Meg-se állyon szarándok forgásában, mig *le-fogyva* örök nyűgodalom-ra nem-hanyatlik« (M. Som. 1.). Lukács Faludiból.

Lenyugodik: »Északi kiáltásokkal nyughatatlanétyák a *le-nyűgott* embereket« (HK. 363.). A NySz. és Nyr 25 : 397. szerint ezen igét *lenyugoszik* változattal elsőben Faludi használja.

Lovagló: »Ki légyen ez a lovas? a-vagy *lovagló?*« (M. 232.). »Mi sietteti most inkább ezt a *lovaglót*, a halált?« (M. 613.). Ezzel az alakkal a NySz. szerint először Faludinál.

Majoros: »A *majoros* világi tündér jókon kapdoznak« (M. 714.). A NySz. »praedicatorius; wirtschafts—« jelentésben csupán Faluditól ismeri e szóalakot.

Megcsükkenik: »Birodalma megcsorbúl *meg-csükkenik*« (S. 292.). »Az el-kezdett jó dolgokban *meg-* ne *csükkennyél*« (S. 715.). A *csükkenik* igét *csükkenik* hangalakkal Csúzyn kívül tudtommal csak Faludi használja (NU. 291. és TÉ. 635.).

Megirigyel: »*Meg-iréllé* az ellenséges ember Apostoli szép tisztasá-

gát hazánknak» (Tr. 68.). Ezen ige ismeretes volt ugyan már a kódexek korában, de újabb irodalmi elterjesztését a NySz. Faludinak javára írja.

Megsokall: »Krisztus Jézus mint-egy meg-sokalván, mit mivele? (M. 721.) A NySz. szerint Faludi hozta irodalmi forgalomba.

Megszólamlík: I. főtebb!

Mély alázatosság: »*Mély alázatossága vitte erre*« (M. 208.). Vö. Faludinál: »Követem mély alázatossággal az urat« (NA. 149.).

Mélyen szívébe tüntet: »Az elő-hozando oktatást mélyen tüntessétek szívetekben« (HK. 355.). Vö. Faludinál: »Mélyen szívekbe írják« (NE. 108.)

Molyette: »A moly ette posztót most hozatott frissnek mongya« (Tr. 266). A NySz. nem ismeri; Lukács Faludinak tulajdonítja.

Mosolygó ajak: »Tais egérlő szemeivel, mosolygó ajakival sokakat ejtett vala a Gehenna tűzére« (M. 253.). Vö. Faludinál: »Az ő rózsát nyitó mosolygó ajaki« (NE. 19.)

Mulatás: »A tobzodást tisztességes mulatásnak hazudgya« (Tr. 438.) A NySz. e szót »distractio; unterhaltung« értelemben csakis Faludiból ismeri, jöllehet Csúzyn kívül már G. Katona I. is így használja: »A dölést mulatásnak mongyák.« (Corp. Gramm. 325.)

Mulatoz: I. főtebb!

Nagyöblü: »Nagy-öblü tenger« (S. 71.) Vö. Faludinál: »Nagy-öblü és hatalmas folyó-vizek« (NE. 15.)

Napkeleti gyöngy: »Minden-napi kenyerrünknek Morzsalékját- is méltó nagy-ra böcsülni, és némi-némü drága igaz nap-keleti gyöngy-gyanánt gondos szorgalmatossággal fel-szedni« (M. Előszó 1.). Kr. és a NySz. szerint egyedül Faludinál kerül elő.

Nyersesség: »Akkor itélném boldognak magamat, holott elébbi nyerségem meg-térne« (M. 548.) A NySz. eme szónak »vividitas; lebenskraft« jelentésben való első alkalmazását Faludinak tulajdonítja.

Oltalmazó eszköz: »Ez mind minden-féle oltalmazó eszközt magában foglaló fegyveres ház« (M. 274.). Faludinál: »oltalom-eszköz« (UE. Előb.)

Ördögösködik: »A-maz garabonczás Simon ördögösködévén, érdeme-szerént mindgyárt meg- nem büntettetett« (S. 533.) A NySz.-ban ördögösködik alakkal egyedül Faludiból; Csúzyhoz hasonlóan SzD.-nál és SI.-nál.

Ős-örökség: Ős-örökségét, és hosszú Genealogiáját fitogatván, voltakívül többet alétana maga-felől« (Tr. 29.) Kr. állítása szerint Faludinál: űs-jószág, sőt űs-kincs is. Tévesen mondja tehát a NyUSz., hogy a régi irodalom az űs szót összetételekre nem alkalmazta.

Őszveforr: »Választott jó akaro baráttýával őszve-forrván szive, bővebben közlőtte véle mennyei ajándékait« (S. 446.) Kr., a NySz. és Lukács egyértelmű tanúsága szerint Faluditól való.

Őszveházasodik: »Valóságos eretnekekkel nem tanácsos őszve-házasodni« (Tr. 354.). Lukács Faluditól származtatja; a NySz. nem ismeri.

Őszveszedegét: »Moyses Jósef Patriárka holt tetemét őszve-szedegétvén, bálványos Aegyptusból ki-hozta magával« (S. 732.) A NySz. és Nyr. 25 : 398. szerint első irodalmi alkalmazása Faludinál.

Őszveszerez: »Törvénytelenül kaparétott, s- farkas kaszával őszve-szerzett javaikat a föld meg-nem emészti« (M. 745.) Ez a szó „colligit

versammelt* értelemben előkerül ugyan egy példával Bercsényi leveleiben is; de irodalmilag a NySz. szerint először csak Faludinál.

Őszveül: „Egybe-híták egy-mást, *őszve-ílttek*“ (M. 624.) A NySz. és Nyr. 25 : 398. szerint Faludé.

Papolás: „Bolondság, azt felelik, minden *papolása*“ (HK. 353.) Kr. és a NySz. egyedül Faludiból közlik.

Párosan: „Ezért akará *párosan*, társossan a Tanévtványokat, hogy sokkal foganatosabban hirdethessék a békességet“ (HK. 649.) A NySz. szerint ezzel az alakkal csakis Faludinál.

Példás: A NySz. szerint a melléknevet régenten két jelentésben használták t. i. 1) exemplaris; nachahmenswert 2) configuratus; parabolisch. Mindkét jelentésre csupán Faludiból vannak adatai, noha már Csúzy is ugyanily módon alkalmazza, amint a következő mondatai bizonyítják: 1) „Szent Pál *példás* maga-viselésével mindenütt dicséretessen fénlík“ (S. 39.) „*Példásson*, s- buzgón folyamodtak Isten-után hozzája“ (S. 195.) 2) „A sértegető tövés *példás* jele a szorongatásnak“ (M. 741.) „Nem *fabulásson*, hanem *példásson*, és titkos értelembbe adgya előnkbe a szent Irás“ (S. 285.)

Pípez: „Job keveset szorgalmatoskodott, hogyan gazdagétsa fiait, mi-képen *pípezze*, csecsézze“ (Tr. 591.). A Nyr. 24 : 315. szerint Faludítól ered.

Pofon csap: „A kí egy orczára *pofon csap*, fordétsd neki a másikat-is“ (Tr. 617.) „Nagyon *pofon-csapá*“ (HK. 105.). A NySz. és Lukács Lőrinc szerint Faludé gazdagította vele irodalmi nyelvünket.

Pór-paraszt: »Ha egy-ügyű, tudatlan, dúrva *poór-paraszt*, csúfolylyuk, nevettyük, meg-vettyük“ (HK. 319.) Kis Ignác szerint (Nyr. 24 : 26.) Faludinak az összetétele.

Pörög a nyelve: »Szabadossan *pörög a sennyedékes nyelv*“ (M. 623.) Vö. Faludinál: „A dáma *nyelve* esze híre nélkül *pörögött*“ (NE. 79.)

Próba-bizonytság: »Mászorra hagyván *próba bizonytságokat*, a máj dögletes törvény-székeket vizsgállyátok“ (Tr. 292.) A NySz. nem ismeri; Kr. szerint Faludinál (NA. 22.) elváltoztatott „*próba-bizonyítás*“ alakkal.

Ragyogtat: „Pompás diadalmakkal *ragyogtatta* fényes czimerét“ (HK. 621.). A NySz. és Nyr. 25 : 398. szerint először Faludé használja.

Rángatás: „Némellyek fel-sem serkennek, hanem ha *rángatással* költetnek-fel.“ (M. 817.) Kr.-nél és a NySz.-ban csupán Faludiból.

Rendes: „A világ zsengejében olly jeles, olly *rendes* vala“ (M. 217.) A *rendes* melléknév megvan egy adattal Bercsényi leveleiben is, de irodalmi használatképpen a NySz. szerint csak Faludinál.

Rokával-bélett: „Kire nézve monda még a-ma *rokával bélett* gonosz Herodes — is: Keresztelő János támadott-fel halottaiból“ (S. 734.) Vö. Faludinál: „A *rokával bélett* morálisták ditsérik a virtust“ (NE. 92.)

Setét gyász: „A fényes öltözet *setét gyászszá* változott“ (M. 525.) Ezt a kifejezést Csúzyz kívül tudtommal csak Faludé használja: „Egy hollócskának az juta eszébe, hogy vetközvéz a *sötét gyász*ból szinesbe öltözne“ (NU. 284.)

Szakállverő: „Hugo Carensis a hízkelődöket hasonlatosságban Borbélyoknak, vagy-is *szakál-verőknek* nevezi“ (HK. 101.) Kr. és a NySz. szerint egyedül Faludé él vele.

Számadó szolgál: „Tudgyák, hogy Sáfárok, és szám-ado szolgálk“ (Tr. 505.) Kr. és a NySz. szerint Faludi kifejezése.

Szándékos: „Az ajándékokról se feletkezettek-el, hanem azokkal tapasztaltassátok belső indúlatotokat, *szándékos* jó akaratotokat“ (S. 21.) A *szándékos* Csúzyn kívül a NySz. szerint csakis Faludinál kerül elő; a *szántsándékos* már a 17. századi újjítóknál (l. MNy. 4 : 112.)

Szellőztet: „A szorgalmatosak -is meg-kivánnják a nyájas társasságot, és *szellőztető* szabad mulatságot“ (HK. 86.). A NySz. szerint irodalmi alkalmazásban először Faludinál.

Szembedáll: „Csak egy fa-levél csördülés-re -is mindgyárt megrettenünk, nem hogy pörlekedéssel *szemben állanánk*, mint Job az Istennel“ (M. 824.) Kr. szerint csupán Faludi használja.

Szerelembe esik: „*Szerelembe esvén* véle a M. Atya, inkább az emberi nemzetet vette- fel, inkább azt váltotta- meg, hogy- sem a pártos anygálokat“ (HK. 368.). A NySz.-ban Faludiból való idézettel.

Szokott: „Az ő *szokott* módgya, s- kötelessége-szerént csodássan kormányozza igyeket“ (S. 204.). „*Szokott* dühösségével környékez“ (S. 250.). A NySz. bizonyága szerint irodalmilag elsőnek Faludi alkalmazza, bárha valójában már Madarásznál is olvashatjuk: „*Szokott* szokás“ (Evang. 808.)

Szolgálatot tesz: „Nagy szorgalmatossággal indúla Mária a hegyes tartománynak, hogy kötelessége-szerént *szolgálatot tehessen* atyafiának, Erzsébetnek“ (S. 270.). A NySz. szerint először Faludinál.

Táborosan: »*Táborosan* soha meg-nem útközzünk a Pogány törökkel« (Tr. 315.) Ilyen alakkal és értelemben (= castratim) Kr. szerint egyedül Faludi alkalmazza.

Tekintetbe vesz: l. föntebb!

Terméketlen: „Ha tisztogatásunk után-is *terméketlenek* lészünk, kivágtattunk“ (S. 118.) „Mint *terméketlen* szőlő-veszzők foganatossan segéttő malasztok nedvessége-nélkül szűkölködünk“ (S. 119.) A NyUSz. I. r. szerint Gyöngyösi Kemény Jánosban kerül először elő a *terméketlen* melléknév, de már Faludinál 1748-ban *terméketlen*. Látnivaló, hogy Csúzy Faludit megelőzte; sőt ugyanő a továbbképzett főnévi *terméketlenség* (S. Aj. lev. 5.) formával is élt. Simai szerint a *terméketlen* a 17. század újjítóitól eredő szó (MNy. 4 : 111.) igazában azonban valószínűleg népi származású.

Tollaz: „A szegény jobbágy *tollazza*, röpdözteti a hatalmasokat“ (S. 396.) Kr., a NySz. és Nyr. 25 : 398. megegyező állítása szerint Faluditól való.

Tündérség: »Szem-fény-vesztő *tündérséggel* palástolják gonoszságokat« (S. 55.). E szót a NySz. szerint »ludicra; gaukelei« értelemben Csúzyn kívül csak Faludi használja; csakhogy igazában már Gyöngyösinél is előkerül: „Circe legtöbb *tündérséget* akkor szaporított, sok kedves orcákat rútt bőrrel borított“ (MV. 86. A NySz. ezt nem ismeri!)

Udvariás: „Miért nem-kellett csendesesen, és *udvariásban* zur-zavar nélkül ki-igazéttani“ (Tr. 644.) A NySz. az *udvariás* szóalakat Faludinak tulajdonítja.

Újhítfaragás: „Az eretnekségnek pártos konkolyozása mételyes *új hit faragással* sok-felé szakasztván, majd véres köny-hullatással néztők gyakorta“ (S. 667.). Az *újhítfaragó* Pázmány alkotása; a *hítfaragás* forma pedig a NySz.-ban csupán Faludiból van közölve.

Uri személy: „Bezeg szállott vala a-maz szent Pál Atyánk esedezése-által halálból fel-ébresztett *Uri személyly*“ (M. 592.). A NySz. szerint elsöben Faludinál.

Utaz: „A kik gyalog *utaznak*, böjtölni nem tartoznak« (Tr. 220.). Könnyen *utaz* az, a kít az isteni malasztok vezérlenek“ (S. Som. 29.) A NySz. és NyUSz. I. r. szerint Faludi lett volna az első, ki a Meggyesinél és Gyöngyösinél előforduló *útozni* igét *utazni*-nak írta; Lukács szerint is Faludi hozta illetén alakkal irodalmi forgalomba. Simai Ö. szerint egyb-ként az *utaz:* utasít jelentéssel már G. Katonánál; Medgyesinél pedig mai értelemben: *utazások* (M. Ny. 4 : 111.) Vö. még NyUSz. II. r. 599 l.

Utazó: Kr. szerint Faludi használta először e szót összetételekben jelző gyanánt. mint pl. *utazó-könyv* (NU. 161), *utazó szekér* (TÉ. 256.). Igazság szerint azonban Csúzy megelőzte Faludit, mert már ismeri az *utazó-ruhá-t*, meg az *utazó-táská-t*: „Illyen *utazo-ruhája* vala Üdvözöttöknnek“ (M. 679.) „*Utazo táskája*- is volt pedig, mellyben a szárandokok költséget, pénzecskét szoktak hordozni“ (M. 680.). A NyUSz. II. r. szerint *utazóruha* először Thomas Jánosnál (1763.).

Vagyonos: »Közönségesen minnyájan, de leg-inkább a *vagyonosak*, és gazdag Sáfárok a *szegényekben* földözék, ruházzák Kriesztust« (Tr. 281.) Kr., a NySz. és Nyr. 25 : 399. szerint először Faludinál fordul elő. A NyUSz. II. r. szerint elsőnek Kovács János él vele (1742.).

Védelem: I. főntebb!

Végbúcsú: „*Vég-búcsúdat* vévén ezektől, távozzál-el messze“ (HK. 38.) A NySz. és Kr. szerint Faludinak a szava volna; ámde Simai Ö. kimutatta (MNy. 1 : 468.), hogy már Kájoninak Cantionaléjában (1676.) is előkerül. Csúzynál emellett továbbképezve *végbucszás* (Tr. 275.) alakkal is megtaláljuk. (A NyUSz. II. r. szerint ez utóbbi először Német Antalnál 1776.) Megjegyezni való, hogy a *végbúcsú* minden bizonynal a kódexek korában már ismeretes *végvacsora* képmására keletkezett.

Virágzás: „Drága liliomokat *virágzással* illatoztasson“ (Tr. 446.). Ezzel a jelentéssel (= das blühen) egyedül Faludi használja (UE. 372.)

Viszontszeretet: „*Viszont szeretetedet* mi-is vissza-szeretnök“ (S. 682.) Nem ugyan így, hanem hosszabb formával: „*viszonta-való szeretet*“ (SzÉ. 32. és 514.) csakis Faludinál olvasható. A NyUSz. II. r. mai alakjával Kármánnak (1794.) tulajdonítja.

Visszacáfol: I. főntebb!

Visszahanyatlik: „Tehetségem semmiségére *viszsa-hanyatlik*“ (S. 356.) »Tehetségem *viszsa* ne-*hanyatlyék* semmiségére« (S. 348.). A NySz. szerint ezen kívül csupán Faludi él vele.

Visszakíván: „Nem-de ha interes-re valakinek pénzt adúnk, nem annyit *kívánunk-e vissza?*“ (M. 103.). A NySz. nem tud róla; a Nyr. 25: 399. szerint Faludi szava.

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN,

ISMERTETÉSEK.

Két szláv-magyar tárgyú értekezés.

1. *Asbóthi Oszkár: Szláv jövevényszavaink. I.*, akadémiai értekezés, Budapest 1907. 102 l.

Kétségtelen, hogy szláv nyelvészeti irodalmunk az utóbbi időben nem egy értékes munkával gazdagodott. A kutatások kiinduló pontjául többé-kevésbé azon még eldöntetlen nyelvi problémák szolgáltak, melyek közelebbről elsősorban minket magyarokat érdekelnek, t. i.: nyelvünk szláv jövevényszavainak és — ami a legkorábbi kölcsönzésekkel szorosán összefügg — latin betűs írásunk eredetének már régóta és sokat vitatott kérdése. Idővel — a dolog természete szerint — egy újabb feladat sorakozott a megoldandók mellé: a hazai szlovén, vagy közismert nevén: a vend nyelv pontos leírása és a benne észlelhető jelenségeknek a tudományos kutatásokba való beleillesztése.

Mindakét irányban történtek számottevő kísérletek, főleg Melich J. és Asbóth O. részéről. Melich J. nagyra tervezett munkája (Szláv Jövevényszavaink) I. kötetének 1. része, »az óbolgár nyelvmilemek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai« alcímmel még 1903-ban jelent meg; azóta már a 2. rész is napvilágot látott, de a munka legjava még hátra van.

Az első rész bírálatául szánta Asbóth terjedelmes akadémiai értekezését: Szláv jövevényszavaink I., mely „Bevezetés és a különböző rétegek kérdése“ külön címe után ítélve, a szerző egy összefüggő nagyobb munkájának első kötetéül tekinthető.

Éles szemmel, gazdag kritikai készséggel, szigoruan következetes logikával, nem egyszer kiméletlen, de mindig komoly hangon boncolgatja Melich szóbanforgó értekezésének főleg fontosabb II. felét (85—181.).

A bírálat I. részében a Melich elméletének általános jellemzéseül csak néhány legfeltűnőbb állításával foglalkozik s mint tarthatatlanokat vagy egyelőre bebizonyíthatatlanokat valamennyit sorra cáfolja. M. pl. a magyar-bolgár érintkezést a honfoglalást megelőző időkbe helyezi és — támaszkodva az Erdély földrajzából ismeretes Preszáka, Rogoz, Jád, Kerlés, Bucsa, Gyalu és Vervu helynevekre -- bolgár lakosságot csak a Székelyföldön hajlandó elfogadni. Asbóthnak ellenkezőleg az a véleménye, hogy eleink a bevándorlás alkalmával a Duna-Tisza síkján találkoztak bolgár nyelvű lakossággal, s hogy szláv jövevényszavaink nagy részét is e bolgároktól itt vették át; bizonyításában főleg *Pešt* névre hivatkozik, az említett erdélyi helynevek többségéről pedig egymásután kimutatja, hogy közhasználatú, bár bolgár eredetű — oláh szavak, melyek nyelvünkbe épügy kerülhettek az oláhból, mint a bolgárból. Kivételt csak a Kerlés és Bucsa tesz; úgyde Kerlés, Kisch kutatásai szerint legnagyobb valószínűséggel a görög *kirjálés* megfelelője, Bucsa pedig, földrajzi elterjedéséből ítélve, akár szerb is lehetne.

De visszautasítja a szerző Melich amaz állítását is, mely a dunántúli szlovének és a tótok között, valahol Nyitra és Pozsony vármegye területén avagy közelében, érintkezést keres a honfoglalás korában. M. helynévi bizonyítékai (nyitramegyei *lončar* > *Lancsár*) itt is elégtelenek.

A bírálát terjedelmesebb II. részében a M.-féle átvételi rétegekről értekezik 28 jövevényszóról ejtett megjegyzései kapcsán. Sorra vizsgálja azon »közkeletű magyar szavakat«, melyek M. szerint „márcsak azért sem lehetnek bolgár eredetűek, mert a bolgár nyelvben soha sem voltak meg“, arra pedig, hogy »rendszeresen kivestek volna a IX. század óta“, még csak nem is gondolhatni, hisz a szavaknak egész összetartozó tömegéről van szó. — E többnyire negatív bizonyítékokra épített elmélettel szemben Asbóth homlokegyenest ellenkező álláspontot védelmez; szerinte a M. említette jövevényszavak ép oly joggal lehetnek bolgár, mint szlovén, horvát, szerb, esetleg tót stb. átvételek; nem egy ízben ki is jelenti a legghatározottabban, hogy eszeágában sincs egy-egy szót ebből vagy abból a szláv nyelvből származtatni (l. 15, 16. l.); a szláv nyelvek u. i. konzervatív voltak és nagyon is lassú fejlődésük miatt alig távolodtak egymástól, úgy hogy egy-egy közös szláv szó a legkülömbözőbb szláv nyelvekben is annyira hasonló alakú és hangzású lehet, hogy a legtöbb esetben csak bizonytalan »elméleti játék« a magyar kölcsönszónak egy bizonyos szláv nyelvből való levezetése, ha csak különös okok, jelentés, földrajzi elterjedés, speciális hangtörvények nem teszik lehetővé az átadó nyelv pontosabb, közelebbi megállapítását. — Ennyit mond Asbóth és semmivel sem többet; s épen e tekintetben konstatalható a leglényegesebb különbség a két tudós felfogása között.

Ami a rétegeket illeti, azokat A. sohasem tagadta, sőt már M. előtt is több szóról beigazolta, hogy semmiesetre sem bolgár eredetűek; ilyenek voltak pl. a Nèsk. Zam. 46—48, (Izvēstija VII : 4 : 291—293) című orosz nyelvű értekezésében a *paszuly, parittyá, gatyá, megye, kutya, csatorna, nadragulya, paprika, macska, kamat, haramija, jegenye* szavak. Ugyanezt készségesen elismeri Melich idevonatkozó szókészletének következő szavairól is: *garat* (< kajhorv. *grof*), *poroszló* (< horv. *pristav*), *retesz* (< tót *retü*), *olasz* (< horv. *vlasi*, a *vlah* szó plurálisa); már a *túr*-ról csak feltételesen, mert a hazai szlovén *tvôr* > *túr* származtatás nem bizonyos.

Kétségtelen, hogy e kölcsönzésektől komoly tudós el nem vitathatja a szerb, horv., szlov., v. tót eredetét. Ámde ez öt szó a „közkeletű magyar szavaknak“ csak kisebb töredéke; hátralevő nagyobb részéről Asbóth, közkezen forgó szótárak és egyéb források alapján (Duvernois, Conev, Gerov, Miladinov, Marcoff szótárai, Miletics s mások közlései) úgy vélekedik, hogy vagy még máig is élő, bár néha érthetően módosult jelentéssel használatos bolgár szavak, mint: *asztal* (bolg. *stolü*), *dorong* (bolg. *dragü*, *drag*, *drango* stb.), *gerlice* (bolg. *grülica*, *gürlica*), *konkoly* (bolg. *kakoll*, *kükoll* stb.), *varsa* (blg. *vürsä*), *kapta* (blg. *kopüto* = lópata; *kaptafa* = *kalü* < török *kaliü*), *kapotnyak* (blg. *kopytnjak*) és *otromba* (blg. *trüba*), — vagy hogy valamikor megvoltak a bolgárban is, de idővel különböző okok következtében kivestek, illetőleg más, rokonjelentésű szavak miatt kiszorultak, ilyenek: *kapca* (blg. **kopytice*), *kelepce* (blg. **klepica*), *király* (blg. **kralü*), *medence* (blg. **medünica*), *moly* (blg. **moll*, mint az élő *molec* töve) és *palóc* (blg. **plavüct*; v. ö. mai blg. *plavü*, melynek a *plavü* feltehető kicsinyítője).

Az *oblokü* (> *ablak*), *drékü* (> *derék*) és *déza* (> *dézsza*) szavak igaz nyomtalanul eltűntek a bolgárból, de eltűntek más szláv nyelvekből is; pedig hogy egykor e szavak az összes szláv nyelvekben megvoltak, azt nem

csak mai földrajzi elterjedésük bizonyítja, de egyéb körülmények is valószínűvé teszik. — A *drěkū* meg épenséggel ősrökonságon alapul; v. ö. litv. *draikas*.

Hátra volna még a *kakat* (< *kokot), *lánc* és a *számár*; az első kettő eredete annyira homályos, hogy bizonyosat róluik egyelőre még nem igen mondhatni, úgy hogy pl. a *lánc* szó délszláv rokonait (*lanc, lanac, lanec*) egy tekintélyes szlávista, Budmani, a horvát akadémia nagyszótárában egyenesen a — magyarból származtatja; a *számár* pedig A. szerint nyelvünkben nem is szláv, hanem olasz kölcsönszó, mely a magyarból terjedt tova a szomszédos szláv nyelvekbe.¹

A rétegek tehát nyilvánvalók; Melich szókészlete azonban a már korábban jellemzett öt példa kivételével nem elégséges e rétegek kétségtelen megállapítására. Ám azt Asbóth sem tagadja, hogy a nagy munka második kötetében sikerült Melichnek két nehéz kérdést, a latin betűs írásunk eredetének s a keresztény terminológiánknak kérdését dülőre vinni. Evvel kapcsolatban elismeri nyugati származását szláv jövevényszavaink jó részének, ezekről azonban az első kötetben kevés szó esik.

2. A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban; akadémiai székfoglaló beszéd. Budapest, 1908 s. r. 61. I.

Ez értekezésben Asbóth első sorban szláv szempontból indul ki. A magyar nyelvészetet is érdeklő vonatkozásokkal a szerző — saját valómása szerint — nem foglalkozott behatóbban, azért az első részt csak futólagosan tárgyalja, nagy általánosságban utalva azon szembeötölő találkozásra, mely a dunántúli magyarság s a hazai szlovénség nyelvében a *j* és *gy* mássalhangzók hasonló használatában mutatkozik. Szláv filológiai kérdésből indul ki, szláv nyelvi jelenségeket óhajt megmagyarázni, de — a magyar nyelvészet s a jelenségek élesebb megvilágítása érdekében — nem mulaszthatja el, hogy bele ne vonja a tárgyalásba a dunántúli magyar nyelvjárásokat is, az eddigi magyar nyelvjárási tanulmányok alapján.

I. Az első részben tehát a M. Tájszótárra, továbbá Szabó Lajos, Vass József, Kardos Albert, Varga Ignác, Édes Jenő, Beke Ödön, Szabó Sándor és Horváth Endre nyelvjárástanulmányainak adataira hivatkozva, a *dunántúli magyarságban* konstatalható *j > gy* változásokról számol be.

1. A szó elején pl. *jel > gyel, jég > gyég* stb.; a szóeleji *j > gy* megfelelés közelebbi törvényei azonban — beismeri a szerző is — nincsenek eléggé tisztázva, mert a kellő anyag még nem áll rendelkezésünkre.

2. A szó belsejében, zöngés mássalhangzók után előfordulható esetek:

rj > rgy : várgya, kargya, törgy;

mj > mgy : szomgyas, tömgyn, nyomgya;

bj > bgy : zabgya, búbgya, darabgya;

dj > dgy : nádgya, bolongyabb, zögggyebb;

gj > ggy : nadrággya, vággya, durunggya;

¹ A magyar *kakat*-nak megfelelőleg a vend népnyelvben is él egy, a *kokot*-ból deminutív képzővel bővült *kokotác* alak, mely jelentés tekintetében is közel jár a magyar szóhoz-jelentése 1. kis kakas, 2. kampó, horog, horogszerű zár, a fegyver «kakasa», ravasza. — Pte tersnik nagy szótára nem ismeri.

vj > *vgy* : óvgya;

lj > *lgy*, de csak helyenként, pl. *kötélgye*, *kanálgyo*; másutt az *lj* hangkapcsolatból kettős *ll* fejlődött;

zöngés máss. után *ly* > *gy* : *gerébgye* < *gerébjé* < *gereblye*, *sérággya* < *saroglya*, *kujcsorgya* < *korcsolya*.

A zöngétlen mássalhangzók után a *j*-nek ilyenkor egész szabályszerűen *ty* felel meg : csuktya, réttye, döfitye, haraptya stb. Ugyanez a vendben is általános : *maroftä* < *marof-je*, *krstítä* < *krstít-je*, *ščäptä* < *ščap-je* stb.

II. A hazai szlovének nyelvében *gy* lesz a *j*-ből:

1. Szóelején mind magas, mind mély vokálisok előtt: *gyàjce* < *jajce* = tojás; *gyàlics* < *jajlics* = fenyő stb. Csak az affektált, az írott nyelvre támaszkodó beszédben hallani néha *jàma* (verem), *jeszén* (ősz) stb. kiejtést a *gy*-s alakok helyett és mellett.

2. Szó belsejében és pedig a zöngés mássalhangzók után :

bj > *bgy* : *zòub* (fog), *zobgyé*, *bàba*, *bàbgya*;

dj > *dgy* : *lidgyé* < *lidjë* (v. ö. lúdi), *mladgyé*;

lj > *lgy* : *veszelgyé* (öröm, vigság), *kolgye* (karók);

nj > *mgy* : *gyàremgye* < *jaremje* (jármok);

rj > *rgy* : *moùrgye* < *mòurje* (tenger), *szkourgya* (kéreg);

vj > *vgy* : *drèvgye* (fák) < *drevje*, *divgyácsina* (vadak, vadság);

zj > *zgy* : *vràzgye* < *vràzje* (ördögök), *pèizezgye* (pénz);

žj > *žgy* : *rozsgyé* < *rozsjé* (Rebenabschnitzel), *glouzsgye* (bozót);

nj > *ngy* (illetőleg *nygy*) : *bolvongye* < *bolvonje* (bálványok), *orosz-làngye* (oroszlánok), *pogàngye* (pogányok) stb.; de mindezek újabb analógias alakok az *ny*-nyel való képzések helyett.

b) magánhangzó után hangsúlyos szótagban, pl. *pigyé* < *pije* (iszik), *sztoгыí* (áll), *dogyí* (fej), *pigyánec* (részes ember), stb. Kölcsön-szavakban is : *bagyüszi* < *magy. bajusz*.

Idevágó adatait Asbóth nagyrészt egy hallgatójának anyanyelvéből merítette¹ s a hazai szlovén nyelvemlékekből, ezek azonban csak a legszigorúbb kritikával használhatók, mert helyesírásukban nem a nép-, hanem a szlovén irodalmi nyelvhez közelednek; az irodalmi nyelv pedig sem az írásban, sem a kiejtésben nem ismer *gy*-t. A különben nagy gonddal készült s lehetőleg minden dialektusra kiterjeszkedő *Pleteršnik*-féle szótár megéppen ebben a tekintetben teljesen hasznavehetetlen, mert — érthetetlen okokból — olyan »ogr. slov.« (hazai szlovén) alakokat közöl, melyek sehol a világon nem élnek, legkevésbé a vendek nyelvében. Már e körülmények is jelzik, hogy az adatgyűjtés a szerzőnek nem csekély fáradságába kerülhetett.

A két nyelv *j* > *gy* változása törvényeinek feltűnően analóg volta a főntebbiekből nyilvánvaló, különösen ami a szó belsejében, mássalhangzók után történő *j* > *gy* megfelelést illeti; hogy a vendben a szó belsejében hangsúlyos szótagban *vokális* után is találkozunk rokon jelenségekkel, az mit se változtat a dolog lényegén, mert a magyarban a hangsúly mindig az első szótagon van és így a jelzett helyzetben ezen hangfejlődés legelső feltétele a magyarban hiányzik.

Az analóg hangjelenségek tehát fel vannak fedezve, törvényeik

¹ Az a hallgató ez ismertetés írója volt. — *A szerk.*

többé-kevésbé tisztázva; ezek után már csak egy kérdés vár megoldásra, s ez: van-e valamelyes összefüggés a két egymással érintkező nyelv e hangtörvényei között, s ha van, milyen természetű ez összefüggés, mely nyelvből indult ki a kölcsönhatás. E kérdésre Asbóth is adós maradt a felelettel, de — azt hiszem — nem is volt szándéka erre megfelelni. Célja csak az volt, hogy megállapítsa a megegyezést, hogy felhívja rá magyar nyelvészeink figyelmét, akik inkább vannak hivatva a további kutatások segítségével e nehéz kérdést is megvilágítani.

Az értekezés többi fejezetei (a $j > gy > g$ hangfejlődés magas hangok előtt, az osztr. szlov. népnyelv rokon jelenségei, a *Vucké-vita*) már kizárólag a szlávistát érdeklik, azért részletesebb ismertetésüket mellőzzük.

Kétségtelen, hogy Asbóth e két tanulmányában sikeresen oldott meg több régi kérdést, szerencsésen jelölt ki újabb szempontokat s mindenképen értékes munkát végzett.

PAVEL ÁGOSTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Milyen. Tudvalevő dolog, hogy ez a 'qualis' jelentésű kérdőszócska ismeretlen a régi nyelvünkben. Helyette, mint a NySz. mutatja, *minéműt*, *minéműst* mondták, vagy a *mely* névmás volt használatban. A *minő* csak a XVIII. század végéről van kimutatva. A XVIII. század teológiai irodalmának feldolgozása közben egy, néhány lapra terjedő, füzetkére akadtam. Címe: *Gonzaga Szt. Aloysiusnak dicsérete*; megjelent 1754-ben, szerzője K. F. Egyéb érdekességek mellett olvasható ebben a kis füzetben a következő mondat is: »én meg-nem mondom, mellyik légyen nagyobb csuda: egy természeti ember-Angyal-é, avagy inkább egy kegyelmi, *mellyen* Aloysius?» (3. l.) Azt hiszem, hogy itt a *mellyen* szó qualis jelentésű. Ezt a szóalakat eddigél az említett könyvön kívül csakis *Kovács Ferenc* jezsuita műveiben találtam: »Nem csak Angyalok eledelének hívja: *mellyen* nem lehet a' példás kenyér«, mondja ez *Hítbéli Okoskodásának* 27. lapján 1766-ban. Ugyanitt olvassuk az 56. lapon: »csak olyan hívei Krisztusnak *mellyen* volt Tamás midőn így szóllott«. Többször előfordul ez a szó ugyane szerzőnek: *Az óltári szentségnek óltalma* c. vitáiratóban is 1757-ben. Több bizonyítékomon kívül, melyeket itt szükségtelennek tartok felsorolni, ez a *melyen* szó is egyik erősségem arra nézve, hogy a legelőször említett kis füzet K. F. kezdőbetűs szerzője azonos Kovács Ferencel. A *mellyen* alak azt mutatja, hogy a mai *milyen* a *mely* névmásunk továbbképzése. Bár a Kovácsnál talált néhány új szó, mint *nyilvános*, *nyiladék*, *útálmány*, *színezet* stb., némi bátorságot adnak arra nézve, hogy ezt a továbbképzést is az ő rovására írjuk, mégis hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy itt népies, analogiás képzésről van szó. Keletkezett pedig a következő arány alapján: *oly* : *olyan* = *mely* : *melyen*, amint ezt az idéztem harmadik adat mutatja is.

Hogy a *melyen*ből aztán az *ilyen* hatása alatt lett *milyen*, az talán nem is szorúl bizonyításra. Ebben az alakban Bárótzinál találtam eddig először 1774-ben (Kassáandra 1 : aj. 2): »ámbar az olyan nagy emberek, a' *milyenekről* ez a' könyv emlékezik, terhekre válnak s maradékjoknak.«

Nála már mindig ebben az alakban; így pl. az Erk. Mes.-ben is 1775-ben (88): »De milyen volt ijedtségem, midőn szívemnek belső részét kezdettem vizsgálni!« Báróztól kezdve nem is találtam más alakot; így van állandóan Kazinczynál is.

A *milyen* névmás népiesebb *milyetén* alakja kétségtelenül az *ilyen* mellékalakjának: *ilyetén*nek mintájára keletkezett. Külömben a *milyennel* majdnem egyszerre lép fel irodalmi nyelvünkben: »Nézzétek a' hires és csendes szellőket« — mondja Kazinczy 1776-ban az Amerikai Podotz' És Kazimir' . . . . Megtérése c. fordításában — »milyetén gyenge ölelkezésekkel köszönnék az erdőnek és a' virágoknak.« (13. l.) A rövidebb *mily* alak pedig alkalmasint a *milyenből* van kurtítva az *ilyen* : *ily* analogiájára.

A *milyen* szavunk tehát újabb, valószínűleg népies fejlődésű névmás; keletkezését a következőképen foglalhatjuk össze: *mely* > *melyen* > *milyen* > *mily*, ahol minden egyes fejlődési fokozatban az *olyan*, *ilyen*, *ily* hatott közre.¹

SÍMAI ÖDÖN.

Miniszter. A Magyar Nyelv című könyvem 329. lapján a szójelentések változásait tárgyalva a többi közt ezt írtam: »A *miniszter* szó, mely a latin nyelvben szolgát jelent, az állami igazgatás körében a király szolgájára szorítkozik, ellenben az egyházi életben azt jelöli, aki a papnak szolgál, segítkezik a mise alkalmával. A jobbágyság, melynek a szántóföld nem volt örökös sajátja, hanem csak ingó jószágga volt: ezt, vagy ennek legfontosabb részét, a marhát és baromfit szokta a *jószág* szón érteni, míg a neimes ember elsősorban földbirtokára gondolt, ha *jószágáról* beszélt.«

Erre Szinnyi J. könyvem bírálatában a köv. megjegyzéseket teszi (NyK. 35:444): »Azt, aki a papnak szolgál, segítkezik a mise alkalmával, magyarul nem *miniszter*nek, hanem *ministráns*nak nevezik. — A szántóföld a jobbágyságnak, igaz, hogy nem volt örökös sajátja, de azért nem lehet rá mondani, hogy „ingó jószágga“ volt.«

Hogy a miséző pap segédjét *ministráns*nak mondják, avval bírálóm nem mondott újságot. Hogy azonban *miniszter*nek egyáltalán nem nevezik, abban nincs igaza. Először azért nincs igaza, mert ő maga közli Tájszótárában vastag betűvel: »**MINISZTER**: ministráns (Veszprém, Nyr. 6:528).« Másodsor: mert magam is veszprémi vagyok s emlékszem, hogy gyerekkoromban nálunk *miniszterek* ministráltak. Harmadsor: mert azt a tréfás veszprémi dalt Nyr. 6:528, amelyből a *miniszter* szót ilyen értelemben vette föl Szinnyi J. Tájszótára, a közlő, Haraszti Gyula, veszprémi tanárkodásakor a helyszínén jegyezte föl. Negyedszer pedig: mert Fábán

¹ Dolgozó társunk érdekes adatai megerősítik a NyK. 24:408. lapján adott magyarázatot (vö. Komb. szóalkotás 7). Ott a nyelvjárásokból is idéztem a *melyen* alakot (l. most a MTsz. adatait), a *milyetén* pedig Bárócziból is (Kazinczynál többször is előkerül, pl. Lev. 4:13, Erd. Ut. aug. 9., Cic. 45, a Podotzban még a 30. lapon). Nagy Gyula 16. századi vezetéknevek közt említi a *Milyent*, de ebben alig láthatjuk a kérdőnévmást (Nyr. 9:366). — Érdekes, hogy a *mely* névmás, mint az *ily* és *oly* képzésbeli társa eredetileg kétségkívül szintén milyenségre vonatkozott (ezt már Arany J. sejtette, l. Hátr. próz. 395: »*Ki és mely* nem parallel névmások«). Ugyanilyen jelentésképződést mutat az olasz *il quale*, a fr. *lequel*, a német *welcher*, az angol *which*. — S. Zs.

Imre, veszprémi kegyesrendi tanár, kérdésemre a következő szíves felvilágosítást adta: »Igenis a *miniszter* szó van használatban nemcsak Veszprémben, hanem az egész megyében is, sőt egyik tanártársam szerint még Vas megyében, Nagykölked községben is így mondja a nép. A ministránsyereket minisztergyereknek mondja a nép.«

Második megjegyzésével azt a furcsaságot tulajdonítja nekem a bírálóm, hogy a jobbágy szántóföldjét ingó jószágoknak mondom. Én annyit mondtam, hogy a jobbágyoknak csak ingó józága volt, egyéb állandó tulajdona nem volt. Lehet, hogy az a mondat nincs elég világosan fogalmazva, lehet, hogy kétértelmű; de hogy miért kell éppen azt a képtelenséget beleolvasni, azt nem értem.

SIMONYI ZSIGMOND.

Mondani. Ezt a szóalakot különös módon használja Arany János két helyen. »Károly lovalá fel, hogy ujonnan rakják [a megromlott vár-falat], de nem vala még kész, csak, *mondani*, félig« (TSz. 10 : 19). »Nem juta, hajh, lágy sors bajtársainak se, hanemha lágynak mondani a pocsolját, melyben heverésztek« (Elv. alk. 1. én.). Lehr Albert mind a kettőt olyan mondatok közt említi (Toldi 132), amelyekben a főnévi igenév általános alannyal van értve: *nem látni egyebet* = nem lát az ember egyebet stb. Lehr A. az idézett helyen olyan példák csoportjában említi, »melyekben — mint maga mondja — kissé feltűnő az infinitívusnak ilyen használata.« Arany mondatai közül a második ott maradhat a többi ilyen példa között, de az elsőnek az értelmével Lehr alig volt tisztában. Ebben a *mondani* alakot nem lehet e kettővel helyettesíteni: *azt mondja az ember* v. *azt mondjuk*, mint minden egyéb ilyen példában. Ez a *mondani* egészen különös, magában álló, erdélyi nyelvjárásokban állandó szólásmód, és értelme 'úgyszólván'. Ezt bizonyítja a Nyelvtörténeti Szótár két idézete s több más nyelvtörténeti s nyelvjárási adat, amelyet alább idézünk (a Magyar Táj-szótárból kimaradt). A NySz-ban azt olvassuk: »A lengyel had hozzájuk képest *mondani* semmi (Monumenta, Irók 8. k. [Rozsnyai Dávid történeti maradványai] 152). Endes Miklós úr nem volt cifra, piperés, hanem a mostani világhoz képest *mondani* parasztos . . (Hazánk 2 : 59 [Rettegi Gy. emlékiratai]).« Hasonló példák, szintén erdélyi írókól: Szép köntösöket csak *mondani* harmad negyed árrán olcsón kellett elvesztegetni s eladni (Cserei: Erdély hist. 369). Az asszonyok *mondani* alig mártották meg az ajkukat benne (Apor: Metam.). -- Lőrincz Károly pedig azt írja a háromszéki nyelvjárás ismertetésében: »Az *ugyszólván* kifejezés helyett a *mondani* szót teszik a tagadó mondat elébe,¹ mint: *mondani* nem es kóstoltam meg jól; *mondani* meg se álltam« (MNyelvészet 6 : 230).

Érdekes, hogy hasonló kifejezésmódot találunk több más nyelvben is: népn. *so zu sagen*, ang. *so to say*, fr. *pour ainsi dire*, továbbá a görög *hōs eipein* s a horvát *reć bi* v. *bi reć* (e. h. *reći*), szó szerint 'mondani volna'. (A szlovén azt mondja *tako rekoč* s ez szó szerint megfelel a magyar köznyelvi kifejezésnek: *úgy szólván*.)

MARIÁNOVICS MILÁN.

¹ Ezt a megszorítást kétessé teszik az előbbi idézetek.

Se pénz, se posztó. Nagyon gyakran használja a magyar ember ezt a szólásformát. Azt akarja vele kifejezni, hogy valamiben kárvallott lett, csalatkozott. Igen jellemző, nagyon kifejező ez a szállóige, de ma már alig akad valaki, aki meg tudná mondani, hogy honnan ered. Nem lesz tehát érdektelen, ha röviden elmondjuk az eredetét ennek a szólásformának, mely a 17. században keletkezett s magyarázatát az szolgáltatta, hogy abban az időben a fogadott katonák zsoldjukat pénzben és posztóban kapták. Ez kitűnik Bocskay István fejedelemnek levelezéséből, aki több helyen így ír a fővezérnek: »Csakhogy szeretettel intjük kegyelmedet, hogy az adandó pénzt és posztót úgy igyekezzék osztani, hogy mindenkinek jusson egyaránt. Ez késedelmet csak egy óráig is ne szenvedjen, mert halogatása minden órában káros az országnak, s ha most itt volna a pénz és a posztó, a kívánt, úgy minden órában szabadítanók az országot a hadak inségétől.« Ha tehát valamiképp megtörtént, hogy abban a háborus időben a legénység, mely a hadakozást csakis pénzért folytatta s életmódjának tekintette, pénz és posztó nélkül maradt, — ami elég gyakran megtörtént -- akkor mondták aztán a hoppon maradtak, hogy se pénz, se posztó. Így vitték aztán át a századok folyamán ezt a szólásmódot más esetekre és kárvallásokra is.¹

1909. 1. 12.

BUDAPESTI HIRLAP.

Számkivet. Ismeretes dolog, hogy ez a kifejezés tkp. a m. *szám ki vet* azaz számon kívül vet. Magyarázatára mind a CzF-féle szótár, mind pedig Budenz József (*Ki* mint névutó c. cikkében (Nyr. 6 : 145) a Debreceni-kódex néhány érdekes mondatát idézi: Houa sok kereztienök *vet-tettnek vala zankive*. Mikoron Valens csazar ötet *zanki akarnaia vetnie* stb. — Nevezetes, hogy Csokonai egy helyen ugyanigy választja szét ezt a kifejezést: »Ezek pedig vagy Belinda hajfürtjével a holdba *vetettnek számki* vagy talám Dorottyával a Gráciáktól általváltoztatnak« (A furca epopoeiáról). Valószínűnek tartom, hogy Csokonai épen a Debreceni-kódexet utánozta itt, mert máshonnan maig sem ismerjük ezt a szórendet (l. NySz).

KOVÁCS MÁRTON.

Egy bukovinai magyar szóról. A Nyr. 30 : 205. lapján olvasom a szerkesztőség kérdéseire beküldött válaszok közt a következő bukovinai csángó kifejezéseket: »meghibázott az eszében, megtébolyodott, megtémelyedett, *meghimiálodott* [így!].« Ennek a különös igének az alapszavában ezt az oláh szót ismertem föl: *hemeaalü* 'zavarodás, hüledezés, zavar' (Ghetie: Román-m. szótár); *hemeesc* 'zavarban van, hüledez' uo.). Eszerint az idézett igének értelme: 'megzavarodott, megháborodott'.

SZILÁGYI ÁDÁM.

¹ Ezekhez hasonló műveltségtörténeti szólás-magyarázatokat ad Kertész M. a Beöthy-emlékkönyvben, a többi közt ezekről a kifejezésekről: *földhöz ragadt szegény, rója az utcát kontrabontot csinál, kikiáltott tolvaj, én tettem le a garast, szabad a vásár.*

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Háromszéki tájszók.

- Akol: (akój, mindenütt).
 állogat: állítgat (Karatnavolál).
 Anis: Annuska (Hatolyka).
 annyian: (annyin, Alsócernáton).
 árpárérő-álma: árpaaratás idején
 érő almafaj (u. o.).
 bambóc: cukorka (Karatnavolál).
 bátorít: (bátritt, Hilib).
 be-következik: beszármazik. A vá-
 rosból következézt vót ide bé.
 (Maksa).
 be-rétél: gömbölyüre, kerekre meg-
 hajlít. Bérételte a lud a nyakát.
 (Hilib).
 be-síkul: lopva, titkon beszökik.
 Bésikúlt Oláországba. (U. o.)
 bivaly (bihol, Ikafalva).
 bír: tartozik. Az és ide bir. Albis.
 birodalom: földbirtok. (U. o.)
 burján: (búrhán, u. o.)
 burabogár: zsiszik (Alsócernáton).
 buzaféreg: ugyanaz, (u. o.)
 cédula (cédola, mindenütt).
 cirkál-birkál: irkál-firkál Bessenyő.
 cók: a szék. harisnyának vmi daróc-
 posztóból való belső pótléka, ka-
 tonafolt, bakafolt (l. alább: idegen-
 hus) (Feltorja).
 csalán: (cséán, Sárfalva).
 csont-fa: berkenye (Maksa).
 dörék-dészka: legjava, legértéke-
 sebb deszka (l. alább: még-színél,
 Hilib).
 disznó-bellérség: disznókeres-
 kedés (Bessenyő).
 egérség egerfás hely (patak men-
 tén) Gelence.
 egybe: egyszeribe, mingyárt. Vi-
 gyázz, egybe mékharap! (a kutyá)
 Karatnavolál.
 el-ázik (eládzik, Sárfalva).
 eleség (éleség, mindenütt).
 el-eső: kicsiny. Májusig éggy eleső
 csépp esső se vót (Dálnok). [Vö.:
 Mennyi sót tégyünk belé? — Csak
 egy lecséppét! Brassó].
 el-kerekedik: elkerül. 30 eszten-
 deje, hogy élkerekettem a falu-
 ból (u. o.)
 el-készül: megérik (gyümölcs) Hilib.
 ember-ütő: gyikos. Te emberütő
 tólváj! (Hatolyka).
 Embri: Imrécske (Hilib).
 értelen: éretlen (gyümölcs) u. o.
 esőtlenység: szárazság. Esőtlenység
 volt az egész nyáron. (U. o.)
 össze-vissza-matikál: össze-visz-
 szafogdos, tapogat (nőt) u. o.
 ezred (ezéred, Bessenyő).
 fél-ruház (félruváz, Hilib).
 fél-sérken: felkel. Mikor a nap
 félsérken, u. o.
 fél van héjálva: büszke. (Albis).
 foggat: kopácsolja a tojást (tyuk).
 [Vö. MTsz. faggat. 2.] U. o.
 galamb úbos: galambdúcos (kapu)
 Karatnavolál.
 ganyéz: trágyát hord (a mezőre).
 Ganyézott a legén. (Hilib).
 giligán: galagonya. (U. o.)
 giligán-csüpké: ugyanaz. (U. o.)
 gyér (gyír, Márkosfalva, gyirén Sár-
 falva).
 hambár (hámbar, Alsócernáton).
 haragudhatik (haraguhat, Bes-
 senyő).
 honnét (honnót, Maksa).
 hórdó-szekér: gabona v. széna-
 hordásra való szekér (Hilib).
 hozzá-következik: hozzámcgy,
 hozzákerül. Hézzakövetkezézt fele-
 ségül. (Alsócernáton).
 idegen-hus [tréf.] = cók, (l. fenn).
 U. o.
 ígér (igír, Hilib).
 ijesztget (éjezget, Bessenyő).
 ilyen (éjen, éen, Szentkatolna).
 itélet (ítilet, Bessenyő).

- járkál (járikál, Hilib).
 jártat: járat. Újságot jártotnak. (Albis).
 Joákim (Jováki, Feltorja).
 kádár-fa: dézsák s egyéb faedények készítésére alkalmas faanyag. (Hilib).
 kánforos-bambóc: fodorka (németül prominze) Karatnavolál.
 későn (késén, mindenütt).
 készület: szándék, cél. Aval a készülettel jöttem, hogy . . . . (Bessenyő).
 kéz-nyél: alsókar (Albis). [Hiliben állítólag: kézcuklól].
 ki-perefer্নizál: kiházasít (leányt) Hilib. *nyaral. mm*
 kirimács: pizska-fa, pástortüzek élesztésére való rúd. (Hilib).
 kirimancs-fa: ugyanaz (u. o.)
 ki-sikkan: kificamodik (kéz, láb) Felsőcsernáton.
 kolléktor: adószedő. (Bessenyő, Hilib, Ikafalva).
 kommösszálás: tagosítás (Maksa).
 könyvecske (könyecske) Hilib.
 köpörü: összeaszott, vézna. Köpörü, kicsid asszon. (Hilib).
 követkézik: beszármazik. Hatójkáról következett jövevény (u. o.)
 külömbözik (külömbzik, Bessenyő, Márkosfalva, Ozsdola).
 lárma-fa (l. MTsz. 1. jel.) Hilib.
 le-beszélget: elbeszél. Beszélgessem le a sórsomat. (Szentkatolna).
 le-betegszik: megbetegszik. Alsó-csernáton. Lebetegedett a papunk (Hilib).
 legel (regél, Bessenyő, Szörce).
 leg-tovább: legfeljebb. Legtovább 10 krájcár (az ára) Szentkatolna.
 le-kalászol: lever (kalászt). A jég a rozsba sokat lekalászolt (Hilib).
 levebbscske: kissé lejjebb. (Hatolyka).
 levél-ajtó: külső (félmagas) lécajtó (Hilib).
 likatos: lyukacsos (u. o.)
 lógázik: ödöng, lézeng. A beteg csak lógázik tova-elé. (U. o.)
 Lőrinc (Nőrinc, Karatnavolál).
 meg-emelit: megemelint (Hilib).
 meg-felejt: elfelejt (Felsőcsern.).
 meg-fénnebböz: megfellebez . . . (Márkosfalva).
 meg-húzul: meghúzódik. Mèkhuzúlt valahol az esső elől (Hilib).
 meg-utasis: útbaigazít. Ez a léánko megutasiccsa, hogy hol a posta. (Hilib).
 meg-szaporodik (m.-szaporodik): megbabázik. A felesége mèkszaporodott. (U. u.)
 meg-színél: két (vagy négy?) külső, értéktelenebb deszkát levág (a tönkből). Előbb mèkszinlódik [a tönk], asztán jó a vezsdészka, végül a darégdészka. (U. o.)
 meg-vét: eltéveszt. Mègvétettem az utat. (Bessenyő).
 megye-tanács: egyházközségi tanács. (U. o.)
 mérnök (mérnök, u. o.)
 miénk (mèhénk, Feltorja).
 mióta (mihóta, Alsó-csernáton).
 módatlan: vagyontalan, szegény. A módatlan embér nem tuggya taníttatni a fiát. (Hilib).
 mond: beszélget. Ott ültünk s mondtunk. (Felsőcsernáton).
 mostanság: most (Albis).
 művelődik: (mihelődik, Ikafalva).
 néhány (nihán, Hilib).
 nyaral (nyárol, Futásfalva, Maksa, Ozsdola).
 nyirkos (nyírkas, Hilib).
 nyüves (nyives, Sáfalva).
 oda-rokkant: odatesz, odailleszt. Odarokkantom a kaszát [a nyelén] ahova kell (Bessenyő).
 ok-nélkül: hiába. Oknélkül mënyën oda. U. o. [Oknélkül kiabál, azért se kapja meg. Oknélkül jár az után a leány után. Brassó].
 órditóslag: ordítva, lármásan, (u. o.)

- orvos (óros, Alsócsernáton).
 ősi: régi. Ősi munka [asztalról].
 Ikafalva.
 össze-hérgél: összetúr, összehányvet. Ésszehérgélted az ágyot (Feltorja).
 össze-húzul: összehúzódik. Éssze van húzúlva (Karatnavolál).
 parádés (prádés, Hilib).
 parapács: élénk. Parapács beszédű gyermek (Maksa).
 përe: [l. MTsz. 1. përje]. A csür peréje (Hilib).
 pólgárné: községi női alkalmazott. Fél van fogadva egy pólgárné [t. i. postaszállításra és levelek kézbesítésére]. U. o.
 sēhol (sehólt Albis, suhújt Hilib).
 sēprēttség: tisztaság. Ojan sēprēccség van Barassóba, hogy! (U. o.)
 sikerül (sükerül Albis).
 sikság (sikság): síkosság (Szörce).
 spórhēlt: takaréktűzhely (Albis).
 szál: csepp. Nem vótam ēty szálot és mékfárodva (Karatnavolál).
 szamár (szomár Ikafalva, Bessenyő).
 szár-tekerő: a székely harisnya két szárának alsó végéhez varrott 1—2 ujnyi széles, 2—3 arasznyi hosszú darócszallag v. pántlika, mellyel a harisnya szárát a boka fölött szorosra kötik (Ikafalva).
 szénáz: szénát csinál, szénacsinálással dolgozik (Bessenyő, Dálnok).
 Szilvészter (Silēster, Alsócsernáton).
- szipó: lopó, héber (Futásfalva).
 szivaroz (szivaraz, mindenütt).
 szívбай (szibaj, szúbaj, Albis).
 tag-út: tagosítás alkalmával létesített jobbfejta dűlőút (Albis, Markosfalva).
 tanító (tanyító, Feltorja, Dálnok).
 tēplom (tēplon, Futásfalva).
 test-víz: vadvíz (?). Ahol tesviz van, sokszór fóras és fokad (Hilib).
 test-vizes: vízzel teli, süppedékes. Tesvizes ez a föld. (U. o.)
 tova-elé: ide-oda, erre-arra. [Lásd fenn: lógázik]. U. o.
 tōmōtt (tēmētt, Alsócsernáton, Maksa).
 tyuk-epēr: fái eper (Karatnavolál).
 tyúk-heverés: forróság miatti apró pattanások a bőrön. E csak ojan tyukheverés (Hilib).
 utaján: utóvégre, elvégre (Albis).
 Utaján úgy és léhetségēs (Bessenyő).
 üszögős (üszöges, Maksa).
 vājčēr: svájci tehén (Hilib, Futásfalva).
 vályú (vállu, Albis).
 vásáros: vásárló, vevő. Ki gondolta, honnót jó vásárossa annak a birtoknak! (Maksa).
 vettető: a malomárok elején keresztbefektetett fatörzs, melyen a víz átbukik, zsilip-féle, (Feltorja).
 vezs-dēszka (?): valamely deszkafaj. [V. ö. mēg-színēl]. Hilib.

HORGER ANTAL.

Állatnevek.

Tehenek, bivalyok, ökrök: Nyérkura, Zsoján, Dominika (szerdán, csütörtökön, illetőleg vasárnap jött a világra). Ruzsi. Lina. Bojtár. Kondoi. Bodor. Kajla. Virág. Szürke. Riga (rendesen a szürkésszínű tehenek neve). Deli. Piros. Árva. Julia. Julis. Flóri. Kati. Bojtí. Máris. Mári. Márici. Máruca. Bërta. Luni. Áni. Luna. Kërkica. Gënica. Boci (vö. boc). Dumána. Lányka. Zsuzsi. Kesej. Fehér. Daru. Márcëlla. Drégán. Rëndës. Csëndës. Gyuri. Pétër. Jámbor. Vidám. Bandi. Miska. Fickó. Szilaj. Hégyës. Lombi.
Lovak: Bëtyár. Lucí. Csillag. Szikra. Rigó. Gyurí. Liza. Zsuzsi. Rojba.

Pista. Bélán (fehér v. szürke ló). Préda. Pici. Miska. Bátor. Huszár. Csészár. Cigány. Tatár. Fickó. Vidám. Csinos. Dani. Rája. Sárga v. Sárig. Franci. Kakas.

Kutyák: Tisza. Burkus. Picula. Ripitus. Anti. Vidra. Bodri. Vagyász. Maros. Tigris. Cigány. Kurva. Vitéz. Muszka.

(Hétfalu, Brassó m.).

CSEFKÓ GYULA.

Ökrök: Bagyáne. Baksi. Zsajáne. Bicsi. Mundráne. Bizzor. Virág Gyöngyös. Siska. Fickó. Rendes. Pajkos. Badar. Sugár. Mozsár. Darú. Kormos. Rúzsí. Csinos. Szilaj. Viktor. Mariske. Flarike. Bariske. Bráduj.

Lovak: Janka. Pohár. Bátor. Belán. Holló. Lila. Rajkó. Liza. Csészár. Mokány. Lájbis. Jancsi. Rózsí. Juci. Purdéz. Hajnal. Villám. Szultán. Pogány.

Kutyanevek: Vezér. Rikkancs. Lion. Zádor. Cili. Ziri. Iri. Zóka. Cirmos. Cifra. Vidra. Luki. Tukszi. Buksi. Talpas. Bundás. Bokrász. Kondász. Cukrász. Zsobri. Burkus. Láló. Zimpó. Miszler. Purdéz. Csobán.

(Pócsfalva, Kisküküllő m.)

ŐSZ JÁNOS.

IZENETEK.

R. Z. Nem csodáljuk, hogy nyelvérzéke élénken tiltakozik az ellen, amit kollégája fogalmazott: »Ha a királynő szívesen lát, viszontlátod *övéidet*.« Ez egészen szokatlan kifejezésmód, és nem állhat meg az a mentesség, hogy »az *övéi* elvesztette személyi jelentését s joggal használható a 'családtagok, hozzátartozók' általános értelmében.« Vannak ugyan olyan esetek, hogy egy-egy névmási származékban elhomályosul a 3. személy jelentése, mondhatjuk pl.: *őszinte voltam, önként lemondtam*, holott tkp. azt kellene mondani: *én-szinte voltam, én-ként(em) lemondtam* (vö. Nyr. 29 : 36). De az *övéiben* nem homályosult el a 3. személyre vonatkozás, s csak ritkán találkozunk olyan mondattal, amilyen a szóban forgó s amilyent Mikszáth Kálmán írt: »Sietek az *övéimhez*« (Pesti Hírlap 1883. II. 13. mell.). *Enyéim, tied* helyett azt mondani *övéim, övéid*, ez majdnem olyan szokatlan, mint amit egykor a Nyr. szerkesztőjéhez intézett levelében írt valaki: »Üdvözlöm kedves *enyéidet*.« Csak a kis gyerekek nyelvében gyakori a *tiem* enyim helyett s az *enyid* tied helyett.

M. L. A nagy Csalhatatlan sajtóhibával magyarázza ezúttal a germanizmusát (Nyr. 38 : 144 ~ MNy. 5 : 192). *Nem osztom e. h. nem tudom*: csinos kis sajtóhiba. Ám legyen! Hiszen sajtóhiba volt az ő *poroszlója* is *pörosztó* helyett (MNy. 2 : 120 ~ 288), s bizonyára abban is a szedő a ludas, amit mostanában írt (uo. 5 : 118), ahol arról szól, hogy a *sisak*nak hangzóvesztő *siskot* tárgyesete mely írónknál fordul elő, s a tőle már megszokott csalhatatlansággal mondja ki ezt az orákulumot: Nem kutattam, de emlékezetből mondhatom, hogy sem Baróti Trója Veszedelmében vagy Aeneissében, sem Horváth Hunniásában, se Péczeli Henriásában stb. nincs.« Nos, annyi bizonyos, hogy Baróti Trója Veszedelmében nincs, annál az egyszerű oknál fogva, hogy — Barótitól Trója Veszedelme sincs!

K. A. Nem kell minden szemérmatlenségre felelnünk. Azt mondja a német: *Keine Antwort ist auch eine Antwort*.

Sz. L. A *cukrászda* helyett helyesebb alkotású a *cukrászat*, *cukrász-bolt*, *cukrászüzlet* (*hertészet* mellett nincs is *kertészde*, *tehenészet* mellett *tehenészde* stb.). De azért a *cukrászdát* már alig lehetne kiirtani.

K. M. A HB. *hármúl* szóalakja nem olyan érthetetlen, mint Ön gondolja, a német *-mal*-t pedig épenséggel nem kereshetjük benne. Ragja *-ül*, s ez a HB. korában nyilván a mai *-szer* értelmében volt járatos. Ezt bizonyítja az Ehrenfeld-kódexben négyszer előforduló *együl* (írva *egyel* = *eggyél*) s a régibb íróknál sokszor előforduló s a népnyelvben ma is élő *többül* = többször. A bizonyító adatok föl vannak sorolva a MHatározók 1: 336—7. l. Járuljon hozzájuk még ez az idézet: »Nem lenne többül társaság az emberek közt . . .« (Benyák: Okos elm. 1783. 14. l.) Vö. NySz. — Szíveskedjék megírni, hol használják a *kopka* szót olyan értelemben, mint Kegyed A kőtörő című versében.

R. I. A *sikátor* szó eredete tudunkra ismeretlen.

K. S. A *meztelen* kardról l. Nyr. 25: 562.

Nem közölhetjük és f. é. szeptember végéig a beküldők rendelkezésére tartjuk a következő kéziratokat: G. I. Tudákos stílus. — K. M. Charmul. — M. L. Pár, megpállani. — T. V. Adámi elvonásai. — n. l. Aki nem tud arabusul. — Sz. J. Egyházjog, kánonjog. — E. D. Levél a szerkesztőséghez. — K. E. Néhány szójavaslat. — V. A. A kínai-magyar nyelvrokonságról. — H. L. Képezi és egyéb magyartalanságok. — G. R. A Brassó név etimológiájához. — T. I. Az orvosok nyelvvezete. — R. M. »Javított szentírás-fordítást!« — Sz. L. Magyar elemek a sárosi tót nyelv-járásban. — Sz. G. Ük. — Sch. J. Régi könyvekből. — K. I. Néhány idegen eredetű szó. — T. B. A M. Athénás nyelvi sajátosságairól. — B. K. Irodalmi köznyelvünk szókincse. — Sz. K. A szóösszetétel. Képző rag után. A Tisza bukása. Pórujljárt orgazda.

Beküldött kéziratok. Trencsény K. A tanítónő. — Csefkó Gy. Ismertetés. — Ágner L. A japán nyelv urál-altajji jellege. — Simai Ö. Néhány szó Z. Gy. ismertetésére, stb. — Némethi S. Illetőleg és illetve. — Weiner I. Tájszók. — Fokos J. Török jövevényszavainkhoz. — Historikus: Szittyá. — Kertész M. A tagadó szó mint főnévképző. — Filológus. Csodabogarak. — Náday P. Ismertetés.

Új könyvek és füzetek. Váczy J. A nyelvújítás győzelme (M. T. Akadémia. 1 K 60 f). — Szeremley Császár L. Jelentés-tanulmányok. (Bpest, M. Nytud. Társ. 40 f. (A NyF. 36. sz. folytatása). — Réz M. Tanulmányok (Bpest, Pallas).

A Launis: Lappische Juoigos-Melodien. (A helsinki Finnugor Társaság kiadv. 26. k. 1908.)

Wichmann Gy. Mutatvány az urzsumi cseremiszek költészetéből. (Különny. NyK. 38. k.) — Három finnugor bogyonév. (Kny. ugyanonnan.) — Statistisches aus Ungarn. (Kny. Finn.-ugr. Forschungen 7. k.)

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

54. **Kulcsár Gyula:** A magyaros írásművészet főkérdései. 1 K.

55. **Csúri Bálint:** Teleki József gróf mint nyelvész. 1 K.

56. **Maday Gyula:** A hajdúk beszéde. 1 K.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 16-án
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

IGÉK ÉS NÉVSZÓK.

Némely szónak az a különössége, hogy egyaránt előfordul igei és főnévi használatban: a kapus kaput *zár* — elromlik a *zár*; a kapus *nyitja* a kaput — mindennek van *nyitja*.¹ S van több más ilyen eset is nyelvünkben: *lát* — »egy *lát-ra* kevés gyümölcsöt vettem észre a fán« (néhol a népnyelvben); *vet* — *ok-vet nélkül* 'okvetetlen' (Baranya m. Nyr. 1 : 424, 2 : 112); *veszt* — »ha a bornak is akkora lesz a *vesztje*« (Cegléd, Nyr. 6 : 298, a MTsz.-ből kimaradt); *ereszt* 'toldás a női ingben' (MTsz.), *ereszték* — *ereszt*; *rekeszt* ige — *rekeszt* fn. 'rekesz'; *választ* ige — *választ* fn. 'válasz' (TMNy. 500); *nyúl(ik)* — a disznó *nyúla* v. *nyulja* (»oldalainak alsó részén két ágra elnyúló hosszú vékony hús« MTsz.); *akad* — *Salamonakagya*, Salamon *akadja* (a Duna közepin egy kőszirt neve 1400 és 1449. Okl.; vö. *akadba megy* a háló, Herman O. M. Halászat); *szabad* mn. — *szabad* ige (*szabad-ik?* a régiebb nyelvben, l. Nyr. 28 : 228, és *szabadjon* stb. a maiban); *lak* — *lak-ik*; *ok* — *ok-ik* (tárgyas használatban állítólag iktelenül is: meg-*ok* vmit Nyr. 12 : 282, vö. Tsz. *el-ok*); *ágy* — *ágy(ni)*, *be-ágy* stb. 'ágyásol, gabonakévéket cséplés v. nyomtatás alá a szérűre tereget' (l. Tsz.); *bolt* — »a klostromot *megboltotta*« stb. (NySz.), *boltani*, *boltás* a Székelyföldön ma is; *téb-láb* NySz., *es az es*, *és az és* 'esik az eső' (l. Tsz. *es-ik*); *szíp* 'szí' — *szíp* 'csorgós kút' (Hétfalu, Tsz.).

Igen régi ilyen szópárok, kétségkívül még történetelőtti korban keletkeztek a következők: *les* — *les*; *vesz* *vész* ige — *vész*, *vész*, *szélvész* fn.; *lep* — *ágy-lep* ágynemű, tkp. ágylepel, lepedő, BesztSz. és Székelyföld (l. NyK. 22 : 308 és Tsz.); *nyom* — *nyom*; *fen* — *kaszafen*, *fenkő*; *vagy* (igető) — *vagy* (főnév, a. m. vagon, l. 1. *vagy* és *vagyatlan* NySz.); *láb* — *lább* 'úszik',

¹ Arany Jánosnál szemmel látható nyílást is jelent: Nézte alattomban sátora szűk nyitján (Buda Halála).

vizen *lábbó* hajó, könnyben *lábbó* szem NySz., *téb-láb* NySz., Tsz.; *csillog* és *csillag* (ige, a régi nyelvben rendszerint emígy) — *csillag*; *követ*—*követ*;¹ *hurut*—*hurut* ige (NySz., Tsz.); *zavar*—*zavar* (így a 19. század óta *csavar* mint főnév); *fodor* ige és névszó (l. NySz.; *sodor* névszói használatát nem ismerem régiebb forrásból, mint SzD. Kisded Szótárából).² — S a leg-
régibb ilyen esetek alkalmasint a következők: *fagy* (eredetileg ige, l. Setälä NyK. 26 : 410), továbbá a szükség végzésére vonatkozó három obszcén kifejezés (ezekről Budenz NyK. 10 : 61) és a *vadász*, *halász*-féle szók (eredetileg igék).

Mivel a magyarban is, a rokon nyelvekben is rendszeren szóképzésbeli különbséggel fejeződik ki a névszói fogalomnak az igétől való különbsége: az a kérdés, az ilyen kivételes esetekben hogy történt mégis, hogy a kettőt semmiféle képző nem különbözteti meg egymástól. Bizonyos, hogy csak igen ritkán vált minden alaki jel nélkül, pusztán jelentésfejlődés útján, az igéből névszó vagy a névszóból ige. Így követte legújabban a *szabad* melléknév a vele rokonértelmű és szintén infinitívussal szerkesztett *lehet*, *illik*-féle igék analógiáját s lett maga is igévé: *szabadjon*, *szabadna*, sőt *szabadott*.³

Így lett viszont az ige névszóvá tréfiás, szeszélyes kifejezésekben. Ez a használat rendszeren csak némely szólásban fordul elő, vagy legalább ilyen szólásokból indul ki. Pl. a *csal* igéből: *csalra visz*, *csalt vet* stb. és azután *csal* mint melléknév (l. NySz. és vö. *csel*); *bukra van* a hordó eleje: ad lapsum

¹ A főnévi *követ* eredetileg követőt jelenthetett, e mellett szól a Peer-kódex Szent László énekének köv. sora: «iesus cristusnakh nyomdoka követy» (Jesu Christi vestigia terens; vö. Szilády : RMK. 1 : 281). — A *csillag* főnévnek *csillág* alakja kétes (NySz., Szinyvei : Nyhas.³ 93.)

² »*Sodra*, bojttya vminek», Különbön is rendszeren személyraggal, de anélkül pl. Arany-nál: »Mi benn vagyunk a fő *sodorban*» (Magányban).

³ Budenz megjegyzése szerint »azt mondhatni, hogy a magyar névszó verbális természetű» mint 3. szem. állítmány (NyK. 4 : 143). Igaz, hogy így lett a *futott* igenévből 3. szem. igealak, amint hogy a rokon nyelvekben sok más igenév is így lett igévé (pl. az észt *tulnu*, vö. Setälä : Tempus u. Modus 13—4, Wiedemann : Ebstn. Gr. 464, 478, Kiele tár 1 : 14, stb.). Viszont a *szabad volt*, *szabad lesz* analógiájára keletkeztek ilyenek : *muszáj volt*, *muszáj volna*, *lehet lesz*, *kell lesz*. Vö. még *hámájon* azaz *hamarjon* 'siessen', a szlavóniai magyaroknál, l. Nyr. 6 : 197. — Néha igeszzerű hangzás a mozdítja elő a névszónak igévé válását. Így a *sandal* 'kancsal' mn. több vidéken igévé lett (Tsz.), hasonlókép a *gyámol* főnév (l. NyF. 11 : 31. és Tsz.). Vö. még: »Igaz, de *bezzeg*...! — Ej csak ne *bezzegnél* annyit!» (Dug., id. Nyr. 5 : 460). Az *ellen* 3. személye, mely eredetileg így szerkesztődik (palócos ejtéssel): Palyinak *ellenyi* a dolog (azaz ellene, ellenére van), idővel ilyen ígél szerkezetet vett föl: Palyi *ellenyi a dógot*, *elleném azt a csizmát*, mindé szorítsa a lábam (Berze Nagy J. NyF. 16 : 35). Viszont az *alhatnám*-ba birtokos személyragot magyarázott bele a nyelvézők (*alhatnám van*) s aztán ilyeneket is mondanak : *Alhatnád-e má*, *fiam*? Ha *alhatnátok vóna*, nem kiabánátok (l. uo. 24). Történetileg kevésbé valószínű a MNy. 5 : 209. adott magyarázat.

inclinate (Kreszn.); *buk-fejes* GKat. Titk. 3: 1013; ¹ *vészt-puszttra* beszél: hiába (Tsz.); *táron* van az ajtó SzD. (*csuron víz*); *küzsdbe*, azaz *küzdbe* menni: birokra (Székelyf., Tsz.); *dugig van*, *dugig eszik*, s aztán *dug* 'dugó, dugasz' jelentésben (Tsz.); *loppal*, *loppel* (l. TMNy. 471).

Vannak aztán egészen tréfás szólásmódok, minők: *Motoz* v. *motozka* van a *fejibe* (Tsz.). Minden nyavalyának legjobb orvossága a *tűr olaj* (Dug. Péld. 1: 282). »És az és, *fúj a fúj*« (uo. 2: 84); »es az es, meg *fű a fű*« (Nép, Szentes). *Nagy tudja van*: nagy a tudománya, nagyon ért hozzá (Tsz.). *Döng*: hátbaütés Tsz. *Fáj lesz* a lábam, *fáj volt* a mellem (Nép, Zenta, Nyr. 38: 41). *Fáj van* a fogában (Nép, Eger).² *Fázikja van* (Erdély, Hudra László közlése). Nem oly túlzók és *török-szakad* politikusok (Föv. Lapok 19: 1715). Sok szólásmód van a *muszáj*, *van*, *nincsen* igékkel, pl.: A *muszáj* Kecskeméten van (mert ott a törvényszék, mondják Nagykörsön). A *muszáj* Apátfalván lakik (Nép, Makó). A *muszáj* má vízbe hótt (Nép, Dévaványa). Lútték a *muszájnak* (Debrecen, Szilágyság). Nagy ur a *muszáj*, még nagyobb a *nem lehet* (Nyr. 8: 370). »Mikor a hatalmas urak előtt a *meg-kell-lenni* vagyok: a jó tanácshoz nem hallgatnak« (Fal. 246). »Új esztendőben mi vígadjunk, és ha lehet töllünk, meg is házasodjunk. De *azt a lehetet* elvették mi töllünk« (Mikes 59. lev.). Jobb az *vagyon* a *nincsennél*³ (Kár. Bibl. 1: 627). Jobb a *vagyon* mint a *nincsen* (Pápay S. MLit. 272.) Mégysz, mégysz, fölséges fejedelem, itt hagyod a *vagyont*, keresed a *nincsent* (Barna M. Thaly: Adal. 2: 216). A *vanbúl* nem tudott megélni, most a *nincsenbül* is *muszáj* (Nyr. 4: 277). Elköltötte azt a kis *vanját* v. *vankáját* (Halas, Nyr. 15: 355). Míg tót a *vanbul*, addig könnyű vót (Nép, Debrecen). Semmin vették, mert *nincsen* árúlgatták (Dug. Péld. 1: 34). *Nincsenen* veszi a semmin adottat (uo. 2: 251). Ezt a »*többsincs*« nadrágom is leadnám combomrul (Arany: Kóbor Tamás). *Jobbsincs*, gúnynév Nyr. 4: 431 stb. *Többsincs királyfi* (Vö. Arany: Hátr. próz. 381). *Nincsetlen* ember, *nincsetlenség*, *nincsenség*, l. Nyr. 7: 441. »Buda már volt, ami, Etele a *lészen*« (Arany: BH.) — Nemcsak a 3. személyű igealakok fordulnak elő így, hanem sok más is, azokat ezúttal nem idézzük (l. Névszókul használt igealakok Nyr. 7. k.; Thewrewk E. Akad. Értesítő 1899. 325 stb.).

Érdekes, hogy már évszázadokkal ezelőtt divatoztak afféle gúny- és ragadványnevek, minők a mai népies *Rádmász*, *Le-csüng*, *Ingyérád* stb. s az ilyenek sokszor állandó személynevekké váltak.⁴ Az Árpád-házi királyok idejéből idézi Kubinyi

¹ A *buk-fenc* népetimológia lehet eredetibb *bak-finc helyett.

² *Fáj volt*, *viszket volt*, *fáj lesz*, *viszket lesz*, Csanád m. MNy. 5: 210.

³ A *vagyon* igealak eredetileg a főnévi *vagyon*-nal azonos (l. Szinyei, NyK. 33: 243). Kettős jelentése előmozdította az itt idézett *vagyon*-, *van*- és *nincsen*-féle tréfás szólások keletkezését.

⁴ Egyik-másik a germán és román nyelveknek olyan neveire emlékeztet, mint *Shakespeare*, *Lebe-recht*, *Bevi-Pacqua*, *Boi-l'eau*; ezeknek előtagját azonban eredetibb névszóképzésből alakultnak tartják, l. Osthoff: Das Verbum in der Nominalkomposition.

ezeket a személyneveket: *Nemhisz* (van *Hittlen* is), *Megszeg*, *Mavagy*, *Nemvagy*, *Elmegy* (Turul 3 : 174); a 13. századból idézi az Oklevélszótár a *Keverög*, *Zavarog* neveket, uo. 1602-ből van *Mozog* György székely jobbágy; Nagy Gyula pedig (Nyr. 9 : 365.) 16. századi nevek közt említi ezeket: *Hadar*, *Higgyed*, *Hiszed-é*, *Jóljár*; uo. 367 *Üzen*, *Sernemissza*; *Bornemissza* a 15. század óta sokszor előfordul.

Helynevek is keletkeztek hasonló módon. Puszták és szőlők neve gyakran *Halesz* (*Jólész* nevű helység is van Gömörben), *Bánom*, *Bárnevolna* (l. Helységnévtár és Pesty Fr. Magyarország helynevei, és Nagy J. Igealakok a helynevekben Nyr. 34 : 349). »*Székely bánja* volt gúnyneve a háromszéki várhegyi várnak, melyet János Zsigmond 1562. a székelyek féken tartására építtetett« (Pallas Lex.) Vö. *Székelynéz* propugnaculum, Hunf. P. Szék. 45. *Míglész pataka* előkerül 1383, 1427. *Nebánt*s helynév 1418, 1430 OklSz., mint ma van *Neszűrj* szőlőnév s több efféle.¹

*

A cikkem elején említett szópárok kettős használata különféle módon keletkezhetett. Egyik-másik talán elvonás útján olyan képzésekből, amelyeket egyaránt lehetett igéből és névszóból alkotottnak magyarázni. *Zavarodik*, *fodorít*, *sodorít*: ezeket a nyelvérzék képzésüknél fogva úgy is érthette, mintha nem igéből, hanem névszóból volnának alkotva (vö. egyfelől *takarodik*, *csavarít*, másfelől *fanyarodik*, *bátorít* stb.) s így aztán elvonták, kikövetkeztették belőlük a *zavar*, *fodor*, *sodor* főneveket. — Más példákban lehetett eredetileg egy-egy képző, mely eleinte megkülönböztette őket, de később hangtani okokból eltűnt, úgyhogy nem volt többé külső jel, mely a két használatot megkülönböztette volna egymástól. Így magyarázta Budenz néhány obszcén kifejezésünknek igei alakját a denominális *-h* képző »lappangásba jutásával.«

Igy magyarázom már most első sorban a *zár* szónak igei használatát. Azon kezdem, hogy legrégebb emlékeink, a kó-

¹ Különös sárosmegyei helynevek: *Uszfalu*, *Uszpeklén*, *Uszszalgó* (de ezekben alkalmasint csak látszólag van *Usz* ige, valóban *Uz* név lappanghat bennük, vö. *Uzdi-Szentpéter*, *Uzd-Borjád*), — továbbá: *borissza* helyett *Isszabor* (OklSz., de a *borissza* is a *borisák* azaz 'borzsák' népetimológiai átalakítása), — végre ez a két összetétel: *fa-kúsz*, harkályféle, Arany J. szerint, Nyr. 7 : 456, *fül-mász*, fülbemászó bogár (csak egy embertől hallotta Beke Ö. Kémenesalja nyj. NyF. 33 : 20).

dexek, nem ismerik a *zár* igét, hanem csak a *zárol*, *zárl* és *závárl* igét: *zarlatatnak*, azaz zárlattatnak, az aytoot be *zarla* (l. NySz. *be-zárol*). De még a 16. századi nyomtatványok is alig ismerik a *zár* igét, legalább nem igen találunk olyan alakokat, amelyek kétségtelen *zár* igetőre vallanának. Igaz, hogy olvasunk bennük ilyen kifejezéseket: ayto be *zarua* megyen hozzaioc, be *zaruan* az te aitodat (l. NySz.), tehát *zárva*, *zárván*; de ezekből az alakokból nem következik, hogy *zár*, *zárók*, *zársz* igét is használtak volna már akkor. Mert íme: a *závár* szót mindig csupán csak főnévül használták, mégis azt írják kódexeink: kapuyth . . *zawaryatok* be was kelenczekkel (kilincsekkel, ÉrsK), kenywet . . be *zawarwan* (uo., l. NySz). Csak-hogy ezek a kódexek korában szabályosan rövidült hangalაკok voltak ilyenek helyett: *závárljátok*, *závárlván*. Hasonló alakokat nagy számmal találunk más *l*-végű igetőkből is, olyanokat t. i. amikben az *l* két mássalhangzó közül kiesik: *ingerlvén* helyett *yngeruen* EhrK. 154, *érdemlnék* helyett *eerdemnek* ÉrdyK. sokszor,¹ *gyakorlnak* h. *gyakornac* TelK., *udvar(l)tat*, *ostrom(l)tat* Tinódinál, *ostrom(l)hata* KazK., *wезery* engemet PozsK., ki *vezér* *minket* és *őríz* igyünkben RMK. stb. De az *l* nélküli *zár(l)va*, *zár(l)ja* alakok analógiájára utóbb más igealakokat is ejtettek *l* nélkül: *zárom*, *záród*, *zár* stb. (Azonban az így keletkezett *zár* ige mellett a *zárlani*, *zárolni* alak is évszázadokig fennmaradt, így találjuk pl. még Verseghynél, Egy jó szívből költ szatira: *zárlani*, *bézárlott*, *elzárlott*). — Szarvas Gábor a NySz.-ban *veszteg* igét is fölvesz *vesztegel* mellett. Ámde nem fordulnak elő sehol ilyen alakok: *vesztegek*, *vesztege* (mint van *veszteglek*, *vesztegle*), hanem csak *vesztegi*, *vesztegjetek*, *vesztegnek*, ezek pedig csak a mássalhangzótorlódás miatt rövidült alakok e h. *veszteglj*, *veszteglnék*.² — Ellenben a *bolt* főnévnek csakugyan előfordul minden igealაკpő nélkül az igéje: *boltani* s ebből *boltás* főnév, pl. »A klastromot megépítette, *megboltotta*, *megfedette*« (Csiksomlyó 1664. NySz.,³

¹ Ezeket és több más ilyen idézetet l. TMNy. 253. — Ezt a régi használatot utánozza Tompa a Héber legendában: »Ő csillagít látták a bölcsék s napkeletről *vezérve* lönek«, és Verseghy, A teremtséről: *villám(l)nak*.

² Szarvas, igaz csak kérdőjellel, *zaj* igét is fölvesz, de jól sejtette már Szilády RMK. 5: 367, hogy az illető idézetben »*zajának* talán csak hibásan nyomtatva *zajjának* helyett.«

³ Ezt az adatot én jegyeztem ki a NySz. számára az 1869-i Egyházi Lapokból (nagyon megörültem neki, mert a *bóltani*, *bóltás* szókat már Lőrincz K. háromszéki közléséből ismertem és idéztem Nyr. 6: 197). — Ellenben tévedett MF. (és vele Szarvas G. a NySz.-ban és Nyr. 17: 386), mikor *boltott* igenevet látott a Gyöngyösi szótártörédék köv. kifejezésében:

így ma is a Székelyföldön, l. Tsz.); *kóboltás* stb. (Decsi 16. sz., Szék. Tsz.). Ez a *boltani* ige véleményem szerint *l*-képzős *boltlani* alakból rövidült (*boltás* < *boltlás), még pedig a szókatlan mássalhangzócsoport könnyítésére. Hogy a rendes *boltoz* ige mellett volt ilyen *boltlani* ige is (ma így hangzana: *boltołni*), azt kétségtelenné teszi ez a 17. századi adat, melyet MF. is s a NySz. is idéz (a *boltoł* címszó alatt): »Ennac az Isten aszszonynac az mezőn föld alatt *bółtołt* segrestyei voltanac« : huius cryptae aut sacella in campis erant.« (Vö. *boltołt*, Kapnikbánya, Tsz.).

Néha úgy is keletkezik igéből látszólag képzőtlen névszó, hogy *t*-végű igezőhöz a *-t* (ill. *-at et*) névszóképző járul s aztán a két *t* a kiejtésben összeolvad (mint hébehóba a fosztó melléknevekben is: *mondhatlan* e h. *mondhatatlan*, *korlátlan* e h. *korlát-tlan*, l. TMNy. 530).

Igy lett a *zárnak* ellentéte, a *nyit* főnév, illetőleg vminek *nyitja* ebből a föltehető régibb alakból: vminek *nyit-t-a*, mintegy *nyitata* (mint pl. *lette-volta* helyett *lettje-voltja* is van a népnyelvben, l. MTsz., továbbá *főzte* h. *főztje*,¹ »maga jószántjából« Nyr. 4 : 174 stb.).²

A MTájszótár több vidékről közli az *ért* igéből való *ért*-főnevet ebben a szólásban: *értire ad* 'értésére ad'. Ezt is tulajdonkép *-t* képzővel kell értenünk: *ért-t-i-re* = *tud-t-á-ra*.

S végül ugyanígy keletkezett ez a népies szólás *egy látra* ebből: *egy *lát-t-ra* 'egy látatra, első látásra'. Vö. *vératra* (Eszék vid.), *virattkor* (Háromszék stb. MTsz.) e h. *virrad-t-ra*, *virrad-t-kor*; »*nap le haladtkor*« Szabó D. (egy versében, id. Szirmay: Hung. in par. 2. kiad. 66) = *nap-haladatkor* SzD. (Kisdéd Szótár); »*napszentültkor*: napnyugtakor; a nap elszentült: lenyugodott« (Bukovina, Nyr. 30 : 198); *napfőköltre* azaz *napfölköltre* (Veszprém m., Zolnai Gy., MTsz.); *napkelttől* lementig (Szász K. Álmos 163); hogy itt a nap száll keletre,

«Bolytoth kamorath chynalny : camerare.« Melich kiadásában most pontosabban így olvassuk : »[Camer]are : est camera[m] facero [-re] : Bolytoth : kamorath chynalny« vagyis : *boltołt*, *kamarát csinálni*, mert a kettőspont helyettesíti e kéziratban a vesszőt. (Erre a lehetőségre egyébiránt Szarvas is gondolt az id. h.)

¹ Amit Szerbia magának főzött, akárhol szedte is a *főztjéhez* a sok fűszert, neki magának kell megennie (Ésti Ujság 1909. III. 25).

² Így *veszte* helyett *vesztje*: »ha a bornak is akkora lesz a *vesztje*« (Cegléd); bold. Volf Gy. közölte velem, l. fönt). Itt tehát nem a *veszt* ige van névszóul használva, hanem a *vesz*, *vész* igéből: *vesz-t-je*, *vesz-t-e*, (*Ki miatt lón ily kora *veszte*« Arany J.). — Vö. még *juttig* való MTsz. = *jut-t-ig*.

nem mint máshol *naplementre* (Arany; l. még TMNy. 481). — A *látra* alakban tehát ugyanaz a *t*-képzős szó lappang — csak-hogy személyrag nélkül — ami a személyragos *lát-t-á-ra* alakban. Somogyban azt is mondják: »úgy *láttatra* lesz két vékára való« (l. Nyr. 30 : 211) s ez mintegy a *látt-* névszó fölfrissítése a világosabb *-at* végzettel, épúgy mint pl. *abban a tapodtatban* (MTsz.) e h. *abban a *tapodtban*; vö. egy *tapodt-at* se mész innen!¹

SIMÓNVI ZSIGMOND.

TÖRÖK JÖVEVÉNYSZAVAINKHOZ.

Gombocz Zoltán Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink c. nagybecsű munkájában (1907) összeállította »az eddigi, tudományos szempontból számbavehető szószármaztatások megrostálása és az összes forgalomba került adatok pontos kritikai átvizsgálása után, régi török jövevényszavaink lajstromát« (Bevezetés, 2.) és ennek alapján kidolgozta török jövevényszavaink hangtanát. De munkájának megjelenése óta nem szünetelt a kutatás ezen a téren. Munkácsi Bernát, kinek Budenz után legtöbb érdeme van a török nyelvhatás vizsgálatában, folytatta és még folytatja vizsgálódásait.

A következőkben az a célunk, hogy beszámoljunk azokkal a szóegyeztetésekkel, amelyeket Gombocz Zoltán már nem vehetett tekintetbe, minthogy későbbben jelentek meg, mint az ő munkája vagy munkájának megfelelő cikkei.

Ezeket a szóegyeztetéseket Munkácsi a tőle és Kúnostól szerkesztett Keleti Szemle c. folyóiratban közli. Az egyes szóegyeztetéseket olyan sorrendben adjuk, ahogyan a KSz.-ben megjelentek.

1. *vék* 'Wuhne, eingehauenes Loch im Eise' < csuvas *váge* (Zolotnickij *vak*) 'Wuhne (or. *prorub*)', melynek régibb kiejtése más nyelvekbe átkerült alakjaiból ítélve **väki* lehetett (vö. cser. *wake* 'Wuhne' Szilasi, Cseremisiz Szótár 277., misär tatár *vake, bake, kazáni* tat. *bäkè*) | csagatáj *ögü* 'eine offene Stelle in zugefrorenen Flüssen' Vámbéry, Radloff Szót. 1:1196. | oszmanli *ögü* 'ouverture faite à la glace pour y abreuver les

¹ Vö. még *láttatja* e h. *látatja* (már régi nyelvemlékekben is) és *láttathatár* Révai-nál, l. NyUSz.

animaux³ Samy Bey Dictionn. 187. (A csuvasban szókezdő *v*-t látunk a köztörök labiális magánhangzós szókezdettel szemben.)

Budenz (Magyar-ugor összehasonlító szótár 691.) a *vék* szót a *lék* alakváltozatának fogta fel és a finn *leikkaa-*, *leikko-* 'secare, scindere (cultro), amputare, metere', észt *leika-* 'schneiden, hauen, heftig schlagen', *leiku-* 'schneiden, schnitzen' szavakkal egyeztette. De a két szó egymástól különválasztandó. Melich (Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes 169) a *lék* szót a német *Leck*-ből származtatja, de a magyar szónak speciális 'Wuhne' jelentése alapján ezt az egyeztetést nem mondhatni valószínűnek. Munkácsi szerint nem lehetetlen, hogy *lék* tkp. nem egyéb, mint *vék* és *lyuk*, *luk*, *lik* kombinációja (*lik* × *vék*).

Irodalom: Budenz, MUSz. 691; Munkácsi, Ethnographia 6: 385, KSz. 7: 250—2.

2. *csök-* 'fallen, sinken, abnehmen, sich vermindern; klein bleiben' (*csök-ken-* 'abnehmen') < oszmani, krimi tatár, teleuti tatár *čök-* 'sinken, niedersinken, zusammenstürzen, sich setzen (von einem Gebäude), sich zu Boden senken'. A *csökön-* 'fallen, abnehmen' alakot, melyet rendszeren mozzanatos képzésnek magyaráznak (TMNy. 385, Szinnyeji, Magy. nyelvh.³ 70.), Munkácsi szerint török reflexivumból (*čökün-*) is magyarázhatni.

Budenz (MUGsz. 376) az észt *sügav* 'tief, Tiefe', lapp *čokka-* 'ülni' szavakkal egyeztette a magyar szót.

Irodalom: Budenz, MUGsz. 376; Munkácsi, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben 199., KSz. 7: 254.

3. *szék* 'Stuhl, Sessel, Bank' l. Gombocz 80., ahol a krimi-tatár *seki* 'Schemel' (Lasarew, Szót. 96) nincsen megemlítve.

Az idézett helyen összeállított irodalomhoz veendő még Munkácsi, KSz. 7: 371.

4. *ver-* az olyan kifejezésekben, mint *kötél-verő*, *zsinórt ver*, *szakál-verő* (NySz. 2: 426, 3: 1060, 1069) nem 'schlagen', hanem 'drehen, winden, flechten' < köztörök *ör-*, *ür-* 'flechten (einen Zopf, die Haare, einen Strick)' Ostroumow 258; ebből *örkän* 'ein langes Seil' Radloff, Szót. I: 1227). A köztörök labiális magánhangzós szókezdettel szemben a magyarban *v*-s szókezdet épügy, mint *vék* < tör. *ögü*, csuv. *váge*, *válu* < oszm., krim. *oluk*, csuv. *vulak* (l. Munkácsi, KSz. 7: 253, Gombocz 92.).

Ezt a *ver-* igét már Budenz is (MUGSz. 567) különválasztotta a 'schlagen' jelentésű *ver-* igétől (MUGSz. 573).

Irodalom: Budenz, MUGSz. 567, Munkácsi, KSz. 7: 371–2.

5. *vërs* [*verset futni, verset úszni, verset vet* NySz.; *verset fut, varjunk verset, verset eszik, gyere velem verst, versfutás* stb. MTsz.] 'Wettstreit, Zank, Hader' < csuvas *verže*, anatri *vo^hrš* 'Zank, Streit, Schlägerei, Krieg' (*bran, voina* stb.) = köztörök *uruš*, oszm. *vuruš* 'Prügelei, Zank, Streit' (Radloff, Szót. 1:1664).

A magyar *v-s* szókezdet épügy magyarázandó, mint az előbb tárgyalt *ver-* szóban. Az *ë* (~ *ö*) a csuvas *ę* helyén épügy, mint *sërke, sörke* < csuv. *šarGa* Asm. 100., *sërte, sörte* < csuv. *šart* Zol. 110., *csökönyös* (? < *csëkönyës*) < csuv. *řšâ-Gâmla*-makacskodni (lóról) NyK. 32:260. Zol. 105., *kököröcsin* (vö. *kekerczin* Casanate Gl.) < csuvBuj. *kâvaGARžân, ökör* (vö. *eker* Schl., JordC. 628) < csuvBuj. *vâGâr* (l. Gombocz). Munkácsi a *békó* < tat. *beγau*, csag. *buγayu*, csuvBuj. *pejav* szót hozza fel a magy. *ë* (~ *ö*) < csuv. *ę* bizonyítására, csakhogy itt a magyar szóban hosszú *é* van.

A *versény, versényës, versëng-, versënkëd-ik, versënsëg* szavakat Munkácsi a *versënt* 'certatim' határozószóból magyarázza. A *versënt* végén az *-ënt* ragot látjuk; vö. *szer-ënt, rész-int, szived-ënt* (a. m. *szived szerint*), *jó mód-int* 'abundanter' (l. Simonyi, MHat. 1:397); *versënt fut, úszik* tehát eredetileg azt jelentette, hogy 'streitmässig laufen, schwimmen'. A *versënt* < *versënt mellett egy másik határozószót is használtak: *versët fut* (vö. *rész-int* és *rész-t, hajadonfönt* és *hajadonföt*). Ez a szó befolyással volt a *versënt fejlődésére; hozzájárult (kombináció útján) ahhoz, hogy a *versënt hosszú magánhangzója megrövidült (> *versënt*) és a *versët* hatása alatt a *versënt, versenyt* szót tárgyesetnek vették, így keletkeztek a *verseny, versenyes, versensëg* szavak és az olyan szavak mintájára, mint *eseng, esenkedik, hajlong, bolyong, boszankodik*, képezték a *versëng, és versënkëdik* igéket.

Irodalom: Munkácsi, KSz. 7: 372. Másképp: Budenz, MUSz. 856, 885.

6. *csök* [alakv. *csög, csökk* MTsz.] 'Taufschmaus' < csuv. *čük* 'Opfer, Opferschmaus' (ebből: *čük'lä*-'opfern, Opferschmaus halten', vog. cser. *čok* 'heidnisches Opfer', *čokl*- 'opfern') = kaz. tat. *čük* 'ein Volksfeiertag am Vorabend der Fasten vor Pfingsten'. Vö. alt. tel. *čok* »Libation; die Bewirtung der

Geister mit den ersten drei Löffeln der Speise, die man geniessen will« (Radloff, Szót. 3:2190, 2004.).

Munkácsi, KSz. 7 : 254, 9 : 296.

7. *szongor* a Schlägli és Besztercei szójegyzékben (*zongornak írva*) a. m. 'Falke' < oszm. *soḡyur* 'espèce de faucon blanc' (Samy bey), csag. *suḡkur*, ujjgur *soḡkur* 'Falke' és csag. *sungar*, kirg. *suḡkar*, oszm. *šunḡar*, *šulyar* ua. (Radloff, Szót. 4:534, 760, 761; Budagov 1:649.)

Munkácsi, KSz. 8 : 342.

8. *szesz* 'Geist, Spiritus (von Getränken)', a régi nyelvben még 'Duff, Dunst, Ausdünstung', 'fragrantia, odor' MA., 'vapor, exhalatio, spiritus' Kreszn., »a ki-nyitattott koporsoból iszonyu, elszenyvedhetlen nehéz szesz és dógós illat zuhan-ki« Geleji Katona, »a tenger szeszétől megcsömörölvén, betegen érkezém Sluzába« Bethlen Élet. NySz. < oszm. *sis* 'Nebel, Dunst' = sór *sjs* 'Dunst, brenzlicher Geruch, brenzlich stinkend« (Radloff, Szót. 4:660, 721; Verbickij, Alt. Szót. 322). A magánhangzók megfelelésére nézve vö. *tengely* < oszm. *dingil*; vö. még *bëtü* < tör. *bitik* 'írás', *sërke* < oszm. *sirke*, csag. *serke*, *sërte* < tat. *širt*, tel. *širke*, *šerkek*, csuv. *šärt*.

Munkácsi, KSz. 9 : 292.

9. *tályog* 'Eitergeschwulst; eine sich in rötlich blauen Geschwüren Kundgebende Blutkrankheit des Viehes' [alakv. *tálgyú*, *talé*, *thalo?* NySz., *tájog*, *tárjog*, *tárigy*, *táragy*, *tárgyag*, *tarjag*, *tálló*, *tálé*, *tálgyú* MTsz.] < tör. *talau* 'Rosekrankheit (Rotlauf, or. *roža*)', kirg. 'eine gefährliche Krankheit des Pferdes' (Radloff, Szót. 3:880). A török szó a csag. *talik* 'krank sein' (Szulejman Szót. 113) igéből való igenév és eredetibb *talak vagy *talyak-ból való. Ebből való a m. *tályog* (*ly* < tör. *l*, pl. *toklyó*, *tokló*, *tokjó* < tör. *toklu*; *ly* < tör. *ly*, pl. *csalán*, *csólyán*, *csóján* < tör. *čalyan*); *tálgyu*-ban *ly* > *ly* > *lgy* (mint *borjú*, *borgyú* < tör. *bozaḡu*), a *tárjog*, *tárgyag*, *tarjag* alakokban *ly* > *rj*, *rgy*. Szintén *ly* eredetre mutat talán a *tálló* alak is (vö. *csalán*, *csollán*). A második szótagban az *a* az eredeti (*tájag*, *tárgyag*, *tarjag*; vö. *túzok* < tör. *toḡdák*, *homok* < tör. *kumak*). A kétféle végződés (*tálló*, *tálé* – *tályog* stb.) az átvételnek két forrására enged következtetni; *tálló* a *borsó*, *komló*, *olló* 'Zicklein', *ünő* (< tör. *burčak*, *kumlak*, csuv. *xo_Λmla*, *oḡlak*,

inäk) csoportjához tartozik, *tályog* stb. pedig a *sereg*, *öreg*, *tűzok* (< tör. *čärig*, *ärik*, *irik*, *toɽdak*) csoportjához.

Munkácsi, KSz. 9:292, 293. — Másképp Miklosich, ki Slav. Elem. c. munkájában szláv eredetűnek magyarázta.

10. orvos [alakv. *vruus*, *vruusság*, *vruos*, *wruos*, *uruos*, *vruos*, *urusság*, *orws*, *orwos* NySz.; *orvas*, *urus*, *urvos* MTsz.] 'Arzt'. Alapszava — az *orvos* szó t. i. olyan képzés, mint pl. *asztal-os*, *kocsi-s* — azt a tárgyat jelenti, amellyel az orvos foglalkozik. < kkirg. *örü*, alt., tel. *ürü* 'Krankheit; krank' = kirg., kaz. *aurü*, krim. *awru*, oszm. aderb. *ayri*, kojb., kum., ujj. *ayrik* id. (Radloff, Szót. 72, 174, 641, 1057, 1658). Az *orvos* szó tehát a. m. 'aki betegségekkel vagy betegekkel foglalkozik'; vö. *orvos-ember* 1544-ből (Oklsz. 717), *urus-ember* MTsz.

Vikár Béla, Erdélyi Múzeum 16:77, Ethnographia 12:97–104; Setälä, J. N. Smirnows Untersuchungen über die Ostfinnen 50–51; Munkácsi, KSz. 2:312 (Wichmannak a Finnisch-ugrische Forschungen I. kötetében megjelent magyarázatáról), 9:293, 294.

11. gyűr- 'plecto, plico; winden, in Falten bringen, flechten; knittern, einknicken, zusammendrücken' < kaz. *džir-* 'in Falten legen, runzeln' = alt. *jýjir-* 'Runzeln ziehen, runzeln' (*džiril-*, *jýjiril-* stb. 'sich runzeln; zusammengedrückt werden, sich zusammenwickeln'. Radloff, Szót. 3:470, 4:142, Verbickij, Alt. Szót. 107). — *gyűr-*: *jýjir-* = *gyül-*: tör. *jýjil-*.

Vámbéry, NyK. 8:148; Munkácsi, KSz. 9:294.

12. dió 'Nuss' < csag. *jaŋak* (Radloff, Szót. 3:59.; Szulejman Szót. 300: *jaŋkay*), kirg. *žarŋak* (Katarinszkij 240), tobol. *jaŋak* (Giganov 342); kalm. *jaŋgak* (Učebnik 1892, 25.)

Vö. tör. szókezdő *j-* > magy. *gy-*, pl. *gyapjú* < oszm. *japayj* l. Gombocz 101. — tör. *a* (az első szótagban) > magy. *i* (< *ĭ*), pl. *csihol-* < oszm. *čak-*, csuv. *čij-*, *tj-* l. Gomb. 96. — hangzóközi *ŋ* a keleti-török nyelvjárásokban gyakran elvész, pl. oszm. *jaŋak*, alt., leb., soj., tel. *jak*, urjanchai *čak*, sór, soj. *nāk* (< *naŋak*) (Radloff, Szót. 3:22, 636. Phon. 223, Katan. Urj. nyelvtan 81.) Föltehetjük, hogy ilyen *ŋ* hang és az elveszés között *ɣ* volt az átmenet (vö. *jaŋmır*, *fajmur*, *jāmur* 'eső', *moŋul*, *moɽul* 'Mongole'. Radloff, Phon. 213), és ebben az esetben a *gyijó*-beli *j* mutatná ennek az átmenetnek a nyomát; vö. *borju* < tör. *bozayu*; *báj* < tör. *baɽj*; *tyúk* (< **tjúk*) < tör. *taɽuk*, *tauk* (sór, szag. *taŋak*, tel. lebed. *tāk*.) — magy. szó-

végi -ó < tör. -aj (-ak), mint a *borsó*, *komló*-féle szavakban.
— Tehát *dió* < *gyjő* < tör. **d̄yau* < *jaɣɣ* < *jaɣɣ* (*jaɣak*).

Gombocz 37; Munkácsi, KSz. 9: 294, 295.

13. *taraj* [alakv. *tara* : *tyktara* 'Hahnenkamm; anagallis, ornithogallum luteum', *ingének tarája*, *sarkantyú tarát*, *taré* NySz., *taréj*, *taré*, *kokas-tara* MTsz.] 'Kamm (der Vögel)' < tör. *tarak* (Vámbéry, NyK. 8: 178, Magyarok Eredete 634). Budenz tarthatatlannak mondotta ezt az egyeztetést, minthogy a tör. *tarak* csak 'pecten' jelentésében volt ismeretes, nem pedig egyszersmind 'crista volucris' jelentésében is; a *taraj* szót az észti *turi* (gen. *turja*) 'Nacken, Schopf, Haare am Hinterkopf', finn *turja* 'Nacken, Genick', lapp *čorge* 'apex, quod summum est in aliqua re' szavakkal egyeztette. (NyK. 10: 89, 17: 481, MUGSz. 183). De Radloff szótárában (3: 839) megtaláljuk a török szónak 'taraj' jelentését: *kuş tarajı* 'der Kamm auf dem Kopfe der Vögel'; vö. Samy, Kamus-i türki (vö. még ném. *Kamm* 'fésű; taraj' és orosz *greben* ua.) — *taraj* < *tara* : tör. *tarak*, *taray* = *csipa* : tör. *čapak*. A *taraj*-beli *j* hasonló eredetű, mint a *fej*, *száj* szavak *j* hangja (*fé*:*fé-j-e*, *fej-e*; *szá*:*szá-j-a*, *száj-a* TMNy. 224, 326).

Vámbéry NyK. 8: 178, Magy. Ered. 634; Budenz, NyK. 10: 89, 17: 481. MUGSz. 183; Munkácsi, ÁKE. 591, KSz. 9: 295—6.

FOKOS DÁVID.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

— Felolvasás a Nyelvtudományi Társaságban.

(V. közlemény.)

Íme Csúzynak kerek számban 160 szava, átvitele és kifejezése, melyeket eddig akár alkotás, akár irodalmi elterjesztés szempontjából tévesen Faludinak tulajdonítottak. Mit bizonyít e tekintélyes szám? — Kettőt: egyrészt azt, hogy Csúzy újítás dolgában Faludira valóban nem csekély hatással volt; másrészt meg, hogy Faludi a szóújításban korántsem oly gyökeres (radikális) kezdő, mint mostanig hittük. Pázmány és a köréhez tartozó írók szókincsének jövő behatóbb tanulmányozásán van a sor, hogy eme már is nagyon valószínű következtetésemet még jobban megerősítse.

Csúzynak Faludi újításaihoz való viszonyáról szólván,

külön meg kell itt emlékezni az utóbbinak átviteli újításairól, főképen új és ujdonszerű metaforás jelzőiről. Akik Faludinak nyelvét eddig tanulmányozták, majdnem egyértelműen állítják, hogy újításainak zömét sajátos költői átvitelei teszik. Csak Simonyi Zsigmondra hivatkozom, aki azt tanítja róla Magyar nyelv-ében (2. kiad. 176.), hogy sok olyan metaforát honosított meg irodalmunkban, mely azóta állandó ékessége stílusunknak.

Ezt a tanítást most Csúzy nyelvének ismerete alapján némileg módosítanunk kell, illetőleg ki kell egészítenünk. Való igaz, hogy Faludi újításainak nagyobb része metaforákra esik; de azt is kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy metaforáihoz ösztönt és példákat Csúzytól vett, más szóval a szemléltető, költői kifejezésmód kedvelésében is Csúzy volt tanítómestere. Csúzynak stílusa tudniillik nem csupán a népiességnek legsajátosabb virágaival ékeskedik, hanem bővelkedik a költői ihlet szülte szebbnél-szebb metaforikus jelzőkben is. Nem egy került bele közülük az irodalmi nyelvbe. Így valószínűleg Csúzytól erednek a következő ma is járatos költői jelzős kifejezések:

<i>álnok</i> ravaszság (M. 767.)	<i>mély</i> alázatosság (M. 208.)
<i>bal</i> hír (M. 445.)	<i>mély</i> bölcsesség (M. 767.)
<i>boszuló</i> harag (M. 317.)	<i>mély</i> elmélkedés (M. 670.)
<i>csikorgó</i> tél (Tr. 322.)	<i>mély</i> gondolkodás (S. 35.)
<i>éles</i> okosság (M. 302.)	<i>mosolygó</i> ajak (M. 253.)
<i>emésztő</i> háborúság (S. 727.)	<i>mosolygó</i> tekintet (M. 473.)
<i>fortélyos</i> ravaszság (M. 402.)	<i>mostoha</i> tél (M. 825.)
<i>görbe</i> szó (S. 116.)	<i>szabados</i> tréfa (M. 293.)
<i>görbe</i> tekintet (M. 667.)	<i>szikrázó</i> szem (M. 843.)
<i>játszi</i> nyájasság (M. 398.)	<i>színes</i> barátság (M. 403.)
<i>kemény</i> harag (M. 364.)	<i>vak</i> akarat (M. 54.)
<i>kevély</i> pompa (M. 334.)	<i>vak</i> sors (M. 65.)
<i>lángozó</i> [ma: lángoló] szeretet (M. 457.)	<i>virágzó</i> szépség (M. 517.)
<i>lángozó</i> szív (M. 644.)	<i>zokogó</i> fohászzkodás (M. 517.) stb.

Hogy Csúzy Faludira illetően jelzőivel hatással volt, bizonyítják a »*bal* hír, *mély* alázatosság, *mosolygó* ajak« kifejezések, melyeket alkalmasint tőle vett át. A Faludinak tulajdonított »*mély* tisztelet« (Sim., Magy. ny.² 176.) kitételét ugyan nem találtam meg Csúzynál, de találtam helyette »*mély* reverenciá«-t (S. 57.), amely valójában azonos az előbbivel.

Mennyire példa lehetett pedig Csúzy Faludi előtt a költői jelzők alkalmazásában, arra a fentebbieken kívül álljanak itt még

bizonyosság a következő szép képes kifejezései, melyeket csak egy művéből, a M.-ből szedtem hamarosan ki:

<i>álorcás</i> reménység (M. 393.)	<i>kopasz mostoha</i> szó (M. 427.)
<i>átkozódó</i> káromkodás (M. 425.)	<i>mosolygó</i> csók (M. 576.)
<i>bálványos</i> erszény (M. 748.)	<i>mostohálkodó</i> dér (M. 823.)
<i>délceg</i> ösztön (M. 623.)	<i>ostoba</i> tőke (M. 343.)
<i>dercés</i> elme (M. 278.)	<i>ravasz</i> csók (M. 494.)
<i>durva-kemény</i> lelkiismeret (M. 593.)	<i>sántikáló</i> tetszés (M. 664.)
<i>egérlő</i> szem (M. 253.)	<i>sennyedékes</i> fondorkodás (M. 301.)
<i>fene bolond</i> szokás (M. 744.)	<i>simogató</i> hízlekedés (M. 399.)
<i>festékes</i> tudomány (M. 398.)	<i>szilaj</i> hajlandóság (M. 824.)
<i>fortélyos</i> kísértet (M. 394.)	<i>torkonverő</i> igazságtalanság (M. 744.)
<i>kacéros</i> nyájasság (M. 819.)	<i>vérszopó</i> harag (M. 706.) stb.
<i>kevély</i> szidalom (M. 672.)	

A metaforás jelzők mellett igen gazdag Csúzy nyelve a találónál-találóbba ú. n. díszítő jelzőkben (epitheton ornansokban) is. A legtöbb fogalomra tud valami jellemzetes festő jelzőt alkalmazni. Az ókori istenek ilyen mellékneveket kapnak tőle: *mértékletlen* Bacchus (M. 577.), *szemtelen* Cupido (M. 577.), *tisztátalan* Venus (M. 577.), *vérszopó* Mars (M. 589.) stb.; a dúsgazdagok állandó jelzője: *émelygős gyomrú* (M. Aj. lev. 4.), az udvariaké: *feneketlengyomrú* (M. 386.), a húzóvonóké (zsarolóké): *ekeszárasztó* (M. 302.), a világ — *pártos* (M. 302.), az élet — *tündér* (M. 733.), a test — *viszketeges* (M. 274.). A *csorgó, kifolyó friss* forrás (M. 386.) mellett *zöldelő pázsitos* mezőkön, *barlangos* pusztákon és *gyümölcsös völgyekben* (M. 296.), *sebesen futó* agarat, *szelid repülő* galambot, meg *acélzablát rágó délceg* lovat (M. 746.) lát. Beszél *istentelen* hamisságról (M. 301.), *fájdalmas* bubánatról (M. 611.), *keserves* gyászról (M. 763.), *kol-duló* szegénységről (M. 408.), *marcona* hiúságról (M. 483.), *tobzódó* részegségről (M. 387.), *zúrzavar* zenebonáról (M. 274.) stb.; és ismeri a *gyukdosó* tövist (M. 301.), a *csipdező* csalánt (M. 328.), meg a *sovány* egrest (M. 301.) is.

Nem lehet kétségünk benne, hogy mind a főntebbi, mind ez utóbbi festő jelzők bármely költőnek is becsületére válnának. Pedig Csúzynak prédikációi ilyenekkel teles-tele vannak. Faludi tehát méltán tanulhatott tőle a szemléltető, költői kifejezésmódban; s hogy valóban tanult is: a felhozott példákkal immár bizonyítva áll előttünk.

Amily meglepő eredménnyel jár Csúzy szavainak vizsgálata Faludi szóújításaira nézve, ép oly meglepő eredményt mutat

Baróti Szabó Dávid, Sándor István s egyéb újabbkori írók nyelvújításával szemben is. Körülbelül 270 szót és átvitelt szedtem össze Csúzy műveiből, melyeket eddig csak az utóbbiak munkáiból ismertünk, tehát több-kevesebb joggal ezek újításának javára írhattunk. Adataim a NyUSz.-nak nem kevés állítását igazítják helyre:

A *versel* ige teszem a NyUSz. szerint Barótinak a szava (1784.), aki »vetélkedik« értelemben használta, míg SI.-nál már a. m. »versus facit«, vagyis: verset költ. Az igazság pedig az, hogy a *versel* Csúzy alkotása, még pedig a mai »versus facit v. dicit« jelentéssel: »Igy *versel* vala a régiség neki: Jupiter Istennek ditsós fő madara, Mindenek-közt téged emelt Királyság-ra« (S. 716.). Sőt Csúzy már a főnévi formáját is alkalmazza: »Hogy némellyek főcskévé, némellyek fülemülévé, némellyek pedig büdös bankává változtanak, *verseléssel* fabulázzák« (Tr. 221.) »A-maz köz *verselés*-szerént nagyobb, s-dicséretesb magát meg-győzni, mint-sem erős kő bástyákat rontani« (S. 36.).

A *rövid-látó* összetételt Sándor István alkotta germanizmusnak mondja a NyUSz., holott valójában Csúzy Zsigmondé: »Az irégység öszvetséggel magában foglallya a szemnek minden fájdalmait, és ollyanná tészí az embert, t. i. sandává, *rövid-látóvá*« (M. 630.). »Az irégység meg-tompéttya szemét az embernek, és igen *rövid-látóvá* tészí« (M. 632.).

Az *ollóz* igéről ezt olvassuk a NyUSz.-ban: »A régi nyelvben csak *ollózni* (NySz.). — SI.-nál megvan ugyan *ollózni*, de az agnellus jelentésű *olló* származékképen nála a. m. »bárányt elleni.« — Mai értelmében Fog.-nál (1836): scheren, mit einer Schere schneiden« (264.) Ám a való igazság szerint Csúzy alkotása az *ollóz*, miként a következő mondatai kétségtelenné teszik: »A virágokat-is néha nyiri, *ollozza*, metéli« (S. 551.). »Még a szűcs-is csávállya, a szabo-is *ollózza*, a kalmár-is réffel, a varga-is kaptával aranyozza, vagy-is arannyal kaptázza nemesi cimerét« (S. 440.).

A *betétel* szóalak a NyUSz. szerint először Mártonnál (1823.) kerül elő, igazában pedig már Csúzy is él vele: »Mivel az utolsó volt a *bé-tételben*, fellyül maradott« (S. 13.). »A kapu *bé-tétellel* *ők-is* kin maradtak.« (M. 247.)

Az *újság* szóról azt találjuk a NyUSz. I. r.-ben, hogy »a régi nyelvben csak novitas és novilunium« (NySz.). — Rát Mátyás kezdte az ő Hirmondóját »*ujság*«-*levélnek* nevezni; így még

SzD.-nál is (1792.). — De már SI.-nál (1808.) *ujság*: ephemerides, zeitung« (354.). A NyUSz. II. r. szerint az *újság* »Zeitung« ért.-ben először Thomasnál (1763.). Ezt az állítást most úgy kell kiigazítanunk, hogy az *ujság* szót először Csúzy alkalmazza a mai »Zeitung« jelentésben; ugyanő ismeri az *ujság-olvasást* is: »*Ujságot*, s-levelet olvasni, csácsogni, trágárkodni, embereket szóllani, egész Kereszténység¹ (HK. 160.). Levél, *újság olvasással*, vagy más illetlenséggel meg-nem böcsüllik« (M. 268.)

A NyUSz. szerint Baróti lett volna az első, ki a *rege* szónak »régi mese« jelentést adott; csakhogy mást bizonyítanak Csúzynak eme mondatai: »Nem *rege*, a-vagy szó-fia beszéd, hanem bizonyos az, hogy minnyájan kemény szám-adás-ra vonyattando Sáfárok vagyunk« (Tr. Som. 23.). »Mint-ha nem-volna Isten, mindenedet szó-fia beszédnek alétt, és *fabula re-gének*« (Tr. 180.).

Ugyanezen szótár (I. r.) tanúsága szerint a *temető* név mai értelmében először Mártonnál olvasható (1799.). Ennek cáfolatául idézem Csúzynak következő mondását: »Tábor, ez a szó két-felé szakasztva, annyit tészén, mint *Temető*, sir, a-vagy koporso ágya« (HK. 471.). A NyUSz. II. r. Kovácstól származtatja a *temető*-t (1742.); Simai szer. azonban megvan már Pápai szótárának első (1708.) kiadásában is.

A *javít*, *javul* igékről a NySz. alapján azt tartja a NyUSz., hogy a régi irodalom nyelvében csakis »gyógyítani, gyógyulni« értelemben fordultak elő; mai »corrigere« és »meliorari« jelentésükkel pedig először SI.-nál (1808.) található. Ezt az állítást arra kell javítanunk, hogy már Csúzy a mai használat szerint él e szókkal: »Az Isten igéje szem-látomást *jovéttya az el-fajúlt bűnös lelket*« (HK. Aj. lev. 3.) »A zsidók nem-hogy *meg-jovúltak* volna, sőt nagyobb gonosz-ra vetemedvén, jó-tételében-is gonoszszal fizettek« (HK. 541.).

A NyUSz.-nak azon bizonykodását pedig, mely szerint az *óregedni* igét mai »senescere, vénülni« értelemmel Baróti és SI. hozták forgalomba, igazság szerint Csúzynak javára kell fordítanunk ezen mondatáért: »A Gólyák természet-szerént mindenedben segítik a *meg-óregedteket*« (HK. 115.).

¹ Arra az ellenvetésre, hogy nálunk akkor még nem lévén *ujság* (Zeitung), Csúzy aligha használja mai értelmében e szót: az a feleletem, hogy mint kora műveltségében teljesen jártas férfiúnak kétségtelenül tudomása lehetett a külföldön ekkor már létező *ujságokról*, sőt tán olvasott is ilyeneket.

A további részletezés helyett betürendben és megfelelő rövid magyarázatokkal — miként Faludival kapcsolatban tettem — összeállítom itt Csúzynak mindazon szavait, átviteleit és kifejezéseit, melyek Baróti SzD., Sándor I. és társaik nyelvújításával összefüggésben vannak:

Adakozódás: »Az alamizsnára, és *adakozódásra* sokkal hajlandobb« (Tr. 370.). A NySz.-ban nincsen meg; ezen kívül csak SzD.-nál (1792.)

Agyba-üt: »Petrovizit Munkácson a rángotott feszület *üté agyban*« (Tr. 771.). A NySz. nem ismeri; Kr. szerint csupán SI.-nál.

Agyonnyom: »Szomszéd aszszonya *agyon nyomta* meg-ölte gyermekét« (M. 783.). A NySz. és Kr. nem tudnak róla; a NyUSz. szerint először Mártonnál (1803.) kerül elő.

Aléltság: »Ebből származik az ő halván *aléltsága*« (M. 312.). Csak SzD.-nál és SI.-nál.

Árnyékozik: »Nóha *árnyékozik* ugyan, de az örökké-valóságunk leg-nagyobb árnyékával« (M. 49.). A NySz. egyedül Gvadányiból idézi.

Asszonyi személy: »Dávid hideg tagjainak melegítésére *aszszoni személyt* kerestek« (M. 552.) A NySz.-ban semmi nyoma; Kr. szerint Simai Kristófnál: *aszszony-személy*.

Bal-értelem: »Kérlek *bal értelem*, és szűnnyadozás-nélkül ébren figyelemzettetek« (S. 302.). Kr. és a NyUSz. (I. r.) szerint először SI.-nál, noha Simai Ö. már Pósházánál is megtalálta (I. MNy. 4: 109.).

Bárdolatlanság: »Poór parasztság, vagy dúrva *bárdolatlanság*« (M. 10.). A NySz.-ban nincsen meg; Kr. SzD.-ból ismeri.

Baromkivánság: »Rendetlen, utálatos, és *barom kivánságának* szolgált« (M. 573.). A NySz. nem ismeri; vö. SzD.-nál (1792.): »*Barom-kivánás: baromgerjedelem*« (17.).

Bátortalanság: »Péter *bátortalansággal* volt elegyes, és félelemmel« (S. 607.). Megvan ugyan már MA.-nél; de újabban csupán SzD.-nál (1792.).

Békételenkedik: »Mit vagyon mit zúgolodnunk, mit *békételenkednünk?*« (HK. 578.). A NySz. nem tud róla; ezen kívül csakis SzD.-nál (1792.).

Beköszönt: »A mostani hozzánk *bé-köszöntött* negyven napi Szent bójtnak alkalmatosságával« (Tr. 231.). A NySz. egyedül SzD., MVir-ből közli.

Beleugrik: »A néki készített tűzben *belé-ugrik*, s-meg-emésztődik« (M. 520.). A NySz.-ból hiányzik; csak SI. tud róla.

Betétel: I. főntebb!

Belsőképpen: »*Belső-képpen*-is vastagon meg-sértett, és meg-csalt« (HK. 377.). A NySz. nem ismeri; Kr. szerint elsőben Simai Kristófnál (1809—10.).

Bocsátatlan: »*Bocsátatlan* vétkekkel pokol-ra vettetnek« (Tr. 640.). A NySz.-ban nincs meg; csupán SzD.-nál (1792.).

Boszullás: »Mind a jók-ra, mind pedig a gonoszok-ra *boszullás*-helyett kegyessen fel-költi az ő napját« (HK. 629.). A NySz.-ban semmi nyoma; csakis SzD.-nál (1792.).

Bujtogat: »Szándékozna vala ötet meg-ölni, egy-mást *bujtogatván*« (HK. 212.). A NySz. nem közli; Kr. szerint először SI.-nál: *bujtogat*.

Célos: »Mélto *célosban* az ifjak-hoz igazgatnom beszédemet« (M.

622.). A NySz. nem ismeri e melléknevet; a NyUSz. szerint elsőben Mártonnál (1799.) kerül elő.

Cifornya: »Mi lehet pedig nagyobb bűn, mint e-képpen hívalkodni? cifra *czifornyákkal* Venus lesét hánni?« (HK. 36.). Vö. SzD., MVir.-ban: »*Tzifra izifornyákkal Venus lesít hánnya*« (297.).

Cirókhál: »*Czirókhál*, símogat, és ha semmi port nem lát-is felebaráttjának köntösén, csipegeti, sőprőgeti« (M. 320.). A NySz.-ban nincsen meg; csak SzD.-nál és SI.-nál.

Csacskaság: »A piacon monda-monda, *csacskaság*, és ember-szollo fondorkodás vagyon« (HK. 375.). A NySz.-ban nincs nyoma; Kr. szerint először Vajdánál (Kriszt. él. 2: 316.); de SzD.-nál is (1792.)

Csekélység: »Talán az én *csekélységem*-sem rekesztetik-ki« (S. Som. 39.). A NySz. csupán Kónyiból ismeri (HRom. 17.); megvan egyébként SzD.-nál is (1792.).

Cséphadaró: »Tapasztaltatik most-is ez a *csép-hadaro* bal-ra sántikálás« (S. 627.). Nincsen meg a NySz.-ban; Kr. szerint először SzD.-nál és SI.-nál.

Csorbít: »A keresztényi tökéletességet *csorbíttya*, erőteleníti« (Tr. 614.). A NySz. csupán SzD., MVir.-ból és SJ.-ból közli; Csúzy különben főnévi alakját is használja: »*Csorbítottás*-nélkül, fedhetetlen áldandósággal meg-őrizte« (Tr. 242.).

Csorgat: »*Csorgatta* szakállán-alá nyálát« (M. 580.). A NySz.-ban csakis Gvadányiból (FNót. 21.).

Csőrgés: »Vallyon *csőrgéssel*, kiáltással szándékozik-e azt visszahínia?« (M. 293.). A NySz. nem tud róla; SzD.-nál: *fegyver-csőrgés*; külön SI.-nál.

Délcegűl: »Az északot választotta magának, hogy egész világnak *délcegűl* gerjedező hévségét meg-enyhíthetné« (S. 648.). A NySz. egyedül SzD.-ból idézi; érdekes az egyezésük: »*A világnak délcegűl gerjedező hévségét meg-enyhítette*« (MVir. 463.).

Dobra-út: »Jő-cselekedetünket voltánál nagyobb mértékkel *dobra-úttyúk*« (Tr. 526.). A NySz.-ból hiányzik; Kr. szerint először SI.-nál; egyébként Faludinál *dobra-ver*: »*A ditsekedő mindent dobra ver*« (BE. 597.).

Dologtalan: »Vigyázatlan, *dologtalan*, rongyos, fertelmes« (S. 739.). A NySz. csakis *dolgotlan* és *dolgtatlan* alakokkal ismeri; ebben a mai formájában Csúzyn kívül egyedül SzD.-nál (1792.): »*Dologtalan*: henyé, hívalkodó« (32.).

Döghús: »*Döghust* vonván horgára, sokat vony prédára« (HK. 435.). A NySz.-ban nincs meg; Kr. szerint először SI.-nál.

Dölyfösködik: »Minnyájan fel-fúalkodott kevélységgel *dölyfösködtek*« (S. 257.). Ezen kívül csak SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Döntőget: »Evangeliomi Trombita, mely nem csak hathatosban fel-emelt harsogásával *döntőgeti* meg-hasonlott Jérikonak tőmérdek falajt« (Tr. Cimlap.). Szótárilag csupán SI.-nál. A NyUSz. II. r. szer. irodalmilag Csúzyn kívül Horvát Józsefnél (1764.) is.

Durvaság: »Ne ocsáld siettetett munkámnak csekélységét, bárdolatlan *dúrvaságát*« (Tr. Előszó 5.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint elsőben SI.-nál; igazában már SzD.-nál (1792.) is.

Duzzaszt: »Hogy jó kedvet *duzzasztó*, vagy részegéttő ital-nélkül ezek meg-elégedhettek volna, természet-szerént csak-nem lehetetlen« (M. 386.). Igekötőtlen alakkal csak SI.-nál.

Egybekapcsol: »Melly átokkal *egyben* vagyon *kapcsolva* az örök Gehena tüze« (HK. 358.). A NySz. csakis Gvadányitól közöl reá egy példát.

Egyeztet, megegyeztet: »Igy *egygyeztettyük* szabad akarattját a szük-séggel« (Tr. 383.). »Kiket-is közben-létével *meg-akarván egygyeztetni* édes üdvözöttönk, i-mezt a terhes igátúl, azt pedig a bálványozástól kegyessen megszabadította« (S. 671.). A NySz. egyikről se tud; csupán SzD.-nál (1792.).

Ékességes: »*Ékességes*, gyönyörűséges, mint a gyöngy-virág« (HK. 465.). A NySz.-ban egy kódexbeli példával: az újabbi korban pedig először SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Elajándékoz: »Tulajdonokat ki-osztják, *el-ajándékozzák*« (Tr. 619.) A NySz.-ból hiányzik; Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Elfajultság: »Magában meg-hasonlott *el-fajultságáért* hogy el-ne törültsék, meg-nem szűnnek könyörgéseknek erejével azt támogatni« (S. 533.). A NySz.-ban nincsen meg; ezen kívül csakis SzD.-nál (1792.).

Elfelejtethetlen: »*El-felejtethetlen* keserves példánk első szülénk Ádám« (Tr. 356.). A NySz.-ban nincsen nyoma; csupán SzD.-nál (1792.).

Elfogyaszt: »Ezer-képpen *el-fogyaszthatta* volna magát« (HK. 135.) A NyUSz. I. r. azt állítja, hogy a *fogyaszt* alapige először SzD.-nál (1792.) kerül elő; az *elfogyaszt* pedig Kr. szerint SI.-nál. A NyUSz. II. r. szer. mind a kettő előkerül már Mikes leveleiben is.

Elhibáz: A NyUSz. bizonykodása szerint »a régi irodalomban egyaránt megvolt, ugyanazon jelentéssel, *hibálni* és *hibázni* (NySz.); de az *el* igekötő egyikhez sem járult« (128.). Az utóbbi igére vonatkozó állítás cáfolatául szolgáljanak Csúzynak eme mondatai: »Noha vak, sőt szemtelen, czélos fel-tett tájrat soha *el-nem hibázza*« (Tr. 709.). »Ha vétkezünk-is, nem-túdván, vagy *el-hibázván* leczkénket, egy-ügyű szelédséggel feddi restségünket« (M. 146.)

Elillik: Virágok láttatnak a mi földünkön; alig illatoznak, már-is *el-illanak*« (HK. 419.) A NyUSz. tanúsága szerint az *illani*, *elillani* elsőben SzD.-nál (1792.) jelenik meg »osont, ellábal, elugrik« jelentéssel. »Azt hinném, -- teszi hozzá a szerkesztő — hogy [Baróti] a nép nyelvéből vette, de sem Kassai, sem a Tsz. nem ismeri« (140.). — Meg kell állapítanunk, hogy Csúzy minden valószínűség szerint a nép nyelvéből vette a szóbeli igét, melynek jelentése nyilván »evanescere; verschwinden; eltűnni.« A MTsz. szerint ma is használatos Kúnságban az *elillik* ige »elmállik, elporlik« értelemben: »A trágyám jól *elillett*, fődbű és levelekbű van« (Félegyháza). »*Elillik* a szén« (Kúnság).

Előmozdít: »A Szent Misének buzgo halgatása szerencsésen *elő-mozdítja* dolgunkat« (Tr. 317.) »Foganatosan *elő-mozdítottó* kegyelmes malasztjával kormányozza hanyatlott igyünket« (M. 582.). A NyUSz. (I. r.) tanúságtétele szerint ezen igét »promovere, adiuvare« jelentésben SI. hozta irodalmi forgalomba, holott Csúzy már a főnévi formáját is használja: »A jónak tartozó kötelességünk-szerént való *elő-mozdítottásában* nagyon tunyák« (Tr. 6.). A NyUSz. II. r. igazítása szerint mindkét alakja megtalálható már a 17. századi újfóknál is.

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN.

TALMI-ARANY MAGYARÁZATOKRÓL.

»Ha könnyez vért is, feleségül mégyen Lőrinchez azért is.« Arany Jánosnak ezt a mondatát tárgyalva ezt mondja Lehr Albert: »Mindenki, akinek egészséges a nyelvérzéke, megütközik e megengedő mondatnak . . a szórendjén« (MNy. 3 : 416). »Sérelem esett a szórenden, az *is*-nek nem a tárgy, hanem az ige után lévén a helye. Mentegetni lehet a költőt, de azért a vétség vétség« (uo. 4 : 90). Mentegeti is mindenféleképpen, költői szabadsággal s több effélével, csak arra nem gondol, amire első sorban kellene: hátha csakugyan megvan ez a szórend a régi nyelvben és a népnyelvben. Ami a régiséget illeti, ki is mutattam régen, hogy az *is* kötőszó eredetileg a megengedő mondatnak a legvégén foglalt helyet, tehát nem kellett közvetlen az igehez csatlakoznia. A Magyar Kötőszók 1 : 43. lapján idéztem a VitkK.-ből, a magyar Verbóczyból, Molnár Albert, Pázmány, Pósházi, Gyöngyösi munkáiból.¹ Az ott idézettekhez hadd járuljanak még a következő bizonyító adatok:

Monda Petőr, de ha meg megkellene veled halmom *es* soha en tegődet el nem tagadlak (DebrK. 610). Ha ez világ szinten el vnna bennünk[et]is (Born. Préd. 75). Ha valaha járandok az halálnak völgyébennis, nem félek veszedelemtül (uo. 282). Ha szinte húszon kezdic *elis*, vgyan csak ezképpen kel meg operálni (Helt. Aritm. F2). Az eb ha által vszsa az Dúnatis, vgyan eb (Decsi: Adag. 79). Ha nincs fris köntösöd*is*, ugyan elég akár mi . . öltözetis (Zvon. Post. 2 : 402). Nem vihetic véghöz, ha szintén erőssen erőlkődne és fáraztyác magokat*is* (MA. Tan. 215). Meg ne metéllyed a sállját, . . ha meg akarod metélni *is*, csak kettő vagy hárma (= ketté vagy hárommá), hogy megismerjék, hogy sállja (régii szakácskönyvből, »Vas. Ujs. Képes Folyóirat« 1 : 53). Még ha más férjhez birja az úr isten *is*, ez jószágokat holtáig birhassa (Géresi: Károlyi cs. lev. 3 : 307). Tudom, hogy ha kegyelmed kezébe adom az üstökömet *is*, kegyelmed fel nem akaszt *is* (uo. 377). Ha szintén mást fogadnál hozzád *is*, ugyan nem lehetne te feleséged (Pázm. Fel. 75). Ha semmi bizonyoságunk nem volna reá *is* . . (GKat. Válts. 1 : 180, id. Imre S. GKat. 28). Ha szintén övé lött valami *is* . . (Apor: Végr. 2 : 407). Remélheté, hogy jobbára naponként érdemesebbé teheti magát, ha még nem az *is* (Kaz. Bernh. 58; vö. ha még nem volna *is* az). — A következő példákban már előbbre jött az *is*, de még nem egészen az ige mellé: O . . mely olczon akad a nagi dragalatos marhat kyt ha ezer forinton hattal volna a sidoknak *is* iriczegből [,] nekőd ezeket meg attak volna (WeszpK. 29). Az mely hadnagyok elsőben mentek által *is* az Tiszán, . . mire mehettek, semmi tudósításokat nem vehettem (Thököly: Lev. 22). Ha mind ott kell veszni *is* a . . hadaknak, de megütközik vele (Cserei: Erd. hist. 7). Ha kicsiny korában, bár játékból tanulja meg *is* a lopást, nagy korában sem hagyja el (uo. 93).

De a MKszók megjelenése után Négyesy László közölte velem azt az érdekes tényt, hogy a megengedő *is*-nek régi, eredeti szórendje még most is él a nép nyelvében. »Megvan az« írja Négyesy »a mai beszédben is, el is van terjedve nagyon, bizonyára jobban, mint a *ha el is jött*»

¹ Gyöngyösi mondatát rosszul idézi Lehr MNy. 4 : 93.

féle szerkezet, persze nem a köz-, hanem a népnyelvben. Igen érdekes, hogy abban a nagy vitában, mely az *is* helyzetét tárgyalta, észre nem vették ezt a tényt. Szülőföldemről idézek példát (másutt én sem igen néztem utána). Szentesen így beszélnek: Azé nincs écs csépp hideg sē, ha lēsētt a hó *is*. Bánom is én, ha kibújsz a búrödbű *is*, — ha elvisz az ördög *is* stb. Nem fogom bizonyosra, de azt hiszem, ha keresi az ember, találni rá másutt is példát elegendő. S ha talán nem akadna gyűjteményeinkben elég adat, se állnék el attól, hogy a népnyelv túlnyomóan azt a szórendet használja. Nem pedig azért, mert a köznyelvi nyelvérzékű gyűjtők észre sem igen veszik az efféle nem igen feltűnő eltéréseket, azért nem igen jelölik meg.«

Ez elég nyomatékos tanubizonyosság. Ebből azt következtethetjük, hogy legalább az Alföldön meglehetősen el van terjedve ez a régies szórend, hogy tehát Arany János is az alföldi népnyelvből vette, és Petőfi is, mikor azt írta: Ha lehull a két kezünk *is*, ha mindnyájan itt veszünk *is*, előre! (Csatadal.) Igy érthetjük a népköltésben való előfordulását is: Ha nem soká lézünk véle *is* így szemben, felviszen magával végre az egekben (debreceni karács. miszt. Népk. Gy. 1 : 10). Kispirittyi falu végén foly el a kanális; enyéim vagy te, kedves rózsám, ha haragszik anyád *is*« (Csongrád m., uo. 2 : 240.) Tisza partján kiöntött a kanális; ülj le mellém, ha látja az anyád *is* (uo. 6 : 113, Somogy megyéből, de oda az Alföldről került ez a nóta).

Ez alkalommal Lehr Albert följújtja a *ha nem is tanítja* féle szórendi vitát. Azt akarja elhitetni a MNy. olvasóival, hogy ez a szórend úgyszólván nem is létezik, noha én ezt az ortodox nézetet már húsz évvel ezelőtt megcáfoltam. Őszerinte Arany János »valahányszor a szabálytalan szórendet hallotta erdélyiektől, megütközött rajta, mert bántotta a nyelvérzékét« és — ezért alkalmazta a Toldi Szerelmében nemcsak az annyiszor emlegetett helyen, hanem a 8. ének 18. szakában is: »Ha mindjárt térdig *is* elkopik a lábam.« Lehr a székely népdalokból sok olyan helyet idéz, ahol nem fordul elő ez a szórend, de maga idéz pozitív példákat is a Népk. Gyűjteményből, csakhogy tagadja bizonyító erejüket. Minthogy pedig én a Dunántúltra is hivatkoztam, ő azt mondja: »Én, ami a Dunántúlt illeti, inkább csak két esetben tapasztaltam a megengedő *is*-nek ezt a megrúgódását [így]: ha nyomatékos *nem* van a mondatban, pl. *ha nem is mondja* (e h. ha nem mondja *is*), vagy ha a hangsúlyos ige igekötős, pl. *ha el is veszi* (e h. ha elveszi *is*).« De »— teszi hozzá az ő szokott bátorságával — »ezt is többnyire magyarul tudó németek szájából.« (MNy. 3 : 418). S nagyobb következetesség okáért nyomban a következő lapon idézi egy pestmegyei hévizgyörki rendőr mondását, tehát nem németét, hanem jó magyarét, Sági Andrásét¹: »*Ha most föl is gyógyul*, nem lesz hosszú életü.« És nem magyarul beszélő németek, hanem tiszta magyar vidékek nyelvzokásáról szólnak a következő értesítések is; ezeket a kérdés tárgyalásában ismerni kellett volna s nem lett volna szabad mellőzni.

»Az *is* szócska, ha föltételes mondatban áll *is*, az igekötő, vagy más, az ígét kiegészítő határozó után következik: nem bánom, ha el *is* mongya,

¹ Hévizgyörk 1895 lakósa közt különben is 1866 a magyar (az 1900-i népszámlálás szerint).

ha aszt *is* teszi; nem bánom, ha agyon *is* üti» (Bács m. Nyr. 12 : 263). A bácsmegyei Ada nyelvjárásában is: »Föltételes, megengedő, bizonykodó természetű mondatokban a leghatalmasabb képzet kifejezőjéhez járul [az *is*]: Asztán mék hotyha szép *is* vóna, mit érne? Ha csak éggyet *is* szósz még, kitekerem a nyakadat. Ha tagadó az állítmány, akkor *is* a *nem* után következik: Csúnyának *nem* csúnya, ha *nem isz* szép. Ha *nem is* hasznát, legalább *nem* ártott. *Nem* baj ah ha töb *nem is* lesz» (NyF. 37 : 45). Eb az inge, aki rád *is* gondolna (Arad m. Pécska; Kálmány: Koszoruk 1 : 103). »Nem szólok én semmit, ha mög *is* hász. Ha el *is* óvasom, akko se tudok többet. Bolondújon meg, aki rád *is* gondol» (Nagykőrös, Vass Béla értesítése). Sebaj, ha a kezem oda *is* van, csakhogy a gatyám é *nem* szakadt (Nógrád m. Nyr. 5 : 179.). A palóc nyelvjárásban »az *is* gyakran kerül az igekötő után is, pl. ha még *is* verem, méssé lesz jaó; ha ki *is* kergetém, mégis visszagyön; ha el *is* venném, mit érnék vélé?» (Nyr. 21 : 560). Heves megye déli részén: »Legszembetűnőbb eltérést az *is* használata okoz; általános sajátság, hogy mindig előbb áll, mint a rendes szórendi használatban. Pl. Ha el *is* vészem, akkor sē tudok vele ényi. *Nem* bánom, ha fel *is* fordú a világ» (NyF. 16 : 39). Az esztergomi nyelvjárás »az *is* kötőszót szintily módon használja a megengedő mondatokban; pl. *nem* átam vóna meg felelet nékü, akárhogy *is* akartam vóna; akár ha könnyes szemmel *is* néztem vóna utána; még kő menteni, ha életembe *is* kerül» (Nyr. 9 : 544). Szintúgy Vác-on (Nagy Sándor értesítése). *Nem* bánám, ha meg *is* halnék (Ugoicsa m. Nyr. 14 : 377). Az erdélyi példákhoz, amelyeket Lehr is idéz a Népk. Gy.-ből, járuljon még ez a szolnokdobokai adat: »Az *is* kötőszó... föltételes mondatban a *ha* kötőszót követő szó után áll: ha *nem is* adnál, mit bánám én» (Nyr. 17 : 316). — *Nem* bánom, ha be *is* fagyott a Tisza (Gyuri Bandi, néprománc, közli Abonyi L. PNapló 1891. XII. 20).

E szórendnek irodalmi használatát is kimutattam a 16. századtól kezdve a legjobb írókból is: Molnár Albert, Pázmány, Balásfy, Zrínyi, Teleki József, Brassai, Szász Károly munkáiból (MKSzók 1 : 46). Ime megszerzésül még egy pár idézet: De ha ugyan fel *is* indítanak, kérjük, bocsássa meg . . (Bornemissza: Préd. 213). Ha némelyek talán meg *is* eszmélik magukat . . (Káldi: Préd. 49). Bizony ha száz *nem is* volt . . (Pázm. Fel. 30). Noha Philemiléknek *is* akartok láttatni, de azért ugyan csak bagoly módon uhugattok (Balásfi: Csepregi isk. 185). Szerencse övéle *nem* játszott mint mással, ha ijeszteni *is* akarta csapással (Zrínyi 2 : 48). Ámbár néha el *is* ragad (Ráday Páltól idézi Négyesy Nyr. 18 : 472). De ha a közönség *nem is* félti többé alkotmányunkat a Pesti Hírlap embereitől, ha meg *is* van győződve, hogy ők a szabadság barátai . . , mégis nehezen veszi . . (Pulszky F. 1838., I. Eötvös J. Összes M. 20 : 6). Fogarasi János épenséggel mintának állítja föl ezt a szerkezetet: »Ha meg *is* halok (vagy: habár meg *is* halok), lelkelem élni fog» (Akad. Értesítő 1860. 1 : 117). Ha határosságában ezt mindég *nem is* tudja megfogni, ha sok dolgoknak titkai földi szemei előtt mélyen el vagynak *is* rejtve (Teleki J. A m. ny. tökéll. 145; érdekes, mindakét szórend együtt). Mit ér, *ha* őt a haragos habokból a mentő sajkával *partra is* tévék (Petőfi: Szomorú éj). Ha *nem is* teszi vala fölősségessé egy második cikk írását, legalább az elsőt csattanósan végezte volna (Brassai, Szépir. Figyelő 1 : 417). Ha ez a két dictum . . ki

is veszne a világból, nem búsulnék rajta (Brassai, Phil. Közl. 9 : 370; vö. uo. 366—7). *Bár ellenségem is volt*, de holtig siratom (Szász K. Nib.-ének, a végén). Ha ottkint valamennyien le *is* veretnek az ellen által, mi idebenn nem tágítunk (Szász K., Ebers: Egy polgárm. 2 : 49). Ha néha ki *is* ragadja lábait a középkor iszapjából, máskor viszont . . (Csiky: Taine, Angol irod. 1 : 230). A víztömeg, mint tenger omlott az alsó mederbe s ha ostromló sereget talált benne, azt tisztára kiséperte, *ha ezernyi is volt* (Jókai: Magyar Föld 34). [Visszakéri] a szerelmet, *bárha érte ezer kín is szaggatná szét* (Gyulai: Költ.¹ 124). *Ha igazán is festenének* s nem hazudnának sohase : a költő fia nemzetének, a rosszat nem mind írja le (uo. 159). *Még ha hiba is volna* prózában, . . semmi esetre nem volna hiba versben (Szász K., Nyr. 1 : 358). *Bármily jól is ment* az üzlet nyáron, de télen . . a pénz bezzeg elkelt fekete kenyérré (Belényesi: Egy pár facipő). Ha meg *is* bukunk, nem baj (Tóth B., Serao: Leányok 29).

Különösen gyakran fordul elő ez a szórend *csak* után; pl. *Ha csak* nyúlvadászatra *is* lépünk ki, kegyelmeteknek mindjárt azt viszik be, hogy ő felsége ellen indulunk (Tud. Gyűjt. 1838. 171). *Ha csak* egy házat *is* meggyújtottak, egész faluk égtének el miatta (Cserei: Erd. hist. 87). Ha az ellenség *csak* rá *is* lép [a szigetre], levegőbe röpül (BSzemle 55 : 473). Hotyha ühőzzája *csak* é kisujjá *is* nyú, az a kard mingyá é fog'gya vágnyi (Veszprém m. Nyr. 37 : 284).

Mindezek a nem mondva csinált példák azt bizonyítják:

1. Hogy nem *is* csak Erdélyben és a Dunántúl, hanem sok más vidéken *is* használja a nép a vitás szórendet.
2. Hogy igen jó írók *is* élnek vele.
3. Hogy nemcsak magyarul tudó németek élnek vele.
4. Hogy nemcsak a tagadó szóval s az igekötővel használják. Igaz, hogy legtöbbször ezekben az esetekben fordul elő, de ennek az az egyszerű oka, hogy a megengedő mondatokban legtöbbször az igekötőn vagy a tagadó szón van a nyomaték.
5. Végre, hogy Lehr okoskodásának egész alkotmánya agyaglábbon állott, — azért dült össze olyan könnyen.

SIMONYI ZSIGMOND.

RÉGI MESTERSÉG-SZÓK.

A nyelvész is érdekelheti az a régi árszabás, vagyis »az 1794-dik Estdtendőben Böjt más Havának hetedik, és több következő napjaiban tartatott Tekéntetes Nemes Bács Vármegyének Köz-Gyűlésében fel Olvasztatott és helyben hagyatott Mester-Emberek kézi Munkai bérenek, és némü némü hozzá tartozó Materialék Árának meg határozására rendeltetett Deputacionak Munkája«, mely a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat irattárából került a kezembe.

Közlöm belőle a nyelvileg figyelemreméltóbb szókat és meghatározásokat. Az árak jelzését (forint, denár; krajcár) s az akkori írásmódot mellőzöm.

Nyers bőröknek ára. Egy pár *negyedfü tinó* bőr. Egy pár *harmadfü tinó* bőr. *Harmadfü üszü* bőrt *hármát egy párban* számlálván *párban*. *Har-*

madfű csikó bőr. Rugot(t) csikó bőr. Dög birke kosnak . . . bőre. Egy dög magyar juh kosnak . . . bőre. Magyar juh toklónak a bőre. Birka toklónak a bőre.

Timárok. Középszerű fontos talp. Páczolt fél-fontos talp. Ló bőr fehérén kikészítve. Ló bőrnek kikészítéseért feketére.

Csizmaaiák. Egy pár férfinak való török kordoványbul selyem zsinorral pathóra varrott csizma. Egy pár férfinak való Magyar országi kordoványbul készített csizma pathó alá. Egy pár piros kordoványbul . . . varrott csizma. Sárga vagy fekete török kordoványbul . . . pathóra készült csizma. Egy pár egész-fej fejelés. Fél-fej fejelés.

Német vargák. Egy pár viaszkos bőrből fellebb sorsú embernek készített sarú kópáju (?) nélkül. Ha pediglen kopájával fog készülni . . . Ha pediglen ezen fellebb megjegyzett rendbéli sarukból lengyel formára készülni fog . . . Egy pár viaszkos sarúnak fejeléseért. Egy pár duplán varrott talp(p)al kordoványbul férfinak készített cipellő. Férfinak kordoványbul készült topánka zsinórral. Férfinak készült papucs kordoványbul quaterral. Asszony sarú kordoványbul. Asszony cipellő . . . Asszony pántofli kordoványból pántlika szegéllel.

Magyar vargák és bocskorosok. Ökör bőrnek kikészítéseért vörösre bocskornak. Egy pár bakancs embernek. Egy pár nagyobb bőr-kapcza borjú bőrből. Gyermekeknek való bőr-kapca. Egy pár nagyobb és legjobb telekes bocskor. Gyermekeknek való telekes bocskor. Jól kikészített nagyobb tsépü (?) bocskor. Telekes bocskor dupla sarku.

Magyar-szűgyártók. Közönséges dupla paraszt farhám. Közönséges dupla paraszt hám. Közönségesebb és alább való paraszt hám. Törött szűjből varrott közönséges paraszt kantár cigán(y) zablával. Lógós kantár gyepülével, a belső ága csatra vagyon csinálva. Egy pár egész böcsületesen varrott, jó szűjből készített rojtos nyereg szerszám minden hozzá tartozandó készülettel, úgymint kantárostul, szűgyellőstül, farmatringostul, kengyel szűj, heveder, leszorító szűj és két pistoltok lekötő szűjastul kötőfékkel együtt. Egy hasonló formán készített veres bagaria szerszám szírommal való cifrázás nélkül . . . Amely pedig nemcsak rojtosan, hanem rózsásan és szírommal vagyon varrva és tisztességesen elkészítve. Egy pár nyakló. Egy terhellyő szűj. Lekötő szűj avagy heveder. Egy magányos fekete rojtos kantár fehérvári avagy csikos zablyával. Karikás ökör hajtó ostor. Detto karika nélkül. Fehér szűjbul való két ágú korbács. Egy ágú közönséges korbács. Pénznek való gyűszű három csatra. Közönséges gyűszű egy vagy két csatra. Nyeregre való hermed szűj-nak párja. Bélelt paraszt farmatring egész. Perc maga. Francia farhám szűj isrángokkal.

Német szűjártók és nyeregjártók. Posta hámok fa hám, vagyis kumether nélkül. Ugyan ollyas posta hámok egészen bőrből készült kumetherekkel. Ordinari ló iga, vagyis fur kumether. Postilion puszta nyereg. Közönséges szekeres nyereg. Pisztoltok övedzővel együtt. Pisztoltok függesztő szűjjal. Duplázott hátulsó füles kocsis kantár vendégszárral. Kenderből való heveder . . . vánkussal. Négy személyre való hintóhoz szűjgyártó munkát illető szűjak ide értvén azon öreg két szűjat is, amelyen fekszik a hintó. Posta kocsi, avagy fél fedelő csezához egy pár jól elkészített öreg szűj, a melyre függesztik a korbát csattal együtt. Ágyhoz párna zsák. Köpenyeg zsák. Deszka oldalu négy tollan lóggó födeles kocsi bőrozése.

Szücsök. Egy nyári mente prémezéseért . . . ha a csináltató maga adja a *tábla béllést. A toldalékos béllelésért.* Mentének legjobb róka torokkal prémezése. *Róka mállal* megbélelt és róka torokkal megprémezett mente. Mente prémezése *házi gerénnyel.* Mentének fekete erdélyi *bodros báránnyal* megprémezése. Rókabőrnek *csávállása és kirámázása.* Fekete báránybőrből készített mostani módi *lengyel téli süveg.* Egy pár *kesztyű* róka lábból varrott. Farkas bundának varrása *fiókozva.* Fiók nélkül. Nadrágnak egész *irházása. Fenekig* való irházása.

Magyar szabók. Embernek való . . . zsinor vagy *borítással lengyelesen* elkészített mente. Selyem posztó bélelt nadrág *fonyásra.* Bélléses nadrág egy zsinorra. Detto három zsinorra *által kötve.* Általkötés nélkül. Közönséges laibli vagyis *bruszlík.* Nadrág *sujtás* nélkül hajtással. *Egész vagy három fertály kerék* bellelt köpenyeg. Fél kerék köpenyeg. Nadrág által kötve *ötsorosán formára.* Ha pedig a nadrág három sorjával léssen formára által kötve . . . Nyári mentének varrása egész selyem munkára *csipkézéssel.* Nadrág csipkézésre. Reverenda varrva és *tüzve.* *Csimáda* varrása. *Egész-rása* négy szélű szoknya. *Fél-rása* öt szélű szoknya.

Német szabók. Két *dalmatikának* varrása. *Angliai kaput. Városi német dolmány,* vagyis rok(k) Selyem posztóból készült *bugyogó.* Selyem posztóból készült *behes.* Gyermeknek való *tengeri hajósok forma* vagyis galottna ruha. Közönséges *bunda; kirije bunda.*

Asszonyi-ruhák. Angliai módra halcsonttal készült rekli. Asszonyi magyar öltözet, mely *vállból* és szoknyából áll, duplán csipkével, kiprémezve. Olyatin magyar ruha egy sorral kiprémezve, csipkével. Magyar váll laibli modjára. Vállnak borításáért ha le vagyon *tüzve.* Egy közönséges *tuschli,* szoknyával. Selyem *bohu mente.*

Gombkötők. Arany *borítás,* tiszta selyemre jó sűrűn verve. Gömbölyű arany zsinor. Fele arany fele selyem *borítás.* Fele ezüst fele selyem gömbölyű zsinor. Arany, ezüst, selyem *sujtás.* Teve szörből *sujtás.* Közönséges arany *láncolásnak* réfe. Detto ha skofiummal meg vagyon futtatva. Egy *csigára* egész selyem fonyás munka mentére és két nadrágra. *Rózsás* selyem munka mentére és két nadrágra. Egy latos motring ezüst, avagy arany mivelése ha *zsinort ver.* Ha pedig *gombot* vagy *ráncot ver.* Egy lat arany vagy ezüst skofiumnak mivelése.

Süvegesek és kalaposok. Tisztnek való magyar fekete *fodorsüveg.* Alábbvaló dupla fekete süveg. Fekete *botos,* melyet csizmára lehet húzni.

Szür-szabók. Szebenyi posztóból mástél-singes *kankó;* 1 sing fertályos; 1 sing 1 *furásos;* 1 singes *furás* nélkül. Szebenyi posztóból *szürkankó.*

Paplanyosok. Selyem pamukos bécsi formára levarrott szoknya; kockásan levarrott; igenesen levarrott. Bécsi formára virágokkal levarrott paplany. Kartonybul selyem *tükrrel* készült paplan.

Takácsok. Vankusoknak vagy párnáknak való vulgó két öles (?) párna héjnak való . . . *vászony.* Legvékonyabb *asztali-ruhának* réfe [abrosz?]. *Asztalra* való *keszkenyőknek* vagyis szalvetáknak szövése.

Asztalosok. Egy ablak ráma . . . 6 *láb nyom* magasságu. Salu . . . közép *ragasztóval.* Egy *keresztes ajtó* . . . *borítással.* Egy *két tükrös* . . . ajtó . . . *burítással.* Ajtó, béllés és *pártázat* nélkül. Nyoszola. Pohárszék. Konyhában való almariom fiók nélkül 1 ajtóra két *rekesztékre.* Egy *termesz* (?)

lábakkal . . . készült asztal. Egy fából való *vonyó-asztal* (kihuzó-a.) Sodró deszka . . . kemény fa rá mával *prémezve*. *Párna székh* vagyis kanapé. *Kamara székh* vagyis Leibstuhl. *Tornyos* koporsó. *Lapos* koporsó.

Kádárok vagy *pintérek*. Egy akós teli vagy üres hordónak *pintérezése*. Teli hordónak *abrincsolása*. Kádaknak akója, *összecsapozott* dongákkal. Tölcsér . . . bádog *csévével*, *keres*. Dettó *hosszikás*. *Vendél* kemény fából.

Kerékhjártók vagy *bognárok*. Fődeles koci . . . négy *tol(D)ra*. Vas alá való kerék. Nem vas alá való. *Öt kerekű* hintó rud *szárnyáért*. Szekér rud *fejfel* együtt. Dtto fej nélkül. Cséza *ferhéc* esztergalozva. Ökör szekér *vánkos* első vagy hátulsó. Koci *fergetyő* rövid, hosszú *rakonczával*. Hintónak első *tolla*. Az öt keréknek *forgója*. Csézának oldalas *korbája* ajtóval (korb: kosár). *Győri forma görbe koci* első és hátólsó saráglával. Ló után való két ruddal csinált négy kerekű taliga igenes oldalakkal és *csatlóval*. Nagy tizenkét schuchos *korcsola*. Két lait alá korcsola oldal fa. Ökör *tészlya* fejfel együtt; — fej nélkül. *Lógó* hámfával együtt. *Kissafa* hámfával együtt. Koci *juha*. Kerék *ékezése* duplán; szimplán.

Vasárosok. A *tóth* (tót) *vasnak* mázsája. Szántó *vasnak* való grécci *lepény vasnak* mázsája.

Lakatosok, Ablakra való lukacsos és igenes rostély; fonyott rostély. kosaras rostély; kiálló görbe vagy hasas rostély. Kilincses pléh. Ólmos v. rez, egész készület egy ajtóra borított pléhvel, olyatim gombbal, pántokkal, sarkokkal és felütéssel együtt. Pincze ajtóra v. más duplázott ajtóra való egy pár erős pánt, falban való sarkokkal által járó rekeszttel. Ha pedig fában ütődik a sarka. Kamara ajtó két pánttal . . . *bévonyóval*. Egy pár *pozsonyi patkó* sarkantyúval. Vas *aholó* tizenhat akóig. Asszonyi sarkos csizma patkolás homoru patkóval.

Kovácsok. Egy öreg német patkó két, avagy másfél fontos. Lukatlan patkó. Lukas p. Ó v. új sin *vasnak* felhúzása *fuharos* koci kerékre. Hátulsó ökör szekér tengelnek egészen megvasalása, ha a *marok vas* alul össze van kapcsolva és által foglalva. Kerék *pusházása* . . . a külső végében. Kétfüliű pánt. Egyfüliű pánt. Egy pár hosszú oldalaknak vasalása két *sassal*. Egy *sasra* új vassal. Ökörszekér löcs megvasalása *kánvásan*. Közönséges kerék-szeg. *Kalapos* kerék-szeg. Malomkorongnak *serpenyőivel* együtt megaczelőzése. Malomkorongnak *nádolása*. *Szántóvasnak*, *csoroszlának* nádolása. *Czimervasnak* szeggel együtt csinálása. *Üsztökének* csinálása. *Teszlának* egészen megvasalása *csikojtóval* együtt. Dtto csikojtó nélkül. *Csobollónak* vasalása. Ló májának megtisztítása. Ló erének megvágása.

Eötvesek. Ha valaki *égetett ezüstöt* ad az eötvesnek dolgozni . . . (stb.) Ami a rác eötveseket illeti . . . stb.)

Rézművesek és kolompárok. Közönséges réz gombok kétfelül való *gombházakkal* és ráncal. Hasonló gombok, ha ezüsttel . . . ha arannyal jól meg vannak futtatva.

Bádogosok. Istállóban való *likacsos lámpás*. Görbe hosszú öreg *hébér* vagy *szivárvány*. Kóstolni való *hébér* bádogbul, mely magában szíja a bort. Rostélyos tölcsér. Fiókos *fűszerszámos*, reszelővel együtt. Csillagos írósvej- töltő. Nagy kitaláló bádog kanál.

Kés-csinálók. Egy pár fekete csont nyelű paraszt kés *hüvelestül*. Zöld v. vörös színű pácolt csonttal kirkott kés *hüvelestül*.

Fésű-csinálók. Dupla-fésű, melynek egyik széle ritka, a másik sűrű. Puskapor tartó.

Kötél-jártók. Dupla-, szimpla közönséges *nyakló.* Rudallóköté. Borhuzó és hajókra vagy malmokra való spárgából készített finom kötél. Tiszta szőrből készített pányva kötél. Ruhaszárzató kötél.

Fazekasok és korsósok. Egy mély fiókú zöld kálha. Vörös fiókos kemence. Tornyos kemence. Tornyos zöld kálha.

Báb-sütők. Egy tiszta viasz templomi szövétnek egy belű. Szurtos szövétnek.

TRENCSENY KÁROLY.

ISMERTETÉSEK.

A balatonfelvidéki népnyelv.

Irta *Édes Jenő.* Budapest, 1907. Athenaeum. Ny. Füz. 40. sz.

A Dunántúl nyelvéről hosszú ideig csak Vass J. tanulmánya tájékoztatott bennünket. Majd Kardos Albertnek a göcseji nyelvjárásról szóló derék dolgozata és a Nyr. kisebb-nagyobb népnyelvi közleményei nyújtottak róla egyre több felvilágosítást. A Nyelvészeti Füzetek megindítása óta azonban sűrű egymásutánban jelennek meg oly nyelvjárásleírások, melyek a dunántúli nagy nyelvjáróterület egyes részeinek tüzetes feldolgozását foglalják magukban. Beke, Horváth, Kertész, Szabó dolgozatai és a címül írt munka nyomán mindegyre világosabb képet kapunk a Dunántúl nyelvsajátságairól, bár akad még ezen a téren elég sok tennivaló.

Édes Jenő dolgozata nem az egész Balatonfelvidék nyelvjárását öleli fel, hanem csak azon területét, mely Badacsony, Köves-Kállya, Kapolcs és Alsó-Eörs között terül el. Azonban egy pár esetben rámutat a szomszéd nyelvjárásokkal egybekötő vagy elkülönítő vonásokra és megállapítani igyekszik a különbségnek okait is. A Balatonfelvidék nyelve *é-ző*, de az *ő* többször fordul benne elő, mint a legjellegzetesebb *é-ző* nyelvjárásban. Az *e*-je valamivel nyiltabb a köznyelvinél. Szerfölött kedveli a rövid magán- és a hosszú mássalhangzókat, sokszor ejt zártabb hangzót nyiltabb helyett, számos példát találunk benne a magánhangzók disszimilációjára, a szótagzáró és szóvégi *l* majd mindig elmarad, de pótlónyújtást idéz elő, s végül jellemzi nyelvjárásunkat a mássalhangzók nagyfokú hasonulása. Kettős hangzót csak nyugati felében ejt. Ezért s mert ez a rész számos sajátságra nézve megegyezik a nyugati nyelvjáróterülettel, szerzőnk a nyugati és az alsódunántúli nyelvjárások közti határvonalul nem fogadja el — Balassa megállapítása szerint — a Zala folyót, hanem a Balatonfelvidék nyugati részét is még az előbbihez számítja.

A tanulmány hangtani része nagy szorgalommal, bő példagyűjtés alapján készült; igen részletes, pontos leírás, de a régi nyomon halad. Itt-amott nyelvtörténeti ismereteit is érvényesíti a szerző, de nem annyiszor, ahányszor szükséges volna. Az olyan hangváltozásokat, melyekre csak elvétve akad egy-egy példa, ne tárgyaljuk egyazon fejezetben a törvényserűekkel. Elég részletes az alaktan is, de a mondattani rész kevés érde-

kességgel szolgál. Beléje szorult egy rövidke szakasz a jelentéstanból is. A füzetnek több mint felét tájszók, szólások, népköltési termékek teszik

Befejezésül ide iktatjuk még néhány apróbb megjegyzésünket: A kukukk nézetünk szerint nem $a \sim u$ hangváltozás, hanem csak oly hangutánzás, mint a *kakukk*. A *kalán* nem $l \sim n$ hangváltozás, hanem hangátvetés. (Érdekes megfigyelní, hogy az ilyen tévedések mint vándorolnak át egyik nyelvjárásleírásból a másikba.) A *pök* a szójegyzékben eredetibb alaknak jeleztetett, mégis ott van a hangátvetésről szóló szakaszban. A *petroljom* viszont nyilván hangátvetés (a *petroleum* > *petroljóm* > *petroljom*-ból), de nem említi a szerző, csak a szövegben fordul elő 35. l. A *nyöll*, *föll*, *féll* alakok aligha keletkeztek az *áll*, *száll* analógiájára, mert hiszen ezek így hangzanak: *ál*, *szál* (v. ö. 20. l.). Nincsenek tárgyalva a következő pleonasztikus alakok: *asztat* 33. l., *kárboltot* 40. l., *májája* 40. l., *nyűjek*, *nyűjekek* 64. l. Népetimológia a *cirokhia* (fillokszera) 37. l. és a *portorigó* 65. l. A szójegyzékből a ritkább mellérendelő összetételek és a kontamináció példáinak száma is megszaporítható.

A tanulságos füzet Zala vármegye támogatásával jelenik meg s a leírt területet egy térkép szemlélteti.

(Szigetvár.)

CSEFKÓ GYULA.

Magyar nyelvkönyvek.

ABC és Olvasókönyvek. 1) „Az elemi népiskolák I. osztálya számára.” 2) „Az elemi népiskolák II. osztálya számára.” 3) „A nem magyar tanítási nyelvű elemi népiskolák számára.” 4) *Vezérkönyv a magyar szó megtanítására* (az előbbihez). Valamennyit írták: Benedek Elek, Körösi Henrik és Tomcsányi János. Budapest, Lampel (Wodianer) kiadása, 1909.

Szemre kellemes, olvasni élvezetesek ezek az ABC-és könyvek. Ha csak végiglapozza is őket az ember, szinte megérzi, hogyan termékenyül meg és nemesedik meg tőlük a zsenge gyermeki lélek. Micsoda nagy haladás is van ezekben a mi régi, színtelen, csupa erkölcsösséget papoló elemiiskolai olvasókönyveinkhez képest! Itt már merő szórakoztatás és észrevétlen tanítás az egész könyv. Szépen rajzolt képek, gondosan nyomott betűk, sok szép mese, vers, párbeszéd és találós mese, minden, ami csak kedves és hasznos egy komoly kis iskolás gyermeknek. Ha végignézzük a tartalomjegyzéket, mindjárt látjuk, milyen gondosan válogatták össze e könyvecskek szerkesztői azokat az írókat, költőket, akiknek magyarságával akarják meghódítani a magyar és nem magyar anyanyelvű gyermekek szellemét egyaránt. Benedek Elek, Pósa Lajos, Gyulai Pál, Gárdonyi Géza, Rákosi Viktor, Szabolcska Mihály, Földes Géza és az ifjúságnak még egy csomó kedves írója van itt együtt és tartja mesélő s tréfás szóval a kis olvasót.

A könyvek egymásutánja, anyaga nagyjában olyan, amilyennek a népiskolai tanterv megkívánja őket. Az első két osztály (illetve nem magyar ajkú vidéken a második osztály) anyaga felöleli a gyermekek foglalkozásának körét a felkeléstől a lefekvésig, öltözködését, táplálkozását, munkáját, játékait és imádságát, továbbá a felnőttek foglalkozásait, a mezei munkát,

a műhelyek és mesterségek életét és sok-sok mesét meg elbeszélést. Nem minden kifogástalan, ami benne van és sok leírás elevebb is lehetne, de együttvéve mégis csak a gyermeket környékező nagy világ van itt a könyv leveleire vetítve, szépen, értelmesen, magyarul. Nagy becsük e könyveknek, hogy sok használatos olvasókönyvtől eltérően, nemcsak a gyermek értelmi és érzébeli nevelésére vetnek ügyet, hanem erkölcsi nevelésére is gondolnak. A munka és a munkás ember tiszteletének gondolata, az irgalmasságnak, az emberszeretetnek, az állatvédelemnek, a virágok ápolásának lassú beleplántálása a hajlandóságaikba, az illedelmes és egészséges életre való útbaigazítások éppen azért lehetnek hatásosak, mert seholsem tolakszanak, mindenütt mint a nevelő szelid círógatásai érezhetők.

A gyermek számára írni, rég tudjuk már, nem könnyű mesterség. De csak most kezdik észrevenni, mi minden kell még azokba a leírásokba, melyeket 6—10 éves gyermekeknek szántunk, a szemléltetés ismert folyásain kívül is. A németeknél néhány brémai meg hamburgi tanító kezdett pár év előtt egészen egyszerű kis képeket írni a gyermekeknek a nagyváros életéből s ez egyszerre csodálatos világosságot gyűjtött a pedagógusok fejében. Ezek a példák terelték rá a figyelmet arra az egyszerű kis igazságra, hogy nem lehet a gyermeknek olyan pontosan, higgadt egymásutánban, aprólékos nyugalommal írni, mint a felnőtteknek. Hanem inkább mozgóvá kell változtatni a leírást, a gondolatok cikázásával, ahogy a gyermek beszél, aki szeret ugrálni az elmondásban, szereti az indulatszavakat, az elragadtatás kifejezéseit, a színeket, a megokolatlan közbevetéseket. Óh, egészen másképp kell írni a gyermekeknek, mint a régi iskolamester-bölcsesség hívé, valamint a gyermekszemnek szánt rajzok is egészen kezdetlegesekek, dadogók, furák a felnőttek és mégis igazak a gyermekek eszejárása szerint. Ez a kissé elevebb csapongás itt sem ártott volna helyenként. Hiszen sok helyütt, a házi vagy mezői foglalkozások leírásában, félórás cselekedeteket mondanak el a szerzők nyolc-kilenc sorban. A vajköpülésről például még falusi gyerekek sem mindnyájának van fogalma s amelyik nem ismeri, ebből a nyolc kurta sorból ugyan meg nem ismerheti. Ez a fogyatkozás alighanem onnan van, mert a leírások egy része prózába áttett vers. Rítmusos próza. Az ilyesminek azután nemcsak az a következménye, hogy a szemlélet, melyet nyújt, hiányos, hanem megsínyli a mondat, a szófűzés, a szórend maga is. Gyakori emiatt a névelő kihagyása, mint például: Üveges üvegtáblát tesz a farámába. Mázoló bemázolja szép színűre. (Helyesen: *az* üveges, *a* mázólo) (I. o. 37. l.). Béla boltba ment. (Helyesen: *a* boltba) (I. o. 14. l.) Még nagyobb hiba, ha az állítmány esik a ritmus áldozatául, mikor minden beszélgetésnél éppen a mondat lelkére kell a gyermek figyelmét ráterelni. Ezért jobb, ha a ritmus vész el e mondatból: Dézsácskában víz, jó friss víz benne (I. o. 53. l.), minthogy ilyen nagyon sír az állítmány után. Merész szófűzéseket még a versben sem szabad megtérni az elemi iskola alsó osztályaiban, melyekben éppen a jó, világos magyarság a fontos, nem az esztetikai igény. Ezért az olyan verset, amely így végződik, hogy »Ne legyen ez feledve nálad: Tiszteld apádat és anyádat« -- jobb akár egészen kihagyni. Ugy ezi, hogy: Vigyázz a lábadra, Mert eltaposni kár. Versek megválasztásában

egyáltalában nagyon óvatosnak kell lenni. Itt hajlik az elme leginkább arra, hogy megértés nélkül percipálja, ami szépen cseng, pedig ez a legnagyobb veszedelem és ezt kell leginkább minden okos tanítónak elhárítania. Ezért nem lehet olvastatni a népiskola második osztályában, még előzetes magyarázat után sem, Vörösmartynak azt a versszakát, melyben ez a sor van: »Lelje népe boldogságán örömét« (II. o. 1. l.) — gépiesen bemagoltatni pedig még kevésbé. Vagy ezt: »Ki voltál valaha országunknak istápjja.« (II. o. 5. l.) Szépnek szép ez a sor, de a héteves gyermeknek mégis csak khinaiul van írva. Általában: a versből túlságosan sokat nyújtanak e könyvek — hiszen ami próza, az is többnyire csak szemre az — viszont mese, elbeszélés, mondóka, tréfa, találós kérdés több is lehetne benne.

A nyelv azonban — nem számítva e pár hibát — egyébiránt mindenütt színtiszta magyar. Jó népies magyarság, nemcsak magyarosan, de a nép költészetének szellemében írva. Gyermekes búbáj van benne, talán több is a kelléténél. Emiatt néhol már kissé édeskésnek, más helyütt parlagiasnak érezzük. Megjárja, ha az ember népköltési gyűjteményben olvassa az ilyesmit, hogy: »Állj meg szekér állj meg! Minek állanék meg? Búzárt rakunk reád, Azért állanál meg« — ott helyén van. De olvasókönyvi prózának kissé erőltetett. Mert ne felejtjük el, hogy a falusi gyermekeket sem népdalstílusra kell megtanítani, hanem egyszerű, jól folyó tiszta magyarságra.

Népiskolában csak egy elv lebeghet a tanító szeme előtt: mindent megértetni és semmit homályban nem hagyni. Egy-két értelmetlen ikerszó becsúszhat a népi eredetű mesébe, dalba, de mesterségesen is termelni őket, azt hisszük, felesleges. Mi szükség van olyan versikékre, melyek azzal kezdődnek, hogy: Hőc, hőc katona (I. o. 43. l.) és az ilyen Pósbácsi-szerű naivságokra, mint: Csingi-lingi-lánga (II. o. 8. l.). Vagy: Most tudtam elaltatni csicsíjába-bújába (II. o. 29.). Hangutánzás is megjárja okkal-móddal. De hogy a takácsmesternél való látogatás leírásában minden mondat ilyenformán kezdődjék, hogy: »Nyifit-nyafot, takácsmester, jó napot!« »Nyifit-nyafot, ez itt gyapot« stb. (II. o. 69. l.) — ezen már jóval túl vagyunk. Azt hiszem, az iskolás gyermekek is.

A metaforákkal is azért kell csínján bánni, mert mentől keresettebbek, annál kevésbé érti meg a gyermek. Hogy »a magot a föld *kebelébe* hintik« (I. o. 66. l.) szép, de ha azt írjuk: »a föld mélyébe« — jobban megértik. Ez a mondat: »A gyerek hazafelé kezdett lábalni, mikor *utána csilingelt* egy *ezüst* hang« (II. o. 24. l.) — két olyan szóképet is tartalmaz, amely egyszerű kis olvasója fejét megzavarja. Kívált mikor az ezüst hang csak azt csilingeli, hogy: megállj, Miska!

Ezeken a már felsorolt hibákon kívül is akad még egy és más igazítani való. *Megterített* asztal helyett jobb csak: *terített* asztal. (I. o. 56. l.) Idegenszerű a föltétesmód használata itt: *Kérte, adna* neki kölcsön egy kis eleséget, (helyesen: *adjon*, I. o. 7. l.). Németes ízű az, hogy: »*általános bámulat tárgy* volt« (magyarán: mindenki megbámulta) (II. o. 30. l.). »Keskeny ládikák fekszenek a gép alatt. *Egybe* a legszebb gabona hull.« (Helyesen: *egyikbe*, II. o. 24. l.). Magyartalanság van ebben is: »A falban ablakok vannak. Világosság jön be *azokon át* a szobába. (Helyesen: *rajtok*, I. o. 36. l.) Nem nagy hiba, ha azt mondják: »*Mindennap reggel és este*

imádkozunk," de mégis jobb így szólni: *minden reggel és minden este* (l. o. 47. l.).

Egy pár sajtóhiba is belecsúszott a könyvekbe, a hosszú magánhangzók pl. nincsenek mindig pontosan jelölve stb.

Szántszándékkal soroltam el kissé részletesebben a könyvecskék vélt hibáit. Csak ezekre akarok járnai a szerkesztőknek a hibák kiigazításában, nem gáncsolni akarom munkájukat. Mert amit ismertetésem elején mondtam, teljes egészében igaz: ezek a kis olvasókönyvek hasznosak, célravezetőek a tanító kezén, élvezetesekek a falusi iskolák tanulóeregeinek. Legkivált pedig azokon a vidékeken, ahol nem magyar az anyanyelv. Az ilyen iskolák számára egészen külön ABC-t és olvasókönyvet állítottak össze a szerkesztők az előbbi két könyvből, amelyhez becses vezérkönyvet írt Körösi Henrik. Az egész Curré módszerét követi és kívánja a magyar nyelv tanítására és csak aki a direkt módszer áldásos eredményéről meggyőződött már az iskolában, az értékelheti igazán e vezérkönyvet. Alapelve ennek is az, hogy a beszélgetés középpontja maga a gyermek és az ő kicsiny világa. De amint eltávolodik a beszélgetés az iskola belső életétől, abban a mértékben kell igénybe venni az iskolai múzeum szerszámaint, faragott játékszereit, szlőjd-munkáit, papiros-figuráit, agyag-készítményeit. Hasznos, leckékbe foglalt útbaigazítások vannak itt még arról, hogyan kívánja a szerző a magyar nyelv kapcsolatba hozatalát a gyermekek számolás-tanulásával, rajzolásával, kézügyességük egyéb gyakorlásával (mintázás, papiros-munkák, könyvkötés és kertészkedés közben) és szabatos, pontos katekiz-mussal törekszik a tornázás, dalosjátékok legkellemesebb módján szellemi kapcsolatot teremteni a gyermek mozgásai és a — nekik új — nyelv között. A serdülő léleknek meleg és derűs kapcsolatait, amelyek — remélhetőleg — sok derék kis polgártárral gyarapítják a magyar szó birodalmát.

NÁDAI PÁL.

Néhány szó Zolnai Gyula ismertetésére.

Legyen szabad röviden elmondani észrevételeimet Zolnai Gyulának a NyÚSz. második kötetéről írt bírálatához. (Nyr. 38: 124—134.). Azt hiszem, joggal tehetem ezt, hisz ebben a bírálatban szó, sokszor csufondáros szó esik rólam is, mivel ezen kötet létrejöttében részem volt.

Leghelyesebb lesz, ha elmondom, mi volt az én feladatom e második kötetben. Mint Nyr.-béli (35:476) felszólalásom is bizonyítja, én is sürgettem a pótkötetet, sőt magam vállalkoztam az 1907. június végéig megjelent adatok összeírására is. Ha van az *addig megjelent* adatok közül olyan, amely nem került bele az új kötetbe, az talán az én hibám, lehet, hogy nem írtam ki azokat. Kornis értekezését is átnéztem, de nem találtam a sok műszó próbálgatás között kijegyzésre érdemes szót. Hogy az *inger* Bárány Péternél is megvan, az elég világosan megvan az első kötetben is, fölösleges lett volna azt újra elmondani; a *létok* nem él, tehát nem kellett kijegyznem. Hogy a *mereng* is kimaradt, annak az egyszerű oka, magyarázata, hogy erre a szóra csak későn, jóval az adatok lezárása után akadtam rá. Utóvégre valami határt csak ki kellett tűzni a közlemények-

ben, különben itéletnapig sem készült volna el az összegyűjtés. Ez magyarázza meg azt is, hogy Putnoky gyűjtéséről 1907 nyarán nem vehetem tudomást, hisz az csak az említett év szeptemberében jelent meg. Természetesen a magam gyűjteményéből sok adatot írtam össze, amely még addig meg sem jelent. Így a XVII. század nyelvújítóinak szókincsén kívül, hogy többet ne említsek, újra feldolgoztam Baróti Szabó szótárát, átolvastam, amint e kötetből ki is tűnik, nem haszon nélkül, Kovács János munkáit, s Kazinczy több művét. Csak azért említem ezt, hogy egynehány adat kimaradását igazoljam, hisz ha ezekre a magam gyűjteményében régebbi adat akadt, minek írtam volna ki a Nyr-beli vagy másutt lévő adatot, különösen mikor az sem alak- sem jelentésbeli változást nem tüntetett föl?

A szótárrá való szerkesztéshez nekem nagyon kevés szavam volt. Épen ezért erről nem nyilatkozhatom érdemlegesen. A bírálóknak némely kifogására azonban nem nehéz felelni. Én úgy látom, hogy ebben a kötetben megvan a törekvés arra, hogy az együvé tartozó összetételek egy címszó alá kerüljenek. Ime, amint néhány betűből kijegyeztem az: *állat, álom, árny, becsület, bélyeg, betű, bor, búcsú, csata, dics, év, halál, harc* stb. összetételei egy-egy címszó alá jutottak. Ez a törekvés nyilatkozik meg abban is, hogy az *átmeneti* a *menet*, a *fogorvos* pedig a vele teljesen rokon összetételű *seborvos* alá került. Hogy sok összetett szó külön címszóként is szerepel, annak kétféle okát sejtem; egyik az, hogy ezek az összetételek külön címszókként vannak az első kötetben is, másik, hogy fontosabb, érdekesebb új szók.

A szómutató, amelytől Zolnai minden értéket megtagad, valóban nagyrészt az én munkám. Azért mondom, hogy nagyrészt, mert a második kötetet nem én dolgoztam föl, nem én céduláztam ki; készen kaptam az anyagot, csak beiktattam az első kötet adatai közé. Lehet, hogy én hagytam ki egynehányat a sok ezernyi apró cédula közül, lehet, hogy a szerkesztő figyelmét kerülték el. De túloz és téved Zolnai még annak a pár adatnak felsorolásában is, amelyről azt állítja, hogy sem a maguk helyén nincsenek, sem a szómutató nem mondja meg, hol keressük őket; mert az *államgazdász* ott van a 409. lapon, amint rá is mutat a szómutató *állam-*, 409. sora; az *ékkő* is megtalálható, amint a szómutatóban lévő *ék-*, 58, 438. sor mutatja. Az *életkedv*, *elmeagyógyász* szavakkal épűgy áll a dolog, mindegyik megtalálható, csak azon a lapon kell keresni, ahol az *élet-* és *elme-* összetételei tárgyalva vannak.

Ezek az egy címszó alá foglalások a szómutatóban a szerkesztő tanácsára csak azért történtek, mert minden egyes összetétel külön lap számozása nagyon megnövelte volna a szómutatót s ezáltal még jobban megdrágította volna a könyvet. Igaz, hogy ez a hely- és költségkímélés ártott az ügynek, s nehézkessé tette a szavak megtalálhatóságát. Természetesen az olyan szó, amelyre nincs adat, nem is került a szómutatóba, ha a szövegben említve van is. Így például az épen kifogásolt *lopódzik*-ra a második kötetben nincs adat, tehát szükségtelen is volt a kutatót ide utasítani. Az 522. lapon csakis a *belopódzik* van tárgyalva és ez föl is van véve a szómutatóban, nemkülönben a *fedelet* is *fődelet* alakjában.

De legkönyvebb megfelelni Zolnainak következő kifogására: »Hely-

telen az az eljárás is, (és itt már csakugyan elkelt volna az a bizonyos »szakavatottság«) hogy némely szók pl. *fölmül*, *fölhalad* csupán nyelv-újításkori, vagyis ma már ismeretlen alakjukban vannak a mutatóba fölvéve, s mai alakjuk: *fölmül*, *fölmülhalad*, amelyek alatt keresnök, s amelyek alatt tárgyalandók is lettek volna, hiányzanak. «Ámde a *fölmül*, *fölmülhalad* régi jó magyar szók (l. NySz.); mit keresnének hát ezek a NyÚSz-ban, vagy a szómutatóban? Ha Zolnai bírálói tisztéhez mérten ennek utána nézett volna, nem követelné ettől a szótártól, mely véleményem szerint sem etimológiainak, sem oknyomozónak nem készült, s befejezetlen, részletmunka lévén egyebekben kívül már csak ezért sem mérhető a NySz. mértékével, mondom, nem követelné, hogy azt is megmagyarázza: »Miért változott pl. Kisfaludy, Széchenyi *fölmülni* szava *fölmülniura*?» Itt a fejlődés egészen ellenkező irányú. Teljesen szükségtelen lett volna tehát itt az én — Zolnaitól fölhányt — szakavatottságom, amint hogy az ő kifogása, kérdése is szükségtelen.

Abban, hogy a második kötet szó szerint átvette a helyreigazításokat a néhány sornyi magyarázattal együtt, a közlők és közlés helye nélkül, azon nem fog megütközni az, aki meggondolja, mily helytelen dolog lett volna még jobban megtömnii a szótárt nevekkal és a Nyr. vagy a MNy. vagy más folyóirat örökös emlegetésével. Ki kell különben jelentenem azt is, hogy én épen a szerkesztő utasítására mindazoknak a neveit összeírtam, akik csak parányi helyreigazítást is közöltek a NyÚSz. első kötetéhez. Ez a névsor, amint látható, az előszöből, ahová szánya volt, kimaradt. Okát nem tudhatom.

Egyébiránt nem ártott volna ezeket a helyreigazításokat mellőzni; sok tévedés maradt volna ki velük az új kötetből. Csak egyet említek. Az 525. lapon találhatjuk a *megszünni* szót; ezt olvassuk róla: »Ez igének németes-franciás szerkezete Bárótzinál 1774. (Kassánda 4 : 201).« Következik az idézet. Ezt az adatot Zolnai közölte (Nyr. 32:165) a következőképen: »*Megszünni*. Ez igének infinitívussal való németes-franciás szerkezetét először 1774-ben Bárótzinál találok . . . (idézet) . . . A NyÚSz-ban nincs meg.« Bár most se volna! Mert bizony ez a szerkezet se nem németes, se nem franciás, se nem Bárótzinál van először. Tessék csak elővenni újra a NySz-t! A kódexekből van rá idézet, MA-ból, s más régi íróból. Magam is tömérdek adatot idézhetnék a régi nyelvből Pázmánytól kezdve Bárótziiig erre a szerkezetre. Zolnai itt a nyelvtörténeti alapot mellőzi és alap nélküli fejtegetése, sajnos, belekerült a NyÚSz-ba.

A »részletes észrevételek« között is akad helyreigazítási való. A *sörház*-ról például azt mondja: »A NyÚSz. — hacsak rossz helyen nem lappang — a szómutató tanúsága szerint sem ismeri.« Dehogy nem ismeri, sőt jóval előbből ismeri, mint Zolnai közli. A szómutató tanúsága szerint is ott van a —ház összetételei között a 476. lapon. A *vallásszabadság* is megvan a NyÚSz-ban, még pedig épen Márton J. szótárából.

Ami végül a *szivacs*ot azt a »furcsa kis cikkeskét« illeti, amelyre a bíráló már jó előre felhívta a figyelmet, s ahol nekem »igazán közbe kellett volna lépnem« azzal a sokszor szememre hányt »ismert szakavatottsággal«, én nem találok semmi furcsát, semmi különöset abban, hogy a NyÚSz. szerkesztője megemlítette azt, hogy élt egy, a mai szivaccsal teljesen rokon hangzású szó nyelvünkben, de *szivacs* (Balaton m.) jelen-

tésben. Bödei két adata, a Tsz. egyező alakja különben is szinte kizárják Zolnainak sajtóhibát látó föltevését. Egészen fölösleges lett volna tehát itt bármiféle közbelépés, akár a »szakavatott« akár az »igénytelen« nyelvészé.

Az én »szakavatottságom« különben ne fájjon Zolnainak; jól tudom én, hogy csak buzdító szó ez ott az előszóban a jövőre nézve, s jól tudja mindenki, aki csak némi figyelemmel kíséri csekély munkaerőmet, hogy ez a szerkesztői kifejezés nem vonatkozhatik a szömutatóra, amelyre rá akarja tolni a bíráló, hisz ilyenemű munkával csak most próbálkoztam először. Egyébiránt ha a nyelvtudomány nagy határanak egyik dűlőjén jártasságra töreksem, csupán az ügy iránt való szeretetből teszem; ebben a törekvésemben szívesörömet fogom hasznomra fordítani e bírálótnak komoly szavait, de gúnyolódása közben megesett »félreigazításait« sem hallgathatom el.

SIMAI ÖDÖN.

NYELVMŰVELÉS.

† *Gyógykovács*. Antibarbarusokban és a nyelv művelés nyelvőri rovatában a kereszt a megbélyegzés jele ugyan, de ezúttal szokottabb értelmében kell fogadnunk, mert temetni jöttem a *gyógykovácsot*, nem szidalmazni. A Rendeleti Közlöny 1909. ápr. 3-iki számának élén a honvédelmi miniszternek 4136. sz. rendeletéből mély megilletődéssel olvassuk, hogy a NyUSz. nemleges tanúsága szerint ismeretlen származású *gyógykovács* jobblétre szenderült. E rendelet ugyanis ékes magyarsággal tudunkra adja, hogy »a m. kir. honvéd *gyógykovácsok* *összetes* [!] állománycsoportjának *felhagyása* [értsd: *Auflassung*] mellett« *patkolómesterek* rendszeresítettek, a *gyógykovácsok* ezentúl *patkolómestereknek* neveztetnek s a *gyógykovácsjelölt* elnevezés helyébe a *patkolómesterjelölt* elnevezés lép. Bár az egész rendelet fogalmazása olyan, mintha nem a magyar honvédelmi minisztériumból, hanem a közös hadügyminisztérium bécsi hivatalából került volna napvilágra, mégis őszinte örömmel üdvözljük benne a nyelvújítás egyik osztrák-magyarságú korcsszüllöttének, a *gyógykovács*-nak eltörlését. Ez a szó a német *kurschmied*-nek szolgál fordítása volt és teljesen idegen a magyar észjárástól, míg a *patkolómester* egészen magyaros és minden tekintetben kifogástalan elnevezés. A németeknél, úgy látszik, a népies észjárás ruházta az állatorvosokra a *kurschmied* nevet, mert Paul szerint (*Deutsches Wörterbuch*, 2. kiad. 1908.) falusi szokás a beteg állatokhoz a kovácsot hívni, aki a lovak egy és más bajához értvén, a nép előtt némi orvosi tekintélyhez jutott. Míg azonban a német elnevezésben ilyenformán népies fölfogás tükröződik, a magunk boldogult *gyógykovács* szavában volt valami a nagyzás hóborjtjából, s örvendetes dolog, hogy ezt a magyartalan s amellet nagyhangú és nevetséges kifejezést végre olyan magyaros és természetes névvel tudják kiküszöbölni, minő a *patkolómester*. Vajha az *összetes* és *felhagyás*-féle szükségtelen újszerűségek és németességek megszüntetését is mielőbb jelenthetnők, mert a magyar *fölhagy* ugyan *valamivel*, de nem *fölhagy*, hanem *megszünt* *valamit*, az *összetes* szóra pedig az *állomány* fogalma mellett alig lehet szükségünk, úgyhogy a *patkolómesterek* rendszeresítését elegendő lett volna egyszerűen »a *gyógykovácsok* állománycsoportjának *megszüntetésével*

egyetemben foganatosítani. Az *összetes* egyébként a *konkretual* (Ballaginál *concretal*) szónak a fordítása, amint kitűnik a minisztériumunk rendelkezését megelőző közös hadügyi intézkedésnek következő szavaiból, mint a hibázatotott magyarságnak előre is sejtett osztrák forrásából: »Seine k. u. k. Apostolische Majestät haben . . . anzuordnen geruht, dass der *Konkretual-status* der Militärkurschmiede *aufgelassen* und an deren Stelle Beschlagmeister kreiert werden« (Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer 1908. dec. 29-i sz.).

ZOLNAI GYULA.

Pontoskodó szövegyszerkesztés. Már egyszer szóvá tettem (36:39) mai íróinknak azt a pontoskodását, mely a vaskalapos iskolamesterek pedánsságára emlékeztet, hogy t. i. *szavahihető* emberek helyett *szavukihető* embereket mondanak. Az effélék napjainkban mindinkább terjednek mint a következő idézetek is mutatják:¹ A szegény, ártatlan, *pénzükkfosztott* parasztok a vesztéségen kívül még be is csukatódnak (BpNapló 1908. VI. 25. 5; különben is magyartalan mondat). A kapukon senkit be nem bocsájtottak, sem a törvényszéken *dolguk akadt* ügyvédek, sem a védőket (MHirlap 1906. I. 9.). Erre fegyverkezni is kell, nem *lelkők vett* házszabályokkal, hanem egyebekkel (BHirl. 1904. XI. 13. 2). — Őt a gonosz *bestefiai haramiák* nem bántották (Eötvös K. A két Ördög vára; de uo.: *Kutyafia rabló népek* udvaromra törtek). — Az idő még *anyák és nagyanyák korukban* sem bírta szépségüket eltorzítani (Beniczkyé Bajza L., B. Hirl. 1882. I. 5. 12).

ANTIBARBARUS.

A főváros és a helyesírás. Bárczy István dr. polgármester — mint f. évi március elsején olvashattuk a lapokban — rendeletet adott ki, amelyben arra való hivatkozással, hogy a főváros hivatalos irataiban a helyesírás nem egyöntetű, sőt olykor egy és ugyanazon iratban különféle helyesírási elvek érvényesülnek, utasítja a főváros összes hivatalait és intézeteit, hogy ezentul az iskolai helyesírás szabályait alkalmazzák. Rendeletéhez a polgármester táblázatot csatolt az iskolai helyesírás szabályairól, a főváros hivatalainak és intézeteinek személyzete közt való szétosztás végett. — Ugyancsak március hó 20-án a székesfőváros polgármestere a következő levelet intézte a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez: »Mégkaptam azokat a Helyesírási Szótárakat, amelyeket a fővárosi hivatalok közt leendő szétosztás céljából nekem elküldeni méltóztatott és kérem Nagyságodat, fogadja ezért a szíves előzékenységéért őszinte köszönetemet.« — Az idézett napihír alkalmával azt írta a Népmvelők Lapja (márc. 16-án, 221. l.): »Örülünk ennek a rendelkezésnek, mely a modern gondolkodás győzedelmét jelenti, mert az iskolai helyesírás a legegyszerűbb minden más közt. Pedig ebben a tekintetben ez az első irányadó. Nincs időnk fölösleges betűk írására. Ezzel az iskola tanítása közelebb jutott az élethez. A posta már rég elrendelte ennek a helyesírásnak a használatát. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy egy-két iskolában még mindig maradiskodnak a régi helyesírással, jó lesz, ha most — fölébrednek.«

¹ Ezúttal még egy-két régi ilyen mondatot idézek, az egyiket Geleji Katonától: Magokban is öszevoimlandók és *inok-szakadoztak* (Ttk. 3 : 1042.), a másikat Dugonicstól: *inok szakadozott tagok*. Ellenben Aranytól: *szárnyaszegett dalok* (A dalnok búja), nem ám *szárnyokszeggett dalok*.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A tagadó szó mint főnévképző. A 16. és 17. századbeli magyar nyelv elég sok példát szolgáltat arra, hogy a tagadó szónak főnévképző szerepe is volt, azaz a főnév elé járulva belőle ellenkező jelentésű szót alkotott. A mai köznyelv már nem ismeri ezeket a sajtáságos képzésű főneveket, tudomásom szerint a népnyelvből se mutatták ki az eddig megjelent nyelvjárási tanulmányok, úgy látszik, mintha egészen kivesztek volna a magyar nyelvhasználatból. Gyarmathy Sámuel még élőknek ismeri az ilyen szavakat: »Igen nevezetes, hogy egy egész ki-mondásból (sententia) egy nevezőt csinálhatni p. o. Bátyám a milyen *nem gazda*, a felesége éppen olyan *gazdasszony*.« (Nym. 2 : 59). Gyarmathy tehát úgy magyarázza a *nemgazda*, *nemgazdasszony*-féle szavakat, hogy azok egész mondatból váltak ki, vagyis szerinte a tapadás tüneményével van dolgunk. Ez a magyarázat nem helyes; nem a magyar nyelv fejlesztette ki ezeket a szavakat mondatból való kiválasztás útján, hanem készen kapta őket a szláv nyelvekből. Az itt következő régi példáim mását megtalálhatni a szláv nyelvekben.

Nembarát: Tudom, hogy az én *nem barátom* ott vagyok és nem akarnék annak okát adnom, azmit most is kerülök. (1556-ból. Tört. Tár. Újf. 5 : 278). Bizon fellek, hogj *nembaraty* vannak k[egyelmednek] Lev. Tár. 1 : 221). Wadnak Zenerben olj *nem barátjm*, . . . hogj nagjobj wjghzasom wagjon dolgokra, hogj nem az tervezeth zörenth walo ellenseg ellen (uo. 229). Ez fele pedig hazvgsagokat senki egeb nem zerzete, hanem az k. *nem baraty* (uo. 235). Ne erüllyenek *nem barátink* rajtta (Tört. Tár. Újf. 8 : 540). Az mi *nem barátink* miellik ezt te kegyelmednél (uo). Annak felette, a mi maratt Kdnek a sok ellenségtől, Kdnek megírhatom : sok állnok *nem barátainktól* elsőben a juhokban maratt mindenestől 359 (uo. 6 : 307.) Az feljöl leirt marhámot azért akarom írásban hagynom, hogj üidő előtt néminemű *nem barátim* el ne tikoználák (Tört. Tár. 1883 : 579). A *nembarát* szó, amint ezekből a példákból kiviláglik, ellenséget jelent, de nem az ország külső ellenségét, hanem inkább rosszakarót, személyes ellenséget, amilyen például a rossz szomszéd.

Nemjámbor: Erössen hagyjala, megys sertet wala, en nemes vram ig' iarek wele az *nem iamborral* (Lev. Tár. 1 : 61). Az lathor hazudóth mynth *nem yambor* es mosslek ember kelek (uo. 6). Egy nőtlen *nem jámbor* (Pázm. Öt lev. 242). A *jámbor*-nak, amint az etimológiája is bizonyítja, főnévi az eredeti jelentése : homo bonus, Biedermann; a *nemjámbor* értelme rossz ember, homo pravus.

Nemember: Repat elvettem vtak szep tyztan vannak . . . valaki be jőw nem szyd meg erte, hog' ezt mondana, *nem ember* banýk vele (Lev. Tár. 1 : 97). Utoljára egy *nemember* válik belőle (Fal. U. 359); *nemember* = hitvány ember, embertelen ember.

Ezeken kívül szórványosan még mások is előfordulnak : Én le neu vettem süvegem, mint *nem uram* előtt (Tört. Tár., Újf. 1 : 346). Néki a *nem gond* is gond (Dug. Pb. 1 : 119).

Pletersnik szlovén-német szótárában az ilyen tagadószóval képzett szavakuak egész garmadáját találhatjuk; csak néhány példát idézek, amelyek

világosan mutatják, hogy a *nembarát*-féle szavak keletkezése joggal tulajdonítható szláv hatásnak:

človek: Mensch, *nečlovek*: Unmensch; *mír*: Friede, *nemír*: Unruhe (vö. a *Nemere* magyarázatát Nyr. 36: 283, 430); *milost*: Gnade, *nemilost*: Unmilde, Ungnade stb.; *prilâtelj*: Freund, *neprijâtelj*: Unfreund, Feind. (Ugyanílyenek a horvátban, tótban stb.).

Az igéből képzett főnevek előtt a tagadó szó magyar sajtáságnak látszik; az ilyen szónak a keletkezésére áll Gyarmathy magyarázata: ezek mondatból váltak ki: Meg kewldek T. levelenek massať, kyt az Bassa Andrastwl kildet wala T. jozagam *nem bantassairt* (Lev. Tár 1: 50. Ezféle magad mentésedet nekem való *nem írásodrul* bé nem veszem (Nád. Lev. 18). A falukon való éjjeli és nappali *nem cirkáltás* (Gazd. Sz. 5: 468). Biró szava *nem jogadásának* büntetéséről Tört. Tár Ujf. 6: 577.)

Hasonlóképen szláv hatás nélkül is könnyen érthetők az ilyen mellénevek: Többre men:énk, sok *nemjó* maradna el tőlünk (Fal. 666). A *nem jót* is jóra fordította az okos (Dug. Pb. 2: 123). Egy *nembornemissza* anglus (Fal. 303). *Nem-fehér* arcú hegedűseink (Kaz. Pály. 205). *Nem szerencsétlen* képe valék egy halottiból feltámadottnak (uo. 208). — L. ezekről a kapcsolatokról Kicska Emil fejtegetését Nyr. 21: 393.

KERTÉSZ MANÓ.

Néhány helynévről. *Guar* Vas megye sárvári járásában. Így is írják: *Guor*, *Guór*, *Gór*; a régiségben, 1333-tól 1490-ig, *Gwar*, *Gworr*, vagyis *Guar*. Kétségkívül azonos a 6. században élt szent *Goar* nevével, kitől a rajnavidéki *Sank-Goar* is nevét vette. Azonban a magyar hagyomány alig tud valamit szent Goarról s egyáltalán a *Goar* személynévről, s így az a kérdés merül föl (noha most *Guar* tiszta magyar helység), nem függ-e össze ez az elnevezés valami rajnavidéki bevándorlással.

Szepeth, zalamegyei helység, 1362 óta ismeretes (l. Csánky). Egy legújabbban közzétett 1561-i dunántúli levél megvilágítja e névnek eredetét (Tört. Tár 1909. 220.). Ott azt olvassuk: „Az helt meg nem veheték, mert délről az árokból el apott volt a viz, . . de azért alól oly igen nagy sara volt, hogy soha az ember el nem mehetett benne. Enneid felől [innét fölül] száraznak teccet, de alól nagy sáros *szepedek* volt, annéra, hogy ember el nem mehetett benne.“ Ez a szó különben ismeretlen nyelvünkben; úgy látszik vízfolyást jelentett. A szintén zalamegyei *Szepetnek* és *Szepezd* helynevekre is emlékeztet. [Vö. óbolg. *sopotü* csatorna és szlov. *sopot* vízesés. — *A szerk.*]

Alattyán, helység a Zagyva közelében, eredetileg két névből van összetéve: *Alap-Tiván*, vö. a Várad Regestromban (1217): *Oluptüuan*. Az *Olup* mint helynév és személynév többször előfordul a régi oklevelekben (l. Czinár Indexét), Anonymusnál is az *Alup-Tolma* névben. Török eredetű név, a török-tatár nyelvekben *alp*, *alip*, *ālep* hőst jelent. Ma is van két *Alap* nevű helységünk. — A második tag külön is előfordul mint személynév: *Tivan* 1237. Haz. Okm. 1: 19. — *Alattyánban* a *v* elveszett, a *pt* *tt*-vé hasonult, a *ti*-ből pedig *ty* hang lett, mint *hostia*: *ostya*, *Scythia*: *Szittyta* stb.

Erdély. Már Kassai József megemlíti szótárában (2: 96, 1: 166), hogy *Erdély* tkp. *Erdölve* volt, azaz erdön-túli föld, s hogy hasonló összetételek

Havas elvő föld, később *Havaselföld*, *Havasalföld* (vö. „Nem volt annál szebb hajdan egész *Havaselig* sehol“, Jókai: Erd. ar.¹ 2: 12) és a kolozsvári *Hid-elve*. Érdekes, hogy Horvátországban, Károlyváros közelében ma is van *Erdelj* nevű község és ilyennevű puszta is; nyilván magyar eredetű név s alkalmasint *Erdély* nevével azonos elemekből alakult. Szerém megyében is volt 1237-ben *Erdeul* nevű falu (l. Jerney és Czinár), mint ugyanabban a megyében maiglan van *Erdevik*, vagyis *Erdővég*, Verőce megyében *Erdut* = *Erdőd* és Bjelovár-Körös megyében *Erdovec*; ez utolsó nyilván a magyar *Erdőfalu fordítása. — Bár foglalokna valaki a horvátországi magyar eredetű helynevekkel, értékes eredményeket várhatnánk belőle mind nyelvészeti, mind történeti szempontból.

Szittyá. Noha nem helynév, ez alkalommal meg említék a *szittyá* szó történetéhez egy érdekes adatot. Hogy a *Scythia* nevet eleink *Szittyának* olvasták (l. Nyr. 38: 88), arra Virág Benedek Magyar Századaiban is találunk egy bizonyítékot (Toldy kiadása 1862. 1: 14): »Anonymus *Szittyának* nevezte azt a földet, mely »nagyon kiterült hosszára és szélire.« Ez szerint *szittyaiaknak* tarták magokat.«

HISTORIKUS.

A hétfalusi csángók nyelvéről. Pál András Nyr. 37: 278 hibául rója fel nemcsak Erdélyinek, de a többi kutatónak is, hogy a hétfalusi csángókat egy kalap alá veszik s nem különítik el a háromfalusiakat a négyfalusiaktól. Sőt azt mondja, hogy ebben Erdélyi Kolumbán után indult. Ámde a felhozott példákban sok a tévedés. Hiszen találunk különbséget, különösen az újabb időben, de e különbség határa nem a négy- és háromfalusiak között van. *Különbség van az eredeti csángó nyelvjárás és az újabb csángó beszéd között*, úgy, hogy különbséget tehetünk egyazon család tagjainak nyelvjárása között is, mivel a család öreg tagjai, kik még a valószínű csángó nyelvjárást beszélnek, és a család ifjabb tagjai, kiknek nyelvét vagy az iskola vagy más nyelvjárások (pl. midőn szolgálatba vagy katonának mennek) megváltoztatják — beszédük módjában nem egészen egyeznek. De ez megtalálható az egész Hétfaluban egyaránt. Mindenütt van olyan elem, melynek nyelve a köznyelv felé közeledik, de az öregek mind a hét aluban egyformán beszélnek az igazi csángó tájnyelvet. Pál ezt nem vette figyelembe s az ifjabb nemzedék nyelvét vetette össze Erdélyi felhozott példáival, melyeket az igazi csángó nyelvjárásból merített, abból, melyet Négy- és Háromfaluban teljesen egyezően beszélnek. Egész Hétfaluban egyforma az: *ajszu, hojszu, új* [így], *új* [úgy], *vigyájj, innyen, unnyan, minnyen*, s Háromfaluban is így biztatják egymást: *komjé hej, üssünk a kutyát!* Az *ajszu* szónál megjegyzi Pál, hogy csupán ez az egy, melyet *j*-vel ejtenek. Ha tapasztalatom nem is bizonyítaná, hogy Háromfaluban is *hojszu, vigyájj* és nem *hosszu, vigyázz* alakok használatosak, Pál ezen előbbi megjegyzése valószínűvé, sőt csaknem bizonyossá tenné ama következtetést, hogy az analógia alapján a *hosszu*-t is *hojszu*-nak, a *vigyázz*-t is *vigyájj*-nak ejtik. — Azt mondja Pál, hogy »a -val ragnak, ha az előtte lévő szótagban *a* van, az *a* hangja mindég *o*-nak ejtődik ki: *lábvol, apámvol, hátvol*.« Ez nem áll! Ilyen nincs, hanem igenis: *lábval, apámval, hátval*, ahogy Erdélyi nagyon helyesen írta. Pál szerint a zsebkendőre egyik faluban sem

mondják *kusrova*, hanem *zsebrova*. Igaz, hogy általánosan így hívják s inkább a fejkeszkenőre mondják *kusruva*, de a csángó zsebkendő helyett akárhányszor, ha a szükség úgy kívánja, asztalkendőt vagy kisebb fajtájú fejkendőt tesz zsebébe, mely a rendes zsebkendőt helyettesíti. A *flänër* szó magyarázásánál igaza van Pálnak, de már, hogy a *petrezešem*, ahogy Erdélyi írta, helytelen volna, tagadom. Használják mind a *petrezešem*, mint a *pëtèrzešem* alakot. — Az *uó, üö, ié* diftongusok az egész csángó nyelv-járás területen fellelhetők s Háromfalu sem kivétel. — »*Bucsálódik* = töpreng; ez az értelmezés sem helyes« mondja Pál s a *nyugtalankodás-t* tartja megfelelőnek. Szerintem a 'töpreng' sokkal hivebben kifejezi a bucsálódik jelentést. Gyűjtésemben van is példa reá. Mikor szomszédunkat egy varrógép-utazó becsapta, az asszony átjött hozzánk tanácsot kérni. Választaniok kellett ugyanis, hogy elfogadják-e a gépet vagy nem (de ez esetben perre kerül a dolog). Ekkor mondta az asszony: »Az uram es annyit *bucsálódik* s még sem tudunk, hogy mit es csináljunk.« Tehát a gazda töprengett azon, mit tegyen. — A *paszuj-t* mondják *faszola* és *faszofká*-nak is egyaránt. A padlást egész helyesen mondta Erdélyi *hivu*-nak; sohasem hallottam a Pál emlegette *hiba* vagy pláne *hiba* elnevezést.

(Veszprém.)

MAGDÓ-PANDI ISTVÁN.

Paszita, *paszit*, *pocëta*, *pucita* a Dunán túl s a székelyeknél (MTsz.; de Tolnában így is: *poszet*) a. m. 1) kereszteléskori vendégség, 2) vendégség, 3) gyerekágyasnak vitt eledel. Szilády Áron így magyarázza: »A *paszitot*, *paszítát* a leghihetőbben a *baptisma*-ból etymologizálta a nép.« (RMK. 4 : 383). Ez fölötte furcsa magyarázat s igazán nem sokkal mód-szerűsebb, mint a CzF.-é, kiknek szótára szerint »a *paszita*, *poszita* gyöke a megfordított *szop*, mintha volna *szopita*, *szapita*, mint a *szoptat* igének némileg módosított részesülője.« — Eredetije kétségkívül a szlovén *poset* (szerb *posjet*, óbolgár *posëtŭ*), mely látogatást jelent. Ebből elég könnyen megmagyarázódnak a magyar szó jelentései. Csak a *paszita* szövégi *a*-ja szorulna még magyarázatra.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Köcöle. Alsó-Lendva vidékén divatos népviselet ruhadarabja a köcöle. Azt a két-három négyszög méter nagyságu erős vászonponyvát nevezik így, melybe a gazda a szénát köti, ha útra indul és azon körülbelül hasonló nagyságu, közepén piros-csikos, finomabb vászongeritőt, mellyel az asszonyok, ha megereged az eső vagy havazik, fejüket s vállukat terítik be. A murakózi horvát nyelvben *kecelja*: kötény. A szerbeknél divatos, díszes, rojtokkal szegett kötény neve *pregača* vagy *kecel'a*. — A szó korábbi történetére vonatkoznak a következő adatok. »Vékony gyölczoc, keszkenőc, ketzeléc: sindones, vittae, theristra (MA : Bibl. 2:6). Dolmányok hosszú selyem ruha, azon feljül fehér gyolcs vagy tafota kezele szabatu vagyon (Erd. tört. adat. I. 133.) Az en zekreniembem vagion 2 keozep utres [?] zeonieg; vagion egy sárga *kecze* egy kis *kecze* (Radv. Csal. 2 : 104.). Hagyok Pápai Istvánnak falra való tiz 12 szederjes *hecsét* (uo. 3 : 294.). Ez adatok szerint tehát a mai »ködmön, ringy-rongy« kecele (lásd alább) hajdanta a legtisztességesebb öltözet volt, nevezetesen amint Páriz Pápai a *theristrumot*

fordítja: »vékony ruha, melyet az asszonyok a nyári hévségben viselnek.«
Keczele: casula, misemondó ruha. »A kálvinisták Váradon a kelyhekből serlegeket, a keczelékből rokolyákat, a papi öltözetekből szoknyákat és fardagályokat csinálnak (Pázmány, Kalauz, 220. l., Nyr.). — Az ország különböző vidékein többfélélt jelent. *Köce*: báránybőr ujjas, (Besenyőd, Szabolcs). *Köcöle*: 1. ringy-rongy ruha (Kemenesalji szó); 2. gyim-gyom ruha (Marcalmelléki szó). *Köcölye*: silány ruha, melyben a dajka hordozza az ölbéli gyermeket (Pápvaidéki szó), *felköcölyézni* magát, azaz silány ruháit felöltetni. — *Kecele* 1) fejrevaló (Vasm.); 2) kötény, ruha (Barkó szó). *Kecely* v. *kecel*: felső asszonyi köntös. *Köcölle*: meleg ujjas asszonyi felső ruha (Somogy). *Kecele*: nagy, széles bő kötény (Aszód). *Köce*: közvetlen a mellény (lajbi) fölött való, bőrből, ritkábban posztóból készült ujjas ruha (Szatmár). *Kécüle*: kötény (Rimócs, Nógrád). *Kecele*: asszonyköltő (Vecsekle, Nógrád). *Kéccele*: fejre való ruha (Szentgyörgy-völgy, Zala, — Nyelvőr).

(1893.)

BELLOSICS BÁLINT.

Vö. a MTsz. *kecele* és *köce* s a NySz. *kecele* és *kecse* c. cikkeit. — Szarvas Gábor Nyr. 16 : 161. nem ismerve a horvát-szerb *kecelja*-t, a magyar szót közvetlen a latin *casula*-ból származtatta. — *A szerk.*

Jobb anya. A régi magyar nyelv a negyedikiziglen való rokonságot (nagyszülők szülei) a *jobb* szóval jelölte: *jobb anya*, *jobb apa*. Mind az irodalomból, mind a nyelvjárásokból kiveszett már e kifejezés.¹ Eötvös Károly A Bakony c. munkájában 1 : 129. említi, mint régi nyelvsajátságot. Minthogy nem láttam még irodalmi emléket, bemutatok egy régi kolozsmonostori konventi oklevelet (Genealogiales Nr. 5.), melyben előfordul. »Memoriale Notata Alique Ngos Nemzs. Kendi Christina, ki elsőben Kavasóczy Farkas felesége, másodsor azután Géczy Péteré, harmadsor Némethy Gergely feleségi volt, edgyezett meg *jobb anyánk*, Ngos Petki Jánosné Ngos Kornis Katával holmi hatalmasul elfoglalt nagysajói jószág és abból való minden requisitumok elvitele felől 1614. esztendőben.«

GAGYI JENŐ.

Miniszter. Hivatkozva a Nyelvőr f. é. 233. lapjára, én is bizonyítom, hogy Nagy-Kátán (1863-ig voltam otthon gyerekül) mi is miniszternek nevezтік magunkat; de már gimnazista koromban 1864--65-ben ha otthon voltam, nem szívesen voltam miniszter; de Bogyó plébános velem egykorú öccsével mégis voltam egypárszor *miniszter*.

(Erzsébetváros.)

LAUKÓ ALBERT.

¹ Néhány vidéken maiglan is élnek vele; l. MTsz. és NySz. *A szerk.*

EGYVELEG.

Ilo, a megjavított Esperanto. Ilo (*Internaciona linguo*) a nemzetközi tudományos és kereskedelmi érintkezésre alkotott új segédnyelv s ha ezzel — mint a jelek mutatják — csakugyan sikerült a célra alkalmas esz- közt teremteni, nagy lesz az öröm, különösen tudományos körökben (hiszen *ilo* úgyis véletlenül örömet jelent — finnül). 1902-ben egy Párizsban tartott nemzetközi gyűlés szervezte azt a bizottságot, melynek főadata volt, hogy dűlőre juttassa a segédnyelv kérdését (*Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale*). A bizottság arra az eredményre jutott, hogy az Esperantót vehetni alapul, csak következetesebben kell megvalósítani ennek alapelvét, mely szerint minden fogalomra lehetőleg olyan szót kell alkalmazni, amelynek már eddig is többé-kevésbé elterjedt nemzetközi használata van. Azonkívül egyszerűsítették a szónak hangalakját és helyesírását és — ami nagyban hozzájárult a nyelvnek tökéletesítéséhez — sokkal pontosabban megállapították a szóképzés alakjait és jelentéseit. Egy imént megjelent igen érdekes füzetben ismerteti most az új világnyelv alapelveit és szótárát öt jeles tudós, egy francia, egy dán, egy svájci, egy német s egy osztrák: *Weltsprache und Wissenschaft. Gedanken über die Einführung der internationalen Hilfssprache in die Wissenschaft von L. Couturat, O. Jespersen, R. Lorenz, W. Ostwald, L. Pfaundler* (Jena, 1909. 82 l). Az elvek megokolásán kívül közlik az egész rövidke nyelvtant, azonfölül mutatványt a készülő szótárból. A szavaknak négy tizedrésze annyira nemzetközi, hogy megvan mind a hat alapul vett nyelvben; a németben, angolban, franciában, olaszban, spanyolban, oroszban. Igen érdekes szövegmutatvány is van a füzetben s végül csatlakozásra való felhívás; az egyesületnek neve: *Unione di l' amiki di la linguo internaciona*. (Tagdíj évi 1 K 20 f, cím: A. Waltisbühl, 46, Bahnhofstrasse Zürich). Folyóiratot is ad ki az egyesület: Progreso (haladás). — Lesz alkalmunk még visszatérni a mozgalomra.

A magyarság védelmére újszerű intézményt teremtenek Krassó-Szörény megyében. Gombkötő Antalnak, a buzgó és lelkes lugosi s. tanfelügyelőnek indítványára a D. M. K. E. lugosi fiókja terjedelmes emlékirat keretében arra kérte a földművelésügyi magy. kir. minisztert, hogy a krassó-szörénymegyei magyar telepések egyik nagyközségében, Igazfalván, létesítsen az elemi iskolába járó gyermekek számára népinternátust. Mostanában érkezett le Darányi Ignác miniszter leírata az egyesülethez, amely szerint hajlandó Igazfalván népinternátust felállítani és erre a célra 60,000 koronát engedélyez, hogyha ezt az internátust a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr veszi felügyelete alá. Az egész vármegyében osztatlan örömmel emlékeznek meg erről a magyar nemzeti szempontból felette fontos intézményről, mert itt első sorban a vármegye területén szerteszét levő és magyar oktatásban nem részesülő magyar tanköteleseket látják majd el havi 6—18 korona ellátási díj fejében. Ugyancsak ide »iskolázzák be« a »lelenceket«, árvákat és csak ha még lesz hely, a németeket és végül a románokat. Nem nyelvterjesztő intézmény lesz tehát ez, hanem magyarságunk mentsvára, ahonnan érzésben magyarrá forrad majd a beolvadás veszélyének kitétt száz magyar gyerek.

A *pintyő* címmel „Az Ujság“ 1908. XI. 8.-i számában („A közönség köréből“) ezt olvastuk: „A keleti és nyugoti pályaudvar előcsarnokában és valószínűleg sok más vasúti állomáson is, ki tudja hány éve, egy mérleg áll, amelyen — egy művészeti szempontból sikerültnek alig mondható oroszlánszáj alatt — a következő rövid, de nem minden humor nélkül való felírás ékeskedik:

Waage.

Mann stelle sich auf die Trittplatte
und stecke drei Kreuzer in das
Löwenmaul.

Tessék az állványra lépni és három
krajcárt, vagy hat fillért a *pintyőbe*
dobni.

Nem volna szíves a tekintetes szerkesztőség alólirottat az iránt felvilágosítani, hogy van-e a Máv. igazgatóságának németül értő tisztviselője és ha van, hogy hívják azt a merész műfordítót, aki az oroszlánszáját pintyőnek (?) fordítja? *Korányi Emil*, joghallgató.“

A XI. 17-i számban, ugyanabban a rovatban megjött a furcsa kifejezésnek a magyarázatja:

„... A kérdés az, hogy jutott valakinek eszébe a Löwenmaul-t pintyőre fordítani. Nehéz kérdés, a nyelvész urak hiába is törnék rajta nagybecsű fejüket. Botanikus fufang kell ehhez, hogy megértsük. Világos, hogy a mérleg német mintára készült. A kifaragott oroszlán szájába kellett dugni a mérleget illető honoráriumot. Éppen ezért a német minta-mérlegen a Löwenmaul helyes kifejezés. Az oroszlán szája = Löwenmaul. De most jön a botanikus! A Löwenmaul mást is jelent a német nyelvben. Egy szép kerti virág neve ez, amely állati állkapcsok módjára nyitogatható s külsőleg is hasonlít tényleg az oroszlán szájához. Ez a növény az Antirrhinum majus (Garten-Löwenmaul), melyet a magyar nép sok helyen ebféjűfünek, borjuorru fünek, medveszájnak nevez, Diószegi és Fazekas azonban a Magyar Fűvészkönyvben a mesterkéltyű pintyő nevet használja. — Azt hiszem, most már világos a kapcsolat. Aki a mérlegre a magyar felírást készítette, megnézte valamelyik szótárban, hogy a Löwenmaul hogy van magyarul. Feleletül a németül Löwenmaulnak nevezett virág magyar pintyő nevét írta ki, s alkalmazta a mérlegre. Így hát se németül, se magyarul nem tudott az illető... *Szabó Zoltán dr.*“

A „nyelvész urak“-nak nem is kellett a fejüket törni, mert hiszen csak bele kellett tekinteni egy-két szótárba, hogy megkapják ugyanazt a magyarázatot. Azonban itt még nincsen vége a dolognak. A növénytudósok *pintyője* nem volt éppen mesterkéltyű név, mert már Czuczor és Fogarasi szótára említi, hogy a népnyelvben is megvan: „*Pintyő*... Növényem... Nevét valószínűleg onnan kapta, mert bokrétyájának ínye kicsucorodik (mint a pintyő orra) az ajakak között. Egyik nevezetes fáját köznéven hívják *pintyőnek* v. *lenlevelűfünek* v. *gyujtovánnak*, melynek növénytani neve *gyujtoványpintyő*. Egy másik faja köznéven *oroszlánszáj* v. *ebfejűfü*, *borjuorrufü* v. *pirosgereszdes* v. *orrosfejűfü*, növénytani néven *aranyevő pintyő*.“ [Mágócsy-Dietz S. szíves értesítése szerint a tiszaháti, szabolcs-megyei népnyelvben is járatos ez az elnevezés. *A szerk.*] A M. Tájszótárban nincs meg a *pintyő*, ellenben azt olvassuk, hogy *pintyőke* a Hegyalján

bádogból való kannaformájú csöves szopó-edénykét jelent (csecsemők számára), Mezőtúron pedig kancsónak csücskés száját! Lehet, hogy innét vitték át e nevet a virágra. A tudományos irodalomban először Diószegi Sámuel Orvosi Fűvészkönyvében szerepel (1813.).

PHILANTHUS.

Jelzős szók: *kollós víz* = büdös, a parádi vízre mondta székely cselédem; — *kásás jég* = enged a szilárdságából; — *gyürkés kenyér* = melyiknek a héja a kemencében megreped (Szakáli, Tolna m.); — *vakotás* krumpli = melyiken szemcsék (pettyék) vannak (uo.); — *harapnivaló* sötétség (Petőfi A téli esték); — *piszlicár* dolog (Mikszáth Uj-Zrinyiász); — *szűzen-tiszta* magyar nyelv (Herman Ottó: A Madarak haszna és káráról); — *hajtó* kártya = amivel az ellenpárt a játéktartó tromfjait hajtja; — *leveles* ember = aki a bírótól hordja a sok levelet (Tömörkény István. Tárca P. Hírlap).

SCHÖN JÓZSEF.

Pleonazmus. Egyik külföldi lapban olvassuk a következő megkapó apróságot: A tanítónő a pleonazmus fogalmát magyarzza és példákkal világítja meg. »Pleonazmus pl. *vén aggastyán, ősz, hideg hó, vörös vér* stb. No melyiktek tudna még egy pleonazmust mondani?« Csend és lázas gondolkodás az egész osztályban. Végre egy kis leány bátortalanul feltartja az ujját. »No Mariska, mondd el a példádat«. A leányka félénk tartózkodással rebeget: »Pleonazmus ez is: *kedves* anyám.«

NÉPISKOLAI TANÜGY.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

(A Mátra aljáról és Felső-Borsod vidékéről.)

Előre van, mint Kocsor az imádsággal.

Amit az ember nem szeret, a szájábaó is kivetyi.

Maga szopta az anyját. (Az erős, megtermett, tagbaszakadt emberről mondják.)

Nem szalmán telett (A kövér, jól táplált emberről.)

Aócsaó vaót a pirosítaó. (Elszégelyelte magát.)

Jaó maóggya van, akár a kutyának a karaó közt.

Nehez a feji allya. (Sok gondja, baja van.)

Ha ördögvel vagy, ördöggé kell lennöd. (A mulatozók között neked is mulatnod kell.)

Itt is kutyát kefeáltak. (A szerencsétlen helyről mondják, különösen a kártyajátéknál.)

Kutya koma, eb sógor.

Majd lesz kutyalecke v. kutyalakzi! (Majd kikapja a magáét.)

Különös, mint a tejbe-tök.

Egyenés, mint az (S) ess.

Olyan, mint aki kutyát szopott. (Piszkos arcu.)
 Léssz valami, mer' csörtet! (A hitvány fenyegetődzőről mondják.)
 Mondhatd (mondhatod) a vaknak, hogy vírad! (Az értetlennek hiába beszélsz.)
 Beszée vélé bot neékú! (No nézd! nem akar megérteni!)

Hideg a kezi, meleg a szerelmi.
 Félseégés, mint az Esvány buktája.
 Mëgyën belë, mint Osgyánba a mëénkeő.
 Koszos malacbaó' ártány verekégyik. (A semmiből felemelkedett emberről mondják.)

Filel, mint a siket gyisznaó a buzába. (A hibáját elhallgató emberről szólva mondják.)

Majd mettudod, hol lakik Horkai! (Elhánylak, hogy megemeleted.)
 Igaz a' — vasárnap! (Tréfás szólás olyan kérésre v. ajánlásra, amit nem akarunk teljesíteni v. elfogadni.)
 Ha nem fejsz, nem őosz: nem eszel jaóézüűt.
 Felrántja az orrát. (Megharagszik.)
 Másüűt veri a tiszpalt. (Más házánál lopja a napot.)
 Oda neki nász! (Üssed!)

Hótt a hóttval, evelen az evelenvel. (Ezzel a szólással vigasztalják az elhunyt házastárs után búsulót.)
 De nagy szé', ha el nem aáll! (A bátorságával kérkedőt csúfolják vele.)
 Lapos, uram, mer léncse. (Magyarázat nélkül is értem.)

(1901.)

BORSODI LÁSZLÓ.

B a b o n a .

Mitmitke. No jó, hát èreglöm a mitmitkét. Tiszta fekete tik legöstelen legèő tojássábú lössz a mitmitke. Amint a tik mögtoji a tojást, mingyá a hóna alá, a szárnya tüvéhő fogi, ott hordozí huszonègyggy napíg. Mikór fönöveködík a mitmitke, mindönt hoz a házhó, amit csak parancsónak neki. Péoszt, szalonnát, húst, mindönt èsszóvá de mindönt. Muszáj néki parancsóni, mer ha nem parancsónak neki, mindíg a zembörön kaparász, de ha aszondí néki a zembör: cupi, cupi, cupi, háromszó köll mondani, akko émén a hásztú, osztán mikó möggyün, hozza magává amit parancsótak neki. Miko má mindönt hozott ami csak köllött, osztán sëmmít së tud parancsóni neki a zembör, akko csak aszt kell néki parancsóni: cupi, cupi, cupi, köss a Duna fenekén homokot kévébe, osztán hozd è. E is mén a mitmitke, kévébe is köti, de èhozni má nem tudí. Ott osztán èpusztul, nem kapari többet a zembört.

De való szent igaz. Ègy mohácsi asszonnak vót mitmitkéje, osztán csudálatossan möggazdagodott a zasszony.

Èccó láttam én is a mitmitkét. A feleségömmè kapáni vótam a maládba. Hát amint gyüvünk hazafelé, ahol köröszebe van a zút, ère is, mög ère is, mög ère is, punt a közepén át ègy asszony, mellette ègy fekete tik kapari a földet. Mikó hozzá èrünk, aszondom a

zasszonnak: Hát k  hová val ? De a zasszon nem sz t  -ssz t s , csak n z tt. A feles g m m gr ntott, aszondi: l gy n m  esze k nek, h t nem tud  k , hogy a zijenh  nem j  sz ni? Att  kezdve egész esztend be l t a hideg.  gy  ll  seb l tt a zeg sz k pem, a sz jamat is kiszarta a hideg. E mondok nem j  l ssz  gy.  t m k a M zes b ty mh , h tha tunna valami! Aszondi  gy n: m st s mmit, hanem v rattakk  eriggy ki a zudvarra, vetk zz l  mesztelenre, oszt n a ruh dat hajicsd f l a h sztet re, annak ott kell   rothanni. Att  kezdve al bb hagyott a hideglel s.

H t ijjen a mitmitke. J  is, m g rossz is.

(K lked, Baranya m.)

 D M IMRE.

N pdal.

A kocsm rosn .

De f nyezs, de g vecses ez az ut,
Am jjik n kilendz b cs r elindut,
Am jjik n kilendz b cs r elindut,
Kocsm rosn  udvar ra k nyarut.

„Kocsm rosn  aggyon Isten j  est t!“
„Aggyon Isten magoknak isz sz r ncs t!“
„Ne kív nnyon ez uraknak sz r ncs t,
M g ez  jj  k ncsok pirozs v r t!“

„M ri j nyom szalagy l  a pinc be,
Hozz  j  bort az aranyos ic be!“
„N m k  nek nk csapl rosn  j  bora,
M g ez  jj  pirozs v rit f ld issza.“

Kocsm rosn  kis t t a kis kerbe,
F tekint tt a csillagos egekre.
„Jaj Isten m v t hozz d e l lk met,
Kilendz b cs r  v szi  let met.“

K g vir gg  vir gzik a temet ,
Abba fekszik csapl rosn  legel ,
Abba fekszik csapl rosn  p rgy v e,
Hej pedig a kedves M ri j ny v e.

(Fels  r.)

VARGA IGN C.

Tiszah ti nyelvsaj ts gok.

— P tl sul a 35: 44. l. k z ltekhez. —

Hangtani saj ts gok:   h.   : tan t h. tan t; tan t  h. tan t ;
  h. e : teh n h. tehen; feh r h. feher; szek r h. szeker; leg ny h. legeny;
  h.  e : sz jep (sz p),  ede ( des), v jegeztek (v geztek), pi ez (p nz),
hi end (kend); fi elek (f lek);

i h. *ej* : *fejok* (fiok, Nagy-Bereg);

ú h. *ó* : *kinyólik* (Nagy-Bereg); — *o* h. *u* : *lú, kukurica*;

ü h. *é, üe* : *éveg* (üveg), *elhüti* (elhúti);

e h. *i* : *vider*; — *ó* h. *ü* : *gyükre* (gyükere).

Alaktani sajátosságok: 1. A ragok gyakran nem asszimilálódnak pl.: *tejvel, botval, szekervel*.

1. *nál*, pl.: Megyek Nagyéknál; a *rag* is elmarad: megyek *Nagyék*(hoz); *hoz*, pl.: Hol voltál? *Nagyékhoz*.

nól, pl.: Honnan hoztad ezt? *Ballánól*.

2. A reflexiv ige gyakori használata: *havadzkozni*: egymást hóval dobálni; *menődik-e* holnap Ujlakra?: megyünk-e holnap Ujlakra? *Szedődik-e* holnap a szálló? *Megverődöl*, ha sírsz: verést kapsz, ha sírsz. El szoktak *vesztődni*: el szoktak veszni.

3. A ragok különös használata (valamikép a székelly nyelvjárásban is):

4. A birtokos személyrag *e* helyett *i*, pl. *szemöldöki, közepi*. Mély a Tiszának a széli, de még mélyebb a közepi.

5. Igeragozásbeli sajátosságok: *mensz* (mész, mégy); azok nem *nyissák* ki az ajtót, *láthassuk* (láthatjuk); *üssük* (ütjük), *szoptassa*. — (Csíkmegyei székelly fiuktól is így hallottam mindig.)

Mondattani sajátosságok: 1. Többesszámú alany után egyszámú állítmány: Ma egyéb sok *kiadásaim vót*. Sok egyéb *gondjaim vót*. A lovak oda *bemegy*. *Szól* a békák. *Szerencsés vótunk*. A jónál jobbak is *van*. Nem *zűmmög* a legyek. *Ez nagy darab fák*. Hát *hallott* ilyet az idevaló emberek? Olyan kövér *karjai van*.

2. A *va-* részesülő *van* segédigével (egyes esetekben), pl. Halottnak harangoznak, — kérdi egy parasztasszony a másiktól: Nem hallotta, *ki van halva*? (Ki halt meg?)

3. Érdekes mondat szerkezet: *Aki van tavasz, az a vásár, addig élt*: a tavaszi vásárig élt.

Mondások: Mihelyst vendég, mingyárt *menjék*. (Beregszász). Még addig lú döglik, hárm ürül: sok viz foly le még addig a Dunában (Mezőkászony, Bereg m.).

Szívárvány müljon, Az én hajam nyúljon. (Mezőkászony, Bereg m.)
Mi kéne, ha vóna? (Beregszász).

(Beregszász.)

ENDREI GERZSON.

Mit beszélnek az állatok?

A pacsirta éneke: A pacsirta tavasszal, amidőn legelőször kibujik téli rejtekből, egy fiatal fűszálat keres, azt szájába fogja, s úgy emelkedik az ég felé. Útjában ezt mondogatja: »Gyertyát viszek Jézuskának, gyertyát hozok Jézuskának.«

A bárányok és a szamár. Egy hodályban állott a szamár a bárányokkal. A hodály tetőzete tüzet fogott, s a benne levő állatok sokat szenvedtek a keletkező hőségtől. A meleg megoldotta az állatok nyelvét. A bárányok szólaltak meg először: „Be fene meleg van, be fene meleg van . . .” Nem-sokára a szamár is rákezdte: „Íg a hodály, íg a hodály!”

A hecske beszéde a lóherében: „Be jó leveles, be jó leveles.”

A varjú. Egy szegény ember — Gál volt a neve — lovát őrizte künn a pusztán. Hogy hogyan nem, de egyszer csak hült helyét találja a lovának. Szaladgál össze-vissza, keresi mindenfelé. A varjak a szántásból kiabálnak utána: „Gál kár, Gál kár!” A jó ember erre így felelt: „Kár bizony Uram, kár!” Azt hitte a jámbor, hogy az Úr szólott hozzája.

(Heves m.)

BENKÓCZY EMIL.

Állatnevek.

Szarvasmarha. Birkák: Samu. Szilaj. Gyilkos. Huszár. Zsandár. Laci. Káplár. Peti. Legény. Zsivány. Mocskos. Vitéz. Kormos. Göndör. Matyi.

Ökrök: Vadász. Jáger. Csengő. Hajdár. Zsidó. Sakter. Betyár. Rabló. Gyilkos. Baka. Szarvas. Gatyás. Pandur. Káplár. Szilaj. Hegyes. Bajor. Sodró. Csámpás. Csonka. Csákó. Kokas. Tollas. Kaszás. Kotló. Gunár. Bakter. Zsivány. Fickó. Gallyas. Dudás. Ördög. Ledér. Lator. Pírók. Bokros. Hapták. Csendes. Rendes. Gallér. Bodor. Tatár. Dandár.

Tehenek: Bárány. Csinos. Szőke. Virág. Darú. Madár. Csákó. Szegfű. Hattyú. Bogár. Szilaj. Bagoly. Vércse. Holló. Nyalka. Rózsa. Jácint. Bimbó. Cigány. Rigó. Villás. Perc.

Lovak: Csinos. Luci. Dáma. Zsuzska. Ilka. Bolygó. Kesely. Fakó. Vaskó. Pejkó. Forgács. Kacér. Lepke. Ráró. Rigó. Rontó. Lámpás. Tarka. Madár. Szürke. Deres. Pompás. Csipke. Csillag. Sárga. Mírges. Vidám. Hajnal. Szellő. Bársony. Finom. Kedves. Felhő. Tüzes. Villám.

Disznók: Gyilkos. Zsandár. Laci. Fecske. Szőke. Vadas. Tarka. Kurta. Ordas. Szuzska. Rajkó. Cigány. Sugár. Szemők.

Kutyák: Linda. Parányi. Körös. Maros. Duna. Tisza. Hektor. Zsarnok. Zádor. Zódi. Vitéz. Plútó. Puli. Figura. Rika. Farkas. Gavallér. Bátor. Harcos. Bundás. Kadarcs. Zsandár. Zsoli. Fúrge. Purdó. Lili. Dina *régebbi* kutyanevek. *Újabban* persze Trilby, Szvengáli, Dreifus stb. a divatosak.

Juhoknak, macskáknak nincs nevük.

(Kisujzállás.)

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

IZENETEK.

K. I. „A Pallas Nagy Lexikonában a névmásokról szóló cikkben az *ott* a mutató névmások közt szerepel. Nem tévedésből került-e ez a szó oda? Névmás nem lehet, hisz a mutató névmások akár a többesszám, akár a különböző esetek ragjait fölvehetik, úgyszintén különböző képzők járulhatnak hozzájuk. Másodsorban ez a szó *hol* kérdésre felel, így csak határozó lehet.” — Kérdése és ellenvetése nem lep meg bennünket, mert hisz általánosan elterjedt nézet, hogy a beszédrészeket szigorúan el lehet egymástól különíteni. Pedig nem lehet; ha *az* és *ez* mutató névmás, mert csak rámutat pl. a szekrényre, de nem nevezi meg, akkor *ott* vagy *itt* époly joggal mutató névmás, mert szintén csak rámutat (= *szekrényben*). De egyúttal határozó szó, mert nem ragozzuk s csak helyhatározásra használjuk. Szintúgy pl. *hogyan* és *meddig* kérdő névmások és határozószók; *valahol*, *valaha* határozatlan névmások s egyszersmind határozószók stb. (Vö. Simonyi: A Magyar Nyelv² 321—2 és Szilasi: A beszédrészek Nyr. 1904.)

Sch. J. A szabályszerű írásmód *egyéb*, nem pedig *egyébb*; hisz az *egyebet*, *egyébek* alakokat senki se írja két *b*-vel. Azonban nem lehet tagadni, hogy az *egyébb*-féle írásmód is nagyon elterjedt, sőt igen sokan így is ejtik, még pedig nyilván azért, mert középfoknak érzik s úgy is szerkesztjük mint a középfokot: nem *egyéb mint . . .*, *-nál egyéb* (l. bővebben MKszók 3 : 179—180, MHat. 1 : 244—5). — A *sikátor* eredete ismeretlen.

L. I. Igen mulatságos, amit közölt velünk, hogy t. i. a Szegedi Napló 1908. XII. 10-i számában a Pénzek és érmek c. hirdetés aláírása így hangzik: »*Brüder Egger Beeid*, a főudvarmesteri cs. és kir. hivatal szakértői Wien» = Brüder Egger. Beeid. [-jete] Sachverständige des k. u. k. Oberhofmeisteramts.

R. M. A *görredőny* meg volt már énekelve a Nyr-ben 27 : 430.

P. A. Érdekes, hogy a *plájás* (Nyr. 37 : 278) Jókainál is előkerül, pl. Lélekidomár 2 : 191 (Nemz. kiad.), még pedig *plájász* alakban. — A csángó népdalok ügyében tessék az Ethnographia szerk.-hez fordulni.

Amer. magyar. Azért hogy *mit szól hozzá* a. m. *was sagen Sie dazu*, még nem kell rámondani, hogy idegenszerűség. Már Pázmány Péter azt írja : A királytól nagy jutalom ígérték annak, *a ki jobban szöll a dolghoz* (Préd. 1111 ; más régi idézetek a NySz.-ban a *szól* ige ezölásai közt s a *hozzá-szól* címszó alatt). És Brassai Sámuel épen egy nyelvészeti cikkének adta ezt a címet : *Én is hozzászólók*.

Beküldött kéziratok. Prohászka J. A Pesti Napló és a magyar nyelvtudomány. — Benkóczy E. Két levél. — Bérczy F. Búsbeteg. — Galgóczy J. Derék. — Náday P. Ismertetés.

Könyvek és füzetek. Horger A. Udvarhely vm. székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai (Különny. a NyK.-ból). — Gyulai P. Kritikai dolgozatok. (Akadémiai könyvkiadó vállalat 1908.) — Krohn Gy. A finnugor népek pogány istentisztelete. Ford Bán A. (Akad. kk. väll.) — Varázsrontó. Kalandozás a vendégszavaink bűvös báját árasztó rejtelmek világában. Irta egy Ázsiai (Toldy Géza ; Kilián Frigyes utóda). — Kelemen B. Német helyesírási szótár, egyúttal tájékoztató a német nyelv főbb nehézségeiben (Athenaeum, 1 K 40 f). — Nemzeti Olvasókönyv a népisk. II. (és III.) oszt. sz. Szerk. Gyulai Á., Radnai R. és Thótt R. (Egyetemi nyomda). — Glatz E. Az álom a költészetben (Pesti könyvnyomda r. t.) — Gyárfás T. Comoedia Erdély siralmas állapotjáról. Az első m. jezs. dráma 1668-ból. (Kapható a szerzőnél, Brassó, R. k. gimn.) — Váczy J. Kazinczy F. és Szinnyey F. Arany J. (mind a kettő a Kisf.-T. Költők és Írók c. gyűjteményében. Franklin-t. Egy-egy k. 2.50 K.)

H. Winkler : Das Baskische und der vorderasiatisch-mittelländische Kulturkreis (Breslau, Grass, Barth u. Komp.).

NYELVÉSZETI FÜZETEK

54. *Kulcsár Gyula* : A magyaros írásművészet főkérdései.
55. *Csűri Bálint* : Teleki József gróf mint nyelvész.
56. *Maday Gyula* : A hajdúk beszéde.
57. *Vass Béla* : A nagykőrösi nyelvjárás.

(Áruk egy-egy korona.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

EGY ELVESZETT MAGYAR HANGRÓL.

(1907-i egyetemi előadásaimból.)

Nyelvünk hangjainak története csonka, amíg nem adhatunk valami módon számot a történetelőtti hangállapotról, arról, amely áthidalja a rokon nyelvek s a történeti magyar nyelv közti tetemes távolságot. Ezt a célt természetesen csak sokoldalú munkával, a legnagyobb körültekintéssel érhetjük el. Föl kell derítenünk amennyire lehet a magyar-finnugor hangmegfeleléseknek eredetét; kutatnunk kell az idegen nyelveknek sejtető hangtani hatásait, mert hisz a mai nyelvtudomány tanítása szerint a nyelvi változásoknak igen nagy része idegen hatásokból keletkezett; mérlegelnünk kell legrégebb nyelvemlékeink írásmódjának az akkori kiejtéshez való viszonyát; s végre ki kell aknáznunk azokat a tanulságokat is, amiket újabb nyelvünk s különösen nyelvjárásaink adatai szolgáltatnak. Csak mindezen segédeszközöknek és módszereknek fölhasználásával remélhetjük, hogy lassanként kiegészíthetjük a magyar hangtörténetet addig a pontig, ahol nyelvünknek eredetét kereshetjük, ahol t. i. a magyar nyelv elvált rokonaitól és új, külön életet kezdett.

Ilyen módon keresek ezúttal feleletet a magyar hangtörténetnek egy homályos, eddig talán föl sem vetett kérdésére: vajjon megvolt-e nyelvünkben valaha a mélyhangú *i*¹? Erre talán azért nem gondoltak eddig nyelvészeink, mert ez a hang s a neki megfelelő betű a legismertebb irodalmi nyelvekben seholsem fordul elő, nincs meg a finnugor irodalmi nyelvekben sem: a magyarban, finnben, észtben. De azért megvan részint az *i*, részint egy-egy hozzá igen ha-

¹ T. i. az a hang, mely az ajakgömbölyítés hiányával különbözik az *u*-tól, épúgy mint az elülső *i* az *ü*-től (Sweet műszavával *high-back* = felső nyelvállású hátsó hang).

sonló hang több művelt nyelvnek az előbeszédében: így a finnben,¹ oroszban, angolban.

S megvan a mélyhangú *i* majdnem valamennyi finnugor nyelvben, többnyire csak kevésbé hangsúlyozott szótagokban, ámbár némelyik nyelvben, pl. a vogulban s osztjákban a tőszótagokban is közönséges (egészen úgy látszik csak a lapp nyelv területén veszett el²). Megvan továbbá a távolabbi rokonságban, jelesen a szamojédban, s legnagyobb szerepe a törökségben van: ott az illeszkedés szabályai szerint a hátsó *i* állandó megfelelője az elülső, magashangú *i*-nek, pl. a jakutban *ilin* 'elülső', de *aljn* 'alsó'. És megvolt kétségkívül a magyar nyelvben is, sőt megvolt nézetem szerint még nyelvünknek történeti korában is. Ezt különféle nyelvtörténeti tények egybevetéséből következtethetjük.

Vannak először is mélyhangú szavaink, amelyekben nyelvjárásaink *i* és *o* közt ingadozó kiejtést mutatnak. Ilyenek (vö. MTsz.):

irt és *ort*, *irtás* és *ortás*, *irtvány* és *ortvány*; — *szip* és *szop*; — *típor* és *toporog*, *toporzékol*; — *gyivón-* és *gyovon-*, *gyovón-* (*gyónni*); — *szivárvány* és *szovárvány*; — *cirgat* és *szorgat* (sürget); — *ilvaszo* (csángó Nyr. 30 : 61): *olvasó*;

hamis: Göcsejben *hamos* (l. alább); — *lapis* és *lapos* (az előbbi alak egymástól távoleső vidékeken, l. MTsz.); — *napis* (Répcevidék MTsz.): *napos*; — *párizs gyermek* = *páros gy.*? (l. Sebestyén: Regös én. 316, 327); — lehet, hogy a mai *o* k ö t ő h a n g z ó általában *i*-nak hangzott valaha;

sárog és *sárig* (Székelyf. 'sárga', l. alább); — *azilta* (Szlavónia): *azolta*; — *ojtivány* (nyug. nyj.): *oltovány*; — *alacsin* (Ormánság): *alacsony*.

Az *i* és *o* egymástól annyira elütő hangok, hogy alig hihetjük, hogy egyik a másikból fejlődött, hanem kétségkívül mind a kettő egy harmadik hangból lett, olyanból, mely mind-egyikhez közelebb állt, mint a kettő egymáshoz. Ez a harmadik hang pedig alkalmasint a hátsó *i* volt: ez hasonlított az *i*-hez annyiban, hogy felső nyelvvállással képezett hang vagyis

¹ L. Genetz: Lautphys. Einführung in das Studium der westfinn. Sprachen (1877) 17 és ua. szerz.: Versuch einer karelischen Lautlehre 1., 2., 20. és 43. §.

² Csak a kolai lappban van rá példa bizonyos esetekben, pl. kettőshangzókból (Genetz szótárában), de ott alkalmasint újabb keletű. Azonban »abban az *i*-ben, melyből a lpN. *männät*-féle hangalakok *a*-ja fejlődött s melynek minősége kétes, lehetne eredeti mélyhangot keresni« (Wiklund K. B. levélbeli szíves fölvilágosítása).

zárt magánhangzó volt, de mint hátsó hang egyúttal közelebb állt az *o*-hoz.¹ Tehát: $i < j > o$.

[Egészen hasonló esetet találunk a finn vokalizmusban: $e < \epsilon > o$. Vannak ugyanis olyan szók, hogy a finnben és észtbén *e* és *o* felel meg egymásnak, mert mindakét hangnak a mélyh. ϵ volt az előzménye, pl. f. *etsin* keresek : észtb. *otsin*, *kerta* -szer : *kord*, *eno* nagybátya : *onu*, *hepo* ló : *hobune*. De legtöbb esetben az észtb. továbbá a *vót s* a *lív nyj.* még megőrizte az eredeti ϵ -t, pl. észtb. *etsin* keresek, vagy f. *otta*-venni (itt a finnben van *o*, mint az *ohra* szóban is)²: észtb. és *vót* *vetä*-, *lív* *vetä*-, *vuta*-, *uta*- stb.]

Egyes esetekben a rokon nyelvekben is kimutathatjuk a magyar szavaknak eredeti mélyhanguságát, pl. *szip*, *szop* : cser. és votj. *šupš*-; *irt* és *ort*, és nyelvjárásokban *ritt* és *orot* : cser. *ru*-, *ro*-, vg. *rat*- vágni (Budenz). — De sok más finnugor eredetű mélyhangú szavunk *i*-je is *j* lehetett valamikor, pl. *fi* : vg. *pi*, zürj.- votj. *pi*, oszt. *pož*, f. *poika*; *világ* : vg. *volg*- 'fénylik' f. *valkea* 'fehér' (ered. *valgeda) stb.³; *hírvad* (NySz), *hervad* : f. *korventa*- stb.; *csikland* : lapp *čokkolde*-, cser. *čigald*- stb. (l. Budenz); *ipar*(*hodik*) : vg. *āper* ügyes, f. *uppera* 'szorgalmas' (NyK. 25 : 280). Sőt úgy látszik, hosszú *j* hang is volt nyelvünkben, mert egy-két szóban a rokon nyelvek eredetileg hosszú hangnak bizonyítják: *ín* : vg. *tān*, f. *suoni* stb.; *nyíl* : vg. *nūl*, f. *nuoli*, lp. *ñuõlla* stb.; *új* : vg. *jājt*, *jaut*, oszt. *jōjāt*, f. *jousi* stb.; *ip*- : vg. oszt. *ūp*. (Hosszu *j* hang van pl. a vogulban s a szamojéd nyelvekben is).

Vannak török eredetű szavaink is, melyekben *i* és *o* váltakozik, holott eredetileg *j* volt bennük: *csipa* és *csopa* (emez pl. a KolGt.-ban, l. Nyr. 36 : 19 és NySz.): tör. *čapak* stb. MNy. 3 : 114.; *csihol*, *csohol* és *cahol* : csuv. *ciž*- stb. uo. 113.; *csiport* és *csoport* : csag. *čopor*, *čopur* uo. 115.; *csilán* és *csollán*, *csalán* : csag. *čalažan* stb.; *sárig* és *sárog* 'sárga' : tör. *sariž*.

Néha a magyarban csak *o* felel meg a török *j*-nak, pl.

¹ Hogy a hátsó *i* és ϵ hangok olyan könnyen labializálódnak, arról talpraesett magyarázatot adott Genetz: Karelische Lautlehre 14. l.

² L. Virittäjä 1909. 57. l. — Ojansuu e helyen az *e—o* hangviszonyban fokváltakozást lát, pedig nyilván csak kétirányú nyelvjárási fejlődést láthatunk benne.

³ Csak a lappban van *i*-féle hangja (*vielggad* 'fehér'), melyet Wiklund Urlapp. Lautlehre 186. l. magyarázatlan hagy; talán a rokonértelmű *čielgas* 'tisztá, világos' szóból kapta az *ie*-t (mint pl. az olaszban *grave* 'nehéz' mellett *grieve* is van a *lieve* 'könnyű' szó hatása folytán).

oroszlán : *arjlan* (*arāslan*, *arsjlan*, *arjstan*); *Alop* (írva *Olup* személyn. Anon., helyn. Csánki, I. Melich J. NyK. 35 : 122.), ma *Alap* = tör. *alip* 'hős'.

Legtöbbször azonban *i* lett a török jövevényszavak *i*-jából: *ir* (> *ír*), *bika*, *bicsak*, *cickány*, *disznó*, *ildomos*, *sima*, *szirony*, *szirt* (tör. *sjirt* 'hát, hegyhát, hegygerinc'),¹ *tiló* (csuv. *tilā*), *tinó* stb. (vö. Munkácsi : A m. n. halászat műnyelve 15, Altaji elemek a szláv nyelvekben NyK. s több helyen, Gombocz : Tör. Jöv. 17. §.); így *tik* ebből *tjwuk, *tiuk (tör. *tauk*, *tawuk* stb.; más fejlődéssel *tiuk > *tyúk*).

Ha most ezeket a török eredetűeket egybevetjük az előbb felsorolt finnugor eredetűekkel, arra az igen valószínű következtetésre jutunk, hogy az első szótagban rendszerint *i* lett a hátsó *i*-ből, a többi szótagban pedig *o*. A kevés kivétel (*ort*, *szop*, *sárog* stb.) részint csak egyes nyelvjárásokra szorítkozik, részint pedig egyik-másik nyelvjárásból terjedhetett el.

Az eddig felsoroltakból általánosságban csak annyi következik, hogy valamikor hátsó *i*-t ejtettek bennük. Ámde más adatok arra a föltevésre vezetnek, hogy ez a hang még nyelvünknek történeti korában, a honfoglalás utáni századokban is megvolt.

Az említett páros alakoknak egy részét (*ort*, *lapis*, *szóvárvány*) nyelvemlékeinkben is megtaláljuk, de találunk azonfölül sok mást is, pl. *szivárkodik* és *szovárkodik* (I. NySz. *szí*, *szív*); *chiklany* KolGl. (ma is Szék.): *csoklani* NySz., *csuklani*; *pirít* : *poreit*- BécsiK, DebrK; *pirongat* : *porongat* DebrK. Sőt, mint Melich János kimutatta (MNy. 1 : 184, 2 : 56, NyK. 36 : 272), szabályosan ismétlődő jelenség, hogy bizonyos szók,²

¹ Tudjuk, hogy a *szirt* szónak azelőtt mélyhangú volt a ragozása, még Csokonai szerint is csak *szirtot*, *szirtot* a helyes (Toldy kiad. 373, vö. NySz.) — Nagyon különös és magyarázatra szoruló kivételt tesz *é* hangjával két török jövevényszó: *béka* és *béko*.

² De téved Melich (MNy. 1 : 184—5, 2 : 56), ha hamar általánosítva azt hiszi, hogy minden szóvégi zárt szótagnak mai *o*-ja régebben *i* volt («egészen biztosra vehetjük», »a... mai *o* legrégebben *i*-vel volt írva», »fől kell tennünk, hogy a legrégebb írott forma ez esetekben *i*-vel van»; »kikövetkeztethetünk egyes olyan alakokat, amelyek... ha előkerülnek egykor, hát csakis az általunk kikövetkeztetett írott alakban fordulhatnak elő»). A mai *o*-nak más előzménye is lehet, lehetett kezdettől fogva is *o*. Pl. a *Martonos* névnek nem kellett **Mortin*isnak, ill. **Martin*isnak hangzani, mint M. állítja, hanem lehetett *Martin*os (vö. a *Beloš*, *Ninoš*, *Miloš*, *Dragoš* és *Draguš*, *Raduš*-féle szerb becéző neveket). A *papiros*, *árboc*, *korom*, *homok* és sok más szó *o*-ja is mindig *o* volt, sohasem *i*. Hiszen maga M. mondja, hogy a *karácsony* ünnepe nem lehetett *karácsin* (MNy. 2 : 57).

a 11.—13. században *i* betűvel vannak írva, később pedig *o*-val, — részben már a 12. 13. században *u*-val, de ezt is *o*-nak olvashatjuk. Ilyenek (más régi példákkal kiegészítve) a következők:

a) a változás az első szótagban történt: *Siklós* (*Siklos* 1191—1395-ig Czin.): *Soklous*, *Soklos* 1294—1495-ig, *Suklos* 1191—1403-ig (Csánki 2: 465, 457), *Sivklyos* még 1549-ben is (LevT. 1: 57); — *Ystoros* Anonymusnál folyónév: később *Ostoros* (l. Nyr. 33: 126, 308);

b) a változás a második szótagban történt: *sumig* 1055. TihOkI.: *Somogy*; *Budrig* piscina 1094. Czinár, *budrigiensis* 'bodrogi' 1181 (MNY. 3: 37); — *achscin* HB. *ohzyn-folua* 1240: *Azun falua* 1307 stb., *asszony*; — *zurdyn* (equum *Zurdyn coloris* 1270. Gazd. Szemle 11: 328): *zordon* (1348. uo. 342, vö. Oklsz.); — *Baluanis* 1093, 1223. Oklsz.: *Baluanus* 1222 s még sokszor uo., *bálványos*.

Sok régi — leginkább szláv — jövevényt szavunkban is *o* került az eredeti *i* helyére, s ezeknek egy része szintén még *i*-vel van írva az Árpád-kori okiratokban. Ilyenek:

a) az *i* ~ *o* váltakozás az első szótagban van: *csimota* (NySz. s még mai nyelvj. is): *csomota* (uo., a köznyelvben *cseméte*; eredetéről l. Nyr. 13: 99 és 452).

b) második szótagban, kértagú szókban: *Moys* 1216 stb. (személynév): *Moius*, *Majos* (tolnamegyei helynév, vö. MNY. 1: 185); — *Lois* 1255, *Lays* Képes krón. (Melich: Szl. jöv. 2: 188.); — *Morisius* Anon. T. MNY. 2: 51, 53.: *Morus* uo., *Maros*; — *hamis*:¹ a HB-ben *homus*, olv. *hamos*, ugyanígy Göcsejben; *Mauricz* (Melich uo. 199), *Mourych* 1366., *Móric*: *Mouroz* 1211 OkI Sz., *Móroc* (családnév); — *Martin és *Máartin (vö. Melich 2: 195): *Mortun* 1135 s még sokszor Oklsz., vagyis *Marton*, s mellette a mai rendes *Márton*; — *Wazil* helység és személynév 13. száz.: később *Wazul*, *Wazol*, *Vászoly* (szláv *Vaszil*, l. MNY. 2: 185); — *Budin* castrum 1244 (Czinár): *Budon* 1258 stb. (uo.), *Bodon*, *Bodony*; *Budinich-bach* 1383 (uo.): vö. *Bodonc* Vas m. — *Kolyn*, *Kolinus* személynév 1383 (uo.): *Kolon*, több helység neve (vö. *Kolin* cseh város); — *Ugrin* régi személynév: *Ugron* családnév; — szl. *potik*: *patok* (l. NyK. 36: 272).

c) második szótagban háromtagú szókban: *Martinus (horvát becéző alak): *Mortunus* 1211 stb., később *Martonos*, l. Oklsz.; *Cserinigrád: *Cherüngrad* 1075 (l. Ethn. Népr. Ért. 1907. 34): *Csorinigrád, *Csoronigrád, *Csongrád*; szl. *teplíca* 'hévíz': *Toplucza*, *Taplícha* 1253—1381 Czinár, *toplíca* Szék. Nyr. 18: 370: *Toplucha* 1243, *Taplucza* 1327 Czin., *Taploca* 'vizenyős, tavas hely' Orbán: Székelyf. 2: 58b, *Topulcha* 1272. Csánki 3: 25, *Tapolca*; — szl. *nosilo*: *nyoszolya*; — *mespilo*: *naspolya*; — *močilo*: *mocsolya*; — *gabino*: *gabona*; — szl. *kupinja (l. Nyr. 36: 231): *kapinya*: *kaponya*; —

¹ Kfn. *hamisch*, *hemisch* 'boshaft, tückisch' (úfn. *hämisch*). A *hamis*-nak ezt az eredetét már Dankovszky eltalálta, így Mikl. Fremdw., l. NyK. 6: 304. és CzF. (Másképp Munkácsi: ÁKE.)

slanina : *szalonna*; — *uživna* : *uzsonna*; — *rakiže* : *rakotya*; — *kopitňak* : *kapotnyak*; — *ispiťaly* : *ispotály*; — *Adrián* (vö. *Adrianch*, *Oderyancz*, *Adorancz* hely. Csánki 3 : 26) : *Adorján*; — *Gabrianhaza* 1389, *Gaboryanhaza* 1524, ma *Gáborjánháza* Csánki 3 : 54.; — *Vingizlou* és *Vingyozlou* személy. 1214—5. Vár. Reg.

d) harmadik szótagban: *balatin* 1055 (így még 1266-ban, Csánki 3 : 26) : *Balaton*; — *monastir* : *monostor*; — *Komárin* : *Komárom*; — *Ágostin : *Ágoston*; — négytagú szó harmadik tagjában: *alamizsna* : *alamozsna*, *galaginya* : *galagonya*.

e) második vagy harmadik szótagban szláv *-nik* végű jövevénytiszavakban: *bojnük* : *bajnok* (*Boynoc* 1231, *Boynuk* 1289 stb.); — *alnük : *álnok*; — *ložnik : *lazsnok* (l. NySz.), ma *lazsnak*; — *dušnik* : *dusnok* (*Dusnuc*, *Dusnuk*, az oklevelekben rendszeren így, 1225 stb., *Dusnok* 1256, 1338, ma *Dusnak* helység); — *Szolnok* (*Zolnuk* 1380); — *tovarnük : *tárnok* (*Tawarnuc* 1194, *Tawarnuk* 1235 stb., *Tarnok* 1369); — *stolnik* : *asztalnok* (*Aztalnik* 1436, *Aztalnok* 1405); — *dvornük* : *udvarnok* (*Vduornuk* 1268 stb., *Oduornoc* 1295, *Oduornuk* 1367); — *peharnük* : *pohárnok* (*paharnok* 1424 stb., *poharnok* 1438 stb.); — *kanonük* : *kanonok* (így 1412, *kananok* 1469 és a kódexekben); — *Ondurnük* 1082 : *Ondurnuk*, olv. *Andornok* 1279. Czin. — *Poloznik* 1109 : *Poloznuk*, *Palaznuk* 1269, 1304 stb. Czin. — l. ezekről Mikl. Slav. Elem. és Melich : Szláv jöv. 2 : 247 stb.; a *-nak* változatról alább.

Melich egyszerűen összeállította az ide tartozó régi adatokat (s ezzel is nagy szolgálatot tett hangtörténetünknek), de nem vonta le belőlük a kellő következtetést. Azt mondja (NyK. 36 : 272), hogy »ha az átadó nyelvben a kéttagú mélyhangú szavakban *o—i* vagy *a—i* volt a hangzó, akkor legrégebben nyelvünkben is *o—i* vagy *a—i* volt a hangzás.« Ámde, ha száz vagy kétszáz évig *i*-t (elülső *i*-t) ejtettek volna az ilyen szavakban, akkor ez okvetetlen tovább is megmaradt volna magas hangnak s nem kellett volna később b b illeszkednie.¹ Továbbá azt is alig hihetjük hogy a magas *i*-ből közvetlen *o* vált volna, az ugrás igen nagy s igen szokatlan volna. Úgy hiszem, az *i*-t e szókban, minthogy majdnem kivétel nélkül mélyhangú szók, előbb mélyhangú *i*-vel cserélték föl s ez változott *o*-vá.² Ebből tehát az következik, hogy e régi szláv átvételek

¹ A déliszláv *brekinja*-ból származó *berkénye* szavunk a Tihanyi oklevélben mélyhangú alakban fordul elő: *brokina*, s itt kétségkívül nemcsak az első, hanem a második magánhangzó is mélyhangúvá illeszkedett: *brokinja*.

² A szláv *iskra* 'szikra' némely tájszólásunkban *sziszkora* lett; ez is *iszkirja lehetett előbb. — A *hamis* melléknév (< kíném. *hamisch*) szintén *hamis*, *hamos* lett azokban a nyelvjárásokban, melyekben még akkor megvolt a *lapis, *magis, *aranyis stb.! — Viszont a szövegben tárgyalt szókkal szemben az eredeti *Machtin névnek okvetetlen hosszú *i*-je volt, azért nem lett belőle *Majtony*, hanem *Majtény* (vö. MNy. 2 : 57—8).

idején nyelvünkben még olyan közönséges hang volt az *i*, hogy az *i* mélyhangú szavakban *i*-vá illeszkedhetett.

Ilyen illeszkedés történt a birtokos személyragban is a többes 3. személyben. Ez a rag eredetileg *-ik* volt: *lovik*, *kezik* stb., mint maiglan a csíki nyelvjárásban s egyebütt (és a köznyelvnek *egyik*, *másik*-féle alakjaiban, vö. TMNy. 716). Később a mélyhangú szókban *-ik* s végre *-ok* és *-uk* lett belőle: *lovik* — *lovok* — *lovuk*.

Régi szláv jövevényszavainknak egy részében már az eredeti szláv kiejtésben is a mély *i*-hoz igen hasonló magánhangzó szerepelt, az, amelyet *y* betűvel szoktak jelölni (l. Vondrák: Vergl. Slav. Gramm. 102—103). Így pl. az óbolgár *mlynū* 'malom' kétségkívül evvel a mély magánhangzóval jött át: *mīln, vagy *mīln*, ebből aztán *moln*,¹ s végre *malm* és *malom* lett. Így lett az óbolg. *pastyri*-ből *pásztīr, *pásztor* (l. Mikl. e szóról). Az ób. *sěkyrica (a *sěkyra* kicsinyítője, vö. szlov. *sekirica*) *szekeerce* lett ugyan, de nyugati nyelvjárásainkban mélyhangú alakja is keletkezett, ilyen úton: *sze-kīrca > *szakorca > *szakolca > *szakóca*. — De legtöbbször magas *i* lett utólag az átvett *y* hangból, kivált az első szótagban, pl. ób. *byvolū* : *bival*, *vydra* : *vidra*,² *dynja* : *dinnye* (sőt *tyky* : *tök*).

Föltehetjük, hogy pl. a Halotti Beszéd korában az *i* hang még egészen közönséges volt, de egyes nyelvjárásokban már az újabb *o*-nak engedte át a helyét. A HB. írója még *achscin-t* azaz *axszīny-t* ír, de már a német eredetű *hamīs helyett *homus-t* vagyis *hamos-t*; ez tehát olyan nyelvjárási ingadozás, aminőt a HB-ben többet is találunk.

Evvel a föltevéssel, — hogy t. i. a 13. században a magyar kiejtés *i* és *o* között ingadozott, — magyarázhatjuk meg azt az eddig meg nem magyarázott föltűnő jelenséget, hogy egyes régi jövevényszókban viszont az eredeti *o* helyett — a köznyelvben vagy egyes nyelvjárásokban — *i*-t találunk:

¹ Talán *molīn is, vö. *Molinszegh* 1340 Czin. — Ha a horvát vagy szlovén magashangú *mlīn* jött volna át, akkor valószínűleg minálunk is magashangú szónak maradt volna.

² A *vydra* nem bizonyos hogy a magyar szó eredetije (vö. *vīza* és cseh s rutén *vyza*, melyeknek viszonya szintén kétes, l. Munkácsi Ethn. 4 : 177—9). Az óbolgár *bykū* ha nem is eredetije a mi *bika* szavunknak (mind a két nyelvbe a törökből került), legalább közvetve szintén bizonyítja a magyar szó első magánhangzójának hajdani mély voltát.

vīn hām- sūt

a horvát becező *Martoš* alakból (mely rendszeren minálunk is *Martos*, pl. *Mortus* 1211, *Mortos* 1389 Oklsz.) 1055-ben *Mortis* TihOkl., továbbá *abroncs* helyett *abrincs*, *katronca* (így ThewrK., GyöngyK., CzechK. stb.): *katrinca*, *koroma (óbolg. *kroma* 'margo', talán a *karika* analógiája is közrehatott): *karima*, *kolomáz NySz. (szlov., horv. *kolo-maz* kerék-máz): *kulimáz*, *Baltasar*, *Boldozsár : *Boldizsár*, *bádog* : *bádíg* MTsz., *káposzta* : *kápiszta*, továbbá *grádos* helyett *grádics*, *garádics*; *párduc* h. *pardich* (SchlSz), *golóbos h. *golyóbis* (lat. *globus*), *módos (lat. *modus*): *módiesség* NySz., *kórus* : *kórizs*? (Nyr. 32 : 395); — *Saul* (bibliai személynév s aztán helység-név, alkalmasint *Saol-nak is ejtették): *Soyl* 1082, olv. *Sajl*;¹ *Ágoston* : »*agistan*» (BirkK. 1); *cimbalom* : *cimbalim* (két kódexben, l. NySz.), *cimbolim* (Murm.); — végre *gyolkos* helyett *gyilkos* (ered. *dolkos > *dilkos, *dilkos > *gyilkos*, aztán keveredés által *gyolkos* < *dolkos × *gyilkos*, bár a *gyolkos* alak előbből van kimutatva).

Valamint az *asszony* mellett *assziny*-t ejtettek és *Bodrog* mellett *Bodrig*-ot stb., épúgy kezdtek mintegy visszakövetkeztetve *abroncs* helyett is *abrincs*-ot, *bádog* h. *bádíg*-ot mondani stb. (mint a régi *bódog* h. *boldog*, *szőke* h. *szölke* s más effélék). Végre aztán az *abrincs*-ot a mai *abrincs*, a *grádics*-t a mai *grádics* váltotta föl stb.

Az eddigiekkel kapcsolatban még néhány érdekes kérdés támad. Föltűnő ugyanis, hogy az *i* zárt magánhangzó létére nem a hangtanilag neki megfelelő *u*-vá labializálódott, hanem *o*-vá, tehát egyúttal valamivel nyiltabb hanggá változott.² Ennek a különös jelenségnek nem könnyű magyarázatát adni. Lehet, hogy a régi magyar *i*-nak zártsági foka nem állt olyan közel az *u*-éhoz, vagyis hogy mélyhangú *e*-hoz közeledett. E mellett szól pl. az *e* betűvel írott *ascen-* (*ascennepe* 1197. NySz.) azaz *asszeny* alak, és az a körülmény, hogy a szláv *Boleslav*-nak *Bogizlow* és *Bogyzlo*, tehát *Bogyiszló* vagy *Bogyeszló* felel meg³ (1401, 1420, 1469, mellette *Bogozlov* 1274, 1290 stb., ma is *Bogyoszló* Vas és Sopron megyében, Csánki 3 : 601, 2 : 737—8,

¹ Így hát a *Soyl* írásmódban nem kell kételkedni, mint Csánki D. teszi, mikor a *Saul* névnek nyelvünkbeli történetét tárgyalja MNy. 2 : 390. (A *Sávoly* alak, melyről uo. esik szó, kétségtávol szláv *šavel* alakból lett [vö. Melich : Szláv jsz. 2 : 205], vö. *Paul* : szl. *Pavel*.)

² Hasonló váltokozást látunk a mordvin nyelvnek két főnyelvjárása közt: *azij*—*azoro* úr, *numij*—*numolo* nyúl, *udijna*—*udomo* álom (ritkébb viszony: *ijrva*—*turva* ajak); továbbá a cseremiszből: *šamič*—*šamoč*, *kolišt*—*kološt* stb. (NyK. 3 : 433, 4 : 53), a kazáni tatárban pedig a labiális illeszkedésben lesz *o*-vá az *i* (Bálint G. Kazáni tatár nyelvtan 7.).

³ Egy-egy török jövevényszavunkban is élhetett még nyelvünk történeti korában az *e* hang; vö. ezt a veszprémi káromkodást: *basszerkányos* (*baszorkán* MTsz., *boszorkány* < tör. *basārkan? stb, vö. Gombocz : Tör. jöv. 22. §).

de *Bogyiszló* Pest m.) s viszont a magyar *árik-ből a szlovénban s cseh-tóiban *járek* lett, — végre az, hogy sok mélyhangú szóban régóta váltakozik az *i* e-vel, pl. *hírvad* : *hervad*, *gyisznó* : *gyészno*, *csinál* : *csénál* (WeszprK. NySz.), *király* : *kērály*, *világ* : *vělág* (NySz.), *virág* : *vērág* (uo.), *diák* : *dēák*, *irgalmas* : *ērgalmas?* (uo.), *virrad* : *vērrad*, és szintén régiek lehetnek az olyan palóc és dunántúli ingadozások, minők *villa* : *vēlla*, *csillag* : *csēllag*, *Pista* : *Pēsta*, *iskola* : *ēskola*, *bival* : *bēhal* (Nyr. 4 : 555), *gida* : *gedó* (Dug. Példab. 1 : 54). Talán még azt is föl lehetne hozni, hogy bizonyos esetekben az *i*-nak megfelelő *i*-t is a nyiltabb *ē* helyettesíti, pl. a szláv *-nik* képzőből *-nēk* is lett (*Fegyvernēk*),¹ mint mélyhangú szóokban *-nik* : *-nok*, szintűgy a birtokos személyragozásban *-ik*-ből *-ēk* lett (*kezēk*, *nevēk*), mint a megfelelő *-ik*-ből *-ok* (*lovik* : *lovok*).

Egyébiránt megtaláljuk néha az *u* hangot is mint a hátsó *j* változatát:

csuklani és *csoklani* NySz. : *chiklany* KolGl. *csihlani* székely nyj. — *gywuontato* és *gyouonuan* EhrK. NySz., *gyuhonni* és *gyohonni* Abauj m. : *gyivónni* Ipolyvidékén MTsz. (gyónni); — *szurtos* és *szirtos* (NySz. csak emígy);² — *csima* és *csuma* MTsz. — *nadruspan* SchISz. : *nádorispán*; — *holdus* : *kódís* (Dtúl)? +

T. m. ind.

Horger A. a többi közt a következőket állította össze, amelyekben székely nyelvjárások *i*-t ejtenek, a köznyelv pedig *u*-t:³ *csiklik*, *csikló*, *csipor*, *licsok*, *licskos*, *licskol*, *'hátissó* (és *hátussó*, *hátulsó*); — mind a két hangalakban székely tájszók: *nyivad* és *nyuvad*, *csibikol* és *csubukol*, *alamiszta* és *alamuszta* stb.

Némely szóban viszont az *i*, illetőleg *j*, a még nyiltabb *a*-val váltakozik, pl.:

mílost : *malaszt* (*molaszt h. a magánhangzónak a következőhöz való hasonulásával, mint *mastoha > *mostoha* stb. eff.), *iránt* és *ēránt* : *aránt*, *szivárkodik* : *szauarkodic* (Telegdi: Ev. 2 : 569), *szivárvány* : *szavárvány* (NySz.); — *agyíg* (MTsz.) : *agyag*; — a szláv jövevényszók *-nik* végzete, melyből mélyhangú szóokban rendszerint *-nok* lett, a 14. század vége felé

¹ Vö. még *uueinic* Sz. László korában : *Weinuch* IV. Béla korában : ma *Vének* helység Győr m. — *Csimota* : mélyhangú illeszkedéssel *csimota, *csomota*, magash. illeszkedéssel *csemēte*, egészen nyílt *e*-vel.

² A *szurtos* alak először SzD-nál! De van a NySz.-ban *szurkos* ugyanilyen jelentéssel, tehát úgy látszik *szurtos* < *szirtos* × *szurkos*.

³ Nyr. 33 : 260; de ő másképp fogja föl a viszonyt, a székely *i*-t a köznyelvi *u*-ból fejlődöttnek tartja. Ő egyúttal arra is rámutat, hogy itt az *i* rendesen *iny*- és *fogh*angok mellett szerepel.

szintén néha *-nak* alakban kezd jelentkezni: ¹ *Aztalnak* 1382—1524, *Baynak* 1391—1482, *Zolonak* 1430 (ma *Szalonak*), *poharnak* 1439, 1571, *alnak* BécsiK., Heltai stb., *Tarnak* 1524 (*Tárnok* helység), *lazsnak* 1578 (NySz.), *Andornak* (helynév), *Talnak* csak 1662; mindezen esetekben régiebb a *-nok* hangzás (l. fönt); — vö. még *csillag*: *salyog*, *szilaj*: *szalad*, *szilánk*: *szalu* (Budenz szerint közös eredetű szópárok), továbbá *csilán*, *csiján*, *csihán* (NySz. és MTsz.): *csalán* (és *csollán*, *csóján*).

SIMONYI ZSIGMOND.

MÉG MEGFEJTETLEN ALAKOK A HALOTTI BESZÉDBEN.

E munkámban multkori cikkem végén (Nyr. 37: 442) tett ígéretemet akarom teljesíteni. Helyes magyarázatát kísértem megadni a HB. néhány oly szavának, melyekre eddig véleményem szerint kielégítő magyarázat nincsen.

1. *Terumteve* (*eleve miv isemucut*), *tilutoa*, *mundoa*, *had-laua*, *feledeve*, *veteve*. Ez alakokat többen többféleképp olvassák, magyarázzák. Kezdetben mindenki megegyezett abban, hogy azok a tárgyas ragozású elbeszélő mult egyes számának harmadik személyében vannak (mai: *teremté*, *tiltá* stb.). R. Prikkel Marián hozakodott elő azzal az új fölfogással (NyK. 26: 316—318), hogy a *tilutoa* és *mundoa* — csak ez a kettő! — határozó igenév.

»Lássuk« úgymond (318. l.) »tulajdoníthatunk-e nekik illetén funkciót? 'Es mend paradisumben uolov gimilcicutl munda neki elnie. Heon *tilutoa* wt ig fa gimilce tvl. Ge *mundoa* neki meret nū eneyc.' E kitéltet eddig három külön mondatnak vették; mi egyet alkotunk belőlük ily formán: 'És mind paradicsomban való gyümölcsöktől monda néki élnie, csupán *tiltva* őt egy fa gyümölcsétől, de *mondva* néki, mért nem enék.' Látnivaló, hogy az igenévi szerep szépen beletalál mind a két alakba. Még csak az van hátra, hogy megmagyarázzuk

¹ Előbb nem. Tehát téved Melich János, mikor azt a *-nak*-ot a *-nok*-nál régiebbnek tartja (**álnak*, *asztalnak*, *pohárnak*, *tálnak*, *Dusnak*, *kananak* > *álnok*, *asztalnok*, *pohárnok*, *tálnok*, *Dusnok*, *kanonok* stb.) NyK. 35: 126). A *kananak*, melyet ő utóbb is annyiszor emleget (Szláv. jöv. 2: 306, 334, 414), egyáltalán nem fordul elő a régiségben, s époly kevéssé az **udvarnak*, *Dusnak* és *Paloznak* (l. uo. 2: 247). — Előfordul ugyan egy *Boynoc* már 1231-ben s itt a második *o-f* lehetne *a*-nak olvasni, de nem kell annak olvasni (vö. *Zombat* 1165: olv. *szombat*, *Zobolch* 1319: olv. *Szabolcs* stb.), s a többi adat szerint nem is valószínű ez az olvasat.

o-juknak mibenlétét. Ezt is könnyen megtehetjük, ha eszünkbe vesszük, hogy a göcseji nyelvjárás — mely az egész HB.-ből tagadhatlanul kiérzik — a *-va* igenévképző előtt szintúgy, mint a mássalhangzós ragok előtt kötőhangzót szokott használni, főképp ha az alapszó két vagy több mássalhangzón végződik, teszem: *mondova, mosdova, hajtova, felejteve, föstöve, választova, osztova* stb. (l. Nyr. 14 : 163). A *tilutoa, mundoa* alakok *o*-jában helyesen ezt a Göcsejt jellemző kötőhangzót kell látnunk. A fejlődés menetét tehát így állítjuk föl: **tilutova > tilutoa* és **mundova (mondova?) > mundoa (mondoa?)*. E leszármazás mellett a *v* kiesése is könnyen érthető. Csupán a *tilutoa* alakra lehetne még esetleg valakinek ellenvetése, hogy alapszava, a *tilut*, csak egy mássalhangzón végződik; miért kapott tehát a *-va* előtt kötőhangzót? Feleletünk rá ez: a göcseji nyelvjárás nem egyszer olyan *-t* végű igék határozónévi alakjában is használ kötőhangzót, amelyeknek végső konzonzánását közvetlen nem előzi meg mássalhangzó; mondják pl. *futova, süttöve, kötöve, jutova* stb.«

Prikkelnek e fejtegetéseiben először is azon a kijelentésén akadok meg, hogy »az egész HB.-ből tagadhatlanul kiérzik a göcseji nyelvjárás.« Ebben éppen nem értek vele egyet. Igaz, hogy a HB.-ben több oly nyelvsajátság van, mely megvan a mai göcseji nyelvjárásban is, de ez egyező sajátságok mind olyanok, melyek a HB. korában nem csak Göcsejben voltak meg; viszont vannak oly sajátságok is a HB.-ben, melyek a göcseji nyelvjárásban nem hogy abban a korban nem lehettek, de még ma sincsenek meg. Simonyi, ki régebben egy cikket szentelt a HB. tájnyelvi sajátságainak (Nyr. 9 : 145—149), csak egy olyan hangtani sajátságot talált benne, »melyet kizárólag egy mai nyelvjárásban látunk még. Ez a *-vel* rag *v*-jének magánhangzók közt való elhagyása: *kegyelmehel, halaláál*. Így ejti ugyanis a göcseji nyelvjárás is (csak hogy a hiatus miatt közbeszúrta *j*-vel: *kegyelméjjê, halálájê, hordójê, fáje* stb.« Nekem éppen a *halalaaal* az egyik bizonyságom arra, hogy a HB. nem lehet göcseji nyelvjárásnak emléke. Azon az alakon látjuk ugyanis, hogy a *-val, -vel* rag már illeszkedik a HB.-ben, a göcseji nyelvjárásban pedig még ma se, nem hogy hétszáz évvel ezelőtt. A másik bizonyságom pedig Prikkel ellen éppen azok a göcseji *mondova, futova* stb. alakok, melyekkel ő a maga állítását akarja támogatni. Egyetlen olyan alak van ugyanis

a HB.-ben, mely kétségtelenül határozó igenév: *ivtua* olv. *jutva* (v. *jutvâ*). Kétségtelen, hogy a *jutva*- és a *jutova*-féle alakok közül ez utóbbiak az eredetiebbek s ezekből fejlődtek amazok.¹ Tehát ha még ma is járatosak a teljesebb alakok Göcsejben, bizonyára kizárólagosak voltak a HB. idejében. A *-val*, *-vel* ragnak és a határozó igenévnek HB.-beli alakja felől tehát a HB.-et bármely nyelvjárásunk emlékének tarthatnók, csak e miatt éppen a göcsejiének nem. Az az állítása se igazolható Prikkelnek, hogy »a két alakba — *tilutoa*, *mundoa* — szépen beletalálna az igenévi szerep.« Ezt nem tűri meg a HB. mondatának szerkesztése módja. Ennek ellene mond az is, hogy a *Heon tilutoa* és a *Ge mundoa* pirossal díszített nagy betűvel vannak kezdve: ily betűk pedig a HB.-ben mindig új mondatot kezdenek. Tehát a szóbanlévő két igének alakja, mondatbeli szerepe és a nyelvemlék helyesírása mind azt mutatja, hogy az a két ige határozó igenév nem lehet.

A mondatbeli értelem azt kívánja, hogy az a két ige éppúgy, mint társai, a tárgyias ragozású elbeszélő mult egyes számának harmadik személyű alakjai legyenek.

Ít azonban egy kis kitérőt kell tennem. Lássuk a HB.-nek ezt a részét: *Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn halal nec es pucul nec feze. es mend w nemene c. Kic ozvc. niv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov vogmuc.* Ebben a *Hug es tiv latiatuc* pirossal díszített nagy betűvel van kezdve, mégis a magyarázók azt nem új mondatnak, hanem az előbbi mondat mellékmondatának tekintik. A HB. legutóbb megjelent valószínű olvasásában² az a hely a következő módon van pontozva: 'Haragovék Isten és vetévé út ez munkás világbelé, és lön hálálnék és pokolnek fészé és mēnd ú nēmének. *Kik azok? Mű vagymok, hogy és tū látjátok szömtökkal. Isà, és nöm ēggy embēr mūlhatjâ ez vermöt; isâ, mēnd azhoz járou vagymok.*' Véleményem szerint ez így nem jól van. Az én pontozásommal ez a hely mai nyelven így lenne: 'Kik azok? Mi vagyunk. *Ahogy ti is látjátok szemetekkel, bizony, egy ember se kerülheti el e sírt; bizony, mind oda jutunk.*' E helynek értelme is az én olvasásmódomat javallja,

¹ L. a *-vány*, *-vény* képzőről írt cikkemet MNy. 4 : 410—414.

² Simonyi, Die Ung. Sprache, 108—109.

mert így ez utóbbi gondolat szépen párhuzamba állítható ezzel a HB. elején levővel: *Latiatuc feleym zuntuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc.* Hogy az *isa es num igg ember* nem új mondat kezdete, azt az is mutatja, hogy ott az *isa* kis kezdőbetűs.

Most pedig rostáljuk meg azok magyarázatát, kik a HB. kérdéses szavaiban ugyanazon igealakokat látják, mint én. E tárgyalásban ama szavaknak csak azok a betűi érdekelnek, melyek az ige fővégső mássalhangzója után vannak: *terumt-eve, tilut-oa, mund-oa, hadl-ava, feled-eve, vet-eve.*

Nyelvtudósaink a megjelölt betűcsoportokban az utolsó betűvel az egyes számú harmadik személy tárgyias ragjának (*-ja, -je*) magánhangzóját látják jegyezve. Az utolsó előtti magánhangzóban az elbeszélő mult időjelét keresik. A két magánhangzó közt jelentkező *-v-* hangra nézve kétféle vélemény van. Zolnai, átvéve Szinnyeitől azt a véleményt, hogy a személyrag föltehető eredetibb **-l-* hangjából a *-j-* mellett *-v-* is fejlődhetett (Nyr. 17 : 196), úgy vélekedik (Nyelvm. 58), hogy egy közös alakból a köznyelvi *-ja, -je* mellett a HB. nyelvjárásában *-va, -ve* fejlődött. Ő is — Szinnyi akkori, régebbi véleményéhez csatlakozva — a *tilutoa* és *mundoa* szavakban *-v-* hangot nem olvas ugyan (*tilutóa, mundóa*), de ezekben is fölteszi a *-v-* hangnak előbbi meglétét (< **tilutáva, *mundáva*). Szinnyi szerint (Nyr. 17 : 195—197, Nyelvhas.³ 129) a rag eredetileg *-ja, -je* volt (**hädlä-jä, *veté-jë*), de a két magánhangzó közül a *-j-* kiesett (> **hädlä-ä, *veté-ë*) s az így támadt hiátus *-v-* hanggal töltődött be (> **hädlä-vä, *veté-vë*). Szinnyi újabban (Nyr. 32 : 483) a *tilutoa* és *mundoa* szókat is *-ávà* végzettel olvassa, Melichnek nemsokára említendő cikke nyomán. Simonyi (Die Ung. Spr. 108) e kettőt — szintén Melich nyomán — *-ávà* végzettel; a *hadlaua* szót így: *hädlävä*.

Mit szól mindezekhöz a hangtörténet? Tegyük föl, hogy csakugyan volt ilyen alak: *mondáva*. Ebből — a *-v-* hang keletkezését akár Zolnai, akár Szinnyi szerint fogjuk föl — nem lett volna a HB.-ben *-óa* végzetű szó. Hogy nem lett volna, mutatja a nyelvemlék *hadlaua* szava, melyet nem olvashatunk — nem is olvas senki — *-óa* végzettel. Jól mondja Prikkel (NyK. 26 : 316): »nem fődözhetünk föl semmi okot-alapot arra, miért maradt meg az *áv* szótag egyik igealakban változatlanul s miért fejlődött a másikban *ó-vá?*« Ugyanilyen ok miatt el

kell vetnünk Simonyinak *-ává* végzettel való olvasását is. Kérdés mármost, helyes-e Szinnyei álláspontja, ki amint a magashangú igealakokat *-évë* végzettel, úgy a mélyhangúakat mind *-ává* végzettel olvassa?

Lássuk, mit szól ehhez is nyelvünk története? Volt-e a mai *hallá*, *veté* igealakjainknak ilyen alakja: **halláva*, *vetéve*? Ez alakok megvoltának kimutatásakor nyelvészeink arra hivatkoznak, hogy a mai köznyelvbeli *hallaná*, *vetné* is régebben *hallanája*, *vetnéje* volt. Ez igaz és ennek alapján el is fogadhatjuk azt, hogy a *hallá* és *veté* is **hallája*, **vetéje* volt. De megállhat-e az a vélemény, melyet Zolnai elfogad, hogy a *-ja*, *-je* rag eredetibb alakjából *-va*, *-ve* is fejlődött és így lettek ily alakok: *halláva*, *vetéve*? Szinnyei, midőn ennek lehetőségét fölvetette (Nyr. 17:196), az ellene szóló okokat is fölhozta: »ennek a *-va*, *ve* ragnak a HB.-en kívül sehol az egész nyelv életében semmi nyoma.« Továbbá: »fontosabb az, hogy a HB.-ben az állítólagos *-va*, *-ve* ragon kívül a *-ja*, *-je* is előfordul.« Valóban, ha lett volna e ragnak *-va*, *ve* alakja is, lehetetlen, hogy e gyakori ragnak ez alakjával is ne találkoznánk legalább vagy a régi, vagy a népi nyelvben valahol. És valóban, ha a HB.-ben ez alak dialektikus sajátság volna, hogy férnének meg ugyanazon nyelvemlékben ezek a szavak: *latiatuc*, *zocoztia*, *mulchotia*? Szinnyei véleményét már röviden említettem, lássuk most okoskodását egész terjedelmében: »Mind a kettőnek« — t. i. a *-ja*, *-je* és az állítólagos *-va*, *-ve* ragnak a HB.-ben — »megvan a maga hatásköre: a *-ja*, *-je* csak a praesensben, a *-va*, *-ve* csak a praeteritumban szerepel. De nem az a fődolog itt, hogy melyik minő igeidőben van alkalmazva, hanem az, hogy melyiket minő hangtani helyzetben találjuk. A *-ja*, *-je* consonanus után áll (*zocoztia*, *mulchotia*); a *-va*, *-ve* pedig vocalis után (*hadlaua*, *terumteve* sat.); más szóval: a *j* hang consonans és vocalis között, a *v* hang pedig két vocalis között áll. Ha már most ehhez hozzávesszük a HB. nyelvjárásának azon sajátságát, hogy hajlandó hiátust támasztani (vö. *halalaaal*, olv.: *haláláaal*, e. h. *halálával*) és hajlandó a támasztott hiátust megint betölteni (vö. *kegyilmehel*, olv.: *kégyilméhel*, ebből: *kégyilmével*, *kégyilméel*), talán nem fog nagyon merésznek tetszeni azon föltevéssem, hogy a *hadláva*, *feledéve*-félék eredetibb **hadlája*, *feledéje*-ből fejlődtek. (Vö. *mondanája*, *adnája*, *mívelnéje*, *tehet-*

néje sat., melyek a régiségben közönségesek.) A fejlődés olyanképen történhetett, hogy a *j*-t a nyelv elenyésztette: *hadláa, *feledée*, azután meg *v*-vel töltötte be a hiatust: *hadláva*, *feledéve*. De van-e példa ilyen hangfejlődésre? Igenis, van. Azt már láttuk, hogy *v* hang kiesésével támadt hiatus betöltésére *j*-t alkalmazott a nyelv; s ez elég gyakori eset. Az ellenkező fejlődés (t. i. nem *v* kiesése > hiátus > *j* betoldása, hanem *j* kiesése > hiátus > *v* betoldása) nem olyan gyakori ugyan, de erre is van néhány biztos példánk. Nevezetesen így keletkeztek ezen alakok: *rivá* (reá); *rivóla* (róla); *ivándék* (ajándék). T. i. a fejlődés menete ez volt: *rajá* > *rējá* > *rijá* > *riá* > *ri-v-á* | *rajóla > *rējóla > *rijóla > *rióla* > *ri-v-óla* | *ajándék* > *ējándék > *ijándék > *iándék > *i-v-ándék*. Ugyanígy fejlődhetnek a szóbanforgó alakok is: *-ája* > *-áa* > *á-v-a*; *-éje* > *-ēe* > *é-v-e*. Ilyen hangfejlődésre a praesensben nem volt alkalom, azért ott meg is maradt a *-ja*, *-je*.« Szinnyei fejtegetéseire a következő mondani valóm van. Valamint a föltételezett *hallája, *vetéje alakokban, ugyanaz a rag van és ugyanazon hangtani helyzetben van a *hallandája*-, *vetnéje*-féle alakokban; mindazáltal ezeknek sehol sem találkozunk se régi nyelvben, se maiban, *hallanáva*, *vetnéve* változataival. Többet mondok: a *-nája*, *-néje* végzetű alakok előfordulnak ma éppen olyan nyelvjárásban, melyben azt a hangváltozást észlelhetjük a *-val*, *-vel* rag *-v*-jével (göcseji: *tudnája*, *bekötnéje*; *kaszájé*, *ekéjé*), amelyet Szinnyei is konstatál a HB.-ben s amelyet bizonyítékul hoz föl az *ája, *-éje* > *-áva*, *-éve* hangváltozás mellett. Ez a bizonyítéka tehát elesik. Azaz hogy nem is elesik, hanem ellene támad. Hisz a *halálával*, *kegyelmével* > *haláláal*, *kegyelméel* mit mutat? Azt, hogy a HB. nyelvjárásában az *-áva*-, *-éve*- hangcsoportból a *-v*- hajlandó kiesni. Ebből tehát nem az következik, hogy a HB. nyelvjárásában az *ája, **-éje* végzetből *-áva*, *-éve* lett, hanem az, hogy ha lett volna is nyelvünkben *-áva*, *-éve* végzetű igealak, annak *-v*- hangja a HB. nyelvjárásában kiesett volna. Megállapíthatjuk tehát azt, hogy a nyelvtörténet azt bizonyítja és a HB. nyelvsajátságai azt vallják, hogy az elbeszélő mult tárgyas ragozású, egyes számú harmadik személyének *-áva*, *-éve* v. *-ává*, *évé* végzete nyelvünkben soha nem volt és nem lehet a HB.-ben se.

Fogjuk vallatóra most az ortografiát: ugyanazt mondja-e az is? Ebből a szempontból ítélve a dolgot, a magashangú

alakokat bátran olvashatnók *-éve* v. *-évë* végzettel, mert az *e* betű a HB-ben *e* hangot rövidet, hosszút, nyíltat, zártat egyaránt jelöl. Szintén olvashatnók, a betűket nézve csak *-áva* v. *-ává* végzettel ezt a szót: *hadlaaa*. De vajjon olvashatjuk-e *-áva* v. *-ává* végzettel ezt a két szót is: *tilutoa*, *mundoa*? Melich e két szó olvasásáról egy cikket írt (Nyr. 32 : 409—414). Ebben azt vizsgálja, hogy a XI., XII. századból és a XIII. első feléből való okleveleink *oa* jelzése hogy hangzott az akkori kiejtésben. Lássuk röviden Melich cikkének lényegét. 1134-diki eredeti oklevelünkben *du(m)broa* van. 1223-diki cseh oklevélben *Dubraua*. A magyar oklevélbeli szó *-oa* végzetének kiejtése *-ává*. 1181-diki oklevelünkben van *Froa* s ugyanabban e szónak latin genitivusi végzettel alakja *Froue*. Itt az *oa* = *ová*, esetleg *ává*. 1237—40-diki oklevélben: *Zoa*. Ez a név 1216-dikiban *Zaua*, 1250 előttiben *Scaua*-. 1259-diki oklevélben *Zoaberke*, 1280-dikiban *Zawaberke*. E szóban *oa* = *avá*, esetleg *ává*. XII. századbeli emlék XV. századi másolatában: *Soa*. Ez Freisingeni Ottónál *Sawa*. Itt *oa* = *ává*, illetve *ává*. 1086-ik év táján kiadott oklevél XIII. század első felebeli másolatában: *Rodoan*. Kézainál is *Rodoan*. Átiratban megmaradt 1137-diki oklevélben *Rodowan*. Több oklevelünkben *Rodouan*. (Vö. Marg. Leg.-beli *meloan*.) Itt *oa* = *ová*. Anonymusnál *Borsoa* ma Borzsova, *Tulsua* (talán másoláshibából *Tulsoua* helyett) ma Tolcsva. Ez adatok alapján Melich így foglalja össze véleményét: »Az eredetiben fennmaradt, XI., XII. s XIII. század első feléből való oklevelek *oa* jelzése a hangzásban *ová*, *avá*, *ává* s talán *ává*.« Átvive ezt az eredményt a HB. kérdéses két szavára, azt állítja Melich, hogy azoknak *oa* betűkkel jelölt végzetében a két magánhangzó közt nem volt hiátus, hanem a kiejtésben *-v-* hang. De — úgymond — az oklevélbeli adatok cserben hagynak bennünket akkor, ha kérdezzük, miféle alak a *tilutoa*, *mundoa*? Fölfogása szerint lehet ugyan ezeket határozó igeneveknek is tartani, de a szövegbe mégis jobban beleillik az elbeszélő múlt s ezért így olvassa őket: »*tilotává*, *mondává* (*tilotává*, *mondává* alígha).« Szinnyei Melichnél már tovább megy (Nyr. 32 : 483). Szerinte az ily írás-változatok: *du(m)broa* ~ *Dubraua*, *Zoa* ~ *Zaua*, *Scauaiensibus*, *Zoaberke* ~ *Zawaberke*, *Soa* ~ *Sawa* arra tanítanak, hogy »az *au* és *aw* betűk helyett *o-t* is írtak. E szerint föltehetjük, hogy *tilutoa*, *mundoa* annyi,

mintha így volna írva: *tilutaua*, *mundaua* (vö. *hadlaua*), s így már semmi sem áll útjában a *tilotáva*, *mondáva* olvasásnak.«

Megjegyzem ezekre, hogy az említetteket csak akkor volna szabad csak írásváltozatoknak tekinteni, nem pedig kiejtésbelieknek, ha egyazon oklevélben fordulnának elő. De ha csak írásváltozatok is, azok alapján Szinnyeinek a *tilutoa* és *mundoa* alakot *-áva* végzettel olvasnia oly aggodalom nélkül csakis akkor lett volna szabad, ha előbb bebizonyította volna, hogy az *o* betű akkor van *au* és *aw* betűk helyett, mikor e betűk *áv* szótagot jelölnek. Ez pedig a Melich közlötté adatokból éppen nem tűnik ki. Egyetlen egyszer és csak talán olvassa az *-oa* végzetet így: *-áva*. Melich az ő cikkében csak annyit állít bizonyosnak és én is azt fogadom el belőle, hogy a közölt adatokban az *oa* betűk oly két magánhangzót jelölnek, melyek között a kiejtésben *-v-* hangzott. Én tehát Melich cikke alapján csak odáig megyek, hogy a *tilutoa* és *mundoa* két utolsó magánhangzója közt *-v-* hangot olvasok. Ezt is nem pusztán az oklevélbeli adatok alapján teszem, mert hiszen ha az *o* jegyzette magánhangzóra hiátussal következett is az *a* jegyzette magánhangzó, e hangcsoportot is jelölhették *oa* betűkkel. A kérdéses alakokban *-v-* hangot azért olvasok, mert ezt kívánják a *hadlaua*, *terumteve* stb. alakok.

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

(Folytatjuk.)

EGY RÉGI MAGYAR NYELVŐR.

Lovász Imre.

— Fölolvasás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1909.¹ —

A magyar nyelv- és irodalomtörténetnek alig van nevezetesebb és mélyrehatóbb eseménye, mint a nyelvújítás. Nagy szellemi mozgalom volt ez, amely egy félszázadig tartotta erős hullámsapában nemcsak az írók és tudósok, hanem a nagyközönség lelki világát és amely miatt még egy másik félszázadon át fel-felmorajlott a magyar nyelv tengere, sőt bizvást elmondhatjuk, hogy a nyelvújítás hullámcsapásai még ma sem, még a mi lelkünkben sem simultak el egészen.

Forradalom volt a nyelvújítás, mely a nagy francia forradalommal majdnem egy időben alapjában megrendítette a régi magyar nyelvet és

¹ Megelőzőleg némileg más alakban megj. az 1909-i Debreceni Képes Kalendáriumban.

amely komoly és gúnyos tollharcokat, hosszabb ideig folyó irodalmi háborukat vont maga után, mint ameddig a napoleoni hadjáratok tartottak. Árvíz volt a nyelvújítás, amely a nyelv mezejéről elsöpört sok élősdit, növénnyt, lányüggő gyomot, tömérdek idegen szennyet és régi törmelékét, de amely nem egy gyöngéd virágot, őseredeti füvet mosott ki tövéből.

Ezt a forradalmat, ezt az áradatot a maga romboló és pusztító hatásában többször megakasztották nemcsak a minden újításnak konokul ellenszegülő maradiak, hanem a magyar nyelv jövőjén aggódó józan írók és képzett tudósok. A konzervatív tábornak, tudjuk, Debrecen volt a vezére, amely tudományos munkával és gúnyiratokkal egyaránt igyekezett a rohanó nyelvújítást feltartóztatni.

Így 1795-ben Barcafalvi özönnyi képtelen új szavainak a Debreceni Grammatikát veti gátúl, a 19. század első és második évtizedében pedig Kazinczy hevét mérséklék debreceni tudósok, Szentgyörgyi József és Fazekas Mihály. Ugyancsak debreceni eredetű a tulajdonképeni *Mondolat*, amely minden ferdeségével és izléstelenségével sem tévesztette el a hatását, annyit legalább is elért, hogy Kazinczy megtagadta a Vandza, a Percseni Nagy és a többi túlzókkal való közösséget és maga sokkal higgadtabbá, körültekintőbbé lett.

De ha Debrecen még akkora erőfeszítést tesz is és ha az ortológusoknak még több oly erős váruk lett volna, mint Debrecen, az újító szellemet, amely kiterjedt a nyelven kívül irodalmi műfajokra, társadalomra, politikára, az egész nemzeti életre, nem lehetett megállítani hódító útjában.

Kisfaludy Károly új irodalmi iskolája, Széchenyi István politikai reformja végkép biztosították a nyelvújítás diadalát és midőn a Magyar tudós társaság 1830-ban megkezdette működését, e téren alig tehetett egyebet, mint szentesítette a nyelvújítást.

Azonban mint minden hatalom, az uralomra jutott nyelvújítás is tovább akart terjeszkedni. Mikor a jobb ízlés és helyesebb nyelvérzék vezére, Kazinczy meghalt és mikor az ortológusokat, mint konok maradiakat a gúny özönébe fojtogatták, akkor a nyelvújítás ismét és messze túlsapott a józan belátás és a kellő szükség határain. A szókat elmetsző Helmecey Mihály és a szókkal mint hullarészekkel bánó boncolástanár Bugát Pál folytatják a nyelvújítást nagy erőszakkal és kevés ízléssel, úgy, hogy ezer szerencse, hogy a magyar nyelv teste mégis élve került ki a vakmerő nyesegetők, a lelketlen boncolók kezei közül.

A fenyegető veszedelmet, mely nemcsak a nyelvet, hanem a költői és prózai stílust is romlásba vitte volna, első sorban a magyar közönségnek ösztönszerű tartózkodása, jelesebb íróinknak ép nyelvérzéke és jó ízlése hátráltatta el, de bizonyára része volt benne annak a tárgyilagos, komoly bírálatnak, annak a tudományos érvekre támaszkodó felszólalásnak, amellyel egy véletlenül szintén debreceni származású író, Lovász Imre lépett föl 1835-ben, tehát akkor, midőn Helmecey, mint a Jelenkor szerkesztője a közélet nyelvét, Bugát és Schedel pedig az Orvosi Tárral a tudományos műnyelvet árasztották el Barcafalvit is megcsúfoló képtelen és szükségtelen alkotásaikkal.

Nem akarom Lovász Imrét és művének a hatását kellesténél többre

becsülni, hiszen ha mélyebb nyomokat hagyott volna, akkor nem kellene most nékem mintegy a teledés évtizedes homokrétegei alól kiásnom, de minden esetre több figyelmet és méltánylást érdemel annál, mint amennyiben eddig részesült; és ha a nyelvújításnak történetírói és újabb kritikusai, Imre Sándor és Ponor Thewrewk Emil meg sem emlékeztek róla akadémiai pályamunkáikban, szenteljünk mi ez alkalommal egy rövid fél órát az ő életének és nyelvészeti munkásságának.

Lovász Imréről leginkább azt tudta az irodalomtörténet, hogy ő adta ki először Fazekas Mihálynak összes műveit 1836-ban. A Ludas Matyinak és Fazekas többi költeményeinek sajtó alá rendezése alig árul el valamit Lovász egyéniségéből, még azok az adatok sem nyújtanak sok felvilágosítást, amelyeket Szinnyi gyűjtött össze a Magyar Irókban. Innen még az sem állapítható meg pontosan, hogy mikor és hol született, csak annyi bizonyos, hogy 1831-ben orvosdoktorrá avatták Pesten és úglátszik ugyanitt halt meg 1843-ban.

A magam kutatásai útján sikerült ez életrajzi adatokat néhány fontos dologgal kiegészítenem.

A debreceni ref. egyház anyakönyvében a következő feljegyzést találtam: 1797 nov. 11-én keresztelte Benedek Mihály prédikátor (a Debreceni Grammatika egyik szerzője) Lovász Mihály és Kis Sára fiát, Imrét. A ref. főiskola anyakönyveiből pedig megállapítható, hogy Lovász Imre 1814. nov. 29-én *subscribált*, hogy felsőbb tanulmányaira tíz évet fordított, folyton eminens tanuló volt, praeceptor publicusí tisztséget is viselt és végül az 1823/4. isk. év első felében a karcagi iskola rektorává lett. — Csak miután néhány évet töltött Karcagon és egy kis tőkét gyűjtött a rektóriából, akkor mint már meglett férfi ment föl Pestre az egyetemre, a tudományszomjítól és az orvosi hivatás igazi szeretetétől hajtva, úgy hogy e tekintetben tanuló pályája hű mása Földi János híres nyelvész és még híresebb természet-tudós életének, aki szintén a theológián és a falusi rektorságon keresztül jutott az orvosi diplomához, — erre különben újabban is akad elég példa a református ifjak között.

Lovász Imrének hosszúra nyúló tanulói pályája, két tudományszaknak: a theológiainak és orvosinak elvégzése, a tudománynak két külön központjában, Debrecenben és Pesten való tartózkodása magyarázza meg bővebb ismereteit, szélesebb látókörét, tisztább ítéletét, amit több orvosi és neveléstudományi cikke és dolgozata is bizonyít (lásd Szinnyi: M. Irók), de ami leginkább kitűnik abból a nyelvészeti munkájából, amelyet e címen adott ki: *Értekezés a magyar nyelvújításról és annak némelly nevezetesebb hibáiról* (Pesten, 1835).

Lovász Imre e 72 lapra terjedő füzetében felöleli a nyelv és stílus majdnem minden kérdését és mikor fejtegetéseiben végig kísérjük, nem tudjuk, mit csodáljunk inkább benne, a széleskörű irodalmi műveltséget és jó ízlést-e, vagy pedig a korhoz képest alapos nyelvészeti képzettségét és legtöbbször helyes nyelvérzékét.

Ez a szaktudományával is tüzetesen foglalkozó orvos különös kedvelője a szépirodalomnak, 1835-ben írja nyelvtudományi értekezését és akkor már ismeri nemcsak Kölcsey, Kisfaludy Károly költeményeit, hanem Vörösmarty, Bajza, Fáy legújabb műveit, amelyek csak egy-két évvel előbb

jelentek meg. Kiváló esztétikai ízléssel felismeri a Két szomszédvár zordon fenségét, valamint a Csongor és Tünde bájos kedvességét, holott a kor Vörösmartynak éppen e két remekművét méltányolta legkevésbé.

De a Vörösmarty és az új költők iránti bámulata nem feledteti el vele szűkebb hazájának, Debrecennek poétáit, Csokonait és Fazekas Mihályt. *A lélek halhatatlanságát* költői előadás szempontjából együtt emlegeti a Csongor és Tündével, Fazekasnak Nyáresti dalát tökéletes verselésére nézve párhuzamba állítja Vörösmarty Magyar költőjével. Biztos ítéletét még jobban bizonyítja az, hogy amely verseket megró, akár Helmeccynek nyakatekert fordításait, akár a Bajza követőinek egyszer dagályos, másszor érzekelő verselményeit, azok igazán mind idétlen szülőttei voltak ama kor költészetének és költői stílusának.

Egy és ugyanazon műben is el tudta választani a szépet és helyest a rúttól és helytelentől. Tetszik neki Fáy András irányregénye, a Béltekyház, általában kedvelt írója Fáy, de ez nem gátolja meg abban, hogy stílusának ferdeségeit meg ne lássa és korcs szavait meg ne rója.

Épen oly józan a felfogása és találók az ítéletei a nyelvészeti fejtegetésekben. A régi ortológusoktól és sok újabbtól abban különbözik, hogy nemcsak megengedhetőnek, hanem okvetlenül szükségesnek tartja a nyelvújítást; elvben tehát egyezik Kazinczyval és követőivel, de az újítás módjára és mértékére nézve már eltér tőlük.

Éles szemmel veszi vizsgálat alá a neologizmusnak egész működését és nyelvészeti hozzáértéssel, biztos nyelvérzéssel jelöli meg mindazokat a hibákat, amelyekbe tudatlanság, vagy vakmerőség sodorta bele az újítókat. Nem elégszik meg a hibák felsorolásával, hanem mindannyiszor tüzetesen okadatolja kárhóztató ítéletét; mikor egy-egy kinövés ellen tiltakozik, nem csupán a józan észre vagy a nyelvérzékre támaszkodik, hanem segítségül hívja a nyelvtani szabályokat, bizonyít analógiával, érvel a nagy írók tekintélyével, igazolja állításait a régi és népnyelv példáival; szóval tudományos alapon álló, komoly, hivatott bírálónak mutatkozik, s ennek különben teljes tudatában is van.

Lovász Imre 12 főbűnben marasztalja el a nyelvújítást és meg kell valanunk, hogy egyszer sem ragadtatja magát koholt vádra vagy rágalomra. Észreveszi éles szemmel a nyelvújítás visszaéléseit, legfőljebb ítéletében nem találja el mindig a mértéket, aránytalan szigorúsággal ró meg kisebb hibákat is, azonkívül némely hibára nem a legszerencsésebb példákat idézi.

1. A nyelvújítás első gyengeségét abban a fogalomzavarban látja, amely miatt igen sokan nem tudják megkülönböztetni a tudományos és költői előadás követelményeit. A legtöbb hivatlan író megelégedik arról, hogy csak a tudománynak van szüksége műszókra és műkifejezésekre, ellenben a költészet elboldogul a népnyelv szókinccsével, a művelt beszéd kifejezéseivel. A költő, a szépíró költemények sorozatát és regények kötetét írhatja meg új szók nagyobb mértékű használata nélkül. Példa erre Csokonai és Kisfaludy Sándor, Kölcsey és Vörösmarty Mihály. Ellenben a Helmeccy teletömik verseiket új szavakkal, különös szólásokkal, a neologizmus misztikus fátylába burkolják műveiket, de az ilyen termékek nemcsak hogy értéktelenek, hanem érthetetlenek. Avagy ki élvezheti, sőt ki foghatja fel a *Dies irae*nek Helmeccy-től való fordítását?

»Mely iszony lesz a' nap mentén,
A' bírónak megjelelendtén,
Mindenről nagy szám vejendtén.

Rettentő felség Királlya,
Jóknak ingyen ég-osztállya,
Idvezíts kegyelmi pálya!«

Érdekes, hogy Helmeccyék azzal a reménységgel biztatták magukat, hogy ha az ő gyarló századuk meg nem érti őket, megérti a jövődő. Így beszélnek a mi nyugati költőink, a mi holnaposaink is, az erőltetett, a homályos előadásnak a szerelmesei, de nagyrészt úgy fognak jární, mint Helmeccy és társai, feledés, vagy ami annál is rosszabb, nevetség lesz a sorsuk.

2. Hibát követett el a nyelvújítás a túlzó purizmussal. »Ezen visszaélés — úgymond a szerző — két tekintetben járt rontására nyelvünknek; megfosztotta azt sok jó, bár idegen, de régen polgári just nyert, érthető szóktól, megtöltötte ellenben sok olyan új szóval, melly fület sért és gyomrot háborít.« Pedig amint eledeleink, italaink, ruházatunk közé tömérdek idegen eredetű vegyült, úgy vettünk át más nemzetektől lelki szüksegleteinknek megfelelő idegen eszméket és szókat. Azonkívül — így okoskodik tovább a józan fölfogású szerző — nincs művelt nyelv, amely számtalan jövevényszót ne fogadott volna magába; ilyen volt már a régi görög, de ilyen a mai német és angol. Oktalanság tehát a nyelvújítástól, hogy az *orvos* helyett *gyógyászt*, a *muzsika* helyett *hangszatot* stb. ajánl; mikor pedig a közkeletű *kristélyt* az undorító képzetre alkalmat adó *allövettel* cserélte fel, akkor nemcsak balgaságáról tett tanúságot, hanem izléstelenségéről is.

3. A nyelvújításnak harmadik, szinte megfoghatatlan hibáját abban látja a bíráló, hogy régi igaz magyar szókat és szólásformákat új, többnyire erőltetett és mesterkézett kitételekkel cseréltek fel. Mit nyerünk vele, ha *izellen és álmatlanság* helyett *ízteletet és álomtalanságot* mondunk, ha *tisztelendő* helyett *tiszteltendőt*, *ébred* helyett *ebrül-t* használunk, vagy ha ezen túl nem *fogunkat csikorgatjuk*, hanem *fogat csikarunk*, ha atyánkat nem *fürekszünk valamire rávenni*, hanem *valamire törjük*. — Megvalljuk azonban, hogy Lovász e példák felsorolásakor egy kissé szükkeblünek mutatkozik, mert az *étkezés*, a *fagyaszt*, a *valakivel tudat* szókat és szólásokat is fölöslegesen tartja a *falatozás*, a *fagylal* és a *valakit tudósít* mellett.

Ugyancsak e pontban rója meg, mint az erőltetett rövidség következményét a *hogy* és *való* elhagyását, az infinitívus cum accusativo-kat és a *tóli-tóli*, *róli-róli* féléket, a több szóhoz tartozó jelnek és ragnak csak egyszeri kitételét (»minden jószág, barát, öröm- és reményeinktől megfosztott a sors«), a *láthatlan*, *hihellen*-féle rövidítéseket. Felsorol még azonkívül ezekkel kapcsolatban számos inkább stilisztikai, mint nyelvi hibát, amelyeket a *különözés szerelme*, a *fellenkezés affektálása* szült és amilyenekkel tele volt a Bélteky-ház, a Világ, de kivált a Jelenkor. Csak a különködés, csak az affektálás magyarázza meg az ilyen nyakatekert jelzőket és mondatokat: »Öntagadásra mindig készen állni kellő kebel«; »Melly a' tanácslottól a' tsekélyebbség keserü érzetét elkímélette.«

4. Az előbbihez hasonló hiba az erőltetett, a természetellenes szórend, »a' különben érthető magyar szóknak olly tudálatos elrakása és összeszerkeztetése, hogy azoknak ember értelmét nem veheti.« E nyavalyában főképp a fordítások, így egy Macbeth-fordítás, szenvednek, amelyekből a szerző hajmeresztő részeket idéz. — Pedig a nagy íróknak nagy érdeme éppen abban áll, hogy nemcsak megérthetők, hanem félre sem érthetők.

5. Nem csekély bajt okoz a nyelvújítás mohóságával, szeles kapkodásával: a heves újítók mások véleményét meg sem kérve, a bírálatot meg sem hallgatva, tartózkodás nélkül gyártják az új szokat, miközben megfeledkeznek a régi közmondásról: »Hamari munkában egy sincs jó.«

6. Legtöbbet, megbocsáthatatlanul sokat vétett a nyelvújítás az analógia mellőzésével vagy hamis analógia követésével. — E pontban a szerző a hibás képzésű szóknak három nagy csoportját állítja fel. — Első csoportba teszi a vaktában, a minden példa nélkül formált szavakat, minők a *rény, elv, mákony, tanoda* stb. Még nagyobb csoport telnek ki azokból a szavakból, amelyek élő és jó képzők helytelen használatával származtak, abból, hogy denominális képzők igékhez, deverbális képzők főnevekhez járulnak. Megrója a *gyógyász, festész, költész*-féléket, az *ékony-ékeny* képzőszók közül többet, nemcsak az *írthatékonyt* és *ferteződékenyt*, hanem az azóta közkeletivé vált *tanulékenyt* és *híszékenyt*; megrója továbbá a *szájjong*-ot és *szemeng*-et, de az *ömleng*-et is; elfogadja a *tanácsnokot*, de az *irnokot* már nem; helyesli a *hállomást*, de helyteleníti a *hullomást*. Általában e csoportbeli hibás szók felsorolásában mutatkozik Lovász legszigorúbbnak, itt érzik meg rajta leginkább a konzervatív Debreceni Grammatika, amelyet különben nem becsül többre Révainál. A Debreceni Grammatika ugyanis nagyon szűk körre szorította az analógia hatását, néha hajszálnyi eltérést sem engedett, hiszen szerinte még a *cselekmény* és *esemény*, a *bántalom*, *kérelem*, a *mocskít* és *ékít*, sőt még a *tanultság* is a szabályosság határán túlmérszkelő alkotás.

E pont harmadik csoportjába azokat a szavakat foglalja, melyek valamely képzőnek ok nélküli elhatalmasodása következtében jöttek létre. Így kapták fel a szerző idejében az *ász-ész*-t és agasztották fűhöz-fához, úgy hogy meglehetősen szótárra való volna a sok *hangász, ásász, költész, hidász, árkász, lelkesz, istenész*. A hiba nem annyira a képzőben rejlik, mint a képzőnek szerfölötti alkalmazásából származik a baj.

7. Éppen ellenkező hibába esnek a nyelvújítók akkor, midőn nagyon is szabályosak akarnak lenni, mikor annyira szem előtt tartják a nyelvtan törvényeit, hogy összeütköznek a szokással, a nyelv szabad fejlődésével. Így írnak némelyek *szavak* helyett *szovak*-at, *tökéletlen* helyett *tökélytelent*, *lövöldöz* helyett *lödöz*, így feddette Bugát dr. Balogot, hogy miért nevezte az *agyvelőt* az ember *legföltöbb* kincsének, holott *legföltettebb* kincsének kellett volna mondania. — Valószínűen nem csupán a német minta és a rövidség keresése, hanem a magyar nyelv természetének a nem ismerése, hozta létre a *lőpor*, *látcső*, *küzdter*-féléket, mert a betűhöz tapadóknak szemében rossz volt a *lövő por*, a *látó cső*, a *küzdő tér*, hisz a por nem lő, a cső nem lát és a tér nem küzd.

8. Nem annyira hibákba, mint inkább nevetséges tévelygésekbe

estek az újítok akkor, mikor kellő készség nélkül szőféjésre adták magukat és alaptalan etimológizálásukra támaszkodva merésznél merészebb szavakat formáltak és balgánál balgább helyesírási szabályokat állapítottak meg.

Azt az ártatlan gyermekjátékot még csak elnézi Lovász, hogy Kolmár József a *beszéd* innen származtatja: *benne esze él*, az *idegent* pedig onnan, hogy *kezed az idegen*, de a Bugát professzor eljárása ellen már tiltakozik, aki először is *sárból* magyarázta a *sárgút*, azután pedig úgy okoskodott, hogy ha sárga sárszint jelent, akkor a hamuszín és szalmaszín lehet, sőt legyen is *hamuga* és *szalmaga*. Épen úgy megtámadja azt az etimológiát, amely szerint arany = ár anyja, amelyre épült egy nagy csoport képtelen vegytani műszó, nemcsak a még ma is elvéve hallható *higany*, *dárdany*, hanem a már rég eltemetett *ezüsteny* (argentum) és *férjeny* (arsenicum).

9. A bíráló szerint a nyelvújításnak nincs nagyobb bűne, mint a szócsonkítás. Fölháborodva emlegeti, hogy némelyek mily kíméletlenül csonkazzák-bénázzák, kurtítják, rútitják a nyelv természetének megfelelő legrégebb szavainkat is, egyiknek a fülét vágják le, másiknak a farkát, egyiknek a szemét szűrik ki, másiknak a szívet tépik ki. Helyteleníti a köpenyeg, köldök, szemöldök, kiütés stb.-ből csonkított *köpeny*, *köld*, *szemöld*, *üteg*, *jövény* stb. szókat.

Kárhóztatja az összetett, jobban mondván az ikerszavaknak a megfélemezését, annyival inkább, mert a fél szónak vagy nincs értelme, vagy más a jelentése. Így Fáy a kótyavetyének elveti a második felét, nem gondolván arra, hogy a kótya labdajátékot jelent, mások pedig a *mendemondának* az első felét hagyják el, holott külön-külön egyik rész sem érthető, legalább Lovász szerint nem. Nem kell azonban hinnünk, hogy minden hosszú szóba szerelmes a szerző, annyira nem, hogy maga kívánja az *ilyetén* és *olyatén*, a *dicsőséges* és *boldogságos* megrövidítését, azokat az írókat pedig határozottan megrójjá, akik népieskedésből vagy izléshiányból *innend* és *onnand*, *egy óra mulvást* és *ez napságtól fogva*-féléket használnak.

10. A szócsonkítással rokon és talán még veszedelmesebb bűn az állítólagos régi gyökereknek a feltámasztása. — Amit Lovász e pontban fejteget, azt az utolsó betűig aláírhatjuk. — Először is azt vonja kétségbe, hogy a *tanít*, *mozdít*, *fordít* avagy éppen a hangutánzó *recseg*, *csurog*-féléknek éltek-e valaha ilyen gyökerei: *tan*, *moz*, *for*, *recs*, *csúr*; még kétségeesebb, hogy e gyökerek tettek-e valamit, de legkétségeesebb, hogy főnevekiül szolgáltak volna. — Most mégis széltére használják ez inkább lehetséges, mint valóságos gyökereket, használják pedig mindenféle célra, önálló szóknak (*tan*, *lob*), összetételek elő és utótagjának (*lobláz*, *gyógyyszer*, *holdácsúr*, *árap*), valamint új képzések alapszavának (*lobos*, *tanoda*).

11. Kikél a szerző a germanizmusok, amint ő mondja, a nyelvünket korcsosító németes kitételek ellen. Lovász e helyütt is fényes tanujelét adja józan belátásának és mérsékletének. Jól tudja ugyanis, hogy minden nyelv nemcsak szókat vesz kölcsön, hanem szólásformákat, ismeri a magyar bibliának azt a hatását, hogy sok görögös és zsidós kifejezéssel gazdagította nyelvünket, ennél fogva még németes szólásoktól sem szabad iszonyodnunk. Csak azokat az idegen kitételeket kell kárhóztatni és irtani, amelyek tetemesebb erőszakot követnek el a nyelven vagy amelyek különködésből,

fellengzésből származván, ok nélkül szorítják hátra a jó magyar fordulatokat. Számos ilyen különös mondatot idéz a szerző a Bélteky-házból, az Aurórából és Jelenkorból, amelyeknek nem annyira az idegenszerűség, mint a nyakatekertség a bajuk. De határozott germánizmusokra is rámutat, így a szükségtelen nőnemű szavakra, a *tanítványné*, a *szenvedőné-félcikre*; továbbá német idiotizmusokra, mint: *ilyen történet hagyja magát beszélni; mi fekkethik nekünk rajta?* De érdekes megjegyeznünk, hogy a hibázottat németes kifejezések közül milyen sok elterjedt azóta, hogy amin még megütődött az ő épebb nyelvérzéke, azon mi fennakadás nélkül tovasiklunk. Neki még idegenszerű és így rossz: *reménységet felad, jegyzőkönyvet vezet, a sereg élén*, sőt még a *szegény ördög* is; mi ezeket már rég megszoktuk, egyiket-másikat nemcsak jónak, hanem még szépnek is tartjuk.

12. Végül nem fogadhatja el némely elavult szónak és szólásnak fölösleges használatát, nem helyeselheti az archaizmus túltengését. Itt is figyelemre méltó Lovásznak világos megkülönböztető tehetsége; korántsem ellensége minden régi szónak és régies kifejezésnek, sőt Vörösmarty Két szomszédvárát azért is magasztalja, mert a multnak borzasztó jeleneteit az ódontság színébe vonja be. Ellenben a *tudnája* és *szegnéje*, az *igyóld* és *akkédig*, az *iramni* és *sudamni* félek, amelyek egy másik hőskölteményben, Pázmándi Horvát Endre Árpádjában sűrűn követik egymást, nemhogy fokoznák, hanem zavarják gyönyörűségét. Ezek a szók és szólások a magyar nyelvnek oly halottai, amelyeket kár rég megérdemlett nyugalomban háborgatni.

Ez az a vádirat, amelyben Lovász Imre összeállította a nyelvújítás bűnlajstromát. Oly teljes ez és oly világosan vannak a hibák csoportosítva, hogy mikor 36 évvel később a M. T. Akadémia hivatalos nyomozatot rendelt el a nyelvújítás ellen vagyis mikor 1871-ben pályázatot hirdetett a nyelvújítás bírálataira, a beérkezett és elfogadott két pályamunka (P. Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei és Imre Sándor: A nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata) alig vett el és tett hozzá a Lovász bűnlajstromához, legföljebb az egyes bűnököt illusztrálták több esettel, annyival inkább, mert a nyelvújítás a maga kinövésével nem állott meg Lovász Imre korában, hanem dúsan hozta fattyúhajtásait az ötvenes-hatvanas években is.

De bármilyen okos, érdemes, sőt tudományos munkát végzett is Lovász, föllépésével alig hagyott nyomot maga után. Mig az Akadémia kítűzött pályázatának nemcsak az a fentemlített két mű lett az eredménye, hanem megindult a Magyar Nyelvőr, amelynek nyelvtisztogatásra hívó zászlója alá odasorakozott a magyar írók és tudósok színe-java, addig Lovász Imrének szomorúan kellett tapasztalnia, hogy az ő felszólalása, mint sok elődjéé, pusztában hangzott el; kora nem figyelte rá, későbbi írók és nyelvészek megfedkeztek róla, csak a Nyelvújítás szótára méltatja némi figyelemre, meg Simonyi MNYelve 2. kiad. 217. lapján.

Tulajdonképen szava nem azért veszett el, mert nem lett volna, aki meghallja, hanem mert hangját túlharsogták a nyelvújítók diadalkiáltásai. Bugáték és Helmezczyék szinte tomboltak nyelvújító szenvedélyökben és még a józanabbakat, a Bajzákat és Fáykát is annyira magával ragadta az újító szellem, hogy a felsőbbeség hideg gúnymosolyával vagy legjobb eset-

ben a hiú erőlködés miatti szájalom érzésével fogadták Lovász Imrének javító szándékát, mérsékletre intő szózatát, talán azért is, mert benne, mint debreceni származású emberben alig láttak mást, mint a nyelvújításnak egy született ellenségét, mint a régi elfogult debreceni ortológusoknak egy elkésett ivadékát.

De mi, ha igazságosan akarunk ítélni és ha Lovásznak igazságot akarunk szolgálatni, nem azt látjuk benne. A mi szemünkben Lovász nem a korlátolt, ízléstelen maradi ember, nem az újításnak minden áron kerékkötője, hanem a haladás szellemétől és a magyar nyelv féltő szeretetétől áthatott tudós, nem a pusztán tagadásra szorító elavult ortológiának egy kései szülőtte, nem a Mondolat-kiadó Somogyi Gedeonnak utódja, hanem a féktelen nyelvrobolásnak egyik bátor feltartóztatója, a józan nyelvtisztogatásnak egy korai úttörője, a Magyar Nyelvört megindító Szarvas Gábornak méltó elődje.

KARDOS ALBERT.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

— Felolvasás a Nyelvtudományi Társaságban. —

(VI. közlemény.)

Előragad: „Azért voltanak minden-kor az Isten és ő közötté annyi ellenséges vissza-vonyások, most az Atya, most a Fiú dorgáló feddészel *ragadván-elő*“ (M. 71.). A NySz.-ban nincsen nyoma; Kr. szer. elsőnek SI. közli.

Előverekedik: „Szükséges serénykednünk, és a jóban *elő-verekednünk*“ (Tr. 705.). A NySz.-ban egyedül SzD., MVir.-ből való idézettel.

Eltüzesedik: „*El-tüzesedvén* magokban, tulajdonok ellen-is agyarkodnak“ (M. 634.). A NySz. nem ismeri, Kr.-nél SI.-ból.

Engedelmeskedik: Ez a jelenleg általános használatú ige mai tudásunk szerint Csúzynál kerül elő legelsőben, tehát könnyen az ő alkotása lehet (a NySz. még nem tud róla, SzD. sem, csakis SI.). Csúzy alkotásának lehetőségét mutatja az a körülmény, hogy nem is egy, hanem kétféle jelentésben alkalmazza, t. i. „indulgere, cedere, concedere; nachgeben, erlauben, zulassen“ és „parere, oboedire; gehorchen, folgen“. Az elsőre példák: „Kiknek a szükség- miatt kegyessen *engedelmeskedik* a mostoházkodni nem tudo Anya-szent-egy-ház“ (Tr. 220.). A V. A. szent-egyház ez-iránt néha engedelmissen dispenzál, s-dispensálva *engedelmeskedik*“ (Tr. 246.); a másodikra: „A ki engem halgat, s-nékem *engedelmeskedik*, rettegés-nélkül nyugszik“ (HK. 119.). „Az alázatossággal *engedelmeskedőben* a fene ellenségnek ostromi meg-semmisítettnek“ (HK. 119.).

Enyhülés: „Öt nyomorgott, mig-nem remélhette haragjának *enyhülését*“ (M. 362.). A NySz. szerint az alapigéje csak SI.-nál; igazában SzD.-nál (1792).

Epesztő: „Nem lehet olly emésztő, s-*epesztő* koplalás“ (S. 708.). A NySz. nem ismeri; megvan SzD.-nál (1792.)

Erőszakoskodik: „Nem elégedhetik-meg csak rövid ideig-is zsellér-

kedő helyével, hanem *erőszakoskodik*“ (M. 643.). A NySz. szerint először SzD.-nál (1792.) olvasható; Simai Ö. megtalálta már Gelejinél (I. MNy. 4 : 109.); Csúzy főnévi alakját is használja: „A gonoszok mind annyi *erőszakoskodásokkal*-is néki nem árthatnak“ (S. 595.).

Érzékellen: „Micsoda álnoksága lehet az *érzékellen* borotvának?“ (HK. 537.). Az *érzék* alapszó Simai kimutatása szerint előfordul már Kájoni énekes könyvében (1676.); az *érzékellen* melléknévi formát a NyUSz. Bárótzinak tulajdonítja, Simai Ö. pedig (MNy. 4 : 111.) a 17. századi újtóktól származtatja; valójában alkalmasint mind a két forma népi eredetű.

Eszesít: „A Keresztény belső embernek nem kell irtózni a testi betegségtől, mint orvoslo és *eszesítő* drága eszköztől“ (Tr. 606.). A NySz.-ban nincsen nyoma; csupán SzD.-nál (1792): *megeszésít*.

Észre-hoz: „A bűnösöket akarta Idvözéttünk *eszek-re hozni*“ (HK. 348.). A NySz. nem ismeri; ezen kívül csakis Vajdánál (Kriszt. él. 2 : 10.).

Facsargás: „Sok tekergésem, *facsargásom*-után imádkoztam“ (M. 107.). A NySz.-ból hiányzik; Kr.-ben SzD.-ból idézve.

Fegyveresen: „Nyomoztam, kitől vött légyen eredetet *fegyveresen* le-ábrázolt Bajnakja“ (M. Aj. lev. 8.). Ezzel a határozói alakkal Kr. szerint először SI.-nál.

Feje lágya benő: „A kinek a *feje lágya bé-nőtt*, vesse fontra, s-lássa, melly részre hanyatlik a mérő serpenyő nyelve“ (Tr. 750.). A NySz.-ban egyedül SzD., MVir.-ből való idézettel, noha megvan már a Kd. szótárban (1792) is.

Fejteget: „A mit a valóságos igazság meg-magyarázott, azt az emberi gyarloság *fejtegetni* ne merészellye“ (Tr. 179.). A NySz. és Kr. szerint csupán SI.-nál; Csúzy főnévi formáját is használja: „Tessék ez-iránt Richard *fejtegetését* hallanunk, és bölcs elmékedését“ (M. 149.).

Felárkol: „Drága szöleje Isteni félelemmel *fel-árkoltatott*“ (Tr. 33.). A NySz. nem közli; ezenkívül csak SzD.-nál (1792.).

Felderülés: „Egy hainali csillag ékes *fel-derülésére* el-meg-szűnék egész északi küzdés“ (S. 404.). A NySz. csakis igei alakját ismeri; a *derülés* főnévi alak Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Feleségtelen: „Kivánná, hogy minnyájan hozzá hasonlók lennének, t. i. *feleségtelenek*“ (HK. 175.); Kr. szerint SI.-nál; ámde *feleségtelenség* már Czeglédinél.

Felfűz: „A ki *fel-fűzné* lovadat, mi-némű zsoldal fizetné te annak?“ (M. 823.). A NySz. Orczyból és Gvadányiból közli; kétségtelenül népi eredetű.

Felgyógyul: „Sánták, vakok, siketek szerencsésen *fel-gyógyúlnak*“ (S. 416.). Kr. és a NySz. szerint csupán SI.-nál.

Felkoszorúz: „Meg-koronáztatnak, és *fel-koszoruztatnak* az áldozatok“ (S. 690.). A NySz. szerint SI. hozta forgalomba.

Felszúr: „Kire-nézve bé-nem törvén a feje, senki *fel-* ne *szúrgya* az orrát“ (HK. 169.) A NySz.-ban nincsen meg; Kr.-nél SI.-ból.

Feltornyoz: „A Szent Sacramentomokkal mint-egy *fel-tornyozta*“ (Tr. 727.). A NySz. szerint először PPB.-nál és SzD.-nál (MVir. 75.).

Féltő: „Maga alkotta a Főlséges embernek szivét, gyanós, vagy-is *féltő* szeretetire nézve, ne talám az Angyalok részt kívánnyanak abbú“ (S. 28.). Ebben az értelemben (zelotypus) Kr. szerint csupán SI.-nál.

Feneketlenség: „A viszketeges torkosságának *feneketlenségében* hanyatt-homlok rohannak“ (M. 51.). A NySz.-ból hiányzik; Kr.-ben SI.-ból.

Fennírás: „Szükséges, hogy a pénznek jó materiája légyen, jeles képi, a *fen-írással* (M. 106.). A NySz. csupán *fölráást* ismer; ilyen alakkal Kr. szerint először SI.-nál.

Fércel: „Ne tóldozz, ne *férczelly* ruházatot magadnak“ (S. 580.). A NyUSz. SzD.-ot nevezi meg első használójának, noha Kr. után Csúzyra is hivatkozik; ennél egyébként főnévi alakkal is előkerül: „Fele-baráttya köntösét ritka *férczeléssel* lyúggattya“ (M. 304.).

Festett-kép: „Kérd-meg, mit jelentenek azok a *festett*, és vert-képek?“ (S. 422.). A NySz. nem ismeri; Kr.-nél Simai Kristóftól idézve.

Fészekfentő: „Ha valamely egyenessen a napra nem nézhet, azt ottan mint *fészek-fentőt*, és nem-tulajdonát le-veti“ (S. 723.). Ezen kétségtelenül népi eredetű szóra a NySz.-nak nincs sem idézete, sem utalása; Kr. Simai Kristóftól állítja forgalomba hozójának.

Fészkel: „A vétkes bennünk *fészkelvén*, mostoha kegyetlenséggel ostromollyák lelkünknek várát“ (M. 762.). A NySz. szerint csak SzD., MVir.-ban (332.); noha igazában már a Kd. szótárban (1792.) is. Csúzy ismeri főnévi formáját is: „Valamint *fészkelésében*, úgy az ég-felé-valo repülésében-is sokkal hathatosb volt“ (S. 741.).

Figyelmetlen: „Miképpen a halak horoggal, és a madarak törrel, úgy fogattatnak-meg a *figyelmetlen* emberek a gonosz időben“ (Tr. 334.). Ezen kívül csak SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Figyelmetlenség: „Ez a *figyelmetlenség* hohéra, és emésztő férge a világnak“ (HK. 605.). Az újabb korban csupán SI.-nál.

Főtörő: „Ne csodállyátok lassú munkámat, mert nagy mesterséget, *fő-törő* fáradságot, és sok szorgalmatosságot foglal magában“ (Tr. 539.). A NySz.-ban csak *főtörés* van; Simai Kristófnál: *fej-törő*: operosus.

Frissesség: „Világi hivságos boldogság, egészség, *frissesség* feslettség-re vezetik az embert“ (HK. 154.). Régebbi írónál *frisség* van; ezzel az alakkal és „*munterkeit*“ jelentéssel csakis SI.-nál.

Gagyog: „Kisedded lőtt az emberek-között, már *gagyogván*, már ütvevéte tudatlankodván“ (M. 781.). A NySz.-ban nincs meg; a NyUSz. szerint a néptől véve először SzD.-nál (1792.).

Gondatlan: „Aki *gondatlan* a szállás-ra, gonoszt fog érezni és Gehennát tapasztalni“ (HK. 497.). Ragtalan formában csupán SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Gyanupör: „Nem lévén ez a rettentő *gyano-póre*, job kezét, mint bátorságosb helyet választá magának“ (S. 254.). SzD.-nál (1792.). „*Gyanú perbe* esni. Félni a *gyanú pertől*“ (76.); SI.-nál: „*Gyanu per*. Félni a *gyanu pertől*.“

Gyáva: „*Gyáva*, goromba, aki arra nem tudgya fordítani köpönyegét, a melly felől a szél ostromollya“ (M. 471.). A NySz. csak Kónyi és Amadé műveiből, meg SI.-ból ismeri.

Gyermekes: „Üdvözítőnknek parancsolatját *gyermekessen* meg-veivén, ki-nevetik“ (HK. 187.). E szó az itteni „kindisch“ értelemben a NyUSz. szerint először Mártonnál (1803.) kerül elő.

Haidani: „Apostoli hazánk *haidani* dicsősségére vissza-hozattatik“

(S. 366.). A NySz. szerint Csúzyn kívül csakis Birónál (Préd. A 2 b.); noha Gyöngyösinél (Cup. 32.) már: *hajdaniség* olvasható.

Halványodók: „El-hervadva *halványodtak* a sok bűjtőléstől (S. 279.). A NySz. csak *meg-* igekötővel ismeri; Simai Ö. *el-*lel Gelejiből közli (MNy. 4 : 109.); igekötő nélkül csupán SI.-nál.

Halványság: „Eléve jól meg-gondoltátok volna szín-hányo *halványsággal* palástolt kevélységeket“ (HK. 250.). Ezen kívül csakis SI.-nál.

Harácsolás: „Istentelen *harácsolása-ért* ördögnek neveztetett“ (M. 129.). A NySz.-ban csupán az alapigéje van meg; főnévi alakban Kr. szerint először SzD.-nál.

Harapozás: „A taplóban kapott szikra titkos *harapozása*-után az egész házad felperzselődik“ (Tr. 212). A NySz.-ban nincsen nyoma; csak SzD.-nál. (1792.)

Harsogtat: „Vallyon nem a szél *harsogtattya-e* a trombitákat?“ (Tr. 395.). A NySz.-ból hiányzik; megvan SzD.-nál (1792.).

Házás-élet: „Ha a szüzességnek sok drága gyümölcsét meg-fontolnák, kétség-kivül nem varranák kinek-kinek gallérához a *házás életet*“ (M. 796.). A NySz. nem említi; Kr. szerint először Simai Kristófnál és SI.-nál.

Helyreállít: „Nem- veri adosságban magát, mint-ha vissza-adni valamit tartoznék, vagy módossan *hely-re állítani* kényszerítették“ (Tr. 615.). A NySz.-ban „herstellen“ értelemben egy példa Hallertól: *helybe-állít*; ezen mai alakjával csupán SI. ismeri.

Helyrehozhatatlan: „Ne várd fejed-re *hely-re-hozhatatlan* utolsó romlásodat“ (S. 522.). Kr. szerint SI.-nál. A NyUSz. II. r. szerint *helyrehozhatatlan* először Bél—Cellariusnál (1719.).

Helyt áll: „A koldulo szegénység olyan, mint a *helyt-álla* váltás vitéz“ (M. 406.). A NySz.-ban nincs meg; SI.-nál: *Helyt állani* Locum servare, Non recedere, Resistere.“

Henyéltet: „Ámbár a jó-ra valo restség aluszékonyága tartoztatva *henyeltessen*, mongyad: nec fulmini, nec flumini“ (M. 25.). A NySz. egyedül Kónyiból közli.

Heverő-péNZ: „Oszd-ki *heverő-pénzedet* a szegények-között“ (Tr. 91.). A NySz.-ban semmi nyoma; SI.-nál: „*Heverő-péNZ*. Nummi vacui. Nints heverő pénzem.“ Kétségtelenül a nép ajakáról véve.

Hibásan: „*Hibásan* kezdünk a dologhoz“ (HK. 75.). A NySz. két ragtalan példáját ismeri; ezzel az alakkal először SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Huhogás: „*Huhogásárúl* isméried-meg a madarat, ha nem-látod-is, bagoly-e“ (M. 675.). A NySz.-ban nem található, csak SzD.-nál (1792.).

Idő-jártával: „*Idő-jártával* meg-is boszullya“ (HK. 58.). A NySz. tanúsága szerint a régi nyelvben csak „*idő-jártában*“ és „*idő-jártára*“ volt; ezen mai formájában Kr. szerint először SI.-nál; helyesebben azonban SzD.-nál (1792.).

Idővesztés: „A fősvént feddeni nem más *idő-vesztésnél*“ (M. Som. 6.) Megvan már a Virg. C.-ben is; de újabban csak SI.-nál.

Időztetés: „Osztassék két részre, valami pör-patvar-alatt vagyon, *időztetés*, azaz hallogatás-nélkül“ (M. 783.). A NyUSz. I. r. állítása szerint e szónak alapigéje: *időzni* csak SzD.-nál és SI.-nál kerül elő „halogatni“ jelentésben. Vö. NyUSz. II, r.!

Inszakadás: „Rühet, bél-poklot, vagy *ina-szakadást* gyógyítottak“ (S. 323.). SI.-nál: *inszakadás* (R. [= régi] megjegyzéssel); a NySz.-ban Madarászból idézve: *ina-szakadozás*.

Ismerős: „Nem az atyafiak, vagy *ismerősök* hivságos társolkodásában, hanem a templomban keressük el-veszett Jézusunkat“ (HK. 151.). „Nyilván tudta ezt Szűz Nagy Aszszonyunk; s-ezért-is keresé oly szorgalmatosan rokoni, és *ismerősi-között*“ (HK. 157.). A NySz. szerint hajdantan csak *ismerő* (familiaris; bekennt) volt használatban; a NyUSz.-ban se találjuk az *ismerős*-t; de megvan SI.-nál.

Iszapos: „*Iszapos* szénádat jó rendeken akartad tartani“ (S. 749.). A NySz.-ból hiányzik; SzD.-nál (1792): „*Iszapos-széna*“; SI.-nál is.

Javít, javul: I. főntebb!

Jótehetetlenség: „Azzal meg-ismértetik magúnkban való *jó-tehetetlenségünk*“ (Tr. 434.). Alapszava MA.-nél; így csupán SzD.-nál (1792.).

Kagyyló: „Egy által-röpülő Sasnak körmei közül ki-esett vízi-csiga, *kagyyló*, a-vagy-is gyöngy-ház őszve-rontotta kopasz fejét“ (HK. 456.). A NyUSz. szerint első irodalmi használata Földinél (1861.) A *kagyyló* hangformára nézve vö. MTsz.

Kapzsi: „Kedves és kellemetes a mostani *kapzi* világban akár-kinek -is hallani: ne, vidd-el, tedd-el“ (M. 743.). E szónak a régi nyelvben általában „*praeda, beute*“ értelme volt; a mai „*habgierig*“ jelentésére csak egy példája van a NySz.-nak RákF. Lev.-ből; az újabb korban csupán SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Kápráz: „Porrál lévén tele, *káprázott* a szemek“ (S. 621.). A NySz.-ban két példával: *kaprozik*; mai alakjával Kr. szerint először SI.-nál; a NyUSz. szerint SzD.-nál (1792.).

Kárpitoz: „Fényes palotákat, és ebédli házakat készítettvén, *kárpitoztatván*, más külső e-hez tartozando dolgokban foglalatoskodott“ (Tr. 353.). A NySz.-ban PPB.-ből: *bekárpitoz*; ígeköto nélkül Kr. szerint SI.-nál.

Katonaság: „Mint Szent Mártony *katonaságában*, *kópönyeg darabot adúnk a szűkólkódónek*“ (M. 657.). Csúzyn kívül csak SI.-nál.

Kavics: „A kenyérben találtatott morzsalék, a-vagy *kavacs* majd kitöri vala fogát a Királynak“ (Tr. 542.). A *kavics* szó első irod. alkalmazása a NyUSz. szerint SzD.-tól (1792.) való. A *kavacs* formára vö. MTsz.

Kényeztetés: „Jobb a férfiúnak dorgálása, hogy-sem az Aszszonynak *kényeztetése*“ (S. 583.). A NySz.-ban csupán az alapigéje; így Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Kergeteges: „Magos helyre ne vágyodgyatok, ne-talám *kergeteges* [vertiginosus] fő szédelgéssel nyakatok szakadgyon“ (S. 293.). A NySz. ily értelemben csak Csúzyból ismeri, noha SI. is tud róla.

Kergetegeskedik: „Mint Bachus spongyája, végig *kergetegeskedik*, míg bor-özönnel ki-nem önti lelkét“ (S. 739.). A NySz. nem ismeri; Kr. SI.-ból idézi; SzD.-nál (1792.): *kergetegesedni*.

Kétszinűség: „Az álnok világ fiai *két-szinűséggel* kendőztetett barátsági nem valóságos barátságok“ (M. 474.). A NySz.-ban csupán az alapszava van meg; így Kr. szerint elsőnek SI. használja. A NyUSz. II. r. szerint már Medgyesi Pálnál is megvan (1640.).

Kicsíjfol: „Nem azért homályosodott-e-meg dicsőssége nemzetünk-

nek, száma-nélkül nem csak *ki-csúfoltatván*, de éppen sármolyúl láb-alá vettetvén" (HK. 212.). Ezen kívül SI.-nál.

Kigyógyul: „*Ki-gyógyulván* ezen utolsó betegségemből, még valamely esztendőig éltem volna" (Tr. 328.). A NySz. egyedül PPB.-ből ismeri.

Kiköti a szitát: „Falban rugván férjét, *ki-köti a szitát*" (M. 41.). „Gyalázatos, és (merem mondani) *szitáját ki-kötő személy*" (HK. 176.). E szólásmódot (am. ausschweifen) csupán SzD., MVir.-ből közli a NySz.

Kinevet: „Oktatásokat fülünk-mellett nem bocsátjuk, és *ki-nem nevettyük*" (HK. 655.). A NySz. és Kr. szerint először SI.-nál; igazában SzD.-nál (1792.).

Kis-mise: „Ha egy *kis misét* halgatnak, azt vélik, hogy már az elég" (M. 99.) A NySz. nem tud róla; Kr. Simai Kristófból ismeri.

Kiterjeszkedik: „Az emberek, ha a szerencsés napnak fényessége felderül, vásátsággal *ki-terjeszkednek*" (S. 162.). A NySz.-ban egyedül SzD. MVir.-ből idézve.

Kiteszik a szűrét: „*Ottan ki-teszik a szűrét*, ki-hajtyák a csordával" (Tr. 182.). A NySz.-ban SzD. MVir.-ből.

Kitétel: „Kotya-vetyézték feleségeiket, guzsál *ki-tétellel* igaz hitveseket" (S. 753.). A NyUSz. szerint a *kitétel* „aussetzung" jelentéssel először Mártonnál (1803.) fordul elő; „ausdruck" értelemmel pedig valamivel később (1823.) ugyancsak ennél; ámde megjegyezni való, hogy már Csúzy használja a *kitesz* alapigét „ausdrücken" értelemben: „Világos szókkal *ki-tette* beszédét" (Tr. 179.); így csak SI.-nál.

Kockázat: „Életét is gyakran *kockázattal* a vitéz" (S. 710.). A NySz.-ban csupán PPB.-ből: „Nem *kockázatni* életét: refugere periculum." Ezen kívül megvan SI. Toldalékjában (1808.) is. Vö. NyUSz. 506. I.!

Konkolyhintő: „A *konkolyt hintő* Pokol-béli Sátán fortélyoskodik" (M. 399.). Ezzel a formával a NySz. egyedül Biróból ismeri.

Korhelykedik: „Jókban mulassák napjokat, *korhelykedgyenek*" (S. 17.). A NySz.-ban nincsen meg; SI.-nál: „*Korhelykedni*. Helluari."

Korhelység: „Mitől vett eredetét az ő *korhelsége?*" (S. 349.). Szintén csak SI.-nál.

Korosodik: „Csekély életünk *korosodni* kezdvén, hervadva virágunk észak-ra hanyatlak" (Tr. 344.). A NySz. szerint elsőben SI. Toldalékjában; helyesebben SzD.-nál (1792.).

Kótyavetyéz: „A ki *kotya-vetyézi* jóvát, gyakorta üressen találja magát" (S. 558.). Csúzyn kívül SzD.-nál (1792.); az előbbinél *elkotyavetyéz* is: „Lelkét el-harácsollja, *el-kotya-vetyézi*" (M. 619.).

Könnyü-szerrel: „A ki a menyei Kánaán földére eszessen bé-akar menni, *könnyü szerrel* légyen" (S. 607.). Két példával előfordul ugyan már Bercs., Lev.-ben, de irodalmilag csak SI.-nál.

Kőzapor: „A *kő-zápor-között* épített vala örök hajlékot magának" (M. 124.). A NySz.-ból hiányzik; Kr. szerint SzD.-nál.

Közellét: „Noha súlyosabb volt az Apostolok munkája, mind-azáltal a jutalom *közelléte könnyebbétette*" (HK. 128.). E szó a NyUSz. állítása szerint először az Akadémiának 1838-i magyar-német szótárában kerül elő.

Középkor: „Nagyobb része az embernek csöcsömös, vagy kised korában hal-meg, más része iffiu, és *közép korban*“ (S. 162.). Eme kitélt a NyUSz. I. r. szerint elsőnek az Akadémia 1835-ben kiadott magyar-német zsebszótára közli; holott igazában már SI. Toldalékjában (1808.) is megvan: „*Középkor*. Aetas media, optima.“ A NyUSz. II. része szerint először Mártonnál (1803.).

Közkeresmény: „A *köz-heresmént* nem tékozollya, hanem takargattya“ (Tr. 107.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint: „Tiszti Szótár“ (valószínűen a Baranya vármegyei 1807.).

Kutyácska: „Luther azt mondja, hogy macskákkal és *kutyácskákkal* fogunk játszodozni“ (Tr. 554.). A NySz.-ban nincs nyoma; csak SzD.-nál.

Leábrázolás: „Szándékozik vala országos úri czimerének *le-ábrázolásában*, elmésben foglalatoskodni“ (S. Aj. lev. 6.). A NySz.-ban csupán egy Könyiből való idézettel.

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

ÉRDEKES TÁJSZÓK.¹

»*Bötönik*: bukkán. Megint elébe bötönik az . . öreg ember (Csongrád m.) . . . Abba az órába kibödönt [így] éty kis fa a kertbe (Torontál m.)« MTsz. *Kibötön* a fődbül a növény (Nagykörös, Papp Imre és Vass Béla értesítése). »*Bötön*et (*betünet*, *bütünet*); hiba. Të mindëbe bütünetet talász (Zala)« MTsz. Ez az utóbbi mondat nyilván azt fejezi ki: mindenben megbotránkozol, főnnakadsz, b ö k k e n ő t talász. Vö. *bökkenés*: offensio, anstoss NySz. S az alföldi *bötönik* se egyéb, mint a *bökken* igének (*reá-b.* = rábukkan NySz.) föltehető régi *bökönik változata, mint *csökken* régente *csökönik*, *csappan*: *csaponik* (l. ezekről NyF. 28 : 24). Valamint a *bötön*etnek, szintűgy van a *bökken* igének *e* és *ü* hangu változata (NySz. *bök* alatt).

Herekő, *herekőzni*. 1889 elején írta Barna Mihály (akkori ungvári tanár) a Nyr. szerkesztőségének: »Ez a szó *herekőzni* 'szánkán dombról ereszkedni' és belőle ez: *herekő* (maga az ereszkedő hely) Ung megye Kapos vidékén él. Ismeretesek-e ezek a t. Szerkesztőség előtt?« — Szótárainkban még ma se találjuk sehol ezt a szót. Ez a *herekőzés* felelne meg a divatos német *rödlizásnak*. — Mostanában fölszóltásunkra Valló Albert ungvári gimn. tanár járt utána a dolognak s a következő eredményt közölte velünk: »Ung megye több vidékén használatos ez a kifejezés: *herekőzni* = rödlizni, így Kincsestanya, Homok, Csap községekben, sőt Ungvár városban is. Homokon és Csapon járatos a *herekő* szó is; értik rajta azt a dombot (pl. a csapi Tiszatöltésen), ahol a fiúk *herekőzni* szoktak.« —

Mióta fölfödöttük a népanyelvben a rég kiveszettnek hitt *gyappanik*, *gyappant* ígét (a. m. gyullad, gyujt, l. Nyr. 10 : 471, Veszprém m. Papkeszi), azóta se tettek közzé erre nézve több adatot. Ez utóbbi években azonban két újabb értesítést kaptunk. Bezerédj Andor úr közölte velünk, hogy

¹ Ezekre a ritka tájszókra fölhívjuk olvasóink figyelmét, talán tudnak egyikről-másikról bővebb fölvilágosítást adni.

öreg cselédje, ki Keneséről, tehát Papkeszi szomszédságából való, szintén ismeri e szavakat s azt állítja, hogy Kenesén néha mások is élnek vele. Polgár János pedig arról értesített, hogy a műveltető alakot Nógrádkövesd vidékén ilyen szólásban használják: *gyopantanak* délután = disznót, malacot pörkölnek délután. —

Egy Budapesten szolgáló gömörmegyei jólési dajka — az ő szavajárása szerint — *óítja, előítja* a gyereket, mikor altatja. Kérésünkre Szántó József rozsnyói gimn. igazgató úr megtudakolta s megerősítette, hogy Jólészen »csakugyan használják az *óítja, oltja* szót *altatja* helyett.«¹ Nevezetes adat ez, mert kétségtelenné teszi, hogy a tűzoltás a tűz elalvásának a műveltetője, mert *eloltják a tüzet : elalszik a tűz, eloltják a gyermeket : elalszik a gyermek*. Az *olt* ige mindakét jelentésben a régi *alot, alut*-féle műveltetőnek összevont alakja (vö. *halott : holt, vala : volt, továbbá tel-ik : tölt, kel : költ*). De tulajdonképi jelentésében a köznyelv már régóta evvel a bővebb alakkal helyettesítette: *altat, mint feket : fektet, nyugot : nyugtat* (l. NySz. és TMNy. 428).

»*Ki-kupál* : kilábal (betegségből, Tolna m. Nyék, Gancs Géza).« Ez az egyetlen adat van a MTsz.-ban. Ámde ez valószínűleg csak alkalmi használat; hogy a szónak általánosabb a jelentése, bizonyítja egy vers a Néptanítók Lapjában (f. é. 23. sz.): »Ha *kikupál*, még szemrevaló lány válik idővel belőle.« Itt nem betegről, hanem gyereklányról van szó: szép lesz, majd ha kifejlődik, ill. kifeslik; mert ez az ige kétségkívül azonos a *ki-kopállik* igével, mely Dunán túl a. m. zöld héjából kifeslik, kiválik, pl. a dió, a gesztenye (vö. MTsz.).

Tëndül, tündül, még-tündül (Nyr. 21 : 512), *főt-tündül* a. m. összeszedi magát (betegség után) s átv. ért. virágzásnak indul. Hegyaljai és nagykőrösi tájszó (szükszavú említése legújabban Vass Béla nagykőrösi nyelvjárás tanulmányában: »*főt-tündül* : fellendül« NyF. 57 : 42). Baksay Sándor is közölte Nyr. 25 : 82, hogy »*tündül, feltündül* közkeletű szó Kunszentmiklóson.« Baksay maga is él vele (Gyalogösvény 1 : 292): »A párok halk suttogása kedélyes cseveggéssé, néhol vitává *tendült*.« S legújabban Zolnai egy 16. századi adatot is talált (l. Oklsz.): »Hogy lassan lassan *tendillyenek* [ugyanazon iratnak egy másik példányában *tündülljenek*] földöket mieket ismét felvegyék, házokat épíccsék.« Komárom megyében a gyümölcsről is mondják, hogy *tëndül*, mikor érni kezd (Kollányi Ödön értesítése). Rokonértelmű vele az alföldi és palóc *pëndül, pöndül, felpëndül* s némileg a *zsendül* ige is. — A *tëndül* ige nyilván a *teng, tengődik, teng-leng* szócsaláddhoz tartozik (l. NySz.; a MTsz.-ban nyílt *e*-vel: *teng?*). — Föltünő alak, amit Tóth István közölt velünk mint dömsödi tájszót: »*Töndik* : neki-javul, meghúsosodik. Mióta magamhó vöttem azt az ártatlan teremtest, egészen *mögtöndött*.«

Ugyanaz közölte velünk, mint dömsödi és kecskeméti tájszót: »*Toplé, tupli* : kavics, márványgolyó, cserépszindelyből gömbölyített golyócska és pupi gomb, miket földön ülve, kézi játéku fiúk és leányok használnak.« — Vö. evvel a köv. adatokat: »*topp*-le : belepottyant, a meredeken lefelé

¹ Más értesülésünk szerint Felső-Borsodban is így használják. Vö. még: A munkás méhecskéék *elaltó* dongása (Dayka 58, 51).

gurult, lerogyott; van ilyen több is: *zuhén, zuhin* : belezuhant, lezuhant, akár az eső is» (Nyr. 27 : 323). »Egyszer csak *toplé* : lefelé mennek, nem fölfelé« (uo. 138).

Rakotmány. G. Katona István alkotott ilyen szót, hasonlótt közölt Négyesy L. a szentesi népnyelvből: »*rakotmány* : kazal, asztag, boglya, kukoricaszár-rakás« (Nyr. 17 : 205 és MTsz.; magyarázatát l. NyF. 30 : 29, jegyz.). Katona Grammatikáskájából Gyarmathy S. is idézi a szót (*rakotmány*nak írva, M. Nyelvmester 1 : 309).

Tátorján (l. Nyr. 29 : 137). Ez a ritka szó Verseghynél is előfordul, de minden magyarázat nélkül: Tiszta Magyarság 131.

Türkölösi »*Türkölni* significat decertare. *Türkölösi* actu lusus est apud pueros Tybiscanos« (Szirmay: Hung. in parab.² 10). Sem a Tsz.-ban, sem egyéb szótárainkban nincs meg, csak *türköl, türkölözés*, ez is csak szarvasmarháról mondva.

»*Zeke-zukáját* el vitte : omnia secum abstulit« uo. 16. Szintén hiányzik szótárainkban.

Szarvas a Tsz.-beli 2. jelentésében, uo. 19.

»Cantatum sacrum *Bögös Mise*, Lectum *Susogós Mise* Hungari vocabant« uo. 42.

»*Léhel* : gereben.« Horger A. közli háromszéki tájszók közt Nyr. 36 : 327. Nyilván a Székelyföldön is használt *héhel* szónak változata (ném. *Hechel*).

Röke : az őrvidéki nyelvjárásban él ez a szó bajosan egyeztethető két jelentéssel : 1. szöke tehén ; 2. pünkösdi bucsu (NyF. 4 : 21). Az 1. jelentés a *röt* melléknévre emlékeztet. A NySz. pedig *rő* melléknévet idéz egy régi fűvészkönyvből : »*reó fiu* [olv. rő fű] avagy *sarga gyopar*« ; ez is inkább szint jelenthet, mintsem szárazságot, ahogy Lumtzer és Melich gondolja (Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter).

A SZERKESZTŐSÉG.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Névszói állítmányok használata rendszeren a logikai azonosítás (*identificatio*) vagy alásorolás (*subsumptio*) viszonyán alapszik ; példa az elsőre : *a legelső magyar ember a király*, a másodikra : *a sas madár, az ég kék*. Paul — a nyelvtörténet elveiről szóló klasszikus munkájában,¹ a mondattani alapviszonyokat tárgyaló fejezetben — megemlíti, hogy az indogermán nyelvekben, különösen közmondásokban, más viszonyok is előfordulnak a névszói állítmánnyal való szerkezetben, pl. *ein Mann ein Wort, viel Feind' viel Ehr'*, . . . *bon capitaine bon soldat, . . . point d'argent point de Suisse, . . . like master like man, . . . first come first served*. »Igaz — mondja Paul — hogy az ilyeneket rövidített föltétes összetett mondatoknak szokás tekinteni s vesszővel kettéválasztani ; ámde az a körülmény, hogy föltétes mondatokkal lehet őket körülírni, itt egészen mellékes, mert

¹ *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Most jelent meg negyedik kiadása (Halle, Niemeyer ; ára kötve 11 márka).

a nyelvtani alakjuk semmiben se különbözik az olyan mondatokétól, minők: *Ehestand Wehestand, die Gelehrten die Verkehrten*. A gyermeknyelv kezdetleges mondatalkotásában is a szóknak puszta egymásmellé-sorozása szolgál minden lehetséges viszony kifejezésére: *apa kalap* a. m. apának kalapja van. . . Ha kevéssé ismert idegen nyelven beszél az ember, szükség esetén ugyanehhez a kezdetleges segédeszközhöz folyamodik s a helyzet megérteti a mondást: *bor asztal* = a bort tegye az asztalra. Az ilyen mondatok alkotására . . . mindig megvan az alkalom s a lehetőség. Ha a nyelvnek magasabb fejlettsége fokán ritkán alkalmazzuk, ennek csak az az oka, hogy immár tökéletesebb kifejezőmódokkal rendelkezünk. — Az idézetekhez hasonló közmondásokat a magyarban is szép számmal találunk. Példák: *Szorgalom gazdagság, henyélés szegénység* (Dug. Példab. 1 : 159). *Sietség nyereség* (uo. 180). *Megelőzés győzés* (uo.). *Vétek titkolás félig megbocsátás* (uo. 296). *Nem-akarás fejkavarás. Hamar tanács hamar bánás. Eszendő veszendő. Ebnek eb a munkája* stb. — De nyelvünk ezenkívül még két-három érdekes esetben használ ilyen szűkszavú, pregnáns szerkezetet. Így először is tér- és időbeli mérték, valamint a súly mérték megállapításában: Az 9-yk eeg ez feldnek kerekseeghehez ezerzer walo ezer *mely feld* (vagyis mérföld, ÉrsK. 135). Holnap Enicskére megyünk, az hova Kassa egy kis mélyföld (RákGy. Lev., NySz.). Óbuda ide *egy óra* v. *egy óra járás*. Míg végre egy megváltó ebvonyítás jelzé, hogy a helység csak *egy hajítás* (Arany L. Délib. h.¹ 80). *Egy arasz* az embernek élete (Decsi 16. száz. NySz.). Az idő járása éjfél lehetett már (Pet. Ján. v. VI.).¹ A kopja vasa hat *szaz lat* vala (Born: Ének., 16. száz. NySz.). Két *ittze* lész a baratzk-lé (Váli: OrvSz., 18. sz. uo.). A hús két *kiló*, ez a posztó két *rőf*, ez a szalag legalább három *méter* stb. — Másodszor névszói állítmányt használunk az ár meghatározására (akár ezt is a mérték fogalma alá foglalhatjuk): Egy zsemlye négy *fillér*, egy gyűrű tíz *korona* stb. (Régibb, határozóragos példát látunk ebben az idézetben: »H o g y egy [kassa]? 8 *garason*. Hát ez a kalapács hogy? 2 *peták*.« Adámi: Sprl. 1760. 242). *Száz arany meg a ló teste fáradtsága* (Arany: Mátyás anyja). Hátral legyező farkáért arany legyezőt kívánok; selyempihés nyaka legyen *húsz sing pántlika* (Eendrödi: A gunár, Uj Idők 1 : 6). — Végre szintén pregnáns névszói állítmány a *kár* és a *mihaszna*, mindakettő csak újabb nyelvünkben fordul így elő,² s ma is inkább csak a népnél: Kár Ácson karácson. Kádártába kár a kenyér. Kár a kan papnak a rák. Oly kár a szegénynek egy pénz [elvesztése t. i.], mint a gazdagnak száz. Èn úgyse leszek kár, ha oda veszek is (Baksay, l. NyK. 25 : 16—17). Fokozva is: Kárabb minden csepp vér (Jókai: Dekameron). Vö. még: A vén ebre korpa is *vesztegetés* (Dug. Péld. 1 : 59). — *Mi haszna* minden bűm és bánatom? (Pet.). Mi haszna az a vidor élet? (Arany). Mi haszna még a gyors nyilak? (Arany: Keveháza). Ez a kifejezőmód alkalmasint a mellékmondati szerkezet félreértéséből támadt: »mi haszna, hogy búsulsz?« itt a mellékmondatot alanyinak értették. Egész mondatból lett állítmánnyá a *hagyján* is ilyenféle mondatokban: »Hogy

¹ Ilyenféle szabad szerkezetet idéznek az arab nyelvből: 'a járás [vagyis távolság] köztünk három éj' (l. Paul 125).

² A NySz.-ban pl. egyenes, azonosító viszony van ebben az idézetben: »Az gyalog kapitány halála kár.« De ilyenek analógiájára keletkezettek a szövegünkben idézett szerkezetek.

a leányok szépen megmaradtak együtt, *az hagyján*; de a legényekkel mindig volt baj» (Bársony I. BH. 1909. VII. 25.; ebből lett: *hadd-járjon!*). — Végre ide sorozhatjuk az ilyeneket: *a ruhám csupa sár v. vér* stb. Töllem, a ki tsupa ínség vagyok (SzD.: MVir. 80. NySz.).¹

KEMENES PÉTER.

Nevek hibás olvasása. Zala vármegye két-három esztendővel ezelőtt folyamodott a kormányhoz, hadd cserélje föl a mostani nevét a régi-vel: hadd hívják újra *Szala* vármegyének, ahogy hajdanában hitták, s ahogy ma is nevezi minden városi iskolát nem járt zalai ember a maga szűkebb pátriáját. Aki szokott néhanapján régi írásokat olvasni, bizonyára tudja, hogy ezelőtt pár száz esztendővel még annyira se tudtak az emberek a helyesírás dolgában egyezsége jutni, mint amennyire mi megegyeztünk. A z betű például régen nemcsak z hangot, hanem a többek között sz-et is jelölt; újabb időben azután, hogy ezt a betűt csak a z hang jelölésére foglalták le, nyelvtörténeti ismeretek híjával lévő emberek régi írásokban akkor is z-nek olvasták, amikor tulajdonképpen sz volt az értéke. Így lett a Szalából Zala! Hisszük, hogy a belügyminiszter teljesíteni fogja Zalamegye kérését. És hisszük, hogy nem fogja teljesíteni azoknak a névmagyarosítóknak a kérését, akik a nevüket minden áron Zalaira, és nem Szalaira akarják változtatni.

Szalamegyének ebben a sorsában van nem egy osztályos társa. A Fehér-Körös mentén terült el hajdan *Szaránd* vármegye. Nincsen egyetlen magyar történeti munka, amelyikben ez a szó helyesen volna írva; mindenütt Zarándot találunk, mert hát régen így írták. Pedig, hogy valóban Szarándnak kell olvasnunk, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy most is van egy Szaránd nevű község Bihar megyében.

Azt is könnyen meg lehet értenünk, mért hívják azt a kis balatonparti falucskát maguk a lakói is inkább *Zamárdinak*, mint *Szamárdinak*. Irástudó esztergomi ember, hogy ha valami idegennek megmutatja a Szamárhegyét, okvetetlenül elmondja, hogy valamikor Zamárdhegynek hitták, (pedig dehogy is hitták). Mert Isten ments, hogy a hely nevéből valaki a lakóira találjon következtetni!

Berzsenyi »A magyarokhoz« című ódájában, még *Zápolya* öldöklő századjáról énekel; de történelmi művekben is a legújabb időkig, hol Zápolyát, hol Szapolyait lehetett olvasni. Úgy látszik, most már mégis győz a szónak helyes olvasása módja, mert az iskolai könyveink jobbára Szapolyait írnak.

Kétségtelen, hogy *Zenta* és *Zombor* városa is hajdanában *Szenta* és *Szombor* volt. Mind a két név szerb eredetű; az odavaló szerbek pedig most is Szombort és Szentát mondanak.

A *Bánk-bán* tüzes lelkű magyarját, Petur bánt sem erre a névre keresztelte a papja; az ő neve nem egyéb, mint az az egészen egyszerű, közönséges, hétköznapi *Pétör* (u-val írták tudniillik régen az ő-t), ahogyan a Pétert Kecskeméten hívják.

KERTÉSZ MANÓ.

¹ Vö. az arabban: 'két árok, az egyik vér' (Paul. id. h.)

Két érdekes analógiás képzés. Ismeretes dolog, hogy az analógia a nyelv fejlődésében, lehet mondani, »öröktől fogva« működő, fontos tényező. Hatása nemcsak az irodalmi nyelv tudatos gazdagítóinál látható, hanem a népnyelv fejlődésében is minden lépten nyomon észlelhető. Sokszor kimutatták, hogy valamennyi nagyobb nyelvújító ismerte is ennek törvényszerűségét s döntő erősségnek is használta újabb szavainak védelmezése közben. Aki azonban a régibb irodalom termékeivel kissé behatóbban foglalkozott, az arról is meggyőződik, hogy a legismeretlenebb, legnévtelenebb szerzők műveiben, fordításaiban is akad több újszerű szó, kifejezés, melyek keletkezését csakis az íróban öntudatlanul működő analógia bevonásával magyarázhatjuk meg. Pinemonti J. P. Magános Pusztaiban Lévo Keresztényének (1755) ismeretlen fordítója például ezt mondja a 485. lapon: »Királyi Koronáját a' meg-sebesítettett vitézinek sebei bé polálására kötözésére való ruha darabékokra költötte.« Azt hiszem, ez a *darabék* szó a *maradék* hibás analógiájára keletkezett. Egészen bizonyos azonban, hogy a nyelvi szempontból még nem igen méltatott Bod Péter példázolása az *ábrázolás* aegise alatt született. Ime egyik könyvének címlapja 1746-ból: »Szent Irás' értelmére vezérlő Magyar Leksikon, Mellyben a' Szent Irásban elő-fordulo példázolások (Typusok) es ábrázolások (Emblematok) lelki értelmeke szerént rövideden ki-világosittatnak . . . ki-magyarázatnak.« A *példázolás* létrejöttében ugyanaz a törvényszerűség működött az *ábrázolás* szó közvetítésével, mint később az *ábrának példáz, példa* mintájára való kikövetkeztetésében.

SIMAI ÖDÖN.

Milling. Ez a különös szó egy-két régibb írónknál s a népnyelvben néhány szólásmódban, hasonlatban fordul elő némileg határozatlan jelentéssel, többnyire fényes, villogó valamit, különösen kardot, pallost jelent. A Nyr. 27 : 231. és 470. lapon Molnár Sándor és Tolnai Vilmos között adatokat, hozzájuk járulhatnak a következők: »Ezer *millingjei* vannak a szemében.« (Csokonai: Amintás, Schedel kiad. 489): ott az olasz eredetiben *spiedi* felel meg neki (= nyársak). »*Úgy megfagyott a víz, mint a milling; úgy megaludt a tej, mint a milling*« (Csoma K. Jászberény nyelve 71).¹ — »A *milling*nek régibb történetét s eredetét nem tudjuk; formája német eredetet sejtet«, mondja Simonyi Zs. Nyr. 27 : 232, s Petz Gedeon ugyanott 241 a mi szavunkat igen elmésen a német hősmonda *Miming, Minning* nevű csodakardjával veti egybe. Én azonban sokkal egyszerűbb magyarázatot ajánlok. Már CzF. szótára azt mondja, hogy a *m.* »villámló fényességű test, különösen maga az égi villám.« Ezt a magyarázatot Simonyi a NySz.-ban megkérdőjelezte; ámde újabb adatok is a mellett szólnak, hogy a *milling* tulajdonképp villámot jelentett. Bródy Sándor ugyanis azt írja: »No uram, a *Sári meg a Táltos meg már, akár a milling*.« S ismét: »*Gyors mint a milling*.« Tolnai az id. h. azt mondja: »Mint hogy Bródy egri születés és nevelés, talán a hevesi népnyelvből még több adatot

¹ Kassai így fordítja: *spiculum carnificis, gladius seu framae*. Dankovszky pedig a gg. *melinon enchos*-ból származtatja s azért így fordítja: *fraxinea hasta, Lanze von Eschlenholz*.

is kaphatnánk szavunkra.« Hogy Bródy a népnyelvből ismerte a szót, bizonyítja most a Heveshez közeleső Jászság (l. fönt); továbbá Kassai, ki azt mondja Szókönyvében: »H e v e s vármegyében a hóhérnak v. bakónak kardját jelenti, melyről mondják, hogy az oly éles . . .« — Ezek alapján már most azt tartom, hogy a mi *milling*ünk nem egyéb, mint a villámnak óbolgár *mlünji*, *mlünija* neve. Igaz, hogy ennek szabály szerint inkább mélyhangú alak felelne meg, vö. orosz *molnija*, szlov. *molnja*, horvát *munja*, s van is belőle mélyhangú *millingoz* ige (Kassainál, valószínűleg sajtóhibával: *millingóz*). Ámde, mint Mikkola mondja Indg. Forsch. 23:23, az óbolgár szónak *mlünji alakja is föltehető. Ebből a mi nyelvünkben először alkalmasint *milliny lett, később pedig *milling*, mint a *rozmarinból rozmaring* stb. eff. — Egyébiránt ezen az úton is eljutunk a mitológiához. A szláv szónak megfelel a litván *milna*, mely Perkunasnak, a mennydörgés istenének a pörölye, s az óskandinávban *mjölnir*, Thor isten pörölye, mint minálunk Isten nyila a villám (vö. Mikkola id. h. és Schrader: Reallexikon 296).

MARIÁNOVCS MILÁN.

Hát orja. A Mesterségek Szótárának a szűcsmesterségről szóló füzetében azt írtam: a vadbőr hátán végig menő sávot, amely gyakran hosszú és sötétebb szőri, gircének, girincnek, tükörnek, krucinak (ném. *grotzen*) mondják a szűcsök. Most utólag a NySz. orja cikkében az ÉrdyK. 501. lapjáról idézve ezt találom: Egy szép fejér kölyköcske, kinek az háta orja tarka barka volna. Ebből nyilvánvaló, hogy az *orja*, mely ma csak azt teszi: disznó gerinc húsostul, a régi világban egyáltalában az állatok hátán végig vonuló, gyakran színes szőrsávot jelentette. E szertnt a girce és társai sorában megemlíthetem ezentúl az orját is.

FRECSKAY JÁNOS.

Csőrc. Ez a magyar szó Heltai Gáspár meséiben (1566.) maradt fenn, — négyszer fordul elő bennük. Egyebünnen nem ismeri sem a NySz., sem Imre Lajos, aki Heltai meséit kiadta s hozzájuk szójegyzéket is adott. Értelmét pedig ennek a négy esetnek alapján sem a NySz. (I. 460.), sem Imre bizonyossággal megfejtene nem tudta (H. G. esopusi meséi. Bpest, 1897. 266. l.) Azok a mondatok, amelyekben előfordul, ezek: 1. »Vgyan bűnös à *czórtz*, vagy vétközet à szegény ember, avagy nem.« (Imre kiadásában: 27. l.). 2. »hayet (sajtóhiba hayct helyett; értelme: hajtsd) is el ezokaert a *chórtzel*.« (236. l.). 3. »A nyomast is az erdőuel egyetembe tillalomba (értelme: tilalom alá vetem): chak oda tekintsen à *chórtz*, bizony behaytom.« (240. l.). 4. »Minek okaért szegényec mindenha bűnessec, es oda kel fűzetniec à *czórtzet*.« (30. l.) — A NySz. szerint az első három esetben értelme talán: miser, miserandus, arm, armselig? A negyedik esetet pedig a NySz. külön idézi, a *csőrsz* címszó alatt (alighanem azért, mert *tz* helyett *z* van benne), értelmét meg egyáltalán nem adja, — a szót megkérdőjelezi. Imre Lajos a *csőrc* szót hangzásáért a mai *csősz* szóval itéli egynek, de maga is megjegyzi, hogy ez az értelem nem való mind a négy mondatba. A 3. esetben talán jobbágyot, szegény embert jelent, mert a »pesti pórokra« vonatkozik. A 4. esetben pedig csőszdij, bírság-forma je-

lentése van. — Látnivaló, hogy sehogyan sincs megfejtve a *csörc* szó értelme. A NySz. megfejtése egészen valószínűtlen, Imre Lajos meg három különböző értelmet találgat bele ebbe az egy szóba, amelyet mindössze négy mondatban ismer. Ráakadtam a *csörc* szóra Heltainak egy másik munkájában, és pedig olyan összefüggésben, hogy — ha nem is egészen pontosan, de megközelítőleg és bizonyossággal — meg lehet fejteni értelmét. »A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialogus« című, 1552-ben megjelent könyvében — mit a NySz., elég kár, nem dolgozott fel — fordul elő ez a mondat: »A fényűző polgár ember mindét keres, mindent elád, mindent nyuz, chac hamar talál okot, hogy à szegénytől elhaythassa a *chörtz ökrét*.« (H 1 b lap.) Ebből a mondatból, melyben a *csörc* szó melléknévként szerepel, kitűnik, hogy *csörc* valamiféle marhát, ökröt jelentett. Mind a négy másik mondatba is beleillik ilyen értelemmel, mindannyiszor egy marhának vagy ökörnek a behajtásáról, elvételéről van szó. A 3. mondatban is — melyben Imre szerint a pesti pórokra vonatkozik — ez az értelme: a tilalom alá vetett területre ne lépjen, még csak oda se tekintsen a *csörc* ökör, különben az ispán behajtja. — Bizonyos tehát, hogy a NySz. és Imre megfejtései egészen hibásak, bizonyos, hogy a *csörc* szón valamiféle marhát, ökröt értettek, de nem lehet egész határozottan megállapítani, azt a marhát nevezték-e így, amelyet a kihágást elkövetett jobbágytól a földesúr bírságu elhajthatott, — vagy azt-e, amely a legsebbe, legerősebbe volt, s amelyet ezért a bírságra büntetett jobbágytól a földesúr mindig legelőbb, leghamarább vett el. Azt hiszem, a meglévő öt példából nem lehet ezt határozottan eldönteni.¹

CZÓBEL ERNŐ.

»*Szēm-pērc*: pillanat. *Ēgy szēm-pērcre*. *Ēgy szēm-pērc alatt* (Háromszék m. Uzon, Erdélyi Lajos).« Ezt olvassuk a MTárszótárban. Aligha mondják valahol, hogy a szem percen ahelyett hogy pillan, rebben; ez a *szemperc* tehát alkalmasint a *szempillantás* és a *perc* összekeveredéséből állott elő. A különös összetétel aztán érdekes népetimológiára adott alkalmat. A *szēm-pērc*-et ugyanis *szent(t)-pērc*-nek értették, talán azért, mert ilyen jelzővel is használták: »*Egy áldott szempercre* kicsillentém a kezem az uduból . . .« (Maros-Torda m. Nyr. 30 : 606; vö. *egész áldott nap* stb.). Egy csíkmegyei hírlapi közleményben olvastuk: Inkább elvágom a leányomnak a nyakát *ebben a szent percben*, semhogy a fejünkre ilyen szégyent hozzon (l. NyF. 11 : 42). Egy székelyföldi mesében pedig azt írta a közlő: »Akkor neki hanyatolának a sejjem paplanos ágynak s *egy szent percek alatt* horkoltak is már;« s ezt jegyzetben szent percnak magyarázta (Nyr. 29 : 534.²

¹ Figyelemre méltó közülmény, hogy a 14–16. századból ugyanez a szó mint személy-név ismeretes: *Cherch*, *Chewrcz*, *Chewrch*, l. Oklsz. A szerk.

² Föltűnő és alig érthető az *egy* mellett használt többszám, de ugyanaz a közlő írja egy másik mesében (Nyr. 30 : 606): »Aharré vetődik a . . . cigány purdē s *egy miccentések alatt* a kebelibe mind elvivé onné» a halat. És egészen hasonló mondatot olvasunk Mailand O. gyűjteményében egy udvarhelymegyei mesében: »No most már olyan csikód vagyok, hogy ilyen sehunt a világon egy láb sincs, *egy órák alatt* a világból ki tudsz velle repülni« (Népk. Gy. 7 : 464). — Érthetőbb ez a szerkezet a köv. jászberényi mondatban: Én mindig öt-hat

— Úgy látszik, ennek a *szent percn*ek a rövidítése az a sajátosság kifejezés, amelyet a székelységtől távoleső északi nyelvjárásainkban találunk: *abba a szentbe* = abban a pillanatban. Állandó kifejezés ez Berze Nagy János hevesmegyei mesegyűjteményében (Népk. Gy. 9. k.); pl. Hajnal megütte az asztalt, a palotábú abba a szentbe aranyalma lett (8. l.). Be is bújt az ágy alá. Abba a szentbe gyött a hétfejű sárkány (24.; így 75, 126 stb.). S egészen így írja Móra István egyik tárcájában: Abban a szentben a ház vége felül . . . előkerül az öreg Gombkötő (A tolvaj, Magyarország 1899. II. 12.; Móra alkalmasint a félegyházi népnyelvből vette). Hasonló ez a beregmegeyi kifejezés a MTsz.-ban: «*ezen szenten* kihozom: azonnal.»¹ — És utoljára oda jutott a népnyelv, hogy ebben a szólásban a szentet Istennel és Jézussal helyettesítette. Így olvassuk egy hevesmegyei mesében: Még is gyógyút az asszony *abba az Istenbe*, mihent jólakott velék (Népk. Gy. 9 : 102). Ki is gyött a sárkány, de az oroszlyány valahogy megkapta, *abba a Jézusba* szétszaggatta (uo. 106).

SIMONYI ZSIGMOND.

Az ikes ragozáshoz. Simonyinak a Nyr. 34. kötetében közölt *Az ikes ragozás története* c. értekezéséből szinte csodálom, hogy visszaható ikes példái közül kimaradt az én adatom; úgy emlékszem pedig, annak idején kéziratban tudattam, hogy az abauji Hegyközben rendes beszéd az ilyen: *mikor menik?* v. *mikor lesz a menődés?* e h. *mikor menődik?* — Bődön, Kassa mellett, ugyanennek a nyelvjárásnak felső ágán, *szítik* a hold, a nap, a tűz, e h. *süt*. — Vö. még: *cserepez : kicserepezik a szám, ha a szelen nyitva tartom.*

KOMJÁTHY SÁNDOR.

A jó rím dícsérete. (A Magyar Nyelvőr f. é. 189-ik lapjához). „A népnek . . . kitünő érzéke van a szavégek összecsengésének felismerésére.“ A mi községünkben, (Mezőkomárom, Veszprém vm.) van a nóta, vagy rikantás jól összerímel, azt mondják rá: *De sarkot üt, mint a Kardos Kati kendője.* Ez a szép asszony volt t. i. a község Finom Rúzsija 30–40 év előtt, ki fejére a pipikendőt, darázderekára a nagykendőt oly csinosan tudta felkötni, hogy annak sarkai épen födték egymást, jó magyarán mondva: — sarkot ütöttek. — Innen a jó rím dícsérete.

BENCsik JÁNOS.

évig hordtam tejet *egy helyekre* (azaz egy-egy helyre, l. magyarátát Csoma K. Jászberény nyelve 57). Lehetséges volna még: *egy mindenszentekkor* e h. *egyszer mindenszentekkor*. Vö. még: «Ezek a töredékben maradt lapok nem egy anyagu kis meteorit-darabok, szertehullt részei egy kihalt világnak, hanem *maguk mind egy-egy világok*, széttörve, megsemmisítve, élénk hullottan» (Sikabonyi A. Komjáthy Jenő). [Igy van ófn. *fora einen ostarön* és kfn. *ze einen sunewenden, zeinen pfingesten*, l. Erdmann : Grundz. d. d. Syntax 1 : 12.]

¹ Vö. még: Nagyon ritkán gyün ide; *minden szent időbe* egyszer. MTsz.

EGYVELEG.

Böngészet. Nyebojsza—Dreadnought. Három évvel ezelőtt építették az angolok a *Dreadnought*-ot, a hatalmas csatahajót, melynek nagysága és gyorsasága minden eddigéit fölülmúlja.

»A *Dreadnought* név azt jelenti: *Ne félj semmitől!* Természetesen ez az elnevezés általános feltűnést kelt az egész világon, ahol ehhez hasonló hajónévről sehol sem tudnak. Pedig a magyar történetben van ehhez hasonló eset. Igaz, hogy nem hadihajót kereszteltek el *Ne félj*-nek, hanem egy vártornyot, amely a magyar történelemben bizonyára nagyobb szerepet játszott, mint a magyar hadiflotta eddigi minden hadihajói. Érdekes, hogy a *Ne félj* nevű vártornyot még a főváros közönsége is nagyon jól ismeri, lévén ez a vajdahunyadi várnak egyik tornya, még pedig az a torony, amely mint a budapesti Vajdahunyad várának legkiemelkedőbb része, a városligeti tó partján van a Városliget örök diszítésére kiépítve. Igaz, hogy azok, akik a szláv nyelvekben járatlanok, még akkor sem lehetnek tüstént tisztában vele, hogy a tornyot *Ne félj*-nek hívják, ha ott helyben Vajdahunyadon látogatják meg a várat, mert hát a toronynak csodálatosképen tót neve van és ahelyett hogy *Ne félj*-nek hívnák, *Nyebajsza* a neve. A vajdahunyadi várat tudvalevőleg Hunyadi János építtette, Hunyad megye lakossága pedig, ahol nem magyar, oláh; hogy miért éppen tót neve van a magyar ember építtette, oláh vidéken fekvő vártoronynak, azt így hirtelen megmagyarázni nem lehet, mindenesetre érdekes azonban, hogy az általános feltűnést keltett *Dreadnought* név, legalább az említettük formában, Magyarországon nem tartozik az ujdonságok közé.«

1906. II. 11.

BUDAPESTI NAPLÓ.

Jezsuita. A közéletben a *jezsuita* szónak köznévi jelentősége is van, annyit jelent, mint »készinű, álnok, alattomos, farizeus.« Hogy ez a jelentés már régibb keletű és nem Jézus-társasága, a Societas Jesu alapítása óta, sőt ettől eltérőleg van forgalomban, történelmi úton kimutatható. Használták e nevet jó és rossz értelemben. Jó értelemben más, a jezsuitáktól különböző, a jezsuiták előtt élő szerzeteseket, Istennek s különösen Jézusnak szolgáló, jámbor embereket jelentett. Arnoldi Henrik (szász) karthauzi szerzetes, aki 1487. évben, mint a baseli karthauziak priorja halt meg, aszkétikus munkája végén (Tractatus de modo perveniendi ad veram et perfectam Dei et proximi dilectionem, habens fundamentum in theologia mystica, Basileae circa 1470) az Üdvözlégy Mária fejtegetésében ezt mondja: »O mater Salvatoris, fac materno interventu tuo, ut nos tui pauperuli, quorum etiam mater dicit non verecundaris, sicut a Christo Christiani, id est, uncti vocati sumus, ita quoque a Jesu, Jesuitae, id est salvati vocari veraciter mereamur.« Tehát már 1470 körül, ennél fogva a Jézus-társaságának alapítása előtt, amely tudvalevőleg 1514. évben történt, a karthauziak nevezik magukat jezsuitáknak. Időrend szerint ez az első nyoma a *jezsuita* névnek. Később, az 1519. évből ránk maradt »gyóntató-könyvben« e szó már rossz értelemben fordul elő. Rosemund Gottschalk, löweni theológiai tanár »Confessionale«-jában (Antwerpiae 1519) azt olvassuk, hogy a kevély-

ségről magát vádoló gyónó mondja: »Praetermisi verbum Dei docere . . . ob quorundam derisorum obloquutionem, qui dicerent me esse pharisaeum, iesuitam, hypocritam, beginam.« Így az ismeretes Gottschalkus, akinek idézett szövegében e szó *jezsuita* kétszínű, farizeus, emberi félelemből cselekvő. Igaz, hogy ekkor már Jézus társasága megalapított, de nézetem szerint még aligha volt olyannyira ismeretes, hogy öt évvel alapítása után Antwerpenben az akkori rossz közlekedési viszonyok mellett egy könyvben nevük már köznévv gyanánt szerepeljen. E véleményemet megerősíti Canisius Péter, aki már 1545. évben Kölnből azt írja valami németalföldi grófhhoz: »invidia et obtrectatio est, quae nobis Jesuitae nomen dedit.« (Canisii Epistolae 1 : 134.) Ennélfogva nem a jezsuiták jelleméből, eljárásukból kifolyólag használták Canisius idejében a »jezsuita« nevet, hanem fölelevenítették a régi gúnynevet. 1555. évben már védekeznek a jezsuiták e név inszinuációi ellen. A Sorbonne vádjai alól tisztázni akarja Olave Márton a jezsuiták rendjét apologétikus természetű iratában, amelyet Orlandini Historiae Soc. Jes. lib. 15. n. 47 (Romae 1615. pag. 506.) utánnyomásban találunk és amelyben következőket mondja: »Non fuit autem consilium, ut qui in hac congregatione essent, Jesuitae simpliciter dictione vocarentur (quamvis haec postea appellatio in utraque Germania invaluerit), quod alii religiosi iam pridem instituti invenirentur, qui hoc prope haberent nomen etc. Non est enim nova et insolita in religionibus appellatio, sed vetus et usitata etiam in ordine quodam militum religiosorum.« A *jezsuita* szónak eredete eszerint Németországból ered és a protestánsoknak szent Ignác rendje elleni gyűlöletéből magyarázható. Az idézett szavak ismételtelen bizonyítják, hogy a *jezsuita* szót Jézus szolgálaira, tisztelőire alkalmazták, sőt lovagrendek is használták. A karthauzi szász Ludolf Vita Jesu Christi című munkájában (Pars I. cap. 10, Velencében 1568), szintén általános értelemben veszi a *jezsuita* szót. »Est autem secundum Augustinum« — így szól és sz. Ágostonra hivatkozik mint e szó szerzőjére — »differentia inter nomen Jesus et nomen Christus. Quia nomen Jesus est nomen proprium, sed nomen Christus est nomen commune et sacramenti. Ita nomen Christus est nomen gratiae, sed nomen Jesus est nomen gloriae. Sicut enim hic per gratiam baptismalem a Christo dicuntur Christiani, sic in caelesti gloria ab ipso Jesu dicemur *Jesuitae* id est a Salvatore Salvati.« Littré francia szótárában már 1564. évből előfordul a *jesuistes* vagy a *jesuites* alak. Szintúgy IV. Pius pápa egy brevéje 1565. évi május hó 29-ről keltezve e szavakkal kezdődik: »Societatem, quae vocatur jesuitarum . . . (Synopsis actorum in causa S. J.).

(Egyházi Közlöny 1904. 4. sz.)

KOTTESSÓI GALLOVICH JENŐ DR.

A hirlapi kacsa eredete. Mindenki tudja már, hogy a hirlapi *kacsa* tulajdonképpen rövid jellemzése olyan ujsághírnek, amelynek semmi alapja. De csak kevesen tudhatják, miképpen jutott háziszárnyasaink lehangosabb képviselője ehhez a kissé kétes megtiszteléshez, hogy a szerkesztőségben szabadon gyártott ujsághírt az ő nevével fedezzék. Hálásak lehetünk tehát a Nos Lectures című folyóiratnak, hogy fárasztó tanulmányutat végzett a *hirlapi kacsa* eredete körül és tanulmányainak eredményét most megismer-

tette a nyilvánossággal. Egy Cornelisson nevű brüsseli polgár — így olvassuk a folyóiratban — szörnyen megharagudott az ujságírókra. Egy napon egy ujságíró az a kellemetlenség ért, hogy belebotlott Cornelissonba. Az ujságírók elkeseredett ellensége oda volt a gyönyörűségtől, hogy egy eleven zsurnaliszta a keze ügyébe került és bosszút lihegett. Egy kacsafamilia tragikus sorsáról beszélt neki megindító mesét. Húsz kacsát bezárt egy szűk ketreche és koplaltatta őket. Másnap az egyik kacsát agyonütötték csőrükkel a többiek és azután bőröstül, mindenestül fölfalták; másnap egy másik kacsát tünt el, a harmadik napon egy harmadik, mígnem a huszadik napon csak egy kacsát maradt, melynek gyomrát tizenkilenc kacsát husa feküdte meg. A hírlapíró, aki alkalmasint nem tartozott tiszteletreméltó testületének fénylő oszlopai közé, nyomban megírta a fenomenális történetet az ujságba, más hírlapok átvették, és a hír száznyolcvan nap lefolyása alatt végigjárta az egész világot. A többi elképzelhető. A gonosz Cornelisson mindenkinek eldicsekedett vele, hogyan ültette föl a sajtót és azóta minden valótlan ujsághírt röviden kacsának neveznek.¹

(1909. 115. sz.)

OTTHONUNK.

Amerikai magyarság. A lapok legújabb értesítése szerint szaporodnak a kivándorlók. Hogy minő boldogság vár rájuk Amerikában, arról egy kis felvilágosítást ad egy amerikai levél. Közöljük belőle ezt a pár sort: »Itt állandó maradása nagyon kevésnek van, hanem ahol munkát kap, ott keres magának *burdot*.« Ebből a két sorból az is kitűnik, hogy a magyar lassanként elfelejti saját nyelvét Amerikában. Ezt mutatja ugyanabban a levélben egy másik mondat is: »Tisztelettel jelentem továbbá, hogy az Értesítőket is megkaptam már két ízben, és a H. I. munkatárs is, kinek a *bakszájába* kérem ezután az iratokat.« A Magyar Nyelvőr egész sereg ilyen idegen szót közölt, mit az amerikai magyarok faragtak. [Vö. Gesztesi M.: Új jövevényszók, Nyr. 38 : 36–37.]

(Turin, 1909. 6. sz.)

SZALÉZI ÉRTESSÍTŐ.

Csodabogarak. Régóta gyűjtöm a nyelvi csodabogarakat, s közülök némelyik talán érdekelni fogja a Nyr. olvasóit is: »Z. T. olyan énekművész, amelyet nem szül minden nap Nubia párduca . . .« (a nagyváradi Szabadságban 1905. III. 5., 6. l.). A »hivatásszerű hírlapírók« *gyűfoglalma* (Magyarország 1897. V. 28. 2.). *Röpige* (e h. szállóige, Országos Hírlap 1898. XI. 16. vc.). Egy gazdag *peruviáni* kereskedő (Egyetértés 1896. XI. 9. 2.). A megfontolás *labirinsében* elpusztul a jó szándék (P. H.; így *malkontentus* h. *malkontens*, *turbulentus* h. *turbulens*, *szolidárius* h. *szolidáris* = ném. *solidarisch*). A Hohenzollern yacht és Hela kísérő *keresztes hajó* (O. H. 1898. X. 3. 4.; *Kreuzer*, cirkáló hajó h.). E zászlóval szemben *nem csinálhat homlokzatot* semmiféle kormány, semmiféle párt (P. H. 1881. 167. vc., *Front machen*, szembezáll, ellentáll, síkra száll). Jól esik egy kis parfát meg tortaféle, kivált olyan embereknek, akiket a bécsi Sacher, meg a budapesti Marchal *szoktattak volt el* (P. Napló 1896. XI. 8. 7.; *verwöhnen!* = elkényeztetni). Az a nő a *szentség* állapotában halt meg (a Jövendőből idézte a Borsszem J. 1903. VII. 12.; *im Geruche der Heiligkeit!* szent hír-

ben). Ha ezen kétes vállalkozásra *a saját öklére* akadna szabadelvűpárti aspiráns (Föv. L.; *auf eigene Faust*). »Báró Rothschild *istálló-legénye*» (t. i. lovásza, *Stallknecht*). »Sarasate, *Cigány módok*» (t. i. cigánynóták, *Zigeunerweisen*; balatonfüredi hangverseny műsorában). »Nem tudjuk, hogy olvasóink számon tartják-e, hány esztendeje *évődünk* már egymással, de nekünk kötelességünk beszámolni, hogy maholnap már a kilencedikbe járja» (A Hét 1897. XII. 25.). »A pályázók kötelesek kimutatni . . . megszakítás nélküli *előéletüket*» (pályázati hirdetés a Bp. Közlönyben). »Klaps: *csapsz!*« (Schwicker és Tiber: A német helyesírás szabályai 61.). »Egészségesen *ellett* bocsátva« (cselédkönyvben). Költség nélkül meg fogja találni minden *bajos bőrű* betegére az üdvözítő gyógyszert (Gyógyászat 1899. 2. sz.). — A Földr. Közleményeknek egy régebbi évfolyamában (2 : 261.) azt olvastam: „Augusztus elején észleltük először a jégen a délfelől jövő *vékonyodást*, a nyílt tenger közellétének szokott előjelét“ (olvasd: *hullámtorlódást!* a német eredetiben kétségkívül *Dünung* volt, de a fordító *Dünnung*-nak értette, épúgy mint a nyelvújítók a rénszarvasnak *Rentier* nevét *Renn-tier*-nek érte *iramszarvassal* fordították). — Végül két hirdetésből idézek: „Múzeum-körút 5. sz. . . Huszár-csizmák, . . . tűzérési és mindennemű *egyenlőbbeliek*.“ — „A kisbéri m. kir. állami *ménesben elhelyezett magán-tenyésztők* lovai részére . . . szükségglendő *lótáp* biztosítása végett . . . zárt ajánlatok tárgyalása fog megtartatni!“

FILOLÓGUS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

— A Mátra aljáról és Felső-Borsod vidékéről. —

Még akar fagyni, mint szent Gugg a kémencén.

Jaó vaóna mákot vetnyi. (Akkor mondják, ha a társaságban nagy csendesség támad).

Engem sē a gaólya keötött. (Én is vagyok valaki).

Filibe fakadt a víz. (Elhagyja magát, nem törődik az öltözetével).

Kérészteő vetēt a világ a vállán. (Semmibe se vesznek).

Óba szöke. (Kár haszonba megy; veszett fejszének nyele kerül).

Akki vesznyi tērt, elvesz a'.

Sē ingēm, sē gatyám (semmi közöm hozzá).

Szabad az Isten minnyájaónkval. Magaónkval is szabad az Isten. (A kárvalloottat vigasztalják ezzel a szóalással).

Aágya még az Isten, mint a szuhai malmot!

A fili is nehez. (Sok rajta a teher, a gond).

Lētēszi Pētērkējét. (Ha valaki vágyakozva néz a máséra).

Szamar vagy, jó lēsžel barátnek.

¹ Vannak más magyarázatok is. Egyik legismertebb magyarázata abból indul ki, hogy Luther Márton egyszer *Legende* helyett tréfásan ezt a kifejezést alkalmazta: *Lügente* vagyis 'hazug kacsa.'

Van-ë eő! (Semmibevevő szólás).

Szíjja a fogát. (Sápitkozik, szükségről panaszkodik).

Abba bicög a bokám. (Van eszembe megtenni).

Aggyig vaót Füzes-Abanyba sok ökor, míg egy eskola még úgy tanító vót.

Ne higgy az ingédnek së, mer abbaó is mëcszipnek.

Hopp a Jézus csizsmája, bokáig ér a szára!

Vesszek mëg, mint az álló kutya! (Eskü értékü bizonyítás).

Szépre mëg a füst.

Akki bízik, nem hízik. — Bolondnak a fapénz is jó.

Míg adhacc, maradhacc; ha nem adhacc, ballaghacc.

Ver rá a szó. (Rosszat beszélnek róla, rossz hírben áll).

Akki szavával tuggya, pëézivel nem tóggya.

Tuggya csavarnyi a szaót. (Kivágja magát).

Tuggya szóval. (Tudja védelmezni az igazát).

Úgy várták, mint a jaótét-lelkét. (Nagyon várták).

Jaó-tét helyébe jaót várj! — Jaó tétédér sose várj jaót!

Dögöltt kutyának árok a helyi. (Rossz ember pusztulásáról mondják).

Gonoszo' vesz. (Erőszakos v. öngyilkos halálról mondják).

Meggyútt a pëndéli. (A férfi után járó nőről mondják).

Úgy maradt, mint a szemën-szëdëtt szeőlleő. (Vagyontalanúl m.).

Semmitlen maradt. (Vagyontalanúl maradt).

Úgy áll, mint a madár az ágon. (Elhagyottan, vagyontalanúl).

Sora van, mint a rétesnek. (Mindennek van oka-foka).

Meggyöött, mint a fúzfa tavaszkor. (Megbékélt).

Utaósaóba van. (Az utolját, a végít járja).

Csak a testyi, mëg a lelki. (Vagyontalan, semmije sincs).

Jaó fűre tapodott. (Nagy szerencse érte).

A lucerna-mëg a heremagot úgy kell vetnyi, hogy meghallja a harangszót. (Nem szabad mélyen vetni).

Mi a szösz! Mi a csuda! Mi a kánya! (csodálkozó szólások).

Ollyan, mint az aá-kép. (A betegségben elsápadt, elsoványodott emberről mondják).

A szëgënyiség nagy kurva. (A szegény ember mindenre rávetemedik).

Mënyyertë, mint a sátaí lyány a tököt.

A kanaá sincs mëg csördölés nëékü'. (A házsártos urára panaszkodó asszonyt vizsgáltják ezzel a mondással).

Se hetyi, se hava. (Kevés ideje). — Vénebb a Mátráaná.

Ahogy esik, úgy cuppan (mindegy).

Mintha csak a szájábaó köptë vaóna ki. (Annyira hasonlít hozzá).

Meëg eő akart fëleőkerekënyei. (Mëg neki állt feljebb).

Eő jaó, csak a fenë rossz, hogy régën mën nem ëttë.

Embëri hordozza. (Embere válogatja).

Embërën szokott a mëgesnyi (a botlás, p. o. részegség stb.).

Sáros nyomába së léptem soha. (Eszem ágában sem volt bántani).

A sáros csizsmám së töllenëm hozzá. (Lenézó szólás).

Ne erezd hosszú kötélre! (Vigyázz reá, tartsd szemmel!)

Aggatja a lábát. (Akadékoskodik, ellenkezik).

Hadd nyerjé még minden szívi-szakadó. (A teherbe esett leányról mondják gúnyos helyesléssel).

Úgy vannak együtt, mint a kutya a macskával. (Rosszul élnék).

Állaó fának döllését várnyi. (Reménytelen várásról mondják).

Nagyon a kezére adja. (Inye szerint beszél).

Az én tíz körmöm kopása. (Az én keresetem).

(1901.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Erőtetésbe van (eröltetésben van) = erős hasfájása van

Ammá' más kúccsal nyúlik! = az megint más! az már más!

Ha van baj, ha nincs jaj, mindég panaszkodik.

Elmegyünk a fédérbálba = aludni. (Mink még a fédérbálba vótunk = aludtunk.)

Ezék nem ojjan *széremény-gyerékék* = nem fattyú, törvénytelen gyerekek.

(Jászdózsa.)

FEKETE JÓZSEF.

Népdal.

Az ódalgazda.

Amint látjuk, új szó. Jelentése egy egész történet, ha úgy tetszik népszínmű énekkal, a végén táncsal. (Megjegyzem, hogy az egész történetnek tanuja voltam. — Jómódú, kétökrös gazda volt Gál Péter. Azonban az amerikai-láz elcsavarta az ő fejét is. Pedig igazán nem volt szüksége, hogy Amerikába menjen pénzt keresni, meg a felesége is olyan szemrevaló menyecske volt, hogy sokan, különösen az asszonynépek közül, azt mondták Petire amerikázása miatt, hogy: megbolondult. Fogadott egy szép szál legényt szolgának, feleségére bízta a gazdaság vezetését, ő pedig átvitorlázott a »Hamburg—Amerika« vonalon.

Az itthon maradt menyecske eleinte különösnek találta a helyzetet, de lassan beletörődött sorsába, megbarátkozott a körülményekkel, s mivel a szép szál legény is a körülményekhez tartozott, nagyon természetes, hogy a barátság közöttük is kifejlődött. Még pedig »nemcsak: hogy, de ugyancsak«, s egy szép napon a szép menyecske, meg a szép szál legény eltűntek szépen a faluból. A következő órában már megvolt nyelvünkben az új szó: *ódalgazda*. A Gál Peti ódalgazdája. Hogy pedig a népszínmű teljes legyen, még további dolgok is történtek. Valaki a fura helyzetet megírta a főgazdának, ki megértvén a veszedelmet, már most a »New-York—Amerika«-i vonalon sietett hazafelé. Itthon megsejdvén az eltűntek búvóhelyét, felkereste őket s holmi kisebb kellemetlenségeken átesve, kényszeríteni akarta feleségét a hazatérésre. Az hallani sem akart a dologról. Faluházára, bíró elé került a dolog; sikertelen munka volt az is. Másnap már széltében dalolták a faluban:

Édes feleségem!

Mongy uradnak éngem.

— Soha se mondalak

Világéletemben.

Istenem! Istenem!

Ugyan mit csinájak?

Ugyan mit csinájak?

Még se mond urának,

A vásárra megyek,
Zsali-kendőt veszek,
Avval haza megyek,
A ládába teszem.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem!
Soha se mondalak
Világ-életemben.

Istenem! Istenem!
Ugyan mit csinájak?
Ugyan mit csinájak?
Még se mond urának.

A vásárra megyek,
Szép fêketôt veszek,
Avval hazamegyek,
Az asztalra teszem.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem.
— Soha se mondalak
Világ-életemben.

Istenem! Istenem!
Ugyan mit csinájak?
Ugyan mit csinájak?
Még se mond urának . . .

A vásárra megyek,
Selyem kendôt veszek,
Avval hazamegyek,
Az ágyára teszem.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem.
— Soha se mondalak
Világ-életemben.

Istenem! Istenem!
Ugyan mit csinájak?
Ugyan mit csinájak?
Még se mond urának . . .

Szóval kedveskedett a fôgazda mindennel, de nem használt semmit. Itt azonban még nincs vége a dalnak. A férj tovább is kísérletezett. Sikerral-e? kiderül abból a két utolsó versszakból, mellyel nemsokára megtoldották a balladát, hogy befejezett legyen:

Az erdőre megyek,
Mogyorófát nyesek,
Avval haza megyek:
A hátára verek.

Édes feleségem!
Mongy uradnak éngem!
— Mindég úgy szólítlak
Világ-életemben.

Ime, kész a népszínmû. Itt az ének, de itt a tánc is, lévén az énekben mogyorófáról is szó.

(Bodrogköz).

KÁNTOR MIHÁLY.

Tájszók.

(Jászdózsa.)

Tütü: bor, szesz. ital. (Szereti atütüt!)
röcög: röhög. (Leginkább az öregek röhögésére használják).
kényeretlen (mn.): szegény, koldús.
indófní: ajtós falfülke.
vízibika: bölömbika.
becsudálkozik: berúg, megrészegedik.
zakatol: sok fölöslegest összebeszél.

(Né zakatojj annyit!)

gezemicél: haszontalansággal *üti el* az időt. Gyűjjön ki (a berekbe mulatni), majd elgezemicélünk valahogy.

gizi-muci: silány, keveset érő, *alpári. elszizsmatol, eltöcsérkedik*: elgezemiceél.

dili: féleszű, bolond.

FEKETE JÓZSEF.

Családnevek.

Bardóc, Burci, Bucska, Beke, Bucsi, Bocskor, Burus, Czinege, Csiki, Csutak, Csákány, Csorba, Dombi, Dézsi, Gegő, Godra, Gombási, Hódís, Hamar, Harmati, Kala, Kurta, Kop, Keresztes, Kész, Kolca, Makai, Makrai, Mágori, Maron, Mazura, Marosi, Magyarai, Magyarosi, Nyerges, Orosz, Pokol, Páncél, Román, Sorbán, Széles, Sárközi, Tabán, Torzsa, Tamuca, Zöldi.

(Fogaras, Fogaras m.)

PARÁSZKA GÁBOR.

A katona-életből.

Baka-jóreggel. Adjon Isten pávatollas, árva csalányos, szegfűszeges, széles, lapos, tüskés bokros, bojtorjános, paszomántos, csinos frígyes (?), turós, katykaringós, kacifántos, sárga rezes, rézsarkantyús, rummal kevert, rosztopcsinos, mákos cukros, nagy lekváros jóreggelt!

Frührapport. Mikor az Úristen először raportot tartott, Szent Péter jelenti, hogy átveszi a napot, Szent József az inspekción, ezek pedig raportra vannak stímmolva: Szent Antal azért, mert a csuszát kanállal ette. Szent István meg azért, mert a barátfület kinevette. Szent János a zupát kiöntötte. Szent Gergely meg az esti húsrészt a kantinos kisasszonynak adta. Szent András a cukszkomandással felesült. Szent Ferenc meg hátba rugta a cimnerordenáncot.

Baka-egyszeregy.

- 1-szer 1 az 1, ez a baka raportra megy.
- 2-szer 2 » 4, az egyesbe megy.
- 3-szor 3 » 9, ott azután megpihenhetsz.
- 4-szer 4 » 16, csikorgathatod a fogad.
- 5-ször 5 » 25, rághatod a könyököd.
- 6-szor 6 » 36, aztán koroghat a hasad.
- 7-szer 7 » 49, nyílik az ajtó, kimehetsz.
- 8-szor 8 » 64, másnap raportra mégy.
- 9-szer 9 » 81, ottan forcutgot jelents.
- 10-szer 10 » 100, máskor jobban vigyázz.

MAGASSY ANTAL.

IZENETEK.

Sz. J. Mikor borbélya azt mondta, hogy beretvájának *sarjuja* van, azt bizonyította vele, hogy nem ismeri a szó helyes alakját. Azt kellett volna mondania *sorja*. CzF.-ban *Sor* alatt a 6-ik pontban ezeket olvassuk: a kés sorja, a késnek sorja van. Értelmezése azonban helytelen, mert azt írják, hogy csorbát jelent. Ezzel szemben szintén *sor* alatt a MTSz. igen helyes értelmzését adja: láthatólag kihúzott élvékonyság, késnek sora, sora van a kés élének; kivenni a kés sorját t. i. köszörüléssel. És bár az ön borbélya helytelen alakban használja is a szót, igen jól magyarázta, hogy t. i. ha a beretva meggörbül, félregörbül, (de nem csorbul vagyis

nem törik ki az éléből semmi) akkor fenéssel megint egyenesre kell azt hozni. — *Fr. J.*

M. B. »Nagymennyiségű száraz tölgyfűrész hulladékot hoztam Szegedre, melyet fatelepemen a lehető legolcsóbb árban árusítom.« A mellékmondát szerkezete határozottan hibás. Helyesen: *melyet*: a legolcsóbb áron árusítok. Vagy magyarul: *és (azt)* . . . a legolcsóbb áron árusítom. Ez a hiba írásban meglehetősen gyakori; oka meg van magyarázva Helyes Magyarság c. könyvünkben.

T. K. Az az állítás, melyet a B. H. (1909. VII. 21. a Különféle rovatában) mint újabb tudományos megállapítást közöl s mely szerint »a földön 864 különböző nyelven beszélnek az emberek«, mindenesetre elavult adatokon alapszik. Épen az idén jelent meg egyik legilletékesebb szakembernek olyan munkája, amely lehetőleg teljesen fölsorolja a nyelveket (F. N. Finck: Die Sprachstämme des Erdkreises). Ott, mint a tárgymutatóból könnyen meggyőződhetünk, körülbelül kétezer különféle nyelv van fölsorolva.

N. M. A *mazsola* v. régiesen *malozsa* nem *Malagából* származik, hanem eredetileg az úgyn. *malvasiai* bort jelentette, melyet a Kanári szigetekről hoztak. Régibb szótáraink így is fordítják: vinum Malvaticum, Malvasier.

R. D. Hogy vajjon így írjuk-e: a *m.-szigeti pénzügyigazgatóság*, v. pedig *az m.-szigeti p.-ig.*, továbbá a *r. kath. gimnázium* vagy *az r. kath. gimnázium*, — ez attól függ, vajjon hogyan olvassuk: a *máramarosszigeti* vagy *az em-szigeti*, a *római katolikus* vagy *az er kat gimnázium*. Tudjuk, vannak, akik a második mód szerint olvassák és írják, de az első mód okvetetlen helyesebb.

Beküldött kéziratok. Csefkó Gy. Eötvös K. újabb művei. — Mariánovics M. Magyar-szláv mondatszerkezetek. A visszaható névmásnak különös használata. — Germanista. A melléknév fokozása. A határozott névelő. — Kovács M. Ritkaságok. — S. Gy. Egy m. tájzso német eredete. — Philanthus. Növény nevek. — Kertész M. Eszperanto. — Stefanics Ö. Közmondások. — Szilágyi Á. Hangrövidítő igék. — B. Takáts L. Össze. — Egrí Anna: Olvasás közben. — Keszthelyi M. Ismertetés.

Új könyvek és füzetek. Vaszari K. hercegrímás beszédei. Sajtó alá rendezte Keményfy K. D. (Esztergom.) — Vajthó J. Új utak, új ösvények. (Különny. Kaposvár.) — Simonyi Zs. Iskolai helyesírás. (4. kiad. Athenaeum. 50 f.) Emlékkönyv a Csokonai-kör három irodalmi ünnepéről. Szerk. Kardos A. (Debrecen, a Cs.-kör kiadása. Ára 3 K). — Rédey T. Péterfy Jenő (Bpest, Buschmann ny.). — Goethe: Torquato Tasso. Ford. Tevelí M. (Körmöcbánya, Paxner és Biron ny.). — Héber B. 1. Megfigyeléseim az iskolai élet köréből. 2. Igazságszolgáltatás az iskolában. (Különnyomatok).

F. N. Finck: Die Sprachstämme des Erdkreises (Leipzig, Teubner. 1.25 márka). — Suomi (a Finn irodalmi társ. folyóirata, 4. sorozat, 6. kötet.)

Értesítők: Munkácsi főgimnázium, Soproni főreáliskola, Nagyenyedi polgári leányiskola.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

KÖZNYELV ÉS NÉPNYELV.

Csaknem szállóigévé vált Humboldt definíció-értékű tétele a nyelvről, hogy az nem tény, hanem cselekvés, nem *ergon*, hanem *energeia*.

Ezen az elven alapszik Wundt definíciója is. Belső állapotaikat kifejező cselekvésnek tekinti a nyelvet s annak tényeit *kifejező mozgásoknak* (Ausdrucksbewegungen) nevezi.¹

De miért kell nekünk köznyelvről és népnyelvről beszélnünk? Ha köznyelvről nem lehetne szó, akkor megállhatnánk Humboldt és Wundt meghatározásánál; nem kellene tovább mennünk. Hogy népnyelvről beszélnünk kell, azt a köznyelv létezése okozza.

Mi a köznyelv és mi a népnyelv?

Paul szerint a köznyelv oly ideális szabály, oly abstrakció, mely kijelöli, hogyan kell beszélni. Úgy viszonylik a nyelvi tevékenységhez, mint a törvénykönyv a jogi élet összeségéhez azon a területen, melyre érvényes. De bármennyire ellenkezik is a törvény mivoltával a változás, egy rajta kívül álló erő létrehozhatja azt. Nincs oly szigorú pontossággal kidolgozott törvénykönyv, mely bizonyos mozgási szabadságot még ne hagyna fenn. Másrészt pedig még a létező állapotoknak sem felel meg teljesen. Ennek következtében aztán az összeség vonakodik a paragrafusoknak szigorú alkalmazásától. A köznyelv is épily merev szabály, mely a nyelv haladását megakasztaná, ha az mindenütt szorosan követné. De törvénykönyv és köznyelv közt megvan az a különbség, hogy a köznyelv tulajdonképen törvénybe foglalva, kodifikálva nincs, s egy szűkebb kör ususa határozza meg.²

Ez a szabály kétféle módon határozható meg: egyrészt a beszélt nyelv alapján, másrészt pedig írott források által.

¹ Wundt: *Völkerpsychologie*, I.: 1 : 37.

² Paul: *Prinzipien der Sprachgeschichte*:³ 398—9. I.

A beszélt köznyelvnek vagyis a társalgás nyelvének mintaszerúségét az illető nyelvterület műveltjeinek nyelvére korlátozza,¹ melybe egységesebb hangtani szabályt a színpad nyelve hoz. El sem képzelhető azonban, hogy a társalgás nyelve az állandó kölcsönös érintkezésben folytonosan csak adó és soha elfogadó ne volna. Sőt a társalgás nyelvét a beszélők összesége határozza meg, csakhogy természetesen az egyesek ebben különböző részt vesznek.

A köznyelvnek másik szabályozója a leírt nyelv.² Általa a szabály függetlenné lesz a beszélő egyénektől s változatlanul adható át a következő nemzedéknek. Az írás közvetlen érintkezés nélkül is terjedhet. De mint a társalgás nyelve, az irodalmi nyelv sincs elzárva a változástól. Az egyén a nyelvi eszközt bizonyos öntudatlansággal, a saját nyelvérzékében való teljes bizalommal kezeli, s ép ezáltal bizonyos teremtő részt vesz a nyelvben, s amit ő maga teremt, azzal az egészre is hat.

Paul tehát köznyelven nem valami valóban létező, reális nyelvet ért, hanem bizonyos szabályt, mely a beszélők, illetőleg írók nyelvi készsége mélyén él s szabályozza írásukat, illetőleg beszédüket. A nyelvérzékét érti rajta, de nem az egyesét, hanem az összeségét, s kétféle nyilvánulásának az irodalmi és társalgási nyelvet ismeri.

Csűrös Ferenc »magyar köznyelven a magyar nemzet művelt osztályainak nyelvét« érti.³ Tehát azt, amit Paul társalgási nyelvnek nevez.

Azt hiszem, a definícióknál jobban megérthetjük a köznyelv és népnyelv viszonyát, ha figyelemmel kísérjük, hogyan keletkezik a köznyelv.

Paul a köznyelv megteremtésében közreműködő tényezők közül első sorban a szükségét emeli ki.⁴ »Ha — úgymond — a nyelvjárási differenciálódás annyira ment, hogy a nyelvi összeség tagjai nem érthetnék meg egymást kényelmesen«, akkor előáll a köznyelv szükségének érzete.

Csűrös Paullal szintén a szükségét vallja az irodalmi nyelv megalakulása legfőbb tényezőjének. A nyelvjárásokká differen-

¹ U. o. 287. §.

² U. o. 382. l.

³ Csűrös F.: A magyar irodalmi és köznyelv, 22. l.

⁴ Paul: Prinzipien,³ 392. l.

ciálódott nyelvközösség tagjaiban »beállott a szükség, hogy az egymás megérthetésének akadályait elhárítsák.«¹

Paul az egymással való közvetlen érintkezésnek is nagy hatást tulajdonít a köznyelv kialakulására nézve.² Minél nagyobb körre terjed az egymással való szakadatlan érintkezés, annál nagyobb teret nyer a köznyelv is. Igen fontos, hogy Paul nagy szerepet tulajdonít a köznyelv kialakulásában költői termékek vándorlásának egyik helyről a másikra, leírás útján tovább terjedő jelesebb emlékeknek s végül a könyvnyomdának. Paul kiemeli, hogy a köznyelv megteremtésében bizonyos önkénytelenség nyilvánul. Nem újat teremtenek, hanem a már meglévő nyelvjárásokból merítenek. De természetesen a sok közül valamelyik nyelvjárásnak túlsúlyban kell lennie, hogy alapul szolgáljon a köznyelvnek.³

Tehát Paul és Csűrös szerint is a szükség hozta létre elsősorban a köznyelvet, még pedig a különféle nyelvjáráson beszélők között az egymást megértés szüksége. Pedig a szükségnek e tekintetben semmi jelentőséget nem szabad tulajdonítanunk. Különösen nálunk, ahol a különböző nyelvjáráson beszélők minden nagyobb nehézség nélkül megérthetik egymást. Sőt azt hiszem, minél nagyobb a nyelvjárásbeli differenciálódás, minél nagyobb fokra lép a nyelvjárások közt a megértés nehézsége, annál nehezebben jó létre köznyelv az ily hangtanilag túlságosan differenciálódott nyelvjárások között. Nagyfokú differenciálódás esetén a nyelvjárás hajlandóbb a kiválásra, mint a köznyelv megteremtésében való részvételre.⁴

Különben maga Paul mondja ugyanazon fejezet végén, hogy a köznyelv keletkezésében bizonyos önkénytelenség nyilvánul. Hogy a köznyelv megteremtői nem alkotnak újat, hanem a meglévő nyelvjárásokból merítenek. Már pedig, ha a kényszerűség érzete hajtana az embereket köznyelv teremtésére, akkor ez nem önkénytelen munkája volna a beszélőknek. Különösen oly esetben, mikor ez a kényszerűség egymás nehéz megértésének tudatából fakad. Ez tudatos, nem pedig önkénytelen munka volna: a megértés szükséges voltának érzetéből

¹ Csűrös: I. m. 6. l.

² Paul: I. m. 394. l.

³ Paul: I. m. 394—5. l.

⁴ Gondoljunk a lív nyelv példájára.

fakadó tudatosság munkája. Már pedig ilyen az összes nyelvjárásokból szándékosan összeszerkesztett köznyelvről nincs tudomásunk.

Paul a köznyelv kialakulásának nevezetes tényezőjéül említi a közvetlen, vagyis szóbeli érintkezést. Ha ez így volna, akkor minden nép nyelvében kereshetnénk és találnánk is köznyelvet. Mert bármely nyelvű nemzetnek vannak nyelvjárásai, és e nyelvjárásokon beszélők legalább a határvonalakon közvetlen érintkezésben vannak egymással. És köznyelvet mégsem találunk minden nemzet nyelvében. Természetesen, mert oly szóbeli érintkezés, mely egy nyelv összes nyelvjárásait áthatná, nem képzelhető. Meglehet, hogy egy különböző nyelvjárásokból alakult város lakói ajkán köznyelv terem, de ez ismét csupán arra a városra szorítkozik.

A mi köznyelvünk keletkezése igen tanulságos. Köznyelvről tulajdonképp csak Pázmány és Szenczi Molnár korában beszélhetünk. A XVI. században az írók még mindig visszatükrözik beszélt nyelvjárásukat. Silvester íző dialektussal él. Heltainál is, Dévainál is visszatükröződik a kétféle *é* hang. De még inkább láthatjuk a köznyelv hiányát a codexek korában. A codexíró a maga nyelvjárásának grammatikai szerkezetét, hangtanát tükröztette vissza, bármily tökéletlenül is.

Természetes, hogy e körülményt szem előtt tartva, nem lehet teljes határozottsággal megállapítani nyelvemlékeink minden írásjegyének fonétikai értékét annak meggondolása nélkül, hogy ez időben még nem volt egységes, sőt egyáltalában nem volt köznyelvünk, tehát még kevésbé lehetett egységes helyesírásunk. Egy-egy betű fonétikai értékét megállapítva, annak biztosságát csak az illető nyelvemlékre fogadhatjuk el egész határozottsággal.

A mi köznyelvünk a kódexek korában, sőt a XVI. század három első negyedében is csak keletkezőben volt. Megalakulni csak Pázmány korában alakult meg. E körülmény erős támaszunk annak kimondásában, hogy *köznyelv teremtésére egyetlen mód a nyelvnek megrögzítése*. Természetesen ezt nem úgy kell érteni, mint ahogy a festő megrögzít egy látott eseményt. De megrögzíteni is csak látási képet lehet, hallásiakat azonban nem. Mikor ezt a *megrögzít* szót használom, nem arra gondolok, hogy az írásban talán a nyelv maga van megrögzítve a szó valódi értelmében. Mikor írok, nem hallási, hanem látási képeket rögzíték meg.

Dehát akkor mi köze van az írásnak a beszédhez? Hogyan fejthető meg az írás és fennhangon való elolvasásának viszonya?

E viszony vizsgálatában nem gondolhatunk egyébre, mint az asszociációra. A betű azt a hallási képet juttatja eszünkbe, melyet olvasni tanító préceptorunk zsenge koronban vele együtt belénk asszociált. Minden betűnek más-más az alakja s arra szolgál, hogy a vele mint látási képpel keletkezése idején összetársult hallási képet emlékünke idézze. A betű tehát hallási képek fölkeltésére szolgáló látási kép. Minden betű ugyanazt a hallási képet idézi föl bennünk, melyet tanítónk leírásakor vagy megmutatásakor tudatunkba juttatott, s mely hosszas, nehéz gyakorlatok után bennünk megszilárdult és állandósult. Annyira, hogy bizonyos betűk szükségszerűen csak bizonyos hangokat idéznek fel bennünk. Az ilyenmű asszociációnak ezen állandósulása útján a hangoknak bizonyos megkötöttsége jó létre, s csakis ily értelemben mondható az írás megrögzített beszédnek.

Az írás e tulajdonságát szemmel tartva könnyű belátni, hogy ez a legjobb mód a differenciálódásra könnyen hajló beszédet az asszociáció segítségével létrehozott hangrögzítés útján bizonyos maradásra bírni, benne bizonyos mértékben egységet, általánosságot létrehozni, szóval köznyelvet teremteni. Az olvasás ily módon annyira biztos, annyira határozott, hogy még egy tanító sem tanította az *e*-t *i*-nek. Természetesen a betűket hangbeli értékük szerint kódexíróink nyelvjárásuk hangjaihoz úgy pároztatták, ahogy tudták s ahogy nekik legmegfelelőbb volt. Így aztán magától érthető, hogy eleinte sok az ingadozás. De még a biztos és következetes helyesírás megteremtése után is a köznyelv csak nagyobb írói tehetségek fellépése után, s csak minél nagyobb olvasóközönség teremtésével közeledik gyorsabban a megvalósulás felé.

A tájnyelven beszélő egyszerű ember fennhangon olvasás közben nem beszél a maga nyelvjárásának hangtana értelmében, hanem azon hangtanében, melyet a tanítótól sajátított el az olvasás tanulásakor. Különösen az iskolás gyermekek törekednek aggódó pontossággal, hogy minden betűt hozzájuttassanak a tanítótól tanult fonétikai értékéhez. A *szabadságot* szabad-ságnak, a *partját*-t *part-já*-nak stb. olvassák. Ez természetes, és nem szorul magyarázatra. Csak az, aki már nagyon belegyakorlódott az olvasásba és sejti, hogy az írás a beszéd

leírása, kezd többé-kevésbé közeledni az olvasásban a mindennapi beszédhez. Az olvasás megtanulása egy időre meg is semmisíti a gyermekben a nyelvjárás hangtanát. Ezért iskolás gyermek beszédét nyelvjárásstanulmányozás szempontjából nagyon óvatosan, vagy legjobb egyáltalában figyelembe se venni.

Érdekes, hogy Szatmár-megye $\acute{e}_\wedge$ zű nyelvjárásában azt tartják, hogy $\acute{e}_\wedge$ betű nincs, tehát az ő beszédüket nem lehet pontosan feljegyezni. Az iskolás gyermekek azon a problémán törik az írás tanulása közben a fejüket, hogy mikép kell leírni az $\acute{e}_\wedge$ »betűt«. Tesznek aztán csodálkozást, ha valamelyik gyerek előáll, hogy ő az öregapjától megtudta, hogyan kell az $\acute{e}_\wedge$ betűt írni, és valami csudálatos ákombákomot elébök pingál.¹

A köznyelv megteremtésében legfőbb tényezők a könyvek és iskolák. Első sorban az elemi iskola meg a tanító, aztán a gimnázium, hol aztán teljesen részesévé lesznek az egyes egyének az ú. n. köznyelvnek.

Ilyen tekintetben nyelvük a művelteknek a köznyelv, s nem kereskedelmi vagy bármiféle más közvetlen érintkezés hozza azt létre.

A beszédnek írásban való megrögzítése látási képből kiinduló asszociáció segítségével történik. De van a beszédnek egy más alapon való megrögzítése: ez az ú. n. kötött beszéd, melyet nem szabad mindig csak rímes formában mondott beszédre alkalmazni. A varázsmondások nem verses formájuk, mégis kötöttek s állandók. Alkalmasak arra, hogy a különböző nyelvjárások ejtése szerint való elváltozásra könnyen hajló hangokat megkössék.² Bennük sokszor rég kiveszett szók vannak megőrizve, melyeket elmondójuk már nem is ért, de azért híven elmorzsol, ahogy a régiektől tanulta.³

Paul, mint láttuk, a költői termékeket is azon tényezők közé sorozta, melyek közreműködnek a köznyelv megteremtésében. Bár igaz, hogy ezekben a hangok is rögzítve vannak a formához, mindamellett köznyelv teremtésére hathatósan nem folynak be. Hisz vannak nyelvek, melyekben a költői termékek mellett is köznyelvet nem találunk.

¹ Ezt Egriben tapasztaltam gyűjtőútamban.

² Két különböző nyelvjárásban is tapasztaltam, hogy a népdalok nem alkalmazkodtak az ill. nyelvjárások hangtanához.

³ Ily esetben természetesen a népetimológia is közbejátszik.

A köznyelv keletkezésének rajzolása közben tehát kidom-
borodott előttünk pozitív oldalon a köznyelv mivolta, s
ezzel együtt negatív oldalon a népnyelvé is, mert ez az
elnevezés — mint előre bocsájtottuk — csak akkor helyes, ha
köznyelvről is beszélhetünk. *A népnyelv a természetesen fejlődő,
tisztán az ajkon élő, ajakról-ajakra szálló nyelv.* A köznyelv
már mesterséges úton jött létre. Nem más, mint *természetes
fejlődésében folyton akadályozott nyelv.* Hogy hasonlattal éljünk,
népnyelv és köznyelv úgy viszonylik egymáshoz, mint a sza-
badon repülő és a járomba fogott Pegazus. A köznyelv já-
romba fogott Pegazus. Jáрма és taligája az írás, vagyis hallási
képeknek látásiakkal való felváltása asszociáció céljából, az idő-
beliségnek a térhez való láncolása.

CSÜRI BÁLINT.

MÉG MEGFEJTETLEN ALAKOK A HALOTTI BESZÉDBEN.

(Vége.)

Láttuk, hogy az oklevelek *oa* jelzéséből a *tilutoa* és
mundoa utolsó két magánhangzójának mivolta nem tűnik ki.
Vizsgáljuk meg, mi útmutatást ad erre nézve magának a HB-
nek a helyesírása? Lássuk először: hogy jelöli a HB. az *á*
hangot? Másodsor: milyen hangot jelöl a HB.-ben az *o* betű?
Negyvenöt esetben van a HB.-ben kétségtelenül *á* hang: *Lati-
atuc, adamut, hazoa, halalnec, halalaal, choltat, halalut, mu-
ganec, foianec, halalut, muncas, vilagbele, halalnec, latiatuc,
iarov, Wimagguc, bulscassa, vimagguc, mariat, uimaggonoc,
uimagguc, vimagguc, uimadsagucmia, bulsassa, kinzotviatwl,
nugulmabeli, uruzagbele, keassatuc, charmul, uimaggomuc,
vilag, abraam, ysaac, iacob, birsagnop.* Látjuk, hogy az *á* hang
mind a negyvenöt esetben *a* betűvel (egyszer — *ysaac* —
kettőzötten) van jelölve. Ebből az következik, hogy az *-oa*
végzet *o* betűje nem jelölhet *á* hangot. A pusztá *o* betű (nem
ou v. *ov*) a *tilutoa, mundoa* és *hazoa* alakokon kívül a HB.-
ben ötvenháromszor fordul elő: *vogmuc, chomuv, vogmuc,
milostben, oduita, vola, uolov, Heon, nopun, oz, holz, choltat,
oz, (még kétszer), uola, zocoztia, vola, heon, foianec, Horoguvec,
ozvc, vogmuc, mulchotia, ozchuz, vogmuc, uromc, iorgossun,
uimaggonoc, urot, odut, hotolm, ovdonia, uromc, zoboducha,*

kinzotviatwl, oggun, utot, uromchuz, uimaggomuc, nopun, homus, nopun, nopun, birsagnop, iochtotnia. Mind ezen ötvenhárom esetben az *o* betű rövid magánhangzót jelent — már hogy *o* vagy *a* hangot-e? s mikor egyiket, mikor másikat? azzal a kérdéssel nem foglalkozom itt. Csak azt állapítom meg ebből, hogy az *-oa* végzet *o* betűjének is rövid magánhangzót kell jelölnie.

Itt azonban megint kitérőt kell tennem. *Pusztá* szavunknak van olyan jelentése is, hogy: valamitől üres. Ez a jelentése megvan *-n* módhatározó ragos alakján is, pl. 'pusztán áll áll a ház.' E mellett azonban ez alaknak kifejlődött az a jelentése is, hogy: *csak*. Pl. 'ezt *pusztán* azért tettem.' *Csupa* szavunknak is volt a *pusztá* említett jelentéséhez hasonló jelentése, mint mutatja ezt a *csupa* alaknak a *kopasz* analógiájára keletkezett *csupas* származéka. A *pusztán* szóval azonos ragú *csupán* azonban már nem őrizte meg eredetibb jelentését; jelentése köznyelvünkben csupán csak: *csak*. Az említett két szóhoz hasonló jelentésű szavunk volt régen: *hé, hí, héj, híj, hév, hív* (vö. 'vminek *híja*, népnyelvben: *héja*). E szó *-n* ragos határozói alakja gyakori a régi nyelvben eredeti jelentéséből folyó 'vacue' > 'otiose' jelentéssel:

'Hivon': vacue, inaniter MA. [leer]. 'Tewredelemnek napyan lewlyk hyuan (olv. *hívan*) kezekett' EhrK. 109. 'Heian (olv. *héjan*) hozot még engemet': vacuum reduxit me BécsiK. 3. 'Nem akarlac tégédet heuan (olv. *hévan*) még fordulnod': nolo vacuum te reverti uo. 8. 'Kic megueruen, elereztec ötet hyan' (olv. *hían*): dimiserunt inanem MünchK. 157. 'Azok meg fogwan hwtet, meg vereek es hewon (olv. *hévon*) boczataak el' JordK. 495. 'Soha oly zegen hozyaa nem ywhetöt, hogy hewon (olv. *hévon*) el bochatta volna' ÉrdyK. 497., 541. 'Ew tudományokban es bewlczesegekben lewltettek hyuan' (olv. *hívan*) EhrK. 110. 'Lelte ötet hiuan' (olv. *hívan*): invenit eam vacantem MünchK. 37. (Mind a NySz.-ból).

Hogy ez alakoknak is fejlődött ki *csak* jelentésük, az a *pusztán* és *csupán* példája után mindenki előtt természetes lehet. A HB.-ben kétszer fordul elő *heon*, mind a kétszer *csak* jelentéssel. Ha nem volnánk is tekintettel a HB. helyesírására, *o* betűinek hangzásbeli értékére — mit nem szabad tennünk, — csak az itt közlöttem NySz.-beli példákból is világos, hogy a HB.-beli *heon* helyes olvasása: *héon* v. *héan*, szóval hogy utolsó magánhangzója rövid. Hiba tehát, hogy nyelvtudásaink a *heon*-t mind *héon*-nak olvassák, úgy gondolva, hogy az »a *hiü* melléknévnek eredetibb alakját őrizte meg *-n* módhatározó

raggal» (Zolnai, Nyelveml. 66). Megjegyzem, hogy a NySz.-ban egyetlen adat sincs *hiin*, *héon* alakra. E kitérés eredménye tehát az, hogy az *o* betű *kivétel nélkül* mindenütt rövid magánhangzót jelent a HB.-ben.

Az eddigiek után a *tilutoa* és *mundoa* olvasásában *-oa* = rövid *o* v. *a* + *v* + *a* betű jelölte magánhangzó. Tudjuk, hogy ez alakok a mai *tiltá*, *mondá* változatai. Tudjuk, hogy az elbeszélő mult mélyhangu időjele a HB. korában is hosszú magánhangzó volt: *-á*. Tudjuk, hogy az *-oa* végzetben benne kell lennie ez időjelnek. Tudjuk, hogy ennek *-á* hangját az *o* betű nem jelölheti. Tudjuk, hogy az *á* hangot a HB.-ben az *a* betű jelöli. Megtudjuk ennél fogva azt, hogy a végső *a* betű jelöli az *-á* időjelet. Tehát az időjel személyrag nélkül van ez alakok végén, mint ma is: *tilt-á*, *mond-á*. Összevág ez teljesen azzal a ténnyel, hogy mind a mai népnyelvben, mind pedig a régi nyelvben van *tiltanája*, de se mai, se régi nyelvben nincs: *tiltája*. Kérdés mármost, mi az a *tilutoa* és *mundoa* *o* betűje által jelölt rövid *o* vagy *a* hang? Nyilvánvaló, hogy az a teljesebb szótó végső magánhangzója (vö. *tilto-k*, *tilta-na*), melyet a HB. több alakban is megőrzött: *halalut* (ma: *halált*), *rezet* (ma: *részt*). És a *v* hang a két végső magánhangzó között? Hiátustöltő.

Nemrég (Nyr. 37 : 438—442) megjelent cikkemben mutattam rá arra, hogy egy finnugor korbeli ragunk a testvér nyelvektől való elszakadás után, de még nyelvünk történelmi kora előtt, hosszú magánhangzó alakban járult teljesebb alakú, rövid magánhangzón végződő szótövekhez s közte és a tő végső magánhangzója közt legtöbb esetben hiátustöltő mássalhangzó — többször éppen *v* — támadt. Az elbeszélő mult időjelének alakja azonos volt említett ragunkéval, így tehát nagyon természetes, hogy az említett régi korban ez időjel is oly hangtani helyzetbe került, mint a rag.

Én tehát a *tilutoa*, *mundoa* szavakat így olvasom: *tilu-tová*, *mundová*; Szinnyeinek pedig az Árpád-kori *a*, *o*, *u* betűk hangértékéről való uralkodó nézete szerint olvasásuknak így kell lenni: *tilotavá*, *mondavá*. Természetes, hogy a *hadlaua* szóban is rövid hangot jelöl az utolsó előtti *a*, mely betű a HB.-ben rövid *a* v. *á* jelzésére is szolgál: *isa*, *halal nec*, *had-laua*, *achscin* stb. A mondott szót tehát így olvasom: *hadlavá*; Szinnyeieiknek pedig így kell olvasniok: *hadlává*. Bizonyos ezek

után, hogy a megfelelő magashangú igealakok végső *e* betűje *é* hangot jelöl (vö. *vet-é*), továbbá bizonyos, hogy az utolsó előtti *e* betű rövid *e* hangot jelöl — de hogy zártat-e, vagy nyíltat? azt, mint már említettem, a HB. helyesírásából eldönteni nem lehet. Én nyílt *e*-t olvasok: *terömtévé, feledevé, vetevé*. Hogy a *vete-vé* szót nyílt tővéghangzóval olvasom, azt támogatná még a *hadla-ua*, mely a *tiluto-a* és *mundó-a* alakokkal szembe állítva azt mutatná, hogy a tővéghangzónak nyíltabb vagy zártabb volta a többeli előző hang nyíltabb vagy zártabb voltától függ. A *vet* ige *e*-je ugyanis nyílt $e < \hat{e}$ volt. Ilyen okoskodással azonban a *terumteve* alakot *terömté-vé*-nek kellene olvasni. Hogy nem így olvasom, annak több oka van. Abban a már nyilvánított véleményben (Nyr. 37: 289--295) vagyok, hogy a HB. honfoglalás előtti szavaiban olyan *ě* hangok vannak, melyek vagy *é*, vagy *i* hangok voltak még akkor, mikor a HB. nyelvjárásában az *ö*-zés, vagyis az *ě* hangoknak labializálódása megkezdődött, s így az *é* és *i* hangokból fejlődött *ě* hangok a régebbieknél később váltak *ö*-vé. A *terömté* ige tővéghangzója azonban se *é*, se *i* hang nem volt soha, hanem csakis zárt *ě* lehetett. Ha tehát mégse vált a HB. nyelvjárásában *ö* hanggá, annak csakis az lehet az oka, hogy már az *ě* hangok említett labializálódása előtt nyílt *e* hanggá változott: *terömtévé* > *terömtévé* > *terömtévé*. Erre vall az, hogy se a régi nyelvben nincs töltövény, öttövény, növvövény stb., se ma jövvövény, vagy jövvény, hanem: jövevény, csökevény, hülevény stb. Pedig ezekben az alapszó végső magánhangzója éppen olyan hangtani helyzetben van, mint *terumteve* alakban, sőt — mint majd más munkámban kifejtem s mint majd ebben is megemlítem még — a *jövevény*-féle alakok, *-ny* elemüket kivéve, a *terumteve*-féle alakokkal etymologice azonosak. Hogy pedig a *hadla-ua* szóban nyíltabb tővéghangzó felel meg a nyíltabb előtte valónak, a *tiluto-a* és *mundó-a* szóban pedig zártabb tővéghangzó a zártabb előtte valónak, ez éppen nem mutat arra, hogy a tővéghangzónak nyíltabb, vagy zártabb volta a magashangu alakokban is a megelőző magánhangzó nyíltabb, vagy zártabb voltától függ. Hiszen a jövevény-féle alakokkal ma is, régebben is ilyen mélyhanguak álltak szemben: *halavány* ~ *halovány*, *oltavány* ~ *oltovány*, *ásavány* ~ *ásovány* stb.

A *terömtévé, feledevé, vetevé, tilutová, mundová, hadlavá*

alakokból a *-v-* kiesésével és a két utolsó magánhangzó összevonásával lettek a mai *teremté, tiltá* alakok. Vö. régi nyelvbeli **tēvén > tén* 'faciebat', népnyelvi *hová > há*. Népnyelvben egymás mellett él e két alak: *merevén* és *merén*.

Terumteve (isten tvl). Ezt a másik *terumteve* alakot is többféleképpen olvasták már, de minden magyarázója megegyezett abban, hogy az birtokos-személyragos alak. E kérdéses hely szerintük így volna mai hangzással: 'Hallá holtát *teremtője* Istentől' = 'Istentől, az ő *teremtőjétől*'. Megjegyzem, hogy az esetleges eredeti latin szövegben bizonyára *suo* nélkül volt a megfelelő latin szó (*creatore*). De erre nem nézve is, kétségtelennek tarthatjuk, hogy nyelvünkben sohase volt ily kifejezés: 'teremtője Istentől'. Nem lehet e kitétel igazolni ilyenekkel: 'fele királyság', 'fia veréb', 'java része' (Zolnai, Nyelvml. 67), ugyanis ezekben a birtokos-személyragos alaknak jelzővé váltát a ragos alakok gyakori használata magyarázza meg. Az *-ó, -ő* melléknévi igenév birtokos-személyragosan jelzőül se a mai nyelvben, se a régiben egyáltalában nem járja. A kérdéses hely értelme csak ez lehet: 'Hallá holtát *teremtő* Istentől'. Tudjuk, hogy a melléknévi igenév képzőjének a magashangu alakokban egyik változata nyelvünk legrégebb emlékeiből *-é*. Ez alakja volt annak az irányragunknak is és annak a mult-idő-jelünknek is, mely nyelvünk történelmi kora előtt a teljesebb szótóhoz hiátustöltővel járult. Ezt a *terumteve* alakot is csak úgy magyarázhatjuk, hogy a szótó benne *terumte-*, a *-v-* hiátustöltő, az *-e* pedig a melléknévi igenév képzője: *terönte-v-é* = *teremté > teremtő*; vö. az előbb említett *mere-v-én* ~ *mer-é-n* = *merőn*. Joggal kérdezhetni ez ellen azt, hogy miért van tehát a HB-ben *uolov* és *iarov* s miért nincs *valová, járová*? E kérdéssel akkor foglalkozom bővebben, ha majd *-ó, -ő* igenév-képzőnk eredetéről értekezem. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy az a mássalhangzó — szerintem gutturális — melynek az előző magánhangzóba olvadásából a magánhangzó alaku képző fejlődött, más helyzetben volt a magashangu szavakban, mint a mélyhanguakban: tehát másképp is változott. Ha ezt a *terumteve* alakot úgy fogjuk föl, mint én magyarázom, akkor világos lesz a kapcsolat a melléknévi és határozó igenév között: *teremte-v-é* = 'teremtő', > *teremte-v-e* ~ **teremte-v-é-n* = 'teremteve' és 'teremvén' (L. MNy. 4 : 411). Ha továbbá megfontoljuk, hogy melléknévi igenévnek prézens- és perfektum-

beli harmadik személyű alkalmazása közönséges a rokon nyelvekben, s ha meggondoljuk, hogy nyelvünkben is a 'creavit' jelentésű *teremtett*, vagyis múlt-idő-beli harmadik személy, azonos a 'creatus' jelentésű *teremtett*-el, vagyis az igenévvel, s ha látjuk, hogy a HB.-ben még a *terömtevé* igenév alakra teljesen egyez a *terömtevé* múlt idejű igealakokkal, — akkor azt is megtanulhatjuk a HB.-ből, hogy az elbeszélő múlt időjele azonos az említett melléknévi igenév és határozó igenév képzőjével. Minderről később bővebben.

Hazoa. Láttuk a *tilutoa* és *mundoa* szavakon az *-oa* végzet hangértékét. Világos tehát, hogy Melich említett cikke nyomán a *hazoa* szót hibásan olvassa Szinnyei így: házává és Simonyi így: házâvá. Az utolsó előtti betű rövid hangot jelöl, tehát *hazoa* nem lehet birtokos-személyragos alak. Szinnyei (NyK. 26 : 317) Prikkelnek a *hazoa* szóról való, megemlítenem fölösleges magyarázatát cáfolva meg * alatt, helyes nyomon jár, midőn fölveti, hogy »hátha a HB.-beli *hazoa* nem is személyragos alak, vagyis nem a. m. 'házává', hanem csak 'házzá'? Ez egész jól beleillik a szövegbe: 'és adta vala neki paradicsomot házzá (= házul, lakásul)' . . . a *hazoa*-ban a *hazo*-részt bátran vehetjük a *ház* szó teljesebb tőalakjának« stb. Valóban kár volt Szinnyeinek megmásítása e véleményét. A kérdéses szót a *tilutová*, *mundová* mintájára így kell olvasnunk: *házová*, melyben *házo*- a tő, *-á* a translativusi szerepű irányrag, *-v*- pedig hiátustöltő, mely később a *-vá*, *-vé* ragnak állandó alkotó elemévé vált. A *házová* alakból lett *házvá* s ebből a mai *házzá*. A *-vá*, *-vé* ragnak illetően fejlődését azon szavainkon, melyek most a nominativusban mássalhangzóra végződnek, már magyaráztam Szinnyeivel szemben (Nyr. 37 : 441). Szinnyei véleménye ellen s az enyém mellett bizonyíték a HB.-beli *hazoa*.

Eleve. A *vetevé* stb. alakok mintájára így olvasom: *ele-v-é*. Most említett cikkemben (440—441. l.) fejtegettem ez alak változatait. Szótő: *ele*-, rag: *-é*, a *-v*- pedig hiátustöltő. Az egész alak = *elé* > *elő*. Jelentése, mint a fönmaradt latin szövegből kitűnik: 'primum'. *Elébb*, *előbb* szavunknak ma is megvan még e jelentése: 'prius'.

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

EÖTVÖS KÁROLY ÚJABB MUNKÁI.¹

Eötvös Károly minden munkájának megjelenése egy-egy pirosbetűs ünnepe a magyar nyelvnek. Belső értékek felől nagyon eltérők a vélemények, lelkes híveinek rajongásától egész Gyulai Pál szigorú, szinte lekicsinylő bírálatáig. De valamennyi ismertetője megegyezik abban az egyben, hogy legnagyobb ereje stílusában van, mert a nyelvet ritka művészettel, igazán tős-törzsökös magyarsággal írja. Irodalmi értékének felbecsülése nem tartozik szorosan ennek a folyóiratnak keretébe, de nyelvi jelességeiről kötelességünk megemlékezni. Azért ne is bántuk a tartalmát, mert bizony ahhoz nem egy helyütt szó fér, hanem vizsgáljuk pusztán a nyelvet, hiszen e lapokon más nem lehet a feladatunk.

Eötvös Károly munkáinak nyelvéről már több ízben volt szó a Nyr. hasábjain. Egyik dolgozat sem volt tüzetes, részletekbe hatoló s kimerítő fejtegetés; de az író nyelvi és stílusbeli sajátságainak, szépségeinek megismertetéséhez, megmagyarázásához mindmennyi hozzájárult pár vonással. Hadd tegyük ezt mi is a következőkben.

Eötvös munkáinak nyelvi értéke nézetünk szerint jóval nagyobb, mint a szorosan vett irodalmi. Nyelve törül sarjadt, zamatos magyar nyelv, melybe némi vidékiesség, jelesül: dunántúliasság vegyül. Rövid mondatai, egyszerű mellérendelő mondat szerkesztése, kötőszó nélküli szerkezetei a népnyelv mondatfűzését utánozzák.² De a túlon túl szaggatott stílus, mely a mellékmondatot akárhányszor különválasztja a főmondattól s mintegy önálló léttel ruházza fel, már nem jellegzetes sajátsága a népnyelvnek, bár elvéve ott is előfordul, különösen pongyola előadásban. Azonban, ha mégannyiszor találkozunk is vele, mint ahányszor valóban szemünkbe ötlük, fülünkbe vág ez a népies pongyolaság, akkor sem volna méltó az utánzásra. Kivétel persze itt is akad. Az indulat nyelve, a nyomatékos kiemelés stb. nemcsak a mellékmondatot önállósítja, hanem gyakran egyes mondatrészeket is kiszakít a mondat testéből.³ Az egyszerű mondat szerkesztés túlhajtása, erőszokolása folytán a stílus egyrészt ideges, kapkodó, a figyelmet megosztó lesz, másrészt döcögőssé, numerustalanná válik. Az ilyen széppróza (?) aztán nem muzsika, hanem csak dobpergés. Így lesz hiba az erény túlzásaiból.

Műveiben nagyon sok a népmesei vonás. Előadása oly könnyen folyó, sokszor terjengős, egyszerű, szinte naiv, hogy a mesék hangja csendül fel benne. Nagy közvetlensége, túlzásai, hősének szertelen nagyítása, mindmennyi sajátsága a népmesének, fellelhető legkülönfélébb elbeszéléseiben. Mondhatni, hogy a magyar népmese művészi magaslatra emelve jelenik meg egyik-másik dolgozatában.

Szorosan vett tárgyától gyakorta eltér, eszébe jut valami érdekes dolog, ami legtöbbször alig van a megkezdett tárggyal némi kapcsolatban. Ilyenkor el-elkalandozik, ki-kicsap a rendes mederből, mint a megáradt

¹ A legújabb négy kötet: I—II. A Bakony. III. A balatoni utazás vége. IV. Harc az alkotmányért. Budapest, 1909. Révai testvérek.

² Vö. Vass J.: Fejezetek a népnyelv mondattanából. NyF. 52. sz.

³ Vö. Rubinyi M. Önállósított mondatrészek. Nyr. 36 : 223,

folyó. Kétségtelen, hogy ez a kedvtelés a szerkezetnek, a műalkatnak korántsem szolgál javára. De az is bizonyos, hogy ilyen esetben csakúgy ömlik tollából a jobbnál-jobb magyaros kifejezés, érdekes szó, jellemző kitétel, íztadó fordulat. Sokszor mintha csak fitogtatni akarná bő ismereteit, gazdag szókészletét, a szinonimák egész seregét sorolja fel. S ezek a felsorolások jellemzők Eötvös stílusára. Könyveinek úgyszólván minden lapjáról idézhetünk példát reájok. Pl.: »Ekeszarv és kormánydeszka, talyigategely és vánkosfa, gerendely és kakatszég, ekelő és fűrgetyü, vendégoldal és nyomórúd, keresztfa és oldalzáp, igafej és járomszeg, tézsla, lócs és takarmánykosár, saroglya és etetővályú és száz meg száz apróbb-nagyobb szerszáma a gazdaságnak mind a tüzre kerülne, . . . ha két kezét összedugná a faragó béres.« 1 : 104. »Tudni kell, hogy nemes úri ember valamikor mindenféle felső ruhát felöltött magára, a hogy a szokás és az időjárás hozta magával. Kabátot, dolmányt, mentét, subát, gubát, köczét, dókát, bundát, köpönyeget, krispint, budát, deákat és több eféléét [olv. efféléét]. Nem volt válogatós. De szűrt soha. A szűrt átengedte kanásznak, csikós-nak, gulyásnak, erdőn-mezőn járónak, parasztnak, zsöllérnek, tótnak, bugernak, de ő maga nem viselte.« 2 : 266. — De ki gyózná valamennyi kínálkozó példát felsorolni!

A szerkezetten sűrűn meglátszik a gyors, hevenyészett, hamari munka, de a nyelven csak a legritkább esetben. Ebből — bár itt-ott akad — nagyon kevés a kivetni való. Csodálatosan közvetlen, mintha nem is írott, hanem beszélt nyelv volna. Mindig fölötte kifejező, nem egyszer hangulatos, leírásaiban plasztikus. Sokszor ott szárnyal a legnemesebb, legragyogóbb költői dikció magasan. Jó segítségére vannak ebben jelzős kifejezései, melyek közül ideiktatunk néhány érdekesebbet: Csodairtó, ábrándpusztító kor 1 : 3., gomolygó képzelődés 1 : 4., a hagyományok titokrejtő köde 1 : 25., osztrákká aszott mágnás 1 : 38., sivatag lelkü ember 1 : 51., ábrándok illatos köde 1 : 140., zajkerülő és nyugalomáhitó lélek 1 : 165., képzeletizgató nagy alak 1 : 234., lelkesorvadt zsupori 2 : 200., nyelvaggató és fülseértő hosszadalmasság 2 : 235., kegyelettámasztó kincs 3 : 104., lélekszagató nemzeti dal 3 : 163., multban borongó kegyelet 3 : 118., időtette Szent György-tallér 3 : 111., hajnalodó remény 3 : 195., bölcseségszülte, bánatsugallta sírversek 3 : 258., hajlék-díszítette szőlők 3 : 282., tengerbíró bor 3 : 92., szivetört leányka 3 : 302 stb.

Eötvös stílus népies anélkül, hogy népieskednék. Semmi erőltetett magyarosság sincs benne, nem sujtásos, nem sallangos. Szólásaiban is igyekszik kerülni a zsíros magyarságot s ezért nem is a bundaszagot érezzük rajta, hanem a dunántúli erdők-mezők üde levegőjét. Szólásai, hasonlatai közül is felemlítünk egynehányat, hogy tisztább legyen a kép, melyet az íróról ezzel a pár elmosódó vonással rajzolgatunk: Egy turóért ne üssük agyon a macskát 1 : 170. Azt se mondja: ki lova fia 1 : 88. Azt se mondja: bébukk 2 : 41. A madarat, ha törbe kerül, meg kell kopasztani 2 : 141. Összeütötte a tengelyt 2 : 143. Hiába: más a törés, más a vágás 2 : 197. Se holt nem volt már, se eleven 2 : 207. Lefogta mint Krisztus a vargát 2 : 217. (én így ismerem: megrázta). Annyi volt, mint a homokszem 2 : 292. Aki felmarkolta világra 2 : 18. Úgy beszél, mint a kerepelő 2 : 148. Szent-séges szent igaz 2 : 282. Lábra kel = lába támad, lába kel 2 : 282. Meg-

érik egyszer a csicsóka is 1 : 105. Elkeríti az ántiját 1 : 190. Úgy kiröpítette, hogy hatot bukfencezett 2 : 137 stb.

Gazdag szókészletének érdekesebb szavaiból legutóbb a Nyr. 36 : 76—77. lapján olvashattunk hosszabb egybeállítást. A következőkben liadd álljon itt legújabb köteteinek szókincséből pár sornyi mutatvány:

kütyü : tüskés kütyüjü gesztenye-gyümölcs 1 : 21.

vadász, pipáz, így iktelenül 1 : 27.

hullározva : Ezek csak egyenkint, csak hullározva jöttek az öreg Bakayon keresztül 1 : 45.

gucsma : kucsma 1 : 52, 62.

ebehiában : haszontalanul. Azonban nagy munkaidő, délután is van már, munkásembernek nincs kedve virtuskodni ebehiában 1 : 60.

csepűz : szid, kibébbít . . . minket itt ne csepűzzön. Vö. *lecsepül* Nyr. 37 : 317 és 470.

elizgódik : eltakarodik. De úgy elizgódott onnan az udvarbeli népség, néhány pillanat mulva hire-hamva se volt 1 : 63.

hasogatvány fa : hasogatni való fa. Vékony hasogatvány fa volt ott egy halom. Nyers, szívós, erős, eltörhetetlen, sulyos 1 : 77.

elförmed az *elszörnyed* analógiájára. Elförmedtünk, de azért összedugtuk a fejünket 1 : 175.

zsidóbőr : taplófaj. A csomós tapló és a zsidóbőr hatalmas vén fák oldalán termett 1 : 303.

megtilódik : megfordul. Ez is betyár lett s megyei tisztviselő koromban megtilódott a kezemen 2 : 7. Baj lesz abból utóbb is, ha sok kéz között tilódik az ember pénze 2 : 194. A Nyr. 36 : 75. lapján *megtilódik* = megakad, megreked. Az ott idézett példából, de a magánéiből még inkább kiderül, hogy ez az értelmezés helytelen. U. e. kötet 73. lapján Kozma A. írásaiból idézi a fenti értelemben Sági István.

töpped : összeszugorodik. Mind e Rózsa Sándor-féle alak elenyésző törpeséggé töpped Bakony rengetegének ez alakja mellett. 2 : 71.

elporzik . . . öt-hat nap mulva lovára pattant s úgy elporzott hazatelé, hogy még csak hátrafelé se nézett. 2 : 85.

odaszüremkedik : lassan odagyül. Az eset csodájára odaszüremkedett lassanként az egész falu népe. 2 : 139.

belohol : nyakába vette az országotat s loholt be Komáromba. 2 : 139.

tipródik : A szegény ember se rongy és szemét, a melyen büntetlenül tipródhassunk. 2 : 144.

összesérteget : A törvényt ugyan gyalázatosan összesértegettük. 2 : 144.

menedék : A Kossuth-gyerekeknek egykor m.-e volt Zámory. 2 : 140.

megbíróstít : elítéltet. Az adóst pörbe idézik, megbíróstítják. 2 : 193.

befiguráz : kidíszít, felcifráz. Egyik kovácslegény . . . figurázza be azt a ládát ékes vaslemezekkel. 2 : 195.

összenyaklik : összeesik, összeomlik, magába rogy. Ha jól megázott [a bakonyi szür], egyenesen megáll a lábán, mint a faköpönyeg s nem nyaklik össze, mint a posztóruha. 2 : 212.

berbecs : báránybőr sapka. Az egész emberből nem maradt más, csak egy bozontos berbecs s egy kusza nagy bajusz. 2 : 224.

váltó : egy öltő felhőnemű. — Mi mindent visz kelmed magával? —

Semmit, csak egy váltót. Azt értette, két inget-gatyát, hogy tisztát vált-hasson. 2 : 231.

vérek: rokonok . . . édes anyja és az én jobb anyám vérek voltak, hát rokonságban is voltunk egymással. 2 : 263. (A hétfalusi csángóságban *vérem, véred, véreje*: rokonom, -d, -a, *véres vele*: rokonok. Vö. Alexics Gy: Véré. Nyr. 37 : 234).

kopólesi, tökkolop: Két bakonyalji szó van ebben. Az egyik kopólesi. Az olyan nemes uracsját hívták így, a ki egész életén át nem csinált egyebet, csak vadászgatott. Tökkolop a másik szó. A magyar kártyában a tök-hetest vagy tökfilkót hívták akkor is, később is tökkolopnak. 2 : 278.

kurhēja: Tuladunai szó . . . A kurhēja valósággal a tyukhordó vagy tikhordó kánya 2 : 281.

félszakosan: rézsút . . . A régi ujkollégiumnak félszakosan szemközt van egy kruczifikusz. 2 : 283.

csodásít: csodássá tesz. Miért csodásítja a vármegyét s rossz hirbe miért keveri. 2 : 290.

kapavágáslik: hány szem kukoriczát teszünk egy kapav.-ba. 2 : 295.

nyerstisztá: mindig arra törekedtem, hogy egyszerű egyéniségem nyerstisztán álljon a világ előtt . . . s azt kendőzés és cziczoma ne ékesítse. 4 : 4.

Stílusának magyarságát, élénkségét, kifejező erejét nagyon emeli az ikerszók használatával. Közülök is idézünk egypárt: *nyiff-nyaff* poéta 1 : 25., *csele-csala*: csalafintaság 1 : 46., *hitvány csög-bog* ember 1 : 60., *hái-bái* szer-szám 3 : 115., *háji-báji* vaskos könyv 1 : 125., *író-bíró* 1 : 135., *irgették-for-gatták* 1 : 191., *üztem-füztem* 1 : 292., *kesze-kusza* aláírás 2 : 141., *kesze-kusza* rendelet 2 : 269., *kesze-kuszaság* 4 : 8., *árosa-vásárosa* 2 : 207., *kákabélü, nyám-nyám* ember 2 : 208., *ajunk-bajunk* 2 : 269., *aj-baj* 4 : 58., *inczi-finczi* legény 3 : 52., *ugra-bugra* tanuló ifju 3 : 105., *csóstól-seregestől* 4 : 314. stb.

Kerüli az idegen szót. Gazdag szókincset bír, fölőleges, hogy idegenbe forduljon. Nem szorul kölcsönre, futja a maga vagyonából. A *modern* nála *korszerű*, így: *korszerű, könnyelmü* ember 1 : 173., *korszerű* testgyakorló tér 1 : 295., *modern* ember helyett máshol *mai ember*-t ír 1 : 51. Sok példára nincs terünk; elég ha felsoroljuk a legszembetünőbbek közül a következőket: *sajtóház*: présház 3 : 80., *földtörténelmi* alkotás: geológiai 1 : 18., *földtantudós*: geologus 3 : 246., *számtudomány*: matematika 2 : 273., *polgárisult*: civilizált 3 : 246., *kortörténetek*: krónikák 4 : 185., *vitazár*: klotür 4 : 143. Sőt a telefont is *távhang*-nak nevezi a *távíró* analógiájára 3 : 165.

Óvakodik, amennyire lehet, a nyelvújítás korcsalkotásaitól. Sokszor szükségtelenül is, mert a helytelenül képzei, de meggyökeresedett alkotások ellen csak szélmalomharc a kiirtó igyekezet. A *bérenc* nála *béres szolgál* 4 : 225., a *különc* pedig *külölködő* ember 3 : 193., *vaskosci* a mozdony 3 : 256., *patikaszer* a gyógyszer 1 : 303., *gyógyító erejü furdó* a gyógyfürdő 3 : 236., *látópont* a látpont 3 : 281., *tűztől mentes*, ami másnak tűzmentes 3 : 118., *áldozatra készséges* az áldozatkész 3 : 118., sőt az ügyvéd is *ügyvédő* 2 : 263.

Az általános nyelvromlás közepett az ő nyelve sem maradt érintetlen, az sem makulátlan, tisztaságát bizony nem egyszer megési a szeplő. Természetesen nem olyan nagy mértékben, mint más írónál, de azért

nem kell éppen nagyító üveggel keresgélünk egy-egy apróbb botlás, nyelvhiba, magyartalanság után. Igazságos bírálatot csak akkor végzünk, ha nyelvi és stílusbeli érdemeinek gerendái mellett megemlékezünk gyarlóságainak szálkáiról is. Meg kell jegyeznünk az igazság érdekében, hogy legtöbb a nyelvi hiba a 4. k.-ben, mely politikai szónoklatokat s ezek kellő megértéséhez szükséges politikai tartalmú magyarázó beszédeket foglal magában. S amennyire nem erényük ezeknek az elfogulatlanság, ámbár igyekeznek tárgyilagosnak mutatkozni, annyira nem mentesek a kisebb-nagyobb nyelvi hibáktól, noha készséggel elismerjük, hogy politikai szónoklataink sívó homokpusztájához képest Eötvös beszédei valóságos üdülőhelyek. Ebben a kötetben olvassuk a következőket: *izenetileg* kérte 80. l., helyesen: *izenetben*, *teljesedésbe menjen* 49. l., h. *beteljesedjék*, a birodalmi egység *felett* folyt a vita 53. l., h. *egységről*, Ausztria kormányának és törvényhozásának *mik a törekvéseik* 55. l., h. *törekvései*, *nagyhorderejű* feladat 115. l., h. *nagyfontosságú*, *dacára annak* 60. l., *ennek dacára* 194. l., e látszat *netaláni* félreértésének *dacára* is. 10. l. Gyakran használ személyragozatlan főnévi igenevet oly esetben, midőn a személyragozott volna a helyén. Elég sűrűn találjuk ezeket a papirosnyelvi alakokat: *hivatvák*, *szokvák*, *tiltvák* stb. Minduntalan fel-felbukkanó hibája az *előtt* időhatározó névutó helytelen használata az ilyenekben: Ötven-hatvan év előtt 2 : 16., több mint ötven év előtt 2 : 220., száz év előtt 2 : 304., négy nap előtt halt meg 2 : 245., harmadfél év előtt 3 : 11. stb., stb. Mint kirívó németességet iktatjuk ide a *sikerült ifju* 1 : 233. (Sikerültebb ifju kevés van a világon) és a *lerakatot* 3 : 60. (a bécsi lerakatokban, Lipcsében nagy lerakatot tartott).

Eötvös nemcsak értője, írója, hanem bűvára is a nyelvnek. Legújabb munkáiban sokszor találunk nyelvészkedő megjegyzéseket, magyarázatokat sőt egész fejtegetéseket is, s amit pedig az új sorozat negyedik kötetében a magyar hivatalos, politikai és tudományos nyelvről mond — túlzásait leszámítva — nagyon tanulságos és figyelemre méltó. A rokonsági elnevezéseknek külön cikket szentel (1 : 124—131. l.) s nem egy érdekes és használható észrevételét adja elő az *ük*, *sív*, *sógor*, *ángy*, az *öregapa*, *szépapa*, *ósapa*, *dédapa*, stb. szavakról. Érdemes az elolvasásra. Említésre méltó, amit a *pityókos* szó eredetéről mond. Szerinte ez a szó Márton István alkotása. »Hires muzsikus csigány volt száz év előtt [olv. száz évvel ezelőtt] tul a Dunán Pityók Bandi . . . Ha hegedüjének hangján megszólalt az igaz magyar kurucz zene: olyan lélek szállt az emberekbe, mint egykor az apostolokba, a mikor azt mondja róluk a szentírás: mintha édes bortól részegedtek volna meg. Ha hát a társaság már a sok jó somlyai bortól ilyen állapotra jutott: akkor mondta Márton István: pityókossá lett. Elfogadta a szót tul a Duna s ma már az irodalom is.« 2 : 264. — A 2. k. 301—9. l.-jain a *Szállok az úrnak* eredetével foglalkozik. Nem fogadja el az eddig elhangzott magyarázatokat, újat állít velök szembe. A *megszálltás* régi jogi műszó. Latinul impopulatio, ez a latin szó mai magyarsággal ezt jelentené: benépesítés, úrbéresítés. Ebből magyarázza mármost Eötvös a vitás szózás eredetét. A földesúrnak nagy birtoka, terjedelmes néptelen pusztája volt, de cselédje, jobbágya kevés. Körlevelek, küldött emberek útján tudtul adja, hogy birtokát benépesíteni, megszállatni akarja. De nem csak így szerzett kapa-kaszafogható embert. Sok a birtokapusztult, kőborló

hajléktalan. Faluról falura vándoroltak földet, tüzhelyet keresni. Ezek aztán ha jó pártfogót, telepítetlen pusztát találnak: *szállnak az úrnak*. Az ő jobbagyái, zsöllérei lesznek, *neki állanak szolgálatára*. Mikor tehát a felköszöntő ezzel kezdi mondókáját: *szállok az úrnak*, épúgy kész szolgálatát ajánlja fel a megtiszteltnek, mint a megtelepedni óhajtó zsellér jövőendő földesurának. [A magyarázatot csak úgy lehetne elfogadni, ha be lehetne bizonyítani, hogy a telepesek csakugyan »az úrnak« szálltak. — A szerk.]

Befejezzük a máris hosszúra nyult ismertetést. Eötvös minden munkája gazdag tanulságot, bőséges példakészletet nyújt a magyar nyelv és stílus bívárainak. Érdemes volna tüzetesen megvizsgálni mondattani szempontból is, mert a róla szóló dolgozatok — a miénket sem véve ki — csak alak és jelentéstani érdekességeit tárták fel. Hiszem, hogy a reáfördített munka szerfölött gyümölcsöző volna.

CSEFKÓ GYULA.

PERDIKURTA, KOMPÁNSZURTA.

Ezt a két különös régi szót Csúzy Zsigmondnál olvashatjuk. A Zenge-dező Sipszónak utolsó, versekbe szedett prédikációjában ilyenképpen dörög az eretnekek ellen:

»Inkáb-is így tettzett a *perdi-kurtáknak*,
Szájok-izin esett a *Kompán-szúrtáknak*
Török iga-alatt pogány Músztafának
Engedni, hogy-sem mint a szent igazságnak.« (751).

A *perdikurta*-t ezen kívül még két helyen használja Csúzy: »O mennyire tapasztalták régi eleink ennek a D. vezérnek [sz. Mihálynak] foganatos segítségét, meg-aláfván, és bé-nem eresztvén Apostoli hazájokban a méteyes eretnekségnek dögletes tudományt kürtölő fő-vezérit, s-lelkeket kárhozat-ra holdéto ministerit, *perdi-kurtáit*« (Síp. 470.).

»Őtet [szüz Máriát] káromkodva becstelenétti, mint a-maz ördögi dühös Cerberus, az a sennyedékes nyelvvel átkozodo feslett *perdi-kurta*, a ki a maga gubás, s-közönségesen szalmás feleségé-hez hasonlétotta« (Tromb. 479).

A *kompánszurta*-val csak egyetlen egyszer él fentebb közölt versében.

Jelen fejtegetésemmel az a célom, hogy világosságot derítsék ezen két különös, homályos szónak eredetére. — Kezdem a *perdikurta*-val.

A NySz., amely egy példával ismeri e szót (Síp. 470.), »s a t e l l e s«, azaz: szolga, hajdú, darabont, poroszló értelmet tulajdonít neki. S valóban a második idézetben közvetlen előtte álló *minister* szó miatt nem látszik valószínűtlennek ez a következtetése. Egyelőre tehát mi is elfogadhatjuk.

Vizsgáljuk meg az alakját: Szinte bizonyosnak látszik, hogy Csúzy összetett szó-képpen alkalmazta a *perdikurta*-t, mert hiszen kötőjellel két részre osztja mind a három helyen: *perdi-kurta*.

Adjunk igazat neki, magyarázzuk mi is összetételnek, tehát: *perdi + kurta*. De mi a *perdi* és mi a *kurta*?

Ugy látszik, mintha az elsőre világosságot derítene Geleji Katonának következő mondata: »Ők nem bírók, hanem *perdók*, és hóhérok« (Válts. 2 : 266.). A NySz. szerint ez a *perdó* nem volna egyéb, mint a latin *praedo* : r a b l ó szónak ivadéka; ám ez nagy tévedés, mert Geleji itt a *perdó*-t nyilván szójáték-gyanánt alkalmazza : »nem bírók, hanem *perdók*!« Következésképpen nem *praedó*-t akar mondani, hanem egyszerűen a (latin) *perdo* : elveszt, tönkretesz, elpusztít ígét használja főnévül; eszerint a »*perdók*« értelme igazában am. elvesztők, tönkretévők; ezt a mellette levő *hóhérok* szóalak is megerősíti.

Balassa József Széll Farkasnak egyik jogtörténeti értekezése (»A becstelenség a Debreczen városi régi jogban« Jogtud. Közöny 1894. évf. 51. sz.) alapján rámutatott (Nyr. 25 : 129.), hogy *perdó* név előkerül Debreczen város régi jegyzőkönyveiben »mint a hóhér neve, aki fogót vetett az elitélt nyelvére, kivitte a plengerhez.« Csak-hogy hitem szerint a Geleji Katona-féle *perdó* és a debreceni *perdó* között, bárha eredetre egyformán a latin *perdo* igével függnek össze, szoros kapcsolat nem lehet, mivel az előbbi kétségkívül csupán alkalmi szójáték (ezért van nyomban utána: »és hóhérok!«) Ha tehát a *perdó*-t rokonságba akarjuk kötni Csúzy *perdi*-jével, akkor a debrecenit vehetjük számításba.

És ha már most Csúzynak »lelkeket kárhozatra holdéttó ministerit, *perdi-kurtáit*« kitételére gondolunk, bizonyára hajlandók leszünk azt következtetni, hogy a *perdi-kurta* szóformában alkalmasint a »hóhér, poroszló« értelmű *perdo* név lappang. Következtetésünknek nyomatékot ad az a körülmény is, hogy Csúzy homályos szavát kétség-telenül gúnyos jelentésben használja. Ennélfogva a *perdó* ~ *perdi* hang-megfelelést könnyen magyarázhatjuk arra, hogy a szóvégi *ó* helyét a gúnyos -i képző foglalta el (vö. *tátó* > *táti* = tátottsájú, mafla MTsz.).

Mi lehet azonban a *kurta* szórész?

Gúnyos alkalmazásról lévén szó, menten szeget üthet fejünkben a *kurta* (< lat. *curtus*, illetőleg *curta*) melléknév, melyet a régiségben eufemisztikusan elég sokszor használtak a *kutya* (vö. *kurta kutya*!) név helyett (»*kurta* német« RMK. 6 : 139.; »hidgye a *kúrta*« Kisv. Adag. 94. stb.).

Magánál Csúzynál egyebek között ezt a mondatot is olvashatjuk : »Torkosságáról kezdé incselkedését a *húrta-poroszló*, akarom mondani : az a régi kigyó, a ki mérges farkával harmad-részét le-vonta a csillagoknak.« (Tr. 206.). Ez tagadhatatlanul megerősít bennünket azon föltevésünkben, hogy a *perdi-kurta* összetételben csakugyan a *kurta* melléknév lappang. A *kurta poroszló* helyett Csúzy bátran írhatta volna akár a *perdikurtá*-t is, mert hisz értelmük egyezőnek látszik!

A *kurta poroszló*-nak a régi *kigyó* kifejezéssel kapcsolatban említése azt sejteti velünk, hogy valamint az előbbiben, úgy a *perdikurtá*-ban is tulajdonképpen nem a *kutya* fogalmat enyhítő *kurta*, hanem a *kurta kigyó* kitételből kikapott *kurta* melléknévvel van dolgunk, melynek metaforikus jelentése eszerint a. m. ravasz, álnok, csalárd.

Fogadjuk el ez utóbbit; így a *perdikurta* eredeti jelentésének a ravasz poroszló kerül ki.

Ilyeténmód a homályos szónak eredete tisztázva lenne, csak ne volna egy nagy bökkenője, t. i. a jelzői funkciójú *kurta* névnek hátratétele.

Ez ellenkezik a magyar jelzős szókapcsolás természetével. Igaz ugyan, hogy a *perdikurta* minden valószínűség szerint egyéni alkotás: Csúzy sajátos összetétele; ámde ily magyartalan kapcsolást éppen ő róla nem szabad feltételeznünk.

Ennélfogva más magyarázatát kell keresnünk a *perdikurtá*-nak.

Csúzy beszédeit forgatva, többször akad meg szemünk egy-egy szó-játékon. Például: »Cupido nyilával *Dám-vadakat* vadász« (Morzs. 612.); a *dám-vadakat* itt nyilván szójáték a *dámákat* helyett. »Ha a *vesz-peresnek* egy, vagy két arannyal bé-kötötted szemét, a mennyiszer tettczett, felesé-gesedtlé!«; itten meg a *vesz-peres* gúnyos szójáték az *esperes*-re (t. i. aki ajándékot *vesz!*) Leginkább ide valók pedig a következő szójátékai: »Tá-voztassuk [az eretnek prédikátoroknak] még *nyókörgéseket*-is, akarom mon-dani, *könyörgéseket*, *perdikációjokat*, vagy-is *praedikációjokat*« (Tromb. 73.); azután: „Az t aléttya senyedékes írásában, ki-nyomatott könyvében egy elő-hasika csiga-biga *Perdikátor*, akarom mondani *prédikátor*« (Tr. 46.). »Akár mely száraz persuasioval tellyes elő-hasika *perdikátor* első alkal-matossággal szembe-szókik a jámbor Catholicus emberrel« (Tromb. 744.).

Alig lehet kétségünk abban, hogy Csúzy a *perdikáció* és *perdikátor* gúnyos szójátékait a *perdo* (= elveszt, tönkretesz) igével való értelmi kap-csolással csinálta.

Mínt hogy már most a *perdikátor* szóalak a főntebb közöltem három idézetben a *perdikurta* helyébe szépen beleilleszthető, vagyis más szóval: mivel Csúzy a *perdikurta* névvel éppen a protestáns prédikátorokat akarja csipkedni, — ebből egészen világos, hogy az utóbbi szintén gúnyos szó-játék, melynek első része egy a *perdikátor*-éval. A *kurta* melléknevet pedig nyilvánvalóan a szójáték erősítéseképpen tette a *perdikátor* második része helyébe.

A Csúzy alkotta *perdi-kurta* gúnyos szójáték tehát eredete szerint *r a v a s z*, *c s a l á r d* (k í g y ó) *p r é d i k á t o r*t jelent.

Első része azonos a *perdikátor* szintén gúnyos szójáték *perdi*jével (a *perdo* igére való gondolattal!), második része pedig: a *kurta*, melynek hátra-tétele szójátékban érthető, a *kurta kigyó* kifejezésből való átvételnek látszik (bár esetleg a »kutya« fogalomra euphemistice használt *kurta* névvel is rokonítható!)

A *perdikurta* eredete tisztázva levén, fogjuk vizsgálat alá versbeli társát, a *kompánszurta*-t.

Gondoljuk ezt is összetételnek s bontsuk fel így: *kompán* + *szurta*.

A *kompán* elavult szó, amelyet régebbi szótáraink közül egyedül Sándor István Toldaléja (1808) ismer: »*Kompány*. Vicarius Ludimagistri«; azaz: tanítóhelyettes, segédtanító. Sándor István már származtatja is e szót Sokféljében (12: 68.), t. i. a francia *compagnon de maître d'école* kifejezéssel veti egybe. Kresznerics, aki Sl.-ból ismeri a *kompány*-t, szintén azt jegyzi meg reá, hogy »e gallico *compagnon*« (1: 324). Dankovszky a tót *kompan*-nal köti rokonságba, de emellett az olasz *compagno* szóalakra is figyelmeztet (Lex. 564). Újabban Melich J. a német *kompän*: genosse, kamerad, bursch szó átvételének bizonyította a *kompány*-t (Nyr. 24: 298.). Lássuk, mit szól a nyelvtörténet e származtalásokhoz:

A NySz.-nak egyetlen-egy idézete van e szóra Gyöngyösinek Csalárd

Cupidójából: »Pál-mester-is soká mulatoz a Tzéhben, nem éri a *Konypánt* [nb. metathesissel lett a *kompán*-ból, t. i. *kompány* > konypán!] a belső pintzében« (20.). Csakhogy ezt a *konypán*-t hibásan kapcsolja a SI-féle *kompán*-hoz, amennyiben Gyöngyösinél nyilvánvalóan (vö. »mulatoz a *Tzéhben!*«) nem »schulgehilfe«: segédtanító, hanem »handwerks-gesell«: mesterlegény a jelentése.¹

Tehát a *kompán* szónak a régiségben két jelentését találjuk: 1.-ször Gyöngyösinél am. mesterlegény, 2.-szor SI-nál pedig am. segédtanító.

Vajjon Csúzy milyen értelemben él vele?

Nála kétszer kerül elő a *kompán* külön szó gyanánt az Evangéliomi Trombitában:

a) »A Comédiákban már hetyke-betyke katonák, már Czigányok, már fogás, szalannás *kompánok* fitogatják magokat, már pedig poór dúrva parasztok« (343.);

b) »Akár melly szecske-vész Neutralista, hetyke-betyke szalannás *kompánka*, és száraz persuasióval tellyes elő-hasika perdikátor első alkalmatossággal szembe-szökik a jámbor Catholicus emberrel« (744.).

Az első példában a katonák, cigányok és dúrva parasztok társaságából következtetve: mesterlegény lehet a *kompán* jelentése; a másodikban azonban könnyen jelenthet segédtanítót (a *perdikátor* mellett lévén említve!), noha a közös »szalonnás« jelző így nem igen vág hozzá.

Mindamellett annyit igen valószínűnek vehetünk, hogy *kompán*-t a régiségben egyaránt használták mind a két jelentésben. Ennek a magyarázata pedig az lehet, hogy valamikor általában »segítő társ« volt az értelme, amelyből utóbb egyformán fejlődhetett mesterlegény és segédtanító jelentés. Ezt bizonyítja a *kompán-szurta* összetétel is, melyben a *kompán*, miként a szövegből könnyen kivehető, minden bizonnyal segítő-társ, cimborafélt jelent.

A *kompán* származtatásánál a francia *compagnon*, meg az olasz *compagno* közvetlenül hangalaki oknál fogva számba se jöhetnek; a Dankovszky említette tót *kompan* inkább magyarból való átvétel, mint megfordítva; tehát egyedül a német *kompān*-nal való rokonításnak van komoly alapja; más szóval: csakis Melich magyarázatát fogadhatjuk el.

Meg kell azonban reá jegyeznünk, hogy M. rokonítása sem a német *kompān*, sem a magyar *kompány* etymonját nem világítja meg. Ép ezért kiegészítésül szükségesnek tartjuk hozzáadni, hogy a *kompān* a német nyelvben is idegenből való átvétel. Már a középfelnémetben is meghonosult volt a *kompān*, *kumpān* szóalak (= geselle, genosse: Lexer, Mittelhochd. Wörthb. 129.), amely vagy az ó-francia *compaign*, vagy az olasz *compagno* névnek átvétele. Ősi forrása pedig a latin nyelv, t. i. ősi mivolta szerint a *com* (*cum*) és a *panis* szavak összetételéből alakult; tehát eredeti jelentése ugyanaz, ami régi magyar *kenyeres* (: kenyeres pajtás) szóé, vagyis: *egy kenyéren levő*. Eszerint a *kompány* végső eredete ugyanoda vezet bennünket,

¹ A következő sorokban ez van Gyöngyösinél: »Péter-Mester mihelyt érkezik házához, láttya, felesége mint vonnya ágyához a *legényét*, hogy fektesse magához« (20. l.). Ez is az bizonyítja, hogy a *konypán* tulajdonképpen am. mesterlegény.

ahova a szintén megmagyarosodott *kompanyia* (= társaság < olasz *compagnia* = militum centuria < latin *companionum* = contubernium, societas).

A magyar *kompany* név leszámazása tehát ez volt: lat. *companis*: kenyeres pajtás > olasz *compagno* és francia *compaign*: segítőtárs > német *kompän*: segítőtárs > magyar *kompany*: segítőtárs, cimborá: a) mesterlegény, b) segédtanító.

Ezzel a *kompany-szurta* összetétel első tagjának eredetére világosságot derítvén, próbáljuk második részét, a *szurtá-t* megfejteni.

Majdnem bizonyos, hogy a *kompany-szurta* Csúzynak egyéni alkotása! Mivel a *kompany-szurta* a fentebb idézett versben a *perdi-kurtá*-val rím, első pillanatban az az ötletünk támad, hogy a *szurta* talán szintén olyféle szójátékból hátravetett jelző, mint a *kurta* az utóbbiban. A »szalonnás [= zsiros, piszkos] *kompany*« jelzős kitételből valamelyeskép arra lehetne következtetni, hogy a *szurta* esetleg a *szurtos*, *szurkos* (= piszkos) melléknévnek rím kedvéért elváltoztatott alakja. Ezen föltevés mellett: *szurtos*, *piszkos*, *aljas cimborá* (: segítőtárs) kerülne ki a *kompany-szurta* etymonjából. Minthogy azonban e szó semmi esetre se szójáték, miként a *perdi-kurta*, azért jelzőjének analog módon való hátravételét bajosan lehet valószínűséggel értelmeznünk; s azután a hátravetett jelzőnek puszta rím kedvéért alakjából való kiforgatását különösen nehéz megokoltnak vennünk. Szóval ezen első ötletünknek nincsen igazi oka-alapja.

Keressük tehát más magyarázatát a *szurta* résznek! Keressük pedig az alkotónak életkörülményeiben! Az Evangéliomi Három Kenyér c. prédikációs gyűjteményének előljáró beszédében maga hozza fel Csúzy, hogy apostoli hivatalát Erdélyben is gyakorolta. De ha nem említené is ezt, bizonyítaná például a gyakrabban használta (oláh eredetű) *kobé* szó (Tromb. 454., 465. stb.), amely bizonyára Erdélyben ragadt a nyelvére; vagy teszem a *pikó* (= bohó) gúnyos név (Tromb. 464.), amely a MTsz. szerint ma is főleg Erdélyben járatos. Ugyancsak erdélyi tartózkodásának gyümölcse lehet a *szurta* is. Tudniillik Kriza Vadrózsáiban udvarhelymegyei tájszó gyanánt olvassuk a *szuráta* szóalakot (= leány-drusza), amely Szinnyi ki-mutatása szerint oláh *surata* = Schwester, Freundin, Kameradin névnek (mely eredete szerint a latin *soror* ivadéka!) átvétele (Nyr 23 : 531.). Hitem szerint a *kompany-szurta*-beli *szurta* rész evvel az erdélyi *szuráta* szóformával azonos. Igaz ugyan, hogy a *szuráta* (= leány-pajtás) nőnemű alak; ámde ez vajmi csekély akadály lehetett abban, hogy Csúzy az eredeti »kameradin, Freundin« értelmet »kamerad, Freund« jelentésre fordítsa, főleg mikor az is sarkalta őt, hogy a *perdi-kurtá*-nak megfelelő rímet találjon. A *kompany-szurta* eszerint két azonos értemű idegen eredetű névből alkotott magyarázó összetétel, olyanféle, aminő Cs.-nak *vártás-bakt* (= őrség M. 406.) szókapcsolata is.

A *kompany-szurta* Csúzy-alkotta összetételnek etymonja tehát: *cimboratárs*; első része, a *kompany* németből való átvétel, míg a *szurta* az oláh eredetű *szuráta* erdélyi tájszónak (alkalmasint rím kedvéért rövidített) mássa.

A főntebb közöltük versrészletnek értelme eszerint a következő: inkább tetszett a ravasz prédikátoroknak, szájok-izú esett cimboratársaiknak törökiga alatt pogány Musztafának engedni, hogysen a szent igazságnak.

ISMERTETÉSEK.

A hajdúk beszéde.

Irta *Maday Gyula*. Budapest, 1909. Athenaeum. (Nyelvészeti Füzetek 56. sz.)

A Bocskay-hajdúk ivadékaiknak nyelvével foglalkozik a NyF. nemrég megjelent 56. száma. Azzal a nyelvvel, mely nemesisztán csendül meg Csokonai verseiben, ott dévajkodik Fazekas Ludas Matyijában, tisztos, komoly méltósággal szólal meg Földi, Diószeghy, Weszprémi munkáiban, hamisítatlan hajdú zamatot ad a jellegzetesen hajdúsági író: Móricz Pál műveinek, s melynek nyomai könnyű szerrel föllelhetők egyik költőóriásunk alkotásaiban, aki nem más, mint

Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.

A címűl írt tanulmány szerzője a nevezett írók műveiből igyekszik kimutatni a nyelvjárás irodalmi hatását: milyen mértékű hódítást tett szókincs és fordulatok szempontjából az irodalmi nyelvben. Érdeme ez neki, elismerjük, bár tüzetesebb, mélyrehatóbb munka itt sem ártott volna. De mindjárt itt, előljáróban kell megemlékeznünk egy nagy mulasztásáról. Ez a nyelvtörténeti szempont teljes hiánya. Pedig újabban nem egy nyelvjárásleírónál láttuk egyik nyelvjárású sajtáság nyelvtörténeti megvilágítását. A biztató kezdet után más folytatást váránk.

A tanulmánynak legsikerültebb fejezete az ügyes, jó magyarságú, szinte — hangulatos bevezetés, meg a hangtannak a magánhangzókka foglalkozó szakasza. Kár, hogy a munka többi része már nem áll ezen a magaslaton.

A bevezetés rövidke történeti visszapillantáson s a nyelvjárás különösen Csokonaira tett hatásának megállapításán kívül a jellemző sajtáságok felsorolását foglalja magában. Felemlíti a szerző az *é* hiánya miatt keletkezett egyhangúságot, a hang- és szóhúzás kedvelését: a teleszajúságot (bé, nyér, féd; alkalmatosság, szorgalmatosság, nyugodalom), az *é*-nek *í*-re váltását, vagyis az *í*-zést, az *é*, *ó*, *ö* hangok diftongizálását: *eé*, *ao*, *eő*, az *ly* hang hiányát (*j*-t ejtenek helyette) és a svarabhaktinak gyakori alkalmazását.¹

A hangtani részben tüzetesen foglalkozik az *é* ~ *i* változással, a likvidált *o*, *ö* és a diftongizált *ó*, *ő*-vel, csak az *eé* diftongusról nem tesz egy szónyi említést sem, nem sorol fel használatára példát (az egész füzetben egy sincs, még csak véletlenségből sem akad). Pedig ezt annál inkább meg kellett volna tennie, mert maga mondja, hogy a diftongizálás „korántsem olyan feltűnő sajtásága a hajdú nép beszédmodorának, mint Debrecen nyelvjárásának.“ Bőséges példasorozatból kellene látnunk, hogy hol diftongizálja tehát az *é*-t a leírt nyelvjárasterület.

A mássalhangzóknál megemlíti a szerző egy bizonyos elmosódó *n* hangot „így cigáság, színház stb.“ Talán mondanunk sem kell, hogy az

¹ Megjegyzem azonban, hogy az ezzel ellentétes jelenségre nem egy példa akad: *drümöcköl*, *truccol*, *megpróbálok*, *préda*, *drágalatos*, *früstök*, *dranka*, *esztrenga*, stb. A teljesség kedvéért nem árt az ilyeneket sem megemlíteni.

ilyen nem szabatos meghatározásnak vajmi csekély tudományos értéke van. Nem tudjuk, hogyan artikulálják az illető hangot, hogy pusztán redukált mássalhangzóval, vagy pedig orrhangú magánhangzókkal van-e dolgunk. A meghatározásból az előbbire, a jelölésből az utóbbira következtethetünk. Vajjon a szóvégi vagy szótagzáró *n*, *ny* mindig *n*, avagy csak bizonyos esetekben? S hogy a bizonytalanság még nagyobb legyen, a kérdéses hangot különbözőképpen írja a szerző: remíⁿsíg, vilemíⁿy (így, egymásmellett a 8. l-on), kemíⁿy, legíⁿ (ugyancsak egymásmellett a 7.-en) stb. Láthatjuk, hogy nem következetes a jelölés, hanem merőben öletszerű.

Hogy bizonyos hangok váltakozása és változása valamely nyelv-járásban törvényszerű-e vagy csak esetleges, azt a felhozott példák mennyisége dönti el. Szerzőnk itt is nagyon fukar kézzel mér, holott több példa egy-egy hangváltozásra nem ártana, néhol meg határozottan szükséges volna, sőt hiba, hogy több nincs. Példa pedig akad elég, csak keresni kell a szójegyzékben, a közölt népnyelvi szövegben, a mondattani rész példamondataiban. Persze az megint baj, ha a népnyelvi példákat az irodalmi nyelv helyesírásával közlik. Fölösleges is szót vesztegetni reá, hogy mennyire helytelen ez az eljárás. Szinte bosszantó a hortobágyi csikós leveleiben (47. l.). Ennek a három levélnek különben még az a hibája is van, hogy már közölte őket a Nyr. 36 : 489—90. l.-ján Oláh Gábor néhány bevezető sor kíséretében, mégpedig eredeti helyesírással.

Ha lehetőleg teljes képet óhajtunk rajzolni a tanulmányozott nyelv-járásról, — már pedig a cél nem lehet egyéb — fel kell sorolnunk valamennyi említésre érdemes sajátosságát. Szinte az aprólékosságig menő, részletekbe hatoló feldolgozás, mely mindent a maga helyén készen nyújt az érdeklődő nyelvbúvárnak: ez legyen a nyelvjárásleírás eszménye (vö. MNy. 5 : 218). Nem új kívánság ez, de úgy látszik, nem vésődött be eléggé a nyelvjárastanulmányok szerzőinek tudatába. Hangoztatása ennél fogva szükséges, vagy legalább is nem fölösleges. Vallani bizonyára vallja szerzőnk is, de követni már nem követi annyira, amennyire kívánatos volna.

A hangváltozásokat szemléltető példák csekély számáról már fentebb szóoltam. Az alaktanból hiányzik a szóösszetétel, a képzés sem kimerítő. Az *-l* denominális igeképzőről pl. egy szó sem esik, noha elég bő termést ad: *tisztál*, *másol*, *nagyol*, *hegyel*, *fiál*, *hátal*, *zsinatol*, *megszítál*, stb. Nagyon érdekesek azok a mélyhangú szavak, melyeket a köznyelv a másik hangrendben használ: *kászolódik* : készülődik, *farda* : ferde, *bábolódik* : bibelődik, *csomota* : csemete, *tukares* : tekercs. Érdekes képzés: *kutathodik*, elvonás a *dedkenyér* : kicsi kenyér. A 23. l-on ezt az érdekes igealakot olvassuk: *mengyek*; de az igeragozásról szóló szakaszban hiába keressük a *megy* alakjait.

A felsoroltakon kívül még számos érdekes sajátása van a nyelv-járásnak, melyet úgy kell kihámozni a szójegyzékből, holott csekély fáradsággal összeállíthatta volna a szerző tanulmányának hangtani vagy alaktani részében. Munkája értékét csak növelte volna vele. Így bizony-bizony dolgozata nem egy esetben pótlásra és helyreigazításra szorul.

Magyar nyelvtanítás.

I. *Népiskolai magyar nyelvtanaink története.* Irta: *Böngérfi János.* (Budapest, Lampel—Wodiáner, 1908).

Ez az első könyv magyar nyelven, amely rendszeresen, részletesen tárja föl a magyar nyelvtani irodalom történeti fejlődését. Azoktól a szerény kérdésemből indul el, amelyekben Erdősi Sylvester, Révai és Versegly igyekeztek nyelvünk törvényeit összefoglalni, s felöleli a magyar nyelvkönyvek egész irodalmát mindmostanáig. E könyvnek az a legnagyobb becsé, hogy nemcsak a nyelvtanok története van meg benne, hanem a magyar nyelvtanításé is. Azon száraz, közlő természetű nyelvtanok, amelyekben a pozsonyi, a budai, a debreczeni és kassai grammatikák írói, majd Lenthe Pál, Matics Imre, a Kis Tükör szerkesztője és Kecskeméthy Csapó Dániel meg id. Száz Károly foglalták össze a nyelv merev grammatikáját, módszer dolgában nem sok dicsérő szót lehet mondani. Hosszú az út, amíg odáig fejlődik a nyelvtanirodalom, hogy a Ratio Educationis szerkesztőinek pedagógiai értékű utasításait is megszívlelik. A gyakorlati cél felismerésével válik tanító erejűvé a nyelvkönyv s erre nemcsak elméleti útbaigazítással, hanem jó példatárral is szolgált Márton István Dissertatioja. Neki is, az utánakövetkezőknek is segítségére lehetett a németek irodalma, amelyből leginkább Febiger nyelvtanárnak módszerét utánozták.

De azt lehet mondani, hogy csaknem a tizenkilencedik század közepéig inkább nyelvi szabályok összefoglalását írták, mint a nyelv tanulására alkalmas könyveket. Az értelem működése, a lassú feldolgozás, a pontos inductív módszer hiányzott a nyelvtanításból leginkább. S még ma is, hány könyv van közkezen, amely a nyelv szelleme, elveinek összessége, a magyarság élő eszejárása helyett dogmákkal sanyargatja a tanulót! Nem is csoda, ha Grimm nyomán olyan heves tagadója akadt a nyelvtanításnak, mint Hunfalvy Pál, aki azt kívánta, hogy a népiskolákban semmiféle grammatikát se használjon a tanító. Ez nem igen volna okosabb cselekedet, mint az, ha a mosdóvízzel kiöntenők a gyereket is. Nyelvkönyv igen is kell, még az elemi iskolában is, még magyar anyanyelvűnek is. De — ahogyan Simonyi írja a Kármán-Albumban — nem nyelvtant kell tanítani, hanem nyelvet; sőt még ezt sem annyira, mint inkább irodalmat, amelyben a nyelv él.

Hozzá lehet tenni, amit Böngérfi váltig hangoztat, hogy a nyelvtanítója necsak grammatikus legyen, hanem okos pedagógus is; necsak a formába süllyedjen bele, hanem mindenkor a nyelvnek, a szónak a tartalmát értesse és ne kész, megsűrtisödött paragrafusokkal álljon a gyermek elé, hanem engedje, hogy az maga jusson el azokhoz az elvekhez, melyek együttvéve a nyelv erejét és biztosságát adják.

II. *Dr. Weszely Ödön: A modern pedagógia útjain.* (Tanulmányok. Budapest, Franklin-Társulat 1909.)

Weszely Ödön nemcsak egy csomó igen hasznos és népszerű iskolakönyvvel, hanem alapos elméleti értekezésekkel is szolgálja a nyelvtanítás ügyét. Ezek az értekezések: (A grammatika szerepe a pedagógiában. Az irodalmi tanítás jelentősége és módszere. Az írásbeli dolgozatok pszicho-

lógiaja) most összefoglalva is megjelentek, mint kiegészítő részel egy nagy rendszeres pedagógiai tanulmánynak, amely a mai ember kulturális igényeivel s a mai iskola feladataival foglalkozik. Böngérfi a történeti fejlődés vizsgálata után jut arra az igazságra, amelyhez Weszely a tanuló pszichológiájának ismerete folytán jut, tudniillik, hogy a nyelvtanításban a tanuló lelkének egész képzet anyagával, érdeklődése körével, képzettársításával, egy szóval a tanuló értelmi képességeivel kell számolni. Ha az ember figyelemmel s elmélyedéssel olvassa e tanulmányokat, nemcsak igen hasznos gyakorlati útbaigazításokat kap arra, hogyan kell a tanulók szemét, fülét, mozgását a helyesírás tanulására felhasználni, hanem értékes példáját kapja egyáltalában a modern tanítás módszerének a lélektanáról. A helyesírás tanítása itt nem az a lélekölő, szellemtelen munka, amely az iskolák világában rendesen él, hanem az értelemnek eleven működtetése. Csak első foka, a fogalom tanításának s csakúgy, mint ennek, pontosan meg vannak adva az útjai. Az eljárás analitikus és szintetikus, először a meglévő olvasmányt szétbontja, elemeire rakja, megszemléli, a kifogásolni valón okul s azután az elemekből újra összerakja. A nyelv ebben a módszerben nem valami elvont képesség, hanem a meglévő, magával hozott lelki anyag átformálása. S a nyelvtan nem a tanulmányok félelmetes mumusa, hanem a nyelvek öntudatos használata. Olyas valami, amiből a gyermek nemcsak az anyanyelve szépségét és könnyedségét érzi meg, hanem egész lelki funkciójának egyik oldalát is kiműveli. Nehéz megmondani, mekkorát lendülne a nyelvünk iránt való érdeklődés s mennyit tisztulnának a nyelvtanítás ködös fogalmai, ha mindenki elolvasná ezt a pár tanulmányt, aki a nyelv lelkét akarja beleplántálni az utánunk jövő nemzedékbe.

NÁDAI PÁL.

III. *Nemzeti olvasókönyv* a népiskolák II. oszt. számára. Szerk. *Gyulai Ágost, Radnai Rezső és Thótt Rezső*. — Ugyanaz a III. oszt. sz. (Bpest, Egyetemi-nyomda. Áruk kötve: 64 és 72 f).

Néhány év óta szebbnél-szebb népiskolai olvasókönyvek termettek, szépek mind a tartalmát, mind a külsőt tekintve. S a legjobbakk közé tartozik ez az új olvasókönyv is, amelynek címlapját három jól ismert név díszíti. A nagyszámú (113 és 124) olvasmány csupa olyan szerző művéből van válogatva, akik *nyelvi* és tartalmi szempontból a legnagyobb bizalmat érdemlik. Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa, Gyulai mellett leggyakrabban találkozunk Mikszáth, Herczeg, Györy Vilmos, Gaál Mózes, Eötvös Károly nevével. A könyvecskéket sok kitűnő fametszet (Morelli Gusztávtól, Rakásányi Dezső rajzai után), sőt több színes képmelléklet is ékesíti.

KESZTHELYI MIKLÓS.

NYELVMŰVELÉS.

Olvadás közben. Takáts Sándor az ő műveltségtörténeti cikkeiben sok olyan kifejezéssel él, amelyet régi magyaros írásokból tanult. Ilyenek talán a következők is (Vásárútés c. tárcájában B. H. 1909. VII. 21): *Szárjól föltre jár a hír. Az ember vélve se vélné. . .* »Minden kalmár, áruseMBER, boltos, kereskedő, tőzsér, kufár, komplár és *csihés* oda igyekezett. A jobb vásárookra seregével vonultak a kötött kalmárszekerek, az *üzörszekerek* [sajtóhiba vagy félreértés lappang ebben?], a rézárukat vivő *bakószekerek* [?], a debreceni sóskocsik, a könnyű *fakószekerek* és a vásznasok társzekerei.« *A pokolba legyen a feje, aki a szegényekre bünt vet. Eb volt a bakszekere, csak az az átkozott frigy ne lett volna! A császárok nem csak bözönködtek a szegény vitézeken, de még a szerzeményüket is elszedték. A mi vitézeink nem várták, hogy a császár megengedje nekik a harcot, hanem jó maguk győpre vetették a táncot. Csak éjjelidőkor haladt tovább. A magyar . . . azonnal hátba fogta, hogy szaladásra hozza (a törököt). »Erre aztán megkezdődött a kótyavetye. A vitézek megválasztották a kótyavetyéseket, akikről [helyesebben: és . . . tőlük] esküt vettek, hogy igazságosan kótyavetyézznek.« »Ez a vásárútés a budai basa [olv. basának] állásába került. A szultán azonnal mazullá tette őt.« Erre Francsics a dandárral együtt kiindulván a lesből »száguldást és ügetést mentek« a nyomokon (ezt a kifejezést maga a szerző rakja macskakörömbe, tehát nyilván szószerint idézi). — Takátsnak egy másik értekezéséből írtam ki ezeket (B. Napló 1909. VII. 22—24): Ez az állapot nem sok idő múlva javulóra fordult. Annál több magyar vállalta a gyalogrenden való szolgálatot. Amíg a magyar várakban a gyalogokat csak a várkapuk őrizetére tartották, *kapunállóknak* nevezték őket. A gyalogok ásták az árkokat, *vetették a sáncokat*. Azokat a hajtókat, akik a király zsoldjába állottak, *iratos* hajduknak v. királyi hajduknak nevezték. Az ellenség közül *nyelvet fognak* [török kifejezés, a 16.—17. minálunk is járta, a m. hírmondót fognak, akitől tudakozódhatnak]. Az úgyn. *hajdules* a 16. sz.-ban nagyon ismeretes dolog volt. . . ; az ilyen lessel roppant kárt okoztak a töröknek. A száz hajduknak meghagyta, hogy a patkók nyomán *futó szabásban* jöjjenek utánna. A csatavezető . . . főkapitánynak meghagyta, hogy azonnal *hátrát fuvasson*. Ha ő a huszárokat vissza nem rendeli, a törökkel *mezbirtak* volna. — Ugyanazon írónak *A magyar pince* c. tárcájából: A pincét *pogonyosan*, vagyis bolthajtással építették. *Pogonyozhatták* azokat (a régi pincéket) kőből, tapaszthatták sárból, támogathatták fagyámolyokkal. . .¹ Nem az építkezés módjával, hanem a pince belsejével áhitoztak *elismerkedni* [?] . . . Nem lett volna jó, ha a császár fülébe esik, amit az emberek *borítukban* beszélgettek. Részeg fővel a legjobb barátok is *vért eresztettek egymáson*. S minél közönségesebbé vált az efféle »*megborosulás*«, annál nagyobb csapássá vált az országra. Ezt a bünt ostorozni ma már fölös dolog. Hiszen tudjuk, hogy a későn való vetésnek semmi haszna és *sza-porója* nincs. A kárba esett gazda hiába *kékítettette* a bűnösnek a hátát, hiába csépleltette a farát. Itt állottak a lőrék *karikafákban* (hordókban),*

¹ Vö. ném. *Bogen 'ív, bolthajtás'*. — *A szerk.*

karomifákban [?] és *dermákban* [?] A káposztás pincében tartották a *hasagos* [?], a gyalult és fojtott káposztát. *Mihópince* [?], *csalárpince* [?]. A pince torka felett *leves folyosó* is volt. Az úgynevezett *hordókötés* vagy *fölberkzés*. — *Bárony* István természet-leírásaiban sok érdekes népies kifejezést találunk; ime egy-kettő két legújabb tárcájából (B. H. 1909. VII. 20. és 25.): A nagy lápok akkor még *java erejökben* voltak, ha nem is épen *java terjedelmökben*. Városi ember, aki *elkerül* néha valami pusztára és ott a mélyebb *hajlatokban* fölfedez egy pár holdnyi nádat... A kanalas gémek csillogó fehér csapatai megjelentek a *kiöntések* táján. A rengeteg nád, amelynek *rigyása*, *tósága*, *síkvize*, *szellőzője* nem volt, még a vizimadárnak se igen kellett. A cséplőmunkások a nyílt gyepen *hencseregtek*. A világító halott arc [a holdé] az akáclombok közt fölfelé *imbolygott*. A kis írrok elaludt s csak a gép *fütytyögésére* riadt föl szűrökletkor. Az ilyesmi nem tréfa, könnyen *febbeverősdí* lehet a vége. Amikor szóhoz jutott, ezt nyöszörögte: *Tyüh! kutya meg a mája!* (Mikszáthnál »a *kutya máját!*« másképp: a *kutya fáját!*) — A »*hazafajás*«, tárca Breit Jánostól, B. H. 1909. VIII. 15. »*Roszmagyarán* [így ?] *honvágynak* hívják. De ha a költők szerint a bakát százszor is a *honvággy emészti*, a bakák maguk azt mondják, hogy a búsulónak *hazafáj a lelke*«. — A Cserna-patak vize kristálytisza; ahol fodrot vet, csillog-villog a napsugárban; lejtve *megsug* [?] (Herman O. B. H. 1909. VII. 31.) A székelység »*lánynka-madara*« olyan kedves, olyan tipegő-topogó járasu, mint valami *csitrihe*, mikor új köntösében a templomba indul és megemeli azt a kurta ruháját. Ivelő röpiúlással a fészek felé tart, hol madárporonty sárgán szegett szája tátong feléje. Éppen most folyik a *fiasítás*. (Uo.) »Népes családok jönnek sok, az intézetből éppen most kiszabadult *siüldöcskével* (*bakfis* nincs, az nem magyar faj).« (Uo.) — »Nem olyan bocskort, amilyent a tótok viselnek, hanem azon magyaros *csuszát*, amely csaton jár és könnyen lerughatás tekintetében azonnal a papucs után következik« (Tömörkény tárcája P. N. 1909. VI. 26). — »Illés találkozáván Jánossal, *kezelnek*. Ez a kézszorítást jelenti a külső nyelvben. A belső nyelvben a pénztáros szokta elkezelni a kezére bízott pénzt, a külső nyelvben pedig az emberek elkezelnek egymástól akkor, ha távozóban bucsuzásul kezét szorítanak. Ha meg találkoznak, akkor csak kezelnek. Így változik a szónak a fogalma. Milyen érzéssel lehet a külső ember, aki a földből él, mint élt az apja, öregapja, minden őse, erre a szóra: földművelés, mikor az ő nyelvében a művelés, műveltetés szó ugyan-csak sértő fogalmakat fed?» (Uo.) Fejbevágtam vóna úgy, hogy *még ma este vacsorán éri Pilitást* (uo.). — Az uton a homok [a szárazságtól] *föl van áradva*, hogy alig lehet benne járni (uo.). — Az öreg megáll, a csiz-mája fejét félig *beledurja* a homokba (uo.).

EGRI ANNA.

Helyesírás. Móra István egy nyelvtan bírálatában (Hiv. Köz. 1908. 320. l.) azt írja: »*lőjön-t* nem bálnám, ha a szójegyzékben *jőjjön-t* nem tudnám;¹ szeretném a kétféleség magyarázatát s vélem, más is szeretné.« — Ime itt a magyarázata. Régen azt mondták *lőjön*, tehát épúgy mint

¹ Pontosabban szólva nem *jőjjön* van a szójegyzékben, hanem *jöjjön*, rövid *ő*-vel.

lőjön, nőjön, szőjön; továbbá azt mondták *jőnek* és *jőne*, mint *lőnek, nőnek, lőne, szőne*; sőt az egyes számban *jő*, mint *lő, nő, sző*, és bizonyosan a befejezett cselekvésben s a főnévi igenévben is *jöttem* és *jőni*, mint *löttem, nőttem, szőttem, lőni, nőni, szőni*. Most azonban az uralkodó kiejtés a *jő* igének egész ragozásában rövidhangu: *jőjjön, jönnék, jönné, jönni, jöttem* és — ami legkülönösebb — *jön* a régi *jő* helyett. S valószínűleg ez az utolsó alak változott meg legelőbb: minthogy a *jő* igen sokszor együtt járt a *megyén* igével, ettől átvette az *-n* ragot (nem is vehette máshonnan), s akkor aztán *jő-megyén* helyett azt mondták *jön-megyén, jőnek-mennek* helyett *jönnék-mennek*. A magánhangzót is nyilván azért helyettesítették a megfelelő röviddel, mert a *megyén* és *mennek* (*mögyön* és *mönnék*) szintén rövidhangu; vö. még *jőne* helyett *jönné* mint *mönné, mönné*; *jőne* h. *jönni* mint *mönni, mönni* stb. Így fejlődhetett a *jő* és a *lő*-féle igék ragozása közt a nagy különbség, s ez — látjuk — nem szorítkozik a *lőjön* és *jőjjön* alakra, hanem kiterjed az egész ragozásra.

Ugyanott a helyesírási szabályokat bírálva kifogásolja Móra István, hogy az idézőjel szabálya mellett »egy jegyzet hiányzik nagyon; az, hogy ma már az idéző „ „ és » « jelet inkább vmely szónak, kifejezésnek, mondatnak kiemelésére használjuk.« — Elég baj az! Én már a hivatalos helyesíráshoz írt magyarázataimban megemlítettem, hogy nem kell idézőjel a címek mellett (pl. Vörösmarty Szózata, nem Vörösmarty »Szózat«-a) s hogy »a németes pazarsággal alkalmazott macskakörmök nagyon elárasztották irodalmunkat.« A német rászorul, hogy a címet jelentő főnevet valami külön jellel kiemelje, mert főnév létére amúgy is nagy kezdőbetű illeti meg. Pl. *Vörösmartys Aufruf* csak annyi mint Vörösmarty *szózata*; hogy Vörösmartynak a *Szózata* legyen, így kell írni: *Vörösmartys »Aufruf«*. De a mi írásunk már a nagy kezdőbetűvel megkülönbözteti az ilyen használatot, s ha kell, aláhúzással és dült betűvel is, mint a francia, tehát semmi szükségünk, hogy azt a sok fölösleges idézőjelet rakogassuk.

Azt is kifogásolták mostanában, hogy a görög-latin *-ita* végzetet nem írjuk következetesen, hanem majd rövid *i*-vel, majd hosszúval, holott a *szervita, minorita, cisztercita, izraelita, parazita* mutatja, hogy a magyar ejtés itt csak a rövid hangot ismeri. Ámde a következtelenséget megmagyarázza és kimentí az a körülmény, hogy a tudományosan művelt ember tudja, hogy a görögben és latinban hosszú ez az *i*. Azért írta Berzsenyi, hogy »*rüt szibaríta váz*«, és Csokonai: »Hozzám eddig csak úgy *szíta* mint gavallér s *favoríta*« (A Dorottya kínja).

Hasonló okokból keletkeznek más ilyen következtelenségek is, pl. hogy az *analógia, filológia, filozófia, geográfia* helyett — ami a nálunk általánosan dívó (német eredetű) kiejtésnek felel meg — néha röviden írják azok, akik e szók *o* és *a* hangjának eredeti görög-latin rövidvoltára gondolnak: *analógia, geografia* stb. Vö. még: *paragrafus* és *fotográfus, rubin, glicerin* és néha *rubín, glicérin* stb.

Egy dolgozótársunk ezen az írásmódon akad fön, amellyel nem ritkán találkozunk: *testben lélekbén, égere földre esküszik, hegyet völgyet igér, fűnek fának panaszkodik*. Azt mondja, ezeket vagy ikerszóknak kell tartani és kötőjellel egyesíteni, vagy — ha nem — vesszővel szétválasztani. Ámde némelyikünknek a nyelvérzéke szorosabban összetartozónak érzi ezeket,

mintsemhogyan vesszót kellene alkalmazni, s mégsem olyan összetételeknek, minők az ikerszók.

Kerüljük tehát az efféle következetlenségeket, amennyire lehet, de ne legyünk olyan pontoskodók és vaskalaposak, hogy az ilyen egyöntetűségnek kellenél nagyobb fontosságot tulajdonítsunk!

SIMONYI ZSIGMOND.

Úrhatnamság. »Úrhatnamság a magyar nyelvben.« Réthei Prikkel Marián ily cím alatt értekezett a Nyelvtudományi Társaságban a magyar köznépi tudálékos beszédmódjáról, mely egyes idegen vagy új szavaknak helytelen alkalmazása folytán sokszor értelmetlen, sőt nevetséges.

De ha már e jelenséget a nép nyelvében feltűnőnek és megrovandónak találta, kevés gondolkozással rájöhett volna, hogy ez az úrhatnamság a művelt körökben is megvan, sőt talán éppen ez az oka a nép úrhatnamságának.

Mert mi célja van annak, ha *inas* helyett *tanoncot*, *legény* helyett *segédet*, *vidám* helyett *kedélyest*, *szíves* helyett *szivélyest* mondunk?

Az a szabóinas, mikor hallja, hogy ő *tanonc*, az a kovácslegény, mikor *segédnek* hívják, vagy a falusi gazda, midőn a méntelepen *fedezési* díjat szednek tőle *háगतó* díj helyett: nem arra a tudatra ébred-e, hogy a finom úrinép egészen másképp beszél, mint ő s nem kell-e azt hinnie, hogy ez a helyes? S hogy a számtalan rossz képzésű és hibás értelmű »művelt« kifejezést és idegen szót nem érti meg, összezavarja, azon nincs mit csodálkozni. Sokkal megbotránkoztatóbb az a léhaság, hogy művelt társadalmunk a magyar nyelvvel semmit sem törődik, hanem töri magát az újság, az idegenszerűség után, mely bőven terem a németből dolgozó törvénytörvényszerkesztők, szépirodalmi és tudományos fordítók, de különösen napilapjaink termékeiben.

Mint lépten-nyomon látjuk, a *kedélyes*, *szivélyes* szavakat unos-untalan használják, ahelyett, hogy a helyzetnek megfelelőbb jelzőt választanának, pedig bővében vagyunk. Ilyen fölkapott szó az *erélyes*, holott jelentése némely esetben: szigorú, máskor: erős. De ki törődik avval, hogy a nyelvnek színe is legyen? Fődolog, hogy ne beszéljünk közönséges szavakkal, mint a parasztok! Hát ez nem úrhatnamság?

Ugyanez a törekvés honosította meg az *igény*, *főlény*, *előny*, *hátrány* stb. szavakat a *jog*, *szám* (igényt tartani = számot tartani, számítani valamire, pl. igénybe veszem szívességét = számítok szívességére), *főlsőség*, *haszon*, *kár* helyett. Roppantúl elterjedt a *kinézni* ige, pedig az már nagy hanyatlása a nyelv erejének, midőn igéket is vesz át idegenből! Hányféle jellemző kifejezés helyett használják már ezt az igét? Vasúton olyat is hallottam útközben egy hölgy szájából (ezek legbuzgóbb hívei az idegenből vett kifejezések): »Nézd, milyen ferdén néz ki az a torony!«

Még súlyosabb betegség jele az, hogy a germán hatás már a szóköztésben is nyilvánul. Maholnap már értelmetlen kifejezésnek fogjuk tartani, ha valaki azt mondja: *Féllábbal* a sírban van, *félkézze*l emel, *fél szemmel* néz stb. — Ma már így beszélnek: *A kezeket* tisztán kell tartani, *a lábakat* nem kell szűk *cipőkbe* szorítani, *a tojások* elromlottak, jó hogy még azt nem kérdik a gazdától: hogy adja a *buzákat*? A gyűjtőnév fogalma kiveszöben van s ezért kezd meghonosodni az ilyféle szólásmód (galliciz-

mus): Kérsz az almákból? Ettél a szőlőből? e helyett: kérsz almát? ettél szőlőt?

Igекötőink jelentését lassan elfelejtjük, hisz már széltiben dívik eredeti fogalmazványokban is, nemcsak fordításokban: *betekint* (nem az ablakon, hanem ablakot!), *betart*, *behoz* (kipótol), *felád*, *-hagy*; *utántízet*, *-pótol*, *-vesz* stb. Vagy a német kaptafára készült szóképzések: *áldásdús*, *vér-szegény*, *szalonképes*, *piac*, *mérleg*-, *palackképes* (bor), épúgy a *-köteles*, *-mentes* stb. És vajjon meri-e valaki józan ésszel állítani, hogy ezekre szükségünk van, vajjon nem csak azért használják-e legtöbben, hogy művelteknek lássanak, holott ép azt árulják el, hogy a nyelvhez épúgy nem értenek, mint az a bizonyos csizmadia a politikához.

Nem kevésbé nagy téren uralkodik a germán szellem nyelvünkön a »határozatlan névelő« helyén kívül való használatában. Nemrég olvastam p. o. a B. H.-ban, az pedig nagyon ügyel a helyes magyarságra, a következőt: »Magyarországon hiányzik egy gyapjúmosó gyár.« — Józan magyar ésszel ebből azt kell érteni, hogy valami módon eltűnt, elveszett *egy* a gyárak közül! Hát nem helyesebb és rövidebb is lett volna azt mondani: Magyarországon még nincsen gyapjúmosó gyár? Ezt mindenki megértené, míg a másikat csak az, aki németül tud.

Rikító példája a nyelv szellemén ejtett erőszaknak az elektrotechnikában használt *áramzárás* és *-nyitás* kifejezése (rövidzárlat stb.) Természetesen itt szolgai módon fordították a német *schliessen* és *öffnen* szavakat, nem törődve azzal, hogy lesz-e benne értelem. A német *schliessen* értelme itt: összetenni, kapcsolni (*anschliessen* = csatlakozni), de vajjon ebből: *zárni vezeték*, *áramot*, ki érti meg — ha nem ismeri a megfelelő német műszót — hogy ennek értelme a vezeték összekötése, kapcsolása akar lenni az áram megindítása végett?

Már most tessék ily magyarsággal írott könyvekkel népszerűsíteni, terjeszteni az ismereteket!

Ilyen a mai »művelt« magyar nyelv, tömve németből fordított értelmetlen szavakkal, melyek a valódi, eredeti magyar, helyzetfestő neveket és jelzőket kiszorítják a használatból. A kifejezés határozottsága, értelme, a nyelv színe és szelleme pusztulófélben van, s maholnap már csak az fogja megérteni, aki *németül* tud!

HALÁSZ JÁNOS.

Műszó-pályázatok. Még emlékezhetnek olvasóink azokra a szó-pályázatokra, amiket majdnem másfél évtizeddel ezelőtt Palágyi Menyhért folyóirata, a Jelenkor, tűzött ki több ízben oly céllal, hogy a leggyakrabban használt idegen szókat eredeti magyar alkotásokkal helyettesítsük. Egy-egy arannyal jutalmazott olyan szóajánlatokat, minő a *pikáns* helyett *gerjes*, *naív* helyett *báva* stb.; a Nyr. is számot adott annak idején az eredményről. Ha visszatekintünk rá, mi hasznunk maradt az egész mozgalomból, bizony tagadólag kell felelnünk: nem maradt semmi! Hiába, mesterségesen nem igen lehet a nyelvet gazdagítani. Csak a néplélek s az írói lángész teremt eredetit, mi többiek csak fölmutathatjuk, számba vehetjük és hasznunkra fordíthatjuk, amit ők alkottak. — Mindazonáltal találkozunk újabb időben más téren is afféle pályázatokkal. A gyárosok és más vállalkozók tűznek

ki ilyeneket, mert érdekük, hogy gyártmányuknak, vállalatuknak tetszetős neve legyen, s hogy a kereskedelmi védőjegyen kívül még az úgyn. szójegy (Wortmarke) is óvja őket a verseny ellen. Mintegy tíz évvel ezelőtt egy német szivargyáros az idegen *Zigarre* helyett eredeti német szóra hirdetett hálványzatot s a *Rauchrolle* nyerte el a száz márkát. Egy süteménygyáros aztán az angol *cake* helyett kívánt német kifejezést s a számos pályázótól ajánlott *Knusperchen*-t jutalmazta (*knuspern* a. m. ropogtatni; magyarul *angol pogácsa* lehetne). Legújabban a berlini Cseh söröző kért pályázat útján új szót a pilsenihez hasonló gyártmányára; több ezer pályázó közül 36-an ezt a furcsa szót ajánlották s ezt is fogadták el: *Pilsator!* (Nyilván a kedvelt müncheni *Salvator* sör hamis analógiája vezette őket félre, mikor a szót gyúrták: *Pilsner* × *Salvator* (tkp. megváltó) > *Pilsator*. — Most pedig, augusztus havában egy budapesti szabóvállalat hirdetett pályázatot olyan magyar kifejezésre, mely a teljes gonddal gyártott kész ruhát jelölje meg tetszetősen (ang. *like in order made*, ném. *fertige Kundenarbeit*). A bíráló bizottság első díjra érdemes ajánlatot egyet se talált (mintegy 9000 között!), a második díjat ez a kifejezés kapta: *vevőre termelt kész ruha*, az elsőt pedig megosztották a következő öt között: *szabottas* (a *varrottas* mintájára); *megrendelészerűen* [!] *kidolgozott kész férfiruhák*, *rendelészerűen készült ruha*, *méretruhával* [!] *azonos kész ruhák*, *mértékmunka módjára készült ruha*. -- Úgy hallom, ez elmúlt nyáron a Kárpát-egyesület pályázatot hirdetett néhány turista-műszóra, különösen a „*ródlizás*” és a *tennisz* műszavaira, de eredmény nélkül. (A *ródlizás*ra nemrég említettük (319. l.) az ungmegyei *herekőzést*).

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Ritkaságok. »Végül mégis meglapultatok *velemmel együtt*« (Esti Újság 1909. III. 3.). Ezt az érdekes szerkezetet Erdélyből és Nagybányáról ismerjük (a MTsz-ból kimaradt), azonfölül az EhrK-ből, I. Nyr. 17 : 12, 21 : 9. Az irodalomban nagyon ritka. — Herrmann Antal lefordította Hammer Gyula legendáját: Szent Péter a csárdában (Néptanítók Lapja 1909. 7. sz.) s az egyik versszakban két érdekes régi kifejezést alkalmazott:

»A szilaj legények döbbennek rémülve;
Mint villámcsapástól *el vannak réjülve*.
Szent Péter távozik akadályozatlan,
Mint nehéz álból *imed* a szabadban.«

A *réjülés* vagy inkább *réülés*, *révülés* régi kódexekben a. m. önkívüllét, elragadtatás. *Émed*, *imed* pedig a Székelyföldön (Kassai J. szerint) a. m. ébred, fölérez (Arany J. is él vele) és rokon a régi és népnyelvi *émett* 'ébren' szóval. — Akad-e ifjusági falanx, mely ifju mellét szegezné a kormányhatalom megregulázó *hepciája* ellen? (P. Hírlap 1908. VI. 18.). Úgy látszik csak elvonás a *hepciáskodás*ból. — A kötőrő »az útszélen egy *kopka* mellett csapást csapásra sujt a kőre« (Kántor M. A kötőrő, Népt. Lapja 1909. 17. sz.). Nyilván kőrakást, kupacot jelen, CzF. és Ballagi szó-

tárában csak olyan kártyajáték neve, amelyben rakásokba rakott kártyák szerepelnek. *Kopka* nyilván a rakást, boglyát (és tömeget, sereget) jelentő szlovén, tót (és rutén?) *kopa* szó kicsinyítője.¹ — »S én harmaton, én *csaholyon* szaladtam a libák után« (Móra I. Álmodások, Népt. Lapja 1909. 15. sz.). Szentesen *csahaj*, más nyelvjárásokban *csajh* (ugyan hogy ejtik ezt ki?) és *csajha*, a. m. lucskos, csatak, MTsz., de sokkal szokottabb a melléneve: *csajhos*, *csalyhos* 'lucskos, csatakos'. *Csaholy* alakban közli a hevesm. nyelvjárásból is Berze Nagy J. NyF. 16 : 46. *Csaholy* és *csalyhos* olyan hangátvető szótöt mutat, mint *pehely* és *pehelyes*, *kehely* és *kelyhet* stb. — Évekkel ezelőtt jegyeztem ki a Magyar Hirlapnak egy vezércikkéből (1903. VIII. 2.): »Más emberek, más programmok, más intézmények kellenek ide, mint amikkel eddig *vajákoskodtunk*.« Ezt a különös kifejezést megmagyarázza Ballagi Teljes Szótárának köv. cikke: »*Vajákor* [?], *vajákos* mn. és fn. házaló gyógyszerárus és kuruzsló; *híres vajákos nő* (Jók.)« Eszerint *vajákoskodtunk* a. m. kuruzsoltunk. Se a NySz-ban, se a MTsz-ban nincs meg ez a kifejezés.

KOVÁCS MÁRTON.

Különös használat az, amely a visszaható névmást mint mondat-tárgyat mutatja az ilyen kifejezésekben: *kipihen magát*, *kimulatja magát*, *kisírja magát*, e. h. megpihen, jót mulat, sír amíg könnyében tart, itt tehát a *ki-* igekötő a cselekvésnek teljesen kielégítő *végigvitelét* fejezi ki. Az itt említendő igék magukban mind tárgytalank, s mégis maguk mellé veszik a névmásnak tárgyesetét.

Leszáll a sírba, hogy ott hőstetteiből magát kipihenje (1838. Tudománytár 4 : 285). Síkasd, ríkasd a húrokat, hadd mulassam ki magamat (Arany-Gy. Népk. gy. 2 : 239). Sírhalmára ültessetek violát, szeretője ott sírhassa ki magát (»Gyenge Sándor,« népdal, Arany J. Koszorujában). Mikor a vízbe halt, akkor is *kinevette magát* (Dug. Péld. 2 : 165). Julcsa most Pesten volt velem s *kipestezte magát* (Arany Életéből 117).

Ez a kifejezésmód csak újabb időben keletkezett s nagyon gyanus eredetű, mert föltűnően hasonlít a megfelelő német szerkezethez: *sich ausruhen*, *sich ausweinen* stb. Ámde van egy hasonló szerkezetünk az *el-* igekötővel, amely itt a cselekvésnek hirtelen *elkezdését*² jelenti, s ennek a németben nincsen párja: *elneveti magát*, *elkiáltja magát*, *elordítja magát* stb. (legtöbbször ilyen hangot kifejező igék szerepelnek itt).

Példák: Mintha Meduza fejének torzonborzát tekintötte volna, *magát el sikojtotta* (Dug. Szerecs. 1 : 291). *Magát el-köhentötte* (uo. 432). Elolvassván a cédulát, Imre *elköhenté magát* és szöல்லőzni kezdett (Viik. Munk. 2 : 15). Fogasi [a farkas] *elvonítja magát* (uo. 122). Durván *elröhögte magát* (Jók. RRáby¹ 3 : 61). *Elbúsúlom én magamat*, itt kell hagyni galambomat (Arany-Gy. Népk. Gy. 1 : 253). Ha oly nagy császár vagy, *szégyeld el magad* (Ányos 98). Tréfásan így is: *elpudeálja magát*.

Érdekes, hogy az ilyenekben a visszaható névmást egy-egy

¹ Kérdésünkre a költemény szerzője közölte velünk, hogy a szót a bodrogközi, nevezetesen a tiszakarádi és cigándi nép nyelvéből ismeri. *A szerk.*

² Eltérő használat példája: *Eleprészgetem magamat* . . . (Horger: Hétf. népm. 370).

visszaható igealak, igeképző helyettesítheti¹: Amely kutyát éri a kő, az *rivakodik el* (Dug. Péld. 1 : 275). *Elvigyorodott* a róka s monda (Vitk. Munk. 2 : 137). A kis buta . . . csak akkor *piyeredett el* (Bodon József). *Eljajdul* (Kisf. S. Gyula 4 : 45). Igy *elbődül, eldördül* (ezekben már az egyszerű ige is kezdő jelentésű, mint a *zúdul, gördül, fordul, indul*).

De a legkülönösebb, csak egy-egy vidéken (leginkább a Székelyföldön) dívó szerkezet, a *meg*-gel való, amely ismét némileg más árnyalatot fejez ki, a cselekvésnek nagyobb erővel való végrehajtását. Példák: *Meg-neveti magát* s feleli (Cserei: Erd. hist. 33, 349). A sereg is *magát* véle *megordítja* (Kónyi: HRom. 139). *Úgy megissza magát*, hogy azt sem tudja, leány-e vagy szajha (Kovács P. Köz. 145). *Megpattanám magam* (Maros-Torda m. Nyr. 30 : 606). *Megbúsulta magát* a legény (Horger: Hétfalusi népm. 60, 303), Künn lefeküdt . . . , hogy *nyugodja meg magát* (79). *Szétláják meg mogikot* (csángó, Nyr. 10 : 201). Látván erős Hektort, *megbízják magokat* és hartzolván újabb erővel . . . (Haller: HHist. 3 : 128). — *Siratják magokat* rajta minden feldí nemzetek (JordK., BodK., Haller: HHist. stb. NySz. — itt tehát *meg* nélkül). Hol van az jobbik paripád, az kin *magad megugratád* (Thaly: Adal., NySz.).

Nevezetes, hogy ez utolsó csoportnak teljes mássát megtaláljuk a szláv nyelvekben, pl. a szlovénban: *zasedéti se* = megülni magát, zu lange sitzen, *preležati se*: zu lange liegen, sich wund liegen.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Hangrövidítő igék. A hangrövidítő szótók, minők *kéz, kezét, nyár, nyarat*, újabb nézet szerint a finn-ugor alapnyelvi fokváltakozás, hajlítás maradványai, épúgy mint pl. a finn és lapp ragozásban a mássalhangzó-váltakozás. A névszók körében a magyar nyelv nagyon sok ilyen jelenséget megőrzött, az igék között nagyon keveset, annyival inkább meg kell becsülnünk a megmaradt kevés példát mint egy régi nyelvállapot jelentékeny emlékeit. Mai köznyelvünk alig ismer már többet ennél a négynél: *ád, hágy, kél, vész*; az irodalomban ezek is mindig ritkábbá válnak. A TMNy. (244.) felsorolja a többi példát is, amik leginkább északkeleti nyelvjárásainkban s egy-egy onnan származó írónknál is előkerülnek. Az ott említettekhez járulnak a következő pótló adatok:

kél, nyél, nyér, vér, vét (vet), széd (Szatmárm. Nagybánya, Németh Béla értesítése).

kél, mér (bátorsága van), *vizet mér, vér, ád* (Hajdum., Maday Gy. A hajduk beszéde, NyF. 56 : 10.).

és v. ess az eső (Nyitram. Nyr. 33 : 392, Nagyszalonta 9 : 186, Szilágy. 7 : 424, Zilah 14 : 287, Alsóféhérm. 25 : 349).

lés (Amade, I. Négyesy L. kiad. 467).

Kazinczynál, Csokonainál és Aranyánál fordulnak elő ez alakok leg-sűrűbben, itt-ott Petőfinél is és Kölcseynél is (régibb írónk közül Gyöngyösinél, pl. szembe is *mér* szállni Pal. 140, Char. 83 stb.).

¹ Néha mozzanatos képzésű igével: Amely kutyát éri a kő, az *rivvan el* (köz. Kreszn.; vö. fönt *elrivakodik*). *Elcsattan, elpattan*.

Kazinczy: Az episztola nem *kél* oly magas hangon (Lev. 3 : 376). Az én szívem gyönyörűséget *lél* (uo. 4 : 394). Engem ott *lél* (uo. 329). Amiket benne *lél* (uo. 9 : 263). *Elnyel* (uo. 3. k.). *Nyér*, még pedig igen sokat *nyér* (uo. 5 : 357). Semmit nem *nyér* (uo. 7 : 193). Melegen *vér* szíve (uo. 3 : 274). Számot *vét* magával (uo. 2 : 473). Bevét, berepít a veszélybe (engem a gondviselés, 3 : 273). Semmit sem *vét* szemére (5 : 250). Olyat *vét e'* mellé (7 : 417). Kálmán vitézeket *széd*: der König rüset (Regék 272).

Csokonai: A bolond ész *lél* a borba (Bacchushoz). Mindig csak kínomba *lél* (Metastasióból XIII). Közel van a homálynak partja, *elnyél*, ha.. (Marosvásárhelyi gondolatok). Míg a sír bé nem *nyél* (A lélek halh. VII). Egy pár édes csókot kitől *nyér* énekem? (Lilla 3 : 37). Mégis ő *mér* hányni a dámáknak fittyet (Dor. 3. könyv közepe táján). Halandó nyelven a halhatatlanságról *mér* énekelní (A lélek halh., előb.). Ha a kínos szolgabot *vér* (A szabadsághoz). Oh iszonyú búcsuvétel, mely egy áldott szívtől *vét* el (Lilla 3 : 37). Ősz ül setét orcámba és... özönnyi könnyzáporral *és* (Lilla 1 : 6). Ha eső *és* (A lélek halh. III). Ládd, mely büszkeséggel *féd* e boldog fa (Lilla 1 : 14). Míg be nem *féd* a sírbolt (uo. 2 : 27). Majd az éjjel itt *lép* (Ódák 2 : 17, = *lep*). Jöjtek! s úgy nem *lész* olyan sok s édes méz sehol mint a tiétek (Lilla 2 : 18, így többször is, továbbá *vésznek, téz- nek, vészi, tégyünk, mégyünk*).

Arany: *lél* TSz. 3 : 25, 7 : 8 stb. (*léledzik*, Hamlet); *mér* (Hamlet 120); *nyér* Bolond Istók 1 : 23; János kir. 377; *vér* (Álom — való, Vásárban); *vét* (Bolond Istók 1 : 15,¹ TSz. 11 : 96 stb.) *széd* (Bolond I. 1 : 49); *lés* (Katalin 7, TSz. 6 : 63, Szibinyáni Jank; ez utóbbi helyen némely újabb kiadásban a rím elrontásával: Szorul a *rés*, a lovag *les*, pl. Kisebb Költ. 10. kiad. 1895); — vö. még *isméri* (Katalin 7).

Petőfi: Hát aki világít, ilyen jutalmat *nyér*? (rím : *vér*, A gólya.). Mindent tengerbe *vét* (De miért is gondolok rá?).

A 3. személyből más alakokba átvive: *kélsz* (Szász K. Nib. 139); járt-*kelt* fönn a kék magasban (Magyarország s a Nagy Világ 5 : 400).

SZILÁGYI ÁDÁM.

A határozott névelő használata általán véve megegyezik a magyarban és a németben. Igaz, hogy találkozik egy-egy eltérés is. Magyarul pl. névelő nélkül, németül ellenben névelővel mondják az olyanokat mint pl. iskolába jár: *er geht in die Schule*, templomba v. misére mentek: *sie gingen zur Kirche, zur Messe*, színházban voltam: *ich war im Theater*.² De viszon ttalálunk egy-egy érdekesen egyező különös esetet. Pl., hogy bizonyos főneveket a tulajdonnevek analógiájára használunk névelő nélkül, pl. az egy Isten nevét: *Isten, Gott* (igaz hogy mi névelővel is mondjuk: *az Isten*). Így különösen a rokonsági elnevezéseket: *apa mondta, anya nincs itthon, néni v. bácsi adta*, és személyraggal is: *apám mondta, anyám ottbenn van* (holott minden egyéb határozott személyragos főnevet névelővel használ a

¹ »Ha tovább sarkantyuzom, *levét.*«

² A magyarban *névelővel*, a németben: mit *dem* Artikel. — Vö. továbbá: keményebb a kőnél; härter als *ein* Stein; tényszerűbb a gyémántnál; glänzender als *ein* Diamant stb.

mai előbeszéd: *a ruhám* elhasadt, elvesztettem *a kalapom*, nem pedig *ruhám, kalapom* stb.). S ép így a németben: *Vater ist nicht zu Hause, Mutter ist drin*. Erdmann (Grundzüge der deutschen Syntax 1:17) ezekről azt mondja: »Bezeichnungen von Personen, die in ihrem Kreise einzig dastehn, werden n a i v ohne Artikel gebraucht.« (Egészen hasonló ehhez az angol nyelvszókás.) Ez a használat egyenesen a gyermeknyelvből terjedhetett el: a gyermekek a rokonsági neveket a családi tulajdonnevek analógiájára szerkesztik. — Érdekes volna a magyar névelő használatát más nyelvekével is egybevetni, ez hiányzik Réger értekezéséből (NyF. 24. sz.).

GERMANISTA.

Egy magyar tájszó német eredete. *Lajt*, Szinnyei magyarázata szerint: »tágas nyílású hordó v. födeles kád, melyben vizet, összezúzott szőlőt vagy eleven halat szállítanak.« (M. Tsz.) Ezt a sokféle árnyalású jelentést úgy szoríthatjuk meg, hogy Dunántúl a *lajt* négyszögletű nyílású hordó, melyben a munkások számára ivóvizet, vagy a cséplőgép részére vizet hordanak. Németországban a sváb-alemann nyelvterületen használatos ez a szó: *Laitfass* (Loatfass). Vizes hordó, boros hordó, vagy törkölyszállító hordó az értelme. »Während der Frankfurter bei Laitfass nur an Wasser denkt, und vielleicht an eine *Wasserfuhr* bei Feuersnot, so denkt sich der Alemanne seinen guten *Wein* dabei.« Hirschau vidékén: . . . ein solches Weintresterfass (törköly) . . . nannte man Loatfass» (Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung, XV. 208.).

Valószínűnek tartom, hogy *Laitfass* eredetileg a magyarban *lajt*-hordó volt, de a jelzős összetételnek alapszava, a jelzett szó, utóbb elmaradt. V. ö. kocsi-szekér : kocsi.¹

S. GY.

Isten ostora. Thierry szerint ezt az elnevezést a román népek alkalmazták Attilára, Nagy Géza pedig (Pallas Lex. 9 : 729.) azt állítja, hogy a nyugati népek valószínűleg csak átvették a húnoktól s a kifejezés a »turán népek« szellemében gyökerezik. Én ezúttal egy olyan körülményre akarok rámutatni, amely arra vall, hogy ez a kifejezés germán eredetű, vagy legalább járatos volt a germán népeknél még Attila előtt. Kr. u. 406-ban az első pannóniai vandál király neve volt *Godgisel*, száz évvel utóbb pedig Burgundiában találunk ilyen nevű királyt. Lehet, hogy e névben nem is az ostor és bot jelentésű német *geissel*, hanem a túszt, kezest jelentő *geisel* szó lappang, s csak utólag magyarázta bele a népetimológia az Isten ostorát (*Gottes Geissel*) s vitte át a vandál király után két-három évtizeddel megjelent Attilára.

SIMONYI ZSIGMOND.

Össze. Tolnai Vilmos kétségbe vonja az *össze* igekötő v-telen alakjára vonatkozó legelső adatok hitelességét és 1750-ből közöl szép számú *össze*-vel kapcsolt igét (MNy. 5 : 33). A NySz. Balásfi Tamástól vett idé-

¹ Az egyszerű *lajt* is megvan az osztrák nyelvjárásban; l. Lumtzer-Melich : Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter! — *A szerk.*

zetében (Csepr. isk. 1616. 43. lap) nem hisz, mert »hibás leírás.« — Véggigmentem a Csepregi Iskolán s úgy találtam, a szóban lévő igekötő 23-szor fordul elő benne: 7-szer *őszue*, 14-szer *őszze* és 2-szer *őszsze* alakban. Ideírom a kikerestem adatokat, hogy kinek-kinek módjában legyen összevetni a többi idetartozó közlésekkel (Nyr. 32 : 165 és 35 : 471, MNy. 5 : 33 és 5 : 79, NyUSz.). — *Őszue*: *őszue rágatásáual* 37, *őszue rágatta* 37, *őszue ragasztotta* 37, *őszue ragasztia* 152, *őszue ragghasztia* 166, *őszue foglalt szeméi* 412, *őszue keresgettél* 424; — *őszze*: *őszze fűzik c.*, *őszze állanak* 43, *őszze virágnak* 123, *őszze virágoznak* 124, *őszze kapcziolua* 131, *kapcziolu őszze* 135, *mint illyék őszze* 177, *őszze vagon kotelőzve* 184, *háttal állanak őszze* 228, *őszze gyülekeztek* 237, *őszze forratt* 298, *őszze veté* 317, *őszze gyűlnek* 405, *őszze szedegetni* 448; — *őszsze*: *nagi tudatlansággal őszsze elegített hazugság* 117, *őszsze kapcziolu* 376.

B. TAKÁTS LAJOS.

Adalék Simonyi Zs. A Magyar Nyelv című munkájához: *kengyel*. *Kengy* 'lábtakaró': vö. *göngyöl*?

bálmul bizonyára az *álmul* iker-szava volt, abból vonták el.

votj. *sunal-ni* 'szunnyadni'. Paládon, Szatmár megyében szakasztott így ejtik e szót ma is: *szunal*. Vö. *szundít*, *szunnyad*, *szunyókkal*. — *Szúnyunk egyet*; *szunyt egyet*: ezeket is hallottam valahol. Paládon így beszélnek: *ett*: evett; *ihutt*; *mető-kés*.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

EGYVELEG.

Eszperanto a Vörös Kereszt szolgálatában. Az utolsó évtizedek háborúiban nem egy sebesültnak a felépülése azon mult, hogy ellenséges kórházba kerülve nem tudta magát az ápolóival megértetni. Az 1866-iki háborúk óta mind erősebb lesz a törekvés, hogy ezen a bajon segítsenek és a más-más nyelvű ápolónak és sebesültnak és kölcsönös megértést lehetővé tegyék. Az 1870-iki német-francia háborúban kitértő szolgálatot tett egy kis szótár, melyben a betegápoló és a beteg számára legszükségesebb német és francia szavak, egyszerűbb mondatok voltak összeállítva; 1600 példányban osztották ki a sebesültek ápolásával foglalkozó katonai és társadalmi intézmények között s nagyon megkönnyítette a németek és franciák egymással való érintkezését. Azóta számos ilyen fajta kis munka keletkezett, és van köztük olyan is, amelyik öt nyelven állítja össze a betegápolás szükséges szavait és kifejezéseit.

Mivel azonban az ilyen szótárak szüksége rendszeresen hirtelen jelentkezik és nem lehet előre meghatározni, hogy milyen nyelvet beszélők fognak egymással háborút vívni, megtörténhetik, hogy a szükséges szótár a háború kitörésekor nincs készen és mire elkészül, már talán nincs is rá szükség. Ezen a bajon az Eszperanto hívei úgy akarnak segíteni, hogy ezt a nemzetközi nyelvet szegődttetik a harctéri betegápolás szolgálatába. Katonai körökben is Európa-szerte sok híve van annak a gondolatnak, hogy a Vörös Kereszt egyesület tagjai, tisztjei, orvosok, betegápolók, békeidőben tanadják meg az eszperanto nyelvet, aztán a sebesültek számára összeállít-

tott eszperanto szótár segítségével érintkezzenek a betegekkel. Szerintük az a nagy haszna volna ennek, hogy ilyen formán bármilyen anyanyelvűek hadviselésében csak egy szótárra volna szükség (eszperanto—német, eszperanto—francia) s azt előre el lehetne készíteni, amint hogy már van is ilyen eszperanto szótár a Vörös Kereszt számára. Romániában, Belgiumban, Olaszországban a magasabb katonai és katonatorvosi tanfolyamokon már tanítják is az eszperantót, Franciaországban és Japánban pedig erősen agítálnak e gondolat érdekében. Most egy osztrák katonai folyóirat az osztrák és magyar hadseregben is sürgeti ennek az eszmének a felkarolását.

Megemlítem itt, hogy a szeptember elején Budapesten tartott nemzetközi orvosi nagygyűlés (úgyn. kongresszus) keretében az eszperanto csoport külön is gyűlésezett. Az elnök orvosi szempontból méltatta a nemzetközi nyelv fontosságát, azután több orosz, japáni, angol, olasz orvos tartott eszperanto nyelven előadást, s érdekes véletlen, hogy az előadók közt a lapok jelentése szerint volt egy *Babel* nevű is Londonból.

KERTÉSZ MANÓ.

Különös földrajzi nevek. Nincs Heves városának hévize; Vas megyének vasa pedig csak a vaskereskedésekben van, a Gyöngyös folyóban sincsen gyöngy. Gyöngyösön gyöngyözik ugyan jó bor, de az másutt is megtörténik. Ónodon nincs ón, Borsodban nem terem bors. Sáros vármegye sem állja ki a versenyt sár dolgában a jó alföldi megyékkel, sőt a csongrád megyei Mindszent barátságos sara még a sétapálcát is kiveszi az ember kezéből. Az erdélyi Fehérmegyét ma is Alsónak nevezzük, pedig felső nincs már. Székes-Fejérmegye ellenben a tenger színéhez mérten sokkal alantabb fekszik, mint Alsó-Fehér. Temesvár is a maga nevét visszásan viseli, mert nem a Temes, hanem a Béga folyó mellé építkezett. A régi Kiskunság 2629 négyszögkilométer kiterjedés mellett 2½ akkora volt, mint az 1114 négyszögkilométer felületű Nagy-Kunság. Árva vármegye, úgy mondják, azért viseli az árva nevet, mert minden 7 év leforgása alatt nincs ott az évnek olyan napja, melyen fagy ne érhetné. Cifra Györmegyében az, hogy három Nyulon, két Baráton szántanak; mert az ilyen nevű öt község közül egynek a határa sem akar ekehasogatás nélkül teremni. Az a mondás, hogy magyarnak Pécs, németnek Bécs, nem annyit jelent, mintha a szójáték fölébe akarná emelni Pécszet a magyar fő- és székvárosnak, hanem, hogy a németek bizonytalan járású nyelve Baranyamegye fővárosát magyarul Bécsnek ejti.¹ Azt mondogatják Csongrád megyében »vigyázz, hogy a szentek közé ne juss.« E kifejezés ott a megyei börtönt jelenti, mert Szegvár falu, ahol ez volt, Szentés és Mindszent közt, tehát szentek közt fekszik.

(1907.)

ARANYIFJUSÁG.

A hírlapi kacsa. E szálló igének a Nyr.-ben adott magyarázatahoz hasonlót jegyzett fel Tóth Béla is (Szájruul szájra : 334 l.); eszerint a hírlapi kacsa egy leydeni ujságnak abból a hírből repült világgá, hogy valahol egy háromfejű kacsa kelt ki a tojásból. Azonban minden magyarázat között

¹ L. jobb magyarázata Nagyszigethi Kálnántól Nyr. 18 : 96. — *A szerk.*

a leghihetőbb az, amelyet Darmesteter francia nyelvész ad egy jelentéstani munkájában.¹ A 16. és 17. századi francia nyelvnek sűrűn használt kifejezése volt: *vendre à quelqu'un un canard à moitié*, fél kacsát adni el valakinek (egész gyanánt) s azt jelentette: megcsalni valakit, elhitétni valamit valakivel; ebből rövidült aztán: *vendre à quelqu'un un canard* (valakinek kacsát eladni), s végül az ilyen szálló igékben nem ritka további rövidülés folytán keletkezett ez a kifejezés: *c'est un canard* (ez kacsa), ez csalás, hazugság, hamis hír.

K. M.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Zentai tájszók.²

(Válogatva.)

- abronyica: két végén gamós vízhordó rúd; F. A. abronica.
 acatoló: bot végére erősített kés, mellyel a fiatal vetésből az acatot kinyesik.
 acélas búza: keményszemű, pirosbúza. Az eladásra valót jókó lő kő vágni, hogy acélasabb légyen.
 aggatózzik: kötekedik. Addig aggatózzik velem, még éccé jó nála nem hagyigálok.
 ágyás: ágyazni: lónyomtatáshoz a gabonát a szerő közepén beágyazzák; bévert az esső az ágyásba.
 aggy-végyezés: labda játék előtt a két legjobb játékos kiválasztja a csoportból a társakat, az egyik mondja — aggy; a másik felel — végy.
 álazzó: a kantárt a ló fejéhez erősítő szíj.
 állás: 1. marhaállás, delelő hely; 2. vásárállás; 3. marhaállás: a marha kocsonyának való része: feje, lába.
 áló: közepén lyukas szék, melyben a kis gyermek állni tanul.
 álópíz: tán sok az álópízéd, hogy lő sē úsz nálunk?
 angyali-csík: karácsonyi mézescsík.
 angyali vígasság: a betlehemesek kérdezik: méghágassák-e az a. v.-ot?
 apacáj: rongypokróc.
 apacs: búvósdí játék neve.
 árpaéró körte: korai fajta.
 árvagané: a marhaálláson tűzrevalónak összeszedett tehénganén. Nincs is édesebb az árvagané mellett sūt kukoricáná.
 bába-kakas: amely nem igen törődik a tyúkkal.
 bába-szilva: bogárszúrástól felpuffadt zöld szilva.
 bágër: kotrógép.
 bagrina: akácvirág.
 bajsz: bodorszörű kis kutya.
 bakafántos: katonás tartású ember.
 bakázzik: ússegbe rúgiak, hogy hatot bakázzó!
 baltázza a kis macska a felé nyújtott kezét.
 banga: bangázkodik; ébangákkottam, oszt kivették a zsebembű a butél-lárist.
 bangétába rakni: élére rakni szárítás végett a kivert téglát és vájkot.
 bánom-píz: óvadék, kaució.
 barkácsol: faragcsál, tesz-vesz.
 barmóni: nagyjából baltával kifarragni.
 barom: F. A. csorda: rendesen végyés-barom: meddő tehenekből,

¹ La vie des mots étudiée dans leurs significations 59. l.

² Vö. Fülöp Adorján zentai tájszavai a jan. s máj. számban.

- bornyúkból áll és az egész nyáron a legelőn van; a csorda pedig esténként haza jár.
- béfelé: a város belseje, a piac tér; béfelé vótam, béfelűrű gyüvök. (F. A. mindenütt tévesen *be.*)
- bëgre: csupor: kis bëgre, nagy kaná, hogy ëgyek én ebbü?
- bëgyes: kényes, rátartós.
- béka: 1. a ló lábszárán lévő bõrkeményedés; 2. lószõrre kötött üres zúgó papírhenger, gyermekjáték.
- bënge: a mezon hagyott vetemény, szõlõ; bëngézni, F. A. »bõngészni: kalászt szedni« (?).
- bëng Laci; vigyën el a b. L.! tréfás káromkodás.
- bënfentes: bizalmas vhol, bejáratos.
- bënyalatos: (tréfásan) bëjáratos.
- bënyát: részeg; bõrészëgszik; azonos értelmü szök még: bëantrigot, bëcsípëtt, bëcsudálkozott, bënyakát, bërügott, bëszëdëtt a jóbü, bëszëdelõcködött, bëtropázott, bëtürüközött; továbbá gajdos, ittas.
- ëccërrë fõbërzõte a tollát: megharagudott.
- bëvetõ: hosszabb zsinigre több horogot kötnek és a végére kötött súllyal messze bedobják a vízbe.
- bice-bõca: sánta; »sánta bice-bõca; tejfõlõs gombõca« (gyermek-gúnyvers).
- bõcéros: bagjas, fësuletlen.
- bocfa: bodzafa.
- bodag: keményre gyürt keletlen lepény.
- bordó: hagymavirág.
- borító: csirkeetető, vesszõkosár.
- borozdol: ekével a határt megjelõli.
- bosztány: dinnyefõld; bosztányos.
- bozza: kukoricából eresztett savanykás ital.
- bõgõ: nagyobb gereblye; bõgõzni
- bõrhíd: hajlékonyá taposott jég.
- budár: szõlõ, dinnyeecsõz.
- budli: fanyelü bicska (zsebkés).
- buga: ferdeszarvü tehén.
- bügik: disznó pározása.
- bukától: tégláëgetõ kemencébe füt.
- buksza: pénztárca; butëlláris is.
- bumfordi: buta ravasz ember.
- burokba születëtt: szerencsës.
- buszma: nehézkes, lomha járásü.
- burgying: gyomfajta.
- buttog: tesz-vesz; csak ënézëm, hogy ëbuttog ott egisz nap abba a kertbe!
- butu: buta.
- büdõskõvirág: kénpor.
- canga: nagytermetü nõ, csüfnév.
- cibëre-leves: dara-leves.
- cicc: könnyü szõrszövet.
- cickafarka: macskafarkkõrõ.
- cicëc-cúkor, c-mag: gyermeknek adják giliszta ellen.
- cicvara: liszttel fõzött tojásrántotta.
- ciha: párna és dunna héja.
- cikázik: játszik; hogy neki cikázott ez a csikõ.
- cikkszár: kisebb rakás (a nagyobb fajta kúp, pl. kukorica)
- cincár: juh- és disznó-húst árusító mészáros.
- cofëk: ha glikkerezësnél (gurító-kõ) a glikker a lyuk szélén megáll, azt mondják: cefëk! és elgurítják onnan.
- compõ: 1. kisebb hal; 2. kötëlostor.
- copák: inyes, rágós hús, nõ aggya nekem a copákját, inkább nem kõ sëmmi!
- cuca: kis gyermeknek rongyba tekeret cukros kenyérbël.
- cunca: vessünk cuncát: kétes eset eldöntésëre feldobott pénzdarab.
- csajhos: piszkos, lucskos nõszemély.
- csapó: a karikás végën lévõ szij.
- csatarász: csapkod ló a farkával; 2. ritka füvet kaszával összehord.
- csëmpe: 1. törött szélü; 2. ferde szájü.
- csemcsëg: csámcsog a disznó evës közben.
- csetrës: kis szerszám-kamra, lomtár.

csevejde nép: gyerek had.
 csicskora: bogáncsot termő gaz.
 csicsó masina: tarka fejű gyufa.
 csígat: békít, csitít; hasztalan csíga-
 tom, anná jobban óbégat.
 csík: 1. metélt tészta; 2. halcsik;
 olyan eleven, mint a halcsik.
 csikó: gubizásnál a talicskát elől
 húzó gyerek.
 csipéd: tép; csipédett tészta. Csi-
 pédi fű csipédi, éb aki nem csi-
 pédi; ebbe bors, ebbe safrány, ki
 mit hozott a vásárra, előmutog-
 gattya. (Gyermekvers).
 csira: 1. hermafrodita; 2. csirája van
 a tyúknak, ha a farka tövén levő
 mirigy megdagad. F. A. csirában
 van.
 csira-malé: csirázott buza levéből
 készült émelygős ízű lepény.
 csirány: vesszőből font kocsioldal.
 csitri-kopasz: kopaszra nyírt. Csitri-
 kopasz tavaji, nem kár vóna ki-
 csapni (gúnyvers).
 csív: 1. kukoricacső; 2. nádcső,
 mellyel a csobolyóból stb. vizet
 szívnak.
 csivelni: babot, borsót héjából ki-
 fejtteni.
 csócsál: kis gyermeknek az ételt
 megrágja.
 csóka szemű ló: szürke szemű,
 mintha hályog volna rajta.
 csóvázni: csóvával megjelölni pl. a
 mesgyét.
 csömbök: apró szőlőfürt.
 csörmélék: hulladék darabok, tör-
 melék. F. A. jelentése szűk,
 csörmőj-paprika: törött édes paprika.
 csörtög: fogalalatoskodik; ott csör-
 tög egész nap az udvaron.
 cuma: a levágott kukoricaszár föld-
 ben maradt töve. Kigyüssz-é csu-
 mát verni? Nem mők-én, mer
 acatolok!
 csurgó mák: aprófejű vad mák, mely
 érés után a magját a tok felső
 részén levő lyukakon szétszórja.

csücskő: hegybe végződő földdarab.
 csücsös kanta, melynek a fülén (fo-
 góján) lyuk van a víz kiszívására.
 dëbëlacski: erős, tenyeres-talpas
 leány.
 dérivátor, akibe csak háni jár a lélek.
 déta: porlekedés; egész nap állott a
 déta.
 domó: a kukorica pattogatáskor ki
 nem pattant szemek.
 dragacs: láda nélküli nehéz kézi
 talyiga.
 dumál: karatyl, beszél.
 égrabëzni: ellopni.
 égygy hajtókára kiitta: egy hajtásra.
 égygy hujába lévãktuk az egész hol-
 dat. Csak egyszer mondtuk, hogy
 huja (vége, elég).
 eke-ló: az eke > alakú csúsztató
 fája.
 émorikál: elül sokáig, pl. bor mel-
 lett.
 enyhel: védett tető alatt lévő hely.
 Jó vóna enyhère hordani a szëmet,
 mer elighanem esső lëssz az éjjël.
 eresztés: méhrajzás; a jó kaptár
 háromszor is ereszt égygy évbe.
 erköcs: erköcsös, mérges; akibe
 éccë benne van az a kutya erköcs,
 hasztalan verik azt, akárki mit
 beszél.
 éprangatërozott: megbukott pl. ke-
 reskedő.
 éfekszí: egész éfeküttem fél ódalam.
 fahëgy: a nap mán jó fahëgybe vót,
 ahogy kiértünk.
 fájlal: a lábát fájláta szörnyen.
 farazat: a búza asztag alja; a teteje
 hajazat.
 farbát bele: szint a kártyánál.
 fasszio: szerződés.
 fölleghajtó: bő köpeny.
 fen: otthon hattam a kaszafenet
 (mãskor kaszakó).
 fëpãszma: szeles, félbolond.
 ferhët: évitte a ferhët, megszaladt.
 feslik: onnan së sok feslik, nem sok
 várható (pl. borralaló).

- fityóka pálinka : egy kis üveggel.
 fluttusz : az ostor tréfás neve; még né mongya a lovaknak, hogy tőlem vette a fluttuszt, mer mékharagszanak rám.
- fogazni : fogas boronával; a vesszővel simmáznak.
- forgóra szántottam : a föld szélén kezdik a szántást a végén megfordulnak (forgó) és a közepét összevettetik.
- forog : a Kákaszék düllejire forog véggé a kaszálónk.
- futóhomok : a föld mélyéből felhozott kékes folyékony iszap.
- főladás : ráadás.
- főpóckóni : nagyobb ékkel (pócok, l. pécék) feltámasztani.
- fuccs; ê van fuccsóva : elrontva.
- fucsër munka : elrontott.
- fűjőka : nádsíp, tréfásan : ne járjon a levesfűjód.
- fűrú lábú : fa lábú, mely térdben nem hajlik.
- fűrfal : a ház végén lévő fal.
- fűrhéc : a koci elején levő feljáró.
- gabanyica, tökös gabanyica : tökkel töltött piteféle tészta.
- galland : pamut szalag.
- gancsol : gáncsot vet.
- gangos ló : büszke tartású.
- garis : börtön; alo mars bē a garisba !
- garmada : gabona rakás : későn szaggattuk fő az ágyást, máu nem rostáhattunk; csak úgy garmadába túrtuk a búzát, oszt ráfeküdtünk !
- gëbërdusz : pálinka (rosszravizsi, nyakolaj, gugyi stb.)
- gezemice : pëszmet, szemet; 2) babonás kotyvaszték rontás céljából; 3) dudva.
- golësz gomb : pityke.
- golëcs : csomós tűzifa, melyet nem lehet elhasogatni.
- gôrhe : kukoricaliszból gyúrt kemény tészta.
- graszt : nagy testű gebe.
- gunyhész : kunyhó.
- gugyëlla : csomóba szedett és rokkára kötött kender (szösz).
- gubëral, kigubëral : kártyázásnál a pénzt előre leteszi.
- guráblí : zsírban sült tojásos tészta.
- gurbítás cigány : kósza vándor c.
- gërguja : henger; földet mëggurgujázní.
- guruska : aszalt körte és alma.
- gyakni : coire c. f.
- gyëtra : gyomor : mindënt bevész az a kutya gyëtra.
- gyúkován fű : oroszlán szá; sárga virágú mezei növény.
- gyűszű : széles bőrv, tüszű.
- hablál : a víz csapkodja a partot, kihablájja : alámossa.
- habókos : esztelen, szeszélyes (habajos is).
- hajlás : mélyebb fekvésű föld; a hajlásba mindënuitt áll a víz.
- halhé : halhéba rakni : sorjába; pl. levágot nádat, vesszöt (*hogy a nap kiszárijja*).
- haluska : kanállal kiszaggatott tészta (*kanálvert* haluskaleves).
- hancsik : határt jelző földrakás; kihancsikóni a mesgyét. (A »hancsik : vakondturás« tévedés.)
- hëhëlszög : úgy ának itt körülöttem, mint a hëhëlszög (t. i. a gyerëkei).
- hetrefüles : szeles, kapkodó.
- hëvër : 1) lopó; 2) emelő csavar.
- hötyög : eröltetve sír.
- huja ; még ëgy ágyást kihányunk, asztán mára huját mondunk !
- húros malac : sërves.
- iringál ; iringa ; csúszkál a jëgen.
- iszkol : ahogy fölemëtem a botot, úgy eliszköl onnét, mintka ott së lett vóna.
- isztronga : birkafejő hely; isztrongába fogják : átvitten munkára szorítják.
- ittas : részëg.
- ízík : a jószágtól meghagyott takarmány; még a parti szënába is ízikël.

jankli: kabát.

járás: a jószágjárta legelő. A régi közös legelőt felosztották: járás-osztás.

juk: a kocsirúd két szárnyát összekötő heveder, melyen a nyújtó nyugszik.

kacabáj: női kabát, felöltő.

kacifántos: nyalka, hetyke-pétyke.

kacimbál: ide-oda rángat.

(Vége köv.)

kácsa: a jég alatt levő légbuborék.

káfol: békáfol, bérészegszik.

kajla fülű: lekonyult fülű.

kajsza: ferde.

kalafakkör: városszolga.

kalamus: a tollszár acél része.

kalamol: ne kalamojji az órom előtt: kapkod.

kaloda: nádtetőn a nádlécet tartó nyeregfa.

WEINER IMRE.

Székely szók (18. századból való feljegyzés).

öszve fingeledett: öszve bonyolodott.

szuka: nőtény kutya.

iromba: fogoly madár tarkaságu tyúk.

gabogya: féleszü.

batyuka: goromba.

hatolni: tétovázni a beszédben.

belítze bárány: fejbárány.

medem: árenda.

sajlatni: szenvedtetni.

mivsó: aprósó.

kegyelet: szivárvány.

test vizes: olyan föld, mely kívül száraz, de egy kapavágásra víz fakad.

tsepez: főkötő.

fitsek: fecske.

koszta: gólya.

eszterág: idem.

borditza: bélfá a járomban.

oszporás: aki pénzt vagy dolgot fizet a papnak.

kéonom istáp: kemence lába.

borbojo: légej.

nyugodalomtőke: nyereg.

szórhinto: ló.

egérgyártó: matska.

főtok: sapka.

(Eredetije az Erd. Nemz. Muzeum levéltárában, Aranka gyűjteményében.)

SZÁSZ FERENC.

Csángó növénynevek.

Gombák:

medvegomba: *Boletus scaber*, —
aereus — edulis.

székfígomba: *Clavaria Botrytis*, —
formosa.

csipérkegomba: *Agaricus prunulus*,
— procerus, — campestris.

halacskgomba: *Agaricus ostreatus*.

fenyőgomba: *Agaricus deliciosus*.

szőrőshátugomba: *Agaricus formi-*
nosus.

kékhátugomba: *Amanita rubescens*.

csücsüilecgomba?

pisztírcgomba: ?

tinargomba: ? [Vö. tinóorrúgomba.
— A szerk.]

keserűgomba: *Agaricus vellereus*.

rókgomba: *Agaricus ruber*, *Can-*
tharellus cibarius, — aurantiacus.

vereshátugomba: *Agaricus integer-*
péterpetűgomba: *Morchella esculen-*
ta vulgaris, — conica.

békgomba: *Agaricus (Rusula) foe-*
tens, — phalloides és változataik.

porgomba: *Lycoperdon perlatum* és
változatai.

topló: *Polyporus fomentarius*.

Gyümölcsfélék :

bisalma, zérgőalma, hosszuszárualma, boralma, kétránalma, kéalma, papalma, pőrészlenalma, csipkealma, árpányiőrőalma, vajalma, bihajbőrűalma, fejealma, vadalma, barasialma, hagymaalma, baturalma; bartaiskörte, császárkörte, fuójtókörté, véréskörte, babbüziükörte, vackorkörte, méz-(méz)-körte, királykörte, tángyiérkörte, pujkakörte, párgáménkörte, pépeskörte, málékörte, harangkörte; édësszilva, fosószilva, ótottszilva, törökszilva, szárommaguszilva, ringlőszilva. Ha a szilva valami betegség miatt igazi alakjától eltérően a szentjánoskenyérhez hasonló alakban fejlődik: *birtók* a neve.

Vegyes :

kutyaepër : *Blitum capitatum*.
 babillapi : babérlevél, a gyümölcse :
 lülbör.
 nyulacska : *Eriophorum latifolium*.
 mákvirág : *Papaver somniferum*, —
 rheas.
 pünkösztivirág : *Trollius europaens*.
 egërfa : *Alnus glutinosa*.
 magyaró : *Corylus avellana*.
 kecskeszakál : *Nardus stricta*.

vadcsombor : *Thymus Serpyllum*.
 csombor : *Satureja hortensis*.
 maszlag : *Datura stramonium*; tüskés
 gyümölcse : dísznyócska.
 szëngyörgyisójató : *Caltha palustris*.
 őszivirág : *Colchicum autumnale*.
 ökörfarkorró : *Verbascum thapsi-*
 forme.
 máno : *Rubus idaeus*.

(Tatrag.)

PÁL ANDRÁS.

Tájszók és szólások.

A legény és a leány szemre ment : kézfogót tartanak.
 De futika eszü : feledékeny.
 Kibékültem magammal : jóllaktam.
 Megmacskásodott a lábam : elszibbadt.
 Dévánkozik felette : gondolkodik hogyan volna jobb.
 Lotyakos : lucskos, sáros, vizes.
 De paraszt jószág : de szelíd jószág.
 Csávás : moslékgyűjtő dézsa.
 Kioumlálta : kiokoskodta.
 Ebadóba hagyta a leányt : elhagyta.
 Csöppentett katona : alacsonytermetű katona.
 Kacabáj (Padé), kacá (Rákospalota), kacó (Kóka) : női kabátka.
 Az egyik füle vánkos, a másik takaró. Mikor a szabad ég alatt alszik.
 Mindegy : akár a baglyot vágom a falhoz, akár a falat a bagolyhoz,
 csak megdöglük az.

ISFÁNOVICS SÁNDOR.

Gúnynevek.

Ádán, Babai, Babonázi, Bakó, Bander, Banis, Biki, Bodó, Bodris,
 Bóha, Böde, Böggös, Eubak, Bugyi, Csacsa, Csácsi, Csefregi, Csista, Csíró,
 Csumás, Dandó, Daróci, Diák, Dili, Dödöge, Farkusz, Fitózi, Fratya,

Gumony, Gyevojka, Husincs, Irányi, Jéló, Jocó, Jóka, Jokkó, Jószó, Kara, Kenke, Kisszáka, Kóla, Kopró, Kudáj, Likka, Loskó, Mádi, Mikó, Mókher, Möggyes, Muszter, Nokka, Notó, Nyuszká, Pasi, Parcali, Pájtó, Páter, Pápa, Pikó, Pipi, Póra, Pödöri, Pölöte, Pöre, Pudár, Puntyer, Pücsök, Sicár, Sísó, Slapán, Surek, Taccsi, Tanyi, Tardi, Teci, Tergó, Timpaker, Trika, Túdó, Tüsnyes, Ugró, Vinkó, Zsuponya.

A megszólításnál, főképp a gyermekek, sohasem használják egymás keresztnévét, hanem a családi, illetve gúnynévről (e községben alig levén valaki, akinek gúnyneve ne volna: inkább ez utóbbiról) így szólítják egymást: Bodóéké, Bugyiéké, Császmáéké, Jókáéké, Kóláéké! stb. E megszólítás inkább a leánygyermekek közt dívik, a fiugyermekek többnyire magát a gúnynevet, tisztán, rag nélkül használják: Hallod-e Dili, gyere ide Pasi, Pölöte, Puntyer stb.

(Keszü, Pécs mellett.)

SOMSSICH SÁNDOR.

Tanyahasú, mer(t) sokat szokott enni. Pernyevágó Szilágyi. Galuska Nagy János. Serpenyős Nagy János. Vontszemü Tót. Hidegórú (orrú) Nagy Sándor. Furú Szabó.

(Debrecen.)

VOZARI GYULA.

Ájtovább, Babba, Bingó, Bojtí, Bozsnyák, Böjtös, Bungur, Burung, Csempi, Csepez, Cserebokor, Csozga, Degetteshordó, Dodók, Dunapalló, Fakalap, Farszeg, Tikhagyma, Furubajuszu, Fúzi, Jeges, Jöszmész, Kica, Kondri, Lekmány, Lendám, Likkóti, Lódani, Lombi, Lütyü, Minti, Nániperti, Nemere, Orjos, Pánk, Pillancs, Sorki, Tokó, Ürestál, Varjupalló, Vászontábla.

(Dálnok, Háromszékm.)

BENKŐ JÓZSEF.

Helynevek.

Városrészek: Vadkert (Apaffi M. fejedelem vadaskertje). Lenkert. Tabácsia. Alsó-rumunia. Felső-rumunia. Államudvar. Gát. Alsó- és Felső Cigonia.

Tanyák: Darúhegy. Sárkánytanya. Királynékútja (Bornemissza Anna kirándulóléhe).

Dűlők: Csigolyás. Prilózsia. Lenkerti nyilak.

(Fogaras, Fogaras m.)

PARÁSZKA GÁBOR.

Határ-rész-elnevezések: Hosszú, Szeget (valószínűleg sziget helyett), Kerülő, Füz, Szőlős, Szőlősgödre, Miklósváripatak, Árnyék, Bernádajla, Csutakos, Örök, Kisülök, Nagyülök, Lógó, Bónikus, Várhegy, Kakas, Székes, Ajtódal (,Ajta oldalá"-ból), Kicsimező, Aranyospatak, Farkaslik, Nagyköves, Hosszúbérc, Tisztabérc, Mezőréz, Csere, Kárhágó, Szélesföld, Garda, Lőkös, Pisztrangos, Esztergáros, Szalványos, Vágásteteje, Rő, Horgas, Guba, Mihályhava, Hosszúmező, Gátszeg, Kerekkörmény, Egresmező, Hegyestető, Szöszöstető, Nyilásköze, Kerekdomb.

(Nagyenyed.)

BUDAI DOMOKOS.

Gyermekjáték.

Válósággal rögtönzött kis színlelőadás a következő gyermekjáték, mely ugyancsak foglalkoztatja a gyermek feltaláló-képességét. — Leírtam úgy, ahogy a gyermekektől elstem.

A sánta zsidó.

A játékok kiválasztanak valakit sánta zsidónak, egy másikat nagyságának, s egy harmadikat cselédnek. A többiek lesznek — vagy tiz-tizenöt — a kenyerek.

A nagysága megszámolja a kenyereket és így szól a cselédhez. — (Ellesett és gyorsírással lejegyzett szavaik a játékos gyermekeknek.)

— Kati, hallod-e? Nyisd ki azt a két rózsaszínű fülecskédet... (Máskor meg: nagyszámár füledet.) Én most elmegyek sétálni, látod milyen szép ruhám van?

Kati. Jaj, nagysága, kezét csókolom de szép!

Nagys. Nahát, azt mondom neked, itt vannak a kenyerek, épen 15 darab. Ügyelj, mint a két szemedre, hogy nekem egy se hiányozzék, mire hazajövök, hallod-e? Jaj annak a te kócos fejednek, ha egy is hibádzik! De ha mind meglesznek, kapsz husvétii piros tojást. Érted-e? Hát úgy ügyelj a fejedre! — (Elmegy, begyeesen legyezve magát, napernyőjét kifeszítve.)

Kati most egyedül marad és elkezd ugrálni.

— Jaj de jó, piros tojást kapok a nagyságától.

Kevés idő múlva jön a sánta zsidó nagy sántítva, botra támaszkodva, a hátán balyuval. (De játésszák ezt minden különös öltözés nélkül is.)

Odaszól a cselédnek.

— Mennyi egy kenyér?

Cseléd. Nyolcvan krajcár neked, te csúf sánta zsidó.

Zsidó. Mit, nyolcvan krajcár? Megbolondultál? Hiszen nyolcvan krajcárért egy szekér zsemlyét veszek, nem egy kenyeret. Tiz krajcár?

Cseléd. Hogysisne, ejnye, adta zsidója te tiz krajcárt mersz ígérni egy ilyen szép kenyérért! Nézd, milyen szép pirosra sült, milyen ropogósra mindegyik. (Mégforgatják a kenyereket.)

Zsidó. No hát adod már te nyelves cseléd?

Cseléd. Menj te vuklis zsidó, még egy forintért se adok neked egy kenyeret.

Zsidó. Na hát adok érte húsz krajcárt.

Cseléd. Nem eladó. — A zsidó látva, hogy másképp nem ér célt, cseléhez folyamodik és hirtelen elkiáltja magát.

— Jaj, ninini, fut a tej! — A cseléd elrohan és azalatt a sánta zsidó elvisz egy vagy két kenyeret. Mikor a cseléd bejön, megszámolja a kenyereket és látja, hogy hiányzik, erre elkezd keservesen bömbölni. A nagysága ijedten szalad haza és azt kérdi,

— Mi történt Kati, ég a ház?

— Jaj, dehogy a ház ég nagysága lellem! — Jajajaj, agyonüt engem a nagysága.

— Megetted a kenyeret, te falánk kutya?

— Jaj, dehogy ettem, elvitte a sánta zsidó.

— Hányat vitt el, te pernahajder te!

— Jaj, nem tudom én kezét csókolom, tán egyet.

— Ejnye, hát nem megmondtam, hogy jól vigyázz rájuk? — Na nézze meg az ember! Hol az a seprű! (Előveszi a seprűt, vagy valami galyat és jól megveri a cseléd szoknyáját.) Nesze, te lusta, te haszontalan. Nesze, nesze, hát így engedelmeskedel te?

Cseléd. Jaj, jaj, jaj, lelkem nagysága az a sánta zsidó az oka! Jaj, jaj, ne öljön meg, bocsásson meg a nagysága. — Máskor jobban vigyázok.

Nagysága. Na jól van, hát most újra elmegyek sétálni, de vigyázz, mert ha egy kenyér hiányzik, kikaparom a szemedet. Érted? — (Elmegy.)

A cseléd elkezd énekelni, és újra jön a sánta zsidó, és kérdi, hogy a kenyér. — Megint alkudoznak, mikor látja a zsidó, hogy nem adja, elkiáltja magát.

— Jaj, ni a nagysága a kútba esett!

A cseléd elrohan, és azalatt újra elvisz néhány kenyeret. Mikor a cseléd visszajött, észreveszi, elkezd keresni mindenütt a kenyereket és a zsidót, aztán újra elkezd jajveszékélni. — Jön a nagysága, kérdi miért sír.

— Már megint nem vigyáztál, hol van a többi kenyér?

— Jaj nagysága a kútba esett.

— Nem igaz, te haszontalan, mert a sánta zsidó vitte el!

A cselédet újra megverik és a játék különböző fordulatokkal folytatódik mindaddig, míg a sánta zsidó valamennyi kenyeret el nem lopja.

Azután a nagysága mikor látja, hogy egy kenyere sincs, azt mondja a cselédnek.

— Na most menjünk el és lopjuk vissza a kenyereket!

Elmennek a sánta zsidóhoz és azt kérdi a nagysága: miye van?

— Van minden: kakas, bornyú, liba, csizma, ócskavas, pecsénymóó és spanyolviaszk.

— Hadd hallom a kakast, szép hangja van-e?

Az egyik kenyér elkukorékolja magát. Kukuriku!

— Jaj be falcs! — mondja a cseléd, és elmennek.

Később újra arra sétálnak és azt kérdi a cseléd.

— Hát bornyúja van-e?

— Van hát.

— Halljam a hangját! mondja a nagysága.

Egyik kenyér erre elkiáltja magát: sánta zsidó, sánta zsidó!

Erre a sánta zsidó futni kezd, a kenyerek utána és aki elfogja, az lesz a zsidó, és a játék előlről kezdődik.

(Szászváros.)

HAJTAI ETELKA.

IZENETEK.

K. E. Csakugyan érdekes dolog, hogy Kertész M. cikkekcskáját — amelyet mint közérdekűt a szerző most két esztendeje névtelenül tett közzé a B. H. Különféle rovatában s amelyet most a Nyr. olvasóival is közölt — a B. H. most újra átvette a Nyr.-ből, megfelekedve róla, hogy ott már egyszer közölve volt. De ezzel semmi baj se történt.

E kis cikkre hivatkozva levelet írt nekünk Zakariás Dezső úr, *Zaránd* aradmegyei község jegyzője, és azt vitatja, hogy a cikkben említett bihar-

megyei Szarándnak semmi köze sincs a régi Zaránd vármegyéhez, mert annak a székhelye a ma is *Zaránd* nevű aradmegyei helység volt; aztán mintegy a cikkíró magyarázata ellen tiltakozva hozzáfűzi még, hogy Zaránd sokkal jobban is hangzik a magyar fülnek, mint Szaránd. Az első kérdésben igaza van; a régi Zaránd megyéhez, amely a mai Arad és Hunyad megyének egy részéből állt, semmi köze se lehetett a biharmegyei községnek; a cikkíró is csak a magyarázata támogatására hozta fel ezt a helynevet, mert kétségtelen, hogy e két község neve azonos eredetű. — A *Szaránd* olvasás ellen való tiltakozás azonban hiába való; ezt nyelvtörténeti adatok támogatják.

E. K. Ne folytassunk meddő vitát a *holtbizonyos*ról, hiszen amott is el volt ítélve, és Csapodi I. is megírta nem rég (B. H. 1909. VI. 29): „Aki *holtrészeg, holtiszegény, holtbéka, holtseb*-féléknek magyaros volta meg a *holtbizonyos* sült németessége között nem érez különbséget, annak finomult nyelvérzékéért nem adnám cserébe a magam paraszti magyar nyelvérzékét.“

W. F. *Szivarat* soha életünkben nem hallottunk, csak *szivart* a helyes tárgyest, mint *agyart, magyart, zavart* (legföllebb keleti székely ember mondhat *szivar : szivarat*, mert azt is mondja: *bogar : bogarat*; elő is fordul ott *avar : avarat*). — A *többi tanítónő* helyesebb, mint a *többi tanítónők*, mert a magyar nyelv takarékosan bánik a többes számmal, s ahol lehet, egyes számot alkalmaz, kivált számnévi kifejezések után (azért németes ez is: *az összes tanítónők* e h. *valamennyi tanítónő*).

Sárkányi előfzető. Az az elismervény egészen helyesen van fogalmazva, nincs benne semmi kétértelműség.

Sch. T. A *folyosó* szó a gyakorító *folyos* igétől származik, mely régente — mint maga a *foly* ige — futást, járást is jelentett (pl. a Bécsi K.-ben: Eleresték [az új levelet] a folyóktól [vagyis kengyelfutóktól], kik minden vidék szerént folyosván . .). A *folyosó* tehát tkp. járkáló, mint az olasz *corridore* (*correre* = lat. *currere*), a német *Gang*, a latin *ambitus, ambulacrum, pergula* stb.

Beküldött kéziratok. Kertész M. Testvér. — Csapodi I. Magyarázatok. — Rubinyi M. Ismertetés. — Huszti M. A Nyírség nyelvjárása. — R. Prikkel M. Kendő. — Vojcsik L. Népdalok.

Új könyvek és füzetek. Szinnyi J. Magyar nyelvhasznítás. 4. jav. kiad. (Hornvánszky. 8 K). — Simonyi Zs. Magyar nyelvészet. (2. kiad. Athenaeum. 1 K). — Melich J. Szláv jövevényszavaink eredetéről (kny. a NyK-ből. — Horger A. Udvarhely vm. nyj. hangtani sajátosságai (kny. a NyK-ből. — Horváth J. Egy magyar versbeli mondatképletről (kny. NyK). — Oláh G. Petőfi képzelete (Franklin. 4 K). — Pintér J. Jegyzetek a régi m. irodalom történetéhez (kny. Jászberény). — Zempléni Á. A kalapács. A M. T. A. Nádasdy-díjával jut. elb. költ. (1 K). — Bleyer J. Gottsched hazánkban (Akad. 4 K). — Stein A. Középpázsiai utam (MKtár).

A Műveltség könyvtára II. 1. A művészet könyve. Irták Lyka K. és Kacsóh P. (Athenaeum, 24 K.)

Methode Toussaint-Langenscheidt. Briefl. Sprach- u. Sprechunterricht für das Selbststudium der ungarischen Sprache. Von Prof. J. Balassa unter Mitwirkung von Prof. L. Palóczy. (Berlin. 1—5. levél.)

H. Schuchardt: Sprachgeschichtliche Werte. (Kny.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szótartat kivétel.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

TESTVÉR.

Ennek a szónak a keletkezése módját régóta ismerjük; legutoljára Zolnai Gyula tárgyalta Mondattani búvárlataiban (NyK. 23 : 35), és megmutatta, hogyan vált ki ilyenfajta szerkezetekből: ezek *egy testvérek*, három *egy testvér* stb. Zolnait azonban nem érdekli e szónak ifjusága: ő az élete delével kezdi a történetének megírását; lássuk ezúttal az egész életerajzát.

A *testvér* szónak nem önálló életét, hanem csak mondat-szerkezetben való első felléptét legfőlebb a 17. század elejére tehetjük; érdekes, hogyan fejezi ki nyelvünk a testvér fogalmát e szónak életre kelte előtt. Legrégibb szótári emlékeink is kétségtelenül bizonyítják, de még a 16. századbéli írásokból is kiviláglik, hogy ebben az időben a *testvér* fogalmának az *atya-fiu* szó a kifejezője.¹ A Besztercei Szójegyzék szerint: *frater, athya fiw* (így a Schlägli Szójegyzékben is). Murmellius: *frater — Atya fiu*. Germani — *Atya fiak*. Gemini — *Eggy hasal lett atya fiak*. Vterini — *Külömb atyától de eggy anyától let atya fiak*. Szikszai: *Frater — Attya fiu*. Vterini — *Külömb attiatul de eggy aniatul löt atyafiak*. Patruus — *Attiaad atya fia*. Avunculus — *Aniad atya fia*. Összefüggő nyelvemlékből is idézhetünk példát: Nyilván vagyon nállunk az szegény *atyánk-fia* Perény István uram testamentuma (írja P. János és György, Istvánnak két testvére, Tört. Tár Újf. 5 : 135, 1580 táján). Ha az mi *atyánkfiának* Perény Zsófiának szerencséje bírik és ökegyelme elházasítja (uo., ugyanők). Toldi Györgynek mondják *atyajfia* volna (Ilosvai: Toldi). — Az *unokatestvért* is az *atyafi* szó segítségével nevezik el: *Atyafi gyermekek*: *fratres patruales*; *atyafi gyermek*, két testvér fiaknak gyermeki: *patruelis* (PPBI.)

A testvéri viszonyt azonban régi nyelvünk még más módon is ki tudja fejezni: Az én uraimot szerelmes vér szerént

¹ A testvért jelentő *egyveng* a 16. században már nem él.

osztály *atyámfiait*, kikkel én *atyával anyával egy* vagyok . . . kérem (Tört. Tár 1893 : 178. 1595). Ezeknek utánna Erdélben énnekem egy atyámfia vagyon, Balásffy János, kinek az nagy-anya *egy volt az én apámval* (Tört. Tár, 1898 : 196. 1580-ból). Az én szerelmes uramnak, az nagyságos Kendy Gábornak maradt két fia elébbeli feleségétől . . . kik énnekem *mostoháim*. Mivelhogy *atyával egyek* az én leányim gyermekimmel . . . (apul testvérek Tört. Tár 1893 : 181. 1595-ből). András uramnak házastársa Cároli Kata aszony közelebb való vér legyen hozzá én nálamnál, mert *atyával egy vele* (Tört. Tár 1891 : 692. 1600-ból). Kivel *atyúl egy* vala (Pázm. Préd. 22. 1131. NySz). Ezek a példák érthetővé teszik a Schlägli szójegyzéknek ezt a kifejezését: patruus — *atyadal elew egy* (199) = *atyáddal élő egy*, az atyád testvére (vagy *atyáddal élő egy* azaz első rokon?).

A testvérnek ez a neve maradt meg a székelységben, csak egy jelzővel gyarapodott: *Édes-eggyek vagyunk*. *Ő velem édes-eggy*. *Egész édes-eggyek*: apáról, anyáról testvérek. (TSz.)

Végül körülírással is szokta régi nyelvünk a testvéri viszonyt kifejezni: Germanae — *Eggy ember liani* (Murm). Germani, qui nati sunt de eadem matre — *Egy ember fiai* (Szikszai). Germanae sexus foeminei — *Egy ember leany* (olv. leányi uo.). Az ő édes atyjának anyja és az te nagyatyád, az én édes atyám mind *egy ember gyermeki* voltak (Lev. Tár 2 : 78 16. sz. közepe). Tamás pap, kywel athyatul anyathwl *egh ember germeky woltunk* (Lev. Tár 1 : 88, 16. sz. köz.).

De mindezek közül az *atyafi*, *atyámfia*, *atyánkfia* volt a legelterjedtebb használatú. S hogy ez ősi kifejezésmód, bizonyítják a rokon finnugor nyelvek, mert azok — kivált a hozzánk legközelebb állók — ugyanilyen összetétellel fejezik ki a testvér fogalmát. Így a vogul: *jä'j-pi'* bátya, öcs, szó szerint atya-fi (*jä'j* atya, *pi'* fi), ugyanígy az osztják: *jix-pox* stb. (*jix* atya, *pox* fiu); a votják kifejezés ízről-ízre egyezik a mienkkel: *ataj-pi*, atya-fi, testvér. (Az *atyafinak* egy másik elavult változata volt az *ösf*i, vö. NySz., és ismét más az *atyám-szülötte* és *anyám-szülötte*, vö. *O zerelmes atyam anyaaam zylött*ey ÉrdyK. 530 b. *Oh zerelmes anyam zylet*ty uo. 340, s nyomban utána 340 b.: *zerelmes attyamffyay*.)

De az *atyafi* jelentése már a kódexek korában kezd az eredeti jelentésén túlterjeszkedni s innen fogva nemcsak testvért, hanem szörványosan egyéb rokonsági viszonyt is jelöl.

A NySz.-nak van néhány olyan kódexekből való idézete, amelyekben az atyafi jelentése: cognatus, proximus, necessarius. Kiviláglik ez egy már előbb idézett, a 16. század végéről való mondatból is: Ezeknek utánna Erdélben énnekem egy *atyámfia* vagyon, Balásffy János, *kinek az nagyanyja egy volt az én apámval*. A szó jelentésekörének ez a gazdagodása szükségessé tette, hogy valamiféle jelzõt kapjon akkor, amikor a testvéri viszonyt akarták vele kifejezni; így keletkezett a *test, vér szerint való atyafi, egy test-vér atyafi, test-vér atyafi, vér atyafi*féle szerkezet: Hat féle házasságot tiltot-meg a természet törvénye: *a testvér szerént való atyafiai*két . . . (Cegl: MM. 277. NySz.). Kik minékünc *vér szerent való atyánkfi*ai (MA. Bibl. I. 79b. NySz.). Senkinek, ha *egy-testvér-atyjafia* volna is, mi engedelünk nélkül csak egyetlen egy sót is el ne bocsásson (Gazd. Szemle 6 : 228). Maradtunk volt szegén atyámtúl *egy testvér-atyafiai*k hárman (Tört. Tár² IV. 100. NySz.). Frater, tris: *Két testvér atyafiú*, Ötsém, Bátyám (PP. 1762). Te nékem *testvér atyámfia* vagy (Hall. HHist. II. 195. NySz.). Battyani Laszlo föl vévén terhét Istvannak és Miklósnak *vér Atyafiai*-nak; item Borbálának hugának (17. száz. végéről OklSz.). És adgyak az magok es *vér atyok fia*i és fiok, leanyok Jozágat (uo.). Vö. még: Mért nekem, egy szájjal, dús lakomán laknom, azt, ki velem *egy-vér*, onnan kitagadnom? (Arany: BH. 1 : 20.).

Ezekből a szerkezetekből vált ki aztán az ismert módon a *testvér*; önállósulása azt a nyelvtörténetben nem ritka folyamatot mutatja, mikor egy jelzős kifejezés értelmét maga a jelző szívja fel, úgyhogy aztán a jelzett szó el is hagyható pl. *temető (-kert)*, *tisztviselő (-szolga)*, *bolttos (-kereskedő)*.

Kérdés már most, hogyan jutott nyelvünk az *egy testvér atyafi* kifejezéshez? Egy érdekes nyelvtörténeti jelenségből arra következtethetünk, hogy ennek a kifejezésnek az eredetét a bibliában lehet keresni. — Ugyanabban az időben, amikor az *atyafi* testvért jelent, általánosan el van terjedve ennek a szónak *feleség* jelentése is: Bátyám Seryeny Myhál Uramat kérem azon, hogy az én halálom után is az én szerelmes *atyámfiát feleségemet* azon jó szeretettel lássa mindenkor (Tört. Tár. 1898. 199. 1590-ből). Mivel hogy halandó emberek vagyunk, azért Istennek parancsolattya szerént tartozunk *feleségünkre*, házunk népére gondot viselnünk, azért kérem az én szerelmes *atyámfiát*, hogy engemet temettessen el tisztességesen az szepesi

káptalan egyházában (Tört. Tár Újf. 5 : 97, 1609-ből). Az mostani *atyámfia* penig, mikor Isten nekem rendölte volt házastársul (uo. 101. 1633-ból). Forgách Mária, Révai Péterné az urához intézett leveleiben mindig így írja alá magát: Kegyelmednek szolgáló *atyjafia*; de a sógorának azt írja: Kdnek szolgáló ángya.

De nemcsak az *atyafi* a közös elnevezése a testvérnek és a feleségnek, hanem van arra is bizonyáságunk, hogy az *egy testvér* is jelentette a feleséget; Thurzó György leveleiben többször szólítja ilyen formán a házastársát: Hogy feledkezném el rólad, én édes lölköm, ki *egy vér és egy test* vagy velem, s kit úgy szeretek, mint életemet (Thurzó: Lev. 1 : 131). *Egy test és egy vér* lévén velem, úgy szeretlek, mint tulajdon magamat (uo. 284). Ajánlván magamat, szívemet és mindenemet, mint én édes *ódalambul kivett csontbul való egyetlen egy testemnek és véremnek* (uo. 16.). Ez az utolsó idézet kétségtelenül bizonyítja, hogy Thurzó a biblia hatása alatt szólítja a feleségét *testének és vérének* és egyuttal megmutatja a bibliának azt a helyét, ahol mi a *testvér* eredetét keressük: És monda Ádám: Immár találtam hozzám hasonló társat, ki az én *tsontomból való tsont, és az én testemből való test*: ez nevezeték asszonyembernek, mert e' férjfiemberből vétetett (Mózes I. 2, 23. Károlyi, 1866).

Ha meggondoljuk, hogy a *testvér atyafi* akkor bukkan fel, amikor a reformáció java virágában volt, amikor tehát a biblia már a magyar nép kezén forgott, könnyen lehet, hogy a bibliának ez az asszony teremtéséről szóló helye volt hatással a *testvér* szó megszületésére.

KERTÉSZ MANÓ.

GÖRÖNGY.

Ennek a szónak az eredete kérdését először a sokat szidott Dankovszky próbálta megfejteni. Ő szláv jövevénynek tartja és szótára 394. lapján ennyit mond róla: «*Göröngy* (*grun*,¹ *gruda* illyr., *hruda* bohem.) gleba, die Erdscholle. Confer germ. *Grund*, val. *gruntz*.» S erről az egyeztetésről Czuczor és Fogarasi szótára is tudomást vesz, mikor azt mondja: «*göröngy*

¹ Ez a *grun* csak Dankovszky gondolta föltevés.

(*gör-öngy*, dalmátul *gruda*, csehül *hruda*.) Újabb nyelvészeink (rajtam kívül, l. Nyr. 31 : 36) nem nyúltak hozzá ez érdekes kérdéshez, a szláv jövevényszavainkat tárgyaló terjengős irodalomban tudtomra sehol sem esett róla említés, szlávistáink az én magyarázatomhoz se szóltak hozzá. Pedig nézetem szerint Dankovszky e szóegyeztetéssel eltalálta az igazat, ezt ma már meglehetősen pontossággal be lehet bizonyítani.

Előre bocsátom, hogy *göröngy* szavunknak egyéb magyarázatai legkevésbé sem kielégítőek, mert még a magyar nyelvtörténeti s nyelvjárási adatokra se vetettek ügyet. A szónak származását Szily Kálmán fejtegette a Nyr.-ben 17:360 s arra az eredményre jutott, hogy *göröngy* a *rög* származéka: *rögös* — *rögösös* — *rögöcsös* — »hangátvetéssel *göröcsös*, innen *göröncsös*, *göröngyös* s ezekből elvonás útján a *göröncs* és *göröngy*.» Ez a magyarázat csírájában megvan már Kassai Szókönyvében: «*Gör* fonákul fordított szó, ebből lett *Rög* fő szó, ebből: *Göröngy* PP.» És: «*Göröngy*: Vide *Gör* . . Unde *Göröngyös*, *Görönstös*, Vide *Gajos*, *Röges*, *Rögetses*, *Görönsteges* út . . .»

Ha e szavunknak igazi történetét föl akarjuk deríteni, először is bizonyosra foghatjuk, hogy eredetileg mélyhangú volt. Az eddig ismert legrégebbi adatok kivétel nélkül mélyhangúak: *gorong* (olv. *gorongy*) 1330-i oklevélben (1505-i átiratban), *gorond* 1417 (szintén 1505-i átir.), 1480, 1525 stb. Továbbá *gorongag* azaz *gorongyag* : gleba SchlSz. 704. sz. (vö. BesztSz. 212. sz.). S a mélyhanguságot ma is megőrizték egyes nyelvjárások, különösen a Székelyföldön: *garangy*, *garancs*, *darancs*, *daroncs*, *doroncs* stb. Kétségekívül azonos vele a szatmári, tolnai, pestmegyei *gorond* és *görönd* szó is, mely »a föld köralakú emelkedését, halmot, víznemjárta helyet« jelent stb. (e jelentés fejlődésére hatással lehetett a hasonló hangzású *porond*; a *gorond*, *görönd* Nyr.-beli értelmezéseit a MTsz. hiányosan közli). — Hogy a mélyhangú alakot idővel magashangú váltotta föl, abban nincsen semmi szokatlan; a jelen esetben a rokonértelmű *rög* is érvényesíthette ilyen irányú hatását.¹

Ami már most a *gorond* és az illir (horvát) *gruda* magánhangzóját és orrhangját illeti, a két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. *szombat* és a szerb *subota*, vagy *donga* s a

¹ Szintén a *rög* és *rögös* szókkal való elegyedés eredménye lehet a szatmári és szilágymegyei *gör* és *görös* stb., l. jegyzetemet Nyr. 31 : 37.

horvát *duga*, *porond* és h. *prud*, *korong* és h. *krug* stb. Igen ám, de az a bökkenő, hogy ez utóbbiak a szlávságban is eredetileg orrhanguak, pl. az óbolgárban *šabota*, *daga*, *prađū*, *kragū* (vagyis *so^mbota*, *proⁿd* stb.) s ez a hangalak jött át a magyarba, ellenben a göröngy neve az óbolgárban sincs orrhanggal, s eszerint az orrhangu magyar alak nem lehetne onnan való.

E nehézség elhárítására rámutattam (Nyr. 31:36) arra az érdekes tényre, hogy a göröngy neve az oláhban is *grunz*. Már pedig az ilyen magyar-oláh találkozások azon alapszanak, hogy mind a két nyelv megőrizte az ószláv orrhangokat, pl. *porond* : *prund* : *prađū*, *munka* : *muncă* : *maĳa*, *rënd* : *rënd* : *ređū* stb. Így tehát az oláh is arra mutat, hogy kellett lenni az óbolgárban *gruda* mellett egy orrhangu mellékalaknak. Ezt az idézett helyen úgy képzeltem, hogy »talán *građū [ill. *građi] a rokonértelmű *prađū* 'porond' szóval való keveredés útján« állott elő már az óbolgárban.

Mikor megjelent Vondrák összehasonlító szláv nyelvtana (1906), ott kerestem fölvilágosítást e hangviszonyra nézve s csakugyan találtam valamit, ami föltevésemet támogatja. Hangtanának egy egész cikke arról szól, hogy nem egy esetben már az óbolgárban váltakozik *q* és *u* (126 s köv.). A felsorolt példákat próbálja magyarázni, magyarázatai nem kielégítőek, de fődolog a tények megállapítása. Példái közt azonban nem fordul elő a mi *göröngy*ünk megfelelője.

De teljesen megerősített nézetemben Brücknernek legújabb nagy értekezése: *N- und u- Doubletten im Slavischen* a Kuhn-féle Zeitschrift-ban (42:333 stb.). Ebben számos példával bizonyítja, hogy a szláv nyelvekben az orrhangu és az *u*-hangu alakok, tehát pl. *tqt* és *tut* hangcsoportok, váltakozhatnak egymással, részint a jelentés változásával, részint azonban minden jelentésváltozás nélkül. A *qaba* 'gomba' szó összetartozik a *guba* 'Falte' szóval s a *güb* 'biegen, falten, krümmen' igével [s hozzátehetjük a magyar *guba* és *gubacs* szót]. A lengyelben egymás mellett van *wnuk* és *wnek* 'unoka' stb. eff. (336, 337). A bolgár nyelv minden korszakában s minden nyelvjárásában ingadozott *q* (későbbi *ǔ*) és *u* között (338); az óbolgárban is váltakozik *mađiti* : *muditi*, *nađiti* : *nuditi* stb. (mint már Vondrák is említi), s Br. szerint téved Vondrák, mikor azt véli, hogy mindig *q* az eredetibb és *u* az újabb hang. (Br. maga nem igen kutatja a ténynek okait, s ez elég nagy hiba!).

De lássuk Br. számos adata közül azokat, amelyek a mi *göröngy*ünkre vetnek világot. Már a 338. lapon megragadja figyelmünket ez a mondata: »Nem kellett valami különös éleslátás ahhoz, hogy a *trąd* 'betegség' és *trud* 'vesződség', . . . a *grąd* 'mell, kebel' és *gruda* 'Scholle, göröngy' azonosságát fölismerje az ember.« Ime itt van az a *gorond*, amelyet én ke-restem, s még csak az hiányzik, hogy áthidaljuk a jelentésbeli távolságot a mellet jelentő orrhangu *grąd* s a göröngyöt, gorondot jelentő *gruda* között. Erre a kétségre teljesen kielégítő választ kapunk Br. következő adataiból, amelyeket a 346. lapon olvasunk: «*grąd* und *grud* 'Erhöhung' — poln. *grąd* 'erhöhtes' Terrain im Sumpf, in den Wörterbüchern *grond* geschrieben und aus deutschem *Grunt* hergeleitet.« *Grąd* egy 1530-i nyelvemlékben 'Insel, Werder' jelentéssel fordul elő, lengyel nyelv-járásban pedig *grond* 'trockne Wiese im Sumpfgebiet'. — De hiszen, hogy a *grond- hangzású óbolgár szó göröngyöt, buckát is jelentett, azt legjobban bizonyítja a magyarban s oláhban fönnmaradt képemássa.

Igy tehát azt hiszem, az ujonnan fölmerült tények fényesen igazolták az én föltevésemet, valamint a nálam említett körülmények megerősítik Brücknernek e szócsalád egybetartozására vonatkozó nézetét.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉHÁNY NYELVMŰVELŐ KÍSÉRLET.

Megfogtam magam is néha üres óráimban szép magyar nyelvünk illatos kertjének művelésére az idegen gyomot kivető ásót, hogy hadd teremjen a szélhozta gyom helyébe, hadd teremjen, amit csak tud, a kert maga eredeti ősi magvaiból eredeti, hazai, nekünk illatosabb, nekünk édesebb virágot. De nemcsak időtöltésül nyúltam ez ásóhoz, hanem egyéb komoly munkámban is, akarva-akaratlan meg kellett fogni ennek a bizonyos ásónak a nyelét. Akkor volt ez, mikor ennek a szép nagy kertnek filozófiai, pszichológiai s esztetikai tábláiban nem igen művelt, elhagyott zugaiba jutottam s íme azt vettem észre, hogy mennél elhagyatottabb volt az a hely, annál több volt benne a messze vidékekről a szél csodálatos módon odasodorta mindenféle gyom, idegen virágok elkorcsosodott példái a nem nekik való talajban.

Igy erősödött meg bennem fokról-fokra, mintegy magamagától az a meggyőződés: kik itt a tudományt műveljük, a nyelvet is kell művelnünk e szép magyar kertben, mert ez ősi, eredeti kincsünk. A tudomány új vívmányai, új adatai is csak úgy juthatnak be igazán és híven a magyar észbe, ha igazán magyarul adjuk őket elő.

Ide jegyzek tehát egy pár ilyen ásófogást, ami éppen eszembe jut. Egyesekről meg is jegyeztem, hogy hol használtam. A legtöbbet használtam írásban és szóval. Némelyiket azonban csak a magam eligazodására alkottam s úgy vetem most itt papírra:

picaro-regény (Schelmroman): ravaszi-regény, kópé-regény.

pedál: lábballó, Páriz Pápainál vannak ily képzések.

décharge nerveuse: ideges kisülés, feszültségleadás.

suggestio: sugalmazás, sugalás,¹ lelki ráhatás.

suggestibilitás: sugalmazhatóság.

suggestibilis: sugalható, sugalékony.

klinika: kórintézet (Athenaeum).

visieren: irányszegzés, irányzás (Athenaeum. 1902. IV.).

visieren: irányt szegezni, irányzani (u. o.).

reflex: izgalomív.

epizódok: élmények.

digressio: kitérés.

biciklizni: kerekezni.

hexameter: hatos méretű, antik hatos.

pentameter: ötös méretű, antik ötös.

visualis típusok (emberek): látásos fajta (Pos. Aesth.).

auditivus típusok (emberek): hallásos fajta (u. o.).

közérzés: hogylétézés (egyszerűbbnek, helyesebbnek vélem).

idéation: képzetműködés.

localisatio: a működések »helyezköttöttsége« az agykéregben (Pos. Aesth.).

tonaffectiv: »hangulati velejáró« (Pos. Aesth. s azóta, hozzá szólt Dr. Farkas Uránia 1900).

perte d'une fonction: működések ki-esése.

suggestion des foules: tömegszuggerztio (Athenaeum), tömeg-sugálás,

psychologie des foules: tömeg-pszichologia (u. o.).

fonográf: hangíró.

Streifparad: csuszató védés.

stílus: írásmód, építésmód, beszéd-mód.

locution conjonctive: kötőszólás (a kötőszóval szemben; *hogy* kötőszó, *anélkül hogy* kötőszólás).

obstrukció: agyonbeszélés.

logaritmus: kitevőzés (a hatványozás és a gyökerelés mellett).

totalisateur: egészlő.

vernissage: képkendőzés.

klerikális: papuralmi.

agrár: mezőgazdasági.

reprise: felelevenítés.

spiritista: lélekűző.

differentiálni: szétkülöníteni.

curvilinearis perspectiva: görbevonalu távlat.

Gesichtsfeld: látótér.

epiphaenomenon: velejáró jelenség.

¹ Brassai Sámuel fordította a *suggestio*-t először *sugallattal*, aztán Szily Kálmán ajánlotta e fogalomra a *sugallást* (l. Nyr. 25 : 37, 325, 416, 551.)

determinálni: megszabni.
determinizmus: megszabottság.
snobizmus: magával-elteltség.
Relieffierung: kidomborítás.
chria: tételfejtés.
punkah (nagy, hosszú szárú tollas legyező): szélcsapó.
Éclairneur-Dienst: hírszolgálat.
éclairneur: hírfogó.
a self-made man: maga erejéből fölemelkedett.
selfownership: maga urasága (szemben a mások uraságával).
a szobor statikája: a faragott kép állékonysága.
stabil: állékony.
stabilitás: állékonyság.
statika: az állékonyság tudománya.
reciprok igék: egymásra ható igék (amint van ható, visszaható).
sympathia: együttérzés, egyetérzés.
synaesthesiák: veleérzések.
antipathia: ellenérzés.
vates: jövődőlátó.
phagocyták: faló sejtek.
serum: kórveszték (ad analogiam: festék).
makrophagok: nagyfalánkok.
mikrophagok: kislefánkok.
mikrobák: apró lények.
mikroszkop: aprólátó.

associatio: képzetkapcsolás (következétesen ezt használom, és helyesebbnek valloim a társításnál, mely bizonyos személyi, emberi dolgot tulajdonít már a képzetműködésnek. A pszichológiában nagyon óvakodni kell az ily előre is többet mondó műkifejezéstől, amely már előre elfoglalttá teszi a vele foglalkozni készült. Ép ezért nem vagyok híve a *lélektan* kifejezésnek. Inkább használom a meghonosodott pszichológiát, mert kiszámíthatatlan a kár, amit az igazi tudományos gondolkodásban az ily kifejezések okoztak s a tanításnál okoznak is, amiket mindenki érteni vél és senki sem ért).

douche: zuhantó.
Regendouche: esőző zuhantó.¹
ex libris: a könyv tulajdonjegye; ha úgy is a könyvről van szó, egyszerűen csak tulajdonjegye.
építészeti stílusok: építésmódok.
inverzió: szórendbontás.
asyle: elmekeórház.
anatomia: emberbontás, tetembontás.
állatanatomia: állatbontás.
vivisectio: élőbontás.
anatomiai vizsgálatok: kórbontó vizsgálatok.
az anatomia tudománya: kórbontó tudomány.
vasomotorikus változások: érmozgató változások.
précurseur: előfutója.
style figuré: képes beszéd, átviteles nyelv.
localisatio: a működések »helyhezköötöttsége«.
le mécanisme intérieur: a belső gépezet.
ambílio: feltörekvés, előretörtetés.
phasisok: változásszakok.
telefon: messzeszóló.
telegráf: messzeíró.
teleszkop: messzelátó.
telegramm: messzeírat.

PEKÁR KÁROLY.

¹ Erre Fodor József a *záporozót* ajánlotta, a *douche* fogalmára általában Csapodi I. a *víz hullajtót, hullajtót*, I. Nyr. 25 : 516. — *A zzerk.*

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

(VII. közlemény.)

Ollóz: l. föntebb!*Óramíves:* »Az igaz mennyei *ora-míves*, a Fölséges Isten hamar helyre hozá ezt« (S. 729.). A NySz.-ban csakis Gvadányiból.*Öltözködik:* »Illy formán látta a Felséges törvéntelen szüléinket *felöltözködve*« (S. 435.). Az *öltözködik* igealak a NyUSz. szerint a nép nyelvéből véve először SzD.-nál (1792.).*Óntött-kép:* »Ennek faragott, vagy *öntött képét*, tetétől-fogva talpig sok csöcsökkel vévén kórnyúl, úgy mutogatta az egy-ügyű parasztoznak« (HK. 50.). A NySz. nem ismeri; Kr. szerint SI.-nál; helyesebben SzD.-nál (1792.).*Óregség:* »Az ember *óregségére* majd kis eszű gyermekké válik« (M. 378.). A NySz. szerint a régiség e szót csupán »granditas, magnitudo; grösse« értelemben alkalmazta; »senectus« (öreg kor) jelentéssel csak SI.-nál.*Örökösen:* »*Örökössen* boldognak mondatnak« (HK. 409.). Ilyen alakkal csupán PPB.-nál és SI.-nál.*Ószbe-csavarodik:* »*Ószbe csavarodik* arany-szinű haja« (S. 379.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint elsőben SzD.-nál.*Őszved:* »Az első szerencsésebb házasság vala Ádám, és Éva között, kiket maga a Fölséges *adott-őszve*« (Tr. 102.). A NySz. és Kr. szerint csakis SI.-nál.*Őszvegázol:* »A nemzetek törvényít *őszve-gázolván*, el-rontya Lutter« (Tr. 229.). A NySz.-ban nincs meg; Kr.-ben SzD.-ból; Csúzynál főnévi alakkal is: »A tiz szarvon értsük, és magyarázuk a tiz parancsolatoknak tellyes megszégését, *őszve-gázolását*« (HK. 459.).*Őszvejár:* »Falúkat, városokat miért *járt őszve?*« (M. 37.). Ebben a mai »peragrare, perambulare« értelemben csakis SI. ismeri; a NySz.-ban egy példa más jelentéssel.*Őszvejő:* »Miért *jötték* tehát *őszve* Urúnk halgatásá-ra, ha siketek voltak?« (HK. 329.). A NySz.-ban egy, codexbeli példával; újabban SI.-nál.*Őszveséges:* »*Őszvetségessen* én bennem mindenek« (S. 82.). E szóalak a NyUSz. állítása szerint csupán SzD.-nál (1792.) kerül elő. Mellékesen megjegyezhetem, hogy alkalmasint a régebbi használatú synonym *summás* (vö. Csúzynál: »*hoggy sommássan* ki-mondgyam gyümölcsös hasznait« HK. 361.) analogiájára keletkezett. Az *őszvetségess*-beli *t* betű sajtóhiba lesz.*Őszvezuzás:* »A Mustár-magnak *őszve-zuzása*-után nagy, s-foganatos ereje vagon« (HK. 274.). A NySz.-ból hiányzik; a NyUSz. szerint alapigéje, a *zúzni* a nép nyelvéből véve először SzD.-nál (1792.); ugyanennél *őszvezúz* is (282.). NyUSz. II. szerint az ige először Thomasnál 1763.*Parasztos, parasztosan:* »Nem vala néki selyem ruhája, hanem *parasztos* gubája« (S. 220.). »Haja-szálaít *parasztossan* leeresztette« (S. 280.). Az első a NySz.-ban csakis Vajdából idézve (bár SzD.-nál is megvan: *parasztos* cselekedet); a második Kr. szerint először SI.-nál.*Pénzcsalás:* »Mint-ha csak nem régen gondólták volna-ki a Pápista Papok *pénz csalásért* a halottakért-valo imádságot« (S. 548.). A *pénzcsalás*

(*fraudenta extorsio pecuniae*) maga csupán Kr.-ből ismeretes; de *pénz-csaló* (*nummis alium arte subdola spolians*) már SI.-nál.

Pióca: »Mint a nadály vagy *piocza* (S. 515.). Régenten csak: *pióka*; ily formával Csúzyn kívül SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Pofon-út: »Több, ha egy orczánk-ra *pofon-út*, a másikat-is néki fordítottani« (Tr. 425.). A NySz.-ban egyedül Adámiból.

Poroz: »Arany lánczal jelenti készségét, *porozza* öszségét« (S. 55.). A NySz. csakis SI.-ből ismeri.

Próbálgat: »Saul Királynak fegyverében öltözött vala Dávid, és úgy *próbálgotta* magát« (M. 682.). A NySz.-ban nincsen meg; Kr.-nél SI.-ből.

Rajzol: »A kerék csillagos kék eget *rajszolván* az ajtajára, i-mez szókat kívánnám írnia: a szépi el-rejtve vannak« (S. 348.). »Nem fegyverek-re *rajszolt* czimer volt-e?« (M. 113.). A NySz. szerint irodalmi forgalomba Adámi és Baróti SzD. hozták.

Rakogat: »Lábaik-alá-is kezét *rakosgattya* vala« (HK. 422.). A NySz. és Kr. szerint elsőben SI.-nál; helyesebben SzD.-nál (1792.); Csúzynál főnévi formával is: »Kelepczék *rakogatásával* gyalázottjára, s-vesztére szándékoznak fele-baráttjoknak (M. 313.).

Rámáz: »Érdemünk-szerént látogat, a mint mi *rámázzuk* a mérőt« (M. 450.). A NySz.-ban *ki-igekötővel* SzD. MVir.-ből.

Reászed: »A világ fiai szerencséseknek aléttják magokat, ha másokat meg-csalván, *reá-szedhetnek*« (Tr. 686.). A NySz.-ban nincsen említve; Kr.-ben SI.-ből; helyesebben már SzD.-nál (1792.) is.

Reáülés: »Nem vala illendő, hogy a Szamár megáldoztatnék; hanem inkább Üdvözöttünk *reá-ülésével* némi-némű böcsülettel illetetnék« (HK. 567.). A NySz. nem tud róla; alapigéje Kr. szerint SI.-nál.

Rege: I. főtebb!

Rekeszték: »Lustos nyelvünket kettős kemény *rekeszték*-alatt kötelezve tartiuk« (S. 6.). A NyUSz. szerint ebben az értelemben (*claustrum, clausura*) a nép nyelvéből véve először SI.-nál; noha a NySz. szerint már Molnár János (JÉpül. 74. 1760.) is így használja!

Rendetlenül: »Kába-bolondság azokat *rendetlenül* kívánni, mellyektől keservessen el-kell szakadni« (Tr. 711.). A NySz.-ban ezen alakkal nincsen meg; megvan SzD.-nál (1792.).

Retyeg: »Inkább tetczik a Fölségesnek a büdös tocsában *retyegő* béka, hogy-sem a káromkodo Istentelen« (M. 502.). Vö. SzD.-nál (1792.): »Regelni, regni, rekegni, *retyegni*, kurutyolni« (188.).

Rokonos: »Az álom szövetező pajk-társa, vagy-is *rokonos* attya-fia a halálnak« (HK. 242.). A NySz. nem ismeri; Kr. szerint SI.-nál.

Rövid-látás: »Tompá, és *rövid látás*; csípáság, a könyveinek gyakor folyása« (M. 629.). A NySz.-ban nincsen nyoma; Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Rövid-látó: I. főtebb.

Rövidség: »Ki-rekeszteni azt a lakodalomból, a kinek azon-kivül-is nem vala kedve, és oda menendő szándéka, nem keserves, nem-is *rövidség*« (Tr. 263.). A NySz. nem említi; csak SI.-nál: »*Rövidség*. Iniuriosus.«

Seregesen: »Minden felől *seregesen* vonyodik vala utánna a népnek sokasága« (M. 628.). A NySz. ezzel a formával nem tud róla; Kr.-nél SI.-ből; igazában már SzD.-nál (1792.).

Síher: »Kézi mnnkánknek-is gyakorta nincs *síhere*« (Tr. 583.). A NyUSz. szerint ebben a ma is használt jelentésben (foganat, haszon) először SzD.-nál kerül elő; azonban, miként Széll Farkas kimutatta (MNy. 5 : 364 és 4 : 231.), megtalálható már Komáromi Csipkés Györgynél (1664) és Köleséri Sámuel beszédeiben (1673).

Sikeres: »Az egygyik csekély nyereséggel, és csak nem-mehetett-elé dolgában, a másika pedig kevésb ideig, s-csekélyebb cseléddel, s-mégis sikeresb vala keresete« (Tr. 315.). Hajdanta a *sikeres* csupán »glutinosus, bituminosus; kleberig« értelemmel járta; ezen mai »fructuosus; nützlich« jelentésben Kr. szerint csakis SI.-nál; Széll Farkas szerint azonban már Köleséri S. prédikációiban is (1673. I. MNy. 4 : 231.). Vö. még NyUSz. II.

Simogatás: »Inkább az átkozodókkal csokoltasd magadat, mint-sem a hizelkedőknek halgasd, s-tapasztallyad *simogatásokat*« (HK. 102.). A NySz.-ban csupán SzD. MVir.-ból, bár megvan már a Kd. szótárában is.

Sokfejű: »Ez a sárkány némelly Lerna-névű mocsolyás posványban lakozo *sok fejű* kigyó volt« (M. 309.). A NySz.-ban nincs meg; vö. SI.-nál: »*Sokfejű* sárkány. Hydra lernaea.«

Szagosít: »Nem azért ült a Farisaeus asztalához Urünk, hogy annál virágokkal *szagosított*, vagy-is illatoztatott jó borokat innék« (M. 352.). A NySz. szerint csak SI.-nál.

Szanaszéli: »Tetzése-szerént *szana széli* gázollya az írást« (Tr. 758.). A NyUSz. állítása szerint először SzD. (1784.) használja.

Szándékoskodik: »Illyen vizet *szándékoskodik* vala édes Üdvözéttönek a meg-általkodott Zsidók kemény szivéből ki-facsarni« (HK. 424.). Csúzyn kívül csupán SzD.-nál (1792.).

Szárnyas-eger: »Porserpina a *szárnyas egeret*, a-vagy-is denevért választotta« (S. 716.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint először Simai Krisztófnál; de megvan már SzD.-nál (1792.) sőt PP.-nál már 1708-ban is.

Szárnyasít: »Nem elég, ha szivünket több joságos cselekedetekkel mint-egy nem *szárnyasítjuk*« (Tr. 368.). A NySz.-ban nincs említés róla; Kr. szerint elsőben Kónyinnál (Ábel halála 9.).

Szárnyasztat: »A szeretet még a késedelmes lábokat-is serénység-re *szárnyasztattya*« (HK. 65.). A NySz. szerint a *szárnyaz* ige Gyöngyösinél am. »volat, fliegt«; itteni alakjával és »volare facit« (szárnyat ad neki, föl-szárnyaz) értelemben Kr. szerint csakis SzD.-nál.

Széll-béltelt: »Mint első szüleinknek *széll béltelt*, levelekből öszve-aggatott környül-kötöit, semeikre hányta nekik gyümölcselenségeket« (M. 601.). A NySz. SzD. MVir.-ból, de megvan a Kd. szótárban is (1792.).

Szemeskedik: »Nagyobb sebességgel igyekezik, *szemeskedik* a Pokol-béli Sátán« (HK. 323.). Illyetén formával Kr. szerint először Birónál (Micae 5.); sőt SzD.-nál (1792.) és SI.-nál is. A NySz.-ban van ugyan egy tovább-képzett alakja: a *szemeskedés* Gyöngyösi Rózsakoszorújából idézve, csak-hogy ez gyanus, mivel a Dugonics-féle kiadásból való.

Szemfüleskedik: »Ne *szem-füleskedgyél*, ha botlani nem akarsz« (S. 631.). Csúzyn kívül csak Birónál; azután SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Szénagyűjtés: »Külső keményebb munkában is, mi-némű a cséplés, kapálás, szántás, és *széna-gyűjtés*, egy-aránt segéttik férjeket« (HK. 272.). A NySz.-ban nincsen reá példa; Kr.-ben csupán SI.-ból.

Szenthely: »Az én *szent-helyemtől* (a sanctuario meo) kezdgyétek-el meg-őlni az embereket« (M. 842.). A NyUSz. szerint e szó »sanctuarium: heiliger ort« (a mai: szentély) jelentésben először a Társalkodó 1832. évfolyamában kerül elő; valójában azonban szótárban már MA.-nél is: »*Szent hely* az egyházban. Sanctuarium.« Így PPB., PPBl. stb.!

Szövetséges: »Csendes békességet, s-*szövetséges* egygyességet szerez közöttetek« (S. 85.). »*Szövetségesen* segítsük egy-mást« (M. 542.). A NySz. nem tud a *szövetséges* melléknévről; Kr. SI.-ból közli; ámbár megvan már SzD.-nál (1792.) is, sőt GKat.-nál 1645 (NyUSz. 578).

Tágítás: »Tele torokkal kiált fülünkben szüntelen, és *tágéttás-nélkül*« (M. 506.). Eme szót »mora; verzug« értelemmel csupán SzD. MVir.-ből ismeri a NySz.

Tanácskérő: »Az egy-ügyűek, és gonosz *tanács kerők* gyakortább a gonoszt nagyobb gonosszal akarják orvosolni« (Tr. 568.). A NySz.-ban Cal.-ból idézve: *tanácskérőd*; így Kr. szerint először SI.-nál.

Tapogatódzik: »Feslettül *tapogatódznak*, vagy ragadomány-ra kinyuítják kezeket« (M. 404.). A NyUSz. szerint a nép nyelvéből véve elsőben SzD.-nál (1792.), de NyUSz. II. szerint Kovács Jánosnál 1742.

Társas: »Ezért akará párossan, *társossan* a Tanétványokat, hogy sokkal foganatosban hirdethessék a békességet« (HK. 649.). A NyUSz. szerint először SzD.-nál (1792.).

Tehetős: »A gazdagok, és *tehetősbe*k meg-ne vonnyák magokat az adakozástól« (M. 103.). A régebbi korban e szó a NySz. szerint a. m. »potens; mächtig«, míg ebben a mai »wohlhabend« értelemben csak SzD. (1792.) ismeri (a *vagyonos* c. alatt).

Teljes-tele: »Szép, mint a *tellyes tele* hold« (S. 355.). A NySz. nem közli; megvan Sz.-nál (1792.) és SI.-nál: *teles-tele*.

Temető: l. föntebb!

Tenyerez: »Tetczése-szerént öklözze, a-vagy *tenyerezze*« (Tr. 425.). Ezen kívül csak SI.-nál: »*Tenyerezni*. Depalmare. Tenyérrrel verni.«

Terméketlenség: »Öntözgette szívünk soványságát, és *terméketlenségét*« (S. 3.). Ezen alakkal csupán SI.-nál.

Termeszt: »A Szent Lélek *termesztí*, s-neveli a szűzekben a tisztaság liliumát« (Tr. 397.). A NyUSz. I. szerint az irodalomban elsőben Baróti SzD. használja (PM. 1 : 124.), II. szerint Horvát János 1763.

Természetlen: »Sodoma bűziből, *természetlen* feslettségéből ragadott-vólna reá valami« (S. 627.). A NyUSz. azt állítja, hogy e szóalak „non naturalis“ jelentéssel először SI. Toldalékjában fordul elő (1808.); holott Csúzy nemcsak ebben előzi meg jóval SI.-t, hanem még a tovább képzett főnévi forma használatában is: „Ez a rút hál-adatatlanság merő *természetlenségnek* látczik“ (Tr. 378.).

Tettetős: „Csak *tettetős*, és hazug színnel tündöklik“ (HK. 13.). A NySz., sőt még Kr. sem ismeri; de SzD.-nál (1792.) és SI.-nál megvan.

Titkosértelmű: „Sok e-féle *titkos értelmű* mély vizsgálásokban foglalkodhatnánk“ (M. 594.). A NySz. e melléknévi formával nem ismeri; Kr. SI.-ból közli; noha SzD.-nál is (1792.) olvasható.

Torkára-forr: „Egygyet-sem találunk, a kinek pártalkodása *torkára* nem *forrott* volna“ (HK. 644.). A NySz.-ban csupán Kónyiból idézve.

Torzonborz: „A borotvával le-rántya egy darabját *torzon-borz* szakállának“ (HK. 536.). A NySz. csak *torzaborza* alakot ismer; így Kr. szerint először SzD.-nál: „*Torzomborz* szakáll.“

Tökkel-ütött: „Hasonlo *tökkel-ütött* agya vala Aktemon névű Filoso-fusnak“ (HK. 229.). A NySz.-ban nincsen meg; Kr.-ben SI.-ból: „*Tökkel ütött* fej.“

Törpeség: „Nagy magossága *törpeség-re* jutott“ (HK. 557.). A NySz.-ból hiányzik; Kr. szerint SI.-nál.

Törvénytelenkedik: „Iszszonyu hál-adatlan-sággal *törvénytelenkedünk*, jó tételében gonoszszal fizetvén“ (S. 683.). Ezen kívül csupán SI.-nál („*Törvénytelenkedni*. Contra ius et fas agere“); Csúzynál főnévi alakokkal is: „Ha *törvénytelenkedésekkel*, s-szokott nyakaskodásokkal Istentől el-fajulnak“ (HK. 620.).

Törzsökös: „Ágai le-nyesettetének, ékessége *törzőkös* gorombaság-ra jutott“ (HK. 537.). Csakis SzD.-nál (1792): „Tös : tövös, *törzsökös*“ (253.).

Trágya, trágyáz: „A szántó-föld, ha *trágyával*, szántással, vetéssel és baranával jól el-nem készítettetik, több haszontalan kórot terem“ (Tr. 144.). „A szőlőt metczeni, kapálni, kötözni, *trágyázni* szükséges“ (Tr. 172.). A NySz. a *trágya* szót mai „laetamen; dünger“ értelmével csakis SzD. MVir.-ből (1801.) idézi; a NyUSz. szerint pedig csak a 18. század második felében válik mai értelme általánossá; holott a népies Csúzynak ezen adatai előbbre tolják az illetén alkalmazás idejét.

Tündéresen: „Minden *tündéresen* változó álhatatlanságnak maga nyitott tágas kaput“ (Tr. 102.). A *tündéresen* forma a NySz.-ban egyedül Könyiből van idézve.

Údvariáskodik: „Egygyet ugrék, és mint-egy reverenciával *údvariás-kodott*“ (S. 229.). A NySz. egy példával csupán Vajdából ismeri.

Ujság: l. föntebb!

Undorodás: „Fekélyes bél-poklát hol mi selyem materiával palástollya, és biborral, hogy leg-alább ocsmány bűdös genyetsége másoknak *úndorodást* ne szerezzen“ (S. 520.). A NySz. mit se tud e szóról. Kr. szerint alapigéje SI.-nál; helyesebben Baróti SzD.-nál (1792), ugyanennél már *undorodás* is.

Utánarándul: „Kába-bolondság azon kapdozni, és vakonn *utánna rándulni*“ (M. 41.). A NySz. szerint legelőször Molnár JÉpül.-ben (109.)

Utazó: „Kegyetlenkednek vala az alá, s- tel járo *utazókon*“ (M. 291.). Ebben a mai jelentésben a NySz. nem közöl rá példát; a NyUSz. már Wagner Phraseológiájára és Csúzyra is hivatkozik.

Útfél: „Kedvesb volt előttök bolond Jériko, és az *út fél*, mint-sem boldog Jerusale, és az igaz út“ (Tr. 145.). A régi nyelvben csak ragos (*útfélen*, *útfélre*) alakokkal; ragtalan formával a NySz. és Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Úton-útfélen: „*Úton, út-félen*, mezőn, és városon pertransibam benefaciendo omnibus“ (Tr. 556.). A NySz. csupán Gvadányiból (RP. 70.) közli.

Ünnepszegő: „Azokkal az *ünnep-szegőkkel* töredelmes penitenciára lágyulnyanak“ (S. 103.). Ezen kívül csakis SI.-nál.

Vadállat: „Mérges, csuszó-mászo ártalmas *vad-állatok* lappanganak abban“ (Tr. 321.). A NySz. Károliból és Comeniusból: „*fene vad állat*“; mai formájával Kr. szerint először SI.-nál.

Vámszedő: „Azzal ámétyták az egy-ügyüeket, hogy hivatalyok után a kereszténység-re minnyájan el-választatnak. Például hozván-bé a-maz usorás *vám-szedő Mátét*“ (HK. 262.). A NyUSz. szerint elsőben Mártonnál 1799, de megvan SzD.-nál is (1792.).

Városbeli: „Hathatósbak a falusiak a *váras-belielnél*“ (HK. 358.). Csupán SI. ismeri.

Vásáros: „Némellyek a-maz egy- házban ado, és vevő *vásárosokhoz* hasonlétyták, kiket ostorral hánt-ki üdvözéttönk (M. 22.). A NySz.-ban egyetlen példa más értelemmel; ezzel a mai (nundinator) jelentéssel Csúzyn kívül SI.-nál.

Veszületett: „Az Isten képeére alkotott ember belé-öntetett, és úgy szólván *véle született* kegyességét fele-barátytának nem közli“ (Tr. 405.). Igei alakkal megvan PPB.-nál; de így Kr. szerint csak SI.-nál.

Versel: l. föntebb!

Vétve: „*Vétve*, s-majd csodára találunk tekéletességet“ (HK. 623.). A NySz. nem tud róla; Kr. szerint SI.-nál: „*Vétve*. Raro.“

Vigyázat: „Ézért mondám örökségünkben vezérlő által-útnak a figyelmes *vigyázatot*“ (HK. 603.). A NySz.-ban csak SzD., MVir.-ból idézve; valójában azonban már Csúzy előtt használja Káldi is (Psal. 29., 6.); sőt megvan már a MünchK.-ben 83 (vö. még MNY. 4 : 111.).

Világcsodája: „Ha csak ezekre-nézve-is őtet nevezhetem helyessen: *Világ csodájának*“ (S. 246.). A NySz. nem közli; Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Visszafizetés: „Ez csak a kölcsönnek *viszsa-fizetése*“ (Tr. 775.). A NySz. és Kr. szerint először SI.-nál; helyesebben SzD.-nál (1792.).

Visszajár: „Most *viszsa-járják* a világot“ (Tr. 342.). Ebben az értelemben (remeare; wiederholt zurückgehen) a NySz. Kr. szerint csak SI.

Visszarugás: „Én is valóságosan harczolok, testemnek *viszsa-rugásit* meg-zabolázván“ (S. 341.). A NySz.-ban nincsen meg; Kr.-ben SI.-ból.

Visszasiet: „Szerelmes annyok-hoz töredelmes penitencia-tartás-által *viszsa-siessenek*“ (M. 613.). A NySz.-ból hiányzik; Kr. szerint SI.-nál.

Visszaszeret: „Viszont szeretetét mi-is *viszsa-szeretnök*“ (S. 682.). A NySz. és Kr. szerint elsőben SI.-nál.

Visszaskodik: „Annyi *viszaskodó* háborgás-ra, irégségre, bosszura nem fakadnának“ (M. 364.). A NySz.-ban nincsen nyoma; Csúzyn kívül csak SzD.-nál (1792.) és SI.-nál.

Zabolátlanság: „Az Aszszony-állatok *zabolátlanságáról* szóll az írás“ (S. 583.). Régebben: *zablátlanság*; így SI.-nál.

Záratlan: „Az ő *záratlan* ablakjaiban hág-bé a halál“ (HK. 292.). Ezen kívül csupán SI.-nál.

Zsarol: „Eröltetted-e adosságát, *zsarolván*, holott nem volt értekek, s-tehetségek a fizetés-re?“ (Tr. 627.). A NyUSz. szerint a nép ajkáról véle először SzD.-nál (1784.).

Zsellérkedik: „A jó lelkek a Szent léleknek választott lako-helyei, mellyekben kedve-szerént *selyérkedik*, s- *selyérkedve* munkálkodik“ (S. 198.). Vö. SI.-nál: „*Zsellérkedni*. Habitare domum alienam.“

Zsoltáros: „Igazán mondhatyák a *zsoltáros* Profetával: Septies in die laudem dixi tibi“ (S. 718.). A NySz. és Kr. nem ismerik, bár Birónál előkerül: „Szintén ezen nótát pengette a *zoltáros*“ (Préd. 140.).

Az itt elősoroltam 270 szó, átvitel és kifejezés nyilvánvalóan bizonyítja, hogy Csúzy újításai nemcsak Faludira voltak nagy hatással, hanem egyéb szócsinálókra is, különösen pedig Baróti Szabó Dávidra és Sándor Istvánra. E példák alapján kétségen kívül megállapíthatom, hogy az utóbbiak, jóllehet névleg nem emlékeznek is meg Csúzyról, a valóságban ismerték és tanulmányozták prédikációit, bőven gyarapítva ezekből a maguk szógyűjteményét.

Megismervén ekkép Csúzy szavait az újítás szempontjából, szükséges most már, hogy *grammatikai tekintetben* is szemügyre vegyük őket.

Azt hiszem, részben fölösleges dolgot mívelnék, részben unalmassá válnék, ha e tekintetben pontos és kimerítő osztályokba soroznám Csúzy összetételeit és képzéseit. Úgy vélem, helyesebben járok el, ha jobban csak áttekintést adok grammatikai alkotásukról, kiemelve mindig azon szókapcsolatokat és képzéseket, melyeken észrevehető a sajátyszerűség zamata.

Általában ismételhetem Csúzyról, hogy mind a szó-összetevésben, mind a szó-képzésben nem csupán szapora, hanem egyszersmind eredeti, ötletes és változatos alkotó.

Szókészlete igen gazdag összetételekben: mellérendeltekben s alárendeltekben egyaránt. A szók kapcsolásában kevés kivétellel azokat a magyaros módokat követi, melyeket részint a néptől, részint mesterétől Pázmánytól sajátított el; az övé tehát többnyire csak az összekapcsolás, míg ennek módozatai régebbi példák szerint valók. Mindamellett vannak sajátos módú kapcsolatai is. Így mindjárt kiemelem azt a módját, hogy rokonértelmű szókból többször az elsőnek melléknévvé változtatásával (erősítésképpen) létesít összetételeket. Ilyenek teszem:

agyaros-fog (Tr. 481.), *bálványos-oszlop* (S. 34.), *célos-tárj* (S. 243.), *csordás-nyáj* (Tr. 471.), *csűrös-pajta* (M. 566.), *énekes-zsoltár* (M. 697.), *határos-vég* (S. 145.), *hölgyes-asszonyállat* (Tr. 208.), *kulcsos-zár* (Tr. 53.), *mesés-fabula* (Tr. 62.), *pecsétés-bélyeg* (Tr. 485.), *vártás-bakt* (M. 406.) stb. Az ily összetételeknek a régiségben nem tudom másait. Abban is nyilvánul némi eredetiség, hogy mellérendelt összetételeiben bizonyos fokozást éreztet, amennyiben t. i. a második taggal erősebben fejezi ki az elsővel már megnevezett fogalmat, pl. *ékes-gyönyörűséges* (M. 549.), *fut-fárad* (HK. 252.), *hit-hitel* (S. 139.), *hoz-hordoz* (Tr. 704.), *huszit-támaszt* (Tr. 68.), *kapás-radadás* (HK. 515.), *szégyen-gyalázat* (S. 570.), *szid-szidalmaz* (M. 672.), *ugrál-röppös* (S. 219.) stb.

Szépszámú mellérendelt összetételei közül még fölemlíteni valók: a) igék: *édesget-hiteget* (S. 280.), *függ-csügg* (HK. 201.), *himez-festegét*

(S. 536.), *izgalódik-fészkelődik* (HK. 538.), *kendész-keres* (Tr. 437.), *tép-tör* (S. 366.), *veszt-ront* (S. 643.) stb.; b) főnevek: *hé-meleg* (M. 660.), *oszlás-darabolás* (Tr. 171.), *rege-mese* (Tr. 530.), *szó-hang* (S. Aj. lev. 3.), *szolga-mives* (Tr. 310.), *támasz-pálcza* (M. 423.) stb.; c) mellénevek: *büszke-kevély* (Tr. 155.), *finom-fő* (M. 256.), *hideg-vén* (M. 357.), *mord-kedvetlen* (M. 247.), *rühös-koszos* (M. 399.), *tunya-lágy* (M. 65.) stb. d) határozószó: *hamar-korán* (HK. 402.).

Mint Csúzy-féle sajátosság megemlíthető itt a mellérendelt összetételeknek illetően különös, bár nem példátlan (vö. *dús-gazdag* > *dúsgazdag-ság*) továbbképzése: *kába-bolondság* (Tr. 711.), *karcsu-kevélység* (Tr. 333.), *kór-belegetes* (S. 51.), *nyavalya-fájdalmas* (Tr. 604.), *pór-paraszság* (M. 10.), *szó-beszédes* (Tr. 74.) stb.

Rokonértelmű idegen és magyar szókból régi példák szerint alkotott, de csak Csúzynál található magyarázó összetételek: *alkot-plantál* (S. 1.), *dúl-prédál* (M. 752.), *fabula-rege* (Tr. 180.), *kölcsön-uzsora* (S. 578.), *próba-bizonyosság* (Tr. 292.), *próba-kísértel* (M. 687.), *szállás-filagoria* (S. 343.) stb.

Alárendelt összetétel különösen nagy számmal található Csúzy nyelvében majd minden szófajban.

Az igék közül főleg két csoportra érdemes reámutatni: egyik az igeneves, másik a kettős cselekvést kifejező igekötős igék csoportja. Mind a kettő ősi népies formája a szóösszetevésnek. Az elsőről tudjuk, hogy Pázmány és Faludi is nagyon kedvelték; de Csúzy nem kevesebb szeretettel él velük, pl.:

fenten-fen (M. 68.), *halaszton-halaszt* (M. 384.), *hánytan-hány* (M. 71.), *nyujton-nyujt* (S. 9.), *romolton-romlik* (HK. 179.), *segítten-segít* (S. 372.), *számlálton-számlál* (Tr. 333.), *ujontan-újol* (S. 38.) stb. Megecsik, hogy az ilyen igékből még melléknévi formát is alkot: *holton-holt* („élni mondatol, s-azonban *hólton holt* vagy“ S. 623.) stb. — Erősen népi zamatú, kettős cselekvést kifejező igéi: *bé-kürtől* (S. 41.), *bé-verekeedik* (Tr. 354.), *el-hívalkodja* (HK. 164.), *előverekeedik* (Tr. 354.), *ki-kürtől* (Tr. 541.) stb. Ide tartoznak azon igekötős igék is, mely valójukban egész szólamot jelentenek, pl.: *ki-csuklyáz* (csuklyából kivetkőztet S. 750.), *ki-parancsol* (parancsolja, hogy kimenjen M. 333.), *le-mezítelenít* (mezítelenre levetkőztet S. 59.), *be-hálóz* (hálóval bekerít S. 668.), *fel-koszorúz* (koszorúval felékesít S. 690.), *le-bilincsez* (bilincsel leköt S. 291.) stb. Említésre méltó határozós összetételei még a következők: *elől-forog* (»mindenkor *elől forgott* vala a veszedelmekben« M. 6.), *egybe-kalodáz* (HK. 590.), *helyben-marad* (»*maradgyon* ez bátor helyben«: legyen bár helyes, helybenhagyva Tr. 427.), *neki-vastagodik* (M. 86.), *orron-von* (S. 752.), *távul-kerül* (»az Isten parancsolatinak ősvényit *távul-kerüllyük*« M. 76.) stb.

Nagy számot tesznek Csúzynak jelzős és határozós főnévi összetételei. Legtöbbjük megfelel az illetően összetétel rendes formáinak, bár helyel-közzel föltünőbb is akad közöttük.

Birtokos összetételei között alkotás szempontjából nem igen találkozik valami különösebb; felülőbbek a következő többes birtokosú össze-

tételek: *fülök-hallása* (M. 721.), *méhek-anyja* (Tr. 467.), *orrok-szaglása* (M. 721.), első pillanatra sajtyszerűnek tetszik a *hát-utolsó* (= podex, alfél Tr. 663.) szó, melyben az *utolsó* melléknevet főnévként kapcsolja a *hát* szóhoz (de ez se példátlan eset a régiségben, vö. *bőjt-elő*, *homlok-elő*, *kéz-elő*, *szügy-elő* stb. NySz.). Néhány érdekesebbet ide írok Csúzy birtokos összetételei közül: a) alanyi birtokossal: *elme-koholás* (Tr. 221.), *láb-futás* (654.), *szív-tétovázás* (Tr. 496.), *trombita-kiértölés* (S. 134.) stb.; b) tárgyi birtokossal: *farka-csávállás* (Tr. 298.), *alma-falat* (esús mali S. 103.), *igaz-vallás* (confessio veri HK. 628.), *kigyóbéka-kiáltás* (Tr. 774.), *neve-viselés* („az ács fiának *neve-viselése*“ M. 195.), *mese-regelés* (HK. 98.), *térdfő-hajtás* (S. 21.) stb. Német példákra alkotott birtokos összetételek: *nap-óra* (M. 54.), *óra-mesterség* (M. 47.), *tánc-iskola* (M. 17.).

A főnévi-jelzős összetételek közül főképp a hasonlító (metaforikus) kapcsolatok érdemelnek külön említést, ilyenek: *arany-szabadság* (HK. 622.), *árnyék-gyönyörűség* (HK. 601.), *borotva-nyelv* (S. 17.), *csákány-orr* (M. 423.), *fűzfa-katona* (Tr. 142.), *korcsoma-torok* (M. 388.), *pára-lélek* (Tr. 601.) stb.; némileg ide vágnak ezek is: *barom-indulat* (Tr. 199.), *farkas-természet* (Tr. 333.); német példákra mutatnak: *hiúz-szem* (HK. 634.), *majom-szeretet* (Tr. 79.).

Van egy ige-jelzős összetétele Csúzynak: a *füllent-regiment* (Tr. 28.); és egy indulatszó-jelzős: a *jaj-fenyítés* (*iszonyu *jaj fenyítettés* -alatt arra kényszerítettünk« M. 131.).

A határozós főnévi összetételek közül említeni való példák: *földhözverés* (Tr. 585.), *görbén-nézés* (M. 629.), *hátrahanyatt-esés* (HK. 402.), *jóra-intés* (Tr. 5.), *közben-lét* (S. 671.), *szűzen-szülés* (S. 724.), *torkon-verés* (M. 322.) stb.; ezek azonban az egy *közben-lét* kivételével nem igazi határozós összetételek, hanem határozós igékből képzett főnevek.

Csúzy szépszámú melléknévi-jelzős összetételei grammatikai kapcsolás szempontjából szintén nem mutatnak feltűnőbb különösséget, kivéve azt a már említett csoportot, melyben az eredetileg rokonértelmű mellérendeltségi viszonyt változtatta egyéni ötlete szerint melléknévi jelzős kapcsolattá (*agyar-fog* > *agyaros-fog* stb. l. föntebb!). A rendes melléknévi-jelzős összetételek példái gyanánt álljanak itten:

adózó-porción (S. 318.), *bal-nézés* (M. 633.), *kis-iskola* (Tr. 13.), *közvetel* (Tr. 271.), *lelki-épület* (HK. 243.), *épen-égő-áldozat* (holocaustum S. 328. Vö. Pázmánynál: *épen-égetés* = ua.), *fodorított-szó* (S. 301.), *orvosló-víz* (S. 318.), *poros-óra* (= folyó óra M. 54.), *vonzó-öszön* (M. 221.) stb.; német mintára való: *rövid-látás* (M. 629.).

Amit általában mondtunk Csúzy alárendelt főnévi összetételeiről, hogy t. i. nem sok eltérést mutatnak az összetevés közformáitól, ugyanazt még inkább elmondhatjuk összetett mellékneveiről, mert ezek — egyetlen kivétellel — szokásos analógiák szerint jöttek létre. A német képmásra készült *rövid-*

látó (M. 630.) összetétel magában áll a többi magyaros kapcsolat között.

Bárha azonban a kapcsolás módozataiban nem találunk különösebb eredetiségét, magukon a kapcsolásokon elégszer láthatjuk az egyéni sajátosság bélyegét.

A jelzős főnevekből alakított összetételekre szolgáljanak példakul a következők: *borotva-nyelvű* (HK. 388.), *barom-természetű* (Tr. 600.), *bor-kór-ságos* (Tr. 608.), *borza-bűzös* (M. 406.), *nagy-cimerű* (S. 339.), *oroszlán-erejű* (HK. 476.) stb.; a latin *pusillanimus*-ra emlékeztet a *csékély-szivű* (M. 455.). Ezek azonban általában nem igazi melléknévi összetételek, hanem csak melléknévvé alakított összetett főnevek.

Sokkal inkább azok a melléknévi igenevekkel való következő kapcsolatok: a) alanyosak: *fő-szédelő* (Tr. 186.), *moly-ette* (Tr. 266.), *szembebesett* (M. 34.) stb.; b) tárgyaskak: *esze-hagyott* (S. 109.), *nyom-járó* (M. 630.), *szem-csaló* (HK. 371.) stb.; c) határozóskak: *feljebb-vágó* (vásott régiek S. 34.), *fülig-ivó* (M. 389.), *gyorsan-író* (penna S. Aj. lev. 6.), *hideggel-holt* (S. 514.), *kényen-élt* (jegyes M. 806.), *szájizen-való* (HK. 100.), stb.

A határozói igenevekkel való alárendelt összetételek közül főlemlíthetők: *kedve-telve* (S. Elülj. b. 2.), *orca-pirulva* (M. 70.), *szégyen-vallva* (S. 373.); különösebb az *ítélet-mulva* („*ítélet-mulva* meg-szűnik az ő birodalma“ Tr. 532.), ámde ennek is megtaláljuk analogiáját a régebbi *idő-mulva* (l. NySz.) kapcsolatban.

Ha már a szóösszetevés törvényszerű keretei között is megnyilatkozik Csúzynak egyéni nyelvtelhetsége, még jobban érvényesül a képzés különféle formáiban.

Igy mindjárt láthatjuk ezt igeképzéseinél; például nem elégszik meg azzal, hogy a *-z* és *-l* denominális képzővel több új igét alkot (*sorsoz*, *ujjöz*, *zsoltároz* stb.; *bílnicsel*, *egérel*, *versel* stb.), hanem az ily képzős igéket gyakran látja el még 1. míveltető, sőt olykor 2. visszaható képzőkkel is, teszem:

1. *cimereztet* (S. 25.), *ajándékoztat* (Tr. 213.), *könnyeztet* (Tr. 633.) stb.; sőt kész alapszó nélkül, pusztán hangzásbeli analógiára is, mint: *atya-fiaztat* (HK. 168.), *erőszakoztat* (M. 569.), *győzedelmeztet* (S. 502.), *szorgalmatoztat* (HK. 175.) stb.; *érdemeltet* (S. 167.), *cimboráltat* (HK. 242.), *privilegiáltat* (S. 371.) stb.; 2. *cifrázkodik* (M. 809.), *fertőzködik* (S. 653.) stb.

Megjegyezni való, hogy Csúzy a míveltető képzőt egyáltalán szereti tárgyatlan igékhez kapcsolni: *folyamtat* (S. 19.), *kihágtat* (Tr. 608.), *laktat* (Tr. 176.), *megelégettet* (HK. 377.), *raboskodtat* (S. 677.), *szédelegettet* (HK. 347.) stb.

A NyUSz.-ban azt olvassuk (390.), hogy a denom. *-kodik*, *-kedik*, *-ködik* igeképzőt Faludi vezette be az irodalomba. Csúzy igeképzéseinek vizsgálatából kitűnik, hogy ez téves állítás, mert egyrészt bizonyos, hogy Csúzy ha nem nagyobb, legalább is

akkora mértékben él¹ az illetén igékkel, mint Faludi; másrészt meg nyilván kimutatható, hogy Faludi a legnagyobb valószínűség szerint éppen Csúzytól tanulta el ezeknek használatát; bizonyítják az *áhitatoskodik*, *akadékoskodik*, *becstelenkedik*, *fösvénykedik*, *diadalmaskodik*, *gyilkoskodik*, *hivságoskodik*, *hóhérvkodik*, *ördöngösködik* (l. föntebb!) igék, melyeket mint már kimutattam, Csúzytól vett át.

Csúzynek egyéb ilyen említésre méltó képzései: *átmoskodik* (M. 396.), *bakoskodik* (M. 807.), *békételenkedik* (HK. 578.), *férgeskedik* (M. 413.), *figyelmeteskedik* (HK. 610.), *irgalmatlankodik* (M. 746.), *kacéroskodik* (HK. 609.), *könyörületeskedik* (M. 809.), *moslékoskodik* (M. 233.), *nyügösködik* (M. 28.), *szándékoskodik* (Tr. 60.), *törvényeskedik* (M. 752.) stb. Gyakori eset, hogy az ilyenekből főneveket is alkot, teszem: *agyaskodás* (S. 209.), *bajoskodás* (M. 499.), *gazdasszonykodás* (S. 377.), *keménykedés* (M. 298.), *komédiáskodás* (HK. 612.), *raboskodás* (Tr. 56.), *udvariáskodás* (S. 303.), *zsellyérekedés* (S. 669.) stb.

Főlemlítendőknek tartom még emez érdekesebb denom. igeképzéseit: *békételenít* (M. 665.), *nyughatallanít* (S. 146.), *földesít* (Tr. 622.), *megsöprösít* (M. 830.), *szárnyasít* (Tr. 368.) stb.

Csúzynek főnévképzéseiből nyomban feltűnnek a következő alakok: *igazítandás* (»vizsgáló *igazítottandásodat* a keresztényi szeretet kormányozza« Tr. Előszó 6.); *megbocsátandás* (»nem volna helye a *meg-bocsáttandásnak*« M. 370.); *üdvözülendés* (»az *üdvözülendésnek* bizonságát a keresztység-hez ragasztják« Tr. 751.); *gyümölcsözendés* (S. 2.); *bételjesítendés* (S. 138.); *jobbítandás* (M. 845.); *megtestesülendés* (S. 61.) stb. A TMNy.-ban semmi nyomát nem találok az efféle képzéseknek. Nem tudom, akadnak-e párjaik a régiségben; annyi bizonyos, hogy eredeti felfogásra vall a jövő időnek a főnévi formában való illetén érzetése.

Egyik legkedveltebb főnévképzője Csúzynek a *-ság*, *-ség*, mellyel főnevekből s melléknevekből egyaránt sok új szót alkot. Főnévi alapszókból való képzések (a TMNy.-ban ritkább esetnek állítva!) teszem:

béresség (S. 129.), *katonaság* (M. 657.), *képiróság* (M. 71.), *kuplerség* (S. 629.), *primáság* (S. 129.), *szabóság* (M. 71.) stb.; melléknévi alapszókból: *izesség* (S. 3.), *nyakasság* (Tr. 349.), *nyalkaság* (M. 43.), *törpeség* (HK. 557.) stb.; különösen szeret pedig vele fosztóképzős melléknevekből alkotni főneveket, amelyek jelentés szempontjából is érdekesek, pl.: *fiútalanság* („valaki e napon nem ahitatoskodik, tüd-d-meg, hogy *fiútalansággal* [: fiúhoz

¹ Egyébként már Csúzy előtt elég gyakori e képzőnek alkalmazása (l. MNy. 4:112.).

méltatlan viselettel] mostohálikodik« S. 544.), *fületlenség* („üdvösséges jóra bé-zárt *fületlenséggel* [: tettetett siketséggel] mint Isten-tagado Atheus kíván lenni« Tr. 185.), *szövetségtelenség* (»az iffiak utállják a *szövetségtelenséget* [: a társaság hiányát, magánosságot] HK. 305.), *termetlenség* (»a-maz nevezetes Aesopust fertelmes rút ábrázattya-ra, és *termetlenségé-re* [: természetnek hiányosságára] nézve senki meg-nem akarta venni« HK. 139.); ilyenek még: *hazafiutalanság* (S. 472.), *hazajiúságtalanság* (Tr. 471.), *szózatlan* (Tr. 650.), *szózatlan* (HK. 375.), *megmelegíthetlenség* (»Dávidnak *meg-melegíthetlensége*« M. 357.) stb.; legkülönösebb pedig — alapszava miatt! — valamennyi között a *fájallanság* (»annyiban hajtyák, mint a hajnak *fájatlanságát* [: érzéketlenségét] M. 404.).

Valamint a főnévi, úgy a melléknévi képzések között is több érdekes sajtászerű formával találkozunk.

Az -s képzős melléknevek egy része nem annyira képzésével, mint hasonlító értelmével tűnik fel, ilyenek:

galambos (»galambos szem« S. 88.), *hóhéros* (»*hóhéros* kinzás« Tr. 418.), *pitulás* (»*pitulás* fény« M. 412.), *puttonyos* (»*puttonyos* hát« S. 398.), *sasos* (»*sasos* szem« M. 620.), *tevés* (»*tevés* görbeség« Tr. 407.) stb.; inkább képzésükkel válnak ki a következő melléknévi továbbképzések: *dohodtos* (Tr. 324.), *ismerős* (HK. 157.), *rekedős* (HK. 488.), *tettetős* (HK. 13.), *pápi* (M. 281.), *rokonos* (HK. 242.), legfőképp pedig az *udvariás* (Tr. 213.), melyet valószínűleg a rokonjelentésű *daliás* melléknév hatása alatt alkotott az *udvari* (l. NySz.) alapszóból; idegen alapszóból való képzések: *hariskás* (S. 751.), *interesés* (S. 314.), *hoarcos* (S. 395.), *pestises* (HK. 636.) stb.

Említést érdemelnek továbbá nagyszámú fosztóképzős melléknevei, melyek közül első pillantásra kettő tűnik szembe, t. i. a *vigatlan* (»*vigatlan* nyughatatlanság« Tr. 91.), amely melléknévi alapszóból való, és a *menyegzőtelen* (»*menyegzőtelen* ruha« M. 480.), melyet alkalmasint a régebbi *menyegzős* (»*menyegzős* ruha« Illy. Préd. Előb. I. 3.) szóalak ellentétjeül alkotott Csúzy; szakasztott így képezte a maga alkotta *udvariás* melléknév ellentétje gyanánt az *udvariátlan*-t (S. 253.). Egyéb érdekesebb fosztóképzős melléknevei:

a) főnevekből: *kantárotlan* (M. 304.), *mesterségtelen* (S. 213.), *olajtalan* (HK. 274.) és *olajjótlan* (M. 732.), *üdvösségtelen* (S. 12.) stb. b) tárgyastól: *bocsátatlan* (Tr. 640.), *csigázatlan* (M. 846.), *palástolatlan* (HK. 124.) stb. c) tárgyastól: *tompulatlan* (S. 823.); d) ható igékből: *elhatározhatatlan* (S. 516.), *felszabadulhatatlan* (HK. 572.), *rághatatlan* (HK. 447.), *tévelyeghetetlen* (M. 280.) stb.

Végül mint tréfás képzések fölemlíteni valók az *előhasika* (Tr. 46.), meg az *orrondi* (S. 277.) melléknevek.

A szóalkotás grammatikájának ezen megismertetésével

kapcsolatban érdeméül írom Csúzynak, hogy egypár, másol nem olvasható régebbi szóalakot is megőrzött számunkra; ilyenek az *elillik* (HK. 419.), *meghaltok* (M. 735.) és a *lük* (»a kölletlen és igen keserű tánczot minden érdem nélkül járja *lúki* a világi paik-társ« M. 17.) igék. Homályos eredetű szava a *tanuló-erkécske* (»*tanulo erkécskét*-is sajdéltok ugyan, de üresen« M. 409. Valami táska- v. tolltartó-félét jelent!).

(Vége következik.)

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

I.

Alább következő adataimat nagyrészt két munkából gyűjtöttem. Az egyik Magyarósi Szőke József Táncvivalom és Hangászat c. alkalmi költeménye (röv. Szőke: Táncv.), melyet »a székelyudvarhelyi ev. ref. Fő Tanodai Hangászkar újból életbe léptethetése céljából« írt. Megjelent Marosvásárhelyen, 1847-ben. Könnyed verselésű, de zavaros nyelvű munka. Nyelvújítási szempontból azonban, mivel néhány adatot nyújt, némi figyelemre érdemes. — A másik mű Zsoldos János orvosdoktor Asszonyorvos c. könyve¹ (röv. Zsold.: Asszonyorv.), mely Győrben jelent meg 1802-ben, de előszava »Pünköst Havának 10-dik napján 1801-dik esztendőben kelt.« Orvosi és egyéb műszavainak s a mi szempontunkból érdekes kifejezéseinek helyes megítélése céljából szükségesnek tartom, hogy könyve előszavából közöljem a következőket:

«Az idegen országi, és esmeretlenebb Szerek többnyire tsak Deáuk vagynak fel-téve annyival-is inkább, mivel a' hány Vármegye, annyiféle neveik vagynak Magyarúl. Tökélletes Magyar Orvos Könyv addig nem-is készíttethetik, míg közönséges Magyar Szótár, 's Magyar Természet História nem készíttetik, és közönségesen bé-nem vetetik. Addig más sem lehet, én sem akartam új szóknak tsinálásában Dictátor lenni: azért-is a' mellyel tsak valahol élnek, azt akarmelly szó légyen is az, meg-hagytam, ha mindjárt a' dolgot sokkal jobban ki-fejező szót tudtam vólna-is helyette bé-avatni; minthogy én azt tartom, hogy valamelly szót sem nem az auctoritas, sem nem a' Philosophia tesz valamelly nyelv tulajdonává: hanem egyedül a' közönséges bé-vétel, a' vele való közönségesebb élés (verba valent usu) és így valamelly mesterséges szókkal ki-dolgozott, és Magyarok számára írott Könyvet, éppen nem tarthatok Magyarok-, hanem tsak azon edgy Magyar Író' nyelvén irattatott Könyvnek lenni, minthogy szavai tsak magától az Írótól érthetők, újjak; és így sehol soha velek Magyarok nem éltek. Ezt a' nyavalyát méhanya a' Philosophia szerént nekem-is görtsös-

¹ Teljes címe: Aszszony'orvos, mellyben a' szüzeknek, a' házias, terhes, szülő, szült, és koros aszszonyoknak nyavalyáik adatnak elő. Irta Zsoldos János orvosdoktor. A' Jénai Physica és Mineralogica Társaságoknak Tagja, tek. Veszprém vármegyének honor. physicus. Győrben, Streibig Jó'sef' betűivel. 1802.

ködésnek, vagy valamely más effélénck kellett volna neveznem, minthogy az nem mindég a' méhtől vagyon: de minthogy bé-vett nevezet, és a' többi azt érti rajta, a' mit én magam az Újj nevezetemen értek, azért én-is a többekhez állok. De bátorodom mindazáltal azokban, a' mellyek nem annyira a' Közbeszédet, mint a' Tudományt illetik, némelly meg-határozásokat tenni, de nem költött [J] hanem Magyar és szokásba volt szókkal, p. o. ezt a' nevezetet *febris acuta* lehetetlen volt forróhideglelésnek meghagynom, képtelen nevezet lévén a' forróság, és hidegség edgyütt: azért-is ezt a' két határozást tettem Hideglelés és forródzás, így Hugytsap, Méhkórság. *Lásd ezekről a' Szótárt.*«

Könyvéhez u. i. szótárt ragaszt, „hogy érthetőbbek legyenek a' szokatlanabb szók.“ S ez a szótár orvosnak, növénytudósna, tudományszakuk műnyelvét illetőleg, egyaránt sok érdekességgel szolgál. Nem érzem magam hivatottnak, hogy az ő szempontjukból ismertessem a munkát, hanem megelégszem azzal, hogy a NyUSz. egyes cikkeihez nyujtsak adalékokat. S ezek, íme, a következők:

Boncház. Ha boncolni akar vegyest, Ugy menjen a boncházba. Szőke: Táncv. 56. l. A NyUSz.-ba beiktatandó a *bonc-* összetételei közé.

Boncoló mesterség. Zsoldos Asszonyorvosához függesztett szótárban *bontzoló mesterség* = anatomia. Vö. *bonctan* a NyUSz.-ban.

Családnév. Nem nevez családnéven, Téged, e' szerény himező. Szőke: Táncv. 65. l. A NyUSz. csak 1854-ből idézi Ball.-ből.

Dolgozóház. Valjon nem jó volna é Fábrikát, Dolgozóházat, Ispóttályal edgybe kötni. Zsold.: Asszonyorv. 176. l. Vö. a NyUSz.-ban a *-ház* összetételeivel; l. még Nyr. 33 : 155.

Előfájdalom. Az előfájdalmakat halkal, ellenben a' húzamosabbban, és erősebben fogó fájdalmakat jól ki kell dolgozni. Zsold.: Asszonyorv. 290. l. A szótárban: *elő fájdalom* : dolor praeliminaris; A NyUSz.-ban nincs meg az *elő-* összetételei között. — Érdekes, hogy az *utó fájdalom* már 1777-ben megvan Szeli Károly Bábamesterség-ében, — l. a. NyUSz. II. részében: *utó-*.

Érverés . . . ellenben ha a' nyavalya még jobban öregbedik, a' forróság nagyobb, az érverés gyengébb. Zsold.: Asszonyorv. 51., 291., 311. stb. l. A szótárban: *ér verés* : pulsus. A NyUSz. az *érítés* címszó alatt közli Márt.-és S. I.-ből.

Gyárgép. Édes, becses minden népnek, Tánca, mint földje, nyelve, Mely nem született gyárgépnek. Szőke: Táncv. 28. l. A NyUSz. nem ismeri.

Hanghullám. Hanghullámod harmatozza Búnk, 's örömnök könyeit. Szőke: Táncv. 139. l. A NyUSz.-ban nincs meg sem a *hang-* összetételeinél, sem a *hullám* szónál.

Határidő . . . határ időt bizonyosan előre ki-nem nézhetünk. Zsold.: Asszonyorv. 279. l. A NyUSz. a *határnap* alatt 1825-ből közli.

Hazavéd. A NyUSz. a *honvéd* címszó alatt említi ezt a szót, mint Tóth Béla közlését egy negyvennyolc-előtti epigrammából, mely így kezdődik: Polgár, légy hazavéd . . . ! Hogy honnan vette adatát Tóth B., nem tudom. De azt tudom, hogy a bajai Lőkert egyik épületének homlokzatán ez olvasható: Polgár, légy *haza véd'*; e szép célt érni tanuld itt! Ha ez a

felírat Tóth B. forrása, akkor közlése téves, mert *haza véde* olvasandó, nem pedig *hazavéd*.

Hírlapi cikk. Hírlapi cikkek' hősei! Szóke: Táncv. 25. I. A NyUSz.-ban van árucikk, divatickk, stb., de a hírlapi cikket hiába keressük. Érdekes volna tudni, ki és mikor használta először.

Húzó levegő. A' friss levegő nagy orvosság; azért minden nap ki kell szellőztetni, tsak hogy a' beteg be légyen takarva, és húzó levegő keresztül rajta ne mennyen. Zsold.: Asszonyorv. 414. I. Vö. a NyUSz. *lég-huzam* címszavával.

Iparüzés. Kísérhet a fényüzés, Ott, hol gyár nincs, csak borona, 'S Mesterség: iparüzés. Szóke: Táncv. 86. I. A NyUSz.-ból kimaradt.

Járvány. Végre erős izgatáson által nyavalyát szereznek a' *járván* (epidemic), *uralkodó* (endemii) és ragadozó (contagiosi) nyavalyák' mérgei. Zsold.: Asszonyorv. 41. I. A szótárban: *járván, közönséges nyavalya* = morbus epidemicus, és *járván különös nyavalyája valakinek* = morbus solutus singularis. Vö. *járvány* a NyUSz.-ban.

Jellemkép. Ha van benne jellemkép, nyom, Az élet hívségében. Szóke: Táncv. VI. I. A NyUSz.-ban nincs felemlítve.

Kisdedóvoda. Özvegyek, árvák ott; kórház itt; kiseded ovóda. Szóke: Táncv. IV. I. A NyUSz. Ball.-ból (1851) idézi.

Kiválasztás. Zsoldos munkájának szótárában *kiválasztás* = secretio. A NyUSz.-ból hiányzik.

Koros, koros nyavalya. Az Asszonyorvos szótárában *koros* = adultus, chronicus, *koros nyavalya* = morbus chronicus, u. o. a *sinlő betegség* is morbus chronicus. Vö. *idülni* NyUSz.

Középhatár. Az Aszszonyinak korossága, vagy az az idő, melyben a' természet róla el-marad, a' mi egünk alatt a' 45. esztendőbe kezdődik, de a' melly tsak közép határ. Zsold.: Asszonyorv. 416. I. A NyUSz.-ban kimaradt a *közép-* összetételei közül.

Megtenyészít . . . ott a' tenyésznedv által a' Természetnek tőlünk meg nem magyarázható titka szerént a' tojás, vagy inkább a' tojástartóba lévő hólyagotska, megtenyészítetik. Zsold.: Asszonyorv. 150. I. Sem a NySz.-ban, sem a NyUSz.-ban nincs meg.

Műszer . . . így vagynak minden műszereknek (organum) különböző izgattathatásai, fülnek, szemnek, beleknek. Zsold.: Asszonyorv. 21. I. . . . halló műszerei, u. o. 40. I. A NySz.-ban instrumentum, 1791-ben még *testműszer*, I. Nyr. 32 : 166. Vö. a *műszerész* és *szerv* címszókkal a NyUSz.-ban.

Népkert. Téli népkert. Szóke: Táncv. 85. I. A NyUSz. rengeteg sok *nép-* előtagú összetételt idéz Ball. 1890-i szótárából; ez azonban kimaradt, bár — amint látjuk — jóval korábról is idézhető.

Örületes. Az *örületes* címző alatt közli a NyUSz. a Phil. Műszótárból. Érdekes, hogy Fazekas Ludas Matyi-jában még *örültes*. Vö. az Első levonás utolsó sorával: *Örültes* szavain Matyinak hahotára fakadtak. — Pedig az *örületes* szintén jól talált volna a hexameterbe.¹

¹ Tkp. más-más képzés; *örültes* az igenévből. Vö. a *tüzetest*, mely előbb szintén *tü-* *zöttes* volt (ez még NyK. 7 : 336 Barna Ferdinándnál). — *A szerk.*

Patikaszer. Akármelyllyl izgató Patika szer, felettébb való mértékbe vetetödvén, hevülést . . . és halált is okozhat. Zsold.: Asszonyorv. 40. l. Vö. a NyUSz. *gyógyszer* szavával; a NySz.-ban *patikaszerszám*.

Regénytár. Ez [t. i. ily kis könyv] bár nem fényes regénytár, Életképek egyike. Szöke: Táncv. VI. l. A NyUSz.-ban nincs meg.

Sérvkötő . . . tsak a' hát gerintzig érö rugóju', 's elől srófon járó vánkосу sérés kötövel benn tartsd. Zsold.: Asszonyorv. 137. l. Bugátnál már *sérvkötő*, l. a NyUSz.-ban *sérv* alatt.

Szélütés Zsoldos Asszonyorvosában a »tizenkettödik rész« címe Szélütés. Paralysis. Így a szótárban is. Vö. NyUSz.

Szeszély. Anyja [t. i. Vénus] mosojgva nézi, Fia, hiú szeszéjébe A' szíveket mint sebzí. Szöke: Táncv. 5. l. Mellözö, férjek hol kártyáznak, Kárhoznak — vad szeszéjjel. U. a. 73. l. A NyUSz. megjegyzi: Ma nem *humor*, hanem „laune.“ Amint látjuk, ez a jelentése megvan már 1847-ben is. Vö. MNy. 3 : 273. l. és NyUSz. II. *szeszély* szavát.

Szótusa. Itt is, e' szó tusa' téren Minden egyes vélemény Heje álljon szürfjejéren [így] Szöke: Táncv. 108. l. A NyUSz. nem említi sem a szó- összetételeinél, sem a *tusa* címszó alatt.

Szükségláda . . . ki ne menjen szükségére is. E' végre a' Házba Szükségládát kell tartani. Zsold.: Asszonyorv. 290. l. Érdekes, mint a leibstuhl magyar neve. Kelemen B.-nál: ürszék, gyalogárnyékszék.

Szülöház. Szükség völna, hogy Országunkba-is volnának leg-alább két vagy három közönséges szülöházak, a' hol a' Szegények szülhetnének. Zsold.: Asszonyorv. 176. l. A NyUSz.-ban nincs meg a *-ház* összetételei között.

Tavaszbál. Neked Székely Ifuság! Sem adatik Tavaszbál. [majális?] Szöke: Táncv. 32 l. A NyUSz. nem ismeri.

Táborkodik. Bihari' bús Rákócija Visza [olv. Vissza] ragadna oda, Negyven ezer' Szilágyija Hól Dunán táborkoda! Szöke: Táncv. 27. l. Szótárakban nem találom. M. Szöke I. késöbbi munkáiban is előfordul.

Tárgyismerö. Látja azt a' bölcs, avatott, Tárgyismerö. Szöke: Táncv. 38. A NySz.-ban nincs meg, nem is lehet, mert a *tárgy* a régiségben mást jelentett; tehát a *tárgyismerö* újabb alkotás, de a NyUSz. nem említi.

Tenyézház. Kaszinó, Szép tenyézháza. Szöke: Táncv. 67. l. Vö. a NyUSz. *tenyész* és *-ház* címszavával.

Tenyésznedv . . . a tenyésznedv nem mehet a maga helyére. Zsold.: Asszonyorv. 138. l.; a 145. l.-on *tenyészítő nedv*. A szótárban: *tenyésznedv* = semen. A NyUSz. a *tenyész-* előtagú összetételre csak 1823-ból idéz példát.

Tüdöveszés. Hegyeken a' tüdőveszésben lévök hamarébb megemésztetnek. Zsold.: Asszonyorv. 32. l. A szótárban: *tüdö veszés* = phthisis. Vö. NyUSz. *tüdövesz*, l. még NySz. *tüdejeveszett*.

Tünet. Estére kelvén ismét nagyobb lett a' forróság, és egyéb eléb-beni tünetei. Zsold.: Asszonyorv. 46. l. A szótárban: *tünet* = phoenomenon. Vö. NyUSz. — [A szó empusa jelentéssel már PP.-nál is előjön, vö. a NyUSz. II. részét.]

Válasz. Ha a' válasz felfelé nyomattatván a' mejjürege kissebbedik, a tüdök öszveszoríttatnak, abból könnyen következhetik fülladozás. Zsold.: Asszonyorv. 186. l.; l. *válaszhártya*.

Válaszhártya . . . a' medentze érzőinainak nyomattatások miatt . . . fájdalom támad, mely által mind a' has husai, mind a' válaszhártya izgatattatnak. Zsold.: Asszonyorv. 272. l. A szótárban: *válaszhártya* = diaphragma. A NyUSz. a *válasz-* előtagú összetételeket csak a Tzs.-ból (1835) idézi. Simai Ö. Márton Istv. N. rud.-jából (1801) közli, vö. MNy. 2: 397. l. Zsoldos könyvének előszava is 1801-ben kelt s így nem valószínű, hogy Mártonból vette volna. Lehet, hogy mind a ketten vmelyik orvosi könyvünk-ből merítették.

Védlepel. Védleplet szeret az erény. Szőke: Tánc. 18. l. A NyUSz.-ban hiányzik a *véd-* összetételei közül, épúgy, mint a

Védvár. E' nemzetet, mely védvára vala Európának. Szőke: Tánc. 23. l.

Véredény . . . a' vérveszésben a közönséges erősítőik, melyek a' vért frissítik, szaporítják, a' véredényeket élesztik. Zsold.: Asszonyorv. 50. l. A NyUSz. Mártonból (1803) idézi. Zsoldosnál sűrűn előfordul. A NyUSz. II. már 1791-ből ismeri.

Verőér . . . meg-telnek a' méhnek tekervényes verőerei, Zsold.: Asszonyorv. 53. l. A NyUSz. Sándor Istv. Told.-jából (1808), Zolnai Csonkaiból (1803) idézi. Nyr. 35 : 473.

Virágház. Virágház vala benn háza. Szőke: Táncv. 16. l. Szép társaság . . . Az Öröm' virágháza. U. a. 85. l. A NyUSz.-ban nincs meg.

Viszazhatás. Az izgatóerőnek az egész testre való mérsékelt hatása és a' testnek arra való visszahatása Egész-életnek neveztetik. Zsold.: Asszonyorv. 22. l. . . . a' szem a' világosságra visszazathat, u. o. A szótárban: *viszsa hatott* = reago. A NyUSz. Mártonból (1803) és Kreszn.

Vízszint. Ha hogy néki tüzesednek az értsomók, . . . úgy bánj vélek, mint más részeknek tüzesedésében [:] érvágás, salétrom, nyúgodalom és víz szint való feké. Zsold.: Asszonyorv. 261. l. A szótárban: *víz szint* = horizontáliter. A NyUSz. Sándor I. Told.-jából (1808) idézi.

CSEFKÓ GYULA.

II.

Isten hozzátok. Ezt a búcsuformát a NyUSz. II. részének állítása szerint Sándor Istvánnál találjuk először. Nem is említve azt, hogy e köszönésforma egyes száma: *Isten hozzád* meglehetősen gyakori a régi nyelvben, amely körülmény nagyon is kétséggé teszi a többesszámú alak új voltát, a NySz. tanuskodik amellet is, hogy ez a kifejezés is megvolt. Az Érdy kódexből idézi ugyanis ezt a mondatot (572): *Wr isten hozyatok.* Páriz Pápai mindkét részében is olvasható az *Isten hozzátok* szólam mód 'valete' jelentéssel. S hogy a XVIII. században, különösen halotti beszédekben gyakran előfordul, azt következő adataim is igazolhatják:

Isten már hozzátok minden jó Híveim (Miskey Ádám: Virtus Koronája 1723 : 131) — rövid szókkal azt mondjam: *Isten-hozzátok* (Szegedi János: Nagy-Szárnyú Saskeselyő 1736 : 128) -- *Isten-hozzátok!* (u. i. 140 is) -- *Isten hozzátok*, legyetek jó egészségben (Bárány Gy. és Torkos J. Új testamentom 1754 : 976.) — mind Ezekből tsak e' két Szóval butszúik: *Dominus Vobiscum, Isten Hozzátok.* (Husztai György: Wesselényi Polyxéna 1764 : 35. l.).

Első tekintetre úgy látszik, hogy az *Isten-hozzád,-hozzátok* kifejezés az 'Isten legyen irgalmas, kegyelmes hozzád v. hozzátok' szólásnak rövidülése. A dolog azonban úgy áll, hogy ezek a kifejezések a mai szokásos *Isten veled*, v. *veletek* formáknak régi megfelelői, egyértékesei és az *Isten legyen hozzád*, v. *hozzátok* elrövidülései, amint az előbbieket is az *Isten legyen veled* v. *veletek* helyett ejtik. Ezt egyrészt a NySz.-nak a XVI. század végétől származó ezen adata is bizonyítja: *Isten legyen* immár édes anyám *hozzád* (Illyef: Jephtha 36), másrészt a *hoz-hez* lativusi ragnak a latin dativus commodit és incommodit helyettesítő szerepe a régi nyelvünkben. Több adatunk is van rá a NySz.-ban, hogy az *egyesít, egyesül, egyesedik, szövetezik, szövetezket, társollat, társalkodik* igék a mai *val-vel* ragos vonzatuk helyett az irányt tényleg megjelelő *hoz-hez* ragos állandó határozókkal is járnak. Ezt a régi vonzatukat aztán talán a német 'vereinen, vereinenigen, verbinden' kapcsolatának hatása alatt a *mit* előjárónak megfelelő *val-vel* raggal cserélték föl. Az *Isten hozzád* v. *hozzátok* kifejezés véleményem szerint jelentésére nézve ebbe a körbe tartozik, azt akarhatták a régiek vele kifejezni, hogy *Isten legyen hozzád egyesülő, társalkodó*,¹ amint ezt az *Istennel járj, Isten hírével* stb. hasonló búcsúforma is igazolhatja. Az *Isten hozzád* tehát annyi, mint *Isten legyen társad, legyen veled*. Az *Isten hozzád* v. *hozzátok* kifejezések tehát nem újak. Ismeretlen volt azonban a régiségben a NySz. szerint az *Isten veled* v. *veletek* köszönésmód. Az elsőt az *adiu* szónál Márton József 1803-i szótára jegyzi fel. Először Ányos Pálnak Bartsay Ábrahámhoz írott levelében (1778) találtam: „Éltedre gondod legyen! Isten veled!” (Magy. Mus. 2: 43). Ezen kifejezés meg a régi *Isten hozzád* között ugyanaz a viszony lehet, mint a régi *szövetkezik vlkihez* és az újabb *szövetkezik vlkivel* vonzatok között.² Az *Isten veletek* (Kreszn.) keletkezésére még a *dominus vobiscum* szólás is hatással lehetett. A néha még ma is hallható 'elj boldogul', a német *lebe wohl* fordításaként a XIX. század elején s közepén virágzott; habár egészen fölösleges volt a régi és jó formák mellett.

Elmetompúlt. A NyUSz. második kötetében az *elmeháborodott* szóról azt olvassuk, hogy ez olyan nyakatekert képzés, mint az *úrhagyott* asszony, *ügyfogyott* ember, *észveszett* parancsolat, *nyaktekert* kifejezés lenne. Azt hiszem, nem tévedek, mikor az *elmetompúltat* az *elmeháborodottal* egy kalap alá veszem, hisz mindkettőben a birtokos személyrag hiánya miatt válik szokatlanná, feltűnővé az összetétel. Azt azonban nem állítanám, hogy ezek nyakatekert képzések; csak látszólagos analogia útján keletkezett kifejezések, aminő száz meg száz van nyelvünkben. Ezek a szavak az *esze-hagyott, esze-fordúlt, esze-ficamodott* régi ismeretes összetételek mintájára keletkezettek, még pedig az *elmetompúlt* már a XVIII. század közepén. Kaprinai Istvánnak *Úr-napi bizonyítás* c. munkájában, melynek első

¹ Simonyi MHat. 1 : 268 hasonlóképp magyarázza: »*Ist en legyen hozzád* úgy volt értve, hogy Isten legyen hozzád hajló, hajoljon hozzád, csatlakozzon hozzád.« — Uo. Balassa B. költeményeiből vannak idézve ezek a teljesebb kifejezésmódok: *legyen isten hozzád, isten legyen hozzátok.* — A szerk.

² Egyébiránt vö. pl. »Ha isten vélünk, Krisztus mellettünk, akarnám látni, ki volna ellenünk.« (RMK. 4 : 73). — A szerk.

kiadása 1755-ben jelent meg, a következő mondatot olvashatjuk: »Bizonnyára *elme tompúltak* volnánk mi« (II. k. 1773 : 87. l.).

Amikor Kaprinai, aki, mint a *célos tárgy* (aj. I. 9; 6. l.) bizonyítja, Csúzy műveit is olvasságta, s aki maga is alkotott néhány új szót, mint: *elmeütközet*, *elmeírás* (62, 90. l.), amikor, mondom, az *elmetompúltat* csinálta, alkalmasint az *eszefordúlt*-ra gondolt; az *elme* és *esze* szavak végén lévő nyílt *e*-t egyenlő értékűeknek nézte; vagy, ami szintén hihető, a nála olvasható *elme* előtagú összetételekre gondolt. Annyi bizonyos, hogy ez a szó analogia szülötte.

Hogy aztán ezek a birtokragjuk-vesztett igenévi összetételek éppen nem nyakatekert kifejezések, bizonyíthatja a NySz. is. Itt találjuk a: *bélfájó*, *főfájó*, *gyomorfájó*, *lépfájó*, *májfájó*, *oldal-fájó*, *szemfájó* participialis összetételeket, igaz, hogy nagyrészt csakis szótárakból idézve, de régi magyar nyelvünk nagy mestere Pázmány Péter igazolhatja azt, hogy e birtokrag nélküli alakok nem szótárosaink csinálmányai. Ime: A' kinek tiszta és egészséges szeme vagyon, meg-vidámúl, ha világosságot lát, de a' *szemfájók* meg háborodnak (Préd. 186.) az 1768-i kiadásban. — sokkal nagyob' fájalmokat érez a' *fog-fájó* (Préd. 351.) — a' *gyomor-fájó* kinoztatik nem segítetik, ha sokat észik (Pred. 363.) — Sőt: Másik példát említi Ezechiél Prófétia a' hol egy el-vetett, mezitelen, és *höldök-metszeten* rút leányhoz hasonlíttya a' bűnös embert (Préd. 424.).

Az *elmetompúlt*, *elmeháborodott* tehát régi nyelvünkéből is igazolható analógiás képzés.

[Egyáltalán csodálkozhatunk, hogy a NyUSz. szerkesztője az *elmeháborodottat* olyan hallatlan összetételnek tartotta, holott szép számmal idézhetnénk egészen hasonlókat régibb s újabb nyelvünkéből. *Eszeveszett* helyett igaz hogy nem fordul elő a pusztá *észveszett*, de íme ott van Arany Lászlónál a *fejveszett*: »Volt kapkodás ott, fejveszett ijedtség« (Déliabók hőse¹ 101). Sőt az *észveszett* is megvan Pázmánynál: *Észveszettül* [így] maradnak és magok felibe nem emelkedhetnek (NySz.). Ilyenek még a következők: Ahoz ereszkedik *bögy-apadt* nyakával (Dug. Trója 158.). »*Szilagszakadt*: szilagba szakadt, darabokra szakadt« (SzD. 216.). Ők örökösím, de lettem volna inkább *magszakadt*, mint csalfa nemzedéket szüljenek (Szász K. Shak. Téli rege 2 : 1.). *Olaj-fogyott* lámpának pislogását kioltja (Szász K. Shak. II. Rik. 1 : 3.). — Határozó raggal (a *-va*-végűek analógiájára): A tavasz elhervadt, *lomb-hulltan* gyászol az erdő (Bajza¹ 1 : 103.). *Lélekszakadtan* (Vas G. Munk. 1 : 481.). Száz halovány nő ment csoportban, rémüléstől *arcváltozottan* (Vör. Julius C. 1 : 3.). — Az előbbieknek egy része részint a *láb-fájó*-félék mintájára, részint olyanoknak a látszólagos analógiája szerint keletkezhetett, amelyek voltaképen tárgyias igékből valók, minők pl. *szeg*, *tör* (vö. *szegik*, *török*); pl. *Erőszegettek* (Helt. Bibl. NySz.). *Szárnyszegett* a dal (Tompá¹ 1 : 48.). Tudta sorsát szánni a *hajó-törteknek* (Dug. Trója 90.). Vö. még: »*Szem-békötött* vakoskodás, és nem hit« (Fal. 58.); továbbá *vállvetett*, *közvetett* stb. De hathattak még a hasonló alaku alanyi *porlepített*- és tárgyias *kárvallott*-félék is. — A szerkesztőség.]

Gede. Erről a szóról a *dédelgetni* szó tárgyalásánál ezt olvassuk a NyUSz.-ban: SzD. és SI. jegyezték fel a nép nyelvéből a *gedelni* igét: *allicere*, *pellicere*, *allectare*, *invitare* jelentéssel és S. I. mindjárt el is vonta

belőle a *gede* melléknevet. A dolog egészen másképp áll. A NySz. tanúsága szerint már MA. s utána PP. is följegyezte a *gedelés* szót 'allectio, delectatio, ergötzung' jelentésben. Egészen bizonyosnak látszik az is, hogy a Heltaiból idézett *gêjel* 'illicio, locken' ige is ugyanezen szónak *gyegyel* változatával azonos (NySz.). Az elvonás is, ugyancsak a NySz. tanúsága szerint, sokkal SI. Szókönyve előtt történt, még pedig *Adámi Sprachkunstjának* többi ismeretes elvonásai között (NySz. I: XIV. 1.). — Egy évtizedre Adámi elvonása után újra fölbukkan e szó Mészáros Ignác Kartigamjában, 1772-ben: »Ez ellenben minthogy tsak azért egyedül hivatta a' Hertzegét magához, hogy ötet *gede* és *tündéres ékességének* kedveltetésével szerelmes érzékenységre indítaná, úgy igyekezte minden beszédit, és maga-viselését alkalmaztatni, hogy azoknak hódító töreivel a' Hertzegét meg-kerítse« (49. l.).¹ — Adámi főnévként vonta el a *gedé*-t a *gedél*-ből 'etwas reizendes, lockendes' értelemben, Mészárosnál melléknévként van használva: reizend, lockend. Úgy látszik, Adámi sok elvonása között a *gede* került be legelőször az irodalomba, de nem igen élt meg benne, a kimúlástól még SI. följegyzése se menthette meg. Melléknévvé történt átvédése különben hasonló a *kuszál* > *kusza*, *vizsgál* > *vizsga*-félék sorsához.

Csend. Kovács Márton a Nyr. 35 : 35. lapján a gr. Kemény József és Nagyajtai Kovács István által kiadott: Erdélyország Történeti Tára c. gyűjteményből vett idézettel azt igyekszik bebizonyítani, hogy a régi *csendes*, majd *csendes* melléknévünkéből elvont *csend* szó már 1571-ben előkerül. Többször is kitünt már e forrás megbízhatatlansága, s ennek következtében a NySz. tévedése. Csak a szükséges gyanúperrel élünk tehát, amidőn a *csend*nek ezen korai előfordulását kétségesnek tartjuk, de megerősít bennünket gyanúnkban az említett idézet következő sora is: »utolsó-nak nyers szóval való *felolvastatását* praetendálván az gyűlés.« A NySz. nem tud a *fölolvas* igeről, a XVI. század végén a vorlesen, praelegere magyarul *előlolvas*, *elől elolvas*-nak hangzott, amint ez MA.-nál, PP.-nál és W.-nél szótározva is van. A *fölolvas*, *fölolvasás*, *fölolvasó* szavakat először Márton jegyezte fel. Ezt az adatot tehát a *csend*-szóra nem fogadhatjuk el biztosnak. Meg kell elégednünk tehát egyelőre azzal, amit Simonyi az Elvonás című értekezésében (NyF. 11 : 66. l.) megállapított, hogy *csend* szavunk állandóan *csendel* alakban Faludinál fordul elő először. Simonyi ezen alak többszöri előfordulásáról szólva a *halkkal*, *loppal* népies formákra is figyelmeztet, talán azért, mert nem tartja kizártnak a *csendel* határozó népies eredetét (Vö. még *sebbel-lobbal*), aminőnek látszik is. Tény az, hogy *csend* szavunk ragtalan vagy más ragos formában Faludi előttről eddig bizonyosan ki nem mutatható. — A XVIII. század második felében azonban találtam én Faludi egyik jó ismerőjének, mondhatnám nyelve egyik továbbfejlesztőjének Telek József, kecskeméti majd váci ferencrendi szerzetesnek munkáiban a *csend* szó ragtalan és többféle ragos alakját először. Ezen, eddig kevésbé ismert, termékeny tollú papíronk, ki a többek között Temesvári

¹ Már Simonyi idézte 1888-ban (A nyelvújítás történetéhez 22). — Mészáros több effélet is átvett Adámitól, pl. a *dákos*ból rövidített *dákot*, s az Adámi csinálta *hallomos* analógiájára (vö. *húzosos*) csinált *látamos*-t: »Mind az ott látamos ritka állapotok megtekintésére.« (Kárt. 352, Heinrich kiad.)

Pelbárt Stellarium-ának is a magyarítója, Faludtól több szót átvett, mint pl. az *otthonos-* és *kora* mellékeveket, és a *csendel* határozót: »de ámbár én *tsendel* halgassak, eleget szól a' Bölts« (Korona 401.); néhányat összevont, mint pl. a *viszonta-való szeretetet* : *viszont szeretetté*.

Négy Világító Urnapi Lámpásában 1763-ban olvasható : a' »végzést-is ki-fogom nyilatkoztatni, tsak minnyájan kevésbé *szokott tsendben* maradgyatok« (87. l.); Tizen-két Tsillagú Koronájában, a honnan a *csendel* alakot is idéztem, 1769-ben is : »az ki-nyitá, az egyedül-valóság *tsendének* záros ajtaját« (I : 786. l.) és teljesen ragtalanúl : »Mikor . . . egész nyári heves napon, a' gabona aratásban fáradozván, az estvéli *tsend-után* minnyájan az aluvó házban nyugodnának ; egy közülök . . . nem bátorkodott bé-menni, az aluvó házban levő ágyára.« (u. i. 830. l.)

Csend szavunk véleményem szerint nem a *csendesz*, *csendes*, hanem a *csendel* alakból való elvonás, s eddigi adataink alapján Telek Józsefet itt e szónál is Faludi nyelvének továbbfejlesztőjéül kell tekintenünk, aki a *csend* szót a következő analógia útján következtethette ki : *rendesen* : *renddel* : *rend* = *zajosan* : *zajjal* : *zaj* = *csendesen* : *csendel* : *csend*.

SIMAI ÖDÖN.

ISMERTETÉSEK.

A nyelvtörténet elvei.

Hermann Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte. Vierte Auflage. Halle a. S. Verlag von Max Niemeyer, 1909.

Mintegy huszonöt évvel ezelőtt jelent meg Paul nevezetes könyvének első kiadása. Vékony könyvecske volt akkor s maga a szerző is érezte fogyatékoságait. Maga Paul mondja el műve második kiadásának előszavában (1886), hogy már az első kiadás szedése közben megérezte hiányait s nyomban hozzálátott a kiegészítés munkájához. S ezt teszi Paul immár több mint negyedszázada. Kísérletéből testes munka lett s nyugodt lélekkel, a tulzás veszedelme nélkül mondhatjuk, hogy Humboldt műve óta nem volt általános nyelvtudományi mű, mely akkora jelentőségre tett volna szert, mint Paulnak ez a munkája. Tudományunk fiatalabb munkásai már ezen nevelődtek, szinte össze vagyunk vele forrva s valahányszor új kérdés foglalkoztat bennünket, vissza kell térnünk e műhöz, mely a nyelvtörténeti tanulságoknak valóságos kincsesháza.

S mert e nézet nemcsak nálunk, hanem világszerte el van terjedve (megjelent e mű francia és angol fordításban is), érthető, hogy Wundt néplélektanának a Paul harmadik és negyedik kiadása közé eső megjelenése mindenkit kíváncsivá tett, e munkával szemben milyen állást fog elfoglalni a régibb munka szerzője : hiszen Wundt fontos elvi kérdésekben ellenlábasa Paulnak.

Nem tagadhatjuk, hogy Paul eljárása az új kiadásban szinte meglepő. Wundttal szemben a legmerevebb visszautasítás álláspontjára helyezkedett s szinte külsőségekben is érezteti ezt. Érdemleges vitába Wundttal nem bocsátkozik, hanem csak az előszóban és jegyzetek-

ben jelzi és védi álláspontját azzal a művel szemben, amely oly nagy föl-tűnést keltett a nyelvtudományi irodalomban. Mi hát köztük az a nagy ellentét?

Általában azt szoktuk mondani, hogy Wundt és Paul között a fő-különbség ama lélektani alpból származik, amelyből mindegyik kiindul. Azt szoktuk mondani, hogy Paul Herbartól indul ki (itt nem kell Herbart ismeretelméleti álláspontjára gondolnunk!), Wundtnak saját rendszere van, az úgynevezett néplélektani módszer. Annyi bizonyos, hogy Paul egész munkásságában nagy fontossága van az analógiának, míg ellenben Wundtnál az analógia igen csekély szerepet játszik. A különbség magyarázatára Paul művében (⁴: 116. l. jegyzet) világos példát idéz. Tudjuk, hogy ufn. *sterben* helyén kfn. *sturben* volt. Wundt ebben ugyanazt a jelenséget látja, mint pl. hogy a latin *octo* az olaszban *otto* lett, a következő *t* hatása alatt. Csakhogy itt a fejlődést indukáló hang a *t*, ott az indukáló hang a *starb* alak *a*-ja. Szépen bebizonyítja Paul e felfogás tarthatatlanságát. Bizonyos, hogy azoknak, akik legelőször a *starben* alakot használták, nem lehetett tudatukban a *sturben* alak, hiszen ha ez ott lett volna, e megszokott helyett nem mondtak volna egy újat, szokatlant. Tehát ez a fejlődés egyes *egyének-ből* indult ki, olyanokból, akiknek tudatában a *sturben* alak nem volt hatá-rozott, biztos képzet. Az ilyen jelenséget nem helyes a hangok asszociációs távolhatásának (assoziative Fernwirkungen der Laute) nevezni, ez bizony közönséges analógia. Világos, hogy ha a német gyermek *ich darf* analo-giájára azt mondja *wir dürfen*, ha a magyar gyermek az *enyém* analógiájára azt mondja, hogy *tiem*, ez nyilván azért van, mert a helyes, a köznyelvben megszokott alakokat (*wir dürfen*, *tied*) a gyermek még nem tudja. Ily egyéni fejlődések találkozásaiából alakulnak ki az új nyelvi formák, ezek pedig az analógia szülöttei!

De sokkal nagyobb köztük a különbség egy igen fontos elvi kér-désben. Wundt a nyelvet mint a néplélek legfontosabb megnyilvánulását elemzi. Paul ellenben az egyének nyelvbeli működéséből indul ki s cze-kek egymásra való hatásából magyarázza a nyelvi élet jelenségeit. Paul ezt igen szabatosan megmondja művének egy jegyzetében (12. l.): »Alles dreht sich mir darum, die Sprachentwicklung aus der Wechselwirkung abzuleiten, welche die Individuen auf einander ausüben.« Ez igen fontos dolog, mert míg az egyének nyelvi működése reális valami, addig a nép-lélek fogalom, inkább elvonás és hovatovább többen vannak, akik a nép-lélek reális valóságában legalább is kételkednek. (Vö. az individuális törté-nelmi iskolát, legújabbban M. Nordau, *Der Sinn der Geschichte* c. művében is e nézetet vallja, l. Schuchardt, *Sprachgeschichtliche Werte*, Graz, 1909; nyelvészek közül: Finck, Secheyay). Wundt határozottan állítja, hogy ha van egyéni lélek, van néplélek is. (A lélek ismeretelméleti fölfogása itt közömbös!) Paul ellenben kijelenti, hogy egy nép lelkéről csakis képletes értelemben beszélhetünk, csak olyan értelemben, hogy egyének lelki mű-ködése között bizonyos egyező jelenségeket állapíthatunk meg. S végül Paul azt is figyelembe veszi, hogy más oki kapcsolatok vannak azonegy egyén különféle lelki működései és két vagy több egyén lelki műkö-dése között.

Azzal, hogy mint folyik le egyéneknek egymásra való hatása, Wundt

alig törődik. Pedig a nyelv életére mindig ketten, illetve többen folynak be: a *beszélők* és a beszédet *hallgatók*. W. nagyjában csak a beszélő szempontjából tárgyalja a nyelvet, mondja Paul, s a hallgató szempontjait elhanyagolja.

Nemcsak Paul, mások is fölvetették azt a kérdést, hogy vajjon Wundt műve átalakító hatással lehet-e a nyelvtudományra. »Leider« — mondja Paul az új kiadás előszavában — »kann ich mich dieses Werke gegenüber, so viel Annegungen es auch im einzelnen bringt, doch in den Hauptpunkten nur ablehnend verhalten.« E kérdésre tehát Paul felelete szerény nézetem szerint nem eléggé méltányos. Wundt nemcsak azt tette, hogy az egész nyelvtudományi irodalom legfontosabb, bár nem mindenütt egyforma kritikával megválasztott adatait befoglalta az ő néplélektani rendszerébe, hanem több részletkérdésben műve igenis átalakító hatással volt. Sejthettük előre, hogy a lélekbuvár a jelentéstan rendszerébe fog legtöbb újat hozni — s úgy is lett. Különösen a mi nyelvtudományi irodalmunkban nagyon meglátszik a Wundt-féle jelentéstan rendszer (I. NyF. 35. és 36. sz.). De egyébként is, az általános nyelvtudomány ama kérdései, amelyek nyelvtörténeti adatokkal csak távolabbi kapcsolatban vannak (a beszéd keletkezése, a jelbeszéd, a nyelv eredetének problémája) határozottan eredetibb, rendszeresebb tárgyalásban kerülnek eléink Wundt művében. Bizvást mondhatjuk, hogy az ő műve szintén hosszú időre kötelez bennünket arra, hogy egy-egy fejezetét újra meg újra áttanulmányozzuk.

Különben maga Wundt is hangoztatta újabban, hogy ő nem a lélektan eredményeit akarta alkalmazni a nyelvtudományra, hanem fordítva, a lélektan akarta gazdagítani a nyelvtudományi megfigyelésekkel. Paul ennek lehetőségében kételkedik s bizony ebben igaza is van: mert Wundtnak ez csak elve lehet, hiszen sehol az alkalmazást művében nem látjuk. Nem is tehette, mondja Paul, mert ama nyelvi jelenségek, amelyek ma rendelkezésünkre állnak, csak kevésé alkalmazhatók lélektani célokra. A lélekbuvárnak külön kell adatokat gyűjtenie a nyelvi élet köréből s nincs nyelvtörténetre valami különös nagy szüksége. Ebben is Paulnak van igaza. A Thumb- Marbe-féle kísérletek, amelyek nyelvi jelenségekből kísérleti úton akarnak nyelvlélektani törvényeket fölállítani, Pault igazolják.

E kérdéseken kívül Wundt gyakran szóba kerül az új kiadásban, különösen apróbb jegyzetekben. Általában mondhatjuk, hogy alig van szakasza, amely ne bővült volna meg újabb adatokkal. A lényeg dolgában a következő helyeken vannak nagyobb változtatások:

Igen sok új adattal bővült meg a hangátvetés, továbbá a hasonulás és hasonaltalanulás tárgyalása (vö. 3. kiad. 59—61, összesen alig két oldal, és 4. kiad. 64—67, majdnem négy teljes oldal, új jegyzet, s néhány hangátvető alak új magyarázata). Igen érdekes vitát kapcsolt Paul új művének ama cikkéhez, amelyben a mondat meghatározását adja. W. Paul meghatározásának különösen azt a részét tartotta hibásnak, amely szerint a mondat azt jelzi, hogy képzetek, vagy képzetcsoportok összekapcsolódtak. Szerinte inkább az ellenkező jelenség előzi meg a mondat kialakulását: a tudatnak egy meglévő egysége oszlott fel részeire.¹

¹ Mindakettőnek mondat-meghatározása szó szerint közölve van Általános Nyelvtudomány című munkámban, 67. l. Tud. Zsebk. 192—193. sz.

Most Paul egy pár érdekes újabb gondolatot közöl saját szintetikus meghatározásának igazolására. Azt mondja Paul, hogy ha a hallgató lelkében valóban meg is történt a szétbontás processzusa, azután csak az egyesülésnek kell következni! Hiszen a *hallgató* sorjában szavakat kap csak, s az ezek keltette szó-képekből alakul ki a mondat gondolata. Azt pedig, hogy *minden* mondat amolyan szétbontás, elemzés eredménye, P. határozottan tagadja. W. hibája onnan ered, hogy logikai ideálok vannak előtte. Igen szellemes példával bizonyítja P. a szétbontás, az elemzés elméletének tarthatatlanságát. Valaki pl. tudja, hogy közelében oroszlán van, de még nem látja. Egyszerre ordítást hall. E hallás-érzet az oroszlán képzetét kelti fel. Ez meg ezt a mondatot váltja ki: *az oroszlán ordít*. Itt bizony a gondolat megelőző taglalása ki van zárva. Azonkívül W. meghatározása egyáltalán nem illik a tagadó-jelentő mondatokra, a fölszólító s a kérdő mondatokra. Viszont abban Paul kritikusaik van inkább igazuk, hogy a Paul-féle meghatározás tágabb körű, mint kellene, mert illik az összetett mondatrészekre is, s ezért azt ajánlották neki, hogy az *önállóság* kriteriumát is kapcsolja be meghatározásába. Csakhogy akkor meg a mellékmondatokra nem illik a meghatározás! A mondat-fogalom ingadozását Paul is elismeri, de meghatározását az összetett mondatrészek mondat szerű természeté miatt fenntartja s azért is, mert az ősi mondat-alkotásnak az ő fogalmazása megfelel, hiszen akkor még nem voltak összetett mondatrészek.

Egészen új a 126. cikk, amelyben az indulatszókat osztályozza. Megkülönböztet belső érzést kifejező indulatszókat (*ó, ach, pfui*) s hangutánzó indulatszókat (*piiff-paff, krims-krams* stb.). Új a 128. cikk is. Wundt szerint ugyanis a hangutánzók hangalakja s a tőlük jelölt hangok hasonlóságának gondolata utólag alakult ki. Ez igaz lehet a régi nyelvbeli hangutánzókra, az újabb fejlődések e tekintetben nem Wundtnak adnak igazat. Szintén bajos az egész vonalon igazolni W. ama sejtését (sok példát idéz Völkerp. 1 : 333), hogy bizonyos beszélő szervek nevei oly hangokból alakultak, amelyeknek képzésénél ama beszélő szervek közreműködtek. Végül az, amit W. *Lautmetapher* néven föltámaszt s ami régi ismerősünk a múlt század elején felburjánzott hangszimbolikából, oly szubjektív gondolatokból áll s a nyelvtörténettel annyiszor ellenkezik, hogy e tekintetben is inkább Paul pártján érezzük magunkat.¹

Megemlítem még, hogy a mondatbeli viszonyokról szóló fejezetben (a 87. § jegyzetében), helyteleníti Marty követelését, aki az Archiv für syst. Philosophie 3. kötetében — úgy mint minálunk Kicska Emil — azt vitatja, hogy az alany és állítmány műszavait a nyelvtanban is csak régi logikai értékükkel volna szabad használni.

Paul műve régebbi kiadásainak hibájául lehetett felróni, hogy míg az indg. nyelvek adatait bőségesen fölhasználta, az indogermánságon kívül álló nyelveket csak ritkán idézte. Pedig munkájának egyetemes jellege ezt megkövetelte volna. De mégis jobb volt így, mint Wundtnál, aki általában Müllerből merített, eredeti forrásokhoz ritkán nyúlt, volt is az első kiadásban elég eltorzult alak. Most Paul, művének alkalmazhatóságát nem-indg.

¹ Helyteleníti a 133. lapon a Wundt-féle mondatosztályozást is, amely szerint kijelentő, fölkiáltó és kérdő mondatokat kellene megkülönböztetni.

nyelvekre bebizonyította azzal, hogy feldolgozott művébe egy arab mondattani tanulmányt s ezenfölül felhasználta Simonyi német könyvét (*Die ungarische Sprache*), melyről az előszóban igen elismerőleg nyilatkozik, föl is veszi forrásműveinek jegyzékébe s tárgyalás közben is gyakran idézi.¹ Így még közelebb került hozzánk e mű, mely régen tekintély a magyar nyelvtudományban s az is marad még hosszú-hosszu időközön át.

RUBINYI MÓZES.

II.

A nagykőrösi nyelvjárás.

Irta Vass Béla. Budapest, 1909. Athenaeum. (Nyelvészeti Füzetek 57. sz.).

A szerző célja szülővárosa (Nagykőrös) nyelvét idővel nagyobb arányokban feldolgozni, nyelvtörténeti alapon tenni kimerítő tanulmány tárgyává (7. l.). Dicséretesnek tartjuk a szerző szándékát s kívánatosnak is, hogy minél előbb hajtsa végre, és úgy, amint tervezi. E mostani munkáját azonban koraszülöttnek találjuk egyrészt belső okoknál fogva, másrészt pedig, mert a szerző a születésre megérettet későbbre igéri.

A munka eredményeiről kevés bíráló szót mondhatunk, mert Nagy-kőrös nyelvét nem ismerjük. Csupán a módszeréről volna több megjegyezni valónk.

A bevezetésből megtudjuk, hogy Nagykőrösnek mennyi a lakossága, hogy rendezett tanácsú város, hogy az északi szélesség és keleti hosszúság melyik foka alatt van. Azután Galgóczy monografiája nyomán a város történetét vázolja a szerző. A bevezetés végén egypár sorban elmondja, kissé pongyolán, a követett módszertani elveket. Hogy a nyelvjárások legfontosabb jellemvonásai a hangtanukban és a nyelvtani szerkezetükben vannak, mert a hangokban s a belőlük keletkezett szavakban éli a nyelv a maga természetes életét. Ez mind helyén való és jól van mondva. De az a mód, mellyel a nagykőrösi nyelvjárás határait meghatározza, egy csöppet sem tudományos. Nem érthetem, miért „bajos dolog“ a nagykőrösi nyelvjárás határait pontosan megállapítani. Hiszen nincsenek tán a kutató előtt semmiféle oly gátak, melyek a lakosok beszédének megfigyelését lehetlenné tennék? Én ilyen akadályokat nem is tudok elképzelni. Nem is oly bajos dolog ez, mert a szerző is kimondja végre, »hogy a nagykőrösi nyelvjárás, míg délen érintkezik és összefoly a kecskemétivel, addig északon csak a szomszédos Nyársapátig terjed stb.« Csakhogy ez a nyelvtudósnak nem elég. Tessék rámutatni mindazon sajtáságokra, melyek a nagykőrösitől el térnek s melyek vele megegyeznek.

Ügylátszik a legtöbb nyelvjárás-tanulmányozó legszivesebben vállalkozik oly terület nyelvének leírására, mely vagy idegen nyelvű községektől, vagy más nyelvjáráson beszélőktől el van szigetelve. Alig akad olyan vállalkozó, aki egy nagyobb terület tanulmányozására vállalkoznék. Be kell

¹ Pl. hivatkozik rá a hangutánzó ikerszók (181), az elvonással való szóalkotás (243), az igeidők, illetve cselekvésmódok (273), a képzők eredete (348) s a főnevek fokozása tárgyalásában.

vallanunk, hogy a magyar nyelvjárások egyes területek kivételével hiányosan vannak felkutatva. Egy kalap alá vesszünk egyes nagy területeket s elnevezzük egyiket északkeleti nyelvjárásnak, a másikat alföldi nyelvjárásnak. Pedig úgy vagyunk velök, hogy csak egyes pontjaikat ismerjük, mintha az egészet nem volna szükséges minden részletében átkutatni. Mennyi eltérést, különbséget találunk egy-egy egységesnek ismert nyelvjárás határain belül! Hol megmegszünve, hol felújúlva, hol újjakkal fonódva össze. Ezeket a folytatódó, megmegszakadó, újjakkal összefonódó szálakat a nyelvbúvárnak mind föl kell keresnie, mintha egy ezer szálból szeszélyesen összeszött szövetet bontana szét, lelkiismeretes gondgal, elmélyedő buzgósággal. Szóval mindaddig nem lesz tiszta képe előttünk a magyar nyelvjárásoknak, míg a térképezés módszerét nem alkalmazzuk a nyelvjárásstanulmányozásban.

Általánosan elterjedt rossz szokásunk „érdekes nyelvjárások“-ról, „érdekes sajtáságokat tartalmazó nyelvjárásokról“ beszélni. Szerzőnk is különösen találja, hogy »erről az érdekes sajtáságokat tartalmazó nyelvjárásról (már mint a nagykőrösiről) jóformán alig látott közlemény napvilágot.« (6. l.) Mintha azzal a nyelvjárással, melynek »nincsenek« sajtáságai, nem kellene foglalkoznunk. Sőt szerzőnk tovább megy. Ő »sajtáságnak« csak azt nevezi, mely valamely tekintetben különös, vagy érdekes. A 19. lapon ugyanis azt mondja: »E nyelvjárás sokkal kevesebb alaktani sajtáságot mutat, mint hangtanit.« Szóval ő értékelni is tudja a nyelvi tüneményeket: érdekesek, nem érdekesek. Azon nyelvjárásoknak, melyekben nincsenek érdekességek, nincsenek sajtáságaik sem. Azon tünemények, melyek nem keltik föl csodálkozásunkat, nem érdemesek a följegyzésre.

Nem csoda, hogy a laikusok köztudatában a »nyelvjárásstanulmány« olyan jelentéssel terjedt el, hogy az nem egyéb, mint »csodabogarak, különösségek gyűjteménye.« Igen sok pap és tanító azt hiszi, hogy a gyűjtő azért jár a falujába, hogy a nép ajkáról csodabogarakat jegyezzen fel, hogy azokon majd mulasson a világ. Legtöbben szégyellik népüknek ezen »csodabogarait« és takargatni, titkolni igyekeznek, mindennekfelett pedig kiirtani.

Még egy fontos módszertani kérdést. Ez a tanulmány azt a benyomást teszi az emberre, mintha a szerző csakugyan hajtóvadászatot indított volna az érdekességekre s úgy csipte volna el egyenkint őket. Úgy tetszik, mintha megfordított eljárást követett volna, mintha egy meglevő, átlagos nyelvjárásstanulmányi vázlatot Nagykőrösből halászott példákkal töltött volna ki. Pedig az eljárás fordítva helyes. Előbb gyűjtünk, azután rendszerezzünk úgy, amint az anyag természete megkívánja.

A nyelvjárás leírásának természetesen összehasonlító módszerrel kell történnie. Alapúl rendesen az irodalmi nyelvet szoktuk venni, noha annak sincsenek megcsontosodott határai sem minőség, sem mennyiség, sem gramatika, sem szókincs tekintetében. Az ezzel való összehasonlítás is igen sok tanulmányban, mint szerzőnkében is, egyoldalú. Csak olyan dolgokat gyűjtenek össze, melyek az irodalmi nyelvtől eltérnek, az olyanokról ellenben, amelyek az irodalmi nyelvvvel egyeznek, továbbá, amelyek az irodalmi nyelvben megvannak, de a nyelvjárásból hiányoznak, egy szót sem szólnak. De, én úgy gondolom, ezt az összehasonlítást más irányban is részletesen ki kellene terjeszteni: a többi nyelvjárások irányában. Csak akkor szerethetnénk a nyelvjárásokról megközelítőleg hű képet. Szerzőnk az irodalmi

nyelvvél való összehasonlításban is egyoldalúan járt el, mert csak azt jegyezte föl, ami nyelvjárásában az irodalmi nyelvtől eltérő.

Még a füzethez csatolt szójegyzékre volna megjegyzésem. Szerzőnk a közölt tájszavakat egy-egy odavetett szóval magyarázza. Pedig igen nehéz dolog ily módszerrel magyarázni a tájszókat, mert az az irodalmi nyelvből tolmácsul vett szó igen ritkán, vagy sohasem fejezi ki annak a tájszónak minden jegyét. Tessék a gyűjtött példamondatokkal magyarázni. De szerzőnk alig közöl valamit adatgyűjteményéből. Hibája aztán a szójegyzéknek, hogy némely szó egészen más jelentésben van meg benne, mint a tanulmányban. Pl. *apacsol* a szójegyzékben: csuffá tesz, megszegyenít, míg a 28. lapon: leleplez; *dévernőz* a szójegyzékben: tivornyáz, a 28. lapon pedig: megdőgönyöz; *bídörög* a szójegyzékben: csavarog, a 19. lapon: bódorog. Az *ánti* szó az ő értelmezése szerint *szentet* jelent, s ezt egy káromlással bizonyítja, mintha a nép csak a szenteket szokta volna káromolni. A *renyhe* szó szerinte tájszó. *Pokolvar* nem tájnyelvi, hanem épen irodalmi alak (a tájnyelvi: pokolszökés).

A szerzőnek ezenkívül még sok következtelensége és tévedése van, de ezek közül csak a nevezetesebbeket említem fel. Legfontosabb köztük következtelen s így megbízhatatlan fonetikai írása. Pl. szerzőnk meg is mondja a 16. lapon, hogy az *n*, *ny*, kiesésével az előttük álló vokális gyakran orrhangúvá lesz (de azt nem mondja meg, hogy mikor), »vagy legalább nagyon gyengén hangzik az *n* és *ny*: lánⁿ, kemény, hiszönⁿ, bizónⁿ.« »Hasonló eset áll fenn, ha az *n*, *ny* szótagot zár« (hát az előbb nem zárt szótagot?): bonⁿtya, haⁿgya, hasonⁿló, kénⁿyszorit.« Mégis ily különbözően írt alakokat találunk: *min* (32. l.), *min* (31. l. háromszor), sőt a 31. lapon *minn* más (mindaháromnak jelentése: mint); *lassan* montam (31. l.); *sehun* (10. l.); *hoppon* maratt (31. l.); *mim* Marci (= mint 31. l.); *mindönt* (27. l.); *asszont*, *asszón* (32. l. háromszor is), és *asszó* (10. és 31. l.). Egyik helyen így ír: *asztat*, *esztet* (26. l.), *hosztam* (37. l.), *asztán* (30. l.), *mögfokta* (28. l.), *vezeszd* (37. l.), a másikon meg így: *legkülönb* (36. l.), *bótbú* (37. l.), *mögnízted* (37. l.), *lukkú* (31. l.) stb. A 10. lapon kategórikusan megtagadja, hogy az *ly* hangot nem ismerik. S mire végig olvassa az ember a füzetet, egész sereg oly szót talál, melyben a *ly* előfordul. Pl.: *pályinka* (10. l.), *sindöly*, *hélyá*, *tolvaly* (12. l.), *gélyva*, *pélyva* (11. l.), *melyőtök*, *melyönk* stb. (25. l.), *ilyen*, *olyan* (33. l.).

Említsem-é meg végül azon tévedéseit, melyek hajlandóbb vagyok hinni hogy inkább figyelmetlenségből és gondatlanságból, mint a grammatika fogyatékos ismeretéből kerültek a füzetbe? Hogy a hangtan egyik legfontosabb fejezetéről, a hasonúlásról egy szó sincs a tanulmányban, hanem a hasonulás eseteit (kalabba, darappatkó, lopoddészka stb.) a »Hiányos alakok« című fejezetben tárgyalja (a 18. lapon) végtelen nagy fogyatékos-sággal és gondatlanul? A szerző pl. határozós összetételnek veszi az *ajjaszéna* szót (19. l.). Továbbá *-ha*, *-ke* képzővel igéből képezett szóknak mondja e szókat: *üllöke*, *állóka* (21. l.). Szerinte a *fosztás*, *szódés* -ás, -és képzővel a *cselekvés eredményét* jelenti (33. l.). Ezen mondatokban pedig: *Ilyenöket cselekönni nem tisztösség*; *Mindönt éprédáni nem okosság*; *Nyers húst önni nem egésség* (33) a szerző szerint a főnév van melléknév gyanánt használva, pedig akkor volna feltűnő, ha helyükön melléknévek volnának,

A szerző szerint e kifejezésben: *három telikemence könyveret* birtokragos szó a jelző (36. l.); *-nek* ragos időhatározót lát ebben a mondatban: *legénnek szöbbs vót az apád min tē* (35. l.).

A szerző köszönetet mond tanárának, Zolnai Gyulának, szakszerű útbaigazításaiért (7. l.). Szerintem sokkal szebb köszönet volna, ha e tanácsokat a mű írása közben meg is fogadja és fel is használja.¹

Megrovást érdemel a silány nyomdai kiállítás, s hogy e füzet alakjával is elűt a *Nyelvészeti Füzetek* megszokott csinos formájától.²

(Kolozsvár, 1909, okt. 20.)

CSŰRI BÁLINT.

NYELVMŰVELÉS.

Lapszemle. Hát bizony, ha szemlét tartunk lapjaink fölött, annyi nyelvi furcsaságot találunk folyton-folyvást, hogy nem csoda, ha néha hosszú időre elmegy tőle a kedvünk. De kötelességünk, hogy időről-időre visszatérjünk rá s hallassuk figyelmeztető szavunkat. Ime legújabb böngészetünk. — »Két vödrrével [?] *telit* szedtem föl, ezenkívül még egy káddal és egy nagy ládával *telit* vittem haza« (Népszava 1909. III. 10. 3, tárcza »angolból«; akár angolból, akár németből, olyan szolgai fordítás, hogy ritkítja párját). — »Annyi *talentumtalanság*, amennyi ebben a könyvben tobzódik, nem is telhet egy embertől s két *talentumszegény* embernek kellett összeadni minden szellemi szegénységét...« (P. N. 1909. III. 10. 1, tárcza; nem hisszük, hogy Lynkeusz ne tudta volna ezt magyarabbul kifejezni). — »A szerb hadianyag *átengedésének* kérdése foglalkoztatja a diplomáciai köröket« (B. H. 1909. III. 10. 9; kétértelmű kifejezés: mintha vki vkinek át akarná engedni azt a hadianyagot; pedig arról van szó, hogy a törökök *átbocsássák, átérresszék* a saját területükön). — Egy ökör mondja: »Én is csak úgy *ellettem*, mint a méltóságos ökrök.« (P. Napló 1909. III. 25. 12; már azt se tudják a „városi“ írók, mi az hogy *elleni*?) — A romboló világfölfogás hirdetőit a nyugaton már mindenütt *hidegre tették* (B. H. 1909. III. 30., 12; vö. SimB. Szót: „*kalt stellen*: tétlenségre kényszerít, ártalmatlanná tesz valakit“). — Egyedüli idegnyugtató csak az édes otthon... A többi mind csak *sifli* (Népnevelők Lapja 1909. 322; az irodalmi nyelvben nagyon szokatlan szó). — A szemöldökei össze vannak növe, azután *úgy tudja leereszteni, meg felhúzni azokat!* (A Házi Orvos 1909. 5. sz. 11; e h. *úgy le tudja őket eresztetni meg felhúzni*; a magyaros *öket* helyén igen sokszor írják németesen *azokat*, ez az idegenszerűség annyira elhatalmasodott — vagy, mint most kezdik írni, *eluralkodott* — hogy H. I. a Népt. L.-nak egy könyvbírálatában 1908. 40. sz. 12. l. épen a helyes kifejezést rója meg, hogy t. i. az illető szerző a veteményekről írja, hogy a homok melegen tartja *öket!* l. erről Helyes Magy. 81—82). — *Tőzsgyökeres magyar szólás* (Kath. Szemle

¹ A szerzőnek nyegle háláikodására ki kell jelentenem, hogy csak általános útbaigazításokat adtam neki, dolgozatát pedig nyomtatásban láttam először. — Z. Gy.

² Ez alkalommal közlöm a köv. helyreigazítást: A Nyr. 38 : 339. lapján a jegyzetben a lív nyelv h. olv.: az észtv. nyelv. — Cs. B.

1909. 623. l.; mintha valami dohánytőzsb en volna a magyaros szólásoknak a töve). — »Sokat fognak még e körül fülleneni . . , várjuk be a teljesen kikögtett hazugságot« (Az Ujság 1906. IX. 29). — »A nemzeti követelmények formulába kögíthetésének az ára az lesz . . « (P. N. 1908. III. 19; még most is kísért ez a furcsa nyelvújítási szó egy-két hírlapíró cikkeiben, de olvasóik közül vajmi kevesen értik). — »Ebben a közönséget nap mint nap bosszantó ügyben« (P. H. 1909. V. 22). — Ez a fejtegetés minden csak nem kimerítő (Akad. Értesítő; magyarul: korántsem, semmiképen sem, épen-séggel nem kimerítő). — A lapok, melyekre idefent rá sem fűtyülnek (Neunz. Isk. és napilapok; ízléstelenség e helyett rá se hederítének, az élőbeszéd különben is állító alakban mondja, nem tagadóban; a lapokra idefent fűtyülnek). — Éltet a remény, hogy . . az érdeklődés e tekintetben is emelkedni fog (Népnevelő 5 : 164; végre egy jó régi kifejezés az örökös németes remény-táplálás helyett). — »Németül beszéljenek, az ördögbe!« „Nem vagyunk a cseh tartománygyűlésen, az ördögbe!« (lapjaink az osztrák birod. tanácsról szóló tudósításaikban; persze németül zum Teufel! de a magyar nem így kiabált volna, hanem: Magyarul beszéljenek, ebadta!) -- A francia je suis heureux-t lapjaink szolgailag fordítják: boldog vagyok, pedig legtöbbször csak ez kellene: örülök, örvendek, van szerencsém. Jespersen említi az angol nyelv történetét tárgyaló munkájában: »A kifejezésben való mértéktartás is növeli az angol nyelvnek férfias jellemét. Ahol a francia azt mondja charmant vagy ravissanté, az angol megeleégszik ennyivel: isn't half bad ['félíg se rossz', nem rossz], she is rather good-looking ['elég jól fest']. Je suis ravi de vous voir [el vagyok ragadtatva, hogy láthatom] semmivel se mond többet, mint I am glad to see you [örülök, hogy láthatom].« — Ó nem sok szertartást csinál a dologból (P. N. e h. ceremóniát vagy inkább teketóriát). — Nagy Emil Battyhányi T. gróf Vázsonyi V. elleni pörének megszüntetését így kéri: „Tek. királyi Törvényszék! . . Kérem, hogy a főtárgyalási határnap kítüzését beállítani méltóztassék.“ (B. H. 1909. IV. 20. Hová beállítani? hogyan beállítani?) — A „magas mély“ [ég] foszforeszkáló szürkeségéből mosolyogva emelkedik ki (a hold, Zászlónk, jún. Az alföldi nagy rónaságon); nem lehetett volna itt egyszerűbb és szebb magyar kifejezést találni? — A jegenyék örömpesve verik össze levéltenyereiket, mintha pajkos villik zörgetnék haszkanyettáikat (uo.; hány gyermek olvasó érti ezt? lám Petőfi nem szorult idegen szóra, mikor hasonló gondolatot akart kifejezni: Szinte hallott lépteik csengése, mint parányi sarkantyuk pengése). — „Tűz van! . . Fölmásznak a kazalra s úgy ókumlálnak a távolba“ (ilyen erőtetett népieskedés több is van uo.). — Az értékesnek értékehez tartozik, hogy magamagához is férközött (az önismeretről van szó, B. H. 1909. VI. 29; helyesen: hozzáférközött, sőt az első ige is jobb volna így: hozzátartozik, l. Kertész cikkét Nyr. 37 : 397). — Vadalmák (e h. Vadalma; új regény, írta Szendéné Dárday Olga; ha könyv címe németes, kétszeresen szemet szúr). — „ . . Bejelentem e lap olvasóinak, hogy amennyiben az új kormányalakulás A. A. gróf nélkül történik meg, nevem lekerül e lapról“ (Népt. Lapja 26. sz.; nem amennyiben--annyiban, hanem ha . . , akkor kerül le). — «Hiszen műtárgyat Mikszáth Kálmán maga is vehet magának, de műtárgyat, melyhez ezeken és ezeken járulnak hozzá, nem mindenki tehet az asztalára« (B. H.

1909. VII. 17; ez különösen szembetűnő példája annak a németességnek, hogy kihagyják a mutató névmást, ahol szükség volna rá; helyesen csak így lehet: de *olyan műtárgyat*, melyhez . .) — „*Térbelileg* vagy *időbelileg* vagy *gondolatilag* világosan határolt valami“ (MNy. 5 : 254; persze „*zeitlich* oder *räumlich* oder *gedanklich*“, mert hisz a magyar nyelvet a németből fordítjuk s ami ott *-lich*, az minékünk *-lag leg : levélbelileg, bíróilag, rendkívülileg* stb., nem pedig *térben* vagy *időben* vagy *gondolatban* világosan meghatározott valami). — Szemét nép, utolsó nép volt ez [a spanyol conquistador], *ha is sok' sem* hiányzott nyakából a Máriás *amulette*; *ha is* szorgosan járta a misét s alázattal csókolta a pap kezét (B. N. 1909. VII. 30; ez aztán a cifra magyarság! hogy-hogy nem félnek Lehr Albert rettenetes haragjától?). — „Nem igaz történet ez *átul cettig*“ (írja Móra I. Hiv. Közl. 1909. 459; de hiszen *cettig* csak a német nevezi a *zé* bötüt! Móra Istvántól magyarosabb kifejezést várna az ember, pl. *elejétül végig*). — Herkules a jobbával a hatalmas bunkót az *erimantini* vadkan fejére támasztja (ez Herman Ottó kocsintása B. H. 1909. VII. 31; pedig Herk. nem holmi *Erimantinban*, hanem *Erymanthos* hegységben ejtette el a vadkant; igaz, hogy a német furcsán képezi a melléknevet: *der erymanthinische Eber*).¹ — A múlt század közepéről még hazajáró stílust gúnyolja egy vezércikkíró a következő mondatban: »Az Ő nemzetvezérlő cikkei, amelyek által *minekutánai* és *annakdacárai* magyarossággal *bizonyittatik* be, hogy édes honunk *léterdekének látszik lenni* az ő atyja által *előirányoztatott* függetlenségi elvek *életbei* léptetésének szükségessége« (Népszava 1909. VIII. 22). — »A fővárosban időző amerikai orvosok *főlemelő* ünnepség keretében hódoltak Washington emlékezetének« (B. H. 1909. VIII. 31; magyarul *lélekemelőnek* szokás ezt mondani; igaz hogy a német csak annyit mond: *eine erhebende Feier*). — „S békét kötött Vladimêr a bolgárokkal, kik azt esküvel erősítették meg s ekkép szóltak: *Addig lesz köztünk béke, míg a kő úszni s a komló alámerülni fog*“ (Ethn. 1909. 253). De hisz a kő egy percig se fog úszni s a komló egy pillanatra se fog alámerülni; hát ha csak addig tart a béke, akkor ugyancsak nem lesz tartós. (A szórend se kifogástalan; helyesebben így volna: míg a kő úszni fog s a komló alámerülni, s egészen helyesen: míg a kő úszni *nem* fog s a k. alámerülni). „Hiányra nem is igen akadtam Pintér művében, legfőllebb Verestói György megemléését *nélkülözzük*“ (Irodalomt. Közl. 19 : 378; ném. *vermissen e h. hiányát érezzük*, l. Helyes Magyarság, továbbá Nyr. 5 : 242—4. stb. stb.).

ANTIBARBARUS.

Búsbeteg. (Nyr. 38 : 178.) 1884-ben Heine költeményei közül százat magyarra fordítottam. Ezeket egy füzetben Tapolcán ki is nyomattam ilyen címmel : Koszoru Heine költeményeiből. A XLV. számmal jelzett költemény utolsó szakasza így hangzik :

Mért vagyok én oly *búsbeteg*?
Azt mondd meg, oh kedvesem,
Legkedvesbem, oh ezt mondd meg :
Miért hagyál el engem?

¹ Hasonló ehhez a minap említett *peruviáni* kereskedő. (De ném. így is : *erymanthysch*.)

Amikor ezt a verset fordítottam, alig voltam 24 éves. Nem fordultam meg máshol, mint Zala és Somogy vármegyében s csak rövid ideig voltam Budapesten. Székelyekkel sohase társalogtam; tőlük a *búsbeteg* kifejezés nem juthatott hozzám el. Most utólag, hogy a Nyr. közleménye figyelmessé tett, nézegettem a szótárakat; se a Ballagi Teljes szótára, sem pedig a Magyar Tájszótár nem említi; se Simonyi és Balassa, se Kelemen magyar-német szótáraiban nem találtam meg. De hát akkor meg honnan került hozzám ez a szó? A fordítottam versszak eredeti német szövege így hangzik?

Warum bin ich selbst so krank und so trüb,
Mein liebes Liebchen? sprich!
O sprich, mein herzallerliebstes Lieb,
Warum verliessest du mich?

A német szöveg a *búsbeteg* kifejezésére két külön szót: *krank* und *trüb* használt fel. Én tehát (hacsak nem járatos a Dunán túl is ez a szó), nem gondolhatok mást, mint azt, hogy fordítás közben magam alkottam meg a *búsbeteg* kifejezést s így találkoztam, de csak véletlenül, avval a szép székely szóval.

(Orosháza, 1909. május hó.)

BÉRCZI FÜLÖP.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szótáraink történetéhez. Egyetemünkön a folyó félévben szótári gyakorlatokat tartok hallgatóimmal. Hogy szótárirodalmunk fejlődéséről tiszta képet kapjunk, régibb szótárainkat sorban összevetettük egymással. Eközben, mielőtt hozzáfogtam — a többi között — a Gyöngyösi szótártörödéék és a magyar Calepinus egybevetéséhez, hirtelen, úgyszólván első tekintetre, meglepő észleletet tettem: a Gyöngyösi töredék volt egyik forrása a magyar Calepinusnak. Főleg azért volt olyan meglepő ez a fölfödözés, mert azt hitte volna az ember, hogy ha így van a dolog, ezt Szily Kálmánnak és Melich Jánosnak rég észre kellett volna venni, hiszen mindaketten annyit foglalkoztak éppen evvel a két régi szótárunkkal, sőt Melich össze is hasonlította a Gyöngy. szótárt a Calepinussal, de csak — a latinját a latinjával. Tudtomra azonban sehohsem nyilatkoztak a kétőnek egymáshoz való viszonyáról,¹ pedig ez az összefüggés annyira szembe-tűnő, hogy úgyszólván lehetetlen észre nem venni. A két szótárnak igen sok helyén találkozunk részint ritkább kifejezések egyezésével, részint egész csomó latin címszónak egészen azonos fordításával, úgyhogy a véletlenség teljesen ki van zárva. Így pl. mingyárt az *A* betű elején látjuk a következő szócsoportot:

Acacia	Gy. sz. <i>kókeny fa</i>	C. <i>kókeny fa</i>
Acacus	<i>Artatlansag, Eggywsegh</i>	<i>Artatlan</i>
Acacia		<i>Artatlansag, Eggywgség</i>

¹ Zolnai sem a kiadásról való tüzetes bírálatában Nyr. 28. k.

Acalyphe	<i>Chatany</i>	<i>Tsalan</i>
Acantha leuce	<i>Zamar thówys</i>	<i>Zamar tóuis</i>
Acanthis	<i>Thyngylicz</i>	<i>Tingilicz</i>
Acanthis	<i>Chysz</i>	<i>Tsiz</i>
Acanthus	<i>Medwe Talp</i>	<i>Medue talp</i>
Acapna	<i>Szarasz fa</i>	<i>száraz fa</i>
Acarus	<i>Moly</i>	<i>moly</i>
Accanto	<i>Eggywth eneklók</i>	<i>Eggywteneklók</i>

Néhány sorral odább :

Accedo	<i>Hozsza Jarulok</i>	<i>hozza iarulok. Eggyet értők</i>
Accesserit	<i>Eggyeth erytók</i>	
Accessio	<i>Eóreghbwlcs</i>	<i>óregbwlcs</i>
Accelerero	<i>Elsyethek</i>	<i>El sietők</i>
Acceleratio	<i>Elsyethes</i>	<i>El sietes</i>
Accendo	<i>Fely gywtóm</i>	<i>Fel gyulom</i>
Accensi	<i>porozló</i>	<i>Porozlo</i>
Accentus	<i>Zonak notaltatasa.</i>	<i>Zónak notaltatasa.</i>

És megint egy pár lappal hátrább :

Acicula	<i>Vago</i>	<i>Vágo</i>
Acies	<i>Fely [olv. Eely]. Rendlő</i>	<i>Eel. Rendölt sereg. Fény</i>
	<i>seregh . . Feny</i>	
Acinosus	<i>Sok magu Szóleo</i>	<i>Sok magu zóló</i>
Acleros	<i>Joszagból kytagattatoh</i>	<i>Ioszágból kytagattatot</i>
Aclides	<i>Tollas buszgany</i>	<i>Tollas buzgány</i>
Acmen	<i>Elethnek viragha</i>	<i>Acme: Eletnek virága</i>
Acmotheton	<i>Wló thóke</i>	<i>wló tóke</i>
Acaron [!]	<i>Zyn mesz</i>	<i>Acoeton: Szin méz</i>
Aconem	<i>Feny kóó</i>	<i>Acone: Fen kw</i>
Acontia I.	<i>vstókos futo' chyllagh</i>	<i>wstókos futo tsillág</i>
Acontia II.	<i>Tarka kgyyo : kurta kygyo</i>	<i>Tarka kgyyo, kurta kgyyo . .</i>
Acratocothones	<i>Borchyszar : boryszak</i>	<i>Bortsiszar, bor iszak</i>
Acratophorum	<i>Vendel</i>	<i>Véndel.</i>

Más föltünő egyezések közül ezúttal csak a következőket említem :

Abacus	<i>Gy. Zakacz aztal . . .</i>	<i>C. Szakatszazstal</i>
Abolla	<i>Combos augy vdarlo ruha</i>	<i>Gombos, auagy, vduarlo ruha</i>
Abrotonites	<i>Isten fayawal fwueszet bor</i>	<i>Istenfaiáunt [így]fwueszet bor</i>
Absis	<i>Bólt hayasz [haytas h.]: auagy halo szom</i>	<i>Bólt hayás [!]. Haloszóm . .</i>
Acerra	<i>Thómyen tartho ladachka, auagy thobosz</i>	<i>Tómién tarto ládátska auagy toboz</i>
Achriogelos	<i>Hahatas: ok nekwl kachago</i>	<i>Hahatás, oknékwl kaczagó</i>
Achyrosis	<i>polyuazas: Sargywras</i>	<i>Polyuázás, Sár gyurás</i>
Baubare	<i>Vgatnia, babukkolny</i>	<i>Babukkolni</i>
Anguilla	<i>ynbola</i>	<i>Ingola</i>
Bumasta	<i>kechke chechü szóló</i>	<i>ketske tsótsw szóló</i>
Capsaces	<i>olayw negely</i>	<i>Olay tarto edény, négóly.</i>

Az tehát kétségtelenen, hogy a Calepinus magyarítója fölhasználta a Gyöngyösi szótártöredéket (vagy tán valamely párját), leginkább az elején, később úgy látszik mindinkább csak válogatva és rostálva. De így is jelentős körülmény ez szavaink történetére és kritikájára. Néha a Calepinusból helyreigazíthatjuk a GyöngySz. hibáit; pl. »Calamistrum *haj forgató uass*« helyesen *hajfodorgató vas*, mert C-ban: »calamister: »Hay fodorító vas«; GyöngySz.: »Angaria: *ketelenythes: bówtt: szolgálath*« (Melich J. *bolto*t vagy *bő utat* sejt benne) helyesen *ketelenythesból való szolgálath*, mert C-ban ez van: »angaria: *készítésből való szolgálat*.« Viszont pl. kitűnik, hogy a *potro*hnak *potrok* alakja csak ebből az íráshibákkal telt szótártöredékből került Calepinusba s a későbbi szótárakba.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Nyelvújítási Szótár bírálatához. Simai Ö. védő s védekező cikkéhez (271) csak néhány észrevételem van. A *fölhalad*, *fölműlni* szókra vonatkozólag maga a NyÚSz. ejtett engem is tévedésbe, mikor a szerző azt jegyzi meg ezeknél: „ma *föülhaladni*“, „ma *föülműlni*“, vagyis úgy állítja a *fölhalad-föülhalad*, *fölmül-föülmül* kifejezéseket egymással szembe, mintha a *föl* igekötősek nyelvújításkoriak, a *föül*-ösök meg maiak volnának. Helyesen figyelmeztet Simai arra, hogy a *föülhalad*, *föülmül* régi magyar kifejezések; de viszont az is igaz, hogy a *fölhalad*, *fölmül* sem a nyelvújítás korának szülöttei, mert ezeket is megtaláljuk a régiségben is (l. NySz.) Ha ezt a szerző is figyelembe vette volna, bizonyára vagy mellőzi a *fölhalad*, *fölmül* szavaknak nyelvújításkori adatait, vagy nem állítja őket gépiesen a „mai“ *föülhalad*, *föülmül* szavakkal szembe. De az emberi gyarlósnak mulatságos játéka, hogy Simai ugyanakkor, mikor engem a NySz. figyelembevételének elmulasztásával vádol, ugyanakkor maga a *fölhalad* és *fölmül* szavakra nézve esik ebbe a hibába, az állítván, hogy a tárgyalt szópárokkal „a fejlődés egészen ellenkező irányú“ volt. Semilyen irányú nem lehetett, mert Kisfaludy, Széchenyi *fölhalad* és *fölmül* szavai elszigetelt használatmódok, amelyek, mint mondottam, a régiségben is megtalálhatók, tehát a *föl*-ös és *föül*-ös igék egymáshoz való viszonyát nem lehet ily rövidesen elintézni. — A *megszünni* kifejezésre vonatkozólag teljesen igaza van; csak azt sajnálom, hogy tévedésemet korábban nem igazította helyre, hiszen annyiszor foglalkozott nyelvújítási adatokkal, hogy ezt már régen, a NyÚSz. második részének megjelenése előtt is megtette volna. Már a *sörház*-zal másképpen vagyunk, mert az csak hagyján, ha az összetett szókat a szómutató rendesen az előtagjuknál keresteti, de az már éppen e rendes eljárásnál fogva szokatlan a könyv használója előtt, hogy a *ház*-as összetételeket megfordítva az utótag alatt kelljen keresnie. Jól sejtettem tehát, hogy a *sörház* lappanghat valahol a NyÚSz.-ban. Az *inger*-nek Bárány Péternél való előfordulása Simai szerint elég világosan meg van mondva az első kötetben is. Meg van mondva, az igaz, de a határozottságnak nem elég világosságával, mert ha már — amint Szinyeyi is följegyezte (Nyr. 10 : 308) s amint most Kornis Gyula is (MNY. 3 : 152) újra utalt rá — 1790-ben Báránynál megvan a szó, miért szerepeljen szerzőjeként mégis Baróti Szabó Dávid? Ezt a megállapítást tehát a II.

részben bízást helyre lehetett volna igazítani. A *vallásszabadság*-ról nem csoda, ha azt mondtam, hogy nincs meg a NyÚSz.-ban, mert ki gondolná, hogy a *vallásosság* alatt kell keresni. Azzal meg senki előtt sem fogja a védő ügyvéd úr a NyÚSz.-nak tárgyalásbeli rendszertelenségeit tisztára mosni, hogy hiszen ott vannak a szómutatóban a kötőjeles *állam-, ék-, élet-*, stb. szavak, ezek megmondják, mely lapon kell az összetételeiket keresni. Az bizonyos, hogy ott vannak az összetett szavak a megjelölt lapon, de hiszen egy-egy lapján a szótárnak 10—12 cikk is olvasható, s az olvasónak úgy kell ezek közt fáradsággal fölhajhászni a keresett kifejezést, mert azt csak nem gondolhatja előre, hogy pl. az *ékkövet* nem az *ék* főnévnel, hanem az *ékezni* igénél kell — Simai Ödön helyesléseivel — keresnie!

Azt mondanom sem kell, hogy Simainak cikke a NyÚSz.-ról való véleményemet a magam egy-két tévedése után sem változtathatja meg.

ZOLNAI GYULA.

Tátorján. A Nyelvőr 7. száma újra fölveti a *tátorjánt*, melyet már a 29. kötetben tárgyalt volt. Én e szót a botanikából ismerem. Származását népies etimológiának gondolom. A *tátorján* ugyanis Gönczy szerint a *Crambe Tataria* Jackqu. magyar neve, amely növényt Vagner Növényatlasza *tatárvirágnak* (Iberis), az új MTsz. *tátorján-gyökének* (*brassica tataria*) nevez. Azt hiszem, ez a *tátorján* nem egyéb, mint a *tataria* magyaros ejtése. Alakulására pedig hatással lehetett egyrészt a *tarorja* (teucrium), másrészt a sok *tát-* kezdődésű virágnév: *tátogató* (antirrhinum) *tátincs* (linaria), *tátika* (nickxia), *tátos* (chaemorrhinum), *tátkanaf* (lamium). Mivel ezek a növények mind *tátogatós*, vagy ajakos virágúak, nevük világosan a *tátogat* igéből származik, ellenben a *tátorján* virágának semmi köze a *tátogatáshoz*. Jámbor keresztesvirágú, mint a repce vagy káposzta. Tehát csupán az analogia hathatott a tatariának *tátorjanná* alakulásához. A szél vagy vihar jelentés aztán a *tátos* szó révén szegődhetett hozzá.

CSAPODI ISTVÁN.

A *melléknév fokozása* közönségesen arra szolgál, hogy két személyt vagy dolgot hasonlítunk össze s azt fejezzük ki, hogy az illető tulajdonság nagyobb mértékben van meg az egyik tárgyon, mint a másikon. De van olyan eset is, hogy egy tárgynak két tulajdonságát vetjük egybe s azt fejezzük ki, hogy az egyik nagyobb mértékű, mint a másik, pl. azt mondjuk, hogy 'ez a fiú inkább szorgalmas, mint tehetséges'. Ilyenkor a latin és a görög nyelv mindakét melléknevet fokozza; pl. Varro azt írja: *diligentius, quam apertius*, így Cicero és mások. Ezt az alaki hasonulást a nyelvészek úgy magyarázzák, hogy mintegy ez a gondolat lebeg a beszélő lelke előtt: *diligentius, non apertius*.¹ Úgy látszik, a latint utánozva írják néha német írók is így: *Diese Ausrufungen sind rhetorischer als gründlich*

¹ Más magyarázat szerint »attrakció» vagy hasonulás e h. *diligentius quam aperte*; gy Reisig: Vorles. über lat. Sprachwiss.³ 3 : 162. és tüzetesen Ziemer: Junggramm. Streifzüge 67. — A szerk.

(Léssing, így Goethe is); de rendszeren másképp szerkesztik, pl. Lessing: *Der leidende Herkules war mehr finster als wild*; mindez adatokra nézve I. Erdmann: Grundzüge d. d. Syntax 1 : 46 és Delbrück: Vergleichende Syntax 1 : 418. — A magyarban két rendes kifejezőmódunk van erre: 1) *Herakles inkább komor, mint vad*; 2) *Heraklesben több a komorság, mint a vadság*; ennek az asztalnak *nagyobb a szélessége, mint a hossza* (vagy más efféle körülírás). De előfordul minálunk is, kivált régiebb írónál, az a latinosság, hogy vagy mindkét melléknévet, vagy legalább az egyiket fokozzák. Például: a) *Hidegtelek sokkal akadályosabb, mint veszedelmesebb* (Prágai: Fej. serk. 712; a latin eredetiben: *molestior quam periculosior*). Méltó kérdés támadott felőle: *udvariáb' legyen-e', vagy szentebb* (Fal. NU.¹ 59). Cifrább, mint gazdagabb (Erdélyi J. a 3495. sz. közm. magyarázatában). Gyarmathy Sámuel épenséggel szabályul állította föl ezt a szerkezetet: „Néha magánosan minden eset társasága nélkül tétetnek két hasonlító [középfokok], p. o. Ez az asztal szélesebb, mint hosszabb. Ez a gyümölcs szebb, mint jobb“ (M. Nyelvmester 2 : 30). — b) Bár nagyon puhák, mégis bélek húsosabb, mint leves (Tud. Gyűjt. 1836, 8 : 73). Azt az eljárást . . . kényelmesebbnek tartom, mint igaznak (Lehr A. Nyr. 4 : 544).

A németben a *Schade* főnév ebben a szólásban *es ist schade* egészen melléknévi jelentést vett föl, úgyhogy aztán fokozva is előkerül, pl. Würzburgi Konrád Trójai hadában: *Der was den Kriechen scheder dan imen anders bi der zit*, szó sz. ez a görögöknek *kárabb* volt, mint bárki más abban az időben (vagyis többet ártott); uo. *aller schedist* 'legkárabb'. Hasonlóképp előfordul a *Sünde* és *Angst* fokozása: *es ist aber sünder* 'vétekebb', azaz még nagyobb vétek; *also viel engster sol dir werden* (Luther) még nagyobb aggságod is lesz. (Ezekről és más főnevek fokozásáról I. Paul: Prinzipien d. Spg.⁴ 357—8, Erdmann: Grundzüge der deutschen Syntax 1 : 25, Delbrück: Vergl. Syntax 1 : 419, 415 stb.). — Ennek a használatnak a mássa is megvan a magyar nyelvben, sőt minálunk sokkal gyakrabban előfordul, különösen a *kár* középfoka. Pl. Nagy nyereségünknel *kárabb* lesz az hadaknak rendbe nem vétele (Rák F. Lev., NySz). Váradnak elvétele teménjteni kincsnel *kárjáb* [olv. *kárjabb*] s szánhatób (Czegledi, 1661, Nyr. 30 : 326). *Kárabb* vót azér (Nyr. 6 : 523). Továbbá: *szégyenebb*, pl. Annawal zegheenb *zeegyónb* wtalatosb leezen az mas vylagon (Érdy K. 473). Szégyenb annál néktek meg nem tartanotok az ti fogadástokat (Eurialus és L. 491. vers). Annál szégyenebb . . . (Madách: Ember trag.). Legkülönösebb ez: Az isten annál is *kedveb szerint valót* ad kegyelmednek (TörtTár, NySz). Szemere Pál azt írja (Munkái 2 : 223): „Nomen substantivumaink adiectivalis tulajdonságuak, amidőn, a közönséges grammatikának aristotelesi principiuma ellen, hogy *substantia magis et minus non recipit*, comparálthatnak, mint: *gaz, gazabb, leggazabb; kár, kárabb, legkárabb; gyermek, gyermekebb, leggyermekebb.*“

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Zentai tájszók.¹

(Folytatás.)

- kancatötés : vaktötés.
 kangödrös : melyből régen téglát égettek.
 kaparé : aratáskor bőgővel összekapart kéve.
 karistol : karcol.
 kárpál : ócsárol; bizonyosan még akarja venni, hogy úgy kárpájja.
 kehés, keh : benne van a száraz keh: asztma.
 keleb : szájábú kelebibe (hulljon az átok).
 kérésztfa : 1. a kocsioldalra keresztbe helyezett rúdpar, mely a vendégoldalt tartja; 2. kovászos teknőre tett alaku fa, melyre a kovászt leborító ruhát teszik.
 kessett : kopott (ruha); lazán tartó (kapocs).
 këszo : pénztárca tréfás neve.
 kétkézvonyó : két végén fogóval el látott faragókés.
 kinyesítő : higany.
 kisefa : az eke, borona előtt levő hámta tartó; három lónak: hármas kisefa.
 kiszínöl : a javát kiválogatja.
 kivállik : elzárul az a tojás a kotló alatt, melynek nincsen székje (magja).
 klinker téglá : apró vasas téglá.
 koccs : a kaszanyélen levő fogó.
 kola, kolész : kétkerekű taliga.
 kolödál : koldul.
 kolop : a kártyában a felső.
 koncsorog : kószál.
 kótér : deszka bódé.
 kotla : kis üst.
 kótya : társas labdajáték.
- koslëbál : az egyház számára kéreget.
 kötöszködés : kötöszködésig ért a víz.
 kötöszködik : 1. akaratoskodik; 2. neki kötöszködött a birkózásnak.
 kucudli : kötött kabát.
 kuka : alaku fa, melynek segítségével a felső terhet a vendégoldalhoz kötik.
 kumpla : facipő.
 kunhátas embër : makacs, önféjű.
 kurcina : 1. tőpörtyű; 2. átvitlen var a szájon.
 kustura : ökörhajtó ostor.
 kuttog-buttog : dolgozva, bukdácsolva megy előre.
 kutú : erősebb fű, nád szűrös tarlója.
 kutyahal : békaporonty.
 lajháll az esső : lassan esik.
 limány, limányos : örvény.
 lóca, vízlóca : pad, melyen a vizes edények állanak.
 lónyúzó budli : nyagda, rossz bicska.
 lödörög : lóg : úgy lödörög rajta a ruha, mintha vasvillává hánták vóna rá; hun lödörögsz az egész nap?
 macskanadrág : térdig érő gyermek nadrág.
 magló : lúd, vagy disznó, melyet nem hizlálnak.
 mahomët : nagy, erős termetű.
 majorpank : a fal felső párkánya, melyre a tető jön. (Mauerbank).
 maslog : lassan, elkényszeredve megy.
 medvetégla : az égetésnél egybefortt téglá-tuskó.
 mégáhit : megkíván.
 mégétet : megmérgez.

¹ A mult havi közleménybe becsúszott tévedések : angyall *vígasság* h. olv. a. *vígasság*; csíra h. csíra, csíra-málé; cuma h. csuma; gérguja h. *gurguja*; gyúkovács h. *gyútován*; juh h. juh; kalafakkër h. kalafaktër.

- mégfincólat; mégfiruncvancigol: megkínoz; főleg a katonaságnál való kínzást jelent.
- mégereszkedik: a nedvességtől megpuhul; ojan száraz ez a búza, mint a puskaapor, nem lehet belüle kötelet csinálni, még még nem ereszkedik.
- ménétke: menyét.
- merevín zöd: nagyon z.
- mising: csalamádé.
- mondva csinált: rendelésre készített.
- móva: kaláka: ingyenes, barátságból végzett munka: Tán móva léssz nálatok, hogy anuyi cúkort visző?
- nagy erkőcsű; nagy hitű: nattörvényű, hirtelen haragú, lobbanékony.
- nádléc: vastag léc, amire a nádat rakják.
- nálahagyigál: megver.
- nedér: szeles, féleszű.
- nosziló: két pëtrënce rúdra erősített péva- vagy törekhordó ponyva.
- noszogat: no-val biztat, buzdít.
- nyagda bicska, melynek rúgója elromlott.
- nyarvíkol: egész nap nyarvíkol rajtam.
- nyihelődzik: ficánkol, nyugtalankodik.
- nyomás: nyomási fődek: város széle.
- nyúlát: a töltés tetején húzott fiók töltés; kis gát.
- nyúlárnyik: korpafű (equisetum).
- nyüstöl: ényüstöl: koptat: csak úgy ríl le rúla a ruha, egy nap alatt ényüstöte eszt a vadonatúj levest.
- ocsmonda: csunya, piszkos.
- október, oktondi: ostoba.
- opët: újra, ismét.
- ormóflan: esetlen, idomtalan.
- óronverőcske: kártyajáték.
- összeaggat: nagyjából megvarr, félcel; 2. tejfelt a köpülőben vajjá súrit; összeaggatom eszt a kis táfölt, mer mán mégészí a savó (vö. *aggódik, aggot-téj* MTsz.).
- ördögbockor: a buzában lévő gaz: főfordút a ké buzája ördögbockorra.
- összevettet: két oldalról kezdi a szántást és a középső két barázdát egybeveti.
- pacuha: uti poggyász, ruha.
- palóka: szúrós bőrdarab, mellyel a szopós bornyút, csikót elválasztják.
- pamarancs: narancs.
- páka: a sás buzogányalakú virága; belőle készül a pákatapló.
- pérc: az új ize.
- përnyë fű: perje.
- pészmet: szemét: mit pészmetőtök itt evvë az ámacsumává.
- piccës: csinos: éjde piccës ez a kis kakas.
- píce: hosszú nyelvű halhorog.
- pilka: gyermekjáték: kapókó.
- pinka: a tekepálya használatáért fizetett pénz.
- pitlézni, pitlés liszt, pitlére örömi: a szinlisztet kivenni a kenyérnek valóból.
- pipiszörös kendő: piros tarka fejkendő.
- pizsla: kis istálló-lámpa.
- pizslákol: pislog: lassan ég.
- pócok: nagyobb ék (l. pëcëk): főpóckol: ékel.
- pokó-kelet; pokó-var: gennyes da-ganat; varas seb.
- princike (bige): két végén hegyes fáska, amit bottal kiütnek: princi-kézni.
- prócak: Brotsack.
- próstya: az uccára néző deszka kerítés.
- purcli galamb: mely a levegőben megfordul.
- puthos: nagyhasú gyermek.
- puttyangó: hal hójag; pukkanó dudu-fürt termése.
- raci bárány: csillagos homlokú tarka.
- rapos: himlőhelyes.
- rédusa: az aratok szakácsnéja,

ráimádkozik : beteg tagot simogatva	rekenyő : a szőlő levezes zöld venyigéje.
imádkozik : tréfás ráimádkozás : áj-báj kutyamáj, mi nekéd fáj eb- nek fáj, ugy-é mán nem fáj?	rénfa : ágas, amire a levágott jó- szágot felakasztják.
rákszēm cūkor : aprószemű fodor- menta c.	rēzség : nyüzsög : ú rēzség mint a sajtkukac.
rēgnál : könyörög : egész nap itt	rigli : tolózár.
rēgnál rajtam azé a babáé.	rideg marha : pusztai, istállóhoz nem szokott.
ress kinyér : ropogásra sült.	

WEINER IMRE.

IZENETEK.

Nagy Sándor (Szászváros) közli velünk a *szivarat* alakról szóló ize-
netünkre (348): »Szászvároson az erdélyi származású úriemberek a *szivarat*
tárgyesetet használják (így is: *bórszivarat*, megkülönböztetésül a cigarettá-
tól).« Ez egyúttal megerősíti a minap kifejezett sejtelmünket, mely szerint
e használat a székelységből indulhatott ki. Azóta magunk is találkoztunk
vele Horger hétfalusi csángó mesegyűjteményében (398): Már meggyuj-
tottam a *szivarat*. De ez természetesen csak vidékiesség, írásban nem
lehetne helyeselni. (*Avarat* székelýföldi közleményben Nyr. 5 : 221.)

G. L. »Egy kartársammal vitában állok arra nézve, hogy e két ki-
fejezés közül: 1. A telefont idegeneknek használni nem szabad. 2. A
telefont idegeneknek használníok nem szabad — melyik a helyesebb. A
tek. Szerkesztőséget kérjük meg teljes tisztelettel, hogy a vitát eldönteni
kegyeskedjék. Valószínűnek tartom ugyan, hogy a két kifejezés közül egyik
sem helyes, mert a legmagyarabban ez hangzik: A telefont idegennek
használni nem szabad.« — Tökéletesen igaza van: ez az utolsó változat a
legmagyarosabb, mert a magyaros beszéd mindig inkább az egyes számot
szereti, ha csak nincs okvetetlen szükség a többesre (csak hogy a mi
érzékünk szerint természetesebb szórenddel: *A telefont idegennek nem
szabad használní.*) Azután következik helyességre nézve az 1. számú szer-
kezet, mert a jelenlegi élő magyar nyelvszokás szerint országszerte mel-
lőzzük a főnévi igenév személyragját, ha főnévvel meg van nevezve a
cselekvő személy. A személyragos infinitívust csak olyankor használjuk,
ha a személy nincs megnevezve, legfőljebb személynévmással jelezve, pl.
(*őneki*) ott kell lennie, *énnekem is el szabad mennem*. Ilyenkor is már inkább
csak a műveltebbek beszédében él ez a régies szerkezet, akiknek a beszéde
t. i. a sok régies nyelvszokást fönttartó irodalmi nyelv hatása alatt áll.

M. K. A *se pénz se posztó* szólásmód (Nyr. 38 : 235) magyarázata a
MNy. 2 : 225. lapján is megvan.

G. Z. *Melenget* nem őrzött meg finnugor-kori orrhangot (NyK.
39 : 228), mert a 18. század elejéig csak *melegget* fordul elő (bővebben
Nyr. 25 : 276).

M. M. Ne higgye, hogy így kell írni: *toll-lapda* (MNy. 5 : 336),
mert a *lapda* nem helyes már semmiféle helyesírás szerint, csakis *labda*
a helyes írásmód. Régente *laptának* ejtették s a székelýek ma is úgy ejtik,
de *lapdát* sohase mondtak, ez csak kétkulacsos írásmód volt.

J. G. *Amerika* nevének új magyarázata nemrég egy tudományos folyóiratban jelent meg (a Kosmosban Wilde tanártól): hogy t. i. 1522-ben földözte föl Gil Gonzales de Avila a mai Nicaragua hegyvidékét, ennek a bennszülötteknél *Americ*, *Amerique* volt a neve (*meric* állítólag hegy, *ique* nagy) s ezt alkalmazták aztán az egész világrészre. — Ámde be van bizonyítva, hogy a név régibb s hogy egészen másképp keletkezett. 1507-ben jelent meg Waldseemüller Márton Kozmográfiaja, mely nagy magasztalással szól *Amerigo Vespucci* négy fölföldöző útjáról s az új világrész nevéül *Amerikát* ajánlja. S ez a név már 1522 előtt több térképbe és földrajzi munkába belekerült. Az *Amerigo* (*Amerrigo*, *Amelrigo*) személynév maga német eredetű, az őfn. *Amalrich*, *Amelrich*; azonos vele az *Emmerich* is, melyből a magyar *Imreh*, ma *Imre*. Tehát *Amerika* mintegy 'Imreföld'.

F. O. Hogy a finn *kerta* ('-szor, -szer') hasonlít az ugyanilyen jelentésű szanszkrit *kr̥tas*-hoz, az nem bizonyítja a finn-szanszkrit nyelvrokon-ságot, mert a finn szó a litvánból, tehát egy másik indogermán nyelvből van átvéve (litv. *karta*, *kartas*; szintűgy a szláv nyelvekben: *kraty* stb.).

Kr. L. figyelmeztet bennünket, hogy a *szeñtség illata*, amit csodabogárnak nevez Filológus a Nyr. szeptemberi füzetében, tkp. nem az. Megvan a franciában is (*odeur de sainteté*, Littrénél van példa reá a 17. századból). Murray nagy szótárában van akárhány idézet reá (Alban Butler „Lives of Saints”, 1756; T. Hartley, 1778, ki meg is magyarázza a kifejezést; Walter Scott, 1819. „Ivanhoe” IV. fej.) és magyarázatúl az van adva, hogy bizonyos szentek haláluk után, vagy a sirjuk fölbontásakor kellemes illatot terjesztettek. Murray több ájtatos irányú munkát idéz bizonyítékúl, mint pl. Engelgrave »Coeleste Pantheon«, 1727, I. 110.; »Selecta Martyrum Acta« IV. III., hol valószínűleg meglesz a latin kifejezés is, *in odore sanctitatis*.

Beküldött kéziratok. Borbély I. A Heltai-féle biblia. — A tata-tóvárosi nyelvjárás. — Galambos D. Szólások. — Fabó B. Új szavainkból. — Keszthelyi M. A furcsa összetételekhez. — Nagy József és K. B. Kikupál, kikupáldók. — Kropf L. Helyreigazítások. — Busák B. Tájézők. — Bugyik J. Beszélgetés. — Csúri B. Helyreigazítás. — D. J. Néhány magyar közmondás eredete (nem közölhetjük). — Böngérfi J. Hazajáró lelkek. — Historikus: Aranylábú. — Kántor M. Repül, száll. — Sz. L. Mikor a nép udvariasan beszél (nem válik be). — Huszti M. A Nyírség nyelvjárása. — Fest A. Labanc. — Paal Gy. A barna ló. — Gyórfy I. Az alföldi ló. — Beke Ö. Fokváltakozás a magyarban.

Új könyvek és füzetek. Prohászka J. Petőfi nyelvének fő sajátágai (Nyelvészeti Füzetek 58. sz. Ára 1 K).

Mészáros Gy. A csuvas ősvallás emlékei (Akadémia; ára 10 K).

Mráz G. A dobsinai német nyelvjárás (Magyarországi német nyelvjárások 7. sz. Akadémia. 2·40 K).

Hevesi S. A színjátszás művészete (Stampfel. 1·80 K). — U. a. Az előadás művészete (uo. 1·80 K). Toldy L. Összhangzattan (Bpest, Rényi K. 1910. Ára 5 K).

Kont I. Chrestomathie hongroise (J. Groos, Paris). — E. A. Meyer und Z. Gombocz: Zur Phonetik der ung. Sprache (különnyomat).

E. Pivány: Webster and Kossuth (Philadelphia, Latin Press).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünnapot kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

LABANC = LATIN LABANS.

»Miért labancz a labancz?« ilyen címen Sztrokay Lajos közölt legutóbb egy tartalmas értekezést a Magyar Nyelv 1906. évi folyamában. Nézetem szerint azonban ez nem tisztázza végérvényesen a *labanc* szó eredetét.

Ezt az értekezést eddig még nem ismertem; a Nyr. szerkesztője volt szíves figyelmemet rá felhívni akkor, amikor a *labanc* szónak eredetéről már más alapon alkottam volt meg véleményemet. Elmondom e véleményemet, úgy ahogy idő jártával kialakult.

Első magyarázatát e szónak miklósvárszéki és nagyajtai Cserei Mihály históriájában találtam. Cserei ugyanis ezeket mondja (1852. évi kiadás 52. lap):

„Igy (kuruczoknak) nevezik, akik a császár ellen fegyverkednek, amint feljebb is említtem, Lengyel László király idejében támadott cruciatus táborról; amely *magyarok pedig a császár hűségében vannak* és a császár mellett hadakoznak, *labanczoknak* hívatnak, *bizonytalan eredetből*; némelyek úgy magyarázzák: *Labancz* azaz *Lobbants*, mivel a németek puskával szoktanak inkább harcolni mind karddal, a puskapor pedig fel szokott lobbanni.“

Cserei 1709-ben december 16-án fogott históriája megírásához; mivel e magyarázat a munkának bevezető részében van, igen valószínű, hogy a fent idézett sorokat még ugyanez évben írta le.¹

Amit itt Cserei elmond, az több szempontból igen figyelemre méltó. Még pedig: 1. Megtudjuk belőle azt, hogy a *labanc* szó eredetéről maguk az egykorú labancok és kurucok sem voltak már valamennyien tisztában. 2. Megtudjuk azon-

¹ Sztrokay értekezéséből tudtam meg, hogy ezt a magyarázatot már Otrókosi Főrös Ferenc felvetette *Originés Hungaricae* című munkájában, amely 1693-ban jelent meg. Nyilván erre vezethető vissza Csereinek 16 évvel későbbi közlése is.

ban azt is, hogy *magyarokat* jelentett első sorban, nem pedig német katonákat: »amely *magyarok* penig a császár hűségében vannak . . . labanczoknak hivatnak.«

Ez igen fontos kiinduló pont. A *labanc* első sorban pártelnevezés. Jelentette tehát eredetileg mind azokat a magyar nemes urakat, akik nem tartottak a kurucokkal, akik nem akartak részt venni a nemzeti küzdelmekben és fölkelésekben, akik meghajoltak a »császár« akarata előtt, s akik ép ezért »a császár mellett harcoltak.« — *Labanc-párt*-ot említ Thaly Kálmán is (Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez 1 : 31).

Régesrégen olvastam a Cserei históriáját, de megmaradt az a benyomás, amelyet e szavai tettek. Ép azért nem elégtettek ki azok a magyarázatok, amelyekről később a Magyar Nyelvőr különböző számaiban olvastam. Szarvas Gábor maga is bevallotta (Nyr 15 : 84) hogy: »A *labanc* származása nem tudható; mi legalább nem tudjuk. A *Lauf-Hans*-féle magyarázatban nincs semmi valószínűség. A *lafanc* is erőltetett.«

Cornides Dániel magyarázatát (*landsknecht*: *lanc*: *labanc*) amely az Ungarisches Magazin 1781-iki évfolyamában jelent meg, már az egykorúak sem fogadták el. A Magyar Híradó 1781-iki évfolyamában ezt írja róla valaki (talán maga a szerkesztő, Rát Mátyás):

»Nekem Cornides uramuak tudós származtatásai felettébb erőszakosnak látszanak . . . ebben a második darabban azt mutogatja, hogy a' Labantz a' Német Landsknecht szótól, melyet a' magyarok Lantzkenetnek és Lantznak is mondtak, vette légyen eredetét; . . . de a' Labantzot vagy Lobantzot (mert így is mondják) kétségkívül ruházatjáról nevezte a' Magyar« . . . (Simai Ödön közlése Nyr. 32 : 235).

Halász Ignác szerint (Nyr. 8 : 258) a *labanc* szó német eredetű: a *Laufhans*nak változása. (Sztrokay említi idézett értekezésében, hogy ez utóbbi magyarázat 1808-ig megy vissza; feltalálója Sándor István, a Páriz-Pápai magyar-deák szókönyvéhez írt Toldalékában.)

Ezen magyarázatok közül egy sem győzött meg. Valamennyi inkább henye, ötletszerű szójáték, mint logikus nyelvészeti kutatás eredménye. Megmaradtam tehát Szarvas Gábor kijelentésénél, mely szerint a *labanc* származását egyelőre nem tudjuk.

A *labanc* szó azonban hirtelen egészen új (legalább is újnak vélt) világlátásban jelent meg előttem, midőn nem régebben

újra elolvastam Horatiusnak Regulusról szóló ódáját (Carm. III. 5), amelynek egyik versszaka így hangzik:

»Donec labantes consilio patres
Firmaret auctor nunquam aliis dato,
Interque maerentes amicos
Egregius properaret exul.«

Barna Ignác magyar fordításában:

»Míg a tanácsnak csüggeteg atyjai
El nem fogadnák ritka javaslatát,
S ott hagyva könnyező barátit,
Útnak eredt a dicső Hazátnan.«

Amint e versszakról elmélkedtem, egyszerre megvillant agyamban az a gondolat, nem azonos-e a *labanc* szó az itt előforduló *labo* ige participiumával? Fedi-e a *labans* elnevezés azt a fogalmat, amelyet az egykorúak a *labanc* párton levő urakhoz fűztek?

Megnéztem hát a *labo* ige különböző jelentéseit, amint a latin szerzőknél előfordúl.

Finály latin-magyar szótára szerint *lābo* ige első jelentése:

»le akar esni, eséssel fenyeget, esőfélben van, az eséshez közel van, *ingadoz*«; innen átvitt értelemben: »bizonytalankodik, *ingadoz*, tétováz, haboz, különösen *gondolkozásban* és *hűségben*: *animi plebis labant, lubamus mutamusque sententias.*«

Georges (*Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*) szerint *lābo* jelentése átvitt értelemben:

»in seiner Standhaftigkeit in Bezug auf Plan, Ansicht, Gesinnung, Treue, Mut wanken, schwanken: *scito labare meum consilium illud, quod satis iam firmum videbatur, Cic.: fides sociorum, quae ad eum diem firma steterat, tum labare coepit, Liv.: labare iis adversus Poenum fidem senserat, Liv.: postquam vulgatum erat labare Germanici exercitus fidem Tac.: labare animi coeperunt, Liv.: etenim eae (cohortes) quoque, quae in his locis sunt, labare dicuntur, Cic.*

Della Noce latin-olasz szótára szerint a *labo* ige eredeti jelentése:

»traballare, vacillare, balenare, tentennare: *Signum illud nulla lababat ex parte, Cic. Quella statua non vacillava affatto.*« — Második (átvitt értelmű) jelentése: »balenare, titubare, tentennare, dubitare, essere in ponte, essere in bilico, essere in fra due: *Suberat suspicio labare fidem sociorum. Liv. Era entrato il sospetto che titubasse la lealtà degli alleati. — Labamus etiam clarioribus in rebus Cic. Tentenniamo anche nelle cose più chiare.*«

Első tekintetre szembeötlik, hogy a *abo* ige a szó-táráktól elősorolt idézetekben legtöbbször *fides*-re, a hűsége vonatkozik. Liviusnál három helyen: *fides* sociorum... *labare* coepit; — *labare* iis adversus Poenum *fidem* senserat; — *suberat suspicio labare fidem* sociorum. — Tacitusnál: *vulgatum erat labare germanici exercitus fidem*. Vonatkozik ezenkívül *consilium*-ra (Cicerónál: *scito labare consilium illud*; — Horatiusnál: *labantes consilio Patres*); vonatkozik *animus*-ra (Liviusnál: *labare animi coeperunt*; más helyen: *animi plebis labant*); de vonatkozik átalán személyekre is (Cicerónál: *labamus mutamusque sententias etiam clarioribus in rebus; etenim eae [cohortes] quoque labare dicuntur*.)

Mindeme vonatkozások legtöbbszörében van még egy közös vonás. A felhozott példák java részében fegyverben álló csapatokról van szó: a *sociusok* csapatairól, a germán seregről, *cohors*-okról.

Tehát ki a *labans* ez esetekben? — A háborúság idejében ingadozó hűségű, hitét változtató, megbizhatatlan, állhatatlan, kétes magatartású ember vagy embercsoport.

És ki volt a *labanc* az akkori kurucok szemében? (Mert hogy ezt a csúfnevet a *labancok* nem maguk választották maguknak, azt biztosra vehetjük.) Hallgassuk meg erre nézve magukat az egykorú kurucokat, amint az akkori költeményekben megnyilatkoznak.

A kuruc tábori dalban — mely Thaly Kálmán szerint már 1672-ben keletkezett — a 4. versszak így hangzik (Thaly: *Adalékok I. K.*):

»Az nagy uraknak mézes szókat hány (t. i. a német),
S hozzá hódulnak, mint bódúlt zsákmány...
Hej nagy urak! nem keresztyén az, aki pogány...
Rosszabb pedig még ennél is *labancz*, valahány.«

Itt tehát *labanc* az, aki »mézes szókra«, csábításra, hitegetésre »hozzá hódul«, átpártol a nemethez.

A *Thököly Hadi-Tanácsa* című énekben (Thaly szerint az 1680—1681 évből) a 76. versszak így szól:

»Nem hiszek én azért az ördög fiának,
Hiti-csavarító kutya loboncának;
Mi haszon, ám hidjünk császár szavainak;
Ezer az hazugság nyelvén szolgáinak.«

E szerint hát a labanc: »híti-csavarító«, hitszegő, nemzete ügyétől elpártolt magyar ember; rosszabb a németnél; a császárnak még lehetne hinni, labancnak nem. Az Ocskay Lászlóról való ének 4. versszaka pedig így kesereg:

»Labanc már Ocskai; sok vitéz hadnagyi
Átkozva siratják az ő labancságát;
Verje meg az Isten állhatatlanságát.«

Ez a vers is kiegészíti azt a képet, amelyet az egykorú kuruc énekek a labancokról festenek; a csábítások, ígéretek folytán nemzetük ügyétől eltántorodott hitszegő, állhatatlan magyar urak: ezek a labancok.

Ha szigorú matematikai eljárást akarunk követni bizonyításunkban, s a *labanc* szót ismeretlen mennyiségnek, x -nek vesszük, amelynek értékét kerestük: nem kell egyebet tennünk, mint a talált értéket behelyettesíteni a fentebb idézett versekbe. S ekkor azt fogjuk találni, hogy a *labanc* szó helyére behelyettesítve a *labans* latin igenevet átviitt értelmű jelentésében: »kétes hűségű, megbízhatatlan, köpönyegforgató«, mindenütt teljesen helyes értelmet nyerünk, sőt a költői vonatkozás még erősebben domborodik ki és élesebb megvilágításban áll. Bízvást ideírhatjuk tehát a befejező matematikai formulát: *Quod erat demonstrandum*.

Tudjuk, mennyire használatos volt eleinknél a latin nyelv s mennyire telítve volt közéleti és irodalmi magyar nyelvük a latinból vett kifejezésekkel. Hisz ez a tény a külföld előtt is ismeretes volt. A XVIII. század végén élt bécsi Blumauer az ő travesztált Aeneisében, amikor arról szól, hogy Aeneas kémekeket küld ki a latínok földjére az ország megismerése végett, a visszatérő küldötteknek ezt a jelentést adja a szájába:

»Hier spräche jedermann latein,
Drum müßten hier ansässig sein
Lateiner — oder Ungarn.«

Ha már most elfogadjuk Thaly azon állítását, amely szerint a Kuruc tábori dal 1672-ből való, akkor hát ez évben a *labanc* szó már közkeletű volt, s így még a fölkelések korszaka előtt keletkezett. A vasvári béke folytán támadt elégtelenség idején, a Wesselényi-féle összeesküvés korában már sokan voltak, akik az erélyes ellenállást, a fegyveres fölkelés eszméjét hirdették; az akkori deákos világban jöhetett

szokásba a latin *labans* kifejezés azokra, akik nyíltan színt vallani nem mervén, kétség és félelem közt ingadoztak: még nem pártoltak el teljesen nemzetük ügyétől, de megbízhatatlanoknak, állhatatlanoknak mutatkoztak. Később ezek közül is nem egy belesodródhatott kénytelen-kelletlen a kuruc mozgalmakba, de ingadozó jelleménél fogva mindig hajlandó maradt arra, hogy ígéret, szép szó vagy fenyegetés és félelem hatása alatt a császárhoz pártoljon.

Az eddigiekből elég világos lehet, hogy a magyar *labanc* jelentése majdnem teljesen fedí a latin *labans* jelző fogalmát.¹

Hogy ez a latin szó, amint egyszer az elégedetlen urak valami összejövetelén a kétszínű viselkedésű magyarok megbélyegző jelzőjéül elhangzott, oly hamar közkeletűvé vált, azon nincs mit csodálkozni. A latin nyelv kimeríthetetlen tárháza politikai közéletünk nyelvkincsét folyton új szavakkal gazdagítja, amelyek csakhamar magyar vonatkozású jelentést vesznek fel. Így kerültek forgalomba csak napjainkban is a mi viszonyainkra való különleges vonatkozással: a dualizmus, paritás, kvóta, delegáció; később a paktum, a (Széll-féle) formula; az (ischli) klauzula.

Ami most a szóátvétel hangtani magyarázatát illeti, itt semmi erőltetett származtatásra nincs szükség. Az akkori deákos műveltségű magyar ember, amikor latinul beszélt, körülbelül úgy ejthette a *labans* szót — t. i. *labansz*, a jezsuita iskolákban elterjedt újabb s helyesebb latin kiejtéssel — mint magyar beszédben a *labanc*-ot (a szótövi *a* hangzó a latinban is rövid.)²

¹ Analogiául felhozhatjuk az angol trimmer elnevezést, amely épen az egykorú Angliában volt divatban — az utolsó Stuartok reakciós uralma idején, amely sok tekintetben a magyarországiakhoz hasonló állapotokat teremtett. A trimmerige Yolland angol-magyar szótára szerint átvitt értelemben: »kétszínű, kétkulacsoskodik, tétováza«. Ebből trimmer: »kétszínű, kétkulacsos ember, köpönyegforgató.« Alkalmazták Angliában azokra a politikusokra, akik a Stuartok törvénytelenégeinek nyíltan ellenszegülni nem mertek s kishitűen a viszonyokkal való megalkuvásra hajlottak. Ez a trimmer elnevezés is meglehetősen egybeesik a *labans* jelentésével. (Lásd Macaulay, Anglia története I. 476.)

² Kérdés ugyan, a latin szóvégi *s*-et akkor már *sz*-nek ejtették-e nálunk, vagy pedig magyaros *s*-nek, mint ma is ejtjük az *elegáns*, *pátens*-féle szókban (l. Volf György: Kiktől tanult a magyar írni olvasni? 36—62. vagy Összegyűjtött munkái 60. l. stb.), de akárhogyan van, *labans*-ból fej-

Sajnos, egyelőre hiányzik mindeme következtetéseknek betetőzése: a *labans*, *-ntis* participiumnak az egykorú latin írásokban a *labanc* pártelnevezés értelmében való használata. A kuruc világ latin versezeteiből Thaly csak kettőt tett közzé (Adalékok: 2:441—445); ezekben a keresett szó nem fordul elő. E szempontból sajnálni lehet, hogy a kuruc költészet mindenkinél avatottabb ismerője a birtokában levő nagyszámú deák alkalmi költeményeket nem tette közzé, noha megjelent gyűjteménye előszavában (I. kötet, XXI. l.) címüket elősorolja. A Bartal kiadta Magyarországi Latinság szótára, sajnos, nem szolgáltat bizonyítékot föltevésünkre. Ebben ugyanis ezt találjuk:

»Labanczo, onis, miles imperatoris, Caesaris Austriae; labanc. Thök. Diar. 213. et ausim dicere, absit iactantia verbis, ducenti kuruczones contra trecentos labanczones semper cum aviditate pugnant.«

Itt már barbár továbbképzéssel mind a két szó más formát ölt s teljesen elhomályosul eredeti jelentésük, mint pártelnevezés. A »Caesaris Austriae« különben anakronizmus, mert osztrák császár csak 1804 óta van.

Eddig jutottam kutatásaimban és következtetéseimben, amikor kézhöz kaptam Sztrokay nagybecsű értekezését ugyan-ezen tárgyról. A közlemény elolvasásánál mindjárt a bevezető sorokban megragadta figyelmemet a következő rész: »Bél Mátyás pedig (Not. Hung. 4:595.) a latin participiumtól, labans-tól származtatja: *quasi qui labantes essent, ab amore et fide, patriae debita*«.

Ez a tény tehát megfoszt a *labanc* szó latinból való származtatása elsőségének dicsőségétől; de másrészt csak örülhetek neki: véleményemmel nem állok egyedül, hanem ezen-túl hivatkozhatom a kurucvilág kiváló tudományú kortársának klasszikus tanuságára.

A szó eredetének megállapítására nézve kétségtelenül a kortársakat illeti meg az elsőség. Eddig három kortársat ismerünk, akik erre nézve véleményt nyilvánítanak: az első

lódhetett *labanc* hangalak, akár a vele kapcsolatos *kuruc* fogalom és szó hatása alatt is; vö. *virgás (latin többes tárgyeset): *virgács: korbács, más-szor: máccor* (nyelvjárásokban): *ëccër, józan*: palóc *rózan: részeg* stb. stb., l. Simonyi: Kombináló szóalkotás, Nyr. 18. k. *A szerkesztőség.*

(1693-ban) Otrókocsi Fóris Ferenc (élt 1648—1718); a második (1719-ben) Cserei Mihály (élt 1668—1756); a harmadik (1742-ben, mert ekkor jelent meg a *Notitia Hungariae* IV. köteté) Bél Mátyás (élt 1684—1749). A két előbb nevezetnek labanc—lobbants-féle magyarázata kétségtelenül nem egyéb erőltetett szójátéknál, mely a *labanc* szót nyelvészeti Prokrustes-ágyba erőszakolja. Egészen más értékű a Bél Mátyás tanúságtétele. Tudós ember volt, jól tudott latinul s benne élt a kuruc-labanc korban s az akkori deákos magyar kulturában. A *labanc* ige aránylag ritkább használatú, az akkori *konnyhalatinságban* kevésbé fordulhatott elő; azért másoknál, a latin nyelvnek kevésbé alapos ismerőinél könnyen elhomályosulhatott a *labanc* szóval való értelmi egyezése. Az egykorú Bél M. azonban a latin eredet emlékét megőrizte számunkra.

Figyelemmel olvastam el Sztrokay közleményének érdemleges részét is. Szerinte a *labanc* szó eredetét a dunántúli *lobonc* tájszótól vette, amelynek jelentése: »szabadjára eresztett, szétkócolt, szétkuszált haj vagy szőr, amelyet a »fűsű alig jár«, s amely minden lépéssel megremeg, megrendül, hullámzik, lobbánik, lobog.« Olyanféle bozontos üstök tehát, aminek Garai képzeli Kontnak a hajzatát, midőn ismert balladájában ezeket mondja:

»Nem úgy király! — Kiált a hős,
S megrázza ősz fejét:
Vélnéd egy erdő rengeti
Hatalmas üstökét.«

A közlemény írója e szójelentés megállapítása után így folytatja:
»Mindezekből határozottan következtethetünk a *labancz* szó eredetére is. — Hogyan?

A *lobonc* szónak rábavidéki külön jelentése egész tökéletesen vág a *labancz* szó keletkezése idejének *labancz*-viseletével. III. Ferdinánd és I. Lipóti ideje a francia paróka kora: a nagy, lobonczos hajé. Ezt a parókát hordta a német, sőt a németpárti magyar is. Ez volt a loboncos divat, holott Thököliék törökösen körülborotvált haját viseltek. Erről a császárpárti parókáról lett a német és pártja *loboncz*, azaz *labancz*. A *labancz* eredeti jelentése tehát nem más, mint *parókás*, azaz nagy lobogásra eresztett, boncolt, kócos hajú, amelyet kedve szerint lobogtat a szél s repül, lobog gazdája után.¹ Hogyan nőtte ki magát a *loboncz labancz*-zá? A *loboncz* szót a Dunántulról menekülő politikai és vallási üldözöttek terjesztik. Igen, de a merre viszik, él még a *lancz* szó emlékezete. A *lancz* tehát arra készíti a nyelvet, hogy az új szót rokonítsa magához. Így válik *loboncz*ból *laboncz*. Vagyis az első szótág nyíltabbá

¹ Akkor hát nem *loboncz*, hanem *lobonczos*. A *loboncz* csak paróka volna (főnév) és nem *parókás* (jelző).

lesz. A teljes nyiltabbá válás az erdélyi nyelvjárás hatása alatt szinte természetszerűen bekövetkezik (okos, bolond, asszony ott: akas, baland, asszany).⁴

Ez a következtetés veleje. Azt a nyelvtényt, hogy *lobonc* a Rábadéken bozontos hajzatot jelent, el kell fogadnunk. De már a további következtetések csak egyéni föltevések.

Tény az, hogy a kérdéses szó általánosan elfogadott, közkeletű, maig is élő alakja: *labanc*, — még a Dunántúlon is. Emellett az írott emlékekben itt-ott fordul elő a *lobonc* alak. Nézetem szerint tehát sokkal természetesebb az a föltevés, hogy a közkeletű *labanc*-ból lett itt-ott helyi elváltozással a *lobonc*, s nem megfordítva. Egyáltalán semmi nem bizonyítja, hogy a szó dunántúli eredetű; keletkezhetett ép úgy másutt is. A *lanc* szó hangzóváltoztató ráhatása (*lobonc*—*lanc* = *labonc*) sem egészen meggyőző. Hogy pedig az erdélyi ember általában ne tudná kiejteni az *o* hangot, az nem áll.¹

A kétféle alaknak másféle magyarázata is lehet. Felfogásom szerint a latinból átvett *labanc* az eredeti elnevezés. Az ily politikai természetű elnevezéseket szeretik aztán csúfondáros módon elváltoztatni, torzítgatni. Minthogy pedig a Dunántúlon (talán csak a Rábadéken) élt a *lobonc* szó a fenti értelemben, az ottani tájszóláson beszélők szívesen mondhaták *lobonc*ot, — afféle német Struwelpeter-t — *labanc* helyett. Amolyan szójáték lehetett ez, mintahogy napjainkban a szabadelvű pártot ellenesei elnevezték *szabotíelvű*-nek, — a haladó pártot *halandó* pártnak. Az általános közkeletű elnevezést az ilyen elmés szócsavarítás azért nem másítja meg; aminthogy a *lobonc* változat sem bírta kiszorítani az eredeti *labanc*ot a közhasználatból, mely maig is felmaradt.

Tény az, hogy maga Thököly (l. fent), Rákóczi és Bercsényi is, ama kornak vezérlő alakjai, a *labanc* szót használták levelezéseikben: »*Labancz* katonák Kassáról mind kijöttek hozzánk« (RákF. lev. 1 : 322). — »Már az előljárója ott vót az *labancz*-nak« (Bercs. lev. 27). Így közli a M. Nyelvtört. Szótár.

Bátran megmaradhatok tehát a latin eredet feltevése mellett, — annyival is inkább, mert azt a Sztrokay szolgáltatta nagybecsű idézet Bél Mátyás tudós munkájából csak még jobban megerősíti.

Az egész kérdés fejlődését leghelyesebb világításba helyezheti a következő időrendi összeállítás a tárgyaltszó használatáról és magyarázatáról:

1672. — Kuruc tábori dal (Thaly: Ad. 1 : 31), 4. versszak: némethez hóduló *labancz* (a szó itt először fordul elő, közkeletű alakjában); — 7. vsz.: »Csak azt nézd pajtás, hogy *labanc* hol van?« — 10. vsz.: »Verjük által az *labanc*ot a másvilágra.«

¹ Balassa szerint (A magyar nyelvjárások, 73. l.) a maros-szamosközi erdélyi nyelvjárásban is »a szó első tagjában álló *o* nagyrészt változatlan marad: hogy, hova, bokar. (A *lobonc*-ból e szerint legfeljebb *lobanc* lett volna.) Csak a küllőmegyei nyelvjárásban egészen következetes a középső rövid magánhangzók nyiltabbá válása: *alacsany*, *kápaszia*, *dahány*, *gandazó*, *bar*, *útan*, *atí*, *hazza*, *fagjak*.« Azonban alig képzelhető el, hogy a *labanc* szó kiejtésében ép ez a kisterületű nyelvjárás diadalmaskodott volna az egész országban, amikor ép ez a vidék elég távol esett a felkelő mozgalom tiszavidéki központjától.

1678. — *Actio curiosa* (Thaly, Ad. 1 : 84): »Kurucz, labancz talpas, francia török, tatár mind ellepte földünket.« (Ismét a közhasználatú alak.)

1680—1681. — Thököly hadi-tanácsa (Thaly, i. m. 1 : 100), 76. vsz.: »Hiti-csavarító kutya loboncának.« (A loboncz változat első ízben.)

XVII. század vége. — *Egy búdosó szegénylegény* . . . (Thaly, i. m. 1 : 240), 7. strofa: »Mert loboncztot³⁾ úzni nem mér.« (Thaly jegyzete: »³⁾ Labancztot; Dunántúliasan ejtve, a hová a leíró, Szencsey való volt.«)

Thököly-kor. — Thököly Diariuma (213. l.): »Kuruczones, . . . Labanczones.«

1693. — *Otrokocsi Főris Ferenc* (Orig. Hung. 2 : 156): »Labancz = lobbants.« (Első szómagyarázat; — ez is a *labanc*-ot, s nem a *lobonc*-ot magyarázza.)

1704. — Ének *Szatmár vára megvételéről* (Thaly, i. m. 2 : 75), 10. vsz.: »Elájolt labanczok.«

1705. — *Csinom Palkó* . . . (Thaly, i. m. 2 : 87) 3. vsz.: »Megrontatik kezünk által az laboncز ereje;« — 4., 34., 38. vsz.: »laboncزság.« (Itt fordúl elő először a labonc átmeneti szóalak.)

1707. — *Bezerédi nótája* (Thaly, i. m. 2 : 84) 1. vsz.: »Sűrű berek, még sincs annyi levele — mint a mennyi lompos labancz bújt bele.« — 9. strofa: »Az sok labancz mikoron rárohana: Bezerédi csak egyedül ott vala.« (Bezerédiek dunántúliak.)

1709. — *Cserai Mihály* históriája (1852. évi kiadás 52. l.): *labanc* = *lobbants* (Főris szófejtésével egyezően: a *lobonc* alakról ez sem tesz említést.)

1710. — *Ocskai Lászlóról való ének* (Thaly, i. m. 2 : 271) 4. vsz.: »Labancz már Ocskai« . . . »Átkozva siratják az ő labancزságát, — Verje meg az Isten állhatatlanságát!«

1710. — »*Újváriak dicséreti*« című ének (Thaly, i. m. 2 : 278) 5. strofa: »Forgódik mindenik, — Labanczokat verik.«

Rákóczi-kor. — II. Rákóczi Ferencnél és Bercsényi M.-nál: *labancz*.

1711. — *Dálnoki Veres Gerzson verses krónikája a kurucz-világról* (Thaly, i. m. 2 : 352), 125. vsz.: »Hátát már az német az víznek vetette, — labancza ötezer: jobb szárnyára tette.« — 186.: »laboncز, kurucz.« — 197. »Az *loboncز*nak sem volt szabad idejönni.« (Egyazon szerzőnél a szónak mindhárom változata.)

1742. — *Bél Mátyás* (Notitia Hung. 4 : 595): *labanc* = *labans*. (Második szómagyarázat; a *loboncز* formát nem említi.)

1781. — *Cornides Dániel* (Ung. Magazin, 1 : 221.): *labancz* = *lancz* = *lanczkenet* = *landsknecht*. (Harmadik szómagyarázat, a *lobonc* változatot szintén nem magyarázza.)

1781. — *Rát Mátyás* (?) (Magyar Hírmondó, 444. l.): *labancz*, *loboncز* = *lobogós ruhájú*. (Negyedik szómagyarázat; ez az első, amely a *loboucز* alakra is vonatkozik.)

1808. — *Sándor István* (Told.): *labancz* = *lafancz* = *laufhans*. (Ötödik szómagyarázat; a *lobonc*-ot nem említi.)

1865. — *Czuczor-Fogarasi szótára*: »Némelyek a *lauf Hans* német szóból származtatják, mások szerint am. *lafancz*, azaz *ringy-rongy* vagy

lafogó plundrában, lompos bugyogóban járó. Származhatott lá b-től is. — A lá b-től való származtatás volna a hatodik szómagyarázat; ¹ a többire nézve lásd 1808. (Sándor István.)

1879. — *Halász Ignác* „Ritkább és homályosabb képzők” (Magyar Nyelvőr 8 : 257): »a németből: labancz (a laufhansnak változása).« — Lásd 1808. (Sándor István.)

1886. — *Szarvas Gábor* (Nyr. 15 : 84.) Az addig ismert szómagyarázatok közül egyiket sem fogadja el.

1897. (?) — *Melich J.* (Ortsnamen u. Lehnwörter): labancz = lancz. Lásd 1781. (Cornides.)

1897. — *Ribiánszky József* (Nyr. 26 : 78): „Melich J. a *lauf Hans* etimológiát nem tartja elfogadhatónak. Okoskodása helyes, mert Istvánffy a Magyarok történetében Székesfejérvár feldulását írván le, Miksa császár landsknechtjeit eleinte lancoknak, majd laancoknak nevezi. Később a török háborúk alatt következetesen laancoknak írja a német zsoldosokat. Hogy azután a magyar ember mért csinált a laancból labancot v. lafancot, az nem szorúl bővebb magyarázatra.»²

1906. — *Sztroky Lajos*: „*Miért labancz a labancz?*” (Magyar Nyelv 2 : 353): Labanc = lobonc = bozontos hajú, parókás. (Hetedik szómagyarázat.)

Ez időrendi összeállítás megközelítő teljessége részben Sztroky Lajos kutató szorgalmának köszönhető, mely e sokat magyarázott szó eredetének végleges tisztázásához nagyban hozzájárult.

(Fiume.)

FEST ALADÁR.

FOKVÁLTAKOZÁS A MAGYARBAN.

Setälä fokváltakozási elméletét,³ mely a finnugor nyelvtudományt egész új irányba terelte, már ismertette a Nyrben⁴ Simonyi Zsigmond.

A fokváltakozás S. föltevése szerint abban állt, hogy a finnugor alapnyelvben mind a magánhangzóknak, mind a mássalhangzóknak volt ugyanazon szó ragozásában egy-egy erős és gyöngye foka. Az erős fok hangsúlyos, a gyöngye fok hangsúlytalan szótagban fordult elő. A hangsúlyos szótagban

¹ Ez a magyarázat Dugonicstól származik. Etelkájában azt írja (mint a NyUSz. is idézi): «A' Lovanczok annyit tettek a' Régiéknél, mint Lovas Katonák, nem különben a' Lábás Katonákat *Labanczoknak* mondták! Magyar Seregeink, Árpád idejében, csupa Lovanczokból állottanak. Gyűlölték a *Labanczokat*.» Persze a *lovincot* csak Dugonics képzelte réginek. — *A szerk.*

² Nézetem szerint a laanc írás nem két külön ejtett a hangnak, hanem egy hosszú á hangnak felel meg. (Pl. *Raab, Laak* helynevek.)

³ Értekezésének címe: Über quantitäswechsel im finnisch-ugrischen. Vorläufige Mitteilung. (Journal de la Societé Finno-Ougrienne XIV. 3.) Helsingfors 1896.

⁴ Hajjítás a finnugor nyelvekben. M. Nyelvőr 29 : 241—245.

hosszú hang volt, a hangsúlytalanban rövid. Ha azután a hangsúly másik szótagba került, a hosszú hang megrövidült.

A magánhangzók fokváltakozására példák a magyarban az ilyen esetek: *ház* (erős fok) ~ *haza* (gyöngye fok) | *kéz* ~ *keze* | *négy* ~ *negyedik* | *víz* ~ *vize*. — A mássalhangzók fokváltakozása legvilágosabban a finn és lapp nyelvekből érthető meg. Pl. finn *akka* 'asszony, feleség, öreg asszony' genitivusa: *akan*. Az első alak eredetibb **ak'ka*, a második *ak'kan-ra*¹ mutat. A lappban: *awkká* 'asszony' gen.-a: *awká*.

Setälä azóta ezzel az elméletével más értekezéseiben² kiélegetően megmagyarázott néhány mássalhangzó-cserét, amely addig nem volt eléggé világos, s mások is több esetben találtak meg eredeti finnugor fokváltakozás nyomait a magyarban. Ilyenfajta két tanulmányt akarok ismertetni a következőkben. Az egyik Wichmann György cikke: »Zum stufenwechsel im ungarischen« (Finnisch-ugrische Forschungen VI. 31—53.)³ és Szinyei Józsefé: Adalék a f.-u. fokváltakozáshoz (NyK. 38. k.)

Wichmann, aki a moldvai csángóknál töltött tanulmányútjának gazdag eredményeit már részben közzé is tette a Nyrben (A moldvai csángó magánhangzók történetéből), a Magyar Nyelvben (A m. cs. mássalhangzók történetéből) és a NyKben (A *ʃ*, *s*, *z*, *š* és *ž* hangok története a csángó nyelvben), a zárhangok köréből fejteget néhány ilyen esetet.

Az első: az északi moldvai csángó (Szabófalva) nyelvben levő geminált *-kk*, illetve (szó végén) hosszú *k* megfelelése némely esetben a köznyelvi rövid *k*-nak. Hogy itt fokváltakozás forog fenn, az teszi valószínűvé, hogy első vagy harmadik szótagban fordul elő a hosszú, illetve geminált hang, tehát hangsúlyos helyzetben. Pl.:

d'jē_^kk (*d'jē_^kket*) 'gyík' a hétfalusi csángóknál is: *törög_^d'jē_^kk*, *-d'jē_^kket* 'torok-gyík' | *fē_^kk* (*fē_^kket*, *fē_^kket*) | *sē_^kk* (*sē_^kket*) 'tojás sárgája, széke' | *tā_^kk* (*tā_^kkat*), bocskorták (betett, nem: bevarrt) || a hétfalusi csángóknál még: *iē_^kk* (*iē_^kket*,

¹ A szokottnál rövidebb mássalhangzót e cikkben kivételesen ' jegyzel jelöljük. — *A szerk.*

² A finnugor *š* és *ʃ* (NyK. 36 : 377. Röviden a Nyrben is 26 : 3—9, 52—56.). — Zur finnisch-ugrischen lautlehre. 1. Über finnisch-ugrische č- laute. 2. Über die finnisch-ugrischen s- laute. A. Anlaut (Finnisch-ugrische Forschungen. Helsingfors 1902.)

³ Közölte Wichmann kevés változtatással a Magyar Nyelvben is.

iē_∧kkez [~ moldvai csángó *iētkēz* < *iēkkez ilyen igék analógiájára: *ā_∧tkāz*, *ūtkezik*, *vē_∧tkēzik*, *vetkezik*] | *l'ē_∧kk* és *v'ē_∧kk* (*l'ē_∧kket*, *v'ē_∧kket*). — Ellenben: *s'ēk* (*s'ēket*) 'sitz, stuhl', *sik* (*sikāk*) 'sík', *tjuk* (*tjukāt*); *fok*, *lik*, *nāk*, *sok* (*sokot*), *vāk* (*vākāk*), melyekben részint a *k* hang gyengébb foka általánosult, részint mint átvételek, a hangtörvény megszűnte után kerültek a nyelvbe. Néhány jövevény szó meg viszont az előbbieket analógiájára hosszú *k*-val van meg: *kē_∧kk*, *zā_∧kk*, *mā_∧kk*, *rā_∧kk*. Esetleg hasonló hangzású oláh jövevény szó mintájára is alakulhattak; pl. ez is: *sulā_∧k*.

fo_∧d'jotē_∧kk (*fo_∧d'jotē_∧kkān* *vā_∧d'jā* ε *bōr*) | *kōtōlē_∧kk* (*-lē_∧kket*) | *mārādē_∧kk* (*-dē_∧kkāt*) | *hāsādē_∧kk* (*-dē_∧kkāt*) | *sākādē_∧kk* (*-dē_∧kkāt*) | *sü'ltelē_∧kk* (*-lē_∧kket*) | *ürēdē_∧kk* (*-dē_∧kket*). — Ellenben hangsúlytalan helyzetben: *dārē_∧k* (*-rē_∧kāk*), *i'ēnek*, *emlē_∧k*, *fāzāk*, *feri'ēk*, *keri'ēk* és *kerek*, *könök*, *m'ērtēk*, *mē'l'l'ē_∧k* ('matring'), *sā_∧nā_∧d'jē_∧k*.

Az utóbbiakban a szóvégi mássalhangzó kicsinyítő képző. Az első csoportbeliekben is a *fē_∧kk* szóban.

A következő szókban meg viszont a többes szám jele a *-kk* ~ *k*, amely Budenz szerint is valószínűleg *kk volt eredetileg.

hātādikk (*-ikkāt*), *hi'ētēdikk* (*-dikket*), *ötödikk*, *tizedikk*. — Ellenben hangsúlytalan szótagban: *mā_∧sik* (*-ikāt*), *mēllik* (*-iket*) || *hā_∧zik*, *lā_∧bik* (és *d'jē'rmēkik* is).¹

Az előbbieken a *-kk* előtt levő magánhangzó hosszú, ezekben pedig rövid. Azonban az *-ikk*-ben levő vokális eredetű hosszú *-ē*-ből való, mert nem egyéb, mint a többes számi 3. sz. birtokos személyrag (vö. *d'lmā_∧ik* és *d'lmāē_∧k*, *d'jürüik* és *-üē_∧k*, *ekē_∧ik* és *-ē_∧ē_∧k*, *kalapik* és *-pē_∧k*; hangsúlytalan szótagban azonban csak: *hā_∧zik*, *lā_∧bik*). Az előző hosszú magánhangzó oltalma alatt a hosszú *-kk* valószínűleg jobban megőrződhetett, mintha rövid után lett volna.

Az eredeti finnugor **k'k* ~ **k^ck* váltakozás a magyarban a gyöngé fok javára egyenlítőddött ki általában (pl. *lyuk* [~ cser.

¹ De megint: *derukk* (*-ukkük*) 'daru'. Nem tudja W. megmagyarázni. Szintén a többes alak állandósult ebben: *ōllō_∧k* (*ōllō_∧kāt*), de rövid *k*-val. Oláh jövevény szavakban is megvan gyakran a szóvégi főhangsúlyos s így félhosszú magánhangzós szótagban röv. *k*-nak megnyúlása, de ez újabb fejlődés.

luk] ~ finn *loukko*, l. Szinnyi Magyar Nyelvhasználat 4 31.); Wichmann kimutat egy példát, melyben *k*-val váltakozó *kk* (*gg*) van: *kukkad*, *kókkad*, *guggad*, *guggon* ül (~ *kukorodik*, *gugorodik*, *kukorcol*, *gugorcol*) = finn *kyykkyy*, *kykky*, 'hockende stellung', *kyykkyyä*, *guggni*, *gugyolni* (Budenz, MUSz. 63.). — Talán idetartozik a régebbi *lükkög* szó is (*lükkög* mellett, mely a *lök*, *lük* gyakorító alakja [= finn *lykkää*]: *lükkögő*, *lükkögésétől* Apácai Csere Jánosnál (1655); l. NySz.

Cikke második részében Wichmann néhány oly esetet sorol föl, melyben a magyar a finnugor **p'p* ~ **p'p* fokváltakozás nyomát mutatja.

A legtöbbször ez esetben a gyöngye fok terjedt el a magyar nyelvjárásokban (tehát **p'p* > *p*), pl. a *csíp* | *csup*, *csúp*, 'hegy vagy párna csúcsa' | *hoporj*, *hoporty*, *hoporcs* 'kidudorodott csomó valamely test felszínén, kiálló görcsös púp, hupa, cipó, apró domb' (*hoporcsos fakéreg*, *h. bőr*, *h. mellü és hátú nyomorék*), *hoportyag* 'valamely testnek fölcseresedett, elváló, feldudorodó héja, kérge, felszíne' CzF. | *ipar*, *ipor* 'iparkodó, igyekvő, serény, dolgos; bátor, erélyes; iparkodás' MTsz., *iparkodik* (hétfalusi csáng. *ipã.rko^dik*), mold. csáng. *üpe'rtet*, 'megerőltet' | *kap* | *kapar*, *kopor* | *kopog*¹ 'strepitum edo, pulso; klopfen, poltern' | *kopog*² 'hiante ore capto, ore inhio; schnappen'; *bekoppant*, *fölkoppant* 'hiante ore capto; einschnappen, erhaschen' (l. NySz.) | *kopolya*, *kopója*, *kopola*, *kupolya* 'az árvíz által kikotrott mély s jobbra kerekalakú sárgödör, mely igen ritkán szárad ki, amelyeknek enykes iszapjába a barom könnyen belevész' (Alsó-Vág mellékén, CzF.) | *lap*, *lapály*, *lapcsi*, *lapi*, *lapos* (l. MTsz.) | *szép* | *szupolyka* 'kised, kicsiny, kerekded, meg nem eresztett, karcsú, pl. has, orr' (NySz.), 'tojásdadon hegyesülő, karcsúan elvékonyodó' (Ballagi Telj. Szót.), *szupolykó*, *szupulykó*, *szupojkó*, *szupujkó* 'hirtelen elvékonyodó', *szupujka*, *szupujkó* 'száraztestű, töpörödött, kicsi' (MTsz.) | *tapod*, *tapos*, *tapsol*; *tapog* 'pulso, tundo; stampfen' (NySz.); mold. csáng. *tapiž'gã^l* 'tapiskál, kül. sárban'.

Csak egy példában szemléltetem a rokon nyelvek szavaiban látható hangmegfelelést: magy. *lap* stb. | osztják: *la^psəχ*, *lo^psəχ* 'lapos, sík' | zürjén: *lapa*: *kok-lapa* 'fussblatt' | votják: *lap*: *lap iitj* 'lapály', *lapeg* 'alacsony' | cseremis: *lap* 'alacsony', *kid-lapa* 'tenyér' (tkp. 'kézlap') | mordvin: *lapa*: *käd-lapa* 'tenyér', *lapš* 'lapos' | finn: *lappea*,

lappia 'flach, platt u. breit; platte seite', *lappa* 'dünne eisenplatte', *lape*, *lappeen* 'lapos fele, lapja valaminek', *miekán l.* 'kardlap' | *lapp*: *lappe*, *labe* 'plana superficies alicuius rei, ex. gr. palma, planta'.

Van azonban néhány példa, melyben az erős fokot a régiség vagy a nyelvjárások, vagy mindakettő megőrizte (tehát *p > *pp*). Pl.:

csepp (*cseppet*), hétfal. csáng. *tš'ëpp* (*tš'ëppet*), mold. csáng. *š'ëpp* (*š'ëppet*), más nyelvjárásokban és a régi nyelvben *pp* és *p*-vel is (*czëpp* JordC. 1516—9, *czeppë* ÉrsC. 1530—1 ~ *cheëpp* DomC. 1517. ÉrdyC. 1526—7, *csóp* DebrC. 1519, *csepetis* CsomaC. XVI. sz. közepén l. NySz.) — *csepeg*, hétfal. csáng. *tš'ëpeg* ~ mold. csáng. *š'ëppeg* (*čëpeget* BécsiC. 1436—9, *csepegtek* AporC. XV. sz. 2. fele ~ *chöppög* HeltZsolt. 1560, *czöppëg* BornPréd. 1584, *cseppet* 1696. l. NySz. (vö. *v* otj. *tšop* 'csepp' | *c* ser. *čewem*, *čewem* 'csepeg' | *fin* n. *tippa*, *liv sipä* 'csepp' | *lapp*: *cahpa* 'csepeg').

csupa ~ mold. csáng. *š'uppa*; *čuppa* WeszprC. XVI. sz. 1. negyede; *czuppa* ZvonPost. 1626—7. (vö. *lapp*: *čappo* 'szerfölött, nagymértékben', *čappon* 'egészen, teljesen').

epe ~ *eppe* JordC. 1516—19, *ëpew* KulcsC. 1539 stb. (vö. *v* og.: *tëp*, *tāp*, *toāp* ua. | *zür* j.: *sep* | *v* otj. *sep* ua. | *mord*.: *sep'e*, *M. šäp'ä* ua. | *lapp* *sāppe* ua. | *fin* n: *sappi*, *sapen* (gen.) ua.).

ép (*épet*) ~ mold. csáng. *ē_^pp* (*ē_^ppëk*, *ē_^ppenn*), hétfal. csáng. *iē_^pp* (*iē_^ppëk*), Erdélyben (*ëppen*, *ëpeg*, *ëppen*, *ëpeng*, *ëpeg*, *ëppëg*, *ëpeg*) és Dunántúl is (*ëpeg*, *ëppëg*, *ëpest*, *ippen*, *ippeg*, *ippejg*, *ippejst*, *ippenst*; l. MTsz.); 1556: *ëppen*, 1630—48: *ëpp* (Oklsz.) — *épül*, *épit*, hétfal. csáng. *ē_^pitt* ~ mold. csáng. *mëg-ē_^ppül*, *mëg-ē_^ppit*; 1608: *ëppül* Oklsz., *megeppülve* DebrC. 1519. stb. (? vö. *lapp*: *appe*, *ape* 'erő, képesség' | *fin* n: *appo* 'egészen, merőben').

ip, *ipa* ~ *yppa* ÉrdyC. 1526—7. JordC. 1516—9. *ippánac* HeltKron. 1575. (vö. *v* og. *up* 'ip' | *oszt* j. *up* 'ip, a feleség apja' | *c* ser. *ὀφο* 'ip' | *fin* n: *appi*, *apen* ua. | *lapp*: *vuoppa*, *vuopa* ua.).

lep 'takar, borít', *lep* 'takaró', *lepel* ua. ~ 1504., 1511: *leppel*, 1533: *leppewl* Oklsz. *lepplóc* NádC. 1508., *lepple* Helt. Bibl. 1551. (vö. *v* og. *läpi*, *lëpi* 'terít, takar', *lëpil* 'födél' | *oszt* j. *lëbən* 'vorhaus' | *v* otj.: *lipinj* 'betakar, betetőz' | *c* ser.: *leβëdam* ua.).

lepe, lepke, lepicke, lepencs, lepencsék, lependék (l. MTsz.) ~ *lependék* CzF. Ballagi; *lependékec* ComJan. 1673., *lependékké* ACsere-Enc. 1655., *lependékek* DEmbGE. 1702. FalNE. 1748. l. NySz. (vö. v o g. *lä`päχ* 'lepke' | o s z t j. *läbändä, lipantä* ua. | cser. *lep`nä, ləpə* ua. | l a p p *lablok* ua. | é s z t *liblikas* ua.).

lep ~ hétfal. csáng. *l'ē_^pp* (*l'ē_^ppet*) (vö. z ü r j. *lop* ua. | v o t j. *lup* ua. | cser. *lep, ləpə* ua.).

repül, röpül ~ *êröppöget* 'elröpítget' Zala m. Balaton mell., *repeg* 'röpülni próbál (a fiókmadár)' Háromszék m. MTsz.; *reppeluala* ('reppel vala') EhrC. XV. sz. 2. negy., *el reppewllyek, reppeseesre* ÉrdyC. 1526—7. stb. (vö. v o g. *räplaxt* 'a réce szárnyacsapkodása, midőn a víz fölött röpül' | f i n n: *räpyttää* '(szárnyait) rázza, (szárnyával) vergődik, röpköd, pislog, hunyorgat, int a szemével', *räppä, räpän* 'ictus cum stridore; knappender schlag', *räppä-silmä* *oculus saepe nictans*.)

Nem ismeretes ennek a két szónak az etimológiája, amely szintén idetartozik: *gyep* ~ *gyöppi* 'gyepmester' Vas m. Órség, Göcsej, MTsz. mold. csáng. *djəpp* (*djəppet, djəppen*); *djəpess* 'gyepes' || *záp* ~ hétfal. csáng. *zāpp* (*zā_^ppo_^k*), 'záfog', mold. csáng. *zā_^pp* (*zā_^ppät*) 'záfog, létrafok', *zā_^ppáz* 'létrafokokat csinál a létrába'. (Wichmann szerint az utóbbi hangtani okoknál fogva nem lehet szláv jövevény szó, mint Munkácsi véli).

Egy harmadik finnugor fokváltakozás: *p ~ *β. Wichmann kimutatja, hogy ennek is megvan nyoma a magyarban. Rendesen a gyenge fokot képviselő *v*-s alakok lettek általánossá, de vannak esetek, melyekben az erős fok terjedt el, sőt némely szónak az egyik nyelvjárásban gyöngye foka, másikban az erős foka maradt fenn.

A gyöngye fok általánosult ezekben a szókban:

kéván, kíván (vö. f i n n *kaipaa, kaivata* 'megkíván, szükségel, követel').

levél (vö. o s z t j. *lipät, l'iwät* ua. [a *t* képző, előfordul *lüba, lüvä* is] | v o g. *lüptä, löpta* ua. | f i n n *leve, lepeen* 'lap, lemez, gyapjútábla'.)

róka (< *ravka v. *rov-ka), (vö. o s z t j. *rāba, rāpa* 'zottiger hund' | l a p p *rieppo* 'róka' | f i n n *repo* ua.) || magy. *ravas*, (vö. m o r d. *r'iveš* 'róka' | cser. *rəβəž* ua.)

sovány (vö. m o r d. *šuva*, kicsinyítő képzővel: *šuvanä* 'vékony, szűk' | f i n n *hupa* 'mulandó, könnyen elhasználandó, rossz', *hupenee* 'megfogy, elkél'.)

téved (vö. v o g. *tipi, tapi* ua. | o s z t j. *tëbem* ua.)

Az erős fok a köv. esetekben maradt meg:

reped (vö. finn *repeä, revetä* 'reped, szétszakad' | l a p p *rappat, rabam* v. *ravam* 'operire' | c s e r. *ärβaltaš* (< *rāβaltaš) 'elszakad'.)

ripacs 'himlő, himlőhely', 'kanyaró' (Balaton mell.), 'seb-hely' (Vas m.), *ripó* 'himlőhelyes, ripacsos' (Gömör m.), *rapos* 'ripacsos' (Palócság), MTsz. (vö. finn *rupi, ruven* 'var, kosz, száraz seb'.)

tapad, tapaszt, tapogat, tapint (vö. finn *tapaa, tavata* 'nyul vmi után, megkap, ráakad, rátalál', *tavoittaa* vmi után kapkod, megfog, elér', *tapaelee* (*käsillään*) 'tapogatózik' | v o t j. *tupal-* 'összeegyezik', *tupatijnj* 'összeilleszt, ráilleszt, egybeállít, összeegyeztet', *tuptànij* 'vmin megragad, hozzátapad' | z ü r j. *top* 'dicht, genau, auf ein haar, wortgetreu', *topednj* 'andrücken, zusammenfügen, zusammenschlagen'.)

Néhány példában a régi vagy a népnyelvben a *v* mellett *p* is előkerül.

hólyag (< *hovlyag) ~ *hupolag* Sopron m., *hupolyag* Somogy m., Balaton mell., *huppolag* Göcsej, *kupalag* Pápa vid., *huppolyagos* Kemenesalja, MTsz. (vö. finn *kupla, kuula* 'hólyag, buborék' | c s e r. *kù:βâl* 'buborék' || vö. még: v o g. *χάπαν* 'halhólyag' | finn *kupinas* ua.).

kovál Szatmár m., Kolozs m.; mold csáng. *ki-koṽā, l* 'héjából kifejt (diót, borsót, babot, magot)', székely *kuvaszt*, Segesvár *guvaszt*, mold. csáng. *le-koṽost* 'lehánt', székely *kuvad, guvad*, mold. csáng. *koṽod* 'lehámlik, leválik (a fa kérge, bőr)' ~ *kopál* 'zöld héjából kifejt (diót, gesztenyét)', *kopállik* Balaton mell., *kopállik* Zala m., Csallóköz, *kopács*, külső zöld héja a makknak, diónak, mogyorónak, gesztenyének stb. stb. Csallóköz, *kopánacs* Szatmár m., *kupanacs* Szerencs, *kopácslik* Csallóköz, Tokaj, *kopácsol* Bal. m., Csallóköz; l. MTsz., NySz. (vö. észt *keba* 'fenyűfa kérge' | m o r d. *kuva* 'héj, kéreg' | c s e r. *koβaštā* 'bőr' | v o t j. *ku* 'bőr', *pu-ku* 'fakéreg' | z ü r j. *ku* 'bőr').

szív, szí ~ hétfal. és mold. csáng. *síp*, székely *szíp, szíp*; *szipákol, szipog* MTsz. (vö. v o g. *sip-* 'szopik' | o s z t j. *sāpΛem* ua.).

Valószínűleg ide való még ez a szó is:

gyúl (< *gyovl), *gyújt, gyójt* Órség ~ *gyaponik, gyoponik*, 'inflammor, exardesco' NySz. *gyappanik* 'gyulad, lobban',

belegyappanik 'belekap (a szikra, tűz)', *belegyappant* 'belegyújt'
Veszprém m. MTsz. (? vö. cser. *jâlà*, *d'ülà* 'ég'). —

Szinnyei említett értekezésében a magyar szóközépi és szóvégi *g* finnugor nyelvbeli megfeleléseinek vizsgálata alapján a következő eredményre jut:

A magyarban kétféle eredetű *g* van. Az egyik az alapnyelvi **ŋk* ~ **ŋg* gyenge fokának a képviselője. Pl.¹ *ág* ~ zürj. *vug* 'nyél, fogantyú, fül (az edényen)' | votj. *vug* ua. | cser. *oŋgo* 'edény füle, kengyel (hócipőn)' | finn *onki* 'horog ~ gen. *ongen* | lapp K. *vurk*, *vuekk* ua., *vuokke*-, *vuagga*- 'horgász' ~ praet. *vuokkum*, S. *vuögga* 'horog' ~ gen. *vuökka*, N. *uaggwot* 'horgász' ~ praes. 1. *uaggum*.

segít ~ mord. *tšangodems* ua.

szeg ~ osztj. *sèrk*-, *sèr*-, *ser* 'üt, ver' | vog. *sarık*-, *säŋg*- 'tör, zúz' | zürj. *tš'egni* 'tör, eltör, letör' | votj. *tš'iginj*, *tšiginj* 'széttép, letör, eltör' | cser. *tšargaš* 'bevág, bemetsz'.

vág ~ osztj. *uàrx*-, *uàr*-, *uàx*- 'megfarag' | vog. *βàrk'i* 'üt, vág', *βōrg'i* 'csépel'.

Idetartozik még: *dug*, *szegény*, *zsugorodik*, *bagoly*, *égni*, *egér*, *hág*, *leg*-, *vág*, *zug*.

A másik *g* az alapnyelvi **ŋ'* (= **ŋ'ŋ'*) ~ **ŋ* erős fokának a képviselője. Pl.:

jég ~ osztj. *ièrk* | vog. *iāŋσ*, *lāŋ* | zürj. *ji*, *jī* | votj. *jö*, *je* | cser. *ī*, *i* | mord. *er'*, *jsj*, *ej* | finn *jää* | lapp K. *jienŋ*, *jīŋ*, N. *jēgŋā* ~ gen. *jēŋā*, S. *jēkŋa* ~ gen. *jēŋa*.

mög (*mögött*) ~ cser. *mōrges*, *mārges* 'vissza'; *mōrgə* 'után' | finn *myö*- ebben: *myöstää* 'visszavon, visszavesz'; *myösteleikse* 'visszafordul'; lúd *müös* 'vissza' | lapp K. *mārŋaž* 'mögé' ~ *mārŋst* 'mögött'; S. *mar'ŋ'ē*- (összetételekben) 'hátulsó', *marŋāi* 'mögé, után' ~ *mar'ēmus* 'utolsó'.

fog ~ osztj. *pōrk'*, *pèrk* | vog. *punG*, *pärk* | zürj. *piñ* | votj. *piñ* | cser. *pü* | mord. *p'eŋ'*, *p'ej*, *p'ev* | finn *pü* 'gereblyének, boronának, fésűnek foga'.

Ebbe a csoportba való: *ég* 'caelum', *ideg*.

Az **ŋ'* (= **ŋ'ŋ'*) ~ **ŋ* fokváltakozásnak azonban megvan a magyarban a gyöngye fokot mutató képviselője is: *ν* ~ *0*. Pl.:

¹ A példák részben a Magyar Nyelvhasználatnak imént megjelent 4. kiadásából valók; nemsokára ismertetni fogom ezt.

tõ (tövet) ~ finn *tyvi* 'gyökérvég, fatörzs vége' | cser. *tüη* 'gyökérvég' | votj. *dii* 'fatörzs vastag vége' | zürj. *dii* ua.

hó (havas) eredetileg = 'hold': *havas* 'holdkóros' (réginyelv), *hóka* ló 'amelynek a homlokán csillag, azaz fehér folt van' (népnyelv) ~ osztj. *χau* | mord. *kon*, *kov*, *kou* 'hold, hónap' | finn *kuu* ua.

fõ, *hetfe* 'hétfõ' (népnyelv) ~ finn *pää* 'fej, vég' | votj. *puη*, *pun*, *pum* 'vég, határ, hegy' | zürj. *pom* 'vég, cél, határ' | fog. *päηk* 'fej'.

nõ, *-né* ~ osztj. *nè*, *nèη* | vog. *nē*, *nī* | mord. *ni*.

võ ~ finn *vävy* | mord. *ov* | cser. *βεηε*, *βιηγα* ua. | zürj. *von*, *vun* 'fitestvér' | votj. *vin* 'öcs' | osztj. *uēη*, *uη* 'võ'.

õ (NySz.) 'öv' ~ *vyõ* | zürj. *veñ*.

av-, *ov-* (ótot NySz.), *penetrare*, *eindringen* (stb.), 'avat-, imbuere, penetrare, facere' ~ mord. *sova-*, *suva-*, 'eintreten, hineingehen hereinkommen'; *sovavto-*, *suvaftõ-* 'eintreten lassen hinein- od. hereinführen' | vog. *tui-*, *to-*, 'hineingehen' | osztj. *ta_ηam*, *la_ηam* 'eintreten, hineingehen, hereinkommen' | zürj. *sun-* 'tauchen, unter-, eintauchen' | votj. *zum-* ua. | lapp K. *soaηηa-*, *soaηηe-* 'eintreten', N. *suognet* 'pr. 1. *suonam* clam subreperere, hineinschleichen' L. *suakηa-*, 'eingehen, einkriechen' | cser. *šurηaltam*, *šunηaltam* 'tauchen, untertauchen'.

A példából látható, hogy a lappban most is váltakozik az erős és gyöngye fok ugyanazon szó különböző alakjaiban. A mordvinban, zürjénben, votjákban a gyöngye fok maradt meg. A cseremiszbén egyik nyelvjárásban az erős fok (*ηg*), másikkban a gyöngye fok (*η*) maradt meg.¹ A mássalhangzó teljes kiesése valamennyi nyelvjárásban szintén a gyöngye fok maradványa.

A vogulban és az osztjákban is megvan mind a két fok. Az erős fok képviselője *ηk*, mely a vogulban nyelvjárásként *η*-el is váltakozik. Ez az *ηk* az első *g*-s csoport hatása alatt fejlődött *η* (*ηη*)-ből. A gyöngye fok maradványa *η*, mely váltakozik egy esetben (*nõ*) a mássalhangzó teljes hiányával, s ugyancsak itt egyszer — analógia folytán — *η* ~ *ηk* is előfordul (*fõ*).

Ennek az alapján kimondja Szinnyei, hogy a gyöngye foknak a magyarban mutatkozó megoszlása még a magyar-vogul-osztják nyelvközösség korában történt meg.

BEKE ÖDÖN.

¹ L. erre nézve a NyK.-ban megjelenő Cseremiszi Nyelvtanomat.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

(Vége.)

Kitűzött feladatomhoz tartozik, hogy Csúzynak idegen szavaira is szemügyet vessek:

Körülbelül 200 meghonosítottnak vehető idegen eredetű szó kerül elő műveiben; s ezeknek mintegy fele hiányzik a NySz.-ből; pedig sok érdekes akad közöttük. Nagy részük a középkori latinságból való, de vannak német francia és sláv eredetűek is.

Az előbbiek közül néhányat külön ki kell emelnem, mert közérdeklődésre tarthatnak számot. Ezek politikai műszavai.

Az újkorban használt politikai latin műszók közül a NySz.-ből jóformán csak háromról tudjuk biztosan, mely korban honosodtak meg nyelvünkben; ezek a *politika*, *monárka* és a *voks*. Az elsőt a NySz. szerint Faludi használta először staatskunst értelemben (NU. 320.); Molnár Albertnél (Scult. 1004.), sőt Czúzynál is (Tr. 297.) ugyanez még: *policia*. A *monárka* legelsőben Zrinyinél kerül elő (I. 9.); a *voks* pedig Molnár Albertnél (Scult. 335.).

Kétségtelenül nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti szempontból is érdekes tudnunk, mely korban kezdik íróink először használni a nyugaton divatos politikai szokat.

Nos Csúzynak e részben is van érdeme, mert a manap járatos politikai latin műszók főbjeit, mondhatni: legjelentősebbjeit ő honosította meg irodalmunkban.

Ilyen először is a *monárkia* szó. Csúzy többször él vele, pl. Sz. Filep Apostol nem-kért üdvözétöntől tisztet, méltóságot, *Monárchiát*, birodalmat (S. 152.). Nagy örömmel szokta vala Nagy Sándor egész Országos táborát-is megvendégelni, diadalmassan győzedelmeskedvén ellenség ellen, kivált-képpen a Persiai birodalmat, hatalmas *Monarkiát* hatalma-alá hajtván (HK. 574.).

A birodalmak fő törvényhozó helye a *parlament*, melynek nevét latinos végzettel szintén Csúzy használja elsőnek a régi irodalomban: Mít remélhettek dicsérés-re szükséges ékessen szóllo Demosthenest, vagy a *Parlamentomokban* fodorétott szókkal fen-pattogo Tulliuszt? (S. 301.). Cicero száraz persuasios fen-pekéssel mennyit nem-pattogott a Romaj *Parlamentomban*? (S. 380.). Érdekes, hogy a *parlamentom*-nak *csácsogó* jelzőt ad: A puztába viszi-ki ötet, ott szóll néki szive-szerént, nem a piacon, nem az útszákon, nem is a *csácsogó Parlamentomokban* (M. 513.).

A birodalmak legfőbb tisztviselőinek, a *minisztereknek* nevét is ő alkalmazza elsőben a mai világi (laikus) értelmével: Követségekben szándékozván kedves *Ministeri*, vagy belső Tanácsaik-közül küldeni Némellyeket a világ Fejedelmi, és fő-fő Monárkái, sok szép regulamentumokat, és titkos modokat szabnak eleikben (Tr. 138.). A gonosz tanácsok, a fősvény *Ministerek*, és a telhetetlen tisztetek kiszedik, s-nagy részét az adónak magoknál meg-tartyák (HK. 512.)

Csúzy volt ugyancsak, aki beleplántálta nyelvünkbe az azóta oly módfelett kedvelté vált *politizálni* igét. Tanusítják a következő mondatai:

A mostani tündér világ fiai csak szóval, és hamis ígéretekkel *politizálnak* (M. 420.). Fontold-meg, akár mint *politizálly*, s-álnok ravaszággal fortélyoskodgyál, mindenekkel egy-aránt czimboráló, mely veszedelmes magában ez a gonosz társosság! (HK. 224.).

Magától értődik: nem feledkezett meg azokról sem, akik *politizálnak*, vagyis: a *politikusokról*. Ezeknek a nevét is emlegeti, nem éppen a legnagyobb dicséretnek között: Szünnyetek-meg ravasz szín-hányástoktúl, és róka bőrrel prémezett palástotoktúl údvári csel-hányo *Politicusok!* (Tr. 292.). Tamás annyit tészén, mint Didimus, az-az kettős; ennek pedig a nevezetnek (melly közönséges a mostani statisták [államférfiak], a mostani údváriak, és tündér szín-hányo hamis *Politicusok*-között) valaki meg-felel, tudgya-meg azt, hogy nem-csak az Isten gyűlöli az illetén kép-mutatást, de még a tekéletes emberek-előtt-is nem kedves (HK. 475.). Sőt még *pseudo-politikusokat* is említ: Mellyekben vastagon meg-kell gyökerezni, és azok-nélkül éppen nem-szűkölködni, valaki a tündér szín-hányo álnok kettősökkel, ravasz *pseudo-politicusokkal* a dicsősségnek Tábor hegyétől el-nem akar rekesztetni (HK. 475.)

A politikusok hivatásának egyik jellemző szavát: a *voksol* ígét is alkalmazza Csúzy a következő, jelenleg is időszerű jótanulásában: Valaki igaz fia Hazájának, soha olyanra ne *voxollyon*, a ki-hez illyen privatumot [maga hasznát] kendészö gonoszság férkezhetik (HK. 515.)

Növeli Csúzy ezen adatainak értékét az a körülmény, hogy a használta műszók vagy egészen a mai, vagy legalább is a mai nagyon megközelítő értelemben vannak bennük alkalmazva.

Akadnak azonban ezek mellett egyéb említésre méltó latin eredetű szavai is, teszem: *apatika* (S. 425.) *antikamara* (Tr. 649.), *kalendárista* (naptáriró HK. 651.), *krónista* (krónikás, krónikairó S. 720.), *okuláta* (szemügyrevétel, szemlátomás HK. 390.), *moratorium* (késedelem Tr. 678.), *recipe* (orvosi levény S. 322.), *referáda* (előterjesztés M. 378.), *sillabikál* (betűz M. 143.), *sinyor* (senior S. 752.) stb. Külön említeni valók az *itaista*, *kalvangelikus* és a *kalafáz* szóalakok. Az *itaista* (tányérnyaló hizelkedő) saját alkotása az *ita* (ügy) szóból valószínűen az *atheista* szónak alkalmi hatása alatt, miként eme mondata tanúsítja: Arra fordétyák köpenyegeket, a merre szél fúj; s-valamint *itaistáknak* úgy *Ateistáknak* nevezethetnek (Tr. 66.). A *kalvangelikus* (Török czimer alatt országgló *Calvangelicusok* S. 566.) formát gúnyoló céllal szintén maga csinálta a *kalvinista* és az *evangelikus* szók összekapásával. A *kalafáz* pedig magyaros hangzása dacára nem egyéb, mint a bibliai görög latin *cholaphisare* (pofoz) ígének egyszerű átmagyarítása.

Felülőbb német eredetű szavai: *mésszer* (HK. 458.), *nájmód* (Tr. 14.), *purger* (HK. 544.), *stokfis* (HK. 455.), *truccol* (HK. 585.) stb. Német szavakból alkotott sajátos összetétele a *vártás-bakt* (strázát, *vártás baktot* saidéttok az ajtó-ban M. 406.)

Német közvetítéssel elsajátított francia szavai közül fölemlíthetők: *ajront* (nagy *Affrontot*, szégyent és gyalázatot tett a Pokol-beli sárkányon S. 589.), *allamodisos* (dívatos HK. 641.), *bazalaman* (nem csak údvári reverentiával, *bazalamannal* kedveskednek S. 21.), *kontrabontos* (bé-lépett kaszájával a *contrabontos* telhetetlenség Tr. 471.), *kuplerség*

(viszsa-aggott banya *kuplenségével* szabáságosb tréfára hitegeti S. 629.), *madáma* (paraszt *madáma* M. 393.), *regiment* (M. 113.) stb.

Érdekesebb szláv (tót) szavai: *dosztíg* (tulajdonok egy napig torkig, *dosztíg* lakni, zabálni M. 391.), *hariskás* (*hariskás* [hajdinas] tótok S. 750.), *pálenka* (M. 386.), *robota* (Tr. 626.), *zeverlica* (árullyák czifra czégéralatt *zeverliczajokat* Tr. 482. Vö. szl. *zavrélica*, *zevrelica*.) stb.

Kiemelhetem, hogy Csúzy a használta idegen szókat nagyrészt nemcsak hozzáidomította a magyar nyelv törvényeihez, hanem még magyaros képzéseket is formált belőlük, pl. *glossa* > *glossál* (Tr. 485.), *fabula* > *fabuláz* (HK. 473.) *chorda* > *kordás* (S. 325.), *primas* > *primásság* (S. 124.), *dosť* > *dosztíg* (M. 391.), *trotzen* > *truccol* (HK. 585.) stb.

E rövid szemügyrevételből is látnivaló tehát, hogy Csúzy idegen eredetű szavai általában beszélő bizonyosságai használójuk korszerű tanultságának és magyarosító erős nyelvérzékének.

Értekezésem bevezetésében mintegy vizsgálati elvként említettem, hogy az öntudatos szóújítók fő érdemét abban látom: egyrészt minél szorosabb kapcsolatban vannak alkotásaik a nyelv szellemével, másrészt minél nagyobb a közhasználatba átment szavaiknak száma.

Úgy hiszem, nem csekély fáradtsággal összehordott és rendezett adataimmal, egybevetéseimmal s elemzéseimmal bőségesen és szembeszökően igazoltam, hogy az elsőt illetőleg Csúzynak nagy érdeme elvitázhatatlan, mert újításait alig egykét kivétellel a magyar nyelv-szellemnek megfelelően ejtette meg, ha szabad e kitételrel élnem: a magyar nyelv szüzi geniusának ihlete alatt hozta létre.

Most már tehát csak az van hátra, hogy érdemét betőzzem közkeletre jutott szavai s kifejezései tekintélyes számának elsorolásával. Hogy valóban tekintélyes ez a szám, arra nézve elég annyit ismételnem, hogy nem kevesebb, mint 600 (magyar) szóval, átvitelrel és szólással gyarapította irodalmi nyelvünket. Ez kétségen kívül, olyan szám, amely Csúzynál sokkal híresebb írónak is dicsőségére válnék!

Nyomatékosan hangoztatom, hogy összeállításom csak viszonylagos értékű, amennyiben a Csúzy követte elődöknek szó- és szólás-kincsét még nem ismerjük annyira, hogy biztosan meg lehetne állapítanunk, mi írható ezeknek javára, mi az övére. Mindamellett éppen az újításban való öntudatosságának ismerete késztet azon meggyőződésem kijelentésére, hogy forrásainak pontosabb megismerése sem fog nagyon sokat lerontani¹ megállapítottam újításaiból, legalább

¹ Csak örülni tudok neki, ha nyelvész társaim minél többet lerontanak megállapításaimból, mert ezzel nem Csúzy fog veszteni, hanem a tudomány nyerni!

nem annyit, hogy még mindig ne maradna egy számottevő szó- és kifejezés-csoport, amely állandóan hirdetni fogja alkotója, illetőleg elterjesztője nevét irodalmunkban továbbra is.

Lássuk tehát betűrendben mindazon szókat, átviteleket és kifejezéseket, melyekkel Csúzy — amennyire mai ismeretkörünkkel megállapíthatjuk — irodalmunk nyelvkincsét gazdagította:

Adandó alkalmatossággal M. 595, Adakozódás Tr. 370, Agyonnyom M. 783, Áhítatoskodik HK. 164, Akadékoskodik M. 51, Alattvalóság HK. Som. 2, Aléltás M. 312, Álnok ravaszság M. 767, Aranyszabadság HK. 632, Árnyékdicsőség HK. 66, Asszonyi személy M. 552, Bábaasszony HK. 529, Balhír M. 445, Balra-magyaráz HK. 509, Baltafok M. 365, Balvélekedés HK. 103, Barátságukya S. 753, Barátságosan S. 17, Bárdolatlanság M. 10, Baromtermészetű Tr. 600, Bátortalanság S. 607, Becstelenít HK. 494, Becstelenítés HK. 193, Becstelenkedik Tr. 14, Behálóz S. 668, Békesség-szerető HK. 629, Békételenkedik HK. 578, Beköszönt Tr. 231, Belebotlik S. 236, Belerajzol M. 393, Beleugrik M. 520, Bemártogat M. 685, Bennlévő M. 564, Betétel S. 13, Beugrat Tr. 535, Boldogítás Tr. 155, Boldogulás HK. 213, Bolondszokás M. 744, Boros ésszel S. 55, Borotvanyelvű HK. 388, Boszútöltés Tr. 712, Bőrbe nem férő M. 838, Bölcsességszerzés M. 408, Bujtogat HK. 212, Büszke: elatus M. 473, Büzös M. 629, — Cégérezés M. 492, Csacskaság M. 785, Csekélység S. 161, Csengetés Tr. 739, Csiklándoztatás Tr. 411, Csikorgó tél Tr. 322, Csináltal Tr. 762, Csipáság M. 529, Csipdez S. 161, Csipkéz Tr. 14, Csirkéstyúk M. 813, Csonka mise Tr. 317, Csorbít Tr. 614, Csorbítás Tr. 242, Csorgat M. 580, Csörgés M. 293, Darócruha M. 695, Délcegül S. 463, Diadalmaskodik S. 132, Dobra-út Tr. 386, Dologtalan S. 739, Döghús HK. 435, Durva paraszt S. 706, Durvaság HK. 463, Duzzaszt M. 386, Édes-kedves M. 473, Égbekiáltó Tr. 118, Egybecsatol Tr. 33, Egybeesik S. 202, Egybeforr S. 253, Egybekapcsolt HK. 358, Egybekever HK. 494, Egybetalálkozik S. 550, Egyeztet Tr. 383, Ékesgetés HK. 32, Elajándékoz Tr. 619, Elevenedik S. 128, Életfolyás S. 568, Elfajultság S. 533, Elfeketedik Tr. 769, Elfelejthetetlen Tr. 346, Elfogyaszt HK. 135, Elhibáz Tr. 709, Éli világát HK. 169, Elhíteti magával M. 47, Elkorhelykedi Tr. 552, Ellenmondó Tr. 72, Elóragad M. 71, Elrejtőzik M. 248, Elszédít Tr. 122, Eltűzesedik M. 634, Emberbecsülés S. 244, Engedelmeskedik Tr. 220, HK. 119, Enyhülés M. 362, Epesztő S. 708, Érintés (éréntés) M. 504, Erőszakosan M. 612, Erőszakoskodás S. 595, Értelmetlenség M. 545, Eszem-izom: heluatio Tr. 704, Észre-hoz HK. 348, Fanyél M. 399, Faracskálás HK. 269, Fegyveresen M. Aj. I. 8, Fegyverkezés S. 689, Fehérnép HK. 38, Feje lágya benő Tr. 750, Fejteget Tr. 179, Fejtegetés M. 751, Felárkol Tr. 33, Felderülés S. 404, Felejtet HK. 370, Felejtethetetlenül S. 467, Feleségtelen HK. 175, Felfűz M. 823, Felgyógyul S. 410, Felkoszorúz S. 690, Fél mise Tr. 317, Feloldozás S. 227, Feloszlik M. 585, Feloszt S. 292, Felöltözködik S. 435, Felpezdülés M. 517, Felragaszt Tr. 219, Félrészeg M. 75, Fél térdel M. 470, Félrefordít HK. 415, Félrevet Tr. 379, Felszárnyaz M. 614, Felszedget M. 845, Feltornyoz Tr. 727, Féltő: zelotypus S. 28, Felvállalás

S. 80, Felzavarodik HK. 502, Feneketlengyomrú M. 386, Fenevadság S. 606, Fércel S. 580, Fészekfentő S. 723, Fészkel M. 762, Fészkelés S. 741, Figyelmetlen Tr. 334, Figyelmetlenség HK. 605, Fondorkodás HK. 375, Forgácszedés S. 333, Forintocska Tr. 333, Földhözverés Tr. 585, Főpolgármester M. 646, Föstőget Tr. 238, Fösvénykedik M. 745, Főtörő Tr. 539, Frissesség HK. 154, Független hagy HK. 581, Fülhegyre vesz HK. 610, Füllentés M. 404, Fülluggatás M. 323, Fűrészelés S. 518, Füstbe-megy Tr. 532, Gagyog M. 781, Gátló-eszköz M. 135, Gazdálkodik : gazdaságot üz HK. 165, Gondatlan HK. 497, Gondatlanság Tr. 120, Gondoskodás S. 327, Gorombán M. 144, Görbe tekintet M. 667, Görbén néz M. 630, Görbén-néző M. 630, Gyalogösvény S. 298, Gyámoltás HK. 637, Gyanupör S. 254, Gyáva M. 471, Gyermekes : kindisch HK. 187, Gyermekjáték : kinderspiel Tr. 690, Gyümölcsözés M. 301, Hadverés Tr. 315, Hajdani S. 366, Hajtépés Tr. 585, Halászkunyhó Tr. 41, Halászmester Tr. 662, Haldokol M. 811, Hálókötés S. 157, Halványság S. 520, Harácsolás M. 129, Hárfáz S. 405, Harsogtat Tr. 395, Hátramaradás : kár Tr. 627, Hazafiúi S. Aj. I. 6, Hazaküld HK. 489, Házasélet M. 802, Házicseléd S. 598, Háziszolga Tr. 353, Hebegés Tr. 525, Helybenhagy Tr. 741, Helytáll M. 406, Heverő-pénn Tr. 91, Hibásan HK. 75, Hidegtermészetű Tr. 177, Hiresedik S. 323, Hírhordó HK. 308, Hiúzszer HK. 634, Hivatlanul M. 700, Hivásoskodik HK. 573, Holttetem : holttest M. 673, Hozzácsatol HK. 543, Huhogás M. 675, Időhalasztás Tr. 251, Időjártával HK. 58, Igazszívű M. 416, Igazságszeretet S. 663, Iparkodás Tr. 515, Ismeretlenül M. 729, Ismerős HK. 151, Istenkisértés Tr. 159, Istentagadó Tr. 761, Iszapos S. 749, Izgágás Tr. 176, Izlelés HK. 376, Játszi nyájasság M. 398, Javasol S. 745, Javit : corrigit HK. Aj. I. 3, Jó hiszemben M. 478, Jóraintés Tr. 5, Jövendőtlet Tr. 568, Kacsingatás Tr. 734, Kagyló HK. 456, Kaparítás S. 223, Káprázik S. 621, Kárpitoztat Tr. 383, Katona-dolog HK. 53, Katonaság M. 657, Kavics Tr. 542, Keményített ing M. 323, Kényeztetés S. 583, Képet viseli Tr. 634, Kérdezősködés Tr. 86, Kereskedő-társaság Tr. 627, Keresztatyaság M. 262, Késedelmeskedés M. 347, Keze ügyében van S. 205, Kézi-mesterség HK. 630, Kialussza magát M. 323, Kiáraszt S. 119, Kicsal HK. 110, Kicsap : eltávolít M. 637, Kicsúfol HK. 212, Kidobol M. 473, Kidönt HK. 383, Kiforgat valamiből S. 704, Kigondolható M. 611, Kigyógyul HK. 134, Kiható S. Aj. I. 5, Kihül valamiből S. 753, Kiírthatatlan S. 582, Kijut valamiből M. 240, Kikürtöl Tr. 541, Kinevet HK. 655, Kincskereső Tr. 567, Kiolvas S. 511, Kipálcáz HK. 161, Kiparancsol M. 333, Kirepít HK. 89, Kirostál M. 109, Kisiskola Tr. 13, Kismise M. 99, Kiszorít M. 50, Kítaszít M. 285, Kitelhető M. 611, Kiterjeszkedik S. 162, Kiteszik a szürét Tr. 182, Kitétel S. 753, Kitisztogat HK. 575, Kiürít S. 638, Kivágat M. 393, Kivall S. 520, Kobak S. 741, Kockáztat S. 117, Kocogás HK. 170, Konkolyhintés HK. 631, Konkolyhintő M. 399, Korhelykedik S. 17, Korhely-módon S. 567, Korhelység Tr. 349, Kormány : gubernium (polit. ért.-ben) S. 753, Korosodik Tr. 344, Kőkoporsó M. 54, Könnyű szerrel S. 607, Körül nyargal HK. 444, Köszöntet Tr. 213, Kötöző-eszköz M. 522, Közápor M. 124, Közbeszéd : sermo Trombita 380, Középkor S. 162, Közkeresmény Trombita 107, Krisztustagadó HK. 226, Kudarcvallás Tr. 720, Kutyácska Tr. 554, Külömb : vorzügliches S. 312,

Kürtől: fennhangon hirdet Tr. 718, Leábrázolás S. Aj. I. 6, Lebilincsel HK. 590, Lecsendesülés M. 362, Lecsillapodik S. 471, Lecsip S. 161, Ledönt HK. 507, Lefarag Tr. 663, Lefejtés S. 120, Lefogy M. Som. 1, Legelsőben HK. 253, Léhűtő Tr. 265, Leírás S. 376, Lelkiatya Tr. 765, Lelkiszem HK. 21, Lelöväldöz M. 739, Lemerül M. 616, Lenyugodik HK. 363, Lerázhatatlan S. 516, Les-vár Tr. 517, Letekint HK. 503, Lohaszt HK. 455, Lovagló M. 614, Lovas-pósta M. 245, Magával elhíhet M. 47, Majomszerezetet Tr. 79, Makacs Tr. 545, Maradhatatlan M. 224, Mázol: inquinat, male pingit Tr. 189, Mázolás: das tünchen M. 68, Megállítás M. 812, Megegyeztet S. 671, Megfeleésesedik M. 798, Megfogdoz Tr. 212, Meggyökerezés M. 661, Meghasonlít HK. 588, Meghosszabbodik Tr. 110, Megirigyel Tr. 68, Megjavul: melioratur HK. 541, Megmagyarázhatatlan S. 518, Megmelegítés M. 469, Megnemesít HK. 645, Megnémulás S. 98, Megnyügöz HK. 484, Megoszolhatatlanul Tr. 614, Megosztotat M. 587, Megráncosít M. 549, Megöregedik: senescit HK. 115, Megsándít M. 631, Megsemmisítés Tr. 292, Megsokall M. 721, Megszokott M. 515, Megszólamlík S. 91, Megtarthatatlan Tr. 260, Megutáltat Tr. 568, Megzörget M. 212, Mély alázatosság M. 208, Mély bölcsesség M. 767, Mélyelméjű S. 160, Mélyértelmű M. 148, Mély gondolkodás S. 35, Mérgelődik Tr. 712, Mérgelődés Tr. 62, Mértéket szab M. 47, Mértéktelenkedik S. 149, Mesél M. 398, Mesés: märchenhaft Tr. 62, Mindannyi S. 595, Módot nyujt valamire S. 370, Molyette Tr. 266, Mosolygó ajak M. 253, Mosolygó tekintet M. 473, Mostoha tél M. 825, Mulatozik HK. 630, Munkátalanság M. 392, Nagy-ártatlanul M. 438, Nagyerejű HK. 482, Nagyhosszú M. 48, Napóra M. 48, Napsugár Tr. 616, Nekivastagodik M. 806, Nemesi-szabadság Tr. 492, Nemtelenül Tr. 759, Nyakaskodik S. 2, Nyakaskodás HK. 620, Nyakasság Tr. 349, Nyalkasság M. 43, Nyalatja magát S. 628, Nyomozhatatlan S. 207, Odvas fa M. 717, Oktató-mester HK. 655, Ollóz: scheren S. 551, Óramíves S. 729, Óraütés M. 53, Oroszlánerejű HK. 473, Orrondi S. 277, Orvosolatlan HK. 481, Ördögösködik S. 533, Öreg legény: agg I. M. 552, Öregség: öreg kor M. 383, Öreg tyúk M. 384, Örökemlékezetű M. 489, Örök emlékezetű M. 761, Örökösen Tr. 198, Őzbe csavarodik S. 379, Őszead Tr. 102, Őszeéget Tr. 630, Őszezércel HK. 528, Őszezérfikál M. 684, Őszezeforr S. 446, Őszezéazol Tr. 229, Őszezéazolás HK. 459, Őszezéházasodik Tr. 37, Őszezéjár valamit M. 37, Őszezéjő HK. 329, Őszezékoncol M. 130, Őszezéomol HK. 260, Őszezéraggat HK. 650, Őszezézedetet S. 732, Őszezészerez: colligit M. 745, Őszezészerezés: őszegyűjtés M. 305, Őszezéül M. 624, Őszezézűzás HK. 274, Palástolhatatlan S. 574, Papi-ruházat S. 557, Pápiástás M. 281, Paplanos-ágy S. 349, Papolás HK. 353, Parasztos S. 220, Parasztosan S. 280, Párosan HK. 699, Példás S. 39, Példásan S. 195, Példázás S. 509, Pénzcsaló S. 195, Pénzkeresés Tr. 568, Pintes-korsó Tr. 602, Pióca Sipsz. 515, Pofoncsap Tromb. 617, Pofonít Tromb. 425, Poroz S. 55, Próbálgat M. 682, Puskaropogás HK. 629, Pusztá: major HK. 158, Ragyogtat HK. 336, Rajzoltat M. 54, Rakosgat HK. 422, Rakosgatás M. 313, Rámáz M. 450, Ráncoshomlokú M. 311, Rángatás M. 817, Reáárad Tromb. 367, Reáécéloz HK. 99, Reáfen Tromb. 739, Reámutat M. 506, Reászéd Tromb. 686, Reászór Sipsz. 696, Reáülés HK. 567, Rendes M. 217, Rendetlenül Hk. 538, Repedezés HK. 404, Rézkapu Tromb. 308, Róka-

bőr S. 683, Rothadozik HK. 518, Rövidlátás M. 629, Rövidlátó M. 630, Sandaság M. 629, Sántikálás S. 209, Seregesen M. 628, Setét gyász M. 525, Simogatás HK. 536, Söpretlen M. 480, Szabad személy M. 303, Szabados tréfa M. 293, Szabóság M. 71, Szagosít M. 628, Szájmogás Tr. 496, Szamárfül Tr. 763, Szanaszéli Tr. 758, Szándékos (?) S. 21, Szárnyas-egér (?) S. 716, Szégyen-gyalázat S. 570, Széllélbélt M. 601, Szellőztet HK. 86, Szemebeesett M. 311, Szemérmeteskedik Tr. 14, Szemeskedik HK. 323, Szemevilága M. 363, Szemfüleskedik S. 631, Szemfülesség Tr. 538, Széna- gyűjtés Tr. 758, Szerelembe-esik HK. 368, Szikrázó szem M. 843, Szeretelensé- g Tr. 615, Szines barátság M. 403, Szóhang S. Aj. I. 3, Szolgálatot tesz S. 270, Szolgalegény Tr. 397, Szószólás HK. 521, Szót visszavon M. 24, Szőlőmunka Sipsz. 120, Szövetkezik Sipsz. 174, Tábla: asztal M. 531, Tágítás M. 506, Tanácskérő Tromb. 568, Tanácsot kér M. 616, Tánciskola M. 17, Tapogatózik M. 404, Társas HK. 649, Tehetős: jobb módú M. 103, Tekintetbe vesz HK. 200, Teles-tele S. 355, Terméketlen- ség S. 3, Természetlen S. 116, Természetlenség Tr. 397, Termeszt Tr. 397, Tisztán-igazán M. 700, Tisztaságszerető Tromb. 367, Titkolhatatlan Tromb. 318, Titkosértelmű M. 594, Tollaz Sipsz. 396, Torokszakadás Tr. 443, Torkára forr HK. 644, Torzonborz HK. 636, Tökkelütött HK. 229, Töredezik M. 359, Törpeség HK. 557, Törvényszabás M. 744, Törvény- szerető S. 86, Törzsökös HK. 557, Trágyázás: düngung M. 116, Tudva- való Tr. 67, Tündérpalást S. 44, Tüzugrálás S. 229, Tyúktojás M. 384, Udvari-szolga HK. 105, Udvariás Tr. 213, Udvariáskodik S. 229, Udvariás- kodás Tr. 213, Udvariátlan S. 253, Udvariátlanság S. 669, Ujság: zeitung HK. 160, Ujságotolás M. 268, Undorodás S. 520, Uri ember S. 25, Uri személy M. 592, Utánafut M. 405, Utazó: viator M. 291, Utazóruha M. 679, Utazótáska M. 679, Uton-útfélen Tromb. 556, Ünnepszegő S. 103, Vadászmesterség Tromb. 441, Vagyonos Tromb. 281, Vak akarat M. 54, Vaksers M. 65, Vakító M. 589, Vállvonás Tromb. 845, Vámszedő HK. 262, Városbeli HK. 358, Városhely HK. 84, Vasszeg Tromb. 354, Vas-zár Tromb. 308, Vásáros: nundinator M. 22, Végefelé M. 271, Veleszületett Tromb. 145, Veritékeztet Tromb. 509, Versel Sipsz. 716, Verselés Sipsz. 36, Vétve: ritkán HK. 623, Vigasztalódik Sipsz. 255, Világ csodája Sipsz. 246, Virágzás: das blühen Tromb. 446, Virágzó szépség M. 517, Viszont- szeret S. 380, Viszontszeretet S. 682, Visszafizetés Tr. 775, Visszafogad S. 453, Visszafogadás M. 581, Visszahanyatlík S. 348, Visszakíván M. 103, Visszakívánkozik M. 25, Visszanyerés M. 546, Visszarugás S. 341, Vissza- siet S. 613, Visszaszív M. 93, Visszatántorodik M. 22, Záratlan HK. 292, Zsarol HK. 315, Zsoltáros S. 718, Zsoltároz S. 23, Zsoltározás S. 718.

Látható ezen összeállításból, hogy 600-at tesz ki azon maig élő szók, átvitelek és kifejezések száma, melyeket — valószínűséggel következtetve! — Csúzy vezetett be irodalmi nyelvünk használatába. Megtoldhatjuk e számot még azokkal a jelenleg is járatos főbb idegen eredetű szókkal, melyeket alkalmasint szintén ő honosított meg a magyar könyv- nyelvben. Ezek:

Ágens M. 347, Aprehenzió M. 549, Audiencia M. 109, Ceremóni-
 áskodik HK. 597, Deklinál (isk. ért.-ben) M. 143, Ekszpedicío M. 378,
 Genealógia HK. 64, Immunitás M. 466, Instál Tr. 559, Instáncia Tr. 712,
 Interes M. 103, Kancsuka S. 734, Kassza M. 541, Konferál HK. 473,
 Konfiskál HK. 513, Konjugál (isk. ért.-ben) M. 143, Konvenció Tr. 183,
 Magisztrátus M. 435, Márgó Tr. 720, Miniszter HK. 572,- Monárkia HK.
 574, Pálinka M. 386, Parlamentom S. 301, Patrónus Tr. 592, Politikus Tr.
 292, Politízál HK. 224, Prakszis S. 51, Principális HK. 536, Provizió M.
 283, Recipe S. 322, Referáda M. 378, Reszolvál HK. 239. Reszolúció M.
 109, Truccol HK. 513, Voksol HK. 515.

Ezekkel a szókkal az *irodalmi gyarapítás száma kereken
 hetedfél százra emelkedik.*

Ám e tekintélyes számnak láttára valaki — úgy vélem
 — nem is egy, hanem két kérdéssel léphet elé: Az egyik
 az: mivel adom magyarázatát Csúzy ilyen nagy irodalmi
 hatásának, vagy világosabban szólva: mi okból és hogy-miként
 terjedtek el akkora számban Cs. szavai és kitételei? A másik
 kérdés: mi az eredeti, és mi a kölcsönvétel Csúzy újításaiban,
 azaz: mennyit alkotott önmaga, s mekkora anyagot vett át a
 köznyelvből?

Az első kérdést különösen megokoltnak látom, mert
 elvégre Csúzy lehetett még oly tehetséges népszónok és a
 magyar nyelvnek még oly mesteri kezelője: de igénytelen
 szerzetesi állásánál, meg azután irodalmi működésének szűk,
 pusztán prédikációkra terjedő körénél fogva sem a maga
 korára, sem utódaira nem fejthetett ki akkora hatást, amely
 irodalmi nyelvünkre természetesen ily nagy arányú gyara-
 pítással járt. Csakugyan igaz: nincsen rá semmi számbave-
 hető történeti bizonyosság, hogy Csúzy hatásra nemhogy a nagy
 Pázmánnyal, de csak egy Faludival is versenyezhetett volna.
 Ám viszont az is tiszta igazság, hogy nyelvi hatásának fő
 alapja nem egyenes irodalmi hatásában rejlik, hanem más, ezzel
 a hatással közvetve összefüggő okban. Hogy mi ez az ok,
 könnyen rájövünk, ha az előadtam összevetésekre gondolunk.
 Faludi, Baróti és Sándor István adják kezünkbe a feltűnően
 nagy nyelvi hatásnak megfejtését. Ezek voltak Csúzy újításai-
 nak fő-fő szárnyrabocsátói, ezek közvetítői az irodalmi nyelv
 gazdagításában. Majdnem ötödfél száz pontos idézettel mu-
 tattam ki ezekre tett szembeszökő hatását, tehát oly tekintélyes
 számmal, amely szükségtelenné tesz minden bővebb magya-
 rázatot. Hogy pedig Faludinak és társainak közvetítése mellett

bizonyos közvetlen hatással is volt Csúzy a közbeszédre s evvel együtt az irodalmi nyelvre, azt alig kell külön bizonyítanom, hiszen számos példa elemzésével igazoltam, hogy újdonszerű és új szavaiban egyaránt megvoltak az életrevalóságnak fő kellékei: a világoosság és a magyarosság, melyek hamarosan utat nyitottak nekik a közbeszédbe és az irodalmi forgalomba. Faludi és társai bizonyára nem állottak magukban az írók között Csúzy szavainak felhasználásában!

A második kérdésre: t. i. az irodalmi nyelvben meghonosodott maig élő szavaiból és kifejezéseiből mennyit alkotott önmaga, és mekkora anyagot vett át a köznyelvből: — nehezen lehet szabatos feleletet adnom. Kétségtelenül nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy Csúzynak főntebb összeállítottam irodalmi újításai egyszersmind nagyrészt a maga alkotásai is. Szó sincs róla! Éppen megfordítva áll a dolog: nagyobb részben a köznyelvből való átvételek s a kisebbben Csúzynak alkotásai és alakításai. A fenti összeállításnak jó háromnegyed része csak annyiban újítás, amennyiben Csúzy az élő közbeszédből: a nép nyelvéből az irodalmi nyelvbe illesztette őket; s csupán a negyedrésze tekinthető sajátos egyéni szóújításnak.

Álljanak itt egy csoportban mindazon ma is élő, új és újdonszerű szók, melyeket több-kevesebb valószínűséggel egyenesen Csúzytól eredetteknek tartok:

Alattvalóság, Aranyszabadság, Árnyékdicsőség, Balhír, Balvélekedés, Balramagyaráz, Becstelenít, Becstelenítés, Behálóz, Belerajzol, Boszutöltés, Búzós, Csekélység, Csináltat, Csípásság, Diadalmaskodik, Durvaság, Égbe kiáltó, Egyeztet, Elfajultság, Elhibáz, Engedelmeskedik, Érintés, Fejtegetés, Félrészeg, Fenevadság, Figyelmetlen, Figyelmetlenség, Főpolgármester, Gátlóeszköz, Gyalogösvény, Gyümölcskozás, Hárfáz, Harsogtat, Hazaffúi, Házicseléd, Háziszolga, Helybenhagy, Hívságoskodik, Hiúzszeret, Igazszívű, Igazságszeretet, Ismerős, Istenkisértés, Istentagadó, Javasol, Kárpi toztat, Kereskedőtársaság, Kikürtöl, Kitétel, Kockáztat, Konkolyhintő, Konkolyhintés, Korosodik, Kötözőeszköz, Középkor, Krisztustagadó, Kudarcvallás, Leábrázolás, Lebilincsel, Lelkiszem, Majomszeretet, Makacsság, Meg egyeztet, Megráncosít, Megsemmisítés, Mélyelméjű, Mélyértelmű, Mértékelenkedik, Napóra, Nyakaskodik, Nyakaskodás, Nyakasság, Nyalkaság, Oktatómester, Ollóz, Oroszlánerejű, Orrondi, Ördöngöskodik, Örökemlékeztető, Papiruházat, Példás, Példázás, Rajzolat, Rövidlátás, Rövidlátó, Szabóság, Szándékos (?), Szemfüleskedik, Szeretetlenség, Tanácskérő, Tánciskola, Tekintetbevesz, Terméketlenség, Természetlen, Természetlenség, Titkos értelmű, Tisztaságszerető, Törvényszerető, Tündérpalást, Türtözködés, Udvariszolga, Udvarias (így csak a nyelvújítás óta!), Udvariaskodik, Udvariaskodás, Udvariatlan (így csak a nyelvújítás óta!), Udvariatlanság,

Ujságolvasás, Undorodás, Utazóruha, Utazótáska, Vadászmesterség, Vaksors, Veleszületett, Versel, Verselés, Vizontszeretet, Zsoltáros, Zsoltároz, Zsoltározás.

Nem akarok merészen következtetni, azért csak ennyit írok a javára, bár éppen nem tartom valószínűtlennek, hogy az irodalomba bevezetett újításai közül még jóval többnek lehet önmaga az alkotó mestere.¹

Mielőtt tanulmányomat befejezném, szükségesnek tartom, hogy arra a könnyen felmerülhető kérdésre is megfeleljek: miért lett Csúzy nyelvújítóvá?

Legegyszerűbb és legkényelmesebb módon úgy felelhetnék: mert veleszületett tehetsége volt reá! Ámde ezt a feleletet magam se találnám megnyugtónak, mert tudva-tudom, hogy Csúzyn kívül számos vérbéli nyelvtehetség volt és van, akik az újításban, messze mögötte maradnak. Ennélfogva a természet adta nyelvtehetség nem szolgálhat magyarázatul az újítások mértékére nézve. Ez csak alaperő, melyhez bizonyos külső ösztönnek kell járulnia s oda fejlesztenie, mintegy kényszerítenie, hogy átlépve a nyelvnek közönséges kereteit, maga teremtsen új szóformákat.

Kérdés: mi volt az a külső ösztön, amely Csúzynak veleszületett nyelvtehetségét illetően alkotó fejlődésre kényszerítette?

Ha szemügyre vesszük az igazi (öntudatos) nyelvújítókat, azt a közös vonást találjuk náluk, hogy nagyrészt fordítók, vagy átdolgozók. Hogy csak legközelebről vegyek példákat: Faludiról és Barótíróról tudva van, hogy műveiknek egy részét idegenből fordították. Sándor István meg bizonyos értelemben kompilátor volt, aki a legismertebb művének a Sokfélének tartalmát részben idegen ujságokból és könyvekből hordotta össze. De többi nyelvújítónk működésében is nagy szerepet játszik a fordítás v. átdolgozás. Szóval: az idegenből való fordítás szokott rendszerint ösztönt adni az önálló nyelvi formák teremtésére. A hűségre való törekvéssel sokszor vele jár az

¹ Magyarázatképpen megjegyzem itten, hogy Csúzynak fenti eredeti élő újításai mellett még jóval nagyobb (százakra menő) számú sajátos szóalkotása és alakítása maradt. Minthogy azonban ezek a közhasználatban nem terjedtek el, csupán nyelvtörténeti: szótári értékük van, ennélfogva külön való összeállításukat mint fölöslegest mellőzöm.

a kényszerű helyzet, mely a fordítót új szókapcsolatok és képzések alkotására készíti, még pedig annál többre, minél nagyobb természetadta nyelvtelhetsége. Minden valamire való fordítóról eleve föl lehet tenni, hogy kisebb-nagyobb mértékben nyelvújító. De fordítva is áll a dolog: minden öntudatos nyelvújítónál az újítás kiinduló pontját legtöbbször a fordításban kell keresnünk. Csúzynál se különben!

Hogyan: hát lehetséges, hogy ez a tősgyökeresen magyaros nyelvű prédikátor fordító lett volna? — Úgy van: *fordító volt!* Prédikációinak legalább is egy részét — bizony kimutathatni — latinból fordította magyarra. Első s értékre legkiválóbb gyűjteményénél, a Zengedező Sipszónál (1723.) ön-maga egyenes tanubizonyságot tesz erről. Az Aprószentek-napjára való beszéde végén ugyanis nyíltan megvallja, hogy jobban esett volna neki deák nyelven kiadnia prédikációit, »előbb-is úgy lévén cserepjeiben« (746.); de hazafiuságból és »némely egy-házi és világi Fő-Fő személyektől jóvasoltatván« magyar nyelven kedveskedett velük. Utolsó, verses beszédében pedig ekkép bizonykodik: »Haza-fiuságom ösztönőze arra, hogy csekély munkámat fordítsam magyarra« (754.).

Amit már most a S.-ről biztosan tudunk, ugyanazt Csúzy-nak többi gyűjteményéről is következtethetjük (bárha ezeknél a fordítást maga nem említi!). Ám tegyük fel, hogy ezeket eredetileg magyarul írta, akkor is annak a rengeteg számú latin idézetnek, mely bennük előkerül, lefordítása számos alkalmat és ösztönt adott neki az újításra.

A fölvetett kérdésre ennél fogva azt a megokolt feleletet adhatom, hogy Csúzy természetadta nyelvtelhetségét részben az eredetileg latinul írt beszédinek (a S.-nak), részben a magyar prédikációit tarkító sok latin idézetnek fordítása vitte rá a nagyobb méretű nyelvújításra.

Úgy hiszem ezzel mindent elmondottam, amit Csúzy szavairól érdekeset s érdemeset elmondhattam: összefoglalom tehát fejtegetésem eredményeit:

Páter Csúzy Zsigmond »első remete szent Pál szerzetébéli pap« és népi prédikátor a 18. század-eleji magyar irodalomnak eddigelé figyelemre se méltatott vérbeli nyelvújítója: öntudatos szóalakító és szóalkotó, aki Faludit nagyon megközelítő nyomokat hagyott irodalmi nyelvünk szókincsének gyarapításában.

Pázmánynek ezen egyházi s világi tudományban egyaránt jártas méltó tanítványa tősgyökeresen népies nyelvű négy hatalmas prédikációs könyvében számos eredeti, találó magyar zamatú új és ujdonszerű szót alkotott és alakított. A szóújításnak valamennyi magyaros módját ismeri és alkalmazza; s emellett grammatikai szempontból is nemcsak a magyar nyelv szellemétől ihletve, hanem egyszersmind eredetien, ötletesen és változatosan alkotja összetételeit s képzéseit; még használta új idegen szavain is nyilván érzeteti korszerű tanultsága mellett erős magyarosító nyelvérzékét. Az irodalmi nyelvre való nagy hatásának ékes bizonyossága, hogy elterjedt újításainak száma a meghonosította idegen szók hozzáadásával hetedfél százra tehető; s ebből száznál több önalkotta szava ma is járatos irodalmunkban. Az újításra ösztönt a latin nyelvből való fordítás adott neki.

Csúzy szavainak ismerete alapján nem csekély mértékben változik az újabbkori nyelvújítás kezdőiről, különösen Faludiról, Barótiról és Sándor Istvánról eddig vallott véleményünk. Ezeknek (főleg Faludinak!) mint számos szembeszökő egybevetéssel igazolhattuk, az újításban Csúzy volt egyik tanítómesterük, akitől nem csupa újítás-módokat tanultak, hanem majdnem ötödfél száz szót és kifejezést is átvettek s ezzel újításainak akár tudatosan, akár önkéntelenül irodalmi fő elterjesztőivé lettek.

Nem egy érdemes írónak szomorú sorsa, hogy csak a halála után ismerik fel valódi értékét. Csúzy Zsigmond csontjai is immár majd kétszáz esztendeje porladnak — a nélkül, hogy a magyar nyelvtudomány ismerte volna eme született nyelvtelhetségnek újító érdemeit.

Fáradságos, de fölemelő munkám eredménye ezen érdemek fölfedése!

Adózzunk méltó kegyelettel irántuk: *a magyar szótörténet ezentúl tisztelettel emlegesse páter Csúzy Zsigmond nevét!*

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

AZ ALFÖLDI LÓ.

A magyar embernek rendkívül nagy szókincese van jószágaira s egyes tulajdonságaiknak kifejezésére. Ez magától érthető, mert a magyar eleitől fogva baromtenyésztő nép volt s az egykori legelők hatalmas nyájaikkal egyetemben csak a legújabb időben tűntek el. Ahol még némi pásztorélet megmaradt, az csak árnyéka az ezelőttinek. A régi életmóddal megfogyott a régi szókinces is, a mai pásztor már nem tudja a jószágot olyan szabatosan leírni, mint a régiek, sőt némely szót már nem is ismer.

Alább közlök jó egynéhány szót, mely a magyar ló színére s egyéb tulajdonságaira vonatkozik. Ezen szavakat Kúnmadaras és Túrkeve városok levéltáraiból böngésztem ki. E célból felhasználtam Kúnmadarason 1756-ból a ménesre hajtott kancák összeírását, továbbá az 1799—1809 évekből az insurgens-katonaállítási lajstromokat. Túrkeve levéltárából 1807—1809-ig szintén az insurgens-lajstromokat, továbbá a currentális jegyzőkönyvekből 1808—1817-ig az ellopott és bitang lovak leírásait. Bár ezen körözö levelek az országnak minden részéről érkeztek és jegyzékünket más vidék szókincesével is gazdagították, mégsem mondható teljesnek, de talán alkalomadtán még kiegészíthetjük. Az itt következő lajstromból láthatjuk, hogy a legtöbb szó a lónak színére vonatkozik:

pej	barnás	deres	hamvas
feketepej	barna	vasderes	hamuszínszőrű
feketéspej	barnaszőrű	pirosderes	mocskos
feketéspirospej	egérbarna	veresderes	sültszőrű
barnapej	fekete	szürke	vadszőrű
setétespej	barnásfekete	szepeszürke	mindenszőrű
setétpej	egérfekete	sárgaszürke	nagyhajú
fakóspej	bogárfekete	sereg (sere, sergi,	dereshajú
fakópej	fakószőrű	seregés, sere-	gyapjascsikó
vaspej	setétfakó	gély) szürke	fejéroldalú
túdíszínűpej	barnafakó	fehéresszürke	tarkahátú
pirospej	veresfakó	fejérszürke	fehérékshátú
világospej	szamárórfakó	almásszürke	göndör
sárgáspej	hamvasfakó	sárga	öszültfejű
sárgapej	egérfakó	szegsárga	combján kék sző-
szattyánpej	szarvasszőrűfakó	fakófejér	rök látszanak
fecskehasúpej	fátyolfakó	fejér	szepe
setétgesztenye-	szennyefakó	piros	kesely
színű	mocskosfakó	vereses	keselyes
veresgesztenye-	világosfakó	rozdszínű	bonta
szín	zsemlyefakó	hélyaszőrű	hókafejű
verhenyeggesz-	sárgafakó	vircse	hodos
tenyeszőrű	szattyánfakó	vircseszőrű	hódasórú
világosgeszte-	fejérfakó	daruszőrű	keselyórú
nyeszín	szíhátúfakó (szij-	egérszőrű	szárcaórú
sárgagesztenye-	hátú)	szamárszőrű	piszra
szőrű	zsírosfakó	füstösszőrű	patkóórúpiszra

lámpásos	deréktermetű	nyeregtöréses	felcsapottfülű
lámpásórú	zömök, alacsony	félcsipejű	elcsapottfülű
szamárórú	vastag	nyomorék	fülehegyihajlított
szamárhasú	gömbölyű	túrhelyes	fülehegye elcsa-
fejéressárgaórú	telitestű, testes	kosórú, félkosórú	pott
keselymarjú	csontos	fejérüstökű	hasítottfülű
csillagoshom-	egyenestermetű	nyirettüstökű	ájosfülű
lokú	szálas	kétfeléhajló se-	fecskefarkosfülű
sárgafejérfarkú,	sugáralkotású	rényű	villabélyegű
serényű	sugártestű	tömött serényű	darulábbilyogú
rácló	karcсандerekű	csitriserényű ¹	rontott bélyogú
monyascsikó	vékonyderekű	kopott serényű ¹	rönköcz ²
csödör, mén	hosszúderekű	csepűfarkú	hosszulábú
paripa, herélt	keskenyfarú	kenderfarkú	vastaglábú
kanca	hegyesfarú	vágottfarkú	horgaslábú
parragi ló	kecskeállású	jól elvágottfarkú	görbelábú
magló	nagyhasú	nyirett farkú	hámfalábú
hámos, rudas	haskacsikó	nyirottcsikó	csámpás
lógós	soványtermé-	tömöttfarkú	tértyes
másodfű	szetű	csitrifarkú	hibáslábú
harmadfű stb.	vézna, hitván	kurtafarkú	nyomoréklábú
nyolcadfű	erőtelenhátú	sutafarkú	pókos
tavalyi	rühes, koszos	köszvényverte-	csomojkoslábú
koros, üdős	kehes	farkú	gömöslábú
vénded, fiatal	szárazkehes	tarkaszemű	görcsöslábú
meddű	taknyos	csókaszemű	sörkészlábú
hasas, vemhes	erkölcsös	csókásszemű	sömöröslábú
szopos	balogkörmű	kiülőszemű	varaslábú
tőlgyellő	túroshátú	hólyagosszemű	kifordultsarkú
frissvérű, szilajos	sarlóshátú	termésseszemű	keselykörmű
jártló	sógér- (séger-)	vak, csonka	fejérkörömházú
szépjárású	hátú	hegyesfülű	görbekörmű
örményjárású	hajlottashátú	hegyezettfülű	kecskekörmű
magos	felhajlotlhátú	fennálló füllű	felhasított körmű
farát széjjel:	kunhátú	egyenes füllű	csúgye
hányó	rokkant	csákó	horgasina
nagyszál	sütögetett nyakú	csákófüllű	csűke
középszer ma-	görbederekű	kajlafüllű	serinye, üstöke
gosságú	kanfarú	kajlárüllű	pofája
kisdéd	túrosmarjú	görbeszamarüllű	tomporája

GYÖRFFY ISTVÁN.

¹ Hasonló kifejezéseket gyűjtött Széll Farkas régi debreceni jegyzőkönyvekből, I. Borovszky S. közlését Nyr. 22 : 518 : Lovak és ökrök régi megjelölései. L. még itt alább: *Barna ló.* – *A szerk.*

² Komárom megyei ló leírásában.

NYELVMŰVELÉS.

Új szavainkból. A magunk korának apróságait is figyelemmel kell kísérnünk, különben idők multán csak nagy fáradsággal vagy sehogysen lehet eredetüket felkutatni. Így vagyunk egynéhány kifejezésünkkel, különösen a pesti keletkezésűekkel; próbáljuk meg böngészni közöttük.

1. *Tigris*: pesti borbélynyelven a kis inast, gyakornokot jelenti, pincérek közt a pikkolót. Származik Szigligeti Szökött katonájából, ahol Lajos, a szabó, azt mondja az inásának: »Én vagyok az *arszlán*, te meg leszel a tigrisem.« A népszerű darabból ment át a pesti köznyelvbe. (Az *arszlán* mint gavallért, divatfit jelentő kifejezés Sue regényeinek, később Augier darabjainak fordításaiból nyert polgárjogot).

2. *Csibész*: utcai gyerkóc, verekedő, tréfás fordítás révén származott: először volt a *Händelfanger*, ebből lett a *csirkefogó* (erről Ágai Adolf írt a Nyr-ben 15 : 147), és tréfás átalakítása, a *csibész*.

3. *Hátmögi ország, hátmögi vidék*: a földrajzi tudományos irodalomban ma már általában elfogadott *Hinterland*. A kifejezés a német ujság- és tudományos irodalomban 1881 óta van meg, amikor a bruxellesi Congo-értekezleten sokat tanakodtak a diplomaták, hogy ez meg az a belsőafrikai vidék ennek v. annak az öbölnek v. folyamnak *Hinterland*-ja. A német kifejezést még a franciák is elfogadták, tudományos irodalmukban, és sokszor olvasni: »la contrée du Tchad est le *hinterland* de notre possession du Niger« stb. A szónak van földrajzi, közlekedési és kereskedelmi értelme. A mi szép magyar szavunkat *Thallóczy* Lajos gyártotta III. Béla királyról szóló tanulmányában.

4. *Dalcsira, dallamsira*: motivum: e sorok írója követte el; a lapok (Pásztor Bence, Merkle Andor) mint helyeset nyomban elfogadták.

5. *Előkelősködő*: snob; szintén; Herczeg Ferenc is használta egyik Horkayné-párbeszédben.

Mikosch: a magyar ember karrikatúrája a németeknél. A *Mischko* (Miska) névből származott és elterjedt egy a harmincas években Meissenben megjelent magyar, erősen erotikus anekdota-gyűjtemény révén: »Ungarische Paprika von Bolon Mischko.« (Irtam róla a Vasárnapi Ujságban 1909. aug.).

FABÓ BERTALAN.

Stílus és divat. A Magyar Nyelv novemberi számában azt fogja rám Lehr Albert, hogy elragad az indulat s azért nem látok tisztán. Pedig hát éppen az indulat ragadja el őt annyira, hogy észre sem veszi, hogy a *holtbizonyost* nem is én, hanem a Magyar Nyelv, az ő Magyar Nyelve jelentette ki o t r o m b a n é m e t e s s é g n e k! Azt is az indulat mondatja vele, hogy én immár elvesztettem hitelemet. Én azonban minden indulat nélkül sajnálom a Magyar Nyelv hitelét, melyben L. A. úr az ingeújából kirázott példákkal szokott bizonyítani. Ha a *túlnagy, túlszép, túlerős, túlvaad* félék népies gazdagodásai a nyelvnek, akkor örülhetne a lelke L. A. úrnak, ha a vasutas betegek rendelő óráin ilyen népiességet gyűjthetne: egyenes pályán nem félek, hanem mikor *kanyar* következik; olyan *teczhalott* volt, *látletet* írtak; egész éjjel olyan *szenvedélyem* volt; az orvos azt mondta,

hogy *méhszenny* is van bennem (méhszenv, hysteria). Talán annyi példa is elégséges annak bizonyítására, hogy nem minden népies, amit a nép ajka ejt. Nem kell éppen *túlész* hozzá, hogy ilyen ilyen *túlnépieségeket* nem lehet valami *túlkomolyan* venni, sőt L. A. úr *túlhitelét* sem bizonyítják.

CSAPODI ISTVÁN.

„Néhány nyelvművelő kísérlet.“ (Nyr. 1909. 391.) Dicsérem Pekár Károlynak a jó szándékát. De néhány javításom volna: A *pedál* szó helyett Pekár a *lábbalót* ajánlja. Azt mondja: Páriz Pápainál is vannak ily képzések. Én bizony PP.-ban ezt a szót nem találtam. De CzF.-ban és Ballagiban megvan. Szerintök nem pedál, hanem zsámoly. Ismerem azonban a pedál magyar nevének ezt a szót: *lábító*. A MTsz.-ban is megnéztem, és helyesséssel olvastam ezt a magyarázatot róla: „A mindennapi lábbal hajtott gép-félenek taposója és hajtódeszkája.“ Hasonlóképpen ír a CzF. szótár is: „Bizonyos műveken, gépeken, eszközökön azon zsámoly-féle készülék, melyet lábbal nyomkodnak, pl. lábító az orgonán, zongorán, szövőszéken.“ — Ballagi Teljes szótára szerint is: „Az orgonán, szövőszéken lábbal nyomkodható nyomtattyú (pedale).“ Sőt Tolnai a Magyarító szótárában első helyen említi a lábító szót: *Pedal: lábító, taposó, típró*. Ime tehát azt hiszem, elegendő az adat arra, hogy Pekárnak ezt a szóalkotását fölöslegesnek lássuk. — Nem mulaszthatom el, hogy a cikkírónak még néhány újításához ne fűzzek megjegyzést: A spiritisztát lélekűzőnek magyarosítja Pekár, holott az inkább *hívja, idézi* a lelket (tehát *lélekidéző* volna). Erre bizony magyar szót alkotni bajos. De minek is? mikor a világ minden nemzete spiritisztának nevezi a spiritisztát. Vannak ilyen nemzetközi szavak, amelyeknek kiküszöbölése nem éppen szükséges. Ha a *pósta, telefon, konzul, tábla, tinta, szósz* és a magyar nyelvből is a *kocsi, csákkó, hajdu, gulyás* stb. közös szava minden nemzetnek, mért ne fogadjuk el a *spiritiszta* szót is? És ugyanide sorolom a *telegráf, fonográf, teleszkop, telefon* és *bicikli* szavak megmagyarosításának kísérletét. Mert hisz a fonográf nem is *hang-író*, hanem inkább beszélő, zenélő és mindenféleképpen szóló masina. (Hogy írja is a hangot, ezt csak a tanultak tudják. S ez a szó *hangíró* a feltaláló szava, a fonográfnek szimpla fordítása. Így bizony könnyű magyarosítani!) A telefon *messzeszóló* eszköz ugyan, de *messzehalló* is! Maradjon az csak inkább *telefon*. És a *telegramm* ha *messzeirat*, mi akkor az amerikai tótnak hazaírt levele? És mit cselekszik a telegráfos, mikor dolgozik: *messzeiratoz*? A *vernissage* éppen nem *kendőzés*, hanem inkább *fényezés*. V. ö. *firnissz, firnajsz*. A *douche* igazi magyar neve *zápor*. A *determinizmus* pedig nem *megszabottság*, hanem inkább *korlátozást* jelent. Pl.: etikai determinizmus.¹

GÁRDONYI JÓZSEF.

Helyreigazítás. Halász János Réthei Prikkelnek »Urhatnáság a magyar nyelvben« című értekezéséről szoltában helyesen mutat reá ennek

¹ Pekár Károly cikkéhez még a köv. megjegyzéseket küldi Kr. L. d.-társunk:

snob = fertálmágnás.

self-sufficient = magával eltelt, önhiitt, öntelt.

punkah = a huge fan hanging from the ceiling in Indian houses to ventilate an apartment (Nuttall's Standard Dictionary). Csak ennek ismertem ezt eddig.

okára (Nyr. 38 : 366.). De téved, ha rosszalja az ily kifejezéseket: »Kérsz az almából? Ettél a szőlőből?» S helyettök ezt ajánlja: »Kérsz almát? ettél szőlőt?» Már rég megfigyelték nyelvészeink, hogy ha több fajta almáról van szó, akkor a többes szám járatos. A *-bólból* rag partitívusi jelentése is közönségesen ismert dolog. Ha azt mondom: *Ettél szőlőt?* nem ugyanazt mondtam, hogy: *Ettél a szőlőből?* Ha azt mondom valakinek: »Ettél ma szőlőt?» vagy »Ettél szőlőt az idén?» akkor természetesen nem mondhatom helyette ezt: »Ettél ma a szőlőből?» Viszont, ha két testvér így beszélget egymással: »*Pompás barackot hozott édesapám a hegyről!*« — »*Hát a szőlőből nem ettél?*« ez utóbbi mondat nem egyjelentésű ezzel: »*Hát szőlőt nem ettél?*« Partitívusról van szó a következő két népdalban is:

»Érik a ropogós cseresznye,
De te babám *nem eszel belőle.*«

»A hodosi kert alatt
Foly a szerelempatak;
Én is *ittam belőle,*
Szerelmes lettem tőle.«

(Kolozsvár.)

CSÜRI BÁLINT

Barna ló. A Nyelvőrben (38: 175—176. Az *Olcsó Könyvtár jeleségeiből* című cikkben) a *barna lóról* az van mondva: »... de már Stifter Brigittájának fordítója furcsa magyarsággal írja, hogy: jó lesz a két barnát a legelőről elhozni. Magyar ember ezt úgy érti, hogy a két barna kis lányt, ellenben a barna ló csak pej vagy pejkó.« Ebben a megjegyzésben nincs igazság. A *barna* mint a lovak színe egyik fajának neve a régibb nyelvben is használatos volt (... felfordula szépen jó barna lovára; Bukefal barnáján repül, NySz.), az volt későbbben is (*Barna ló* Cz. F. I. 441), s most is országul épen olyan ismeretes és járatos mint a fejér, fakó, szürke, sárga, deres, pej stb.¹; aztán más a barna és más a pej: a barna a sötét-pej és a holló-fekete között levő színnek a neve; — olyan magyar ember pedig nincs az ég alatt s a föld hátán, aki a legelőről elhozandó *két barnán* nem két lovat, hanem két barna kis lányt értene. Az Olcsó Könyvtár fordítója egyebekben, amikért megjegyzés érte, bizonytalán vétett a magyarság ellen, *két barnát* azonban nemcsak nem furcsán, hanem egészen helyes magyarsággal írt.

PAAL GYULA.

*Házasodni.*² Már sokszor vitatták azt a kérdést, hogy vajjon a nő házasodhat-e vagy pedig csak férjhez mehet, nőül mehet vkihez. Már 1842-ben megtámadták a nő *házasodása* miatt Garay Jánost az akkori Athenaeumban (2 : 566): »Regélője' 93. számában asszonyokat házasít Garay ur. Olvassátok csak az 1072. lapon: Rouenből írják Garay urnak, hogy ott »Egy angyalszép tizenkét éves fiatal leánykának anyja *megházasodott*, de ismét özvegygé lön.« Ha ez igaz, akkor megfordult a' világ; és

¹ L. e. füzetünkben az alföldi lóról szóló cikket. — *A szerk.*

² Felelet egy beküldött kérdésre.

ezentúl a' nők házasodni, az ifju legények férjhez menni fognak, 's így ajánljuk ifjainknak, siessenek e' roueni özvegnél udvarolni, mert ha hozzá férjhez mehetne valamelyik, gazdagabb vőlegény mellett alig fogna egy hamar menyaszszonykodhatni.« Egészen hasonló módon gúnyolta ki Kardos Albert ezt a kifejezést a Nyr-ben 13 : 559. Ott azonban Szarvas Gábor kelt védelmére és igazolta ezt a használatot nemcsak általános okokkal, hanem nyelvtörténeti tényekkel is. Azt írta a többi között: »Hogy a *házas* nem csupán a férfi jogos címzete, hanem a nő is, bizonyítják ezek az eléggé ismert és megszokott kifejezések: *házastársak*, *házas felek*. Ha a *házastársakon* (többes szám) nincs magyar ember aki mást értene, mint férfit és nőt, nincs magyar ember, aki kétségbe vonhatná, hogy *házastárs* (egyes szám) egyként férfit is nőt is ne jelentene; ha tehát nemcsak a férfi, hanem a nő is házastárs, házastárs, akkor a nő is házastárs személy vagy egyszerűen házastárs is; következésképp házasságra léphet a nő is, megházasodhatik; valamint, hogy főtörekvése is volt magyar embernek mindéig, hogy leányait jól házassíthassa ki.« Ezután sok példát idéz a régi nyelvből, olyant, amelyben a *házas* feleséget, a *házasítás* és *házasulás* férjhezadást és férjhezmenetelt jelent; most pedig több más példát is találni a NySz-ban, az Oklsz. is idéz házastárs nőt (MA. naplójából), a CzF-féle nagy szótár is megemlíti a *házastárs asszonyt* s a leány *kiházasíttását*. Viszont igaz, hogy ma az ilyen kifejezéseket inkább a férfira alkalmazzuk, mint a nőre, s így eredményül az marad, amit már Helyes Magyar-ságomban így fejeztem ki: »*házasodik* nőről mondván sem hiba, de szokottabb s ajánlatosabb: *férjhez megy*.« — A *házastárs* tulajdonképpen azt jelenti, aki külön házra száll, külön családot alapít, s eredetileg kétségkívül a megfelelő török kifejezés mintájára keletkezett; l. erről Munkácsi B. Keleti Szemle 6 : 183, és már CzF. szótárában is megvan ez az egyeztetés. — (Nevezetes, hogy a középfőlnémetben is: *heimen* 'házasodni' < *heim* 'ház, otthon', s a spanyolban *casar* 'kiházasítani', *casamiento* 'házasság' < *casa* 'ház'.)

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Elvonás. Csak miután rég kiadtam az elvonásról való értekezésemet,¹ fődöztem föl egy ugyanerről a tárgyról szóló fölötté érdekes tanulmányt a nagynevű Thomsen Vilmos dán nyelvtudós 25-éves doktori ünnepére kiadott kötetben (Kopenhága 1894). Szerzője a szintén nagynevű Jespersen Ottó dán nyelvtudós. A dán nyelven írt értekezésnek címe: *Om subtraktionsdannelsen saerligt på dansk og engelsk*, vagyis: az elvonással való képzésekről, különösen a dánban és angolban. A tárgynak érdekessége igazolja, ha röviden ismertetem Jespersen tanulmányának beosztását és egynémely magyarátat.

A) A szónak a *v é g e* van elhagyva. 1. Látszólagos névmutató van elhagyva. A skandináv nyelvekben hátuljáró artikulus (*-n, -t*) van s azért

¹ Elvonás (elemző szóalkotás). Javított lenyomat a M. Nyelvörből. Nyelvészeti Füzetek 11. sz. (Athenaeum, 1904.)

néha az *-n*, *-t* végű szótökbben is névmutatónak veszik e szóvéget, s így aztán le is válhatik a szóról, pl. az óészaki *jötunn*¹ 'óriás' a dánban ezzé vált: *jaette* (vö. lapp *jetanas*, finn *jetti*), a *taeppet* (lat. *tapetum*) 'szőnyeg' szóból *taeppe* lesz stb. — 2. Látszólagos genitívusrag marad el. — 3. Látszólagos többesképző marad el: a latin *pisum* 'borsó' francia változatából lett az óangol *pease*, itt a szóvégi sziszegőt később többesjelnek érezték s lett belőle az egyszámban *pea*; így lett a fr. *cerise*-ből az angol *cherry* 'cserecsnye', így a *Chinese* 'kinai' szóból az angol népies *Chinee* stb.; s így lett a franciában a *gens d'armes* többesből ez az egyszám: *un gendarme* 'zsandár'. — 4. Látszólagos melléknévi és 5. látszólagos igei végzet elhagyása. — 6. Látszólagos képző elhagyása (érdekes példák, de sokkal kevesebb, mint az én füzetemben): A görög *būbōn* 'daganat' átment a román nyelvekbe, ott a szóvégben a román nagyító *-on* képzőt látták s elvonták belőle ezeket a rövidebb szókat: fr. *bube*, sp. *buba* stb. 'hólyag, himlő'. Az angolban, dánban, svédben deverbális utótagú összetett névszókból elvonták a megfelelő összetett igt, szakasztott úgy, mint minálunk lett Zolnai Gyula találó magyarázata szerint a *képviselő*ből *képvisel* stb. eff. (l. Nyr. 38 : 56); pl. ang. *house-keeper* > *to houskeep* 'gazdálkodni', szó szerint 'háztartani'; *thought-reading* 'gondolatolvasás' > »*How to thought-read*« (könyvcím) szó sz. 'hogyan kell gondolatolvasni' stb. — 7. Összetételből vagy látszólagos összetételből elvont egyszerű szó: Az *ultra-liberális*, *ultraradikális* és az *extra-ruha*-féle összetételekből a franciában s más nyelvekben is elvonták különálló szókul az *ultra* és *extra* szókat (az *ultrák* stb.). A német a *höhere Töchterschule* nevéből elvonta a *höhere Tochter*-t s Berlinben van egy „*Universitätsklinik für innere Kranke*“ < *für innere Krankheiten*.

B) A szónak az eleje van elhagyva. 1. Látszólagos névelő elhagyása: Az *azur* a román nyelvekben vette föl mai alakját, eredetileg *lazur* (lat. *lapis lazuli*, perzsa eredetű), de a román népek az *l*-ben az *o* határozott névelőjüket látták. A svéd közbeszédben *inspektor* helyett előfordul *spektor* s a dánban *influenza* helyett *fluenza*, mert az *in*-t összetévesztik az *en* névelővel (ném. *ein*). A látszólagos határozatlan névelő (*a*, *an*) elhagyására legtöbb példát az angolban találni: *apothecary* helyett *potecary* (így magyarázta a mi *patikánkat* is Zolnai Nyr. 19 : 503), a régibb *asample* (fr. *exemple*) helyett *sample*, *alone* helyett *lone* (*alone* = *all-one*, ném. *all-ein*) stb. stb. (Így válhatott a mi *ajándékunkból* a székely *jándék*,² továbbá a *zászló*ból az *ászló* stb., l. Az analógia hatásairól 1884. 8. l.) — 2. Névmás elhagyása. Itt egy magyar vonatkozású adomát beszél a szerző: »Egy magyar embertől hallottam, hogy híres földijének Munkácsynak a nevét a franciák úgy ejtik ki, mintha *Monkaksin*ak volna írva, s hogy egy francia családban, ahol Munkácsyt várták, azt kérdezte a ház gyermeke nagynénjétől: *Est-ce que ton Kaksi ne viendra pas?*« (A *mon-* szótágot birtokos névmásnak gondolta). — 3. Igeköti és viszonzyszó elhagyása: itt említi a szerző az *explozivák* mellett előforduló *ploziv* hangokat, melyekről a fonétikusok szólnak. — 4. Elül egész szó van elhagyva látszólagos ösz-

¹ Nyomdai akadály miatt nem jelölhetünk minden hangot pontosan.

² Már 1792-ben előfordul Szalkaynál, Virg. Énéassa 32. l.

szetételből, pl. *potatoes* 'burgonya' helyett az angol közbeszédben *tatoes*, mintha amaz a *pot-* 'fazék' szót foglalná magában. Itt említi az olyan eseteket, mikor egy-egy gyakran szereplő képző önálló szó gyanánt kerül forgalomba. Az olasz azt mondja: *ha passato gli anta*, ha valaki elmúlt 40 éves, mert akkor belekerült az *-anta* végű számokba: *quaranta, cinquanta* stb. (mintha mi azt mondanánk: átlépte a *ven-t*, mert *negy-ven, öt-ven* stb.). Az angol azt mondja: *she is in her teens*, ha a leány a 13. és 19. év közt vagyis a *thirteen* és *nineteen* között van. Itt említi az *izmusokat* s több effélét (vö. Elvonás 7—8, ott több olyan francia, angol, német, latin elvonást említettem, amely Jespersennél nem fordul elő). —

Ezúttal egyszersmind néhány pótlást közlök az értekezésemben említettekhez. 1. Összetételből vagy látszólagos összetételből. A latin *sculpo, cludo* (*scalpo, claudio* helyett) tkp. elvonás az *insculpo, includo*-féle összetételekből (vö. Brugm. Kurzg. Vergl. Gram. 64 stb.). — A NySz.-ban s a MTsz.-ban előforduló *pengyő, pingyó, pinyó* (*pengyő* NySz., *pengyöz, pinyöz* MTsz.), mely megvetőleg cicomát jelent, alig lehet más mint elvonás a *kulpingyom, kuripinyó* szóból (tréf. 'viskó') < lat. *culpendium*. A komornát, szobalányt jelentő székely *fraj* alkalmasint a régibb *frajcimmerből* < ném. *Frauzzimmer* (NySz.). *Szembekötődősből szembe* lett (MTsz.) *Túlatiszta* helyett *Túla* (Szolnokon, vö. Nyr. 20 : 130, 21 : 137 stb.). Valamint a *francia* és *szittyá* stb. a *Francia-ország-, Szittyá-országból* van elvonva, szintűgy *Muszka-országból* vagyis Moszkva-országból (vö. *Bécsország!*) a *Muszka* (l. Melich J. MNy. 5 : 342, vö. Elv. 4.).

2. Képzők és látszólagos képzők elhagyása: A) Névszók elvonása, legtöbbször *-l*-végű igekötőkből: a) eszköznevek: *egyebugyál* > *egyebugya*: idomtalan darab fa Nyr. 3 : 141 (ugyanaz más jelentéssel is, l. MTsz.); **hingál* < *hinga* 'hinta' MTsz.; *kukucska-piac*: a zsibárus-piac Félégyházán (más jel. is, l. MTsz.); *döböcsköl* gyömöszöl > *döböcsk* tömő, gyömöszölő fa MTsz.; b) elvont jelentésű cselekvésnév: *csinál* > *csina* 'munka' (Kalmár: Prodr. 322); c) a cselekvésnek tárgyát v. eredményét kifejező főnevek: *lacsol, lecsél* 'habzsol' > *lacs, lecs*: kotyvalék, elfőtt étel, Székelyf. MTsz.; *iprikál* > *ifrika* 'híg bélsár' (Vác, Nagy Sándor ért.); d) melléknevek: **hingál* (vö. *hingároz, hindógál* MTsz.): *hinga inú* GKat. NySz.; *dözsöl*: *dözs-barát* 'korhely, zechbruder' Fáy A. meséiben (vö. *dözs* 'dözsölés, zsivaj' Elv. 25.); *durúzsol*: *durúzs* 'zsémbes, morgó' (barkó szó Nyr. 32 : 521); *ocsmárol* 'ócsárol': *ocsmár*. 'ocsmány' MTsz.; e) másvégű igékből: *távozik*: *táv, táplál*: *táp* és *támad*: *tám*, nyelvújítási szók, l. NyUSz.; *káromkodik*: *károm-szó* MTsz. — Névszók elvonása névszók ből: A német *Fuhrmannból* *furmányos* lett (mint a *mészárból* *mészáros* stb.) s aztán elvonták belőle a látszólagos *furmány* alapszót 'fuvar' jelentéssel (Gömör, Bars, Trencsén m., szóbeli közlések szerint); vö. *fuvar*: *fuvaros*. A német *Hofstattból* nálunk *hóstát* lett, de emellett átvettük a tótos *hósták* alakot,¹ ezt aztán többes alaknak nézték s így támadt a *hósta, hóstya* mellékalak.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ A *k*-hangú alak nem a magyarban keletkezett, mint Lumtzer és Melich hiszi; a tótban *hošták*nak hangzik a szó, vö. m. *fuját* > tót *fuják, Freistadt!* (Galgóc n. neve) > tót *Frašták* stb.

Aranylábú. A helységnevek jelzőjeül előkerülő *aranylábúra* legrégebb ismert adatunk nem a Tinódié (mint a MNy. 3 : 240 közzétett adatokból gondolná az ember), hanem sokkal régebb, az Oklevélszótár *Arany* cikkében 1267-ből: Villam *Aranlabovbach* vocatam. A többi hasonló jelzőjú helységet is már régebben emlegették a nyelvészek, pl. a Tudománytárban 1835. 5 : 149: »Zemplén vmben is van egy falu, melynek neve *Aranylábú Bányácska*; úgy Kolos vmben *Aranylábu Tuzson* falu van.« Uo. a köv. érdekes egybevetést olvassuk: »Az egykor olly fényes mogul thronusra emlékeztet vissza a' birmánországi udvari és hivatalos stílus, melly szerint Ó Felsége' arany lábai elibe tétetik le minden, a' mit Hammer régi egyiptomi szokással világosit fel, minél fogva a' bécsi császári kabinetben igen sok megaranyozott mumia lábak vagynak. (Jahrb. der Lit. LVII. B. p. 88.)« — Megjegyzem még, hogy az abaujvármegyei Pány helységet is *Aranylábu Pánynak* nevezik, mint a Helységnévtárban is olvashatni. A kifejezésnek magyarázatára nézve mindenesetre latba esik az a fontos körülmény, hogy az Oklsz. tanúsága szerint személyekre vonatkozva is használták hajdanában: „Matheo *Aranlabo*“ 1482. E díszítő jelzőnek jelentős párja a *kincses* jelző, mellyel helynevekben sokszor találkozunk; magában a NySz.-ban ennyi példát találunk: Kincsespatáka (1424-ből), *kéncses Buda*, *kincses Kassa*, *kincses Erdély*, *kincses Soprony*. A legrégebb adat az Oklsz.-ban: *Kenchesandrasfolva* 1321/3. Ma is van két Kincses nevű helységünk és sok ilyennevű pusztánk.

HISTORIKUS.

Békanyál, bikanyál, ökörnyál. A *békanyál* helyesen van leírva a NySz.-ban mint 'sperma ranarum, froscheier' és mint 'lemna minor, wasserlinse', de helytelenül majdnem minden szótárban, körülbelül egy féltucatban, mely kezemügyében van, mint „Sommerflocke, Sommerfäden, der fliegende sommer“, angolul „gossamer“ stb. Ezek a szótárszerkesztők — vagy talán már maga a nép is — összetévesztik a *békanyál*at a *bikanyállal*, *ökörnnyállal*, melynek franciában sokkal szebb neve van, t. i. *filandre, fils-Sainte-Marie, fil de la Vierge*. Az angol etimológisták némelyike pláne a *God-summer* (Isten nyara)-féle etimológiát pártolja, de persze helytelenül.¹

KR. L.

Kecskerágó. Petőfinek egy külföldi hó tisztelője nagyon megharagudott, hogy e szónak értelmét nem tudta föltalálni az újabb szótárakban.

„Piroslik a kecskerágó
Szőlő árka mellett.

A NySz.-ban a szó „acer, spindelbaum“-nak van fordítva és Kecskeméthy és Gvadányiból vannak adva idézetek. Az előbbi Ötvös mesterségről írt Könyvében azt a tanácsot adja az olvasójának, hogy „Kecskerágó vagy bocczafából csinállyon penczelt.“ Gvadányinak falusi nótáriusa pedig kecskerágó fából nyársacskát faragott.

KR. L.

¹ Kluge angol szövejtő szótára az angol szót libák nyarának magyarázza (*gós-sumor) s megjegyzi: »vö. e német neveket: *Altweibersommer, Mädhensommer*.« A szerk.

Kecskerágó (dunántúli nyelvjárásokban *kecskerágitó* és *papsipka*) nem Acer,¹ hanem az ismeretes piros-papsipka bogyóju cserje, németül *Spindelbaum* v. *Spillbaum*, mert orsót is szoktak belőle faragni (innen neve a szláv nyelvekben is, pl. horv. *vretenika* szó sz. orsóka, lengy. *kądział* tkp. guzsaly).

A szerkesztőség.

Számlik. Erdővidékén mondják: *mijóta az eső esseni kezdett, immárv jó számlik a föld* (Szárarajta, Háromszék vm. [vö. MTsz.]). Ez a *jó számlik* nem csupán azt fejezi ki, hogy a földet az ekevasa jól föltúrja, és a rögöket kivetí, tehát hogy a föld jól *szántódik*, hanem azt is, hogy az porhanyó: a szántás után a rög mindjárt jól szét is omlik. A *számlik* ige létrejöttét e szerint valószínűen előmozdította a *szánt* (*szántódik*) $\times$ *omlik*, vagy tán még inkább a *hánt* $\sim$ *hámlik* analógiája is. P. Szaitz Leó Máriának (álnevén Máriafi Istvánnak), a fölvilágosodás irodalma és ennek eszméi ellen nálunk csaknem egymagában küzdött derék szervitának *Kis Magyar Frázeológiájában* (Posony, 1788.) olvassuk ezt a közmondást: *Addig hámtsd a hárs-fát, még meg-hámlik.* (137. l. Igen régi közmondás.² Két változatát Márki Sándor is említi, Századok 40 : 60. l. Az egyik Teleki Mihály levelezésében van meg, 1 : 156: *Nálunk Borosjenőben az magyarok úgy szokták vala, hogy mikor az hárs hámlik, akkor hántják.* A másikat Báró Szirmay István írja Bercsényinek: *Nemde nem tanácsosabb akkor hámszani [!] a hársfát, mikor hámlik?*

GÁLOS REZSŐ.

Koleda, dóka. Koleda a szláv nyelvekben a házszentelés vagy — mint a mai bolgároknál — egy karácsoni népszokás neve. Itt-ott népünk nyelvében is ünnepi szokást jelent: „*koleda* vizkeresztii házszentelés“ (Csallóköz, MTsz.). E magyar koleda szláv eredetű. De nyelvünkben ennek a szónak egy más jelentése is van. Csanádmegye néhány pusztáján (Szionda, Basarága) koledának nevezik azt az érclemezt is, amelynek szava itt a munkaidő kezdetének jelzésére szolgál. E két szó szláv és magyar jelentése annyira távol áll egymástól, hogy e távolságot alig lehet áthidalni. — Nem kevésbé feltűnő, hogy ugyancsak Csanád megyében az említett ébresztőharangot *dókanak* is nevezik. Eddig a *dóka* szó is csak mint egy rövid, dolmány-forma öltözetet jelentő szó volt ismeretes. [Eddig ezt *tóka* alakban ismertük mint erdélyi szót 'faharang' jelentéssel = oláh *toaca* < *toc* 'kolompol, ver' = olasz *toccare*, fr. *toucher*. — A szerk.]

TÉGER BÉLA.

A *koleda* szó több szláv nyelvben a karácsony táján szokásos házról házra járást, énekést és ajándékkérést jelent (innen a mi északi nyjársainkban a *koledálás* kéregetést jelent). Ugyanazt jelent a székely *kolindálás*, tehát semmi köze a *kóringáláshoz* (amelyre Szinnyei utal a MTsz-ban), hanem nyilván az ugyanily értelmű oláh *colinda* átvétele (Szinnyei nem

¹ Szarvas Gábort Ballagi vezette félre, aki a *Spindelbaumot* juharnak fordítja.

² Alkalmazásában teljesen elfoglalta helyét az *addig verd a vasat, míg meleg*.

vette föl az oláh jövevényszavak közé Nyr. 23. k.). Mind a szláv, mind az oláh szó a latin *calendae*-ből lett (az újévre vonatkoztatva, vö. horv. *kolednica* újévi köszöntés, *koledar* kalendáriom). A *koleda* tehát nem a latin *collecta*, mint CzF. és mások hitték. *A szerkesztőség.*

Ki-kupál, ki-kupálódik. (Nyr. 38 : 320). *Ki-kupál* alakot nem hallottam soha, ellenben *ki-kupálódik* igen gyakori Somogyban, ilyen értelemben: 'szépen kifejlődik, természetessé lesz, széppé lesz.' Pl.: Hogy *ki-kupálódott* ez a lány! Az ember alig ismer rá. Ha *ki-kupálódik* még szebb lesz, mint a testvére. Más értelemben: 'megjavul, megváltozik (előnyösen), kinövi magát.' Iskolás gyerekekről hallottam ezeket: Hogyan *kikupálódott* ez a gyerek! Az alsó osztályokban egészen rossz tanuló volt. Ha tanul a fiú, még *kikupálódhatik*. Erről sem gondolta volna az ember, hogy így *kikupálódik*, (hogy ilyen jó tanuló lesz belőle). Úgy *kikupálódott*, hogy a végén még érettségit is tett. — Azt hiszem, az igének reflexív alakja, *kikupálódik*, sokkal könnyebben is teszi érthetővé az itt felsorolt s a Nyr.-ben említett jelentéseket, mint a *ki-kupál* alak.

NAGY JÓZSEF.

A *kikupál* ige egész Fehérmegyében használatos. Egyik tanítványom így alkalmazta: A dió ősszel *kikupállik*, azaz kiesik a burokjából. Egy másik pedig ezeket a szinonimáit mondta: *Kikupál* annyi, hogy kinevelődik, kifejlődik. Akadt olyan, aki ezt a jelentését tudta: megkövéredett. Magam is hallottam, de ily formában: *kikupálódott* (a rossz tanuló) az elégtelenjéből, *kikupálódott* a beteges gyerek azaz megerősödött, összeszedte magát. — Az első példa, véleményem szerint, nyomra igazít a szó eredetének magyarázatában is. Egész Dunántúl járatos ez a kifejezés: diót, gesztenyét *kigubázni*, a dió *kigubállik* vagy *kigubálja magát*, mikor magától felpattan és a bele kiesik. Azt hiszem, a *kikupállik* csak változata a *kigubálliknak* s nem a *kikopál* igére, hanem a *guba* 'takaró' főnévre vezethető vissza.

K. B.

Hicog. E szónak a Nyr. 38 : 177. lapján kérték jelentése a. m. *vicog*; voltaképen ő ennek csak a változata s jobbra ennek ikertársául használatos, így: *hicog-vicog*.

(Marosvásárhely.)

PAÁL GYULA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Zentai tájszók.

rigál: haját mēgrángat.
rőkönyödött fa, szalma stb.: korhadt.
rókatánc: cigánygyerekek kolduló tánca.
ruskaja: az alja valaminek.
sáritök: narancsalakú díszök.

sēmēr: bőr cserepesedés (sēmērēs).
sifli: szögletesre vágott levesbe való tészta.
slajsz: zsílíp (Schleuse).
sisákás a ruha, ha kimosás után sárga piszok sávok látszanak rajta.

- sodróka : két hegyben végződő nád, mellyel az akácvirágot lesodorják a gyermekek a fáról.
- sömlyék : vizes, süppedő rét.
- stészli : a kocsitengely végén a kereket szoritja a tengelyhez.
- supellát : mennyezet, mely alatt, körmenetkor a pap a szentséget viszi.
- surbankó : serdülő gyermek.
- surja : sűrű fiatal fa, bozót.
- sütős föld : szikes tartalmú, melyben a vetemény megég.
- szak; tökmagszak : olajpogácsa.
- szattyng : széles vászonszalag.
- szarvállás : a vendégoldalon felül rakott széna vagy szalma rétegei; rendszeren 3—4 szarvállást raknak egy kocsira.
- szádall : hordót fenekel.
- száraz fagy : hó nélküli fagy.
- százlátó : csiszolt üveg kristály.
- székurál : biztosít.
- szikkatt hasú : sovány, vékony dongájú.
- szironya; szironyája : a kopoltyú alatt levő piros légzőszerv.
- sziszog : orrából lélegzik; sziszog.
- szopóka : kifúrt nádcső, mellyel a vizes edényből vizet szívnak.
- szőke tokjú : hirtelen szőke.
- takaró : a kasza nyelére kötött negyed körívben görbített faág, mely a levágott gabonát egy irányban dönti.
- tamuglédi pipa : olcsó cseréppipa.
- targyi : pálinka.
- tarjagos : szédérjes.
- temhe : nehézkes, esetlen.
- tëraj : indulatszó : rajta.
- tokjú : hizlalt birka.
- tokmány : marhaszarv, melyben a kaszafenőkövet tartják. F. A. értelmezése téves.
- tolvaj kive : a keresztben a legalsó.
- toronygya : kis csirkének a tojás héjához tapadó végbele.
- török : hegyes vasdarab, mellyel morzsolás előtt a kukoricaeső sorait megritkítják (törkölni, F. A. törekölni?)
- tőtőget : a kukorica tövéhez kapával kis földdombot húz.
- trampli : nagy esetlen : hát ez a trampli lán nem dőgozik?
- trityi : hátulgombolós gyerek nadrág.
- tropa : a 21-ezésnél (kártya) akinek 21-nél több van azt mondja : tropa [olasz *troppo*]; átvittven általánosították : elpusztult, vége van stb. (l. F. A.)
- tutog-muttog : dolgozgat : öreg ember is étutog-muttog a bosztánba.
- tútol : (kutya) két hátulsó lábára ülve vonít.
- tüszkőli : a kis macska lábával szópáskor az anyja hasát.
- tyurak : prémes női téli kabát.
- udvaros : mindenes szolgál.
- undércuk : kötött alsó kabát.
- uszkucsizni : leányt szöktetni (szerbeknél).
- ütőfa : akatt vóna csak valami ütőfa a kezembe, maj éláttam vóna a baját.
- vajling : nagyobb vasedény.
- válëci pipa : finomabb cseréppipa.
- villás : aki lónyomatásnál villával segít.
- vörnyegés : vöröses.
- veszkődik : vesződik : në veszköggy most avvá a söprögetéssé.
- vontató széna : kisebb boglya.
- zabodába : ez csak úgy mén zabodába; akkor mondják ha valaki valamibe beleszabadítva dúskálkodik.
- zsengés a kenyér : sületlen, keletlen.
- zsevrés a szája : apró hólyagok vannak benne. (F. A. zsebros.)
- zsidóbör : tapló (tréf.).
- zsidózsák : nagy juttazsák.
- zsóvárog : könyörög.

(Vége.)

WEINER IMRE.

IZENETEK.

Nyomdánk érdekében megemlítiük, hogy a nagykőrösi nyelvjárásról szóló Nyelvészeti Füzet, melynek nyomdai külseje gáncsra adott okot, nem a Szammer-féle székesfehérvári nyomdában, hanem a dolognak sürgőssége miatt a szerző lakóhelyén, Kolozsvárott, készült.

G. Z. A török eredetű *kaptánynak* (M. Ny. nov.) magyarázata megvan már Nyr. 33 : 52.

L. M. Jókai *őskedélyű* férjija („Atyám, az életvidám, őskedélyű férfi . . .”, az Arnyképek elején, 3. kiad. 7. l.) nyilván a német *urgemütlich* fordítása és félreértése; az *ur-* itt nem őst jelent, hanem csak fokozást fejez ki, mint más esetekben is: *urkomisch, ureigen, urplötzlich*. Jókainak már több ilyen furcsa fordítása volt említve a Nyr.-ben: hogy pl. a kőrösbogarat *spanyol légynek* írta = *spanische Fliege*, a leghatásosabb mozzanat helyett azt írta egy helyt: *ellenállási részlet* = *pièce de résistance*. (Hasonló félreértés szülötte az *őskör* = *Urochs, Auerochs, Ur*, l. Nyr. 37 : 358).

S. Zs. Az ikes *képzik* ige nemcsak Arany János Álom—való c. költeményében van meg („Ah, szemem *elképzik* és lelkem legörnyed, nem bírja meg a szem, a lélek e szörnyet”), hanem a népnyelvben is: *megképzett* tőle: *elképedt, megjijedt tőle*” Nyr. 4 : 323.

J. J. Nem *szárdinia* annak a halacskának a neve, hanem *szárdina*. Amaz csak olasz tartomány és sziget neve.

J. L. „Bartha és Prónay Stilisztikájuk 272. lapján török eredetű szavaknak mondják a következőket: búza, árpa, sarló, tarló, ökör, tinó, kos, kar, nyak, boka; árt, arat, szánt, olt, jár, söpör. Igaz-e, hogy ezek mind török jövevényszók?” — Csak az első hatról és a legutolsóról van bizonyítva. A többi részint bizonyosan, részint valószínűleg finnugor eredetű, kivéve még az *arat* igét, amely török lehet (tör. *ora-, ur-*), noha megfelelője finnugor nyelvekben is megvan: *vog. urql-, votj. aral-* (képzése votják, tehát a vogul onnan vehette, a votják pedig a töröktől).

G. A. Lugos, B. E. Eger. Köszönet a szíves buzgólkodásért!

Á. I. Már csak a jövő füzetben válaszolhatunk.

Beküldött kéziratok. Seemann G. Irodalmi ízetlenségek. — R. Klauber Teréz: Tájszók, gúnynevek. — Patrubány L. Aztat, ezet, ötet. — Lautner J. Ismertetés. — Germanista: Helynevek. — Hamvai E. Zseníroz. — Bérczi F. Szólások. — Csapodi I. Billing. — Pálfi M. Öreg Ábéce. — Alexics Gy. Néhány észrevétel. — Beke Ö. A vogul *-tal* rag eredetéhez. — Vozáry Erzsike tanárnő beküldte a következő pápai tanítónőképző-intézeti növendékek tájsozógyűjtését: Antal Margit, Borsos Irma, Cserkúthy Ilona, Fülöp Mariska, Izsák Aranka, Jezernicky Ilona, Király Jolán, Kis Jolán, Kónya Zsófia, Kovács Piroska, Korbai Ilona, Koritschoner Irén, Magassy Irma, Miklós Vilma, Schneider Ilona, Stiefelmayer Matild, Torma Erzsébet, Vargha Mária, Vikár Lenke.

Új könyvek és füzetek. Kazinczy F. Levelezése. Közzéteszi Váczy J. 19. k. (Akadémia. Ára 10 K). — Artbauer Gizella. Az *-it* képző története (Székesf. Szammer). —

H. Winkler: Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische (Berlin, Dümmler).

Elisabet Róna-Sklarek: Ungarische Volksmärchen. Ausgewählt und übersetzt. Neue Folge (Leipzig, Dieterich).

Oláh. G. Istenek alkonya. Új versek (Singer és Wolfner, 3 K).

TARTALOM-JEGYZÉK.

Értekezések.

	Lap
<i>Alexics György:</i>	Almanevék..... 17
<i>Balassa József:</i>	Joannovics György 145
<i>Baranyai Zoltán:</i>	A jelentéstannak egy új irányáról 61, 107
<i>Beke Ödön:</i>	Fokváltakozás a magyarban 443
<i>Csefkó Gyula:</i>	Eötvös Károly újabb munkái 349
	A nyelvújítás szótárához ..... <u>406</u>
<i>Csüri Bárint:</i>	Köznyelv és népnyelv 337
	Telegyi József gróf mint nyelvész .. <u>11, 70, 114, 161</u>
<i>Fest Aladár:</i>	Labanc = latin <i>labans</i> 433
<i>Fokos Dávid:</i>	Török jövevényszavainkhoz 247
<i>Gábor Ignác:</i>	Az alliterálva-rímelő verselés a régi magyar költészetben 193
<i>Györffy István:</i>	Az alföldi ló 464
<i>Kardos Albert:</i>	Egy régi magyar nyelvőr 305
<i>Kertész Manó:</i>	Nő, né 122
	Testvér 382
<i>Klanciczai Sándor:</i>	A zeugma a szóegyeztetésben 156
<i>Kulcsár Gyula:</i>	Az idegenszerű kifejezésekről..... 1, 49, 97, 147
<i>Marianovics Milán:</i>	Egyetértés 68
<i>Mészöly Gedeon:</i>	Még megfejtetlen alakok a H. B.-ben 298, 343
<i>Pálfi Márton:</i>	Brassai széljegyzetei a Magyar Nyelvőrhez 80
<i>Pekár Károly:</i>	Néhány nyelvművelő kísérlet 391
<i>Popovici József:</i>	Néhány észrevétel a román nyelv m. jövevény szavaihoz 207
<i>Réthei Prikkel Marián:</i>	Csúzy Zsigmond szavai ..... <u>217, 252, 313, 394</u>
	Perdikurta, kompánzurta 354
<i>Simai Ödön:</i>	A nyelvújítás szótárához 410
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Egy elveszett m. hangról 289
	Igék és névszók 241
	Talmi Arany magyarázatok 260
	Göröngy 388
<i>Trencsény Károly:</i>	Régi mesterség-szók 263
<i>Vértessy Deszö:</i>	Nyelvészeti mozgalmak a mai Görögországban 213
<i>Viski Károly:</i>	Székely hangsúlyozási különösség 8
<i>Zolnai Gyula:</i>	Képvisel és rokonai 56

Ismertetések.

Szily K. A m. nyelvújítás szótára. Második rész. <i>Zolnai Gyula</i> 124, 271
Szabó Lajos. A nagykanizsai nyelvjárás. <i>Csefkó Gyula</i> 174
Asbóth Oszkár. Szláv jövevényszavaink I. — A j > gy változás. <i>Pável Agoston</i> 228
Édes Jenő. A balatonfelvidéki népnyelv. <i>Csefkó Gyula</i> 267
Magyar nyelvkönyvek (ABC és Olvasókönyvek, Vezérkönyv.) <i>Nádai P.</i> 268
Néhány szó Zolnai Gyula ismertetésére. <i>Simai Ödön</i> 271

	Lap
Maday Gyula. A hajdúk beszéde. <i>Csefkó Gyula</i>	359
Magyar nyelvtanítás (Böngérfi J. Népiskolai m. nyelvtanaink története. Weszely Odön. A modern pedagógia útjain.) <i>Nádai Pál</i>	361
Nemzeti olvasókönyv (Gyulai Ágost, Radnai Rezső, Thótt R.) <i>Keszthelyi Miklós</i>	362
Hermann Paul. Prinzipien der Sprachgeschichte. <i>Rubinyi Mózes</i>	414
Vass Béla. A nagykőrösi nyelvjárás. <i>Csúri Bálint</i>	418

Nyelvművelés.

	Lap	Lap
Helyesírás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	20, 364,	Lapszemle. <i>Antibarbarus</i> ..177, 421
Olvasás közben. <i>Hajtai Ilona</i> ..	21	Bűsbeteg. <i>Szilágyi Ádám</i> 178,
Böngészet.	22	<i>Bérczi Fülöp</i> .....
No még egyszer az elmemozdító. <i>Simonyi Zsigmond</i>	25	† Gyógykovács. <i>Zolnai Gyula</i> 274
Apróságok. <i>Szabó József, Belányi Tivadar, Székely Artur, Sztróka János</i>	25	Pontoskodó szövegzyetetés. <i>Antibarbarus</i> .....
Olvasás közben. <i>Egri Anna</i> 87,	363	Úrhatnamság. <i>Halász János</i> ..
<i>Óreg tanító</i>	176	Műszópályázatok. <i>Antibarbarus</i> 367
A rémlík ige szerkesztése. <i>Szilágyi Ádám</i>	87	Új szavainkból. <i>Fabó Bertalan</i> . 466
Szűkölködni valami nélkül. <i>Teleky István</i>	88	Stílus és divat. <i>Csapodi István</i> . 466
Az Ólcsó Könyvtár jelességeiből. <i>Csapodi István</i>	175	Néhány nyelvművelő kísérlet. <i>Gárdonyi József</i> .....
		Helyreigazítás. <i>Csúri Bálint</i> .....
		Barna ló. <i>Paal Gyula</i> .....
		Házasodni. <i>Antibarbarus</i> .....

Magyarázatok, helyreigazítások.

A moldvai csángó c-ről. <i>Simonyi Zsigmond</i>	26	Visszaperdül, mint a gyűrű. <i>Sa-guly József</i>	180
Karácsony. <i>Melich János</i>	28	A fenével etetni. <i>Kovács Asztrik</i> 181	
Mohó. <i>Marianovics Milán</i>	28	Rezula. <i>Vecsei József, Tagányi Károly, A szerk.</i>	
A Cimszójegyzék. <i>Kovács Márton</i>	29	Csángó szó Gyöngyösínél. <i>Szilágyi Ádám</i>	
Jámbor és társai. <i>Gesztesi Gyula</i> 30	30	Böngészet. <i>Prohászka János</i> ..	
A szélnámos görög megfelelője. <i>Sándor O.</i>	31	Milyen. <i>Simai Odön</i>	
Pata. <i>Kovács Márton</i>	31	Miniszter. <i>Simonyi Zsigmond Laukó Albert</i>	
Szittya, francia és társaik. <i>Simonyi Zsigmond</i>	88	Mondani. <i>Marianovics Milán</i> ..	
Látni láttam. <i>Alföldy Marcell</i> ..	90	Se pénz, se posztó. <i>Bp. Hírlap</i> 235	
Fértát, pománába. <i>Pál András</i> 92	92	Számkivet. <i>Kovács Márton</i>	
Egy különös szó. <i>Kovács Asztrik</i> 93	93	Egy bukovinai magyar szóról. <i>Szilágyi Ádám</i>	
A Königsbergi Töredékhez. <i>A szerkesztőség</i>	93	A tagadó szó mint főnévképző. <i>Kertész Manó</i>	
Tönkre ment. <i>Trencsény Károly</i> 135	135	Néhány helynévről. <i>Historikus</i> 277	
Tretina. <i>Alexics György</i>	136	A hétfalusi csángók nyelvéről. <i>Magdó-Pandi István</i>	
Különös egyeztetések. <i>Vértesy D.</i> 137	137	Paszita. <i>Marianovics Milán</i> ..	
Régi helyesírásunkhoz. <i>Kovács Asztrik</i>	138	Köcöle. <i>Bellosics Bálint</i>	
Észbe kap. <i>Prohászka János</i>	138	Jobbanya. <i>Gagyai Jenő</i>	
Zomotor. <i>A szerkesztőség</i>	139	Névszói állitmányok. <i>Kemenes P.</i> 321	
A hangtörvény maga nem elég. <i>Simonyi Zsigmond</i>	179	Nevek hibás olvasása. <i>Kertész</i>	

	Lap		Lap
<i>Manó</i>	323	Isten ostroma. <i>Simonyi Zsigmond</i>	372
Két érdekes analógiás képzés		Össze. <i>B. Takáts Lajos</i>	372
<i>Simai Ödön</i>	324	Adalék A Magyar Nyelvhez.	
Milling. <i>Mariánovics Milán</i>	324	<i>Komjáthy Sándor</i>	373
Hát orja. <i>Fecskay János</i>	235	Szótáraink történetéhez. <i>Simonyi</i>	
Csörc. <i>Czóbel Ernő</i>	235	<i>Zsigmond</i>	424
Szempérc. <i>Simonyi Zsigmond</i>	326	A Nyelvújítási Szótárhoz. <i>Zol-</i>	
Az ikes ragozáshoz. <i>Komjáthy</i>		<i>nai Gyula</i>	426
<i>Sándor</i>	327	Tátorján. <i>Csapodi István</i>	427
A rím dicsérete. <i>Bencsik J.</i>	327	A melléknév fokozása. <i>Germa-</i>	
Ritkaságok. <i>Kovács Márton</i>	368	<i>nista</i>	427
Különös használat. <i>Mariánovics</i>		Elvonás. <i>Simonyi Zsigmond</i>	469
<i>Milán</i>	369	Aranylábú. <i>Historikus</i>	472
Hangrövidítő igék. <i>Szilágyi</i>		Békanyál, kecskerágó. <i>Kr. L.</i> ..	472
<i>Ádám</i>	370	Számlík. <i>Gálos Rezső</i>	473
A határozott névelő. <i>Germanista</i>	371	Koleda, dóka. <i>Téger Béla</i>	473
Egy magyar tájszó német eredete.		Kikupál. <i>Nagy József, K. B.</i> ..	474
<i>S. Gy.</i>	372	Hicog. <i>Paal Gyula</i>	474

Egyveleg.

Az Esperanto hódít. <i>Iff. Marich</i>		A magyarság védelme.	281
<i>Ágoston</i>	32	A pintyő. <i>Philanthus</i>	282
Kölcsey kiadatlan levele. <i>Bitten-</i>		Jelzős szók. <i>Schön József</i>	283
<i>bindér Miklós</i>	34	Pleonazmus. <i>Népiskolai Tanügy</i>	283
Ujjövevényyszók. <i>Gesztesi Mihály</i>	36	Böngészet.	328
Svábbogár. <i>Keszthelyi Miklós</i> ..	37	Csodabogarak. <i>Filológus</i>	330
Különös szófejtések. <i>Csokán Pál</i>	38	Esperanto. <i>Kertész Manó</i>	373
Sírfömlirat a nyelvújítás korából.		Különös földrajzi nevek. <i>Arany-</i>	
<i>Alföldy László</i>	39	<i>ifjúság</i>	374
Ilo, a megjavított Esperanto. ..	281	A hírlapi kacsa. <i>K. M.</i>	374

Népnyelvi hagyományok.

Állatbeszélgetések,	Gyermekjáték	382	Szólások 187, 283,
állatnevek, állat-	Helynevek	95, 381	331, 380
hívó-szók .. 286,	Keresztnevek	191	Tájszók .. 43, 140,
239, 287, 143	Mesék	46, 93	236, 319, 334, 373,
Babonák	Népdalok 46, 285, 333		380, 429
Családnevek .. 44,	Növénynevek	379	Tréfás mondások
191, 335	Párbeszéddek	93	46, 47, 190
Gúnynevek 44, 191, 380			

SZÓMUTATÓ.

- agyon 217
 Alattján 277
 alkalmatos 48
 alma 17
 Amerika 432
 andít 93
 anglus 90
 aranylábú 470
 árnyék-élet 218
 árverez 59
 atyafiú 385
 azur 469
- batul (alma) 17
 békanyál, bika-
 nyál 470
 betétel 285
 borosjenei alma
 17
 bötönik 319, 177
 búsbeteg 178
 büszke 218
- csend 413
 csibész 466
 csök 249
 csupa 344
- dalcsíra 466
 dió 25
 dóka 470
 dorcsé 183
 dobban 97
- eleve 348
 Erdély 277
 egyetértés 68
 élémber 31
 elmemozdító 25
 elmetompult 411
 előkelősködő 466
 észbekap 138
- feledeve 298
 félrevet 220
 féMBER 30
 fölhalad 273
 fölmúl 273
 fenével etetni 181
 fölöstököm 38
 francia 89
 furmány 469
- gede 412
 Guar 277
 gondvisel 57
 görög 48
- göröngy 388
 gyapponik, gyap-
 pant 319
 gyógykovács 274
 gyors 183
 gyök 118
 gyűr 251
- haldokol 220
 hátmögi 466
 házasodni 468
 hazavéd 407
 hazoa 348
 hadlava 298
 heon 344
 herekő, here-
 kőzni 319
 hicog 471
 holtbizonyos 466
 hóstát, hósták 469
- is 260
 Isten hozzátok
 410
 Isten ostora 372
 ij-sebesség 175
- jámbor 30
 javít, javal 256
 jezsuita 328
 jól néz ki 50
 jobbanya 280
- kantár 179
 kaptány 476
 karácsony 28
 kárpótol 58
 kecskerágó 470
 képez 26
 ki-kupál 320, 470
 kikürtől 222
 kobak 223
 koleda, kolindá-
 lás 470
 kompánzurta
 354
 kompány 356
 kőcöle 279
 kurta 354
- lábballó, lábító 466
 labanc 433
 lajt 372
 lanka 48
 léhél 321
- megszűnni 273
- menevéd 177
 Mikosch 466
 milling 324
 milyen 232
 miniszter 234,
 280
 mitmitke 284
 mohó 28
 mondani 234
 munda 298
 Munkácsy 470
- né 120, 123
 nembarát, jám-
 bor, ember
 276
 német 82
- ódalgazda 333
 ollóz 255
 orgonál 47
 orja 325
 orvos 251
 ót, olt 320
 ökörnyal 470
 öregedni 256
 össze 372
 öszveséges 394
- pártfogol 59
 paszita 279
 pata 31
 patika 469
 példás 225
 perdikurta 354
 perdő 355
 pinyó 283
 pojnik 18
 ponyik alma 18
 puszta 344
- rajzol 395
 rakottmány 321
 rege 256
 rémlik 87
 rezula 182
 robban 97
 róke 321
 rövid-látó 255
- sarló 179
 siker-es 396
 sörház 133, 426
 svábbogár 37
 súlyt fektet 51
 számkivet 235
 számlik 470
- székely alma 17
 szélhámos 31
 szem-pérc 325
 Szepetk 277
 szercsika alma 19
 szérécsika 19
 szurta 358
 szesz 250
 szikulai alma 17
 színélit 133
 Szittyá 89, 278
 szivacs 133, 273
 szükölködni 88
- tályog 250
 taraj 252
 tátorján 321, 427
 temető 256, 471
 tendül 320
 természetlen 226
 teremteve 347
 testvér 385
 tigris 466
 tilutoa 298
 toplé, tupli 320
 tündül 320
 torna 176
 tönk 23
 tönkrement 134
 török 48
 török alma 17
 trágya 398
 tretina 135
 túl- 466
 türkölödsi 321
- újság 255
 utaz 227
- vagyon 175
 vakbuzgó 133
 vallásszabadság
 134
 végbúcsú 227
 vék 247
 ver 248
 vers 249
 versel 255
 vérzivatar 134
 veteve 298
 visszaperdül 180
 vonyigó 24
- zár 244
 zeke-zuka 321
 zomotor 139
 zsandár 469

1909. JANUÁR 15.

I. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

—•••—
XXXVIII. ÉVFOLYAM.
—•••—

BUDAPEST, 1909.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Az idegenszerü kifejezésekről. I. <i>Kulcsár Gyula.</i>	1
Székely hangsulyozási különösség. <i>Viski Károly.</i>	8
Teleki József gróf mint nyelvész. I. <i>Csúri Bálint.</i>	11
Almanevék. <i>Alexics György.</i>	17
Nyelvművelés.	20
Helyesírás. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Olvasás közben. <i>Hajtai Ilona.</i>	
Böngészet.	
No még egyszer az elmemozdító.	
<i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Apróságok. <i>Szabó József, Belányi</i>	
<i>Tivadár, Székely Artur, Sztrokay</i>	
<i>Lajos.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	26
A moldvai csángó c-ről. <i>Simonyi</i>	
<i>Zsigmond.</i>	
Karácsony. <i>Melich János.</i>	
Mohó. <i>Mariánovics Milán.</i>	
A Címszójegyzék. <i>Kovács Márton.</i>	
Jámbor és társai. <i>Gesztesi Gyula.</i>	
A szélhámos görög megfelelője.	
<i>Sándor O.</i>	
Pata. <i>Kovács Márton.</i>	
Egyveleg.	32
Az Eszperanto hódít. <i>Iffy Marich</i>	
<i>Ágoston.</i>	
Kölcsey kiadatlan levele.	
<i>Bittenbinder Miklós.</i>	
Új jövevényszók. <i>Gesztesi Mihály.</i>	
Svábbogár. <i>Keszthelyi Miklós.</i>	
Különös szófejtések. <i>Csokán Pál.</i>	
Sírfömlirat a nyelvújítás korából.	
<i>Alföldy László.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	39
Zentai tájszók. <i>Fülöp Adorján.</i>	
Vezetéknévhalmozás. <i>Leyrer M.</i>	
Családnevek. <i>Téglás Béla.</i>	
Gúnynevek. <i>Bánóczi József, Ko-</i>	
<i>ronczy Imre, Sándor János, Sebők</i>	
<i>Dezső, Fridrick Ferenc, Tordai</i>	
<i>Ányos.</i>	
Mesekezdet. <i>Haraszi Gyula.</i>	
A kaszárnyából. <i>Benkóczy Emil.</i>	
Népdalok. <i>Budai Domokos. Szabó</i>	
<i>Dezső.</i>	
Adoma.	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új	
könyvek és füzetek.	47

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképző körök és elemi
iskolák féláron kapják.

 Tessék az előfizetést megújítani!

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZEZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend ..... 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József* mint szótáriró ..... 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletében ..... 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv ... 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány a nyelvészet s nyelvművelés történetéből, Grimm és Révai. A Mondolat 1.— K
7. *Gombocz Z.* Nyelvtörténet és lélektan ..... 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben ..... 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára ..... 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjárási. Ára ..... 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonás (elemző szóalkotás) ..... 1.50 K
12. *Székely Á.* Alanytalan mondataink alanyáról 1.50 K
13. *Erdélyi L. Horger A., Szemkő A.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára ..... 1.50 K
14. *Simai Ö. Dugonics* mint nyelvjárató. .... 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A Nyelvtörténeti Szótárról. .... 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesmegeyi nyelvjárási. .... 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjárási. .... 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra. .... 2.— K
19. *Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsonös hatások a hazai nyelvek közt. .... 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok. 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondat szerkesztésben. 2.— K
22. *Vértes J.* A gyermeknyelv hangtana. .... 1.— K
23. *Szeglety I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál. .... 1.— K
24. *Réger B.* A határozott névmutató. .... 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók. .... 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjárási. .... 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népetimológia. .... 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az ikes ragozás története. .... 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjárási. .... 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska ..... 1.— K
31. *Teleky I.* A tárgyeset Arany Jánosnál. .... 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjárási. .... 1.— K
33. *Beke Ödön.* Kemenesaljai nyelve. .... 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjárási. (Térképpel és rajzokkal) ..... 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról 1.— K
36. *Szeremlev Császár L.* Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Ára ..... 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adavidéki nyelv., főtekintettel a mondattani sajátosságokra 1.— K
38. *Szabó S.* A szigetközi nyelvjárási ..... 1.— K
39. *Vikár B.* A regös ének 1.— K
40. *Édes J.* A Balatonfelvidéki népnyelv. .... 1.— K
41. *Búzás Gy.* A németes öszszetételéktörténete 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvben. 1.— K
43. *Galambos D.* Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról. .... 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára ..... 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári gloszszak ..... 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár-irodalom. I. .... 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szerkezetek. .... 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjárási. .... 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szóképzés. Ára ..... 1.— K
50. *Klemm I.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvjáratási szempontból. .... 1.— K
51. *Batta B.* A melléknévi mondatok népies használata ..... 1.— K
52. *Vass J.* Fejezetek a népnyelv mondattanából 1.— K
53. *Dénes Sz.* Kossuth, a szónok ..... 1.— K

1909. FEBRUÁR 15.

II. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1909.

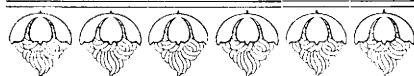
Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Az idegenszerű kifejezésekről. II. <i>Kulcsár Gyula</i>	49
Képvisel és rokonai. <i>Zolnai Gyula</i>	56
A jelentéstannak egy új irányáról. <i>Baranyai Zoltán</i>	61
Egyetértés. <i>Mariánovics Milán</i>	68
Teleki József gróf mint nyelvész. II. <i>Csúri Bálint</i>	70
Brassai széljegyzetei a Magyar Nyelvörhöz. Közli <i>Pálfi Márton</i>	80
Nyelvművelés.	87
Olvasás közben. <i>Egri Anna</i> .	
A rémlík ige szerkesztése. <i>Szilágyi Ádám</i> .	
Szűkölködni valami nélkül. <i>Teleky István</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások.	88
Szittya, francia és társaik. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Látni láttam. <i>Alföldy Marcell</i> .	
Fértát, pománába. <i>Pál András</i> .	
Egy különös szó. <i>Kovács Asztrik</i> .	
A Königsbergi Töredékhez.	
<i>A szerkesztőség</i>	
Népnyelvi hagyományok.	93
Párbeszéd. <i>Sebestyén Ede</i> .	
Adomák. <i>Benkóczy Emil, Král Miklós, Bpesti Hírlap, Bpesti Napló</i> .	
Helynevek. <i>Paszlavszyk Sándor</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek és füzetek.	96

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképző körök és elemi
iskolák féláron kapják.

 Tessék az előfizetést megújítani!

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend ..... 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József* mint szótáriró ..... 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletében ..... 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv ..... 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban ..... 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány a nyelvészet s nyelv művelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat ..... 1.— K
7. *Gombocz Z.* Nyelvtörténet és lélektan ..... 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben ..... 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára ..... 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjáras. Ára ..... 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonas (elemző szóalkotás) ..... 1.50 K
12. *Székely Á.* Alanytalan mondataink alanyáról ..... 1.50 K
13. *Erdélyi L. Horger A., Szemkő A.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára ..... 1.50 K
14. *Simai Ö.* Dugonics mint nyelvújító. .... 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A Nyelvtörténeti Szótárról ..... 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesme gyei nyelvjáras. .... 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjáras. .... 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra. .... 2.— K
19. *Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsonös hatások a hazai nyelvek közt. .... 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok. 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondat szerkesztésben. 2.— K
22. *Vértes J.* A gyermeknyelv hangtana. .... 1.— K
23. *Szeglety I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál. .... 1.— K
24. *Réger B.* A határozott névmutató. .... 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók. .... 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjáras. .... 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népetimológia. .... 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az ikes ragozás története. .... 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjáras. .... 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska ..... 1.— K
31. *Teleký I.* A tárgyeset Arany Jánosnál. .... 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjáras. .... 1.— K
33. *Beke Ödön.* Kemenesalja nyelve. .... 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjáras. (Térképpel és rajzokkal) ..... 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról ..... 1.— K
36. *Szeremlev Császár L.* Jelentés-tanulmányok a kom plikációs jelentésváltozásról. Ára ..... 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adavidéki nyelvj., főtekin tettel a mondat tani saját ságokra ..... 1.— K
38. *Szabó S.* A szigetközi nyelvjáras ..... 1.— K
39. *Vikár B.* A regösének ..... 1.— K
40. *Édes J.* A Balatonfelvidéki népnyelv. .... 1.— K
41. *Búzás Gy.* A németes ösz szetételek története ..... 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvben. 1.— K
43. *Galambos D.* Tanulmányok a magyar relatívum mondat tanáról. .... 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára ..... 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári glosz szák ..... 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár irodalom. I. .... 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szer kezetek. .... 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjáras. .... 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szókép zés. Ára ..... 1.— K
50. *Klemm I.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. .... 1.— K
51. *Batta B.* A melléknévi mondatok népies használata ..... 1.— K
52. *Vass J.* Fejezetek a népnyelv mondat tanából ..... 1.— K
53. *Dénes Sz.* Kossuth, a szónok ..... 1.— K

1909. MÁRCIUS 15.

III. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1909.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Magyaros szók és szólások. <i>Kulesár Gyula.</i>	97
A jelentéstannak egy új irányáról. <i>Baranyai Zoltán.</i>	107
Teleki József gróf mint nyelvújító. III. <i>Csüri Bálint.</i>	114
Nő, né. <i>Kertész Manó.</i>	122
Ismertetés. <i>Zolnai Gyula.</i>	124
Magyarázatok, helyreigazítások.	134
Tönkre ment. <i>TrencsényKároly.</i>	
Tretina. <i>Alexics György.</i>	
Különös egyeztetések. <i>Vértesy D.</i>	
Régi helyesírásunkhoz. <i>Kovács</i> <i>Asztrik.</i>	
Észbe kap. <i>Prohászka János.</i>	
Zomotor.	
Népnyelvi hagyományok.	140
Zentai tájszók. <i>Fülöp Adorján.</i>	
Állatúzó és hívó szavak. <i>Csefkó</i> <i>Gyula.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.....	144

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképző körök és elemi
iskolák féláron kapják.

 Tessék az előfizetést megújítani!

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
◉ mékek előállítására. ◉

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

FODOR KÁROLY

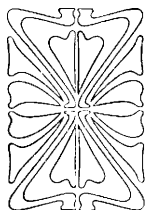
== vivó- és testedző-intézete ==

== BUDAPEST == == FIÓKINTÉZET:

IV. Koronaherceg-utca 3.   IV. Andrásy-ut 88. szám.

 Szociális tanács gyermekek testnevelésében.

Özv. Benedek Kornélné
papirkereskedése

Papír, író- és rajzszerk, irodai felszerelések; ügyvédi és kereskedelmi nyomtatványok, üzleti könyvek, névjegyek, levélpapirosok, eljegyzési és esküvői kártyák stb. kitűnő minőségben és a legjutányosabb árban.

Budapest, V., Báthory-utca 15.

Postafak.-pénztári klíring- és csekk-kontó 20608.

Telefon-szám:

72-34.

Telefon-szám:

72-34.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

A M. Tud. Akadémiától Marcibányi-díjjal jutalm. pályamunka.

= Magyarors fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz. =

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette:

SIMONYI ZSIGMOND.

BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT 1896.

==== Ára füzve 8 korona. ====

Nyomtatta Számmer Imre, Székesfehérvárott.

1909. ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

—❁—
XXXVIII. ÉVFOLYAM.
—❁—

BUDAPEST, 1909.

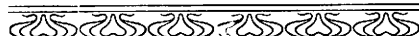
Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Joannovics György. <i>Balassa József.</i>	145
Magyaros szók és szólások. II. <i>Kulcsár Gyula.</i>	147
A zeugma a szóegyeztetésben. <i>Klaniczay Sándor.</i>	156
Teleki József gróf mint nyelvész. IV. <i>Csüri Bálint.</i>	161
Ismertetés. <i>Csejkó Gyula.</i>	174
Nyelvművelés.	175
Az Olcsó Könyvtár jelességeiből. <i>Csapodi István.</i>	
Olvasás közben. <i>Öreg Tanító.</i>	
Lapszemle. <i>Antibarbarus.</i>	
Búsbeteg. <i>Szilágyi Ádám.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások	179
A hangtörvény maga nem elég. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Visszaperdül, mint a gyűrű. <i>Sa- guly József.</i>	
A fenével etetni. <i>Kovács Asztrik.</i>	
Rezula. <i>Vecsei József, Tagányi Károly. A szerk.</i>	
Csángó szó Gyöngyösinél. <i>Szi- lágyi Ádám.</i>	
Böngészet. <i>Prohászka János.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	187
Szólások. <i>Pintér Kálmán, Jenő Sándor, Lukács József, Kom- játhy Sánaor, Volák Lajos.</i>	
Hétfalusi csángó sírfeliratok. <i>Szé- kely János.</i>	
Keresztnevek. <i>Fatér József.</i>	
Család- és gúnynevek. <i>Binder János.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	192

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképző körök és elemi
iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia
könyvkiadó bizottságának megbízásából — írta

= SIMONYI ZSIGMOND. =

Második javított kiadás egy kötetben,
két térképpel és a Halotti Beszéd
és a hangok képzésének rajzával.

Ára díszes vászonkötésben 10 korona.

Első rész: A magyar nyelvnek
élete. Nyelvünk eredete és rokonai.
Idegen hatások. Nyelvtörténet és
nyelvemlékek. A népnyelv és a nyelv-
járások. Irodalmi nyelv, nyelvújítás,
nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelv-
nek szerkezete. Hangok, hangválto-
zások, helyesírás. A szójelentések
vizontagságai. Összetétel és szókép-
zés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjúságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek
szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája,
melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is,
a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitűnő
tanácsadól szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kér-
désben.« (Heinrich Gusztáv, Asbóth Oszkár és Lehr Albert
— az akadémiai nagy és mellékjuttalomról szóló jelentésben.
Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

≡ Most jelent meg! ≡

Ady Endre: Az Illés szekeren. A szerző- nek legújabb verskötete.	Ára füzve 3.— K	kötve 5.— K
Farkas Imre: Tűnő évek. Költemények .	» » 3.— K	» 5.— K
Nil: Nálunk. Költemények.	» » 2.50 K	» 4.50 K
Kuthy Sándor: A fehér hegedű. Költ.	» » 3.— K	» 5.— K
Kun József: Kék hegyek. Költ.	» » 2.50 K	» 4.50 K
Gara I. (Garas): Bergengócia csillaga és több más elbeszélés	» » 2.50 K	
Gagyhy Dénes: A vetélytársak. Regény.	» » 3.50 K	
Pikler J. Gyula: Orvosi emlékeimből. .	» » 1.60 K	
Vértesy Gyula: Az élet. Elb.	» » 2.50 K	
Lőrinczy György: A rétek lelke. Elb. .	» » 3.— K	» 5.— K
Farkas Pál: A renegát. Regény	» » 3.— K	
Gárdonyi Géza: Isten rabjai. Elb. . . .	» » 5.— K	» 7.— K
Lovik Károly: Az arany polgár. Reg. .	» » 3.— K	
Herczeg Ferenc: Kaland és egyéb elb.	» » 4.— K	
Tömörkény István: Napos tájak. Elb. .	» » 3.— K	
Bródy Sándor: A tanítónő. Falusi élet- kép 3 felvonásban.	» » 2.50 K	
Ritoók Emma: A nagy véletlen. Regény.	» » 4.— K	
Orczy Emma: Megfizetek. Regény. . .	Ára kötve 2.40 K	

Singer és Wolfner kiadása, Budapesten, VI. Andrassy út 10.

1909. MÁJUS 15.

V. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA:

—❦—
XXXVIII. ÉVFOLYAM.

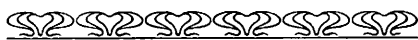
BUDAPEST, 1909.]

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Az alliterálva-rímelő verselés a régi magyar költészetben. <i>Gábor Ignác.</i>	193
Néhány észrevétel a magy. ny. román jöv. szavaihoz. <i>Popovici József.</i>	207
Nyelvészeti mozgalmak a mai Görögországban. <i>Vértesy Dezső.</i>	213
Csúzy Zsigmond szavai. IV. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	217
Ismertetések. <i>Pável Ágoston.</i>	228
Magyarázatok, helyreigazítások.	232
Milyen. <i>Simai Ödön.</i>	
Miniszter. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Mondani. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Se pénz, se posztó. <i>Bp. Hírlap.</i>	
Számkivet. <i>Kovács Márton.</i>	
Egy bukovinai magyar szóról. <i>Szilágyi Ádám.</i>	
Népryelvi hagyományok.	236
Háromszéki tájszók. <i>Horger A.</i>	
Állatnevek. <i>Csefkó Gyula, Ósz János.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek és füzetek.	239

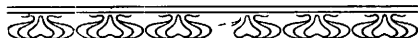

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)

12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,

lelkészek, önképző körök és elemi

iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
◉ mékek előállítására. ◉

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

TÁTRALOMNIC

a magyar királyi
kincstár tulajdona

elsőrangú téli és nyári magaslati gyógyítóhely a Magas Tátra déli lejtőjén 900 méter tengerszín feletti magasságban. ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉
Vasút állomás. ☉ Pósta, táviró és telefon. Vilamos világítás. ☉ Vizvezeték. ☉ Csatornázás.

Elsőrangú víz-gyógyítóintézet nagy, fedett úszócsarnokkal

NYÁRON: Lóversenyek. Golf. Tennisz. Vadászat. Halászat. Hangversenyek. Kirándulások. ☉ ☉ ☉ ☉

TÉLEN: A hó- és jégsporthok minden neme: bob, kis szánkó (rödli), skeleton, renvolt, sikolya, (ski). Korcsolyázás. Szánkázás. ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉

Teljes ellátás lakással a Palota szállóban nyáron 14 K., télen és az elő- és utóévadban 13 K-tól, a Bethlen- és a Lomnic szállóban 10 K-tól feljebb.

Bővebb felvilágosítással és prospectussal készségesen szolgál ☉

a Fürdőigazgatóság
Tátralomnicon.

≡ Most jelent meg! ≡

Ady Endre: Az Illés szekerén. A szerzőnek legújabb verskötete.	Ára füzve 3.— K	kötve 5.— K
Farkas Imre: Tünő évek. Költemények.	» » 3.— K	» 5.— K
Nil: Nálunk. Költemények.	» » 2.50 K	» 4.50 K
Kuthy Sándor: A fehér hegedű. Költ.	» » 3.— K	» 5.— K
Kun József: Kék hegyek. Költ.	» » 2.50 K	» 4.50 K
Gara I. (Garas): Bergengócia csillaga és több más elbeszélés	» » 2.50 K	
Gagyhy Dénes: A vetélytársak. Regény.	» » 3.50 K	
Pikler J. Gyula: Orvosi emlékeimből.	» » 1.60 K	
Vértessy Gyula: Az élet. Elb.	« » 2.50 K	
Lőrinczy György: A rétek lelke. Elb.	» » 3.— K	» 5.— K
Farkas Pál: A renegát. Regény	» » 3.— K	
Gárdonyi Géza: Isten rabjai. Elb.	» » 5.— K	» 7.— K
Lovik Károly: Az arany polgár. Reg.	» » 3.— K	
Herczeg Ferenc: Kaland és egyéb elb.	» » 4.— K	
Tömörkény István: Napos tájak. Elb.	» » 3.— K	
Bródy Sándor: A tanítónő. Falusi életkép 3 felvonásban.	» » 2.50 K	
Ritoók Emma: A nagy véletlen. Regény.	» » 4.— K	
Orczy Emma: Megfizetek. Regény.	Ára kötve 2.40 K	

Singer és Wolfner kiadása, Budapesten, VI. Andrásy út 10.

Nyomtatta Számmer Imre, Székesfehérvárott.

1909. JÚNIUS 15.

VI. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—•••—
XXXVIII. ÉVFOLYAM.
—•••—

BUDAPEST, 1909.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Igék és névszók. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	241
Török jövevényszavainkhoz. <i>Fokos Dávid.</i>	247
Csúzy Zsigmond szavai. V. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	252
Talmi-arany magyarázatokról. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	260
Régi mesterség-szók. <i>Trencsény Károly.</i>	263
Ismertetések.	267
A balatonfelvidéki népnyelv.	
<i>Csefkó Gyula.</i>	
Magyar nyelvkönyvek. <i>Nádai P.</i>	
Néhány szó Zolnai Gyula ismer-	
tetésére. <i>Simai Odön.</i>	
Nyelvművelés.	274
† Gyógykovács. <i>Zolnai Gyula.</i>	
Pontoskodó szóegyeztetés. <i>Anti-</i>	
<i>barbarus.</i>	
A főváros és a helyesírás.	
Magyarázatok, helyreigazítások.	276
A tagadó szó mint főnévképző.	
<i>Kertész Manó.</i>	
Néhány helynévről. <i>Historikus.</i>	
A hétfalusi csángók nyelvéről.	
<i>Magdó-Pandi István.</i>	
Paszita. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Köcöle. <i>Bellosics Bálint.</i>	
Jobbanya. <i>Gagyí Jenő.</i>	
Miniszter. <i>Laukó Albert.</i>	
Egyveleg.	281
Ilo, a javított Esperanto.	
A magyarság védelmére.	
A pintyó. <i>Philanthus.</i>	
Jelzős szók. <i>Schön József.</i>	
Pleonazmus. <i>Népiskolai Tanügy.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	283
Szólások. <i>Borsodi László.</i>	
Babona. <i>Ádám Imre.</i>	
Népdal. <i>Varga Ignác.</i>	
Tiszaháti nyelvsajátságok. <i>End-</i>	
<i>rei Gerzson.</i>	
Mit beszélnek az állatok? <i>Ben-</i>	
<i>kóczy Emil.</i>	
Állatnevek. <i>Mészáros Kálmán.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj	
könyvek és füzetek.	287

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—❦—
XXXVIII. ÉVFOLYAM.
—❦—

BUDAPEST, 1909.

TARTALOM:

Egy elveszett magyar hangról. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	289
Még megfejtetlen alakok a halotti beszédben. <i>Mészöly Gedeon.</i>	298
Egy régi magyar nyelvőr. <i>Kardos Albert.</i>	305
Csúzy Zsigmond szavai. VI. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	313
Érdekes tájszók. <i>A szerkesztőség.</i>	319
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	321
Névszó állítmányok. <i>Kemenes P.</i>	
Nevek hibás olvasása. <i>Kertész Manó.</i>	
Két érdekes analógiás képzés. <i>Simai Ödön.</i>	
Milling. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Hát orja. <i>Freckay János.</i>	
Csörc. <i>Czöbél Ernő.</i>	
Szemperc. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Az íkes ragozáshoz. <i>Komjáthy Sándor.</i>	
A jó rím dicsérete. <i>Bencsik J.</i>	
Egyveleg.	328
Böngészet.	
Csodabogarak. <i>Filológus.</i>	
Né nyelvli hagyományok.	331
Szólások. <i>Borsodi László, Fekete József.</i>	
Népdal. <i>Kántor Mihály.</i>	
Tájszók. <i>Fekete József.</i>	
Családnevek. <i>Parászka Gábor.</i>	
A katona-életből. <i>Magassy Antal.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	336

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
◉ mékek előállítására. ◉

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

NAPOLEON

Irtá FODOR SÁNDOR prel.-kanonok.
Előszót irt hozzá MARCZALI HENRIK.

Ára: negyedréti, albumalaku
díszes kiadásban füzve 8 kor.
Ugyanaz, díszesen bekötve 10 korona.

Egész könyvtárt tesz ki a **Napoleon**-ról szóló külföldi irodalom, de magyar nyelven most jelenik meg először ennek a csodálatos embernek a története. Mindvégig rendkívül érdekes és tanulmányos olvasmány a felnőtteknek éppen úgy, mint az érettebb ifjuságnak, mert Napoleon életpályája a legszebb, a legérdekesebb és a legtanulságosabb történetek egyike. — A könyvet 16 mellékleten Meissonier, Delaroche, Verescsagin, Gérard, stb. képei — díszítik.

SINGER és WOLFNER KIADÁSA
BUDAPESTEN, VI., ANDRÁSSY-ÚT 10.

TÁTRALOMNIC

a magyar királyi
kincstár tulajdona

elsőrangú téli és nyári magaslati gyógyítóhely a Magas Tátra déli lejtőjén 900 méter tengerszint feletti magasságban. ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉
Vasút állomás. ☉ Posta, táviró és telefon. Vilamos világítás. ☉ Vízvezeték. ☉ Csatornázás.

Elsőrangú víz-gyógyítóintézet nagy, fedett úszócsarnokkal

NYÁRON: Lóversenyek. Golf. Tennisz. Vadászat. Halászat. Hangversenyek. Kirándulások. ☉ ☉ ☉ ☉

TÉLEN: A hó- és jégsportok minden neme: bob, -kis (ski), szánkó (rödli), skeleton, renvolv, sikolya, Korcsolyázás. Szánkózás. ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉

Teljes ellátás lakással a Palota szállóban nyáron 14 K., télen és az elő- és utóévadban 13 K-tól, a Bethlen- és a Lomnic szállóban 10 K-tól feljebb.

Bővebb felvilágosítással és prospektussal készségesen szolgál ☉

a Fürdőigazgatóság
Tátralomnicon.

1909. OKTÓBER 15.

VIII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

— ✱ —
XXXVIII. ÉVFOLYAM.
— ✱ —

BUDAPEST, 1909.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

1909. NOVEMBER 15.

IX. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—•••—
XXXVIII. ÉVFOLYAM.
—•••—

BUDAPEST, 1909.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Testvér. <i>Kertész Manó.</i>	385
Göröngy. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	388
Néhány nyelvművelő kísérlet. <i>Pekár Károly.</i>	391
Csúzy Zsigmond szavai. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	394
A nyelvjűjtás szótárához. <i>Csefkó Gyula. Simai Ödön.</i>	406
Ismertetések.	414
A nyelvtörténet elvei (H. Paul munkája). <i>Rubinyi Mózes.</i>	
A nagykorösi nyelvjárás. (Vass Bélától). <i>Csüri Bálint.</i>	
Nyelvművelés.	421
Lapszemle. <i>Antibarbarus</i>	
Büsbeteg. <i>Bérczi Fülöp.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	424
Szótáraink történetéhez. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
A NyUSz. bírálatához. <i>Zolnai Gyula.</i>	
Tátorján. <i>Csapodi István.</i>	
A melléknév fokozása. <i>Germanista.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	429
Zentai tájszók. <i>Weiner Imre.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	431

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképző körök és elemi
iskolák féláron kapják.

==== *Tessék az előfizetést megújítani!* ====

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

1909. DECEMBER 15.

X. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVIII. ÉVFOLYAM.
——

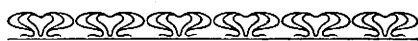
BUDAPEST, 1909.

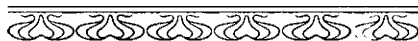
Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Labanc = latin labans. <i>Fest Aladár.</i>	433
Fokváltakozás a magyarban. <i>Beke Ödön.</i>	443
Csúzy Zsigmond szavai. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	452
Az alföldi ló. <i>Győrffy István</i>	464
Nyelvművelés.	466
Uj szavainkból. <i>Fabó Bertalan.</i>	
Stílus és divat. <i>Csapodi István.</i>	
»Néhány nyelvművelő kísérlet.«	
<i>Gárdonyi József.</i>	
Helyreigazítás. <i>Csúri Bálint.</i>	
Barna ló. <i>Paal Gyula.</i>	
Házasodni. <i>Antibarbarus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	469
Elvonás. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Aranylábú. <i>Historikus.</i>	
Békanyál. <i>Kecskerágó.. Kr L.</i>	
Számlik. <i>Gálos Rezső.</i>	
Koleda, dóka. <i>Téger Béla.</i>	
Kikupál, kikupálódik. <i>Nagy József,</i>	
<i>K. B.</i>	
Hicog. <i>Paal Gyula.</i>	
Népszerű hagyományok.	474
Zentai tájszók. <i>Weiner Imre.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj	
könyvek és füzetek.	476

Előfizetés egész évre (jan.--dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkesek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

==== Tessék az előfizetést megújítani! ====

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, folyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai termékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Most jelent
::: meg! :::

ALMANACH

Most jelent
::: meg! :::

az 1910. évre. Szerk.: MIKSZÁTH KÁLMÁN.

TARTALMA:

Előszó: *Mikszáth Kálmántól.* — Szeretem az igazságot. Irta: *Gárdonyi Géza.* — A gyógyító halál. Irta: *Biró Lajos.* — Holdkelte előtt. Irta: *Bársony István.* — Nadine testőrei. Irta: *Lőrinczy György.* — Hosszu élet. Irta: *Ambrus Zoltán.* — Egy lord. Irta: *Szini Gyula.* — Fennena. Irta: *Scossa Dezső.* — A szögletben. Irta: *Lovik Károly.* — Az a bolond Zathureczky. Irta: *Krúdy Gyula.* — A kotlós. Irta: *Móricz Zsigmond.* — Az ezüst forint. Irta: *Pekár Gyula.* — Argyle vége. Irta: *Farkas Pál.* — A mester. Irta: *Herczeg Ferenc.* — János mester és a felesége. Irta: *Szomaházy István.* — Melyik volt a bolond? Irta: *Sas Ede.* — A játszó pajtás. Irta: *Mikszáth Kálmán.* — Utószó az előszó írójáról. Irta: *Bródy Sándor.* ::: : : Ára díszkötésben 2 kor.

Kapható minden könyvkereskedésben, valamint a kiadónál, SINGER és WOLFNER könyvkereskedésében, Budapest, VI. kerület, Andrásy-út 10. szám. :: :: :: :: :: :: ::

TÁTRALOMNIC

a magyar királyi
kincstár tulajdona

elsőrangú téli és nyári magaslati gyógyítóhely a Magas Táttra déli lejtőjén 900 méter tengerszint feletti magasságban. ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉
Vasút állomás. ☉ Posta, táviró és telefon. Vilamos világítás. ☉ Vizvezeték. ☉ Csatornázás.

Elsőrangú víz-gyógyítóintézet nagy, fedett úszócsarnokkal

NYÁRON: Lóversenyek. Golf. Tennisz. Vadászat. Halászat. Hangversenyek. Kirándulások. ☉ ☉ ☉ ☉

TÉLEN: A hó- és jégsporthok minden neme: bób, kis szánkó (rödli), skeleton, renvolf, sikolya, (ski). Korcsolyázás. Szánkázás. ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉ ☉

Teljes ellátás lakással a Palota szállóban nyáron 14 K., télen és az elő- és utóévadban 13 K-tól, a Bethlen- és a Lomnic szállóban 10 K-tól feljebb.

Bővebb felvilágosítással és prospectussal készségesen szolgál ☉

a Fürdőigazgatóság
Tátralomnicon.